תנ״ך · אחרונים · מלאכת מחשבת

# מלאכת מחשבת חלק א

רבי משה חפץ

**ספריית אור ברסלב** · or-breslev.co.il

# מלאכת מחשבת חלק א

רבי משה חפץ

מקור הטקסט: אור ברסלב

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/מלאכת-מחשבת-חלק-א/
הקובץ נוצר ב־17 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611162349 של הספרייה.

הקדמת המחבר לבי לחוקקי ישראל המתנדבים בעם להשמיע במרום קולם.
ללמד את בני יהודה קסת מכתב אלהים. חרות על לוחות השמים והארץ וכל צבאם.
שות שתו בשמים פיהם ועל אל אלים ידבר נפלאות. ועל צבא מרום במרום.
אשר צפוני טמוני כל ברואי מעלה אין די באר. ולא תמלא אוזן משמוע יחדיו למשפט נקרבה.
ולפני התגלע אריבה את הסגנים לאמר אליהם מי שם פה לאדם. או מי נתן לחשבי בינה נדבר סתר יראה המביט אל האלהים ופועל כפיו יושב בסדר עליון ל מי שת בטוחות לחכמה אל ארש עיפתה כמו אופל.
היוכל תפל ליגש אל הערפל. אם נראה יושב בארץ צלמות ובאין עינים אליו נגששה?:
לולי האמנתי לראות מעשים אשר לא יעשו.
אם יוכל איש לבקש דעת וחשבון והיו כל דבריו אמת וצדק אשר יאמר כי הוא זה ולא יחטיא. גם אני אבחר במעלליהם ושכנתי בתוכם היינו לעם אחד ושפה אחת לכלם.
אולם לא שוה לאנוש עלי ארץ ביום ההוא אבדו עשתונותיו. עמו אנכי בצורה.
כי לכל העם בשגגה אל אודות הדעה הגדולה הזאת עמוקה משאול ועוצר רחם באוצרות תהומות. יסתבל החוקר תפר האביונה ובטלו הטוחנות.
מהררי נמרים וממעונות. על שגיונות וכשרון לא יוכל להמנות: ותשאני רוח ללמד עליהם יושר וזכות.
כי אל דעות ה' ומעשה ידיו נכספה וגם כלתה רוח האדם העולה היא למעלה. ונפשו לא תשבע מן האושר הסמוי מן העין.
אם תשים אשם נפשנו בחיים האומללים האלה ניכפר להם אדם עפר מן האדמה. בשתים יכסה פניו ובשתים יעופף וישתוקק אל הנסתרות.
ואף כי הרחק מאד מאדם במסילות המושכלות ההנה גרים ותושבים. מעשה חושב עשה אותם קרובים.
שם גברו העם המתאוים לדעת לעות את יעף כח לעשות חיל. שמחים לעד לעולם להתבונן במופלא.
ישישו כי ימצאו גבר אשר לבבו פונה לחשוב מחשבות לתת לאיש כדרכיו. משכיל לענות קול דרך איש ישר בעיניו וינוחו עליו סרעפי כליותיו.
מוצאיו ומובאיו וכל שירותיו. להודיע לפני אדם גבורותיו: אם כן איפה נשבעתי ואקיימה אם לא זאת אעשה לאסוף ולכנוס חדשים מקרוב הן קול חדש תחת השמש מתוק מדבש.

אשר שמנה לחמו מפתבג המלך ויין משתיו. אחרתי אלקטה באמרים אחרי הכשרים דרך טובה היא ישרה בעיני.
ואוסיפה לך כהנה וכהנה מאשר יקר בעיני וארא בחלומי. כי רוח מלפני יעטוף ונפשי אותה לקול צללו שפתי לבלתי לכת אחרי הבוחרים דברי קהלת בעלי אסופות אם טוב ואם רע.
שמתי פני כחלמיש להוציא דבר לפני האלהים. והיה צדק אזור מחני.
והאמונה יעירו ויעוררו את האהבה. יחדיו ירבצו ילדיהם יהיו לאגודה אחת ולא ילמדו עוד מלחמה.
על כן תפוג תורה יכונו יחדיו על שפתיך תבטה וגם תוכל לחזות בנועם חקירות הטבע והדת ניתנה. והיו לאחדים בידיך כי תשמור את דברי התורה צוה לנו משה לא יחסר כל בה, ומאמריה טובים ונכוחים.
לא יבצר מהם כל אשר יזמו לעשות כל החכמים היושבים ראשונה במלכות החקירה ויתרון דעת החכמה. לעשות בכל מלאכת מחשבת:את האלהים.
איני ירא מצחות האנשים הנאנחים והנאנקים המתקדשים והמטהרים אל הגנות והבזיון. מזמרים הבלי שוא דברי נרגן כמתלחמים.
קשת וכידון יחזיקו וידרכו את לשונם להלמות עמלים וחוברי חבר לרבים אשר עדן לא היה. לאמר ראה זה חדש הוא השליכהו ארצה ודעותיהם זרה הלאה כי חדשו.
יזרוק ה' לזבוב ולדבורה אשר אלה לו מרה כלענה. ימס את לבב אחיו כלבבו.
כי הנני בא מבשר ואומר לזורעי' ברנה בזיעת אפם אשר ישלטו המה בשונאיהם. ואם את עמלי ואת יגיע כפי ישוך כנחש סילון ממאיר וקוץ מונד הסנה בוער באש השנאה והתחרות.
הם לדומם יארובו. לו ירעו ולו ישחיתו יער כרמילו לנדוח עליו גרזן לשונם אז טוב לו.
כי נחלי בליעל יבעטוהו וירוממוהו בקהל עם אשר לתתי לו בצורה נבזה בעיני לא אמאס: גם היום מרי שחי ידי כבדה כי יד אלוה נגעה בי רוחי חיבלה ועל עפעפי צלמות ולא סדרים. ישיחו בי יושבי צער נגינתם כל היום.
אני הגבר ראה עני לתהו ואבל חליתי ימי כלו ושנותי באנחה. ויהיו חיי צרה.
מה כחי כי איחל והחכמה מאין תבוא? חנוני חנוני אתם רעי ומיודעי. ואל תבואו במשפט להוכיח במישור ללצון אמרי פי.
והתורה והמצוה אשר כתבתי בעבור תהיה לי למשיב נפש ורעיון רוח. וברוגז רחם תזכורו.

להחיות לב נדכאים ורוח שפלים. ועתה אלהינו הננו גברים חתים ונכשלים, מודים אנחנו לך ומהללים:כללי המחקר כללים במחקר נטושים.
נזכרים ונעשים בשמים החדשים: ובתי הנפש והלחשים. כליל לאישים.
ולכהנים הנגשים. ראשית בקורי כל מהחכמה והמדע בכל חכמה שתהיה במושכלות אין מופת צודק להתחלותיה ובמה שיושם בראשיתה למוסכם.
ואם נכחיש ההנחות ההנה כל מוסדות החכמה יפולו. זה אות שאין בחכמות מאמר יהיה ראוי לחשוב שיהיה אמיתי בהחלט אין ספק בו.
בראשית סי' א'. לשמוע כלמודים צריך להאמין דברים והזהרות למוסכמות בלי ראיה.
ואם אין, אין לחכמות מבוא ומפתח בהעלותך ב'. בתורת משה לבדה מופת חותך ונוצח בראשיתה.
בהבדל בזה מכל שאר החכמות שכליות וטבעיות. בראשית ד'.
תחת השמש אין חכמה ואין תבונה לאדם במושכלו' ולא בחקירות הטבע מאומה שם ב' נאה לדרוש ולחקור במעשי אלהים עם כי ידענו בבירור שלא נגיע עד תכלית המכוון כי ראוי להטריח שכלנו בנוראות ובנפלאות ה'. אף כי השכל ענין רע נתן האלהים לבני אדם לענות בו בראשית ג'.
שלח י"ד.
החוקר לא יסתכל בחקירה שהיא על גדר שכלו. כי זאת תביאנו להיות נפגע או לקצץ בנטיעות האמונה.
בראשית נ"ה. טוב שלא לבקש דבר נעלם מלומר אחר הלימוד איני יודע הטעם, וילך ד'.
לברוח אל טעם נסתר ואל סגולת הדברים השתיקה יפה מהדיבור. בראשית מ"א.
המאמין לדעת הכל סכל ופתי. ולא יחכם אלא מי שיכיר עצמו שאינו יודע.
ברכה ה'.
לא יתן ה' חכמה באדם. אם לא היתה ממנה בו בתחלה.
וכן העושר. תולדות ד'.
איש עשיר על הרוב לא יחכים שאין התורה מצויה אלא בדלים ואתחנן ב'. הסכל ופתי יצליח במחשבתו ובחיים צלולים יחיה כל ימי הבלו.
ואיש משכיל וחוקר בדעתו צרות צרורות על שכמו וראוי שישא עליו עול סבלם. בראשית נ"ח ס"א.
הידיעה ביודע היא אחת בעבר ובעתיד. ולא תשתנה אלא בדבר הידוע.
בגדר הזמן כפי מה שהוא שלח ג'. ידיעת חלק מהדבר תורה חסרון ביודע.
שאינה מתפשטת ידיעתו אלא נגד החלק ולא עד הכל. וילך חי.

כל העולם חי ויודע ומשכיל בוראו. נה ט"ו.
אין אדם כותב על הספר ובדיו שלא יחטיא את לשונו במקצת. ואויל מחריש לבדו לא יטעה מעולם בשפתיו.
וילך י"ג.
מהשם השם הוא קול מורה טבע ועצמות הדבר הנודע. או על שם מאורע קרה לו לקורא בדבר בראשית נ"ד.
חקירות הטבע התחלות הגשמים התחלות הטבע חומר צורה והעדר חדשם ארסטו הם הבל ורעיון רוח. בראשית ז.
כל ההוויה וההפסד שבגופים באים מרוב או מועט התנועה שבעצמיהם וממנה לבד תשתנה צורת דבר מדבר. ואין הפרש בחומר.
בראשית ט'. ההווים מחוברים מעצמים דקים והרוח בהם יחדש התנועה בעצמיהם אם להרבות ואם להמעיט.
כפי הרחקתם מן השמש המניע ומרחיב חליותיהם. בראשית י'.
אין יכולת לחלק עוד העצמים הדקים שבכל גשם לרוב דקותם. בראשית ל"ב.
כשינוחו העצמים הדקים מתנועתם יתחברו זה בזה מקשה אחת. ומניע חזק כדאי לפוזרם ולהתר אגודת חברתם כפי יכלתו.
שם ל"ו.
מכל גוף וגוף ישתרגו עצמים דקים סביב סביב וילכו הליך וחסור עד למרחוק. ואלו הם טעם וסבה לכל המתרגשות בעולם מחוש הראות.
ריח.
והטעם.
וכיוצא.
תזריע.
ג'.
ד'.
ז'.
ראה ג'.
תנופה המסבבת שנוי הצורות והתמונות בדברים היא התנועה הסובובית בעצמים המחממת. אבל תנועת החלקים המחוברים לפעמים תקרר ותצנן.
בראשית יא. תנועת העצמים ביותר מגלגל היא תצור צורת אש.
ואם כשלשלת תביא האור. שם י"ב.

כל מתנועע יתעסק להניע הגוף הסמוך אליו בדמותו בצלמו כאשר יגבר בכח עליו. ויאונה על הרוב זה באש לעוצם תנועתו.
וגם האויר והמים אם ירבו בכמותם על זולתם. לכן כאשר האש יאחוז בגשם ויבעירנו. אחרי הפרד עצמי הגשם זה מזה מכח האש יקנו תנועת האויר הסובבם בכמות רב. ועל כן יתעלם האש בתוך האויר.
שם.
להאמין שיתחברו הגשמי' מעצמים דקים כדברי המחקר החדש טוב וישר להעמיק בשכלינו אמונת הי"ת. ולא כדברי הראשונים החושבים שהכחשת צורות ארסטו תבלבל האמונה.
וירא ט"ו.
האזינו ב'. כל העדר ההוויה רע.
והשנות הדברים מזה לזה טוב מאד לשלמות העולם. בראשית ל'.
אין דבר מת תחת השמש. וירא ט"ז.
מהגשמים מכל גוף וגשם יתפרדו עצמי' דקים סביב חוצה למרחק גדול. ולא יעכב התפשטותם אלא גוף עב לא יוכלו עבור בחוריו אלא בהתעקמם ואבדם את יושר הלוכם. ועל כן לא נראה גשם אחר גשם אחר בראשית כ'. כל הגשמים שבעולם במלחמה תדירית.
זה יגרש את זה. וזה יכריח את זה.
שם מ"ג.
מהתנועה תנועה המביאה שנוי בצורות היא התנועה הסובובית בעצמי' דקים. והיא המחממת.
אבל תנועת החלקים תקרר. בראשית י"א.
המרבה בתנועה עצמיו יותר נפרדים. והממעיט יותר מחוברים.
ומניע חזק כדאי לפזרם כפי יכלתו ולהניעם יותר בראשית ל"ד. ל"ו.
תנועת עצמי האש יותר מגלגל והיסודות למטה הולכים ומתמעטים בה. עד התקרבם אל הקו הישר שהוא סוף ההתנועעות ומדרגת השלוה.
שם ל"ח.
כל הקל מחבירו יעלה מעלה והכבד ירד. והטעם כי המתנועע יותר ירחיב גלגלו ויכהבחוזק על הקשה ושאינו מתנועע כ"כ ויורידנו.
והוא יקרא קל ממנו שם מ"ב. כל הנבראים יפצירו לקיים תנועתם הטבעית הראויה להם כפי צורתם.

לפיכך כל הקרב הקרב אל השמש ירבה בתנועה והרחוק ימעט, שם ל"ג. הצומח יותר מתנועע ובעל רוח מהדומם, ובעלי חיים באדמה יותר ממנו.
והעופות ודגי הים יותר מהם. אמנם האש כלו רוח ותנועה.
שם כ"ט.
העמל והיגיעה תסבב החום, כי אין עמל אלא בתנועה והיא תרחיב העצמים ותניעם יותר ממה שהיו. על כן המתחמם יקנה גוון אדום בבשרו ובמראה עיניו להתקרבו אל גוון האש, תולדות ב'.
רוח בשר הברואים חבור מעצמים דקים בעלי תנועה רבה, והרוחות שבמוח ינסעו ויניעו העצמים שבדם. עד שיתהלכו אל האבר שגזרו שיתנועע.
נח ט"ו, וישב ט'. הפחד יתהוה מהסגר חדרי הלב ומרוצת הרוחות שבאיברים אליו לעזרו, ובהפך השמחה בפתיחת הלב ומרוצת הרוחות שבו לצד חוץ למול הדבר המשמח, וכשתהיה התנועה הזאת בחוזק עצום אפשר שימות האיש ההוא מעזיבת הלב ותנועתו בלי סדר.
ויגש ב'.
רוב הפשעים יסובבו מן הבטלה כי הרוחות שבדם אם לא ישועבדו ויוקשרו לאיזו פעולה תתנועענה מאליהן אל רצונם להרע ולהשחית כתאות וטבע חמרם. תשא ב', הדמיון פועל מאד במחשבת האדם, עד שיסבב הווית הדבר בפועל מכח תנועות הרוחות בחוזק אל חלק.
ויוליכו עצמי האבר ההוא בתנועה פרטית תפעול הדבר הנחשב בו. נשא ג', הרוחות שבאדם אם יתעמלו הרבה בתנועות משונות יחלוהו ואפשר שימות מבלבול התנועות, אמנם בתנועה אחת שוה אף אם רבה היא יורגלו הרוחות בה ותשוב להם לטבע: אחרי מות ו'.
אל מקום אשר יתהפכו עצמי האויר בגלגולם שמה יסבו ללכת הגופים הנמצאי' ביניהם ואם יכו בגוף כלפי מטה כטבעם להכות, יורידוהו. ואם נגד טבעם כלפי מעלה יעלוהו. וכן לכל רוח, עד שינוחו העצמים מתנועתם המוכרחת וישובו כבראשונה, מסעי ב', הזורק אבן או דבר הנקרא כבד באויר יכריח בזריקתו זאת עצמי האויר להתהפך בהכאתם אל מקום הלוך הנזרק. ובהכותם עליו יתמידו את מרוצתו, עד כי בהמשך הריוח תכלה התנועה החיצונית המתהפכת ותחזור אל טבעה להכות כלפי מטה.
וישוב לירד הדבר על הארץ כשהיה, וזהו הטעם אל הקו המחובר מן הישר והעגול שיצייר בהלוכו הדבר הנזרק. מסעי ג'.

דבר הנזרק בקו שוכב כדמות כדור עופרת בקנה השריפה. לא יתמיד הלוכו כ"כ כאשר אם נזרקנו בקו עולה מ"ה מעלות על האופק, כי בקו שוכב לא יכריח אלא עצמי האויר שבסדר אחד אשר המה באותו קו שוכב, אמנם בקו אלכסוני בן מ"ה מעלות יכריח כל עצמי האויר דרך עלותו בכל הסדרים.
ועל כן ההכרח יהיה חזק ואמיץ ויתמיד יותר. ואחר עלותו מ"ה מעלות ישוב להתמעט עד תשעים.
כי ילכו ויתמעטו העצמים המוכים עד קו הניצב. ואז חוזר ההכרח אל סדר אחד לבדו.
מסעי ד'.
ככה טעם וסבת קלות המשא כאשר נערים להרים אותו בעץ ארוך נשען על יתד. והיתד קרוב אל המשא.
ויתערך בקלות תנועת צד עץ הארוך כח הנושא הקטן אל משא הכבד כאשר הוכיח גאליליאו"ס, מסעי ה'. מאמר הפילוסופים שכל מתנועע יתנועע מכח מניע אחר שקר.
כי יש בעולם השפל מתנועעים מעצמם, ובהם האדם בעל בחירה ורצון ולא יניענו מניע אחר. האזינו ד'.
המתנועעים ברצון יתחלקו לג' סוגים. אם לפעולת הטוב או הרע וזהו האדם, ולמתנועע לפעולת הרע ולא לטוב ואלו הם השדים והרוחות.
ולמתנועע לפעולת הטוב לבד ואלו המלאכים האזינו ה'. יש הפרש רב בין חידוש תנועה מעיקרה, להתפעל איכותה בין רב למעט.
נח ל'.
הזמן אינו מדת התנועה והמקום אינו שטח קערורי מהגוף הסובב בראשית ח'.
כל פעולה הפועלת מעצמה אחרי הוויתה פעולותיה תאמרנה פעולות הפועל אותה, בראשית ל"א.
מהחושים החוש ברוב פעולותיו יסתבל ויכזב, גם בהבנת פעולות הטבע באדם אי אפשר לעמוד, אך אמנם יותר קרוב אל ההשתכלות דבר הנלמד על ידי מעשה מהנלמד מחקירת השכל, בראשית ב'. אין אנו יודעים לשפוט אלא כפי מראית העין השוגה וטועה על הרוב, נח י"ט, לא ישכיל שכל אנושי דבר שאינו תחת החוש, ולא יאמין טעם בדבר שלא יבינהו, ובשביל זה יטה אל דרך מעוות ובלתי ישר, שלה ט"ו, ביותר מתפעל החוש בהשנות והשלש הדבר אליו, כי בפעם אחת למרוצת תנועת ההשגה בדבר אפשר שישיג מה שאינו כן באמת.
תשא ט'.

מתפעל האדם מדבר הנראה יותר מדבר הנשמע ובפרט בחלושי הדעת, חקת א'. לא יכריח אל האמונה דבר הנשמע כמו דבר הנראה, ברכה ט', תועיל הסתרת חוש אחד לפתוח מפתחי חוש אחר, והסומא ישמע יותר מן הפקח, שמות ה', חוש הראות יותר חרוץ מחוש השמע ויראה אל למרחוק יותר ממה שישמע באותו מרחק, ובהפך בהתקרב המוחש אל החוש ישמע יותר ממה שיראה, מקין ב', אופן הראייה כל דבר הנראה יאסף אל תמונה קטנה שבעין ויעשה משולש נקודתו באישון בת עין ותושבתו בדבר הנראה, ולערך הזווית נחשוב הדבר קטן או גדול, אולם נראה הגשם כמות שהוא עד מרחק הגון שיכול האישון לצייר גדולת נקודת המשולש, בראשית כ"א, הדבר הנראה ישלח משולש אל האישון ויתקבץ בה אל נקודה, ומשם יתהפך ויתרחב למשולש אחר הפוך נקודתו בנקודת הראשון ותושבתו בקרום הפנימי מהמוח, וירא נ', מי האיש שתתרחק אישון עינו מקרום מוחו יראה יותר מאשר יהיה לו ריוח מעט, וירא ד', משולש הראייה ישים נקודתו באישון ותושבתו בדבר הנראה, ואלו היה בהפך היינו מסתכלים יותר בנשוא דרך החור הרחוק ממנו מאשר היה קרוב וזהו שקר מטבע הראייה שיחס מרחק הרואה מן החור אל מרחק החור מן הגשם הנראה כיחס אלכסון החור אל אלכסון הדבר הנראה, תזריע ה', אלו משולש הראות יתרחב באופן שהנקודה באישון תתרחב, יראה הרואה למרחוק, ויותר וביותר כל זמן שתתרחב הנקודה, וירא י"ח, אם משולש הראות יקצר צלע האחד מחבירו יסבב שגגה בראייה, ויאמין הרואה חלק גבוה מחלק, או במקום אחר ממה שהוא, בראשית כ"ג, המסתכל במראה, עצמיו יכו בזכוכית ויחזרו אל עיניו, על כן יראה את עצמו ויאמין היותו מלפנים מן המראה כדמות המרחק שבינו לבינה, בראשית כ"ב, בהתנועע העצמים הדקים שבאויר בתנועה המאירה ככה יתנועעו ג"כ העצמים היוצאים מן הגופים סביב ויאירו גם המה עד שטח הגשם שיצאו ממנו, ושמה יהפכו תנועתמזאת ויגיעו אל עינינו ויראו לנו תמונת הגשם זורחת, תזריע ג', הניצוץ המחובר מן העצמים היוצאים מן הגשם טרם יכנס ויגיע אל עין הרואה יעבור דרך גלגל העצמים היוצאים מגשם הרואה.

והואיל והעצמים ההם בהתרחקם מן הגוף מתמעטים הולכים ודלים תמיד. על כן הניצוץ הנכנס בהם יתעקם ויתקצר עד שובו אל נקודה בעין.

כדין הניצוץ העובר מאמצעי זך וצלול אל אמצעי גס ממנו. תזריע ז.

בעבור זה נביט הכוכב סמוך לאופק גדול מאשר נראנו בחצי השמים נטוי על ראשנו. ושמה יבעיר מאד יותר מהיותו קרוב לארץ.

כי באמצע הרקיע ישלח ניצוציו זה מצד זה וזה מצד זה ויתקבצו אל נקודה בעברם בחלקת האויר הגס סביב לארץ, באופן שיבעיר מאד. ויתראה לנו קטן מאשר נראנו קרוב לאופק.
כי שמה ישלח ניצוציו בעיקום כלם מצד אחד ויגיעו אל עינינו רחבים ולא בנקודה. באופן שלא יבעיר כל כך ויתראה גדול מערכו.
וזאת תהיה ג"כ סבת הראות העמק והים למרחוק גבוה מהחלק שאצלנו. תזריע ח'.
אלכסון גסות האויר העב הסובב כדור הארץ במרחק מוגבל ארוך יותר בהביטנו לצד מזרח או מערב מהביטנו כלפי מעלה כל חצי אלכסון כדור הארץ. תזריע ו'.
אם יסעו העצמים החוזרים מן הגשם בזווית בת מ"ב מעלות יראו לנו גוון אדמדם. כאלו שטח הגשם בגוון ההוא.
ואם בזווית יותר מחודד. ירקרק או תכלת.
ובהתקצרו יכהה עוד. כי שטח כל גשם ישתנה באופן התפשטות עצמיו העליונים.
ועל כן תשתנה גם חזרת הניצוצות מזה לזה. וזה טעם לכל הגוונים.
תזריע ד'.
מחשבה.
שכל.
וזכירה.
רוח בשר הנבראים חבור מעצמים דקים בעלי תנועה רבה יתהלכו בכל האיברים דרך העורקים להניעם אל אשר יחפוצו. ובראש וראשון במוח כמלך בגדוד ממנו התנועה אל כל האיברים.
וישב ט'.
המחשבה נולדת בהצטרף העצמים ההם במוח לתמונת הדבר הנחשב. וישב י'.
לא יצוייר בשכל ובחוש הפנימי מה שלא ידע הרוח לחבר. ולא ידע הרוח מה שלא ראה החוש החיצון.
וישב י"א.
בהעלותך ה'. כאשר יחשוב האדם פעמים רבות בדבר ויכריח עצמי הרוח שבמוח להצטרף בתמונת הדבר, ההוא פעמים שלש.
תשוב הצורה ההיא במוחו לטבע. עד שמאליהם יתחברו העצמים לתמונת הדבר בנקל וזו היא הזכירה.
וכשיטה מחשבתו לדבר אחר יתפרדו העצמים ויתחברו אל תמונת הדבר השני ולפיכך אין אדם חושב בשני דברים כאחד. ולא בדבר שלא ראה אותו מימיו.

וישב י"ב.
שלח כ"ד.
כשינום האדם ורוחו בהשקט ואין מניעו. מאליו יתחבר לתמונת הדבר המורגל.
וזהו החלום. וישב י"ג.
שלח כ"ה.
אין חלום בא לאדם אלא מהרהורי לבו. וכלם שוא ידברו.
אמנם כאשר בא בדברים לא הרהר בהם ראוי לחשוב עליו. מקץ א'.
הרעת והשכל הוא אות ומופת ליתרון האדם על זולתו. אולם לא כן דבר היוצא מן הפעולות כי אפשר שיתוארו רבים בו.
על כן הפעולה לא תפול אלא על דבר פרטי והכללי אינו אלא בשכל. תשא א'.
הדבר התלוי בשכל תהיה השלמתו כאשר נעשית פעולת השכל. כי זאת היא אופן הוויתו ועשייתו תשא ג'.
מהתבל מהעולם בכלל כל העולם חי יודע ומשכיל בוראו במעלות נפרדות כפי ההכנה, נח ט"ז. האדם נברא לעולם ולא עולם לו.
על כן רבות רעות וצרות יתן לשוכנים בו. וירא ה'.
העולם לא נברא אלא לכבוד ה'. ולסבה רמה גלויה אצלו יתברך ולא בשביל האדם כאשר חשבו קצת מהתורנים.
ברכה ו'.
מהיסודות בכלל תנועת עצמי האש יותר מגלגל. האויר הולך ומתמעט עד חצי גלגל.
ועצמי המים מעטי' בתנועה עד שליש או רביע גלגל ועצמי היבשה עד הקו הישר. וככה יתעכב סבוב האחד כסבוב האחר כלם בזמן אחד תנועת הרב כתנועת הצעיר.
בראשית ל"ח. אם עצם מעצמיהם יכשל בגלגולו בעצם אחר יחזור לאחוריו באופן שזווית ההכאה יהיה שוה לזוית החזרה.
בראשית ל"ט. מחום השמש יתפשטו המים לאויר והאויר למים והמים ליבשה.
וכן להפך בראשית ג'. מהיבשה בראשית בריאת העולם לא היתה היבשה ראויה ליזרע אלא על פניה חומר וטיט חוצות וניצוץ השמש לא היה מכה וחוזר אלא עובר כדרכו בדבר הלח.
בראשית מ"ח. מלבד תנועה היומיית אל כדור הארץ יש לייחס אליה גם תנועה הירחיית להציל כל מראות תנועות המים.
נח כ"ו.

א"א לייחס אל הארץ תנועות השמש מכח תנועות הימים נח ל"א. מהחיות לכל בעל חי דעת ומזי מה להבין דבר מתוך דבר אם מעט ואם הרבה נח יב.
מניעת קצת הפעולות אל הבעלי חיים אינה לחסרון ידיעה והשכל. אלא לאטימת חושיהם נח י"ח.
החיות והברואים כולם יש להם שכר ועונש מוגבל להם כפי ערכם. נח ז.
אין לשאול מדוע הותר להרוג הבהמות לאכול ולזבוח. כמו שאין לבקש מדוע לא נאסרה מלחמת האויבים.
נח י"ז.
בעלי חיים באדמה יותר רוחניים מהצומח ועם כל זה החומר בהם עיקר, ובהפך בעופות ודגי הים. בראשית כ"ט.
מהצמחים בזרע הזרוע לא יכנסו אלא עצמים דומים לחורי הזרע, ועל כן בקרקע אחד עצמו לא יולד מזרע זה מה שיולד מזרע אחר, בראשית כ"ה. העצמים שיתפרדו מן הארץ לחום השמש יעלו בזרע ועל פני חוצה ייבשו מן האויר הסובב, על כן בתוך יעבורון עד למעלה, ומהדקים יתהוו העלים, ומהדקים יותר הפרח והפרי, בראשית כ"ו.
לא ברא ה' בששת ימי בראשית כל הדשאים מלוא כל הארץ. אלא כל חין ומין לבדו,ובתוך הגן ולא במקום אחר, בראשית מ"ז, בראשית בריאת העולם לא היתה היבשה ראויה ליזרע להיות שטחה רך וענוג, בראשית מ"ח מהים.
ונהרות.
והמים.
הימים וההרים נתהוו מהתפשטות חלקי האדמה למים, וחלקי המים לאויר וחזרתם להתקצר שלא במקום מושבם הקדום. כי כל העולם מלא.
ואין מקום שיהיה בו ריקות גדול. בראשית י"ו.
הנטבע במים לא יצלול כעופרת כמו באויר כי יפול הנופל ממנו. כי תנועת עצמי האויר יותר מחצי גלגל והמים פחות מהחצי.
על כן עצמי האויר יכו וישובו להתגלגל כלפי מטה. והמים כלפי מעלה.
בראשית מ.
תחת המים בקרקעית הים שם ה' ית' החול שאינו מתפרד ומשתנה. ולא תשחת הארץ בראשית כ"ר.
שטח הים נמוך משטח הישוב. ושפת הים גבוה ממנו בכל מקום.
ומה שיתראה הים גבוה למרחוק וכן בבקעה הוא לחסרון חוש הראות. בראשית י"ח.
י"ט.

תנועת המים בימים היא לשמרם מהסרחון והעיפוש. כי תשנה תמיד מקום המים ותביא חלק מהם תחת חלק חדש מהאויר.
ולא תניח האויר להניעם בתנועה יותר מטבעם. כי זה להם סבת הסרחון.
לדמות המקבל קור בנשיבת הרוח נח כ"ב כ"ג מהלך המים נראה בפירוש רודף תנועת הירח. אולם אינה היא הסבה נח כ"ד.
ל"ב.
לא נוכל להשיב מראות תנועות המים. גם כשנניח תנועה היומיית בכדור הארץ.
אם לא ניתן אליה גם תנועה הירחית. נח כ"ה.
המים בימים מכים בשפת הארץ מכח התנועה היומיית שבארץ וחוזרים. וזאת סבה לתנועתם כל ו' שעות אחת הנה ואחת הנה.
נח כ"ח תנועה שנית במים שלא כסדר הראשונה מבלבלת תנועתם לתנועה ממוצעת.
נח כ"ט.
טעם השתנות תנועת המים בארבעה רבועי החדש. הוא מתקרובת או מרחק כדור הירח מן הארץ.
נח ל"ד.
טעם השתנו' תנועות המים בתקופות. בא משנוי השבת הרוחות בימי' ההם נח ל"ה.
תנועה חיצונית במים מן הרוח הנושב ודומה לו. תסבב שלא יקפאו מן הקור.
בשלח ג'.
הדבר הלח הנקפא. יתקצר ויתעבה בהכרח.
בשלח ד'.
מה שהמים הנקפאים בקרח וכפור יבקשו ריוח יותר ממה שהיה להם כאשר נראה במופת הוכיחו החכם בוילי"ש. אינו מן הטעם שיתרחבו שלא כדרך כל הנקפאי'.
אלא על כי יסגרו בתוכה חלקי האויר ממוצעים וישנה דמותם וצלמם בשלח ה'. יכנסו המים בחורי' ובסדקים שלא יוכל עבור בהם האויר לסבת תנועתם הקטנה מתנועת האויר.
ויחי ד'.
בעבור זה יעלו המים שבקערה אחת וירדו לקערה אחרת דרך תתיכת בגד צמר ראשו האחד בזאת וראשו השני באחרת. ויחי ה'.
על ככה ג"כ יעלו המים המכונסי' עד ראש הספוג הגבוה משטח המים הרבה. ויחי ו'.
הולדת המעיינות והנהרות אינה אלא ממי מטר המקובצי' והנוספים עליהם בהלוכם.
עקב א'.

מהאויר ומאורעיו האויר נתהוה מרקיעת והתפשטות המים. ואם יתפשט עוד יתהוה האש.
והמים מהתרחב החמר והרקק וצוה ה' שעוד לא ישובו זה בזה בתתו חום השמשבסגולה והכנה ראויה לפי מרחקם ממנו שיקיים הוויתם כאשר המה. בראשית י"ו.
הימים וההרים היו מהתפשטות חלקי אדמה למים. וחלקי המים לאויר.
וחזרתם להתקשה במקום אחר. בראשית י"ז.
האויר על פני השמים נמתח ונפשט יותר מהאויר שלמטה ממנו לקרבת חום השמש. בראשית מ"ד.
בראשית בריאת העולם היה אז האויר יותר זך ונקי מהימים האלה. ולא היה יורד גשם ושלג מן השמים.
בראשית מ"ח. נ"א.
העננים לא נתהוו אלא אחר המבול. ולא נראה הקשת בימים הראשוני' בראשית נ"ב.
עצמי האויר לא יקבלו תנועת השלשלת המאירה מגוף השמש אלא מה שכנגד פניו לא מה שיסתר אחר גשם אחר. בראשית י"ג.
האידי' לבדם אינם סבת מאורעות הגשם והשלג ודומיהם שבאויר. בראשית מ"ו.
סבת הווית הגשם והריח ומאורעות האויר. היא מהסגר או מהפתח חלקת האויר האמצעית בהלחמה עם הקליות.
בראשית מ"ה. נתהווה המבול לשחת כל בשר בהסגר ובהתגשם האויר ובהתפשט היבשה.
שם מ"ט.
כאשר העב ניתך באויר סמוך לארץ ירד המטר בזעף בטיפין עבים. ואם ממקום גבוה יתפרדו הטיפין לדקה מן הדקה.
תבוא ב'.
הברד המתהוה בענן הוא בראש וראשון סבה אל הקולות המתהוי' ממנו. וארא ה'.
אור השמש בעברו בקו ישר אישון עינינו ויגיע אל הענן. יתהפך בזווית חצי ישר אל עינינו.
ויראה לנו הגוונים הנראים בקשת ביום הגשם. נח מ"א.
אם יתנשא השמש על האופק מ"ה מעלות לא יתראה אלינו עוד קשת. כי בעברו באישון עינינו בקו ישר יכה בענן מתחת לארץ.
נח מ"ב.

אפשר להציל כל מראות הקשת מטעם הגוונים הנולדים בקצה שטח הארץ בין החמה והצל והבטתם בענן וחזרתם אל עינינו. נח מ"ד.
מהאש והאור מושב האש בכוכבים ובראש וראשון בגלגל חמה. בראשית ל"ג.
תנועת העצמי' ביותר מכגלגל היא תצור צורת האש. בראשית י"ב.
תנועת הגשם המאיר. כשתרצה להכריח את עצמי האויר להתנועע בדמותה.
והוא יברח מתנועה שאינה לו בטבע. תסבב באויר תנועה ממוצעת בין תנועתו לתנועת האש.
ותתהוה תנועה כדמות שלשלת שהיא המיצוע בין יותר מכגלגל לפחות מכגלגל. וזאת התנועה תביא האור.
בראשית י"ב. וכאשר ימנע דבר הנבער ויתפרדו חלקיו יתהפך האש שהיה בו לאויר.
כי ישוב האויר לתנועתו הראשונה. שם.
האור יתחלק לשני סיגים. המניע בתנועה המיוחדת להאיר.
והמקבל האור ומאיר בו לזולתו. השמש שר ונגיד על הראשון והירח על השני.
וכל המאירים תחת שני סוגים הללו. בראשית כ"ח.
בגבול אור השמש והצל יתראו גוונים. והטעם שלא יוכל לעבור מן הלבן אל השחור אם לא באמצעיים.
והם הירקרק והאדום. נח מ"ג.
מהקור והחום העמל והיגיעה תסבב החום בהפרידו בתנועה ההיא העצמים שבאדם. תולדות ב'.
חום האיצטומכא בעת השינה נפוץ כלפי חוץ ולא יוכל לפעול כפעולתו בהקיץ. בשלח י"א.
הקור הנשמע טרם עלו' השחר מסובב מתנועת האויר הבורח מן השמש על בלי ירצה לקבל תנועה שהוא נגד טבעו. ועל ככה יתעצם החום בסוף הקיץ והקור בהשלמת הסתו.
בראשית י"ד. מהריקות כל העולם מלא ואין בו ריקות ממוצע בין הגופים אלא בין העצמים הדקים בראשית י"ו.
כל הקל מחבירו יהיה בו ריקות בעצמיו יותר מחבירו, בראשית ל"ו, מהמות אין דבר מת תחת השמש, וירא ט"ז, כל זמן שהאדם יחיה בחיי צער מובטח הוא שהמות לא יעלה בחלוניו, ואחרי הששון והשמחה ידאג מן הפורענות, ויגש ו', טוב לו לאדם שלא יולדו לו בנים משיולדו וימותו בחייו בלי זרע, נגד סברת פלותרק"ו המדמה הדבר לאיש יקנה עושר ונכסים ויאבד העושר ההוא ממנו ובין כך נהנה מהם זמן מה, כי אין הנידון דומה לראיה, וישלח ב', מהכוכבים השמים הם אויר זך ונקי בו יתגלגלו הכוכבים ממסילותם

כל אחד לפי תנועתו ואיכותו, ואין להם גלגלים מיוחדים כדברי בטלמיו"ס, בראשית כז, השפלים יתפעלו מאד מתקרובת או הרחקת הירח מאצלם, נח ל"ג, הלבנה בשני רבועיה רחוקה מן הארץ ובמולד וניגוד קרובה, נח ל"ו, ציור ומושב ותנועת הכוכבים כפי דעת המחבר, נח כ"ז, להשגיח בהוברי השמים וסכלותיהם, כי אין על מה שיסמוכו, שופטים א', תנתן הוראת המזלות והכוכבים על העתיד יתבטל רשות האדם, שופטים ב'.

אין לחשוב שכוכב ישפיע בתחתונים בעת מן העיתים, ושלא יוכל לעשות בכל עת, שם ד', א"א למצוא בדיוק גמור רגע הדבק כוכב עם כוכב, או רגע הניגוד אם לא בשגגה מוחשת, שם ג', אין לגרמים השמימיים יכולת להניע מאורעות בני אדם, אלא הכל מידיו יתברך, נח י"ד, אם יבוא טוב ורע לאנשים במאורעות הבאים מכח המזג אינה הסבה להיותם נולדים במערכת טובה או רעה, אלא הוא מטעם עון אבות וגם זה אינו אלא בצדק, יתרו ז', אפשר שהכוכבים יהיו קצת סבה להשתנות מזג הבעל חי מכח שנוי האויר ואיכות המאכלים והקור והחום וכיוצא, שופטים ו', השפעת הכוכבים תשתנה כפי הכנת המקבלים, שם ז, השמש מלך על המאירים באור ראשון, והירח על המאירים באור שני, בראשית כ"חחכמת האלקות מהסבה הראשונה הכרת הסבה הראשונה מן המוקדמות קשה למאד בלי השתרבב שכל האדם אל הכפירה, אמנם מן המאוחרות קלה מאד בראיות ברורות אין ספק בהנה, בראשית נ"ט קדושים א', האזינו י"ד, השכל והמופת יגזור מציאות הסבה הראשונה, ואין צורך להזהיר על זה, אבל על השגחתו בשפלים ראוי להאמין כי השכל יסבלנו, יתרו ה', אף אם ה' ית' אינו ניכר אלא ממעשיו, מ"מ כבר אפשר ליודעים להתבונן בשמו המורה עצמותו להגיע אל תכליתו, שלח כ"ו, חקירות ענין התולדה תביא האדם לידי חקירת הסבה הראשונה, בראשית נ"ז, האזינו י"א, יתרו ט', כשיושם פועל ההוויות על הסדר הנראה, בהכרח כך היה מימי קדם, ובהכרח קדם פועל שבראם והוליכם בסדר הזה, בראשית ה', לא יעלה על הדעת שיהיה מניע פועל ההוויות תמיד אם לא קדמה הבריאה מאתו, ולא יתואר סדר מתמיד בדבר על דרך הקרי אם לא מדעת מניע, שם ו', כל הדורש בנסתרות יבלבל שכלו בטענות נגדיות עד שיודה חסרון הבנתו, שם ס' מהשגחת ה ית' השגחת הי"ת בשפלים ראויה לאמונה, כי בלתה השכל לא יסבול הדבר, יתרו ה', כל מקרה האדם וקורותיו מכח דעת והשגחת הסבה הראשונה, שופטים י"א להסיר ממנו יתברך הגעת היצורים והשגחתם, ולתתם ביד שפע הכוכבים, אפיקורסות היא בפירוש, נח י"ד, שקר גדול ורוח מינות להאמין חסרון בו יתברך שיפנה אל מחשבות השפלים, אלא צופה ומביט ומשגיח כל מעשה בני אדם, וילך ה', השגחת השי"ת בשפלים לולי ענותנותו היתה חסרון ברוממותו

וגדולתו, נח מ"ח, תקרא הסתרת פני ה' להשלחת העונשים והרעות, שלא לכנות וליחס הרע מאתו, אך אמנם הוא דרך השאלה, וישלח ה', אין לשלול ממנו יתברך השגחת כל הברואים גם אשר לא מבני אדם המה.

נח ד'.

אין דבר הרשות הנתונה לבחירת האדם הכרחית להשגחת הי"ת. כי כבר יוכל שנתן ה' הרשות לאדם מבלי שישגיח עליו נח ד'.

קושית צדיק ורע לו רשע וטוב לו אל המעיין היטב בהצלחות המדומות בעולם הזה תסתלק לגמרי כי אמנם אין אדם מצליח בארץ ואין איש אובד מכל וכל. ואם יחסר לאחד דבר מהדברים.

בדבר אחר יתגדל. וכן בכל המעשים תחת השמש.

וירא י'.

רוב ההצלחות באות לאדם לרעתו. ובהפך הרעות תבאנה לטובה.

ועל כן אין לחשוב בשבילם אדם מצליח או אובד וירא י"א. אם מת האדם בצרות רבות סי' טוב לו שקנה עולמו.

ובהפך מי שעונותיו מרובים על צרותיו. וירא י"ג.

הצדיק הגמור החביב אל הי"ת לא יפגשוהו הרעות. אך מאליהם תברחנה מפניו שלא להתנגד אל מחשבתו יתברך.

ואמנם מי שאינו גמור ימות או יתייסר בחטא ובעונש הרבים לכפרת שאר עונותיו, בא י"ד. לפעמי' ינצל הצדיק או רשע רע מן השפע המשחית בהשגחה פרטית כי לעולם צורך בו.

או בחרו ה' לאיזה פעולה לתועלת או להיזק לזולתו. בא ט"ו.

אין ללכת לקראת נחשים לעונן ולומר לא אעשה דבר זה שהוא סי' רע וכיוצא בדברים כ כסילות להאמין שדבר הנעשה במקרה יסבב אלינו מה שראוי לבוא או להתרחק במשפט ובהשגחת ה'. והנה הדבר בהפך שהעתיד לבוא על האדם יסבב המקרה והנחש.

להביא הפסד אל הדמיון ובשבילו העונשים ממשמשים ובאים. משפטים ז.

התאוה וההכנה אשר שם הי"ת בכל נברא אל האחת מן המדות הרעות. והיא באה מכח מזגו ואין לאדם זכות או רשע בה.

הכל נעשה בצדק ובמשפט לתת לכל איש חדה ראוי להתגבר נגדה לקבל שכר. יתרו י"ד.

כל איש ואיש מבני אדם צלם ודמות משונה מזולתו בהשגחה כי כ"א תמונה נבדלת. נח ל"ט.

נקרא גילוי שכינה על האדם. אף אם יתראה אליו המלאך בדבר ה' ולא ה' בעצמו וירא א'.

מידיעתו יודע הי"ת קורות האדם כאלו הם לפניו נח ב'. וירא י"ט.
ידיעתו העתידות לא תכריח הרשות. נה ג'.
שלח ב'.
וילך ג'.
ידיעת הי"ת מתפשטת בכל הנבראים. נח י"א.
ידיעת הי"ת אינה נפרדת מעצמותו. וילך ז.
הנחמה וההשתנות ברצון הי"ת אינה שינוי ושגגה בידיעתו. אלא שראוי לו להנחם על שנוי פעולות האדם להעניש או להיטיבו באשר הוא שם.
וצריך חידוש הרצון בו יתברך כפי חידוש המעשים בבני אדם. רצוני שפעם יתן שכר לאיש ופעם יענישנו.
ולא שתתחדש בו ידיעה. וילך י"ב.
לא יצטרך הי"ת להכיר מהות הדבר מן הפכו. כאשר לבני אדם בראשית ט"ו.
הנעתו השפלים לא יעשה ה' פעולה נגד טבע הדברים אל מה שנבראו אם אפשר להעשות הדבר בלי פעולת השנוי. שמות ו'.
לא יעשה ה' אות או מופת לאין צורך, בא ז. לא יעשה ה' אלהים דבר רע בעצם וראשונה אלא לתכלית טוב, וגם העונש לא יצא תמיד ממנו, אלא שידריך החוטא ליכשל בו.
בשלח ח'.
הי"ת לא יפעול בתחתונים ע"י אמצעי אלא בכבודו ובעצמו, וזה הדבר ראוי לשמור מאד ואל ישעו בדברי שקר לאמר שיש כח בכוכבים או בשכלים להשפיע על האדם. או באמצעות דבר משותף מחומר ואלקות.
בלתי לה' לבדו יתרו ו'. תשא ד'.
לא יכריח הי"ת האדם במעשיו. ואין זה חסרון בו הואיל וככה רצונו.
וארא ב'.
לא יניע השי"ת רצון האנשים אלא הדברים לעשות כרצון איש ואיש. .
לך לך ט"ו. יתחבר הי"ת בפעולות בני אדם בחבור היחוד.
וירצה להכריח עצמו לרדוף רצונם. א י"ד.
לפעמים יטה ה' לב איש לעשות פעולה מה ויסיר ממנו בחירתו לתכלית הגלוי לפניו
וארא ג'. שלח א'.
לא יקום ה' להכריח האדם אל פעולה אם ירצה שתיעשה. אלא כאשר אין מקום לסבב הדבר באופן אחר.
שלח ו'.

שני דרכים אליו יתברך להטות לב איש. הכרח שלם שיכריחנו נגד רצונו לפעול.
אוהכרח בלתי שלם שיניענו במקרים ויביאנו לפעול ברצונו. ולא יתפוש ה' ההכרח הראשון.
אם לא כאשר ידע שלא יפעול האדם בהכרח השני הבלתי שלם. כי לא יעשה ה' דבר לאין צורך.
שלח ז.
לפעמים יבחר ה' בהכרח בלתי שלם אף כי ידע שעכ"ז האיש יעשה או לא יעשה הפעולה הנבחרת. להוסיף שכר או עונש אל הפועל וזה הוא נקרא ניסיון.
שלח ח'.
מתואריו מדות ותוארי ה' אינם נפרדים מעצמותו. נח ט'.
שם השם יתברך המורה על עצמותו הוא עצמו. ואין הבדל ביניהם לומר שהוא תואר נוסף עליו ויכול להפרד ממנו וארא א'.
מה שהוא גנאי וחסרון בו יתברך גם כן הוא דופי לומר שיוכל להיות בו וילך ו'. במהות השי"ת והשאלת התוארים אליו נכון להשים יד לפה.
ולא לחייב או לשלול ממנו שום דבר. כי אין שכלינו כדאי לחקירה כזאת עד שנוכל לומר זה נאה בחוק ה'.
וזה אינו נאה. ברכה א'.
מהמלאכים והרוחות הפעולה בחושים לא תתכן בשכלים הנבדלים אלא דרך השאלה. וירא ב'.
די לעצם שיקרא רוחני כאשר יגיע למדרגת הדקות עד שלא יוכלו לפעול בו דברים גשמיים. ואין מניעה שימצאו רוחות ושדים בזה האופן.
האזינו ג'. השדים מתנועעים מעצמם אל הרע ולא אל הטוב.
והמלאכים אל הטוב ולא אל הרע. וכלם ראויים לשכר ולעונש בסוג פעולותיהם.
האזינו ה'. השדים והרוחות ידעו המאורעות שעברו יותר ממנו.
וגם מה שראוי להיות בקרוב. כי ישמעו או יראו בלכתם משוט בארץ ומתהלך בה.
ויגידו זה לזה מכח הכרח השבועה והנשבע יגידנו אל האדם המשביע. האזינו ט'.
האיש השלם רשאי לזכך נפשו ולהדק עצמיה עד היותה כמלאך עליון בצאתה מן החומר. ותהיה תאותה להיטיב תמיד כמנהגה, ובהפך הרשע ילכלך נשמתו ותתעבה.
ואחרי מותו תתהוה רוח רע ישאף להשחית לחבל כהרגלו. ובדרך הזה הרוחות פרים ורבים, האזינו ו'.

אין המנע שיוכלו הרוחות ההם ליפסד ולקבל חלוקה כנפש האדם רע שיפסידוה רוחות דקים ממנה וימותו. אמנם במלאכי אלהים זכים וקלים אינה היא המדה.
האזינו י'. אי אפשר להכריח אדון העולם לפנות אלינו כפי צרכנו בכח השבעת שמותיו הקדושים.
ואם הפעולה אפשריית מ"מ הדבר מבהיל מאוד והדעת לא תסבלנו שתהיה הצורה מכרחת יוצרה לעשות כרצונה. וזה בכלל נושא שם ה' לשוא.
יתרו ח'.
האוחזים את העינים ופועלים ע"י שדים מעולם לא תצא מתחת ידם דבר מתוקן. כי כחם להרע ולהטיב לא ידעו שמות ז, מהנפש הנחות הפילוסופים בענין הנפש הנה רעות וחטאות אל האמונה.
ושדופות קדים אל הטענה שהיא נצחית, שלח י"ו. המאמין בחומר וצורה א"א שתתיישב בשכלו השארות הנפש.
ושהצורה שהיא הכנה תוכל להתקיים בלי הנושא. שלח י"ז.
סכלות ובלבול הדעת לחשוב לדברי הפילוסופים שהנפש אינה בעלת השפשטות. ושהיא כלה בכל.
וכלה בכל חלק מהגוף. שלח י"ח.
בכל גשם וגשם שם ה' נפש מיוחדת אליו באיכות ובדמות במעלות נבדלות זו מזו. והיא רוח ספירי דקה מתנועעת במעלות ראויות.
ותהיה לה התפשטות וצורה בדמות הגוף שתכנס בו. ונפש האדם יותר נכבדת מכלנה. שלח י"ט.
הדבר להקרא רוחני די שיהיה לדקותו במצב שלא יוכלו לפגוע בו הדברים הגשמיים, ולא יזיזון אותו כל הדברים החמריים כי אם רוחני יותר ממנו רצוני דבר דק ומתנועע יותר מדקותו ומתנועתו אף אם תהיה לו התפשטות ויהיו לו חלקים. , שלח כ'.
הנפש תעמוד בדמותה בצלמה אחרי הפרדה מן הגוף נצחית ורוחנית ואין מכלים אם לא בריאה יברא ה' דקה ממנה להענישה ולפזרה כדמות מלאכי משחית. שלח כ"א.
האזינו ו'. הנולד בעל מום ככה היתה נפשו טרם הכנסה בגופו.
שלח כ"נ.
עונותיו יוכלו להגשים ולהעבה נפש הרשע באופן יגעו בה רבים להשחיתה. ובהפך נפש הצדיק תצלל וידיקו מעשיו רוחו יותר ממה שהיה עד שובו כדמות מלאכי עליון.
שלה כ"ב רוח אדם רע אם ישוט בארץ יתאוה לכנוס בגוף החיים לחבל ולהשחית. וגם לנוס ממוקשי מות העומדים עליו לכלותו.

האזינו ז.
לא ניתוספה בינה לרוח איש רע אחרי צאתו מן הגוף ממה שקנה בחיים. ועל כן יקבל ההכרח בהשבעות ובדברים היה ירא מהם בהיותו חי האזינו ה'.
העצמים הדקים יתערבו בדם. והדם מתפשט בכל הגוף דרך הווורידים ויניעו כל אבר ואבר.
ואמנם העצמים יתנועעו מכח הנשואים החיצונים על הרוב. אחרי מות כ'.
נשמת אדם תניע הרוחות. ולפעמים הנשואים החיצונים כאשר השכל לא יפעול.
שם ג'.
מהבחירה והרשות עזב ה' הרשות והבחירה לאדם לעשות כרצונו ואין זה חסרון בכבודו. באשר זה חפצו.
וארא ב'.
יתחבר ה' במעשה בני אדם בקורקורסו"ס סימולטניאי"ס ולא שיכריח פעולותיהם. אלא משעבד עצמו אל רצון בני אדם.
לך לך י"ד ט"ו. י"ט.
מה שיעשה הי"ת להדריך חטאים בדרך. ולתת לפניהם דמות ותמונת עונשי הפושעים לבעבור יקחו מוסר.
אינו מדרך המשפט אלא צדקה וחסד עם הבריות. וירא ז.
אעפ"י שיתן ה' הרשות לאדם. מ"מ כאשר יעלה במחשבתו שתיעשה פעולה.
אם ידע שיעשנה האדם ברצונו. או בשלוח אליו מניע, מוטב ואם לאו יתפוש ההכרח להטותו בכח.
בלק א'.
המבקש דבר ויברח מדבר בידוע שיש לו דבר פנימה בחירה ורצון. נח כ'.
הרשות והשגחת ה' הם שני דברים נפרדים ואין האחד נתלה בחבירו נח ה'. הבוחר ברעה והיא תבואהו אין לחמול עליו כאשר איש לא רדף אחריה.
בא ב'.
מהיצר טוב ורע מזג האדם יניענו לעשות פעולותיו אם לא יתאזר להלחם נגדו. וזה יצר הטוב והרע הנאמר בדברי חז"ל.
ואלולי המזג הנוטה לאחת מהמדות הרעות לא היה האדם ראוי לשכר או לעונש שופטים י"ב. יתרו י"ד.
יחשב רע מחבירו מי שתאותו במדה רעה גדולה מתאות חבירו. ומי שתאותו למדה יותר רעה.

ואף כי גם זה לטובה לו שכאשר יתגבר האדם על יצרו, כל זמן שהיצר גדולמאד יתגדל שכר הנוצחו. מ"מ על זאת יתפלל כל חסיד שיולדו בניו במדות ממוצעות, כי לא כל אדם זוכה לעמוד בנסיון, מלחמה מסוכנת היא, יתרו ט"ו.

היצר שבאדם אינו מכריח, אלא משתדל להטות לב האדם והוא ימשול בו. בראשית ס"ב.

ראוי למחילה החוטא מכח יצרו הגובר עליו וכאשר עבר היצר יתנחם. אמנם אם אחר שהיצר חלף הלך לו יראה בעיניו שלא חטא בדבר גדול עונו מנשוא, כאלו יקיים פשעו ועוד יחטא אם יבוא לידו.

תשא ח'.

גדול פשע האיש ההולך ברצונו למצוא העון, וקל עונו כאשר החטא ימצאנו שלא ברצונו, בראשית ס"ג, מטית ד'. יצטרך יותר אל סיוע מי שהוא קל הדעת ומזומן לחטוא, מאיש השלם ונבין לבב.

בראשית ס"ו. העמל והטורח באדם לרדוף אחרי מזונותיו המה לו סבה גדולה לפשוע ולחטוא, נח ל"ז.

יבעיר מאד יצר לב אדם הצווי והמניעה בדבר. כי אם לא נאסר עליו לא התאוה תאוה בו.

ויחי י"א, החשד אל איש בדבר שאין בו. יסיתנו לפעמים לעשות מה שלא חשב נשא א', מהאמונה האמונה אינה בפעולות ולא בחושים אלא במחשבה שבלב ודבר שנקבלנו לאמיתי ואם לא יגזרנו השכל.

כי אמנם דבר ילמדנו המופת לא לאמונה יחשב אלא לחכמה וידיעה. משפטים ט'.

תשא ה'.

באמונה לא יקדם ההשכלה והלמוד כדרך כל חכמה. כי האמונה עשייתה ושמירתה היא למודה ואין ראיה עליה.

תבוא ד'.

ראוי לכל אומה אף אם לא הגיע אליה דבר ה' כעמו ישראל. לקבוע לה אמונה לקבוץ המדיני.

בהר ו'.

לא ישא ה' פני איש אשר אין אמונה בו מכל וכל. בראשית ס"ה.

האזינו י"ב. סוד האמונה לאהוב ה' לפי שהוא טוב ולא להיותו מטיב.

בהעלותך ד'. על כי המון העם הסכל והעיקש לא יתפעל היטב בדמיונו בדבר שבשכל. ולא יעבוד אמונתו בלב שלם. על כן התחכמו כל בעלי הדתות בדברים המורגשים. יתנו בהם עיניהם ויכונו לבם אל האלהות. תשא ו'.

כאשר נקבעה אמונה בלבנו אין להוסיף ולגרוע על פרטיה ותנאיה. כי התוכחה והחסרון בדבר תוליד מיעוט האמונה בו.
ואתחנן א'. אמונת ה' המקובלת פעם אחת אין אדם רשאי להמיר אותה ולהחליפה באחרת כדמות קבלת עול מלך בשר ודם א"א לעזבו ולא יהיה בו חטא משפט מות על כן הגוים אשר באו בברית ולא הכירו את ה' אין מן הדין להכריחם לאמונתנו.
נצבים א'.
על כן הגוים העובדים עץ ואבן אין להם אשמה בזה והולכים ומצליחים. כי מכל מקום עובדים את ה' בדמיונם באמונת אבותיהם.
וכוונתם רצויה. כי לא ידעו את משפט אלהי עולם.
ובדרך הזה כל איש צדיק כשתהיה לו אמונה מה באמונתו יחיה וראוי לשכר. האזינו י"ג.
האיש השלם אין ראוי שיעשה אמונתו כמעשיו אלא יפעול כאמונתו. משפטים יה אין להשיב בדבר האמונה לאמר שכלי אינו מאמין ושגגה היא.
כי תחשב לו לאשמה. בראשית ס'.
אין לברוח בפירוש הדבר קשה ההבנה אל הנסתרות לה' אלהינו אם אפשר. כי הפליטה כזאת תביא חשד אל שכל האדם.
ובנקל יביאנו לחשוב מחשבות נגד האמונה. שלח יד.
מציאות החומר והצורה בגופי', בהפך מה שחשבו הקודמים תסיר מלבנו האמונה, ותטע שכלינו דעות נפסדות, האזינו ב', לא יאחוז ה' לעשות ניסים ונפלאות להטות את לב העם, לבלתי המעיט זכות המאמינים בלי מופת, כי אם בזמן שעוד לא הכירו באי עולם את ה' ואבדה האמונה ונכרתה מפיהם, ראוי אז שהי"ת על צד ההכרח נגד כל העם יעשה נפלאות להפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כלם בשם ה'.
ברכה י"ב, יש מציאות לאדם שיאמין אמונה בדבר, אף כי באה לו במופת בראיית החוש, וזה יורה גדולת האמנה בו ולב טוב, ברכה י"א מחידוש העולם בראותנו ההוויות הסובבות בעולם תמיד מידי יום ביומו. בהכרח קדם פועל שבראם והוליכם בזה הסדר.
בראשית ה'. תולדת הדורות מופת על בריאת העולם.
יתרו ט'.
הנהגת הכבוד והמורא בהורינו שהולידונו מביאה לידי מורא שמים. ולידע שיש ממציא ראשון שברא העולם.
ויקהל א'.
בשכר ועונש עזב הי"ת הרשות בידי אדם ולא יתחבר ברצונם מכל וכל. לתתם ראויים לשכר או לעונש.

כי אם יעזור ה' האדם או ימנענו מרשותו לא יקרא פועל ברצון ואינו ראוי לשכר על מעשיו. לך לך י"ט.
שלח ד'.
האדם אשר יכריחנו ה' לפעול פעולה לא יהיה לו שכר או עונש עליה. כי הוא פעל אותה שלא ברצונו, ואם נצטוינו להרוג הרוצח ואפשר שהכריחוהו מן השמים על הרציחה, זה נעשה לקיבוץ המדיני.
ואמנם נענש בב"ד של מטה על פשעו הקודם שלא הובא ולא נודע. וארא ד'.
שלח ה'.
העונש בעולם הזה לא בא לכפר החטא והעון בעצמו. כי הרע הוא רע תמיד, אלא לעשות סייג לבל יזידון עוד ולזה ניתן להרוג הרוצח אף כי הרציחה רעה בעצמה, שלח י"ב.
לא יפרע הי"ת מן החוטא תכף אחר העון. אלא לאחר ימים כשעזב חטאו ויעשה משפט וצדקה, לרחמי ה' על בריותיו לכפר עון גדול בעונש מעט, וכדי שלא יבטל רשות האדם, ועוד טעם אחר שנא יאמרו לכבוד עצמו הוא דורש ושהי"ת בעל נקמות.
כי הנקמה דרכה להעשות תכף לעבירה לבעבור יקחו מוסר הרואים ואל יזידון לעשות כדמותם. אבל הי"ת א"צ לנקמה כי מה יעשו נגדו הפושעים, ויצא ד', נצבים ב' ג'.
אעפ"י שהפורענות מאחרת לבוא, הטובה ממהרת מגודל חסדי ה' עם בריותיו, בא ג', לפעמים מהירת השפעת הטוב לבוא היא לאדם לרעתו. וישלח ע כאשר יבטיחו מן השמים טוב לאדם בוא יבוא ולא ינחם, ואם יחטא האיש ההוא ולא יהיה ראוי יביאנו השם יתברך על זרעו שיהיה זכאי, לך לך י"ג.
וישלח א'.
דן הי"ח את העולם המדינות והערים בכלל ואם יגזור ה' רעה על העיר יכשל גם הצדיק שבתוכה אם הוא במזג מוכן וראוי לקבל הרע ההוא ואף אם אין לו חמס בדבר ההוא אשר בעבורו ישלח ה' החרון. מ"מ יספה בעון אחר שהיה לו מקדש כי איקאדם צדיק בארץ בהחלט ואין ראוי שישגיח ה' עליו להצילו מן הרעה הכללית בא ט.
י"א.
י"ב.
שופטים ט"ו. הצדיק הגמור ינצל מן הפגעים והרעות הבאות בערים בכלל.
כי יצילהו ה' בהשגחה פרטית. שם.
אם ינצל צדיק שאינו גמור או רשע רע מן העונש הכללי לפעמים. תהיה הסבה שהי"ת בחרו לאיזה פעולה טובה או רעה לתועלת או לעונש זולתו.
ולכן אין לשאול מדוע הרשע מצליח מאד במעשיו הואיל ולכך נבחר. בא ט"ו.

כשיבא כל חלי וכל מכה בארץ אחת גם שכיניה תדבקם הרעה ואוי לרשע ואוי לשכנו הקרוב אליו אם חייב גם הוא ואם לא בשביל זה. בא א', המדות הרעות הבאות לאדם מכח מזג הוריו הנה דמות עונש אליו יראה על לא חמס.

כי לא תבאנה אליו בשביל זכות או רשע, ואמנם גם אלה בצדק שהנולד ילחם על מזגו ויהיה ראוי לשכר או לעונש, ולכן הושמה בכל נברא תאוה והרדפה אל מדה מן המדות הרעות כדי שירגיז יצרו הטוב על יצרו הרע ויקבל שכר על מעשיו, על כן הגדול מחבירו יצרו גדול ממנו. יתרו י"ד, ינסה הי"ת לפעמים בני אדם כאשר ידע שיעמדו בנסיון להרבות שכרם.

ולהראות אל העמים כי בחר במנוסים במשפט וצדק ויהיו לנס. כי אולם הניסיון להמעיט זכות המנוסה וצדקותיו יהיה עול גמור בחוק ה'.

וילך ט'.

החוטא ביצרו המתגבר עליו ראוי לעונש מועט מאשר יחטא ואחר העון לא יתנחם ועודנו במרדו בהאמינו שלא חטא. תשא ח'.

הפשע הנעשה בפרסום ראוי לעונש גדול מהנעשה בסתר. נח מ"ז.

יראת העונש תכריח יותר על עשיית הטוב מן תקות הגמול והשכר. וירא ו'.

רדיפת האדם ותאותו לבקש מזונותיו קצת התנצלות על חטאיו, בראשית ע"ב. באשר הי"ת מתחבר עם האדם בפעולות הפשעים, קצת התנצלות אליו וזה מחסדי ה' לך לך י"ו.

מה שהוא פשע באיש. אולי הוא זכות בנער.

וכן להפך.

ככה בכל החי בכל בשר ואנחנו לא נדע. נח כ"א.

העון עצמו הוא ענשו של חוטא. בראשית ס"ד.

המתהלך את האלהים ואין צורך להעולם בו ימות זכאי בקוצר ימים, בראשית ס"ח, אין לאדם לעבוד על מנת לקבל פרס, אלא יפעול טוב להיותה פעולה טובה וישרה, כי כל מה שברא הקב"ה לא בראו אלא לכבודו, ועכ"ז סוף השכר לבוא. ואמנם האיש הנבזה והסכל לא יתיישב בזה כי לא ירצה לעבוד אלא לתכלית התועלת.

בא י"ו, יתרו כ', מהעולם הבא אין לדרוש להמון העם דבר מהטוב הנצחי הצפון, אלא בדמיונות ובמשלים כאשר עשו קדמונינו עד כה, יתרו ג', לא דבר ה' בתורתו דבר מהטוב הצפון. ובהפך ייעד לנו הטובות המדומות תמיד להעמיק במחשבת האנשים התאוה אל החיים ולא ימותו בתומתם, בחקותי דד, התקוה והתאוה באדם אין לה שיעור, ותמיד אל מה שאין בו שואף צורח הוא שם, וכאשר אין לו תאוה אל דבר בידוע שיבקש ויקוה אל

קצה האחרון לחזות בנועם ה', בחר ה',מהטבע הטבע שם מושאל אל הסבה הראשונה, כי אין ציור ממנו בלתה, נח י"ג, לא יעשה ה' נס ואות נגד הטבע אם אפשר בלתו להעשות התכלית, שמות ז, לא יברא הי"ת דבר פלא להתקיים ככה לעולם, ואם יעשנו הוא יקרא דבר כפי הטבע, וכל אשר יושם בתנאים ההם ככה יעשה לא לבד הדבר שנברא הפלא בעבורו, נח מ"ה, מהמקרה והמאורע המקרה שם מושאל אל הפעולה לא ידענו סבתה, ולא יתמיד, ואין סדר בפעולות תחשבנה באות מכחו, ואמנם לא היה ולא נברא והוא רעיון רוח נח ה' ו', המקרה אינו אלא קול הברה נקרא ככה הדבר הבא בהיסח הדעת אל מקבלו.

ואין אמת שלא יבוא ברצון הפועל יתברך, בחקותי ה', ואם ככה, יורה יותר רצון והסכמת הבורא אופן שני מן המקרים שהוא דבר הבא נגד רצון הפועל כשיאונה לו דבר בהפך ממה שחשב, ומכל שכן אופן השלישי, כשיתמיד המקרה תמיד באיש אחד להרע, ובאיש אחר להיטיב, ויקראו בהשאלה לראשון קשה יום, ולשני שהשעה מצחקת לו בחקותי ט', היות לפעמי' רשע מצליח ולפעמים אובד וכן בצדיק, רשאי ללמד לאדם שהמה פעולות הקרי, ואמנם אין הדבר כן, וירא ט', כשישלח ה' עברה וזעם וצרה בעיר יענש גם הצדיק שבתוכה ויש נספה בלא משפט.

וזה יקראוהו קרי והזדמן. והנה הוא בא מכח המזג.

וירא י"ד.

הנפרד מעצם האיש קראנוהו מקרה בו. שהוא יוכל להפרד ממנו בלי הפסדו.

נח י'.

במדות מהטוב והרע טוב יאמר גם על דבר שהוא לפנים משורת הדין ואינו צדק גמור. וישר הוא דבר בצדק אעפ"י שאינו טוב.

לך לך י"ז כל ישר הוא טוב. אמנם אינו מתהפך לומר כל טוב הוא ישר.

לך לך י"ח. לא יקרא טוב אלא מסבה שלימה.

ויאמר הדבר רע מסבה מעוטה. ויחי ג' מי שהוא טוב לעולם יהיה מטיב.

אמנם לא כל מטיב הוא טוב. בהעלותך ג'.

ההטבה תיטיב בגלגולה אל המטיב. אמור ב'.

לא נכיר הטוב אלא בחסרונו. ויחי ט'.

ראוי לשבח ולפאר העושה טובה. ולא העושה רע אף אם דבר פלא.

יתרו א'.

מהצרות והרעות שולח האדם בחיים האלה להצרף בכור הצרות לקנות בזעת אפו החיים הנצחיים ועל כן לא יקוה בעל חי טובה והצלחה אלא לרעתו. וירא י"ב.

אין הצלחה וטוב אמיתי בעולם הזה. וכל מה שיבוא לאדם מן הטוב הוא על צד הדמיון ואין לו שעת הכושר.

וישב א'.

חיי אדם אינם אלא מיתה תמידית אם לא בילדותו עד ז' שנים חיי שרה א'. על הרוב אחר הטוב המופלג השמחה והששון.

מוכן לבוא פורענות ויגון. כי לא יעלה האדם אלא לרדת מטה מטה.

שמיני ב'.

אחרי מות א'. כאשר יחיה האדם בחיי צער מובטח הוא שלא ימות.

ויקוה המות והרע כאשר יהיה ביום טובה. ויגש ו'.

ימי השלוה והשלום כחלום יעופו. וימי הצער והיגון אין להם סוף.

ויחי א'.

חיי צער באדם המה מיתה תדירית. ויגש ו'.

כל הברואים במלחמה תדירית זה עם זה. והאדם עם כלם.

ונגד כלם.

וכשישתדל בכחו להנצל מהם לא יברח ממחשבותיו הרעים ודאבון נפשו ורוחו ברכה ז. היגון ברוח האדם הוא צער שאין למעלה ממנו.

וע"כ רבים מכאובים לרשע עם כל שלות ממונו וביתו, כי תמיד לבו נוקפו על עונותיו לאמר מדוע ככה עשיתי. ופשעיו לא יניחוהו השב רוחו.

והצדיק רוחו שקט ושאנן אף אם רעה תמצא בו ובהונו. לך לך ד'.

ויגש ד'.

תהפוכות הזמן אם לא יכאיבו השכל והדעת אין לחשבם. ויגש ח'.

כל המצטער על צרתו יותר מדאי כל אוהביו וקרוביו יעזבוהו וקצה נפשם בו. כי לב כל איש אל בית שמחה.

וישב ו'.

אויבי איש אנשי ביתו ויורשיו של אדם המה בעוכריו ומבקשים יום מותו. ברכה ד'.

על הרוב איש בעל הון ועושר יירשנו הרע בעיניו ושונאו. ומי שאליו יחפוץ להניח את רכושו אשר רכש ימות בפניו או נשבר או נשבה.

תצא א'.

האנחה ללב נשבר ונדכה קצת תרופה ומקלת מעט כרגע שברון מתנים. שמות ד'.

רוב ההצלחות באות לאדם לרעתו. וירא י"א.

ובהפך הצרות ובפרט הגלות מארצו יסבבו לאדם על הרוב גדולה והצלחה. וילך י'.

תולדות ו'. יתרו ד'.
הנסיעה היא תחת סוג הרעות והמנוחה בהפך. בהעלותך א'.
הצדיק מוכן אל הרעה למתיקות מזגו יותר מן הרשע קשה ואמיץ המזג. בא מהתודה והדינים המצות הטבעיות כגון מצות בני נח השכל יגזור שמירתם לקבוץ האנשים ומחייתם.
ושאר המצות התוריות לא נדע תועלתם אם לא נבחין פעולותיהם במעשה ואז ישובו לנו לטבע. משפטים ח'.
בכל תורה ונימוס יסודרו דברים לקבוץ המדיני והשכל יקבלם בספר פנים יפות. אמנם נצטרך גם לדברים לכאורה אין בהם טעם והמה לסייג ולגדר.
או להעמיק באמונה בלב ההמון. ודברים כאלו בקושי ישתלו בלבם כי לא יראו התועלת הקרוב בהם.
ואתחנן י"נ. המשפטים והדינים ניתנו באופן הנראה ישר לכללות יישוב העם.
על כן נעשה מה שבידינו לעשות לאותו תכלית אע"פ שלא יצא לפעמים משפט ישר מזה. ואף אם הפעולה רעה בעצמה.
שופטים י"ד. י"ח.
העון לא יקרא רע לעצמו אלא לקבוץ הכללי. האזינו א'.
בהיישרת חיי האדם כאשר יחשוב אדם עצמו כן יהיה אם ירום ואם ישפל. כי המון העם ירדפו המשים עצמו ככה או מיראה ממנו או מאמונתם בו.
ויחי ז.
כל מי שיש בו מדה רעה יתחבר עמו דבר מהדברים הטובים ובהפך באופן שכל המדות נחלקו במדה שוה בעולם. שופטים י"ג.
יפשע ויחטא אדם להתראות בעיני ההמון איש אמת שונא בצע במה שבין אדם לחבירו אמנם אין יראת ה' על פניו יותר מאם היה ירא אלהים במה שבין אדם למקום אבל נחשד במה שבין אדם לבריות כי זה יביאנו בנקל לשוב ויעשה משפט כאשר יראת ה' בלבבו והראשון קשה מאד. וירא י"ז.
החברה טובה או רעה מושלת מאד בהיישרת חיי האדם, נח ד'. ראוי לאדם שלא יאמין לדברי איש אשר הבין אותו לרמאי, גם בזולת הדבר אשר הוא שם, חיי שרה ד, פועלים הדברים והתוכחות בלב החכם, ואל הכסיל תוכחותיו הנה הייסורין והפעולות, תצוה א', תצא ד', איש רם וגדול לא נפתהו בדברים קשים.
אלא בדברים טובים וניחומים. ובהפך לשפל המעלה והבזוי, שמות ב', אנשי רשע ומדון העבדות נאה להם, ואם יסירו עול סבלם אין מי יכול לעמוד לפניהם, לך לך ז.

אכילת בשר החיים תוליד אכזריות וליחות גסה בנפש האוכל. תצא ב'.
נח ל"ה, אין לאדם להמתין לצוות על ביתו כאשר יבואו ימי הרעה ויפול על ערש דוי, אלא כאשר היא בתקפו ובגבורתו, ויחי ב', ראוי לאדם לבקש טוב עיר מולדתו אף אם תשנאהו, לך לך ב', מטבע ומזג האדם על הרוב מזג האדם יוליכנו אל הפעולות שיפעול אם טובות או רעות וזהו הנקרא יצר טוב ורע, שופטים י"ב.
מזג האדם ומדותיו ירדפו טבע ומזג הוריו שהולידוהו. יתרו י"ב.
אם ישא אדם אשה שמדותיה וטבעה נבדל ומשונה מטבעו. יבא המזג בזרעם ממוצע ביניהם וכן עד דור רביעי.
כי תאבד בהחלט בנולדים המדה שהיתה באבות. יתרו י"ג.
המדות הרעות יופיעו האבות לבניהם עד דור רביעי. אמנם במדות הטובות תתארך ההופעה עד אלף דור.
וזה מחסדי ה' יתרו ט"ז. רוב קורות האדם באות מכח מזגו שהושם בו, והחיים והמזונות והתולדה מסובבים ממנו ולא על זכות או רשע.
וגם זה מאת ה' ליתרון האנשים כאשר אמרנו בשכר ועונש שופטים י"ז. כאשר יבוא חולי הסובב בארץ אחת לא ינגף בו אלא המוכן לו רצוני ממזג הראוי לקבל השפע הממית.
אם לא יצוה ה' עליו בפרט ועל כן כאשר ישלח ה' עונש בעיר יש נספה בלא משפט להיותו במזגו מוכן אל העיפוש. בא ח'.
הצדיק יקבל השפע הרע יותר מן הרשע למתיקות מזגו והרשע רע לבו אמיץ ומזגו קשה וגבור ועל היותר ינצח העיפוש, בא י'. האיקלים פועל מאד באיכות טבעי ומזגי האדם עד שבעיר אחת יהיה איש נבון וחכם ואם יתגדל בעיר אחרת האיש ההוא עצמו יהיה טפש וסכל וכן כל כיוצא בזה.
שופטים ט'. הדמיון פועל הרבה בתנועות האנשים, והוא משנה טבע הבעל חי.
וככה יעשה שנוי האויר הלמוד והרגל בדברים נגד טבעו שם ה' י'. המאכלים יפעלו מאד לשנות טבע הבעל חי ולהקנותו איכות רע או טוב אחרי מות ראוי שישתנה טבע החי מעת לעת כהשתנות המקרים עליו.
שופטים ח טבע ומזג האנשים הולך ומתמעט עד שיכלה. כל זמן שיתרחק מהווית הראשונים מעם ידי השם יתברך.
בראשית א'. שלח י"א בכל נברא שם ה' הכנה ומרוצה אל דבר פרטי בו יתקיימו למיניהם.

בחקותי א' ברא ה' בכל יצור השתדלות וחפץ לברוח מן הרע המדומה אף בלי הכרעת השכל ורוח האדם ישלח ניצוציו תכף להציל אבר מאיבריו המסוכן פתע פתאום. ולפעמים יהיה לרעתו.

והטעם כי יתנועעו בלי השכלה. בחקותי נ כל תחילת הבטה באדם לא תניחנו לחשוב מחשבות ולהחניף.

והרוחות בזה מתנועעות מאליהם מן הטבע שהושם בהם מבלי שהשכל יוליכם בחקותי ד' נתן ה' לברואים הנאה נפלאה במשגל לקיום העולם כי לולי זה לא היה הם השכל מתרצה אל פועל מגונה כמוהו בחקותי ב' על הרוב אנשים רשעים יולידו בנים כשרים. להיותם שטופי זמה וע"כ מזדווגי' לנשותיהם לתכלית התולדה לבד.

אמנם רוב האנשים הטובים יבקשו לגדור עצמם במותר להם. ולכן יבעלו ביצר התוקפם ויולד מהדמיון ההוא הנבזה ולד שאינו כשר יתרו י"ז.

אין ליתן לאיש אשה שלא כרצונו כי אין זיווגם עולה יפה ולבסוף יעזבנה. בראשית ס"ט. משפטים א'. האיש הענוג והמפונק לא יאכל בשר ודבר קשה להתעכל אלא ביום. ובלילה יאכל מאכלים קלים ובהפך העובד. בשלח י'.

מהמנהג וההרגל המנהג טבע שני. והדברים הרעים והנמאסים התנועות והעמל יתהפכו לטבע הנוהג בם.

ולא יוכל לעזבם, וייטבו בעיניו מפני ההרגל אף אם ירעו לו. תזריע ב'.

אחרי מות ו'. הכפל והתמידות בדבר יהפכנו לטבע הפועל ויעשה כמצות אנשים מלומדה.

דברים ב'.

תלמיד וההרגל בדברי ישנו טבע האדם ממה שהיה כאחר לא לומד בהם. שופטים י'.

מי שאינו שב מחטאתו מיד אלא שונה בה. קשה רפואתו.

כי מההרגל בפשע יקנה איכות הרע ברוחו ויתהפך הדבר לו לטבע ויתעצם בנפשו. ויקרא ג'.

קשה להכניס בעם מנהג חדש לא הורגלו בו בראשית ע"א. השנוי במנהגים בין עם ועם יביא שנאה ותחרות ביניהם.

ואלו לא נחלקו בתורות משונות ודתות מתחלפות היו לעם אחד. שלח י"ג.

הדברים שהם כלים לפעולת איזה דבר ראוי ללמדם מבלי שאלת טעם. וייטבו בעינינו אחר שנביט בפעולה שתיעשה באמצעותם.

אחרי מות ה'. הרגיל בדבר לא יתגדל בעיניו כמי שאינו רגיל בו לך לך ג'.

בחקותי ז.

לא נכיר הטוב אלא בחסרונו. ויחי ט'.
בא ו'.
המלומד בניסים לא יחשבם ויכירם כאיש אשר אינו נוהג בם. ויותר מי שישמע ולא יראה.
בא ה'.
ברכה י"א.
המרגיל עצמו בבית חבירו לסוף ישנאנו. וההתמדה מביאה לידי ביזיון.
והטעם כי בכל איש מדה או מדות אינם בזולתן. וישנא את מי שלא ייטב המדה ההוא בעיניו ומדת חבירו לא תתייחד בדעת הנבדלת ממנו ומכח ההרגל וההשנות המעשים יחד תקוץ נפשם זה בזה.
תצוה ב' ויצא א'. ראה ב',המדות יחשיבו האדם מה שהוא, ואיש שר וקצין אם יהיה נבל וכילי, לדלת הארץ יחשבוהו, חיי שרה ב', ילוה מעותיו לכל מי שישאלנו לסוף יצטרך לבריות, על כן המבזבז יבזבז במדה ראויה לערך עשרו, משפטים ד'.
יגונה איש לא ירצה לפזר מקנה קנינו ורכושו במתנה, אך אמנם המתהלל במתת ומבטיח הרבה ואין כל, רע מאד. חיי שרה ג', ע נותן מה שהוא חייב כאלו חונן ומלוה, והצדיק נותן מה שאינו חייב כאלו נטל ויצא ו'.
מהחנופה והזדון איש אשר רעה תמצא בלבבו וחלקו מחמאות פיו קשה להשמר ממנו, וטוב ממנו ק אשר שניהם בו כאחד רעים, תזריע א', לו לשון מדברת גדולות אינו חורש און בלבבו, ואיש לב רע ידבר בשפת חלקות, שמות ח', במה שבין אדם למקום נמצא אנשים מראים עצמם פרושים וחסידים, אמנם לא כן במה שבין אדם לחבירו כי לא יוכלו להחניף, ע"כ הממון והזהב הוא כור לבחון האיש הכשר מן הצבוע וחנף.
תרומה א', מהקנאה והתאוה רע מחבירו מי שנולדה ממזגו תאוה רעה מתאות חבירו, כי יתחייב להלחם על טבעו בכח גדול ממה שיצטרך חבירו, יתרו ט"ו, התאוה תתרבה מעצמה, וכשיכסוף האדם לדבר אף אם יקנה הדבר אשר איוה, עוד תוסיף לו תאוה על תאותו ורפואת התאוה שלא להתאוה, ראה א'.
הקנאה תפול בין איש לגדול ממנו אשר התנשא עליו או שיאמין שהושפעה אליו טובה יותר ממנו, וישב ד', ויגש א', ויחי ח', הקנאה תתייחס אל דבר שיוכל האדם לעשות בכחו ושכלו, ולא על דבר המופלא ממנו, בהעלותך ז. הרע באיש עין האדם כאשר היה בן גילו ודוחה לו בחשבו שיתנשא עתה עליו בדבר מן הדברים, ואמנם לא יקנא כ"כ באדם שהיה תמיד גדול ממנו, וכל שכן אם הוא עתה קטן ממנו בערך, תצא ג'.

אם יקום איש למשול על בני גילו יקשה הדבר אליו מאד כי יקנאו בו, ולא בנקל ישאו עולו על צוארם, א וישב נ', המספר גדולות לעצמו יביא עליו קנאת ושנאת כל השומעים דבריו שם ב', ההולך לגור לא יתראה ולא יתדמה תכף ומיד לאזרח ולתושב שלא יקנאו בו, תולדות ה'. לא יתגדל איש השלם בתוך עיר מולדתו בעבור קנאת חביריו, אלא יפיצו מעיינותיו חוצה, לך לך א'.

הטוב המושפע לרבים אינו נחשב כטוב הניתן ליחיד בהפרש לזולתו, כי היא קנאתאיש מרעהו, נח מ' דבר קטן ונבזה אינו מזומן לקנאה, והדבר הגבוה יתנו בו עיניהם, ולא יאונה לו כ"א רע, בלק ב'. דברים ה'.

הטבע ידחה תמיד האידים הרעים שבאדם ויעכב הטובים. והעצמים האלה היוצאים מן אדם רע יהיו בטבע ארסיים ויזיקו האנשים המוכנים לקבלם, וזהו טעם לעין הרע ראה ד' לכן ראוי להסתיר הדברי' מן ההמון לבל יתנו עיניהם בהם, כי בהתפרסם הקול ימשיך אל הדבר הבטת כל אדם, עד שיגיעו אליו ניצוצי האנשים הרעים ויזיקוהו, והאיש יזיק בניו וממונו כאשר האידים היוצאים ממנו רעים וחטאים ראה ה'.

מאהבה ושנאה האהבה השלימה היא החשק לדבר להיותו טוב ולא לתכלית הנאה ממנו, ובעל אהבה כזאת הוא נהנה בהיטיבו, ויצא ב'. בא י"ח החשק האמיתי לא ינוח ריעות ושותפות בדבר הנחשק, ויצא ב', מי שתפשו האהבה והחשק יצא מרשות עצמו ויכנס תחת ממשלת דבר הנאהב, משפטים ב'.

האהבה לא תמצא אלא בדומים במדותיהם, והשנאה במזגים ומדות מתחלפות, קדושים ב', השנוי במנהגים יביא שנאה ותחרות בין האנשים והעמים, שלח השנאה תפול בין אדם לדומה לו במצב, והקנאה בין קטן לגדול ממנו וישב ד'. ויחי י', על הרוב האנשים שאומנתן שוה שונאים ומקנאים זה את זה, כי כל אחד ידמה בעיניו שחבירו מרויח ומתגדל במלאכתו יותר ממנו, ויחי לא ישלוט האדם באדם אם לא יעשה עמו טובות, כי אין אהבה בהמון אלא לתכלית מקץ ד', בא י"ז, דברים א', אוהבי עשיר רבים ובבוא הצרות אין מרחם ואין קרוב ומי אוהב בהמון בלי תבואה.

וישב ז', האדם יזכור אשר יצטווה בסבר פנים יפות כאשר יצפה תשלום גמול, אמנם אם אין לתכלית מה, הדבר נשכח מזכרונו, וילך י"א, האיש שאין לו קירוב דעת עם אשתו ובניו מטיל אימה יתירה בתוך ביתו לאין סבה, ויבוא בחומותיו מריבה וישנאוהו בני ביתו, נשא ב', כל אב מנהגו לאהוב הרע שבבניו, והטעם כי הרשע יחניפנו, מה שלא יעשה הצדיק.

נת מ"ז, רעה בעיני ה' מריבת בני ביתו של אדם, יותר מאם חטאו ורבו עמו, וירא ה', אויבי איש אנשי ביתו ויורשיו של אדם המה בעוכריו והמצפים יום מותו, כי אינם עמו אלא לתועלתם, ברכה ד', ראוי לשמור מאד לבלתי הכניס בין הקרובים ריב ומצה כי אין תרופה להם ועד עת קץ לא יחזרו לאהוב זה את זה כירחי קדם לך לך ו', המריבה בין הקרובים תשרוק אל הרחוקים שיעופו ויבואו לשעבדם, שם י"א, כל הנפרד ממשפחתו לגור יחידי באשר ימצא יסבב לנכרים שימשלו בו, חיי שרה ה'.

מריבת האנשים והמדינות סבה לששון העומדים סביבם, והאהבה ואחוה בין אהובים יגון אויביהם, לך לך ה', השונא לזולתו כל מעשיו אף אם הם לשבח יחשבם לגנאי, ובהפך האוהב, וישב ה', נקשרה באדם חובת אהבת עיר מולדתו ואין לבקש רעתה אף אם תגמול עליו כל רע, לך לך ב', אין ראוי למתנקם לבוא על אויבו בשפת חלקות ולשון רמיה, כ"א ביד רמה פנים בפנים פינחס א', ההפרש שבין השנאה והנקמה הוא שהשונא מבקש רעת אויבו מכל מקום שתבוא.

אבל המתנקם לא יתרצה להרע לו אלא בידיו ומכחו, הראשון תכליתו להרע לשונאו, והשני להענישו שלא יזיד עוד לא הוא ולא אחרים, מטות ב', מהגאוה והענוה הגאוה מסרת האדם מדעתו ונהפך לאחר, ויקהל ב', הגסות הרוח תביא לפשוע ולחטוא, כי אינו מקבל תוכחות ואינו יודע לעשות רע, ויקרא ב', הגאוה באיש עני דבר מגונה מאד, בהר ד', מי שנהוג לעבוד כשיתגדל אכזרי הוא לא ירחם על דל ועבד כמוהו, יתרו י"א.

הענוה והשפלות דרך ישר לקנות הון ועושר ושיאונה לאדם אשר יחפוץ, חיי שרה ו', החכם לא ישמיע בחוץ קולו להראות העמים תבונתו וזה יביאנו אל המעלה ואל החשיבות, במדבר א', הבוחר להתקיים ולנוס ממוקשים אל יתראה בעיני העם ויחניף על עצמו כאילו הוא נבזה וחדל אישים גר ואורח נטה ללון ויברח מן הקנאה ועין רעה של בריות, תולדות נ', חקת ג', דברים ה', השוכן ברום ההצלחה מוכן אל הנפילה, והרוצה להתגדל יתראה קטן ושפל ולא יתנשא בעיני העם, בבדבר ב', כל הצבוע וחנף בענוה להשיג דבר, אחר שהשיגו תגלה רעתו בקהל, ויתראה לכל בפירוש בגאה וגאון כי ההכרח אינו מתמיד, שלח ט', לכל חי דעת ודמיון נפסד להאמין ערכו ומצבו גדול ממה שהוא, ויחשוב כל איש לייחס דברים לסבתו מה שאינם, וזה מתנאי החיים האלה העכורים, תנחומים של הבל שתולים בכל בעל חי ופתח תקוה על רוע מצבם לבלתי יבחרו מות מחיים, ברכה ח', מהעושר והעוני לא יתקיים בעולם השווי והדמוי בממון ועושר כאשר חשב לוקורגו"ס ולא תתארך ממשלה ומלכות בדת ההיא, על כי הושם בטבע כל נברא החפץ והתאוה להתגדל, והלב המשתוקק והחומד לא יתעכב בתורת

השווי זמן ארוך, כדין כל יושב במקום בעל כרחו, יתרו י', יחשוב האדם שהונו ועשרו אינו שלו ומשלחן גבוה הוא אוכל, ובזה ילמד להיות אדון על העושר ולא יהיה העושר אדון עליו, משפטים ה', ההשתדלות להנחיל לבנינו אחרינו נחלה, הבל ורעיון רוח, כאלו נרצה ליהנות ולשמוח ביום שאין לנו הוויה וחיים.

בהר ז,מהשתדלות והעצלות כאשר אין לאיש גואל ועוזר יתן אל לבו להשתדל בעסקיו, אבל הנשען על אחרים על הרוב יהיה עצל ובלתי חרוץ, בהר ב', החכם אינו נשען על איש ויסיר לבו מבטוח באדם על כן איש נטפל אליו, אמנם פתי וחסר לב יבקש עזר מכל אדם, על כן כל איש כסיל ימצא תמיד משען ומשענה.

בהר ג', בכל חכמה ומלאכה ראוי העזר מן השמים החונן לאדם דעת מבין ומשכיל, אמנם על בחכם מוטל לייגע שכלו וללמוד, ויקהל ג', טוב עזר ה' בדברים אך עם השתדלות האדם, כי לא יחון ה' ברכתו במעשה ידיו והוא יושב ובטל, ולא יעשה ה' נס אם לא לסבה גדולה או לצדיק גמור. ויצא ה', וישב ח', וישלח ד', קדושים ג', מטות א', תועיל השתדלות האדם להנצל מן הרעה הכללית ומן הסכנות שלא הובאו בשבילו ולא יספה בעון העיר, בא י"ג, על כן החריצות להשמר מן הסכנות יפה לאדם להנצל מן העיפוש ומן המשחית שלא הובא בשבילו, אמנם אם גם עליו נגזר הדבר בחטאו פרטי א"א לו לנוס, ואם יברח תדבקנו הרעה למקום שהוא הולך ועל כן פעמים הרבה ההשתדלות אינו שוה לאדם, שופטים י"ו, על הרוב כל מה שישתדל האדם הוא לרעתו, חקת ב', העושה הדבר המוטל עליו אעפ"י שהמלאכה אינה שלימה מכל מקום יקרא פועל שלם אל מול הפועל שפעל מה שבכחו לעשות בפעולה, פקודי א', מהכעס והרצוי הכעס יתהוה באדם מתנועה גדולה בין העצמים מבולבלת ובלי סדר, ויעלו למות ויחממו ויאדימו פניו ובהפך בשמחה עצמי רוחו ישבותו וינוחו מתנועתם הקדומה, בהעלותך ו', כל הזועם לא ישמור הדרו ויקרו, כי החרון שטות שני, בשלח ז', טוב האיש אשר יחרה אפו בנקל ויהיה נוח לרצות, מאשר יקשה לכעוס ויקשה לרצות כי הראשון מהרה יתנחם וירפא הרעה אשר עשה כפלים בכל חטאתיו, ומהשני לא יוכל הנרדף להנצל מעולם, בהעלותך ח', החרון יפה ללוחם להתעצם ולעשות חיל, משפטים נ', מהשם הטוב והרע איש השלם הוא ראש ויחס למשפחתו, והנבזה הוא סוף לה, תולדות א', הכל הולך אחר השם, ואם ישתדל האדם לקנות שם טוב כל מעשיו יהיו נידוני' לכף זכות וההפך בשם רע, בא ד', שמיני א', קרח א', הוצאת השם על הדבר לפעמים תפעול באמת כאשר יצא הקול.

כי המון העם מתפעלים בחושיהם ובדמיונם מקול ההברה וישוב להיות ככה, מטות ג'. כל המבקש אמונה ורודף אחר חסידות למראות העין כדי שיאמינו בו, הוא איש רע מעללים וחורש און וצריך להשמר ממנו, תבא א', החוטא בדבר הגלוי.

מסתמא ראוי לחושדו במאורע נסתר גם כן. מקין ה'.

בהנהגה המדינית מהמלכות קשה מאוד להתנשא ולמלוך על בני גילו, וישב ג', כאשר לא יאבה העם להשתעבד אל מושל, וישאפו כלם להיות ראשים, לא יהיה תכליתם טוב, שלח י', בשלשה מיני מלכיות הנמצאות הטוב והמתקיים מכלם הוא המלך יחידי, ואחריו שררת טובי הארץ וחכמיה, כי אמנם שררת ההמון בכלל לא תתקיים כי יתקוטטו אלו ואלו ותתהפך למלכות, ברכה ג'.

המלך המשתרר על עם מפוזר ומפורד יתחכם להטיל קנאה בין דלת העם ובין השרים ותהיה ממלכתו נכונה, קרח ב', המלך שיאחוז מעשה עמו להתנהג כמדותיו וטבעו יאריך ימים על ממלאכתו, ובשנותו את טעמו לבלתי לכת בנימוסיהם ובחפציהם בקרוב יאבד ממשלתו. ויקרא א', המושל המשפיל עצמו ומתחבר עם חייליו ועמו באחוה ורעות יועיל מאד שישמעו אליו ויעשו מה שיצווים.

בשלח א', ברכה ב', ראוי למושל כשירצה להתחיל דבר מה להתעסק הוא בתחילה בידיו לתת משל ולמוד למשרתיו ויעשו גם הם בלב שלם, ויצא ז', מקץ ג', קבלת עול אדם עליו דרך ישר לפני איש לקבל עול מלכות שמים, כי ינהיג ערפו הקשה להשתעבד ולקבל תוכחת, משפטים ו', אומה המשועבדת למלך אם תצא לחירות ותפרוק עולו מזמן מועט, עדיין אימת מלך עליה, ואם תעמוד כך זמן רב תאבד ממנה הפחד, לך לך ח', העבודה והשעבוד תחת איש נדיב גאולה תחשב לאדם, בהר א', אין ראוי להיות מלך אלא מי שיודע לעבוד, פנחס ב' וילך א', מהמלחמה יועיל החרון בלוחם להתאזר לעשות חיל.

והטעם שהכעס שטות חדש ויעכבנו מהתבונן בסכנה, ולזה ילחם באומץ הלב, בשלח ו', משפטים ג', הבא לצבא ישים בדעתו כאלו ילחם עם אויב חזק ואמיץ, כי בזה יתן אל לבו להשמר ולהלחם ככל נימוסי המלחמה, ובהפך המבזה ואינו חושב אויבו בנקל יפול לפניו, לך לך י"ב, דברים ד', שר הצבא ראוי להיות זריז וחרוץ, כי כל מאורעות הטובות שבמלחמה תבואנה מן הזריזות, וההפך בעצלות, לך לך ט', ישתדל להביא המלחמה בארצות השונא וירחיק החרב מארצו.

לך לך י'.

כל יוצאי צבא כאשר נצחו אויביהם ביום קרב ויותר וביותר בעת הלחמם אם יעטו אל השלל יאבדו סדרם. ועל הרוב יהיו מנוצחים.

בשלח ב'.
כשיש פירוד הלבבות בעם הצבא יפחדו להיות מנוצחים מאויביהם שופטים י"ט. כאשר עמים שכנים ילחמו ביניהם ראוי להשגיח ולהכין בעירו אנשי צבא וכלי מלחמה ולא יבואו כבלע עליו.
בחקותי ו'. מה שהותרה המלחמה וההריגה ביום קרב הדבר יצא ליישובו של עולם נח י"ז.
מהמשל והדמיון גדול בדורו יקשוט עצמו תחילה ואחר יוכיח במישור לענוי ארץ. ולא ישפוט תבל בצדק אם לא יעשה דין בקרוביו.
אמור א'.
מאוד מאוד פועל משל הגדולים בקטנים. לך לך כ'.
בשלח ט'.
תשא ז.
פינחס נ'.
וילך ב'.
המושל הבוחר להכריח עמו בעבודה מה. ראוי שיתחיל הוא בעצמו בה בתחילה, והמה אז ילכו בדרכיו ברצון טוב, ויצא ז', מקץ ג'.
הרוצה ליעץ עצה על אדם לא יתיעץ אלא בבן גילו, כי הוא ידע ביותר רצון חבירו כדמותו ממה שיוכל לידע מי שאינו בן זוגו, שמות א'. כאשר יחשוב אדם עצמו כן יהיה אם ירום ואם ישפל, כי המון העם ירדפו דמיון המשים עצמו ככה או מיראתם ממנו או מאמונתם בו, ויחי ז.
הדמיון פועל מאד במחשבת האדם עד שיסבב הווית הדבר בפועל, ככה המפחד יתבלבל מראה מיניו ויראה דמיונות ואין דבר, נשא ג', דברים נ', שופטים ה' תבוא ג', נצבים ד', אין העון נחשב רע על הפעולה, אלא למחשבת הפועל יהיה למשל לימים הבאים, מסעי א',בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ.
פניתי אני לראות חכמה ולבקש דעת וחשבון מה לאדם שיבוא אחרי המלך אלהי עולם ה' ורוח כביר אמרי פיו ירדוף ישיג הבוערים בעם אויילים מדרך חכמים בעיניהם וישטחו להם שטוח לעמוד על ה' ויאמרו לאמר מדוע משה לא נתן טעם לדבריו ל חרבם תבוא בלבם ועיניהם לנכח יביטו רבים חקרי לב אשר אתם.
לכו נא ונוכחה ולאומים יהגו בגרונם האם גם המה בחכמת מה להם ובתבונתם עצבים מצאו חזון וישיבו לנו דבר הלא ידעת אם לא שמעת כי בכל חכמה אין מופת חותך ליסודותיה הטבעו ביום הוסדה (א) ואין זכרון לראשונים עליהם יעמדו כל המאמרים

שיהיו לאחרונה ומי הוא ערב לבו להכחישם ל גם בחכמת המדות אשר על כל פרט ממנה אות או מופת אשר יאמר כי הוא זה לשכל ולחוש וכל דבריה אמת וצדק גם בקרבה בראש וראשון הנחות ודברים יניחום לעין כל נגד השמש אין אומר ואין דברים וראיה מבלתי יכולת כספור הנקודה הקו והשטח כאשר המה בלי רוחב אורך ועובי ואם נכחיש תנאי הדברים ההם הנה כל מוסדות החכמה נפיל.

ב ואולם הטעם בדבר כי לא יוכל האדם למצוא את המעשה אשר נעשה תחת השמש. וגם אם יאמר החכם לדעת לא יוכל למצוא ובעולם השפל אין חכמה ואין תבונה לאדם וגם מה שתחת החוש לא נדע מה נעשה.

ולמה עין רואה ואיך ובמה תביט ואיך ומדוע אוזן שומעת ולמה ובמה יאהב וישנא אדם לזולתו? ואלו הענינים כלם הם תמיד לנגד עינינו ויעשם האדם באין מבין, צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה באמרו (קהלת ח) כי לא יוכל האדם למצוא את המעשה אשר נעשה תחת השמש וגו' גם אהבה גם שנאה אין יודע האדם הכל לפניהם.

רצונו שהאדם לא ישכיל אופן הולדת האהבה והשנאה בו אעפ"י שהנה על פניו תמונה לנגד עיניו ובתוך קרבי. ומה נאמר לשמוע בלמודים ובחכמות הרחוקות מבני האדם ועמוקות משאול שמגמתם בשכל? גם זה הראה החכם הנזכר באמרו (שם ה) טוב מראה עינים מהלך נפש.

שבסוג הלמודים נוח להבין במראה עינים ודבר הנלמד מן המיקאניק"ה מללמוד מהלך נפש הנקרא די מושטראטיב"ה שמושבה בשכל. על כן הוסיף עוד (שם ז) כל זאת נסיתי בחכמה אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני.

כוון אל מאמר החכם שאחר שטרח בלמוד אמר. דבר אחד לבד למדתי שאיני יודע.

ככה שלמה בחכמתו ניסה בהתחכמו שכל עוד שיעסוק להתלמד ידע שלא השיג דבר והיא רחוקה ממנו. וזה תכלית הבנת החכם.

בהפך הסכל שיראה בעיניו ויאמין להבין את הכל: גם אנחנו צעירי צאן זבובי מות כי נכסוף נכספנו להבין אמרי בינה במופלא ממנו נעמול לרוח בחכמה ובתבונה ובדעת ובכל מלאכה לחשוב מחשבות וידינו לנחושתים הוגשו נקוה לעשות ענבים ונעש באושים (ג) אך בזאת יאותו לנו האנשים שלמים וכקרבים המתפלספים בעם העושים במלאכה לא חכמו ולא ישכילו סודות הבריאה בנו אצלם ציון וכוונים למלאכת השמים ועליהם ירקעו פחי זהב חכמות ובינות בהם יצילו כל פסל וכל תמונה לכל מראה עיני כהן ישמרו דעת.

ואם אין נעשה פתגם דבריהם כי לא ידעו ולא התבוננו דרכי ה' לא יאשמו כל החושים כאשר לכל הפחות נדע להשיב כענין אל מה שנביט ואע"פ שהכל הבל ורעות רוח. כי מי עמד בסוד קדושים ויקחה לנו וישמיענו אותה גם שהע"ה השתדל ועמל לרוח במחקר ואמר (שם א) ונתתי את לבי לדרוש ולתור בחכמה על כל אשר נעשה תחת השמש הוא ענין רע נתן אלהים לבני האדם לענות בו.

פירוש השכל אשר נתן אלהים לאדם הוא לרעתו כי אילו נמשל כבהמות נדמו אין תבונה לא היה עמל וטורח להשכיל מה שלא יוכל. אולם כאשר נתן לו אלהים שכל ודעת להבין בהשכלה ולא השליטו האלהים לאכול ממנו לדעת טוב ורע אמיתת הדברים על בורים ולא יוכל למצוא המעשים הלא יתהלל במתת שקר.

וזה ענין רע נתן לנו האלהים. ונתן טעם לדבר (שם) ראיתי את כל המעשים שנעשו תחת השמש והנה הכל הבל ורעות רוח.

כלומר הואיל וכל המעשים וכל היגיעות בלמודים שיעשה אדם ויגמור בדעתו הם שקר והבל אין בהם תבונה אמתית. ושינה במחשבתו זאת לאמר (שם ג) ראיתי את הענין אשר נתן האלהים לבני האדם לענות בו, וטעמו בצדו את הכל עשה יפה בעתו גם את העלם נתן בלבם מבלי אשר לא ימצא האדם את המעשה אשר עשה האלהים מראש ועד סוף.

ודבריו אלה מבוארים בתכלית כפי אשר אמרנו. עם כל זה לא נשיב ידינו ונעשה המוטל עלינו וכל המרבה לספר במעשי ה' ובנפלאותיו הרי זה משובח ומפואר.

וכשם שתקרא סכלות למאמין ובוטח בידיעתו ככה פתיות בל ידעה בה אל המרחיק שכלו מכל חקירה מכח הטעם שאי אפשר להשיג. וככה קהלת מבשר ואומר הבל הבלים אמר קהלת שהכל הבל ותוהו.

אמנם גם הבל הבלים לומר הכל הבל ולא לשמוע בדבר החכמות ולא להתעסק בהנה מדאגה מדבר קושי ההשגה ועומק הדבר: אמרתי גם אני בפרשה הזאת לנגוע בקצה המטה אשר בידי במעשה בראשית ונימא ביה מלתא דמסתבר כאשר עלה במחשבה לחדש דבר מעתה במחקר זעיר שם זעיר שם. וידענו כי שקר נסכה כי מי ידע בכל אלה וזרוע ה' לא עליו נגלתה ובסתר עליון לא עמד.

אולם אדברה וירוח לי להגיד כי ישר דבר ה' תורת אמת ולקח טוב כל שעה שנמשמש בו לא יחסר כל טוב ושלחנו ערוך לכל הפירושים ויאותו על דברי ה' ישרים על כל מה שיחשוב אדם בדעתו לחדש מן העולם ועד העולם ובדבר מצוה קא עסיקנא. וכבר הורה

זקן בפ"ז דשבת אמר ר"י בן לוי כל היודע לחשוב בתקופות ומזלות ואינו חושב עליו הכתוב אומר (ישעיה ה) ואת פועל ה' לא יביטו.
גם נדע להשיב לאשר לא מבני ישראל המה אחרינו הניעו ראש בתורתנו שלא נתנה טעם וראיה לסיפוריה בחדוש העולם. (ד) ולו חכמו ישכילו זאת יבינו כי בהפך דתנו תביא מופת נוצח על המאמר הראשון חחלת דבר ה' אשר אצל כל חכמה לא תמצא עליו טעם ולפיכך יצטרכו להביא ראיה אח"כ על כל פרטי ופרטי מדברי החכמה ההיא הואיל ועל היסוד והפנה לא יוכלו למצוא טעם ואתה לא כן כי אם בראש הדברים ירצה שה' ברא השמים והארץ שזהו המונח עליו תבנה ותכונן כל התורה והאמונה.
והיה ראוי להאמינו ולקבלו בלי טענה לדמיון ראשית ויסוד כל חכמה מ"מ גם בזה בחר ה' ומשה עבדו ליתן טעם וראיה נוצחת. והוא שהארץ היתה תוהו ובוהו וגו'.
ה כי אמנם בריאה תאמר בעשיית הדבר מעיקרו מלא דבר. ויצירה ועשייה בדבר הקדום וכאשר נניח לעולם מניע הגלגלים וההוויה וההפסד על הסדר הנראה בהכרח גם מימי קדם כך היה שא"א לומר שאז העולם התנועע מעצמו וכן לא יעשה לעת עתה.
וכאשר נאמין היות פועלמניע ההוויות תמיד בהכרח קדם להם פועל שבראם ויהיה השני טעם לראשון. כי איך אפשר שפועל הכל יפעול תמונות בחומר קדום ולא יפעול החומר עצמו שאם כן יצטרך שפועל אחר משובח ועליון ממנו בראו.
ואם זה הוא א"כ האלוק ההוא אח"כ ישב ובטל בהשלימו הבריאה ונכנס השני תחתיו לפעול הוויות בדבר הנברא מכח האלוק הראשון דבר לא יסבלנו השכל והדעת. ואם הדבר ההוא קדום בלי ראשית בלתי נברא יצטרך שיהיה הוא אלוה העולם אם אין לו ראשית ויתחייב שלא יהיה לו אחרית.
ואיך אלוה אחר יתארהו בשרד ויפעול הדרגת הווייותיו מיום ליום (ו) אתה הראית לדעת בדברים האלה שכאשר נניח אלוק משנה תמונות הדברים וקראו הוויה והפסד בהכרח קדם להם הבריאה על ידי אלוה. ואם תאבה מופת לפעולת סדר ההוויה בימי בראשית על ידו הנה לכם ראיה מגלגול והתמדת שנוי הצורות בכל יום הוויתם והפסדם.
אין זה כ"א ע"י מניע המחדש בטובו בכל יום תמיד מעשים ופעולות. ואי איפשר שיתמיד סדר זה נכון על דרך הקרי וההזדמן ובלי מניע באופן שחדושם בכל עת ובכל רגע בסדר שאי אפשר שיעשה מעצמו הוא מופת לפעולת ההוויות ממי קדם ע"י פועל גם כן ועשיית ההווייות על ידי אלוה מופת לחדוש הדברים ולבריאתם בראשונה.
על כן כתב משה בתחילת תורתו בראשית ברא אלקים את השמים ואת הארץ. רצונו חומר קדום.

ונתן טעם לדבריו הואיל והארץ בראשיתה היתה תוהו ובוהו וגו' והי"ת פעל בה כל התמונות והבדיל בין דבר לדבר בשנויים כאשר אלה פה עמנו היום וזו ראיה שבראם, אמנם טעם לפעולת ההבדלות והשנויים בחומר הוא התמדת סדר ההוויה וההפסד בתולדותם. ולכן כאשר השלים סדר ההווייות כלם כתב אלה תולדות השמים והארץ בהבראם ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים.

כלומר זה ספר התולדות וסדר התמדת הפעולות יורה ויתן טעם שהי"ת עשה ארץ ושמים כאשר הוסיף ואמר ואיד יעלה מן הארץ וגו' אם כן אלה ראיה על יצירת ההווייות משונות ואלו מופת על בריאת החומר. ונתנה התורה טעם לדבריה בראשיתה.

ובזה לא תצטרך להביא ראיה על שאר מאמריה כי כלם נכוחים למבין כאשר נתאמת לנו שאלוה ברא השמים והארץ וגו'. וכן לא יעשה בשאר החכמות יבקשו להביא על כל פרטיהן מופת הואיל וכל חכמה משאר החכמות אשיותיה רעועות אין להם על מה שיסמוכו לדמות בנין בלי יסוד כל אבן מקיר תזעק לאמר סמכוני באשיות וביד אדם אל אפולה.

הנה מה נעים דבר הכתוב (משלי ג') ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה בדעתו תהומות נבקעו ושחקים ירעפו טל. כי אולם יקשה אומרו כונן שמים לשון הוה יסד ארץ לשון עבר וירעפו לעתיד ויהיה פירושו על פי דרכנו שהי"ת מקדם בימי בראשית פעל יסוד לתורתו בחכמה ירצה במופת וראיה כמו שידענו שחכמה תקרא אשר מופת על דבריה לא כשאר הידיעות שאין ראיה על יסודם.

והמופת הוא שכונן שמים בתבונה ובמלת כונן נרצה בה ההווייה והפסד תחת רומזו הבריאה במלת יסד הנה ראיה שיסד ארץ מקדם רצונו בריאה יש מאין הוא שכונן שמים עתה ההווייה והפסד באויר העולם הנקרא שמים ומופת על פעולת הצורות ושחקים ירעפו טל שתמיד מכאן ולהבא יתמיד הסדר הזה בנתנו טל ומטר על האדמה והולידה והצמיחה כאשר הוכחנו: והארץ היתה תוהו ובוהו וחושך על פני תהום ורוח אלהים מרחפת על פני המים: ראה ראיתי את עני עמי קהל מפרשי תורתינו והמתפלספים בה כלם כאחד טופלי שקר רודפי אליל ארסט"ו היוני וסייעתו חזו לנו שוא ותפל הביאו לנו הנחותיו למפורסמות והתאחזו באלו דעות נכריות כי לא חיות עד כי משורש נחש יצא צפע הכלל העולה מדבריהם להשמיד ולהחרים הלימודים הטובים ואשר כח בהם לעמוד בהיכל מלדהי"ת וכל דבר שיתנגד אל ההנחות ההנה יתחכמו לנתוש ולפרש כאשר יאמרו המושלים גם פסוקי התורה בלחצם יהיו עורפים אותם מאחריהם והשתדלו לגלות פנים בה שלא כהלכה ולעוות עלינו את הכתובים מלנטות ימין ושמאל

מדברי ארסט"ו ומכל מעשה תקפו כאשר ישאל איש בדבר אלהים זה כל האדם מסעף בסנסיני סרעפיו נאחז בסבך חלומותיו לשתות בצמ' את דבריו עד כי החולק עליהם בשם תבונה לא יכונה וכפשע בינו ובין המות.

והבאים אחריו קבלו מאמריו כדברי ספר החתום וזאת התורה אשר הושמה בפיהם רדפוה כתרוה בפשיטות והדת נתנה כאלו היא הלכה מסיני ובכללם קצת המתחכמים מתחבקים בסעיפי הקבלה ומתפארים בלימודה ולא הגיעו לפתח ביתה לא בושו ולא נכלמו לחבר חבורים בסודותיהם והביאו פינות הצורה והחומר בשפוני טמוני חול סכלותיהם וחכמת מה להם.

ז והנה התחלות הטבע חומר וצורה וההעדר אשר על פיהם כל ריב וכל נגע הם שגעון ותמהון לבב. בהם בלבל עולם הדעת ארסט"ו עד היום הזה.

דברים לא יודו לו רוב הפילוסופים הישנים ואף חדשים מקרוב באו גלו על עונו ויחזו לנו היותם משאות שיא ומדוחים. איזן וחקר אותם כאשר עלה על לבו להתפאר בדקות שכלו ומי אמר לנו שקלע אל השערה בדבר הסמוי מן העין ל ואין בכחנו להשכיל הטעם והסבה אלא כאשר נראה הגון לצייר תנועות הטבע כמו שאמרנו ובאמת לא הופיעה רוח הקדש בבית מדרשו של ארסט"ו ורוח לא נסע מאת ה' לפעמו להגיד לו הנסתרות מהטבע בדרך לא עבר בה איש ולא הגיע שכל אנושי עד שחכמי אומתנו יקבלו דבריו ויחתרו בהם סודות התורה במעשה מרכבה ודומיהם.

כאלו ראה היוני בשכלו מה שנתנבאו ישעיה ויחזקאל במחזה שדי ואם ככה הוא ראוי להתאבק בעפר רגליו ולהאמין כל דבריו גם בקדמות העולם ובשאר הנחותיו והסכמותיו המקולקלות. (ח) בדברו במקום שהוא שטח קערורי מהגוף הסובב ויצטרך שלמעלה מן הרקיע לא ימצא מקום לשבת ועל הזמן שהוא מדת התנועה ולא תהיה תנועה בעולם אי אפשר בו זמן.

והכתוב צווח בהפך ויהי ערב ויהי בקר יום אחד. ואמרו חז"ל מלמד שהיה סדר זמנים קודם לכן וכיוצא בדבריו ועל אלה נבהלו נחפזו פילוסופי אומתנו ליישבם ומחשבותיהם ירופפו ויסודותיהם יתפלצון בלא יוכלו להתנגד לדבריו ולהסכמותיו והאמינום לדברי נבואות שרי להו מרייהו ואמנם גם בביתי ובחומותי יד ושם לחשוב מחשבות בטבעיים ולחדש דבר דבור על אופניו.

בו נציל מראה הדברים ככה והותר בלי שנסתעף באמונות כוזבות ובהמה פשה לא תפשה ספחת המינות ואפיקורוסות לקטתים מדברי שאר הפילוסופים חדשים גם ישנים וגם חלקי אמרה נפשי מה שלא אמרו בו הקדמונים אשר האמנתי לראות בטוב ה' ולצייר

מפעלותיו על צד היותר נאות ומתקבל ולא אחשוב ולא אאמין מפני זה הסכמתי אמת וצדק לאמר קבלו דעתי כי לא ניתן השכל במרומים ולא יאתה החקירה בהם אלא על צד הדמיון וההתקרבות.

והנה בשמים עדי וסהדי כי לא אשים בטחוני באלה הלמודים לומר כזה ראה וקדש. ולא אקומה נא ואסובבה על שגיונות הוללות וסכלות חקירותי לפרש מראות המרכבה על אופנם אשר פיהם דבר שוא.

ולא התעסקתי בהם אלא לחשוב ולידע מוצא דבר ולהסתכל עד מקום שידי מגעת בגדולות ובנפלאות ה' עד שנוכל להציל תנועות הטבע. אמנם אמיתת הדבר בשמים היא והנסתרות לה' אלהינו.

ט ואומר כי כל חדש תחת השמש בא משנוי התנועה עד כי תנועת עצמי הדבר בהפרשים רבים ובמעלות נפרדות תפעול בדבר ההוא צורות משתנות. והכל תמונה לנגד עינינו משנוי הנענוע.

כי אמנם הגוף אשר יעמוד בלי תנועת חלקיו הנו אבן דומם וימות לבו בקרבו אף על פי שגם הוא יתנועע קצת אלא שמעוט תנועתו לא יתראה לחוש ונחשבנו תמיד במנוחה ושבתון. וכן אמר שלמה בחכמתו (קהלת א') כל הדברים יגעים וגו' מה שהיה הואשיהיה ומה שנעשה הוא שיעשה ואין כל חדש תחת השמש.

כוונתו לשלול פתיות החומר והצורה אשר אמר ארסט"ו שבכל עת ורגע תעדר צורה ותתהוה צורה אחרת בכל הווה הנה הגיד לנו שאין חדוש בדברים אחר הבראם אלא התנועה כאשר כל הדברים תמיד יגעים ועמלים בתנועתם וזה מביא בהם ההפרש. אבל תמיד מה שהיה הוא שיהיה ובעצם לא ישתנה כל דבר הלכך ראוי שכל הברואים יפלו תחת חלוקת שני מינים.

המין האחד חומר וגוף בלי השכלת בו תנועה כלל זה שמו אשר יקראו עכור וגס וחשוך ואצל הקימיצ"י ראש מת להיותו כפגר מת וכל רוח אין בקרבו כי לוקחה ממנו כל תנועה אף אם באמת לא ימצא בטבע דבר שהושללה ממנו כל תנועה בהחלט. והמין הב' (י) התנועה מתנועעת תמיד לקצה האחרון יום ולילה לא תשבות יכנו אותה בשם רוח חיים המחיה והמניע כל גוף אשר זרעו בו ואם ירבה כמותה בו ירבו בו החיים ואם מעט ימעטו.

ומזה יצא לנו שינוי הצורות והתמונות בעולם. כי אמנם במים יותר תנועה מבארץ ובאויר ירבה כמותה מבמים ובאש יותר מאויר וכן בכל הנבראים המרבה והממעיט.

אלו ב' מיני ברואים נאמר בהם בריאה שבראם הי"ת מקודם אשר בה יפול שם חומר הקדום. המין הראשון החשוך כנהו הכתוב בשם ארץ והשני מתנועע בשם שמים.
והנה אחר הבריאה וקודם היצירה היתה הארץ ירצה החומר העכור מן המין הראשון בלתי היות בו תנועה כלל על כן אמר והארץ היתה תוהו ובוהו וחושך. ואף מלת וחושך כנוי אל הארץ ולא בא להודיע דבר בפני עצמו להגיד שהיה חושך על פני תהום שאם עדיין לא נבראו המאורות והאור הנה החושך לא היה לבד על פני התהום אלא בכל העולם.
אלא רצונו שהארץ היתה תוהו ובוהו וחושך שהיא היתה המין הראשון חומר גס עכור וחשוך בלי תנועה להבדיל בין האור שהוא כנוי לתנועה כאשר נבאר. ומושב זאת הארץ החשוכה היה על פני תהום.
וכינה בשם תהום לא המים כפי המפרשים אלא המקום השפל שבשפלים כי ככה בכתוב יאמר תהום אל דבר שהוא בקצה האחרון ככתוב (תהלי' ע"א) ומתהומות הארץ.
ורוח אלהים רצונו המניע ממין הב' היה נבדל מכל וכל מהארץ מרחף על פני המים שהוא הגוף הממוצע בין הגס והצלול ואין נוגע בארץ עד שהוצרך השם יתברך לחברם לאחדים ולהכניס התנועה בחומר.
והתחיל סדר יצירה ושינוי הצורות בששת ימי בראשית באופן שפסוק ראשון כולל כל הבריאה מכאן ואילך סדר לבדו הוויה והפסד אם להרבות ואם להמעיט בתנועה: ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור. עד הנה הצענו סיבת כל הצורות מהבדל התנועות שבגופים.
ועוד לאלוה מילין לבקש חכמה וחשבון ולהזכיר אופן התנועות בפרט סיבת החום והקור האור והחושך. והנה שמעת עד כה שחומרי הדברים כלם אחד הם.
והתנועה בהם בכמות משונה מחבירו תביא השינוי בחומר זה מחומר אחר. אמנם לא כל תנועה יכולה לפעול זה אלא תנועה אחת לבדה מהעצמים הדקים שבגוף יסבו בלכתן בגלגול (יא) תנועה זאת לבד היא המביאה הפרש בין הצורות בהבדל תנועת הגופים המחוברים כי אולם תנועת העצמים הדקים אשר בכל הגופים בטבעה לסבב ולהתגלגל כמראה הכוכבים במסילותם.
והיא הנותנת חיים וצור' וסיב' חום ואור. אבל תנועתם בלתי מתגלג' ירצה כאשר יתנועע חלק מחובר אחר חלק שלא בעגול לא לבד שלא יתחממו אלא גם לפעמים יצטננו ויסבבו הקור.
והשבת הרוחות תוכיח שאינה אלא נענוע חלקי האויר ממקום למקום שלא בסבוב וידעת היום והשבות אל לבבך כי כאשר יכניס הי"ת התנועה בגוף אם ירבה כמותה

תרבה תנועתו ואם ימעט תמעיט. והרוח הזה ישתדל להניע בדמותו בצלמו גם חלקי הדבר אשר נופח באפיו ירצה בסבוב.

יב ואם כח בו ברבוייולהניעם עד יותר מכגלגל יקנו החלקים ההם צורת אש ויחממו ויבעירו. ואם ימעט כמותו ולא יכול להניע אלא עד כגלגל או למטה מעט ממנו דרך משל. ולא יעבור להשלים הסיבוב בהם יקנו טבע ומראית האויר. ואם עד שליש הגלגל לבד יקנו צורת המים.

ואם עד הנה עוד ימעט כמותו ולא בחיל ולא בכח יניע כי אם מעט. לצורת אבן ארץ וברזל.

וכיוצא מן הדברים אשר מהם לוקחה כל תנועה כפי ראיית החוש. עתה ראה ראינו והשכלנו היות התנועה הגדולה אשר תצור צורת האש המבעיר כי אין אצלנו גוף פועל יותר ממנו.

אולם ראוי שיהיו למעלה ממנו כל עוד שיתנשאו הנבראים אל השמים ממעל גופים בעלי תנועה יותר ד"מ שיתרחבו גלגלי התנועה בהם. ויותר וביותר כל זמן שימצאו מרחק עד לב השמים אשר שמה דקות וקלות בלתי תכלית.

נניח אם כן לפי אומד הדעת היות תנועת צורת האש יותר מכגלגל באופן שתמיד יתרחב בהלוכו כאשר תביט בצורה א' בראש הספר. ותנועת האויר במקום דקותו למעלה בגלגל שלם ותתמעט תנועתו מכגלגל ברדתו למטה סמוך אלינו עד כחצי גלגל.

כי אם עוד תתקטן תנועתו ישוב לצורת המים שתנועתם מחצי גלגל עד שלישו ומכאן ואילך צורת יבשה אבן ברזל ודומיהם. ובשגם כל מתנועע יתעסק להניע הגוף הסמוך לו בדמותו בצלמו לא יאונה זה בתמידות לכל התנועות אלא לתנועת האש לבדה לתגבורת התנועה שבו המתגברת על הכל מה שלא יוכלו המתנועעים האחרי' רצוני האויר והמים לחולשת תנועתם אם לא יתרבו בכמותם על זולתם.

על כן תראה באש בהתקרבו לגוף אחר יכריחנו להתנועע כמוהו ויתהוה ממנו אש. ויותר וביותר בעצים ובקש ודומיהם שתנועתם מוכנת ועצמיהם נפרדים ואינם מקשה אחת כאבן וברזל וע"כ יקשה יותר לו פרידתם.

וכאשר יאחוז האש בדבר ויכריחנו להתנועע כמוהו עד שינסעו עצמי הדבר זה מזה ויפרדו איש מעל אחיו. אם ימצאו באמצע האויר בהכרח יתהפכו כדמותו לאויר הסובב גדול הכמות ממנו.

ועל כן כל אש בתוכנו אחרי הפרידו עצמי הדבר אלו מאלו יתעלם מעין כל ואיננו כי לקח אותו הרוח כי נפרדו חלקיו וקנו תנועת האויר המסבבם. וכאשר נחפוץ להוציא האור

כן נעשה בהניע חלקי האויר יותר מכדי תנועתם בטחינת אבנים זו בזו או אבן וברזל יתנועע האויר הסגור ביניהם עד שישיג מידת תנועת האש ויבעיר תבערה ולבת אש.
אמנם האור יבוא לנו מגוף הבוער בזה האופן. כי תנועת הזורח בגבורתה תחפוץ להכריח עצמי האויר להתגלגל לתנועתה והמה יברחו וימאנו לקבלה שהיא נגד טבעם ויצא מזה תנועה אמצעית ממוצעת בין תנועת גלגל שלם לתנועה יותר מכגלגל באופן שיתנועעו חלקי האויר מכנגד גוף הזורח כבצורת ב' והאויר המתנועע כזה יאיר לנו וכשיתרחק מגוף המאיר יחלש כחו ותתקטן תנועתו עד שובו לאיתנו ויחשיך.
וכשיתנועע לאשר יהיה שמה הרוח אם ימצא גוף גס לפניו המעכב תנועתו תתעצם התנועה ההיא על שטח הגוף המעכב ותתעבה בעצמה בחזרתה לאחוריה. ולזה חלק האויר שעל שטח הארץ כי בו ניצוץ השמש חוזר יתחמם יותר מחלקי האויר העליונים ממנו כידוע במחקר.
באלה נקל לנו לבאר מדוע יאיר השמש וכל דבר המאיר ברגע הבית הסגור אם נפתח חלונו וכרגע נראה הבית אפל אם נסגירנו. כי בהפתחו יוכרחו מיד חלקי האויר שבבית להתנועע בתנועת האויר החיצון הרואה פני השמש ואם נסגירנו ינוחו מתנועתם וימש חושך כי בפתאום יהיה הדבר.
הדבר יצא מפי ה' ביום הראשון שיתנועע האויר במדה שיהי' מאיר כאשר אמרנו ויהי אור: וירא אלהים את האור כי טוב ויבדל אלהים בין האור ובין החשך. ראוי להסתכל במראה הערב והבקר ההבדל שבין היום והלילה ולמה יחשיך מדת כדור הארץ ומדתו יאיר ל והטעם ממה שהצענו עד הנה ברור ומבואר (יג) כיכשיאור עמוד האויר כל הרואה פני השמש הנה ישאר מתחת לארץ חלקת האויר נסתר מחמתו כי גזר ה' וצוה שהנענוע באויר המיוחד להאיר לא יתקבל אלא במה שכנגד פני השמש בקו ניצב לא במה שיהיה בקו שוכב כ"א מעט מזער סמוך לאויר הזורח.
וא"כ האויר היושב בחושך ד"מ בצורת ג' אויר ד' השוכן בשטת בין ב' ג' ח' ט' יושב בסתר מגוף השמש א ולא יקבל תנועה מתנועת עצמי השמש המתגלגלים ובאים עד למטה שאלמלא ניתנה רשות לשמש להניע לא לבד כל עצמי האויר שתחתיו בקו ישר א' ב' ז' ח' א' ג' ט' ו' אלא גם אשר איננו ממול פניו עד שעצמי האויר ז' ב' ח'.
ג' ט' ו' המתנועעים בקרבתם יניעו ויאירו גם עצמי האויר ד'. יצא מזה שמעולם לא יהיה חושך על הארץ ואנחנו לא נבדיל בין יום ובין לילה.
לכן צוה השם יתברך והבדיל בין האור ובין החושך עד שהמאור בגשתו אל האויר החשוך יאירנו ויניעם ממול פניו לבד אבל לא באלכסון שלא בפניו בקו ישר. ולא יניעו

ניצוצי ז' ב' ח' את האויר ד' ומפסיק עובי הארץ בינו ובין החמה ועם זה יום ולילה לא ישבותו.
וזאת היתה ההבדלה הצריכה שהבדיל השי"ת בין האור ובין החושך להבדיל בין היום ובין הלילה. אתה עתה ברוך ה' תדע ותשכיל ממוצא דבר (יד) מדוע קרוב לשחר יבוא קור מה ובזמן כי בא השמש יעמוד החום והשרב.
כי אמנם בעלות השחר האויר החשיך ד' כשישמע נענוע השמש היוצא על הארץ יברח מפניו ד"מ החמה א' המהלכת מאות א' לאות ו' ידוע כי אויר ד' החשוך בהיות כדור הארץ ה' מבדיל בינו ובין החמה יבקש לברוח דרך ז' ויהיה חוזר חלילה בתנועת השמש. ותנועתו שהיא חלק אחר חלק תסבב רוח וקור מה כאשר אמרנו הואיל והאויר לא יקבל בסבר פנים יפות נענוע השמש בחזקה אשר איננו לו לפי טבעו.
הלכך היושבים במקום ג' מהארץ כאשר החמה במושב א' להם תהיה זורחת ישמעו קור ורוח מעט קודם עלות השחר לפי ששטח ד' החשוך נוסע במרוצה ובורח מתנועה חזקה ממנו אל מול פני ז' ויתנועע אויר ג' הקרוב לראיית פני השמש במרוצה לברוח. אבל השוכנים במושב ב' מהארץ ושמה החמה להם שוקעת בעת ההיא אדרבה יהיה להם חום כי שם תנועת השמש מבצבצת והולכת בעצמיה ולא יזיזנה ממקומה תנועת האויר החשוך קטנה ממנה עד לאחר לזמן לדמיון המים בימים לא ינוחו מזעפם גם אם יכלה זעם הרוח אך יום או יומים יעמודו.
וזה הפרש שבין תנועה גדולה לקטנה. גם ככה בעבור זה יקרה שיתעצם החום בסוף הקיץ כשהשמש יתחיל להתרחק ממנו ויתקרר האויר בסוף הסתו כשהחמה מתקרבת אלינו כי בצאת השמש בגבורתו ובנסעו ממקום שבתו לבוא עלינו כדרך כל הארץ אחר תקופת טבת האויר שאצלנו שתנועתו אז קטנה בורח בחוזק אל נגדנו על בלי ירצה לקבל תנועה החזקה מטבעו ירצה להכניס בו השמש כתמול שלשום וגורם הקור החזק. ובסוף הקיץ לא תוסר תנועת האויר סבובית שכבר הורגל בה. ובהפך תתרבה משכונת האויר שכלפי הקוטב החוזר לאיתנו בהתרחק השמש ממנו וחוזר ומתגבר על האויר שעלינו הסובב.
ועל כן אויר שלנו מתעצם כנגדו ומתנועע עוד בגבורה עד נסוע השמש מאד. וינצח האויר הקל וישיבנו בדמותו בצלמו ויתקרר כבראשונה: ויבדל אלהים בין האור ובין החושך.
ראה זה חדש הוא מי בער לא ידע להבדיל בין היש להעדרו בין האור ובין החושך אם לא יהיה עור. גם אמרו וירא כי טוב ויבדל נראה שאם לא ראהו טוב לא היה מבדילו והבדל

דבר מדבר אינו לפי שהוא טוב או רע שכבר נמנו וגמרו כל בעלי דעת ומזימה שאין מופת כמופת הנלמד מן ההפכים כי לא ידע האדם מה טיבו של קנין אם לא יראה העדרו. ובעיני איש לא ייטב השלום אם לא עבר עליו רוחתרעלת המלחמה. ולא נחשוב החכמה אלא בערך הסכלות כדברי קהלת (קהלת ב' וראיתי אני שיש יתרון לחכמה מן הסכלות כיתרון האור מן החושך.

וכבר יקשה לנו על דבריו מה מאד היה מטיב לדבר אלו אמר שיש יתרון לחכמה על הסכלות כיתרון האור על החשך אם לא כי מרגלא בפומיה שנכיר יתרון החכמה מן הסכלות כמו שנכיר יתרון האור מן החושך כי לערך החושך נחשוב יתרון האור מה שלא יכירנו ויחשבנו הנולד עור. ז"ש ישעיה (ט') העם ההולכי' בחשך ראו אור גדול יושבי בארץ צלמות אור נגה עליהם רצונו שהולכים בחושך כשיגיעו לראות אור יחשבוהו גדול יותר ממה שהוא באמת יושבים בארץ צלמות אור יגיה עליהם בחוזק וזה לערך האפלה אשר הם בה יושבים.

הנה טוב וכשר הדבר במקרא זה שלפנינו להודיענו שלא כמדת הקב"ה מדת ב"ו. (טו) כי אמנם השי"ת רואה ומבין עצמות הדברים מעצמם לפי מה שהם ואין צריך לערך הפכיהם באמרו וירא אלהים את האור כי טוב ואחר כך ויבדל בין האור ובין החשך.

כלומר שלא הוצרך להבין ערך והבדל האור מן החושך כדי לראות האור כי טוב: יהי רקיע בתוך המים ויהי מבדיל וגו'. אשר מעל לרקיע וגו'.

ויקרא אלהים לרקיע שמים וגו' כונת המאמר להודיע סדר יצירה כאשר הצענו שהכל נולד מן החומר היושב בשלוה והתנועה בו. וכל זמן שתתרבה התנועה בגוף יתראה בו יותר רוח חיים.

על כן האויר יותר חי מן המים והמים יותר מן הארץ. ראיה לדבר כאשר נניע המים יותר מדאי בבשול על האש יתהפכו לאויר ואם ינוחו מתנועתם הנוספת יחזרו למים כאשר יהיה בענן ביום הגשם וכן האויר בהתנועע יותר מטבעו ישתנה לאש כנראה בטחינ' האבנים זו בזו או אבן וברזל.

ונופח באש פחם יבעיר תבערה בלבת אש וכדומה להם בדברים וכל זה ידוע מאד במחקר. אבל לא שמו לב הראשונים על סיבתם כראוי.

יי אם כן האויר אינו אלא מים שנתפשטו ונתרקעו על דקות והתנועעות יותר ממה שהיה על ידי מניע גבור ואמיץ. וכאשר יאבדו התנועה ההיא ע"י קור שאינו אלא חברת עצמים שוקטי' ונחים כי ידענו החום בתנועה והקור במנוחת העצמי' שבגופי'.

על כן האויר שיחסר מתנועתו ישוב למים כקדמותו. וזהו אמרם ז"ל שמים אש ומים מלמד שהביאם הקב"ה וטרפן זה בזה ועשה מהן רקיע ירצה אויר המחובר מתנועת המים והאש יחד לתנועה ממוצעת ביניהם על כן כאשר בראשית בריאת העולם נמצאו כל הגופים תוהו ובוהו כלומר שוקטים ואין הפרש ביניהם צוה השם יתברך יהי רקיע בתוך המים וגו' רצונו יהי בתוך המים אויר וגוף מתנועע דק ומתפשט שכן פי' רקיע מלשון וירקעו והמים היו מקדם גסים כטיט ורפש עב בלי תנועה רבה כאשר בהם נכנסה תנועה חזקה במדה הראויה והנאותה להם התפשטו והתרקעו יותר והביאם להיות מים זלים כדמותם היום ועוד ניתוספה בקצתם במאמר ה' תנועה יתירה במדה אחרת והתפשטו עוד לצורת האויר ורקיע כי גם האויר מים מרוקעים כאשר אמרנו.

ואמנם כבר היה נקל שישוב האויר להתקשה למים והמים ליבשה בנוחם מן התנועה שהיא להם נגד טבעם כאשר יעשו המים על האש בנקל יתהפכו לאויר והאויר ההוא הנהפך אם ימצא קור בנקל ישוב למים כבראשונה. ואם יהיה ככה בברואי עולם ישתנה ויהפך לתוהו ובוהו כמעט רגע על כן אמר ה' שיהיה הבדל והפרש בין מים למים ירצה בין מים הגסים התחתוני' לים מכסים ובין המים הפשוטי' העליונים באויר שנשתנית צורתם.

ושם צוה ה' את הברכה שעוד לא יתערבו האויר והמים זה בזה בכללם ולא יבוא בהם בלבול חדש לחזור לקדמותם כשהיו אלא ישאר תמיד ההבדל בין המים התחתונים לעליונים אשרונתפשטו לאויר באופן שבהקרבת האויר במים לא יכנס עוד ויתערב בקרבם ויהי מבדיל בין מים שברקיע ירצה האויר כאלו אמר בין המים המרוקעים ובין המים אשר מתחת לרקיע דהיינו הימים והנחלים ולא יתערבו זה בזה והיו לבשר אחד. ואל תתמה אמרו אשר מעל לרקיע שפירושו ברקיע או עם הרקיע כי כן מנהג הכתוב במקומות ויבואו האנשים על הנשי'. ועל חרבך תחיה.

ורבים כאלה: ויאמר אלהים יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד ותראה היבשה ויהי כן. כאשר ידענו התחברות הגופים וסדר שינוי תנועתם כפי רוב ומעוט התנועה.

נבין בנקל אופן הווייית הימים והנחלים על פי ה' ההרים והגבעות כיום הזה. (יז) כי אמנם היו מקדם ביום ברוא ה' ארץ ושמים והבדיל היסודות.

המים סובבים כל שטח כדור הארץ מכל צדדיה בעגול. וכאשר נתן ה' יתברך בקצתם רוח יתירה והכניס בהם תנועה גדולה ממה שהיתה לה סביב שהחלקי' הדקי' שבמים אשר מקדם היו יושבי' בהשקט ובמנוחה בתוכם יצאו סביב חוצה ויתנועעו אל אשר יהיה שמה הרוח ונשתתפו באויר שלמעלה מהם באופן שחלק המים הנשאר מבלעדם

נתקשה ונתעבה יותר עד שובו אל אדמה כי אולם ברא ה' כל העולם מלא לא דבר רק בריוח גדול ממוצע בין הגופים באופן שבהכרח אם יתפשט אחד יוכרח חבירו להתקצר ולהתקשה.

כי כן ימלאו הרווחים החסר והרק בטבע. ואלו הם דברים יהיו סבה לכל המתרגשות בעולם מעליית הכבדים וירידת הקלים השבת הרוחות הויה והפסד וכל הקורות אותם. ד"מ אם יעלו מן המים או מגוף אחר חלק בן עשר מדות ובהשתתף לאויר בו יתפשט למדות מאה יצטרך בהכרח שגוף אחר פשוט בן מאה מדות יתקצר ויתעבה למדות עשר לפנות מקום וריוח אל הגוף אשר נתרחב ונרקע עד שבין זה ובין זה יתמלא הריקן לכמות שהיה ולא ירבה ולא יהיה צר להם המקום שילינו בו.

וזהו אמרם ז"ל אין לך טפה יורדת מלמעלה שאין תהום עולה לקראתו טפחיים. וכאשר רצה הי"ת לגלות האדמה דבר ויקרא שיעלו מן המים עצמים דקים ויתחברו באויר שלמעלה מהם ובהכרח חלק מן המים הנשאר בלי עצם מעצמיו דקים וקלים יתעבה וישוב לעפר על הארץ ויהי כנוח החלק ההוא על גוף הארץ ירבה על כמותה ויעשה עליה גבנונית דמות הר וגבעה ואם ישנה וישלש הדבר הזה בעתים שונים ובמקומות רבים גם עתה שעולם כמנהגו נוהג יעלו הרים על שטח הארץ וירדו בקעות ושפלות במקום אחר באופן שהימים הסובבים שטח הארץ יתכנסו בבקעות ובחפירות ויראו ראשי ההרים הרמים ועליהם תתיישב היבשה להחיות בהם נפש כל חי.

ראה בעיניך ולבך שים אל הצורה אשר אתה מראה צורה ד' בה יהיה כדור הארץ ב' ג' ד' ה' אשר בתחילת יצירתה היתה כדור עגול בשלמות והיה גלגל וז"ח ט' י' י"א גלגל המים הסובבה מכל רוחותיה. אולם כאשר הוכרחו חלקים מן קצת המים להתפשט לאויר מקום א' בהכרח גם כן חלקים מהמים במקום אחר יקפאו ויערמו וילכו לנוח באשר ימצאו על גוף הארץ ויעשו על שטחה גובה ד"מ על שטח ג' גבנונית י"ג וביום אחר תקרינה אותה כאלה בשטח ה' ויעשו גבנונית י"ב וכאשר לרוב החום הסובב חלק מהאויר יזל כטל יתעבה וכמטר יתך ארצה גם המים יצטרכו להשלים חסרון האויר ממקום אחר ויבוא זמן שגם חלקי האדמה יתנועעו ויצא מהם חלק עד שישוב למים.

ובזה עשה ה' חדשה בעת היצירה בהיות כל מעשה בראשית תוהו ובוהו הוצרך הי"ת בתבונתו להפריד חלקים הגסים מעטי התנועה והיו ליבשה באופן שהמורם מהם קל התנועה היה לאויר. לאחר זמן יסבבו אלה המאורעות ביבשה חפירות במקום אחד והתרוממות במקום אחר.

באופן שהמים אשר מקדם יסבבו כל שטח הארץ כאשר ימצאו מרגוע בשוחה עמוקה ובשפלה שמה ירדו ויקלו המים מעל הארץ. עד כי לימיההרים י"ב י"ג נגלו לעין השמים ותראה היבשה ונולדו בשטחה חפירות גדולות וקטנות אשר שתים מהם ד"מ ד' ב' תהיינה ימי אוקיינוס מזרחי.

ומערבי וביניהם שטח הארץ התרומם והתנשא ו' י"ב י"א מזה וכן ה' י"ג ט' מזה מגולים על שטח המים וגם בדורות אלו יולדו הרים וגבעות ויקוו המים ויכסו ההרים ויציפו ארץ ומלואה כיום הזה לסבות שאמרנו. (יח) התבאר לנו מזה ששטח המים אינו גובה משטח היישוב שבאדמה.

אבל בהפך שטחים י"ב י"ג גבוהים משטח הים ו' ז' ח' י"א י' ט'. שכן קוים היוצאים ממרכז א' עד י"ב ועד י"ג ארוכים מקו מתוח ממרכז א' עד גלגל ז' ועד גלגל י' כנודע.

וכן כתוב בתורה פעמים שלש ואשר במים מתחת לארץ ירצה המים שפלים ונמוכים במדרגת המקים מארץ. שאין לומר שדוקא במים שהם תחת הקרקע ידבר כמעיינים ובארות המים שא"כ יהיה מותר לעשות דמות צורת הדגה אשר בימים ובנחלים.

מלבד שאין בריות במעיינות ובבורות לצייר מהמה צורה. גם נאמר יורדי הים באניות וירד יפו וכאלה רבים.

ואל יבהילוך רעיוניך לאמר כי האדם יראה לעינים בהיותו על שפתו שטח הים עולה ומגביה למרחוק (ים) בהיות זאת שגגה היוצאת מחסרון חוש הראות וכן גם יארע לנו בהביטנו לא בים לבד אלא אף בעמק שוה ביבשה כן יהיה הדבר ויראו חלקיו הרחוקים גבוהים מהקרובים לנו. כי שגגה היא.

כאשר הפורש בים יראה בעיניו ולבבו יבין ויאמין החוף נוסע ממנו והוא יעמוד והטעם מבואר בטעם מראית העין. (כ) כי אמנם מכל גוף יהיה מי שיהיה ישתרגו ויצאו ממנו עצמים דקים סביב סביב יתהלכון וכל חלק וחלק מאיבריו ישלח ממנו בדמותו בצלמו תבניתו מחובר מעצמים ההם וכל עוד שיתרחקו ממנו יאבדו חילם ויתקטנו בדקותם כי מגרעות נתן להם הטבע סביב חוצה בהתפשטם כגלגל, ואלה העצמים יתהלכו למרחוק למאוד מאוד ולא יעכב התפשטותם אלא גוף עב כי לא יוכלו עבור בנקביו וחוריו.

ועל כן לא נראה מי שיסתר אחרי כותל וגוף עב אחר. כי עצמי הדבר יתעכבו בשטח החומה ויתעבו שמה או יחזרו לאחוריהם מבולבלים ויאבדו סדר הסתעפותם והעין לא תוכל לקבל תבניתם.

זאת תהיה סבה לכל המתרגשות בעולם מחוש הראות והריח ודומיהם. ומי שיש לו חוש הראות בשלמות ויכול להתפעל מתנועת העצמים גם הדקים יביט למרחוק ומי שאישון בת עינו חלושה לא ישקיף וירא אלא מקרוב ממקום העצמים יותר גסים.

לפיכך התחכמו בתחבולת הזכוכית לעיניהם ובזה יכריחו קוי הניצוץ להסגר במרכז ויתעבו העצמים ויתיחדו ויתראו לעיניהם יותר גסים מאשר המה כאשר יסגירו קוי ניצוץ השמש במרכז הזכוכית ויבעירו. וכאשר תהיה לאדם ראייתו חלושה ביותר יעשו הזכוכית שקערורית הרבה כעדשה ויתעבו יותר העצמים ויוכל להביט בהם וכן בחוש הריח שהוא לכלב בשלימות יריח ריח אדוניו למרחוק כמה מילין והכבש יפחד וישתומם מעור הזאב או מאבר מאבריו הקבור ורבים כאלה.

והנה אלה העצמים אחר שקבלו התנועה ראויה מגוף המאיר כאשר אמרנו למעלה ויניעו בתנועתם אל עין הרואה יסגירו ניצוציהם ויתקבצו בו אל נקודה (כא) עד שכל דבר הנראה יתאסף אל תמונה קטנה בעין ויצוייר מן העצמים ההם משולש משתוה שני הצלעות יהיה נקודתו באישון בת עין ותושבתו בדבר הנראה באופן שכאשר יתרחק הדבר מהעין יתקצר המשולש ותתקטן זווית הנקודה.

הלכך כל מה שיתרחק דבר הנראה נחשבנו קטון יותר כי לא נכירנו אם לא בערך הזווית שבאישון עינינו. ונחשוב עמוד א' ג' קטן מעמוד ב' ד' אעפ"י שהם שוים כי זוית א' ה' נ' קצרה מזוית ב' ה' ד' כאשר אתה מראה בצורה ה' על כן המסתכל במראה של זכוכית עצמיו יתהלכו מכנגד פניו ויכו בשטח המראה (כב) ועל כי שטחו חלק ושוה ישובו לאחריהם בקו ניצב עד שיגיעו אל עיניו ויראה בהם את עצמו ובעבור ככה יראה בה הרואה צלמו עמוק מן העור ושטח המראהוכאשר יתרחק הרואה ממנה ככה יתרחק תבניתו ויתראה אליו עמוק ורחוק לפנים מן המראה כמדת התרחקו ממנה כי יצטרך הניצוץ להיות כפל מדת האורך שבינו ובין המראה וזה מבואר.

אז תבין כי לא יבצר ממך מזימה מדוע נראה שטח המים והמישור ונחשוב שילכו ויגביהו. (כב) כי כאשר תביט העין למטה לארץ תהיה הבטתו בעיקום ויבוא משולש משתנה הקוים וכל זמן שיתארך המשולש יתארך בהכרח צלע האחד מחבירו ותתארך תושבתו ממה שהיתה והנקודה לא תתרחב ויהיה א"כ נגד ממה שהנחנו שהראות מבקש משולש שוה ב' הצלעות ובעוד הנקודה קצרה כדרכה תתרחב התושבת תמיד באופן שהיה לו להביט בנקודה הדבר קטן ובתושבת גדול ותתראה דבר קטן וגדול כאחד וזהו שקר.

הלכך הטבע קיים במאמרו לברוח מן החסרון הלז התחכם לתקן חסרונו בחסרון אחר והוא להדמות לעינינו קוי המשולש תמים משתוים באופן שבראיית העין יתקצר ויתכוין הצלע הארוך ויתכוין למדת הקצר. ראה צורת ו' יהיה עין הרואה במקום א' ונניח שעד מרחק ס"ת העין יראה הדבר כמות שהוא לא קטן ולא גדול מערכו והוא עד מדה שיכול לצייר האישון גדולת נקודת המשולש ואם יתרחק הדבר תתקצר בנקודה שבעין לכן לצייר בשכלנו הדבר כמות שהוא צריך שבהתרחקו מן העין תתגדל תושבתו ובהתקרבו תתקטן כאשר אמרנו.

וכאשר הוא במרחק הגון למדת נקודת האישון תהיה בכל מקום שמה גדולת הדברים אליו שוה. ד"מ ס"ע כמו ע"פ וזאת כמו פ"צ.

צ"ק.

ק"ר.

ר"ש.

ש"ת כי כלם אליו בזוית שוה. אמנם מה שיתרחק מן העגול ס"ת כלפי חוץ יתקטן הדבר בעיניו כי לא יראנה אלא בנקודה שוה לערך התושבת ממול פניו באופן שהתושבת הגדולה תתקצר למראה עיניו משני צדדיה עד שתגיע למדת התושבת הראשונה.

ד"מ בניצוץ א' ח' ט' שמה התושבת ח"ט תתקצר משני צדדיה עד שתגיע למדת התושבת פ"צ שלפנים ממנה הואיל והעין לא יוכל להרחיב נקודתו ולהביט דבר גדול ממנו ותבוא א"כ להסגר עד F E וכן במשולש אב"י תתקצר למדת D C וכן במשולש אמ"ל למדת B A התבונן כי בהאריך הנושא ובהתרחקו מן העין יצטרך להתגדל בכמותו הלוך וגדל כדי שיתראה אליו במדה שהעין תביט כי יראה עין א' גוף ח"ט כאלו הוא פ"צ וכשיתרחק עוד להדמות אל גדולת ע"פ יצטרך גוף גדול כ"י וכשיתרחק עוד יאבה גוף מ"ל וקל להבין.

ע"כ כשיתרחק גוף מעינינו יתקטן לדמיונינו וכשיתקרב יתגדל. אתה ידעת מזה טעם שגגת הרואה המים לפי שבהביט העין למטה בשטח המים יעשה משולשים משתנים הצלעות או"ח אח"י אי"ל וכן כלם כאשר אתה מראה בצורה וכאשר תתגדל תושבתם יגדל המשולש זה מזה כי המה בערך זה לזה כערך התושבת בהיות מושב המשולשים ההם בין שני קוים נגדיים א"ט ת"ל ככתוב באוקלידים למוד הראשון מן הספר הששי.

ואם ירצה העין להפציר ראייתו למשולש משתנה הקוים מלבד כי יעמול בהבטה זאת להאריך צלע המשולש מחבירו יאונה לו חסרון אחר כי לא יוכל לשער המרחק כראוי ותתבלבל סברתו מטעם כי לא ישמרו המשולשים ההם יחסם. כי אמנם כאשר יתארכו צלעיהם תחת זווית א' שוה בכלם יאבדו יחסם מזה לזה ותמיד יגרע ערך צלעיהם באופן

שלא יהיה יחס א"ת אל א"ש כיחס א"ש אל א"ד ואין יחס א"ד אל א"ו כיחס א"ו אל א"ח ולא ערך א"ח אל א"י כערך א"י אל א"ל ואין ערך תושביהם לצלעיהם שומר יחס א'.

ע"כ ינאץ המביט ותסתבל השגת עיניו עד שישוב לאמונתו הראשונה להשוות שני קוי המשולש עד כי שטח ח"י יתראה בעיניו כאלו הוא שטח ח"ט ונתקצר אל E F וכן כלם עד שיחשוב ד"מ צלע א"ח שוה אל צלע א"ו ואל צלע א"ח שוה צלע א"י מתקצר ועולה עד ט' וצלע א"ל כאלו קצר עד כ' שוה אל צלע א"י וידמה בשכלו שחלק מן המים שהוא במקום יו"ד יהיה במקום ט' וחלק המים או האדמה ל' כאלו במקום כ' ובזה יתראו חלקי הים והיבשה למרחוק גבוהים ממה שהסבהתרחקם מנגד עינינו כאשר יטעה העין גם בשני נשואים הנראים ויהיה אחד רחוק מחבירו יחשבם הרואה שניהם במצב וצורה אחת שלא להאריך צלע אחד מחבירו לטעם שאמרנו.

וככה יגבה ויתנשא המראה ממשולש למשולש מן אות G אל אות E וממנה אל אות C ואל אות A ויצייר קו כמין חצי קשת ת' ש' ה' A C E G וכתמונה הזאת ידמה לנו שטח הים או האדמה ממרחק עד שיעבור תשעים מעלות שהוא רביע העגול ואז יתהפכו המשולשים כלפי מעלה אל רביע השני ודי למבין.

וכשתסתכל בשמים ממעל תראה האויר עגול סביב סביב ככיפה כי אין שם אלא ריוח גדול לעינינו ולא שטח ישר ולכן שוים הקוים מכל צד עד מקום שידיהם מגעת. ואם תבקש על מאמרנו ראיה מוחשת שמענה ואתה דע לך.

אם תפרש בים משפתו אל שפתו במרחב מאה או מאתים מיל ותראה תמיד הים הולך ומגביה למרחוק ככה יתראה עד שתגיע אל שפתו השני וככה ג"כ תביט אם תשוב לאחוריך תראה הולך הים ומגביה עד קרוב לשפתו הראשון ובהכרח אחד ממראית עיניך שקר וכזב אין זה כ"א טעות העין כאשר אמרנו שידמה הדברים הרחוקים גבוהים ונישאים וידעתי כי כן יאמר הכתוב (תהלים קל"ח) כי רם ה' ושפל יראה וגבוה ממרחק יידע רצונו שאין מדתו כמדתנו כי אמנם ה' יראה למטה הדבר רם או שפל כמו שהוא באמת מבלי שתשתנה ראייתו כאשר יעשה לבן אדם שידע הדבר גבוה ממרחק ויחשבנו נישא כאשר הוא רחוק ממנו.

ואם הדבר ככה אל תשתומם ממאמר הפסוק (ירמי' ה') אשר שמתי חול גבול לים חק עולם ולא יעברנהו שאין הכונה בו היות הים גבוה מהארץ והחול יעכבהו מלשטפה כי א"כ יהיו המים תמיד במצב בלתי טבעי ולא יגזור ה' דבר הזה תחת השמש גם הדבר שקר מעיקרו כי כמה שפתי ימים בלי חול כאשר הים בירכתי ההרים שוכן אין שמה חול כלל כי אם צור החלמיש וכדמות הזה רבו בתבל.

אלא יגיד הכתוב חסדי ה' עם עולמו שלא שם בראשית הבריאה בקרקעית הים דבר אחר אלא חול שאלו היתה מטת הים מדברים אחרים אשר לתנועת המים הזדונים הרבים ההמה יהיו מקבלים גם הם התנועה בעצמיהם כבר היה מתפשט תחתית הים וימס והיה למים גם הוא בקרבתו ויהיו מחריבי' את העולם (כד) על כן גזרה החכמה האלהית לברוא בתחתית הים גוף קרוב לראש מת לא יקבלו חלקיו תנועה מן המים וישוב העפר על הארץ כשהיה לעולם והמים לא יעברו גבולם בשטפם את משכניהם אשר בתוכם: ויאמר אלהים תדשא וגו' אשר זרעו בו על הארץ ויהי כן.

ותוצא הארץ וגו': ה' אלהים דבר ויקרא לארץ שתזריע זרעים משתנים זה מזה. יש מהם יהיה לו זרע מיוחד ממנו תולד הנטיעה ויש שיולד בלי זרע של קיימא אשר יזרע בידי אדם כי אם מלחלוחית הארץ רצוני שמאליה הארץ תזריענו וכזה כל עשב השדה.

כי אולם כאשר יתנועעו חלקי הארץ הדקים מסבות חום השמש המניע והמסבב כדרכו ויקנו תנועה חזקה מטבעם יבקשו ללכת באשר ימצאו ולצאת על פני חוץ אל האויר המתנועע יותר מהארץ ולכן יותר קל ממנה העצמים הדקים אשר יזדמנו לצאת שמה ונוקשו ונלכדו בזרע הזרוע תחת הארץ (כה) מבואר שלא יכנסו בו אלא העצמים שוים בצורה דומה אל חורי הזרע ואל ריקני חלקיו באופן שיתגשמו בו עצמים דומים אליו לבדם היותר גסים יחברו הגס שבאילן והדקים הדק.

ד"מ כאשר יצא חוצה מהארץ ויבלע בזרע חלק מה מהעצמים דומו' יוכרח הזרע להתפשט ולהתגדל וישאר הגם סביב חוצה והדק בתוך וכאשר יצא עוד חלק אחר ולא ימצא עוד להשתטח לארכו ולרחבו בעבור גסות הקליפה יעלה מעלה וכן יעשה עד צאתו לאויר (כו) כי שמה יובש וחום האויר ייבשו עורו ויקשוהו עד כי בהכרח העצמים הרוחניים רצוני הדקים יותר יבקשו להשתרר ולעלות תמיד כלפי מעלההחלקים הדקים והזכים מהם יתהוה הזך שבאילן הענפים והעלין ומהרוחניים יותר הפרי לכן לא יולד פרי מאילן זה מה שיולד מאילן אחר אע"פ שילכו יונקותיו של שניהם מתחת לארץ אחת והכל בא מכחה כי אין דמות חורי הזרע האחד לדמות חורי הזרע האחר ובהכרח לא יכנסו בזרע זה אלא עצמים אשר מהזכים שבהם יולד פרי זה ולא אחר.

וילמדנו זה בבירור הרכבת ענף אילן ממין אחד באילן ממין אחר לא יולד ממנו אלא פרי הענף המורכב על התחתון מטעם שאמרנו. אולם העצמים בני צורה אחרת לא יוכלו ליכנס בזרעים שאינם בני גילם ויסובבו אל אשר יהיה שמה הרוח בנטות מעליהם עד ימצאו מתחת לארץ זרעים לא ידענום אנחנו כי לא נסינו בם ויציצו ויפרחו כעשב

הארץ אך לעינינו נחשבם נולדים מסרחון ועפוש ולא מזרע כאשר לא נטענום ולא הגיעו להשכלתנו.

ומכתלי הכתובים נראה שהי"ת צוה להבדיל בין אלו לאלו ושבאמת תוציא הארץ עץ פרי אשר זרעו בו על הארץ וגם עשבים נולדו מסרחון בלי זרע ראוי לנטיעה והיא הלכה בכחה ועשתה גם מה שלא נצטוית להפיק רצון בוראה והוציאה גם העשבים בזרע. וגם את זה לעומת זה להוד והדר יוצרה ולהגיד כבודו ורוממותו.

ויהיה מאמר הי"ת תדשא הארץ ולא תוציא הארץ על כונתו שתדשא העשבים בלי זרע אלא מלחלוחית וסרחון עצמיה שכן משמע לשון דשיאה בהפך לשון יציאה שתורה יציאת העצמים מתוך הזרע. וזהו ג"כ הטעם שלא כתב למינו בעשב הארץ ככתוב בעץ פרי שאין רצונו שיהיה העשב קיים במין ע"י הזרע.

אמנם הארץ פעלה לפנים משורת הדין בעין יפה ותוצא הארץ בלשון יציאה דשא עשב מזריע זרע למינהו שיהיה אף הוא קיים במין וזרעו בו כאשר עין בעין ראה ראינו גם כל עשב השדה יזריע בראשו זרע פרטי ראוי לנטיעה ועוד הוסיפה האדמה על מאמר ה' בצוותו שיהיה בכל עץ פרי זרעו בו בתוכו על הארץ ר"ל שיהיה הזרע בתוך הפרי ממעל הארץ כידוע והיא הוציאה אילנות שמלבד הזרע עוד יצמחו אם יקחו מהם ענף בלי זרע ויטעוהו בארץ כדרך כל האילנות באופן שזרעם בהם בעץ עצמו ולא בזרע על הארץ לבד.

הלכך לא כתב אלא ותוצא הארץ וגו' ועץ פרי אשר זרעו בו למינהו ולא אמר על הארץ כמאמר ה'. וירא ה' וייטב בעיניו מה שהפליגה הארץ בשבח לעשות גם מה שלא ציוה אותה וקלסה הי"ת בזה וירא אלהים כי טוב: יהי מאורות ברקיע השמים וגו' להאיר על הארץ: הנך רואה בעיניך (כז) שהשמים ושמי השמים אינם אלא אויר זך ונקי בו יתגלגלו הכוכבים כל אחד במקום הראוי לו לפי כמות קלותו.

כי כל הקל מחבירו יעלה עליו מעלה מעלה ולא ירד למטה ממנו לעולם זהו לשון רקיע השמים ירצה התפשטות השמים כאשר הצענו לעיל. ונתן טעם מדוע לא עשה הי"ת להם גלגלים מדבר עב ונקפא כאשר חשבו בטלמיו"ס וחביריו הואיל וצריכים להאיר בעליונים ובתחתונים והיו למאורות ברקיע השמים להאיר על הארץ.

וכל דבר הקשה לא יעבור בו האור להאיר כהווייתו אף אם יהיה ספיריו כזכוכית אם לא בניצוץ מעוקם מאד ובשנותו טעמו אם להימין ואם להשמאיל כידוע: ויאמר אלהים יהי מארת וגו'. והיו למאורות ברקיע וגו'.

ויעש אלהים את שני המארת וגו'. ויתן אותם אלהים וגו' ולמשל ביום ובלילה וגו' וירא אלהים כי טוב: נכספה וגם כלתה נפשי לתור ולבקש דעת בדברים האלה אשר בהשקפת העיון בהמה מבוכה רבה תחלת דבר ה' יהי מאורות יהי לשון יחיד והמאורות לשן רבים ובאמרו להבדיל בין היום ובין הלילה והנה לא הוויית המאורות אלא תנועתם‏תעשה הבדלה בין היום ובין הלילה שיאירו על אופק אלו ולא יאירו על אופק זולתם מתחת לארצם.

גם מה שאמר והיו למאורות כאלו לא יהיו מאורות ממש אלא ישרתו למאורות וזהו דבר שקר שיהיו סגנון ודמות מאורות אלא הם הם מאורות המאירים בפועל לארץ ולדרים ולכל צבא השמים. עוד יקשה אומרו שני מאורות הגדולים את המאור הגדול ואת הקטן סתר דבריו באותו פרק ובאותו מקום.

מלבד שאיך יקרא מאור גדול ללבנה הקטנה בכמות מכל כוכב ואין סברא שככה יקראנה לערכנו כי לא יאמרו אל הגבעות שאצלנו הרים הגבוהים מכל ההרים אעפ"י שאלה יתראו לעינינו גבוהים מהרחוקים. וראוי עוד לשים לב אל מאמר לממשלת היום והלילה ולא אמר להאיר ביום או ולהאיר בלילה.

ובענין הכוכבים לא אמר אם הם מושלים ביום בלילה ואם יאירו או יחשיכו. והוסיף עוד ולמשול ביום ובלילה עירבם זה בזה כאלו יהיו מושלים תמיד ביום ובלילה ולא זה ביום וזה בלילה כמאמרו בראשונה.

ואחרון מה דבר ה' ולהבדיל בין האור ובין החושך כי אם ימשלו ביום ובלילה ויאירו תמיד אין זה חשך וגם הירח לא תחשיך אלא תאיר על הארץ ולא בחר לומר ולהבדיל בין היום ובין הלילה כמאמר ה' אשר צוה: אמנם יתיישבו היטב כל הערעורים כאשר נציע הצעה אחת קטנה. לידע ולהודיע (כח) כי האור יתחלק לשני סוגים.

האחד כאשר יתנועעו החלקים הדקים בתנועה המיוחדת להאיר מן הגוף המניע ויגיעו אל נושא עומד כנגדו ויופיעו עליו מאורם ונראה כי קרן עור פניו כאשר יאיר השמש או האש בעלות להב הגופים כנגדו זהו אור נקראנו ביום אור ראשון. והשני כאשר הדקים המאירים ההם אחר שהאירו פני גוף אחד.

ישובו לאחוריהם ויגיעו אל גוף אחר. אשר אליו האור ראשון אינו מגיע ויאירו אותו באורם והמאור הזה נקראנו אור שני.

וכזאת וכזאת יוכל האור להשתלשל מגוף שני לשלישי וממנו לרביעי ומשם והלאה כל זמן שהמניע הראשון אמיץ וחזק ירוץ ולא יכשל. זה הכלל כל אור המאיר זולתו מכחו יקרא אור ראשון ואשר מכח כחו אור שני.

הנה הי"ת לא רצה שתמיד יהיה אור ויום כי לא יתקיים העולם באור ובחום תמידי כידוע אם לא יהיה הבדל ביום ובלילה. ירצה בעת אור ובעת שאין אור וגם לא היה טוב בעיניו שבלילה ימש חושך אפלה בהחלט מבלי שישתמשו בני אדם בקצת אורה לצרכם.
ואמנם לא תוסיף חום שלא להבעיר יותר מדאי על כן גזרה החכמה העליונה לברוא שני מאורות משונים. מאור אחד ישמש להאיר הרבה ולחמם ומאור אחר להאיר מעט ולא יחמם.
הראשון יאיר מכחו והשני יקבל אורה ויאיר מכח הראשון. אחד ראש ליושבים ראשונה במלכות האורה והמניעים באור ראשון והוא השמש והשני ראש ליושבים בלי תנועה ומאירים באור שני.
ובזה הרויח ה' לעולמו שלא ישב בלי אורה מעט אף בעת החושך וגם כשילך השמש מתחת לארץ יאיר אל מה שלא כנגד פניו באמצעות הירח וימשול ביום ובלילה אף כשלא יאיר כי הלבנה תופיע מאור השמש אל שכנגד פניה אע"פ שהשמש לא יצא על הארץ ויהיה שופע ברכה מאת ה' באור תמיד לעולם מבלי שיהיה יום תמידי ותדיר כאשר היה בהכרח אלו ברא הי"ת השמש להאיר בכחו תמיד לעולם אף שלא כנגדו והעולם לא היה מתקיים כראוי.
ראה קורא נעים המשך הכתובים אין כושל במחנם אמר ה' יהי מאורות רצונו יהי מאור אחד יסבב שני מאורות האור ראשון והאור שני ושיהיה כדאי זה להבדיל בין היום ובין הלילה כי ואלו היה המאור אחד לבדו היה תמיד יום ולא לילה. והנה זה המאור יהיה למאורות ברקיע שנחשבם שני מאורות בראותנו אותם מאירים על הארץ ולפי האמת אינו אלא אור אחד המתפשט בגוף הירח וחוזר לאחוריו ומאיר מה שכנגדו וכן עשה ה' שני המאורות הגדולים השמש והירח כל אחד גדול בערכו בסוג אורו זה גדול במאיריסבאור ראשון וזה גדול במאירים באור שני.
אולם זה קטון וזה גדול בעצם האור כידוע. לכן לא זכר דבר מאור הכוכבים שאם יהיו מאירים באור ראשון הנה הם תחת סוג השמש ואם באור שני המה יהיו תחת סוג הירח.
והיא בזה תקרא מאור גדול לערכם כי גם אם תמצא לומר שקצת הכוכבים יקבלו אור מן השמש מה שלא בא אל ידיעתנו עדיין מ"מ א"א שלא יהיה להם אור קצת בעצם ואור ראשון. וגם לא אמר להאיר ביום ולהאיר בלילה כי באמת הירח לא יאיר אלא השמש יאיר באמצעות הלבנה.
אמנם ראוי לתת לירח ממשלת הלילה שכבר הוא כלי להשפעת אור השמש בלילה.
הנה כי כן ידענו שהחמה תפעול שתי פעולות תמשול ביום ובלילה.

ותבדיל בין האור ובין החושך. בהופיעה אורה בלילה באמצעות הירח.
לפיכך פירש לך הכתוב בלשון הזה ולמשול ביום ובלילה ולהבדיל בין האור ובין החושך כאלו אמר תמשול תמיד אבל יהיה עם כל זה הפרש בין האור ובין החושך כשתאיר באמצעות הירח ולא שתמשול החמה ביום והירח בלילה. אלא הכונה שהשמש ימשול ביום ובלילה בחברת הירח להבדיל בין האור המאיר והמניע ובין החושך המקבל האור ירצה גוף הלבנה החשוך והעכור כי זה יקרא ראשון וזה שני כאשר אמרנו: ויאמר אלהים ישרצו המים וגו'.
ויברא אלהים את התנינם וגו' ואת כל עוף וגו': בהשתנות דברי המאמרים האלה ראוי להשגיח ולשאול: א' ראה ראינו בבריאת הרקיע שהוצרך הי"ת אחר הצווי לעשותו בעצמו שנאמר ויעש אלהים את הרקיע ובמים לא נאמר בהם אלא יקוו המים ובהם לא שלח ידו וכן בבריאת הדשאים אכן במאורות הקב"ה בראם ואין זר אתו וכן ביצירת האדם.
אולם בשרץ המים בעוף ובחיה ובבהמה נראה הדבר מסופק כי שמה ישבו כסאות למשפט לגזור ולומר שתרוייהו איתנהו בהו כנראה מכתלי הדברים הלא דבר הוא: ב' כי מצאנו בכלם מאמר ויהי כן חוץ מעופות ואדם. גם זה דבר ללא תוהו וכבר דקדקו בזה רבים ג"כ: ג' גם בדבר שינוי גדול באמרו ויהי כן ברקיע אחר פעולת הי"ת מה שאין כן בזולתו שכתוב בכלם ויהי כן אחר הצווי לבדו ואחר אמרו ויהי כן הביא פעולת הי"ת בהם: ד' באמרו ויברא ה' את התנינם הגדולים ואת כל נפש החיה וגו' כי הלא טוב שיאמר ויברא ה' את כל נפש החיה ובהם יוכללו התנינים ג"כ שגם המה ילודי המים: ה' אשר שרצו המים למיניהם כי אם כבר שרצום המים איך בראם אח"כ הי"ת: ו' במאמר ואת כל נפש החיה ולא נאמר ככה בתנינים ומשמע שאין בהם נפש: ז ביום צוותו לאמר ישרצו המים שרץ נפש חיה ירצה שציוה על השרוץ של נפש החיה ולא על נפשה ובפעולת הי"ת נאמר את כל נפש החיה ולא נאמר שרץ נפש חיה: ח' כי ראינו בהפך בחית הארץ שה' אלהינו דבר לארץ שתוציא נפש חיה.
ובפעולת ה' כתיב ויעש אלהים את חית הארץ ולא הזכיר בה הנפש לאמר נפש חית הארץ כדמות דברו אליה. אמנם באדם לא הזכיר שם נפש לא בציווי ולא בפועל כל אלה ראוים לשים לב עליהם: ט' שלא נאמר לשון בריאה אלא בתנינים ובאדם ובשאר הברואים תפש לשון עשייה גם זה הפרש מפורסם: ובהיתר הספקות האלה ראוי להבין ולהשכיל כי יש בנבראים השתלשלות בכל אחד מדרגה גדולה מחבירו דומם צומח חי ארציי וגם חי מעופף.

בריה גדולה שבים. יסוד האויר והאש והאדם.

כט הדומם כל רוח אין בקרבו כי אין חיותו ניכר להיותו גס ועכור והרוח בו בטל במעוטו. הצומח יש בו רוח יותר אבל הוא ארציי ועב דבק בארץ שרשו.

ובעלי חיים באדמה גם כן יותר רוחניים ממנו ועם כל זה החומר בהם עיקר והרוח טפל כי נבראו מיסוד הארץ העכור מה שאין כן בעוף ובדגי הים שהרוח בהם עיקר והחומר טפל להיות הוויתם מיסוד המים והאויר ולכן אצלי הטעם עלשנבלת העוף והדג אינם מטמאים כשאר נבלות בהמה וחיה.

וגם בבירור לחוש נראה הרוח בהם יותר על זולתם וקלות התנועעותם רצוא ושוב כמראה הבזק הן אלו מפעולות הרוח יתירה שבהם. גם תביט שכל מי שרוחו גובר על חמרו ימות בנקל יותר ממנו ע"כ האדם קלה מיתתו מן הבהמה.

והעוף יותר והדגים יותר ממנו. כי הרוח בהתגברו על החומר יעוף על נקלה ויפרד ממנו. ובהפך יתדבק ויתחבר בחומר המושל בו ותהיה קשה פרידתו. אולם האש והאור כלם רוח ונפש כנראה שאין מושבם היום אל העין לבדם בקרב הארץ בלי כלי לקבלתם שיתפעל החוש החמרי בו ורצה ה' יתברך לחשוב במדרגה כזאת את האדם והתנינים לאהבתו המין האנושי ליתרון נפשו והתנינים הגדולים שבים כמאמר חכמי הקבלה.

וראוי לדעת שה' חפץ למען צדקו להשתתף עם ברואיו ביצירת היצורים וכשם שג' שותפים באדם לדור דור כן בכל הנבראים נתייחד הי"ת בעשייתם עם הארץ ביצירת הבהמות עם המים בבריאת הדגים ועם האויר בעופות. אמנם הי"ת נכנס עמהם בעובי הקורה והציב לפעולתו חלק היותר שלם.

ע"כ באדם נותן הנשמה החשובה ועוזב לאביו ולאמו הגוף הנגוף. וכאשר יאבה לעשות דבר חשוב בפני עצמו יעשנו הי"ת לבדו בלי חבר ושותף לכבוד לו ולתפארת וידענו שרוח הנבראים חוץ מהאדם הוא דבר פשוט בעל עצמים דקי' מתנועעים למאוד יסבבו החיים בהם כאשר כבר הבאנו למעלה.

וכאשר צוה ה' לברוא נברא מן הנבראים לא יאמר ויהי כן אם לא נשלם כלו או רובו כי לא יצדק אמרו ויהי כן ועדיין צריך לכל הבריאה או לרובה. על כן כאשר הפשיט ה' יתברך הדק שבמים והרקיעם לדמות אויר לא נאמר בו ויהי כן אלא אחר פעולת הי"ת שהיא תשלום הרקיעה.

מה שאין כן ביבשה שלהיותה קבוץ המים לבד למקום אחד עזב הדבר על הארץ והמים ולכן תיכף נאמר בו ויהי כן כאשר עשו המה הפעולה. כדבר הזה בזרעים ובדשאים נתן רשות לארץ להוציא מעצמה כמאמר חז"ל שקלקלה ולא הוציאה אלא עץ עושה פרי.

וגם בזה נאמר ויהי כן אחר הציווי להורות שככה נעשה כאשר צוה ה' ואם לא בשלמות. אמנם בדגים ובעופות שבהם חלק הרוחניי רב מחלק החמריי לקח הי"ת חלק רוחניי הרב לעצמו על כן לא אמר ויהי כן כאשר גם ביצירת האדם הואיל ודבר התלוי בפעולת הי"ת אין צורך שיאמר ויהי כן שהוא דבר מבואר כי הוא אמר ויהי וממנו לא יפלא כל דבר.

הסתכל אשר צוה למים ישרצו שרץ נפש חיה ולא צוה אותם שישרצו הנפש כי אמנם לקחה לעצמו כמו שנאמר ויברא אלהים וגו' ואת כל נפש החיה הרומשת אשר שרצו המים כלומר ברא בכבודו נפש שרצי המים שכבר שרצו המים בלי נפש. אולם בבריאת החיות והבהמות שחמרם רב מרוחם כתיב תוצא הארץ נפש חיה למינה וגו' שבבריאת חמרם רוב הבנין עשוי וע"כ נאמר שם ויהי כן.

אף על פי שברא אחר כך הי"ת את רוחם שנאמר ויעש אלהים את חית הארץ וגו' והואיל וכבר כלי הנפש נעשה הרוב בהם על זה לא חש הכתוב לומר ויהי כן אלא אחר הרוב ונתן להם שם מושאל להם נפש חיה אף טרם בריאת הרוח כי הדבר הולך אחר רובו. ומטעם הזה לא אמר הי"ת בבראו רוחם נפש חית והארץ כי הוא בטל במיעוטו.

ובריאת האדם והתנינים בחר הי"ת לעשותם מעצמו בלי שותף כל נברא ע"כ לא נאמר ויהי כן מטעם שאמרנו. (ל) וכבר ידענו כי לשון בריאה תפול על דבר שיברא מחדש בלי חומר קדום.

אבל עשייה ויצירה על שינוי צורת ותנועת הדבר ירצה הויה והפסד כמ"ש ישעי' מ"ה) יוצר אור ובורא חושך עושה שלום ובורא רע הואיל והאור מתפעל מתנועה הראויה לכך בגוף. כי לא יעשה בו ה' אלהים דבר אלא נענוע ירצה הצורה כאשר השלום מתהוה מחברת ואחדות השונאים ושייך בהו יצירה ועשייה.

אולם החושך והרע אינם אלא העדר התנועה להיות כל העדר ההויה רע ותפול בהם לשון בריאה ירצה בריאת הדבר יש מאין. ועם כי לפעמים בכתוב ישאלו זה לזה כמנהגו והוא מנימוס צחות הלשון.

אבל עיקר לשון בריאה לא תאמר בהחלט אלא על בריאת הדבר מעיקרו. לכן במעשה בראשית חוץ מן השמים והארץ דכתיב בהו ברא רצונו החומר והמתנועע לא כתב לשון בריאה אלא בתנינים זה לויתן כדברי חז"ל ובאדם לחלק נפשו מעשה אלהים כי אמנם לחלק גופו וחמרו כבר נאמר למטה ויאמר אלהים נעשה אדם וייצר אלהים את האדם עפר ולא כתיב ויברא.

אבל בשאר הברואים שלא היה בעשייתם אלא הווה והפסד לא זכר לשון בריאה אולם מה שכתוב במאורות ויהי כן גם כי המה פעולת ידי הי"ת לבדו המה נשתנו בזה מכל הנבראים להבין ולהורות שגם טרם הבראם היה אור בעולם כדכתיב ויאמר אלהים יהי אור והקב"ה קבצו במאורות. זהו שאמר והיו למאורות ברקיע השמים להאיר על הארץ ויהי כן כלומר ויהיו להאיר מכאן ולהבא כאשר היה טרם זה ויהי כן רצונו שהיה כן לשעבר האור אף קודם הוויית המאורות: ברא אלהים את האדם בצלמו בצלם אלהים ברא אותו: יש לפרש בצלמו בצלם שלו של האדם האמור לפניו ושהאלהים בראו בצלם ולא יהיה בצלם סמוך אל האלהים.

וכן כתבו לתלמי ויברא אלהים את האדם בצלם ובדמות שאם ככה לא תפרש מדוע כתבו לתלמי מה שאינו פשט הכתוב. שכך פשוטו של מקרא שהקב"ה ברא כל איש ואיש בצלם ובדמות משתנה משל חבירו וזהו פלא גדול שאין פרצוף איש דומה לאחר כדאיתא בפ"א דיני ממונות לומר שכל איש ואיש עולם בפני עצמו כידוע ליודעי חן.

וככה אמרו חז"ל בפרקי אבות חביב אדם שנברא בצלם ולא אמרו בצלם אלהים: רא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד: פירשו בו חז"ל זה המות. ואשתומם על מה זה יקראו בשם טוב המות הרע הזה המכלה כל אשר נשמת רוח חיים באפיו לנתוץ ולהאבידו? ועוד מי יאמר שכל אשר עשה רצונו אל המות? ואומר אני כי העולם הזה טוב ויפה להבדל ושנוי הדברים בהפכיהם כי לא יבא מציאות צורת דבר אם לא יקדם העדר מציאות צורת דבר אחר וזה מחוק התנועה התמידית שבעולם הנותנת חיים ומות אל כל הדברים ההווים והנפסדים.

כי אלו היה במציאות דבר אחד לבדו בלתי משתנה לא היה בו שלמות אלא חסרון. על כן בראות ה' את כל אשר עשה ושהוויה והפסד בהם סבה שיתקיים העולם ראה בו שלמות והנה טוב מאד: ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות: (לא) כל פעולה שאחרי עשייתה היא תפעול מעצמה לדמיון אבן השעות כשוב הצל אחורנית ותחבולות הם הניגרים העולים לא תקרא שביתה ממלאכה לאשר יפעלנה.

כי מלאכת הפעולה פועלת והולכת עדיין בכח הפועל הראשון הפועלה ונתן בה כח לפעול. כי הי"ת בבראו שמים וארץ ברא התנועה בגשמים באופן שכל גשם יפעול מעצמו.

הלא תראה בהבעיר תבערה ניצוץ אחד יעלה לבת אש עד לשמים ואין זה כי אם היות האש חומר היותר דק וצלול ומתנועע שבנבראים השפלים. ובהדבקו בגוף נכרי אם לא

ימנעוהו הפכיים יכריחנו להתנועע בתנועתו וכל גוף שיקנה מדרגת תנועת האש ישוב להיות אש כמוהו.
כי אין שנוי והפרש גוף אחד מזולתו אלא להפרש התנועה בין רב למעט ולפי שהי"ת ברא בכחו עולם כזה תמיד יתנועע ויפעול שביתתו לא תקראבטלה אשר היא מדה רעה בעצמה אלא היא בטלה פועלת. ולפיכך עלינו לשבח הבטלה ההיא יותר מן הפעולה כי בה יפעול הפועל ולא יעמול.
ע"כ ברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו אף על פי שהבטלה רעה הואיל ובו שבת מכל מלאכתו אשר ברא לפעול ולעשות תמיד מעצמה. וכדומה לזה אכתוב בפסוק ושמרו בני ישראל את השבת בפרשת כי תשא.
ואמרתי בלבי שלזה כוון הכתוב באמרו איש אמו ואביו תיראו ואת שבתותי תשמורו הואיל ואין שם ענין זכירת שמירת שבת וכבר מצות שבת כפולה ומכופלת בתורה. אמנם הדבר הוא שרצה להודיענו כי אין מעשה האלהים כפעולת בני אדם אשר אחרי פעולתם ינוחו בטלים.
אולם הי"ת בטלתו פעולה ועשייה תפעול ותעשה בלי הפסק. כי אמנם ברא אדם ובעלי חיים כלם ושם בטבעם תנועה מיוחדת להוציא זרע יוליד בדמותם בצלמם וכן בכל עשב מזריע זרע ובאבנים ועפר ובכל הברואים באופן כי פעולת ה' לא תשבות מעולם אלא פועלת והולכת ומחדשת בכל יום תמיד מעשה בראשית.
זהו מה שכתוב איש אמו ואביו תיראו. שכאשר תדעו ותשימו על לב איש לאמו ולאביו ותתבוננו שיש סיפוק לכל איש ואיש להוליד בדומה לו ולפעול תמיד.
ואת שבתותי תשמורו בזה תבינו ותשמרו את שבתותי מה הנה ותשכילו את מנוחותי. שבאמת אינם מנוחות ובטלות אלא תנועות פועלות בכל יום בלי שביתה כלל ועיקר: אלה תולדות השמים והארץ בהבראם ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים: כל פעולות הי"ת ברגע כמימריה הוא אמר ויהי המה ותולדותיהם כיוצא בהם שלא כמדת ב"ו העושה פעולה ואחר כך יפעול תולדותיה.
אמנם הקב"ה ברא תולדות השמים והארץ ביום הבראם ברגע אחד ולא הוצרך זמן וריוח מה להוליד תולדות הנבראים שכבר ברא: וכל שיח השדה וגו' ואד יעלה מן הארץ וגו' וייצר ה' אלהים את האדם עפר וגו' ויטע ה' אלהים גן בעדן וגו'. ויצמח ה' אלהים וגו' ונהר יוצא מעדן וגו': ראוי להתעורר בספור הלזה לבקש ולתור: א' למה לא המטיר ה' עד הנה ובמה יולד איפה עשב השדה וכל זרע זרוע? ב' אמרו ואד יעלה מן הארץ כי אם ירד הגשם והשלג מן השמים מן האידים העשנים העולים מן הארץ כמאמר חכמי

הטבע אם כן גם בימים ההם היה מטר ויהיו בזה בתוך כדי דבור מאמרים סותרים? ג' יפלא מה שאמר וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ.

שאיך נאמר עד הנה שברא ה' ביום שלישי כל הזרעים והאילנות האם לחסרון המטר נתייבשו ומתו אם לעת כזאת לא היה שיח עשב כלל הנה לשוא נבראו! ד' למה ציוה להעלות אד מן הארץ להשקותה אם לא היו עובדי אדמה ושלחסרונם ה' לא המטיר אם כן גם אידם לא היה ראוי שיעלו להשקות? ה' אם ה' ברא האדם ביום הששי לבריאה וכל החיות והבהמות והזרעים כאשר נזכר מה זה שחזר הספור כאן לאמר וייצר ה' אלהים את האדם וגו' ויצמח ה' אלהים מן האדמה כל עץ וגו' וייצר ה' אלהים מן האדמה כל חית השדה ואת כל עוף השמים וגו'? ואין לומר שזו בריאה חדשה מלבד מה שברא בששת ימי המעשה ושברא חיות ואילנות ובהמות אחרות בתוך הגן כי גם אם ככה היה אי אפשר לומר זה באדם שנברא יחידי.

וע"כ הוא ספור בו מה שנברא מקדם בו' הימים א"כ אף באחרים הגדת דברים היא זו. ולא ידענו למה הוכפלו הדברים ל ו' ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן.

כי בריאת הנהר היתה בלי תועלת אחר שהיה עולה האד מן הארץ ומשקה מה צורך בנהר? ץ' יש להשתומם ג"כ על המראה שבפרשת נח באמור ה' והיתה הקשת בענן וידוע לחכמי המחקר שמוכרת הדבר להיות כן בענן ביום הגשם ועם כי אין מקוסלזה כאשר כבר נאריך בפרשת נח בס"ד הואיל והדבר נוגע בזה אל מה שנצטרך לבאר העירותי עליו שמץ מנהו: ח' גם מה שאמר שם עוד כל ימי הארץ זרע וקציר וגו' כאלו טרם זה לא היה זרע וקציר וגו' ראוי לשום לב עליו: ט' מדוע כאשר נולד נח אמרו זה ינחמנו וגו' מן האדמה אשר אררה ה' ומה נחמה היתה לדור ההוא בתולדת נח ל כי בימיו נשחתה הארץ ובא המבול לשחת כל בשר? ולבוא עד תכונת הדבר באר היטב ראוי לדעת סבת הווית המטר השלג והברד ועל מה סובב הולך הרוח? ל כאשר תבין צורת גשמי האדמה והאויר ושינוי תנועתם על מתכונתם.

ויותר מהמה דברו בזה רוב הפילוסו' א' הנה וא' הנה. אמרתי אגלה אזנך מאשר חשבתי אני הלא הם כתובים בספר המחקר אשר כריתי לי ואולי יהיו לרצון אמרי פי כאשר תשכיל מן מוצא דבר אשר שיערו מי שקדמוני בדברים האלה.

ואומר לך כי כל גשם וגשם מחובר מעצמים דקים אשר לדקותם אין יכולת לחלקם עוד (ל"ב) ואלו הם ההיולי הראשון אשר ברא ה' בכחו באמרו ברא אלהים את השמים ואת הארץ. כינה במלת ארץ היולי הזה.

כי ממנו ניקח לעבוד ולשרת לכל גוף ולכל נברא. ואלו יכולנו להפריד חלקי הדבר לעצמים ההם ולפירוד האחרון כבר לא מצאנו הפרש בין חלקי דבר זה לדבר אחר.
אמנם ברא ה' את השמים ירצה התנועה בעצמים הדקים ההם באופן שבהשתנות התנועה בהם תשתנה דמות וצורת הגוף המחובר מהם ומזה כבר כתבנו למעלה. ותנועה הזאת לא תבוא בין רב למעט במקרה והזדמן.
אלא כאשר יצר ה' עולם מלא לא בחר שתהיה לכל הגופים תנועה שוה. כי אז לא תתראה אלא צורה אחת בנבראים או כלם אש או כלם מים וכיוצא.
וראה לא ראינו שינוי כזה יפה תואר ויפה מראה בנבראים להחיות נפש כל חי. לכן רצתה חכמת הי"ת להכניס בכל הברואים תנועה מה.
ונתן ה' יתברך כח (ל"ג) בשמש המניע הגדול והאדיר להגדיל או להקטין תנועתם לאשר יהיה בהם צורך והניח לנבראים טבעם לברוח מן התנועה כפי יכלתם לבקש ולכסוף המנוחה והשלוה אשר מקדם היא להם לטבע כי בכך נוצרו. עד כי הקרובים לגלגל חמה ירבו בתנועה והרחוקים יתמעטו.
על כי האש בו בעצמו והארץ במרחק ממנו במעוט תנועה שבנבראים. לכן הקרובים אליו ירבו בתנועה כי חום השמש יפריד עצמיהם לדקות האפשרי וכל שיתרחקו ממנו יהיו גסים יותר.
לד ד"מ האש עצמיו דקים עד שכל עצם דק פרטי הוא נפרד בפני עצמו וע"כ יתנועע בתנועה הגדולה יותר מכגלגל כי אין עצם אחר מחובר בו לעכבו. והאויר יתחברו עצמיו ד"מ כל עצם פרטי ממנו מחובר משנים או שלשה עצמים דקים אין רכות ביניהם וע"כ ימעט בתנועה.
והמים עצם פרטי מהם מחובר מז' או ח' עצמים דקים ועל כן יותר עצל מעצמי האויר. והארץ מעשרים או יותר וע"כ יותר עצל.
כי כל המחובר מחבירו יעכבוהו חלקיו מן התנועה ולא יהיה זריז לקבל ההתנועעות כאשר אם יהיה העצם יחידי: אם שמעת עד כה (לה) עוד תבין כי התנועה החזקה הפועלת בנמצאי' היא המגעת לתנועת האש תולדות השמש כי אין בינותינו תנועה ממנה גדולה והי' תנועת עצם הדק יחידי בסבוב יותר מכגלגל שלם וכל אשר ימעט בתנועה יחסר סבובו מתשלום הגלגל ויתקרב אל הקו הישר אל סוף ההתנועעות ואל המנוחה ואם ינתן בטבע עצם יגיע אל קו הישר יגיע אל מדרגת השקט והשלוה כי אז יתחברו ויתייחדו העצמים זה בזה עצם אל עצמו ויכשלו איש באחיו לקרבתם (לו) ויתקפאו יחד ויעשו מקשה אחת וכאשר ירבו בו יתעבה הגוף יותר.

לדמיון האבנים והמתכות יהיה קשה להתירם ואם יבא אליהם מניע חזק כאש ישתדל לפזרם ולהתר אגודות חברתם לשלח רצוצים חפשים אל אשר יהיה שמה הרוח להתנועע. אם לא כי לפעמים ימצא בגשם חבור עצמים בקשר אמיץ לא יוכל האש המניע להתירם וישארו בהוויתם כאשר יקרה בשרפת האשישאר הפחם ופיח הכבשן. וכן כל גשם יותיר הראש מת. והוא הדבר אשר לא יוכל האש להתיר מחוזק קשירת העצמים בו.

הלא תראה האש לקרבתו והשמש להתרחקו יתיכו השעוה ויקשו טיט חוצות והטעם שהשעוה מחוברת מעצמים בחבור קל וריקות ביניהם כשיניעם החום יפרדו איש מעל אחיו. ובטיט עצמיו מחוברים מקשה אחת והחום בהניעו הדקים שנשארו ישארו המחוברים יחד ויתקשו יותר וכן כל כיוצא בזה ואין ספק שיוכל השמש אלו יתקרב אליהם לעשות בהם מה שלא יוכל האש ולהתיר כל אגודותיהם אף אם יתקשו בקשר חזק.

אבל למרחקו לא יפעול יותר מן האש כאשר אמרנו בקצה האחרון. (לז) כן הדבר בהפכו בקצה הראשון למעלה מן האש שאם ינתן בטבע מתנועע גדול ממנו עוד יתרחב גלגל תנועתו לאין תכלית ובהתרחבו יתרבה בין עצמיו הריקות.

ולכן נאמר שהעולה למעלה הוא קל מחבירו כי בו ריקות יותר. אולם מניע גדול מאש עין לא ראתה בעולם השפל.

הנה א"כ כל הגשמים שתחת השמש ישתנו זה מזה בשנויים רבים לאין חקר. כי כל הגדול מחבירו בתנועה יקנה איכות וצורה משונית ממנו.

ואם לא ראינו בעינינו אלא ארץ מים ואויר ואש. כמה מעלות בין זה לזה.

אלא שחוש הראות שלנו קצר מהכיל להבחין אם לא הבחנה מוחשת ואנחנו נדבר על ארבעה אלו קטני ארץ ומהם תצייר אל מה שעיניך לא יביטו ולבך תשית לדעתי (לח) אשים דרך משל האש מתנועע יותר מגלגל ונצייר תנועות האויר העליון כגלגל שלם וכל שירד מטה מטה לארץ תתקטן תנועת חלקיו עד חצי גלגל והמים מחצי גלגל עד שליש והיבשה משליש הגלגל עד הקו הישר.

וכלם בתורה אחת ומשפט אחד עד כי בזמן שוה תנועע כל גוף הבכור כבכורתו והצעיר כצעירתו. ד"מ ברגע ועת שיתעכב עצם מגשם המים עד שיתנועע בתנועתו תנועת חצי גלגל.

ככה יתעכב עצם האויר לסבוב בתנועתו שהיא כשני שלישי גלגל. וככה יתעכב האש לסבוב תנועתו יותר מגלגל.

כי כל תנועה מתנועתם מהירה משל תנועת חבירו. (לט) גם נניח שכל עצם מעצמיהם אם יכשל בגלגולו בעצם אחר ויעכבהו מלהשלים תנועתו הסיבובית יחזור לאחור ויתחיל מחדש סיבובו אחרי הכותו בעצם כאשר תראה בצורה ז' ד"מ עצם א' מגשם האש יסבב כדרכו בסבוב א' ב' נ' ח' ד' א'.
ועצם האויר בסבוב א' ה' ו'. ועצם המים א' ד' ז'.
ועצם היבשה א' ו'. ואם עצם המים בסבובו יכשל בעצם ח' לא ישלים סבובו עד ז.
אלא יכה בו ויחזור לסבוב כדרכו ח' ט' וכן כלם. אמנם דתיהם שונות בתורת הכאתם כ"א עצם יכם בעצם אחר טרם עברו חצי הגלגל יחזור סיבובו למעלה ואם אחר עברו החצי יחזור סיבובו לצדדין כדין ומשפט החוזרים שזווית החזרה היא שוה לזווית ההכאה כאשר יכה עצם המים א' ד' ז' בעצם ח' טרם עברו חצי הגלגל יחזור למעלה ח' ט' שתהיה זווית ט' ה' ה' שוה לזוית ה' ח' ד'.
אולם אם יכה עצם האויר בסבובו א' ה' ו' בעצם ח' אחר עברו חצי הגלגל שמה יטה סבובו לצדדין ויסבוב ח"י שתהיה זווית ט' ח' י' שוה לזווית ט' ח' ה' וכן כל כיוצא בזה (מ) לכן הנטבע במים לא יצלול כעופרת כאשר יצלל איש באויר. אדרבה השוכב תחת המים ישמע קלות קצת כאלו המים מסייעים אותו לעלות.
וכן הדולה מים מן הבור לא ישמע כובד הדלי בעודו במי' כי סוף תנוע' המי' פחות מחצי גלגל ויותר מחצי גלגל תנועת האויר ודי למבין. בסגנון זה נוכל לפרש כל מקרה המתהוה בטבע ועל כן נדע תורת הכבדים והקלים על מה זה יעלה ועל מה זה ירד בלי רדוף אחרי סבות נסתרות לומר זה הושם (מא) בטבעו לירד וזה לעלות ואל מקומו שואף צורח הוא שם.
כי אמנם לברוח אל טעם נסתר שתיקתנו יפה מדבורנו. ונאה היה לומר זה על הכל מבלי שנעמול לרוח בחקירות באשר לבסוף נצטרך להודות לאמר לא ידעתי טעם ונסתרה דרכו מעיני.
מב אבל כשנבין תנועת הגשמים נדע שזה הנקרא קל יעלה מעלה עלהכבד ממנו כי תנועתו גדולה מתנועת האחר וכל המתנועע מעלה בחזרתו יכה בעצם הכבד ממנו ויכריחנו לירד וישפילנו. גם נדע עליית וירידת המים בצלוחית וכסף חי בקנה כפי דקות וגסות האויר הסובב וכל המתרגשות בעולם ואין זה מקום להאריך בהם.
מג רק השמר והסכת כי כל הגופים שבעולם המה במלחמה תדירית זה יכריח את זה וזה יגרש את שאצלו. ולכן כאשר תשתדל להמציא מקום ריק באיזה אופן.

תיכף גשם הסמוך ידלג כאיל וימלא חסרונו בהכנסו בריקות ההוא. לא מטעם הפילוסופי' שהטבע ימאס הריקות בלי תת טעם ודעת למה ישנאנו.
אלא שכך יוכרחו הגופים לברוח אל מקום רחב ידים לתת מקום לגופים הסובבים ומכריחים אותם לנוס באשר ימצאו. (מד) לדבר הזה נראה האויר על פני השמים ממעל פשוט ונמתח יותר מהאויר שלמטה ממנו.
כי בראשון חום השמש פועל ביותר ומכריחו להתפשט ולהניע חלקיו בגלגול עד שבו הריקות גדול מריקות האויר שלמטה ומכח התפשטותו מכריח האויר שלמטה להתקצר ולהתנועע בכבדות עד שיגיע ליסוד המים אשר יהיה בצורה כזו על התקצר העצמי' והתייחדם עצם בעצם באופן שיציירו צורת מים.
וגם המה ילכו להתנהג בכבדות ממדרגה למדרגה עד יגיעו ליבשה שהיא הכבדה בתנועה להיותה קצה האחרון סובלת כח היסודות הקלים אשר עליה ומכריחים אותה להתכווץ ולהתקצר. ואלו היה השמש מתקרר ושובת ממלאכתו מבלי היות פועל החום כדרכו כבר היה אפשר שכל המים יחרבו וישובו ליבשה וכל האויר יתקשה להיות מים וכיוצא.
ואלו יהיה השמש מחמם יותר מדאי היה מכריח האויר להיות אש והמים רוח והיבשה מים וכן כל כיוצא בזה (מה) עתה השכלת עשה כדת מה לעשות להתבונן ולדעת סבת הרעמים והקולות ביום סגריר ומהם הגשם והשלג ודומיהם. כאשר השמש יכה בכח בגשמי האויר הקרובים לארץ ההיא כי שם ניצוציו חזקים ליתרון חזרתם לאחור והכפלתם כידוע בטבע.
וישגיח גם כן בתוקף בחלקת האויר השוכן קרוב יותר אליו באופן ששתי החלקות ההנה ישתרגו וירחיבו עצמיהם מכח החום המכריחם להתפשט יותר ממה שהם. יסובב בהכרח שחלקת האויר האמצעית תסגר ותתקצר יותר מטבעה מכח שתי החלקות בשתי קצותיה המכריחות וסוגרות אותה והיא מתאמצת להלחם נגדם ולהתנועע כדרכה יצא מזה קול הרעם ולהט האש ביום הענן.
וכאשר ירבה כח הקצוות יכריחו האמצעי להתקצר לצורת המים ויפול על הארץ קצתו כדמות מטר בשלג או ברד כשהכח נתרבה למאד. ואם ינצח כח האמצעי יכריח בכחו הקצוות לחזור לאחוריהם או לצדדין לנוס מפניו ויולד הרוח.
הלא תראה בקנה השרפה ביום קרב האש מתלקחת בעפר השרוף מכריחו להתפשט פשיטות נורא ועצום עד שיגיע ליותר משלשים אלף כמדתו ברגע ונשמע קול רעם חזק. והסבה בו שהעפר המתרחב מכריח האויר סביבו לנוס ולהתקצר בחוזק וירעים.

על ככה בקיץ ירעם הענן לרוב חום האויר המתלהט קצתו ברגע ומכריח קצתו לברוח במרוצה רבה מה שלא יאונה בסתיו שאין כח בחום השמש אף בחלקת האויר האמצעית להבעיר ואינו כדאי אלא להגשים לצורת המים לבד ולא ברגע ופתאום אלא בזמן. ולכן לא ישמע רעם ולא ימצא ברד בימות החורף על הרוב.

אתה הראית לדעת שהמטר והשלג ביום הזה יתהוו מהסגר האויר האמצעי ושאין הדבר לדעתי כמו שחשבו הראשונים שיעלו אדים וקטורים מן הארץ ושמהלחים יתהוה הגשם ומהיבשים הרוח ולא אשתדל בזה לחרחר ריב ומדון ולהביא תשובה על דבריהם הלא היא כתובה בס' המחקר ואין כאן מקומה. גם מחלוקת בזה בין רבותינו זה אומר מן השמים ככתוב יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך וזה אומר מן הארץ כדכתיב מעלה נשיאים מקצה הארץ ורובם בקשו פשרה מזה ומזה (מו) יהיה מה שיהיה די לנו שהאדים לבדם לא יהיו סבת הגשם בלתי הגשמת האויר ואמרו מעלהנשיאים מקצה הארץ רצונו שיעלו העננים מסוף העולם ועד סופו בראותנו הענן עולה מים או ממזרח כאלו בא מקצה הארץ ועולה נטוי על ראשנו מלמעלה כאשר נחשוב שבקצה המזרח ומערב השמים והארץ נושקים זה את זה.

והנה כשברא הי"ת עולמו לא ברא בו דבר לשוא ובלי צורך ועל כי התכלית היה שהאדם יהיה כאחד ממנו יחידי בעולמו אין ראוי לברוא עולם מלא אילנות ודשאים לחפור פירות ולעטלפים ואדם אין ליהנות מהם לאכלן ודי לאדם אחד אילן אחד. וגם מן נפש החיה לצרכו כבר היה די והותר בשתים או שלש מכל מין ומין.

מז הלכך ברא הי"ת בששת ימי המעשה כל הדברים למינם. ירצה המין ד"מ שור כשב סוס וחמור זכר ונקבה אילן אחד מכל מין ומין כי אין סברא שברא כל האילנות וכל הבהמות מלוא כל הארץ.

ולא ברא כל האנשים גם כן אלא אדם אחד איש ואשתו. ומיני הדשאים והאילנות שברא לא נטעם בחלקות הארץ דרך יום כה דרך יום כה.

אלא ראה בחכמתו לקבצם במבחר הארץ מקדם ונטע שמה כרם. זה שמו אשר יקראו גן עדן להתעדן בו האדם ולישב בשלוה וכל צרכיו מוכנים לו באין מונע.

מח אמנם שאר כדור הארץ יתכן שלא היה הגון ליזרע להוציא ירק ועץ כל פרי. שאם היה מוכן ולא הוציא.

ראוי לשאול למה זאת החלקה הוציאה ולא אחרת ל ואם הוציאה כלן נעמיק שאלה למה ולמי הוציאה? הלא הי"ת לא גרש הכנעני לפני ישראל לבעבור זה כמ"ש עד אשר תפרה ונחלת את הארץ. ועוד איך יתכן שבמאמר הי"ת נתמלא כל העולם אילנות ודשאים

כי גם עתה אחר כל עזיקת בני אדם בשדות וכרמים נמצאו מדינות רחבות ידים אינם ראויים ליזרע.
וכל האפריקה ומדברות האדמה אין מספר לא מקום זרע ותאנה. הנך רואה ומודה שלא היתה ראויה ומוכנת הארץ ליזרע בלתי מקום הגן לבדו אשר נטע ה' לתענוגות אדם הראשון כי כאשר הפריד ה' יתברך העצמים כאשר אמרנו סדרם בסדר נכון מן הקל שבקלים עד העכור והכבד שבכבדים עד שתהיה השתלשלות מסודרת מן האויר אל המים ומן המים אל הארץ באופן שבין המים והיבשה היה לאמצעי גשם שאינו לא מים ולא עפר ירצה דבר הממוצע ביניהם כטיט היון וכחומר הלח וכדומה.
וכאשר נפרדו המים הסובבים כדור הארץ ונקוו בחפירות כמאמר ה' נשאר שטח הארץ רך כאגם וכחומר חוצות ואינו ראוי לזריעה אם לא בכח העבודה בה שיחפרו נהרים יאורים וחפירות בהם יזובו המים ותשאר האדמה יבשה כי לא רצה ה' יתברך שאדמה כלה תוציא פירותיה לשוא ואין אוכל. וכאשר גרש ה' את האדם מגן עדן לעבוד את האדמה הוצרך הוא וצאצאיו לעמול ולטרוח אחריה שתהיה ראויה לזריעה.
ועוד היום ראינו במדינות שבינינו ישתדלו ככה להריק המים והאדמה תשאה ויוכלו ליטע שדות וכרמים. אם הדבר כאשר הצענו ראוי שאויר הארץ בעת ההיא היה יותר זך ונקי ממה שהוא היום בינינו.
והדבר ברור הואיל וניצוץ השמש המחמם לא היה מכה בכדור הארץ וחוזר ומבעיר כיום הזה לפי שההכאה בדבר רך אינה חוזרת לאחור אלא נכנסת בו ועוברת משם והלאה ולא היה א"כ מחמם חלקת האויר קרובה לארץ. ובהכרח האויר היה תמיד עומד במצב אחד זך ובר ולא יתהוה בימים ההם מטר שלג או ברד הואיל ולא יסגר האויר האמצעי מעולם.
כאלה פה עמנו היום (מט) שיתלהט האויר התתתון והעליון ויכריחו האמצעי בהתפשט' להסגר וליפול על הארץ בדמות גשם ושלג ובדבר הזה הוא מבולבל ובלתי מסודר יסבב עפושים ותחלואים. והי"ת ברא עולמו בראשיתו בתכלית השלמות ורעת האדם רבה הביאה המבול.
הפרו וקלקלו השורה וסבבו המטר רעמים וזוועות ובלבול האויר בזמן הזה. כי אמנם כשעלה במחשבה לפניו לשחת כל בשר (נ) הוציא חמה מנרתקה וצוה שתבעיר בחומה שטח הארץ הרך והענוג ונתהפך בנענוע יותר אמיץ למים באופן שנתפשט ובקש מקום יותר רחב למושבו ממה שהיה לו וזהו שאמרו שעובי המחרישה נימוח.

ובהתרחבכדור הארץ בהכרח גם גלגל האויר נתקצר כי אין גוף נכנס בגוף אחר בטבע ושני גשמים לא ישכנו במקום אחד כידוע. על כן בהתרחב האדמה ובהתקבץ האויר ישובו חלקים משניהם למים.

וזה אמרו נבקעו מעיינות תהום רבה וארובות השמים. רצה בתהום מים הנולדים מהארץ וארובות השמים מים ההווים מן האויר באופן שנהפכו מחלקי האדמה והאויר למים ויהי המבול וכן כתב הרמב"ן והיה אויר לח מאד.

גם הר"ן אמר שבאלו ק"נ יום היה משתנה האויר למים וככלות הזעם העביר ה' רוח על הארץ וישוכו המים. ירצה שנתפשטו המים וחזרו להיות רוח ואויר ולא שבו עוד לטיט וחומר ולהתקרם על הארץ כאשר בתחילה.

אלא ביום שתחרב הארץ ותיבש כאשר עמנו היום כמו שאמר והנה חרבו פני האדמה. ואח"כ חזר ואמר ובחדש השני וגו' יבשה הארץ.

פירוש שנתייבשה היטב ולא נשאר בה לחלוחית כמקדם. כי רצה הי"ת בפעם הזאת לחדש עולמו למושב בני האדם ולשבת יצרה מה שלא היה בימי בראשית כאמרו שרצו בארץ ורבו בה.

וכבר כאשר נולד נח נגזר לתקן עולמו ולכן נתנבאו זה ינחמנו וגו' מן האדמה אשר אררה ה' שלא היתה מקבלת זרעים כאשר אמרנו. הלא תראה מה שנחם ה' באמרו לא אוסיף עוד להכות את כל חי וגו' עוד כל ימי הארץ זרע וקציר וגו' פרו ורבו ומלאו את הארץ.

רצה בזה שעוד לא תהיה הארץ מקוללת בשטחה הרך והענוג מאד. ובזה לא יהיה בה הכנה להתפשט עוד ולהביא מבול להכות את כל חי אלא שמכאן ולהבא יהיה זרע וקציר וגו' שטרם לא היה.

וזה לפי שרצוני שהאדם ישב בה ויפרו וירבו עליה אל מה שלא הוכנה טרם זה כאשר הצענו: על פי הדברים האלה ידוע תדע למה קודם המבול לא היה גשם ולא המטיר ה' אלהים על הארץ כי לא נבראת לשבת ושטחה היה בלתי ראוי לזריעה מהתענג ומרוך וניצוצי השמש לא היו מכים וחוזרים אלא עוברים ולכן האויר לא היה מתגשם.

וזה אמרו וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ וכל עשב השדה טרם יצמח. רצונו שכל שיח ועשב השדה עדיין לא היה בארץ ולא כל השיח והעשב בכל העולם אלא לבד מקצתו והוא אשר נוצר בגן עדן.

ונתן טעם לדבר הואיל ואדם אין לעבוד כי אלו היו אדם לרוב על פני האדמה אף בחסרון המטר כבר יכולים היו לתקן בחפירות לייבש ולהשקות ברגליהם. אך אמנם לא היה מטר ולא אדם.

על כן כל שיח השדה טרם יצמח אלא מקצתו מכל מין ומין אשר הושם בגן ואח"כ פי' דבריו באמרו ואד יעלה מן הארץ והשקה את כל פני האדמה ביאר למה לא המטיר ה"ל לפי שתמיד היה על הארץ אד דהיינו לחלוחית עולה על שטח הארץ ומשקה ברבוי תמידי כל פני האדמה באופן שלא היה ניצוץ השמש מכה וחוזר.

ואין פי' אד כאשר דמו המפרשים אל הענן העולה באויר אלא ללחלוחית וחומר הצף על פני הארץ והוסיף ואמר כמפרש אח"כ כי מה שברא בששת ימי המעשה כל עץ נחמד חית השדה ועוף השמים היה למושב המקום המיוחד אשר יצר להשים בו האדם ולא בכל הארץ. וזהו שכתב כאן וייצר ה' אלהים את האדם עפר וגו' וכבר נברא האדם ביום הששי עד שאין לומר שזהו אדם אחר מחדש אלא שכל אלה סיפור דברים ממה שהיה ונשנו בזה להודיענו הדבר על בוריו ושכל אלה לא נבראו אלא בגן לצורך אדם הראשון. לפיכך הוצרך הנהר להשקות את הגן לבדו כי לא היו מטרות גשם המצמיח הרים חציר. על כן הנהר הזה לא נברא אלא להשקות את הגן ולא חוצה לו כי לא היתה שאר הארץ ראויה כאשר אמרנו: (נב) אורם כבר תשכיל כי אחר המבול ירד הגשם והשלג מן השמים בעבור היות הכאת ניצוץ השמש ביבשה הקשה ומכריח האויר להתגשם וליפול על הארץ ועל כן יתהוו העננים ונוכל להביט הקשת אשר יהיה בענן והוא אות ברית שעוד לא יהיה מבול.

כאשר עולם כמנהגו נוהג להגשים האויר והארץ תשאר חרבה ושלוה בה שלא תתפשט למים עוד. והקשת סימן ברור שעצמי האויר נהפכים למים מכח ניצוץ השמשהחוזר ולא מכח השמש עצמו ועל כן לא יהיה עוד מבול כאשר נאמר שם.

אבל הענן לבדו אינו מופת כי על הרוב נשיאים ורוח וגשם אין. הנה בדרכנו זה יתיישבו כל הערעורים וגם הכתובים איש על מקומו יבוא בשלום: ואל תבהל ברוחך לכעוס לנוד ולהסתער עלי כי תאמר בלבבך איככה יחברו עצמים דקים גשם.

בלי אם נפלנו במכמורות הספקות הגדולות מחכמת המדות והמה שצלע המרובע יהיה שוה לאלכסונו. ותושב המשולש לצלעיו.

ושמנקודה אחת יומשכו קוים בלי תכלית חותכים קו נצב ולא יגיעו מעולם לקו שוכב נגדיי וכאלה רבים הביאו. לא תאבה קורא ידיד ולא תשמע אליהם.

גם אל כל אשר ידברו אל תתן לבך כי כלם על יסוד רעוע יסמוכו ומתהללים במתת שקר. (נג) והוא שמנקודה אחת נוכל להמשיך קוים בלתי תכלית והוא דבר נאמר להבינו בשכל ולא בפעולה כי הנה בחומר בצדק ואמת לא ינתן מעולם שמנקודה אחת בלי רוחב אורך ועובי יוכלו להמשך קוים רבים כי נקודה כזאת תגע הנוגש אליה בכל גופה.

ואם אין יהיו לה חלקים. חלק יתחיל קו זה וחלק קו אחר.
וכל אשר יש לו חלקים יוכל להפרד. ואנחנו הצענוהו בלי רוחב אורך ועובי כאמור.
גם א"א לחבר גשם חבור עצמים מבלי היות ביניהם איזה ריקות קטן וזה מבואר מאד בכל הגופים. באופן שאין להשוות צלעי המשולש לתושבתו וצלעי המרובע לאלכסונו.
והדבר כך הוא שבחכמת המדות יניחו דברים למפורסמות והם אלו כמאמרנו בראש הספר ואין השכלתם אלא בשכל. ודי להם שנפעול למראית העין על צד ההתקרבות עד מקום שיגיע חוש האנושי.
ואם אין הדבר בתכלית האמתות המשפט לאלהים הוא: ויצר ה' אלהים מן האדמה וגו' ויבא אל האדם וגו' וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו: יש לשאול בדברים האלה מה יתרון אל הי"ת לדעת מה יקרא האדם בשמות? ומה איכפת ליה אם יקרא לזה סוס פרד או חמור. ומדוע לא קרא הי"ת להם שמות היודע טבע היצורים והשם מורה טבע ועצם הדבר ל עוד יקשה שלא אמר לראות מה יקרא להם או יאמר לדעת שמותם ל כי באמרו יקרא לו שב אל האדם היחיד ולא אל חיות ועופות הרבים.
גם יפלא אמרו הוא שמו בהיותו דבר מבואר שיהיה שמו כאשר שם לו זה השם. ואם רצה לומר שלא נשתנה מעולם זה הוא שקר שלא כל הלשונות שוות וכשבלל ה' שפת כל הארץ נשתנו שמות כל הדברים.
ואין לומר רצונו שכך היה נקרא מקדם וכבר אלו השמות קרא להם הקב"ה טרם הביאם לפני האדם כי יהיה צריך שאדם קרא שמות ברוח נבואה וא"כ יקשה יותר למה הוצרך הי"ת לראות מה יקרא להם האם נסתפק ה' יתברך בנבואת האדם כי יתן ה' את רוחו עליו ל ועל מה שאמר זאת הפעם עצם מעצמי וגו' לזאת יקרא אשה וגו' ראוי להתבונן בזאת הפעם מה היתה כונתו ל מבלי שנאמר שהיתה לו אשה אחרת או דרשות אחרות ראוי להחריש בהם.
והנכון לפרש שכאשר ברא ה' הברואים לא נתן להם שם כאשר קרא לרקיע למים ולארץ. אשר שם שמות להם על צד הרמז הרומז טבעם.
רקיע על שם שנתרקע. ימים על שם המים.
נד אמנם גם יקראו בתורה שמות על שם המאורע. קין קניתי איש.
שמעון כי שמע. לוי ילוה אישי וכאלה רבים.
והטעם כי לא ידעו טבע ועצמות הדברים. וכאשר לא רצה הקב"ה ליטפל בשמות כל היצורים והניחם לאדם הואיל והאדם לא ידע רמז בהם להשים שם להם המבאר עצמותם

כי נבראו קודם יצירת האדם הוכרח האדם לתת להם שמות על שם המאורעות שאירעו לו בהם ולא מטבעם כי לא ידע.
על כן פירש לנו הכתוב כי הי"ת הביא אל האדם כל היצורים כלם כדישיראה מה יקרה לו בהם מן המאורעות ומלת יקרא בזה הוא לשון מקרה כמו אשר יקרא אתכם באחרית הימים. וכל מה שקרה לו לאדם בהם כך שם להם שמות.
והגיד לנו הכתוב כי כאשר קרה לו מן המאורעות עמם על שם המקרים ההם נשארו שמותם בהרגל לדור דור אע"פ שהשם בהם לא הושם כפי טבעם. אולם כאשר יצר הי"ת את הצלע לאשה האדם נתחכם וקרא לה שם המגיד טבעה בשם אשה על כי מאיש לוקחה ועל כן אמר זאת הפעם כלומר כל שמות החיות קראתי דרך קרי והזדמן כאשר קרה לי מן המאורעות בהם לא כפי עצמותם.
אבל בזאת הפעם אין פגע ואין קרי אלא על צד רמז טבע הוויתה כי מאיש לוקחה זאת ונוצרה אחרי ויכולתי להתבונן בעצמותה. הנך רואה כי אחר זה חזר וקרא שמה חוה כאשר נתקללה כי אז נגזרה להוליד והיות אם כל חי וזהו שם המקרה והמאורע לו בה לדמיון שאר החיות: והנחש היה ערום וגו' עד סוף הענין: אנכי הרואה משתאה מחריש במשלו אשר משל בדבר עץ הדעת ועץ החיים וכל הנאמר בשבילם בם יש להשתומם הפלא ופלא א' מה בקש זאת להודיע בפירות הללו כי אין ספק שאינם דברים ככתבם וכלשונם עד שאכילת פרי יהיה סם וכוס התרעלה לגוף ולנפש האדם ואכילת פרי אחר יחיינו לעולם נגד רצון האל? עם כי אין דבר נעלם ממנו מ"מ א"א להתבונן בדבר שאם יאכל האדם עץ החיים יחיה לעולם גם אם ה' יגזור הפכו ושבשביל זה ראוי לגרש את האדם שלא יטעם ממנו? באופן שקצרה יד ה' לקיים דברו ורצונו אם לא יסתיר ממנו עץ החיים זה דבר ימאסנו השכל להאמין.
גם מכתלי הדברים נראה ומאשר הפירות הללו לא נקבו בשמות שאין המקראות אלא לדרשה. וגם אם היה הדבר כן כפשט הכתוב אי אפשר שלא יהיה בהם דבר סתר ורמז לדבר גדול וסתומים וחתומים הדברים.
גם אשוב לשאול ב' למה הי"ת ימנע טוב מבעליו מלהוסיף דעת ותבונה באדם? ולמה יענישנו על זה הלא מהולל נקרא ה' בשם החונן לאדם דעת ומלמד לאנוש בינה ל ב' ראוי לחשוב מחשבות על מה זה לא הזהירו על עץ החיים כאשר הזהיר על עץ הדעת? ומהנראה שלא הקפיד הי"ת על אכילתו אלא אחר שאכל עץ הדעת ד' הטעם שהיו ערומים ולא יתבוששו ואחר אכילת הפרי בושו ונכלמו? ולא מצאנו שניתוסף בהם בינה אלא לדעת כי עירומים הם ורחוק שעל זה לבד יקרא עץ הדעת.

ומלבד מה שיש בסיפור הזה מן הקושי: ה' שלא מת ביום אכלו מן העץ שלא כדבר ה' הלא יפלא? ו' מה שאמר הנחש אל האשה לא מות תמותון וגו' כי מה היתה טענתו נוצח' בזה ומה ראיה הביא לדבריו להדיח האשה לפשוע בה' ולמרות עיני כבודו? ובביאור נראים דבריו דברי הבל ורעות רוח אין בהם ממש: ז היה נוח אל הנחש וקרוב שיאמר כי ירא אלהים שבאכלכם ממנו תהיו כמוהו.

אולם באמרו כי יודע אלהים אין טעם למה אסר לאכלו ל ח' במה שהוסיפה האשה ולא תגעו בו וזה לא אסר הי"ת? ט' באמרה פן תמותון ונתנה ספק בדבר והי"ת ייעדם בודאי שימותו ביום אכלם? י' בסכלות האדם ואשתו אשר רצו להסתתר מפני ה' ומלא כל הארץ כבודו? י"א בדבר שכתוב קול אלהים מתהלך בגן לרוח היום.

ומה שאמר את קולך שמעתי בגן כל אלו צריכים ביאור לדעת על מה זה ועל מה זה נכתבו הדברים האלה כלפי מעלה? י"ב בטעם יראתם להיותם עירומים והלא כבר עשה להם חגורות מלבד שהאיך ביקשו להסתיר ערותם מעיני ה' יתברך היוצר עין הלא יביט אף תחת הבגדים? י"ג על המאמר הן האדם היה כאחד ממנו.

שזהו דבור בלתי הגון שאדם כאשר חטא יעלה מעלה לדמות יוצרו. גם מלת ממנו תקשה כאלו ח"ו יש שם הרבה רשויות? י"ד למה הי"ת לא רצה שהאדם יחיה לעולם אחר שחטא בעץ הדעת? ואיך אדסהוה ונפסד יכול להתקיים לעולמי עד בלי תכלית ל ומי שהיה לו ראשית אי אפשר שלא יהיה לו אחרית.

אמנם לבוא עד תכלית פירוש המאמר רוח על פני יחלוף להגיד לבני אדם מבלי שנכריח להוציא הכתובים מפשוטם ומה שהיה כבר היה אמת וצדק. אמנם סופרו כל הדברים בתורה להוציא על פשוטם הרמז ומה שכוונה בהם התורה להיישרת חיי האדם וללמדו דעת ותבונה.

נה וחשבתי שרצון הכתובים סובב סובב והולך במחשבות ידיעת האדם ותחבולותיו יעמול לרות היום הרבה יגיעות ייגע לבקש ולמצוא דברי חפץ בטבעי הנבראים ולא ימצא אפילו כטפה מן הים. וכל עוד שיחכם ויגיע לשלמות הידיעה ידע שמאומה לא ישא בעמלו.

ויפרוש מן הלמוד יותר נבער מדעת רחוק ממה שהיה. על כן טוב באדם שלא להפליג דרשה במעשה ה' כי נורא הוא הואיל ואין כח בשכלנו להבין.

ונעבוד הי"ת ואמונתו כמצווה ועושה בסכלות מעט בלי צפיות ידיעת הסבה והטעם ולא נכשל בדעות כוזבות ולא נקצץ בנטיעות האמונה כידוע, (נו) כי אמנם כאשר אין כח

באדם להשיג דבר נישא ונעלה על גדר שכלו יהיה חורש און עליו בלבו וידבר תועה על ה' ועל משיחיו הרודים בעם ומלמדיו להועיל בדבר ה'.
לדמיון איש יחפוץ ללמד דעת לסוס או לחמור להורות לו לכתוב או לקרות. דבר שלא יגיע תחת גדר הבנת הבעל חי ההוא לסתימת הכנת איבריו כן הדבר הזה.
ואם יביאנו השכל לחקור במציאות ה' ובינת האדם לא תגיע אליו בידיעתה על כרחו יאמין שאין שם מצוי ראשון. (נז) ואל החקירה הזאת תביאנו הבטתו אל השתלשלות התולדות כאשר יראה כי בהזדווג איש עם אשה ובעלי חיים בנקבותיהם יולידו בדמותם בצלמם בהכרח אף אם לא היה בהם ראויה התולדה ודין הוא שלא תתעבר כי עולם כמנהגו נוהג.
והנה כינה הכתוב בשם אכילת עץ הדעת האווי והתשוקה שבאדם לתור במה שמופלא ממנו נראה לכאורה טוב באדם למען הרבות חכמה ותבונה ודעת. אמנם הוא רע ומר כי מי יביאנו לראות מה יהיה אחריו ולא יוכל להבין.
ובדמות זה כתב בעל כלי יקר בפירוש הכתוב על כן לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה. וקרא הכתוב עץ החיים אל החשק ליהנות מטוב העולם הזה.
בו חיי עולם ותענוגיו תלויים. וביום ברוא ה' אדם ואשתו עשה את האדם ישר טהורים במחשבותיהם אין שטן ואין פגע רע ישבו לבטח בשלוה והשקט לעולם יירשו ארץ וישבעו מטובה (נח) ולא ידרשו במופלא לדמיון הילד הנולד בהבל שאין בו חטא.
לכן הי"ת למען יעמדו ימים רבים במצב השלמות ציום לאכול מכל עץ הגן אף מעץ החיים. ירצה שיהנו מטוב העולם ובדבר החיים כחפצם אך בתנאי שלא יאכלו מעץ הדעת טוב ורע.
כלומר שלא יבקשו לדעת מה שאין בידם להשיג שלזה קראו עץ הדעת טוב ורע. פירוש דעת שהוא טוב למראה עינים אבל הוא רע באמת.
ואם יאכלו וידרשו בהם פירש ענשם כי ביום אכלך ממנו מות תמות ופירושו שכאשר ישוטט במושכלות לבקש דעת וחכמה עוד חייו אינם חיים ויהיה נקרא מת תמידי כידוע לכל בעל שכל. וידענו שאינו חי חיים צלולים אלא כסיל ופתי וחסר לב ויוסיף דעת יוסיף מכאוב.
על כן האדם בשמעו דבר ה' הזהיר בה אשתו והוסיף על צווי ה' ולא תגעו כי באמור האשה כזה אל הכחש מסתמא לא הוסיפה על דבריו מדעתה. אלא ככה אמר לה בעלה ונכון הדבר כי אמנם שגגת תלמוד עולה זדון ובו לא ניתנו הדברים לשיעורין וכל החושב בדבר המושכלות ואם מעט נקרא עוסק בלמוד ההוא ואין הפרש אלא בין רב למעט.

על כן גם הנוגע בהם נקרא אוכל כי אי אפשר להבין בחכמות ואפילו כטפה אם לא יהיה לומד בהתחלותיהן באופן שהנגיעה בהנה אכילה מועטת הוא ואעפ"י שאין איסור בדבר אלא להוסיף ולהרבות הדרישה בהן מכל מקום האדם ואשתו אסרו אף הנגיעה הואיל והחכמה כשלשלת ולמוד קשור בלמוד ולך לך אמרין נזירא כדבר האיסור לישא משא ביום השבת וחז"ל אסרו עד מחט וטבעת על כוהאשה בנגיעה אמרה פן תמותון שאין בה המות ודאי כמו באכילה.

אולם הנחש הערום טרח להוציא מלב האשה הדבר הרע הזה ושאי אפשר שיחשכו כוכבי נשפו של אדם על התחכמו והתבוננו בחכמות. וראיה שהביא לדבריו היא כי יודע אלהים.

רצונו שגם הי"ת שהוא חי לעולם ונס יגון ואנחה אין לפניו תחרות וצרה הנה אף הוא יודע דעת ותבונה. וא"כ אין האמת שהמבקש לדעת ימות ויכשל בשברון לב ורבים מכאובים.

וגם אתם אם תשכילו את כל אשר תעשון והייתם כאלהים יודעי טוב ורע. וכראות האשה כי טוב העץ וגו' ושהחכמה ודעת לכאורה טובים ותא ה לעינים וחמדה להשכיל וללמוד התחילה לבקש חכמה בטבעיות ותתן גם לאישה עמה וישוטטו יחדיו על דבר התולדה שזאת מביאה האדם להסתכל כאשר אמרנו.

ואחר עמלם ומשאם ידעו כי ערומים הם מדעת ולא היגעו לתאותם וכאשר הלכו ממחשבה למחשבה עד שמעם את קול אלהים בהגיעם לדרוש במציאות ה' ועצמותו הכירו סכלותם ויתחבא האדם ואשתו מפני ה' אלהים (נט) הואיל ואין כח בשכל להשיגו עד שהגיעו למדרגת הכופרים ויאמרו לא יראה יה ולא יבין ומפניו יוכל להסתתר במסתרים.

כי אמנם בדרוש השכל במרומים ובהסתכלותו במציאות ה' מהמוקדמות כאשר לא יוכל להגיע בדעתו יכפור ח"ו בעיקר ויאמר שאין מצוי כי לא יכילנו השכל בסמכו על ראיות הקודמות. אמנם כאשר יביט במאוחרות.

ירצה במעשיו בהווית העולם ובסדר התמידי לנבראים. יגזור אומר שאי אפשר לו בלא מנהיג ומניע ראשון וכל בעל דעת אף אם קטן בערך יאמין ויודה לדבר הזה.

הלכך הסתכל המעיין מה מאד היטיב הכתוב לדבר כי כאשר ידעו בראיות מוקדמות כי ערומים הם ושהשכל יתנגד אל מציאות ה' וקדמותו. אז קצצו בנטיעות האמונה והשליכו כל מחשבותיהם אל טוב העולם המדומה ויתפרו עלי תאנה ויעשו להם חגורות.

אולם לא זו הדרך ואין קיום באיש המתבונן ההשקט והשלוה כי התבוננותו ובקשת ידיעתו תביאנו ליטרד במחשבתו במכאוב ויגון רוחו וכליותיו ועשתונותיו יבהלוהו וצרות המתרגשות יוכיחוהו מנוחה ידריכוהו לחשוב כאשר קרה לאדם ולאשתו בשמעם קול אלהים מתהלך בגן לרוח היום והכירו בראיות מאוחרות מתולדת הצמחים בגן והשבת הרוחות גזרו אומר שיש בהכרח לעולם מניע ושמעו את קולו.

ואז רעדה אחזתם ויברחו בהחבא לומר ערומים אנחנו ושכלנו אינו כדאי להבין. (ס) והבן קורא נעים כי זאת היא טענה היוצאת תמיד בכל יום מפי הדורש בנסתרות יצייר טענה נגד האמונה כפי הכרעת השכל ואחריה תכנס טענה נגדיית המורה ומכרחת להאמין ההפך ממה שגזר מכח ראיה מאוחרת וינוד ויסתער במלחמה בשכלו עד שבסוף המאמר יגזור ששכלו אינו כדאי ולא ידע לשפוט ולדון בדבר הזה.

כן האדם ואשתו שלמו דרישתם וחקירתם באמרם כי ערומים המה ולא ידעו וחשב האדם בלבו שאין לו עון אשר חטא כי זו היא תשובת המינים והכופרים כי יאמרו לא פעלנו און אם לא נאמין כי זאת היא שגגה היוצאת מלפני השכל השליט על מחשבתנו ואין כח בנו להאמין מה שלא יגזור. אף אתה הקהה את שיניהם ואמור להם.

מי הביא אתכם לדרוש בדבר האסור? הלא טוב לכם להאמין ולא לבקש את נרדף ואין להשיגו. זו היא טענת האדם אל ה' יתברך את קולך שמעתי בגן וממעשיך ופעולותיך בעולם הכרתיך ועיני ראתך ואירא כי עירום אנכי ומה שדרשתי בשכל במוקדמות הכל הבל ורעות רוח ולא ידעתי דבר.

אמנם אין לי פשע בזה אלא לשכל אשר לא יוכל להבין, ענהו הי"ת אמת שהטעם שלא ידע שכלך להבחין היה סבה לטעותך מ"מ ראוי אתה ליענש כי מי הכניסך בתגר זה לדרוש ולאכול מעץ הדעת? והאדם השיב שואלו דבר האשה אשר נתת עמדי וגו' כי בחברת האשה ובהודווגו אליה נתן עיניו ולבו אל דרישת הולדת האדם במדומה לו וזה הביאו לחקור במציאות ה' כאשר אמרנו.

סא וכאשר אדם חטא והביאו חשקו להשיג לידע מה שלא יושג מאדם וחי. הנה ראוי עתה להרחיק ממנו הנאות העולם ואל ישעה בדברי שקר.

הואיל והשכל באדם הוא ענין רע יעורר עליו צרות ומחשבות מבוהלות והרהורים רעים לא יתנוהו השב רוחו כאשר נראה עין בעין בעולם הזה העכור ונבזה. אין אדם שוכן בשלום אלא הבוערים בעם אוהבי המנוחה לא יזיזום כל הרוחות שבעולם באופן שכאשר נכנס באדם רוח חכמה ובינה רוח דעת ברחו למו ממנו כל המנוחות והשלוה וזה ידוע ומנוסה.

הלכך הואיל והאדם היה בוחר להיות כאחד ממנו ירצה כאחד המיוחד במינו לדעת ולהתבונן על גדר שכלו. אם כן אינה ראוי' לו עוד מנוחה ששון ושמחה ולא יקח עוד מעץ החיים ואכל וחי לעולם ירצה יחיה אל העולם ויהנה מטובו.

וזה אין ראוי אלא בפתי חסר לב אין בו תבונה. ואיש דעת ראוי שיעמול ויטרח ויעבוד את האדמה אשר לוקח משם ולא ישב בשלוה וחי לעולם ואליו ראויה קללת הי"ת ארורה האדמה בעבורך בעצבון תאכלנה וגו' הואיל ורדף אחר התבוננות שכלו כדרך כל יודע ומבין מדע כאשר הגדנו.

והנה בהבראות האדם שלם היה ראוי להתקיים באיש לבד ולישב בשלוה ונחת כמלאך האלהים וכאשר חטא נעזב לתנאי שאר בעלי חיים אם למות ולהוליד ואם לעמל רדיפת המזונות ולשאר יגוני החיים האלה. ובגרש ה' את האדם להתעמס מתלאות הזמן וצרותיו צוה שכל ששוניו וחדוותו יהיה תמיד בתוגה ואבל עמל ואון מלאים סכנות וכל חייו חיי צער.

זהו שכתוב וישכן מקדם לגן עדן וגו' כלומר שאם יהיה לו איזה עידון ותענוג ישכנו אצלו כרובים שהם מלאכי מות ולהט החרב מתהפכת היא הרעד והפחד שבאדם כאלו חרב מתהפכת בין עיניו להפחידו והיו חייו תלואים לו מנגד לשמור את דרך עץ החיים וללוותו בחיים חייתו: בעצב תלדי בנים וגו': לא שנתחדש העצב בעת הלידה אל האשה לעונש.

כי גם כל החיות בעצב תלדנה בנים ולא פשעו בעץ הדעת. ומה חטא חטאה התרנגולת להתעצב בכל יום? אלא שא"א ללדת בלי עצבון והוא אחד ממתנות יגוני החיים האלה. ואם אדם לא חטא לא היה מוליד אלא מתקיים באחד. וכשחטא נגזר עליו להיות כשאר החיות ובמדרגת כל החיים ולהוליד.

באופן כי העונש היתה התולדה ולא העצב: הלוא אם תיטיב שאת ואם לא תיטיב לפתח חטאת רובץ ואליך תשוקתו ואתה תמשל בו: (סב) כונתו להודיע שאדם רשאי למשול ביצרו ואין היצר מכריח את האדם אלא האווי והתשוקה הנכנסת באדם לרצונו. ואם ייטיב שאת או לא ייטיב איך שיהיה תמיד לפתח חטאת רובץ כלומר העון והפשע שוכב על הפתח ורובץ בין המשפתים ואינו נכנס בביתך בחוזק יד.

אלא אתה קוראו ואליך תשוקתו ואתה מושל בו ומצוה שיבא בחדר משכבך ועל מיטתך והוא לא ימשול בך. (סג) ד"א בא להכריח כאשר נאריך בפרשת מטות בס"ד כי יש הבדל רב בין איש רוע מעללים ילך לבקש בעצמו העון לאיש אשר העון ימצאנו.

הואיל ואין ספק שקול עון השני מהראשון כי אין כל איש יכול לעמוד בנסיון. אולם הראשון עון פלילי יורה רוע מזג ותכונה רעה ירדוף לכתחלה אחר הפשע כאשר ירדוף הקורא בהרים.

לכן אמר הי"ת אל קין כאשר לפתח חטאת רובץ ובא למצוא אותך בביתך ותשוקתו אליך ואין תשוקתך אליו ולא תלך אתה לבקש העון. בהכרח אתה תמשול בו לבסוף ותגבר ידך עליו: ויאמר קין אל הבל אחיו ויהי בהיותם בשדה ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו: אם פירוש ואליך תשוקתו ואתה תמשול בו ידבר על הבל אחיו כאשר פירשו בו ורצונושמ"מ ימשול בו להיותו אחיו הקטן ממנו יתכן לפי זה שקין הגיד דברי ה' אל אחיו לאמר לו שראוי לו להכנע תחתיו בדבר ה'.

וזהו אמרו ויאמר קין אל הבל אחיו שהגיד לו את כל אלה הנאמר לו מפי ה' ומזה נתעוררה המחלוקת ביניהם עד שהרגו: ועתה ארור אתה מן האדמה אשר פצתה את פיה לקחת את דמי אחיך מידך: אם קין מעל. האדמה מה פשעה ומה חטאתה ל האם בשביל קין תקולל האדמה גם לזרע שת שאינו בכלל עון קין.

ועוד לשון מן האדמה קצת מגומגם ולא אמר ארורה האדמה בעבורך בקללת האדם. ומה טעם אשר פצתה את פיה? האם היה לה להקשות ערפה כדי שהדם לא יהיה טופח בה ומי ציוה לה כזאת ל ונראה שזאת אינה קללה ורעה מאת ה'.

אלא הגדת דברים כאלו אמר ועתה הנך ארור ומקולל מן האדמה ירצה שהאדמה מקללך בעבור זה שהוכרחה להיות חבר בחטא לקבל בקרבה דם אחיך (סד) שהעון עצמו הוא ענשו של חוטא ועונותיו ילכדונו את הרשע: לא תוסף תת כחה לך: אין הפירוש שעוד לא תוציא לו זרע ועשב ויהיה א"כ מת ברעב.

אלא רצונו שתתן מה שיזרע בה אבל לא תוסיף מאליה ביתר שאת כאשר נפרש בפרשת בחוקותי וזהו לא תוסף להוסיף ממה שיזרעו בה אלא בצמצום: אז הוחל לקרוא בשם ה': ראיתי צדיק לפני בזה פירוש מהרי"א אשכנזי (סה) שאז נתבטל לגמרי קורא בשם ה' מלשון לא יחל דברו. אמנם אין דעתי שעזבו את ה' לעבוד ע"ז והמירו כבודו בתבנית שור איל או דבר אחר אלא שכפרו כל יושבי תבל בסבה הראשונה ויאמרו שאין שם מצוי ראשון.

ולפיכך נחתם דינם לישחת במי המבול. ותדע ותשכיל כי אם יחטא איש לאיש או לה' בדברי המצות או נגד צווי התורה כבר יש תקנה לו כשישוב ופללו אלהים וישוב אל ה' וירחמהו.

סו אולם כאשר הוסכם בעיר או במדינה לכפור לגמרי בבורא עולם אחת דתה להמית ואין תרופה למכתה. על כן הביא בכאן התחלת טעם בוא מי המבול בהיות כי העולם שכח עושהו וזנח השגחתו עליהם באופן כי הוכרח ה' למחות את שמם מתחת השמים. וזהו אמרו שם ותשחת הארץ לפני האלהים שעיקר ההשחתה היתה לפני האלהים שעוד לא היתה מכרת אדנותו וממשלתו כאלו נעקרה בהחלט ממנו ואינה עומדת בקיומה עליו. וארחיב המאמר בענין זה בפרשת האזינו בס"ד: זה ספר תולדות אדם וגו' ויברך אותם ויקרא את שמם אדם ביום הבראם: אומרו זה ספר תולדות אדם ביום ברוא וכן בדמות אלהים וכלם כבר אמורים למעלה ומה שהוסיף זכר ונקבה וכבר זה ידוע גם מה שברכם וקראם אדם ומה שאמר ביום הבראם כל אלה צריכים ביאור.

ונכון שנאמר כי עשה ה' לבדו האדם ישר והמה אדם ואשתו בקשו חשבונות רבים. הפרו דרכם וקלקלו מחשבותם (סז) על כן יותר ראוי לברכה איש אשר הוא מזומן לחטוא וצריך סעד לתמכו מן האיש צדיק ירא אלהים וסר מרע מטבעו.

וביאר זה הכתוב כי ביום ברוא אלהים אדם לבדו כדמות אלהים עשה אותו תם וישר כמלאך האלהים. אבל כאשר זכר ונקבה בראם הוכרח לברכם שלא יקלקלו ולקרוא להם שם חדש שם אדם עפר מן האדמה להיות ותרן על מעשיהם אם יחטאו לו ויזכור כי בשר המה:פשט הכתוב מגיד מבשר ואומר (סח) כי כל המתהלך את האלהים ירא ה' וסר מרע לא יאריך ימים על האדמה.

ויקר בעיני ה' המותה לחסידיו להרחיקם מן התבל המבולבל הלזה וילכו לחזות בנועם ה' כי זהו התכלית המכוון בבואנו בחיים האלה. ומי שדרך במעגלי יושר בשנים מועטות וקנה עולמו מהרה למה יתעכב בזה ללא צורך? כי אם לסור מאורחותיו וליפול במכמורות הפשעים.

על כן ספר הכתוב חיי כל הדורות ההמה קרובים לאלף שנים לבד חנוך אשר חי ימים קצרים שס"ה ולא יותר ונתן טעם מדוע נהיה כדבר הזה הואיל והתהלך חנוך את האלהים וקנה עולמו בהיותו רך בשנים ע"כ איננו כי לקח אותו אלהים אליו ומת בקוצר ימים: זה ינחמנו וגו' מבואר בפרשה בפסוק וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ: ויהי כי החל האדם לרב וגו': ויראו בני האלהים את בנות האדם וגו' ויאמר ה' לא ידון רוחי וגו' והיו ימיו ק"כ שנה: הנפילים היו בארץ וגו': בקשתי ואהבה נפשי לדרוש על מה הספור הלזה כאן ומה טיבו ל הלא ידענו כי בנות יולדו להם וגם בנים ומי אלו בני האלהים אם חשובים או מלאכים ל ואיככה מלאך יזדווג אל אשה היתכן זה? ואם הם חטאו מה יעשו איזובי קיר אנשים קרוצי חומר? ואמנם הי"ת שפך חמתו על האדם ולא על המלאכים

ואם הם אנשים מה פשעם ומה חטאתם על קחת להם נשים להוליד בנים וזה עשו כל הדורות גם כאשר לא החל עדיין האדם לרוב ולכך נוצרו.
גם צריך לדעת עונש הזה באמרו לא ידון רוחי באדם מה הוא ומה משפטו? והדברים סתומים עוד יפלא מי המה אלו הנפילים ומה מעשיהם ל ולמה כאן נזכרו ואח"כ קראם גבורים אנשי השם ולא עוד נפילים ושוב חזר אשר יבואו בני האלהים אל בנות האדם. ושינה הלשון ולא אמר אשר יקחו בני האלהים בנות האדם לנשים כאשר אמר למעלה ל כל זה ראוי לעורר עליו.
ובא מעשה ונזכר מה שכתוב במאמר למך לנשיו עדה וצלה ושלקח שתי נשים כלם ספורים ממנין אשר הובאו בתורה אין הבין. והדבר ברור שלא לחנם נכתבו גם לדרך הפשט: על כן יצאתי להשכילך כי אין ספק שבני אלהים נקראו הגדולים וחשובי הארץ. ולכן תנא והדר מפרש המה הגבורים אשר מעולם אנשי השם ונדבר בזה בפרשת קרח בס"ד. כי אין לחשוב פועל מגונה כזה במלאכי עליון הפועלים בהכרח ואין להם רשות ויצר שיסית אותם לפשוע ולחטוא.
עוד תאמין שהדורות הראשונים בבריאת העולם כל אחד נולדה עמו תאומה או אחות ותהי לו לאשה. ובדבר הזה היו כל העם גדורים מעריות כי אין איש שם על לב להזדווג עם אשה בלא יודעה ומכירה הואיל והורגלו באחותיהם עצם ובשר מבשרם גם לא היה ספק בדבר כי אי אפשר שתהיה לאיש אלא אשה אחת בצמצום בעת ההיא שהיו התולדות מועטות.
ואיש כי לא יהיה לו אחות לא היה אפשר לו ליקח אשה לחסרון הנשים וזה מבואר בנפשו. גם שמור ושמע כי הזיווג בדומים ערב ומועיל (סט) יפה ונעים לעשות פרי דומה אליהם.
ואם זקן ישא בחורה או זקנה בחור אין זיווגן עולם יפה ומכ"ש אם אדם גבור ובריא אולם ישא אשה דקה ושדופת קדים רכה וענוגה וטבעה מדולדל. וכמה ראינו ילדים נולדים ממזג עצב ונבזה על כי אביהם נשא אשת מכאובות וידועת חולי שאינה הוגנת לו וזה נקרא משחית זרעו ומסבב קצירות ימים לבניו וטבע מכוער.
ע ואלו דברים הבן יורש מאביו ומאמו ועליהם תלונותיו. וראוי שדורות הראשונים יגברו בכח וחיל על האחרונים וטבעם יהיה יותר בשלמות וכל שיתרחקו הדורות מראשיתם הולכים ודלים.
וכן החוש בעינינו כיוםהזה מראה באצבע. והטעם שאדם נברא שלם מידי ה' יתברך בתכלית השלמות וכאשר הוליד תולדות נגרעו מערכו ותולדות תולדותיהם כיוצא בהם

תמיד יחסר המזג והטבע והדורות הולכים ודלים כאשר יתרחקו מסבה הראשונה ומפועל ידי ה' יתברך.
ומהנראה כל כך ילכו המזגים להתדלדל עד שיכלו ויחזור העולם לתוהו ובוהו כי הטבע תמיד הולך ומתמעט כידוע. והנה הדורות הראשונים מעשה ידי אומן ה' יתברך שבראם ונתן ה' רוחו עליהם היו בטבע שלם גבורי כח עושי דברו בלתי היות שטופים בזמה אלא כל אחד גודר עצמו בתאומתו שנולדה עמו ודומים בדומים יגעו.
על כן גם הילודים מהם יורשים גבורת אביהם ושלמותם ואך מעט למחסור. וגם אם רצה אחד מהם לפרוץ בעריות לא היה מוצא מקום לחסרון הנשים כאשר אמרנו.
אמנם כאשר החל אדם לרוב על פני האדמה ונולדו להם בנות רבות מצא בעל חוב מקום והתחילו לזנות אחריהן. ומה שהיה רע בדבר כי לא לבד הלכו אחרי הנשים בנות דורם אלא לקחו להם לנשים בנות האדם ירצה הבחורות.
רצוני דור ראשון דרך משל לקחו לנשים בנות הדור הרביעי או החמישי הואיל בחיותם תשע מאות שנה בהכרח כל א' היה רואה עשרה דורות או יותר. וסבבו בזה שהנולדים מהזווגים ההם היו תשושי כח כאשר איש בן ת' שנה יקח בת עשרים לאשה.
ורוח ה' שבאדם המחייהו הולך ומתמעט. ולא עוד אלא שבזנותם עם נשים רבות בהכרח זרעם כלה ותש כחו בתולדותם.
לכן בכל דור ודור מתמעטים שנותיהם עד הגיעם כיום הזה: ועתה ראה בעיניך ולבך שים להמשך הפסוקים באמרו ויהי כי החל האדם לרוב על פני האדמה. בענין שילדו להם בנות רבות.
והסתכלו אנשי השם הגדולים אשר בארץ וקראם בשם אלהים רוצה לומר בני הדורות הראשונים כי הם מעשה ידי אלהים. את בנות האדם ירצה בנות הדורות האחרונים שכנה אותם בשם אדם להבדילם מהראשונים.
והחלו לפרוץ גדר לקחת להם לנשים לא אחותיהם כמקדם אלא מכל אשר בחרו גם אשה לא יודעה ולא מכירה והנהיגו לעשות זה כאשר ידענו שקשה להכניס מנהג חדש בעם. אמנם כאשר הורגלו בו יתהפך להם לטבע כביום הזה שבהפך לא יעלה על לב איש לקחת אחותו לאשה כי תועבה היא בעיניו הואיל וכך הורגלנו.
ואלו בני האלהים האמורים התחילו בקלקלה תחילה עד ששב הדבר להרגל כמונו היום והנהיגו כל העם לקחת להם לנשים גם מהדורות האחרונים. ובחורה נשאת לזקן באופן שיתמעט בהכרח כח וחיל האנשים ויחסרו שנותם.

וזהו שאמר הי"ת לא דרך עונש וקללה אלא כמגיד מראשית אחרית שכך יהיה להבא. שהואיל וכלם כבכרה קלה משרכים דרכיהם בנשים שאינן בנות גילם.
לכן בהכרח לא ידון רוח ה' ולא יהיה בו יכולת להאריך ימי האדם ימים ארוכים לעולם כיום ההוא שחייהם קרוב לאלף שנים שהוא לעולם כי כן דרך המקרא לקרוא לעולם לימים רבים כמ"ש (שמות כ"א) ועבדו לעולם ורוח ה' שבאדם ירצה נשמתו לא תוכל להתגבר על החומר שנתגשם כ"כ עד כי לא יכול לו להניעו כרצונו ולכן בהפך יגבר עליו הבשר ויקצר ימיו ויתמעט וילך עד שיבוא למאה ועשרים שנה כי כבר בימים ההם החלו האנשים להתחסר מגבורתם ועצמותם ונפלו מחילם.
ולזה קראם נפילים שנפלו ממה שהיו וגם אחרי כן נפלו יותר הואיל וגם בחרו לזנות. לא מבעיא שלקחו להם לנשים הבחורות אלא שפרצו בזנות עד לאין חקר עם נשים הרבה. זהו לשון אשר יבואו בני האלהים אל בנות האדם פירוש דרך זנות ולא לשם אישות. ולכן לא כתב ויקחו להם נשים כלמעלה כי שמה בבעילת אישות וכאן בזנות עם נשים רבות הכתוב מדבר.
כל הספור הזה הובא בתורה להורות לנו למה הדורות מתמעטים והולכים בשנים. וכזה הכתוב ספר בלמך שגם הוא היה כאחד מהם שהתחיל לקחת שתי נשים שאינן אחותיו וזה היה נסבה למריבת ביתו עד שהוכרח להרוג ולאיים עליהם כי הלא נכריות נחשבו לו ולריב ומצה יקומו:וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ וכל יצר מחשבות לכו רק רע כל היום: וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ ויתעצב אל לבו: יפלא הכפל בשני הפסוקים ומה שאמר בארץ וא"א שהאדם יושב בשמים ל ואמרו ויתעצב אל לבו אינו דבור הגון כלפי מעלה.
וכתבו חז"ל שניחם ה' על שעשה את האדם בארץ כי אלו עשאו בעליונים לא היה חוטא. ודבריהם צריכים ביאור כי אם ברא ה' האדם בשמים היה מלאך ולא איש? ויתכן על פי מה שאמרו במקום אחר שהאדמה לא עשתה כהוגן באמור ה' אליה תדשא הארץ וגו' ועץ פרי ירצה שעץ ופריו טובים למאכל והיא עשתה עץ שאינו ראוי לאכילה.
המה כוונו במשל הנמרץ הלזה שהארץ כאשר אין מטבעה להוציא פירות כ"א בעמל ויגיע כפו של אדם. הנה אם כן היא סבה שהאדם יעמול לרוח היום כמה יגיעות ייגע למצוא מזונותיו ולבו כלב האריה לגנוב ולגזול למלא נפשו כי ירעב כאשר נביא בפרשת נח בפסוק לא אוסיף עוד לקלל בס"ד.

ויקשב ה' וישמע כי רעת אנשי הארץ לא באה לבד בשביל המונעי' המכריחים אותם לבקש טרף לביתם אלא אף מיצרם הרע ותרווייהו איתנהו בהו. ואלו היו חוטאים לרוע הארץ ולא לרוע מזגם כבר היה קל עונם מנשוא כי היא גרמה פשעיהם לכל חטאתם.
אולם ראה הי"ת כי רבה רעת האדם בשביל הארץ שלא הוציאה פירותיה מעצמה ואף גם זאת יצרם רק רע כל היום אף בלי מונעים וקושי האדמה. על כן ניחם ה' כי עשה את האדם בארץ שלא יהיה להם תשובה לומר הארץ היתה סבה וגלוי וידוע לפניו שגם יצרם הרע הוא בקושרים במרד ובמעל.
ז"ש וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ לפי שזה הביאו להתעצב האדם אל קרבו ועל ה' יזעף לבו לאמר כי האדמה החטיאתו. ד"א ויתעצב אל לבו כי אמנם שתים רעות באדם אחת בלב וא' בשכל.
הלב חומד ורודף אחר התאוות המדומות. והשכל אחר התועליות הרוחניות ומוכיח השגת הלב ומלמדו להועיל לברוח מהדברים המרבים הבל כמ"ש ולא תתורו אחרי לבבכם וגו' כי יצר לב האדם רע והוא יטעון לפני ה' על חמרו ויצרו שניתן בלבו המכריחו לחטוא הלכך ניחם ה' כי עשה את האדם בארץ עפר מן האדמה שזה לו פתחון פה להתעצב אל לבו ולומר הלב אשר נתת בי והחומר השיאני: וינחם ה' מבואר בפרשת וילך: פרשת נח אלה תולדות נח נח איש צדיק תמים היה בדרתיו: כתבו חז"ל עיקר תולדותיהם של צדיקים מעשים טובים מ"מ יקשה עוד למה לו לערבם יחד מעשים טובים ותולדות? ועוד מה שכפל באמרו את האלהים התהלך נח וכבר אמור נח איש צדיק ל ואם רצה להביא גם תולדותיו הבנים כך היה לו לכתוב אלה תולדות נח מעשים טובים ושם וחם ויפת בלי שישוב עוד לומר ויולד נחל וצריך גם כן לבאר מה שהביא מניינם שלשה בנים ובספור שמותם כבר המניין מבואר ל והדבר הוא כי יפלא מה שאיחר נח להוליד עד חמש מאות שנה ולא עשו כן כל הדורות בפרשת בראשית אשר הולידו בני חמשים וששים ל והשיבו חכמינו לזה שנפשו חשקה בתורה ובמעשים טובים כבן עזאי ולכן לא קיים נשיאת אשה בבחרותו כי עיקר תולדותיו היו לו מעשים טובים.
על כן אמר הכתוב אלה תולדות נח בהיותו איש צדיק תמים וחשקה נפשו באלהים לכן התעכב כל כך לישא אשה ולא הוליד אלא שלשה בנים לבדם לעת זקנותו:צריך לפרש מלת בדורותיו גם לשון את האלהים איננו נכון ויותר טוב אם אמר במצות האלהים או בחוקות ה' התהלך נח. (א) אמנם הביאור כי החברה רעה תעביר האדם מדעת קונו וביותר צריך להשמר מן החברים רעים וחטאים כי יאמרו לכה אתנו ויטוהו מדרך אמת.

ולכן כאשר רעה תמצא בעיר כנס רגלך ואל תתחבר לאנשי רשע. ובשכון בה אנשי אמת שונאי בצע פזר רגלך והתחבר עליהם.
ותדע שהליכה תאמר על ההרגל תמיד בדבר מה עד שישוב הדבר להיות בו לטבע כדברי שלמה (משלי א') בני אל תלך בדרך אתם מנע רגלך מנתיבתם אשר יקשה לנו בדבריו שאמר אל תלך בלשון עתיד ואחר כך מנע לשון צווי מלבד שהביא כפל הענין ללא צורך שבודאי לא ילך עמהם אם ימנע רגלו מהם.
אלא שרצה בזה להביננו רוע ההרגל בחברת הפושעים ושדין הוא שלא נקרב גם אל פתח ביתם. וזה פירושו בני אם תרצה שלא לילך בדרך אתם ולא להתרגל במעשיהם מנע רגלך מנתיבתם.
ברח מחברתם אפילו הפגישה בהם. ובזה נח איש תמים בדורותיו כלם רשעים ברח וכנס רגליו מהמון עם הארץ ונסתתר בעיונו לבוראו ואת האלהים לבד התהלך: ותשחת הארץ לפני האלהים ותמלא הארץ חמס: כי הקב"ה (ב) יודע קורות האדם ולפניו במחשבה יעלה כאלו כבר נשחת מי שראוי להיות נשחת וזהו אמרם כי יפול הנופל ממנו הראוי ליפול מששת ימי בראשית ובהיות הארץ מלאה חמס וראויה להשחת כאלו כבר נשחתה לפניו ועוד לאלוה מילין בפרשה הזאת.
ג ד"א יורה שהי"ת רואה העתידות בטרם תבאנה בלי שיכריח בזה רשות האדם כאשר נאריך בפרשת וילך בס"ד ואין אדם חוטא אלא אם כן כבר ראהו אלהים שיחטא ויהיה ראוי ליענש כמ"ש ולקמן ט"ו) כי לא שלם עון האמורי עד הנה. על כן אמר ותשחת הארץ לפני האלהים לשעבר טרם יחטאו ידע ה' שתהיה ראויה להשחת ואחר כך ותמלא הארץ חמס באשר ראה אלהים ויוכח אמש: וירא אלהים את הארץ והנה נשחתה כי השחית כל בשר: יקשה כפל הלשון במלות דומות לאין צורך וכאשר אמר כי השחית כל בשר משמע שהוא נותן טעם למה שנשחתה הארץ וזה טעם לדבר בדבר עצמו ל אלא שה' יתברך מגודל רחמיו ישליך חמתו על העצים ועל האבנים.
ואם יחטא איש אליו יחשוב הי"ת עונו קל להיותו עפר מן האדמה ושהאדמה חטאה ולא האדם ברוחו ונפשו. וזה אמרו וירא אלהים את הארץ והנה נשחתה ראה ה' כאלו הארץ נשחתה והיא במרד ובמעל אף על פי שבאמת השחית כל בשר את דרכו על הארץ ולא הארץ עליו: ומכל החי מכל בשר שנים וגו': זכר ונקבה יהיו וגו': עד ויסגור ה' בעדו: ראוי להתבונן מדוע צוהו ה' שיקח מן הטהורה שבעה וכשבאו אליו לא באו אלא שנים כדכתיב מן הבהמה הטהורה ומן הבהמה אשר איננה טהורה וגו' שנים שנים באו אל נח עוד יפלא מה ששינה בלשון בתחלה צוהו שיביא שנים שנים מכל בשר זכר

ונקבה להחיות באמרו תביא אל התיבה ואח"כ חזר וצוהו מכל הבהמה הטהורה תקח לך שבעה שבעה איש ואשתו ולא אמר תביא כבראשונה.
וכתב עוד ומן הבהמה אשר לא טהורה היא שנים איש ואשתו ויהיה אם כן גם הצווי הראשון בבהמה אשר לא טהורה ויקשה הכפל מלבד שהוא סותר דברים הראשונים שאמר ומכל החי מכלבשר שנים וחזר שם עוד מהעוף למינהו ומן הבהמה וגו' שנים מכל יבואו אליך להחיות והמאמרים האלה כוללים ואף הטהורות במשמע ל עוד תראה גם בזה שחזר ואמר יבואו אליך ולא אמר תקח? גם כאשר נכנסו בתיבה כתיב שנים שנים באו אל נח ולא כתיב לקח נח? עוד יש להשתומם על השנות החלום הזה ברוב ענין פעמים שלש בהוסיפו עוד ויבואו אל נח אל התיבה שנים שנים מכל הבשר אשר בו רוח חיים ושלש עוד והבאים זכר ונקבה מכל בשר באו כל זה הלא דבר הוא ולאפס ותהו לא נכתבו? וכן ויסגור ה' בעדו צריך ביאור למה הסגירו וממי נתפחד? ולבי אומר לי שלכך הרבה ה' יתברך בטהורות יותר על שנים שיהיו לו ולבניו לאכלה אחר המבול כדברי בעל כלי יקר ולכן הצריכו הי"ת לעמול אחריהם ולהביאם בידיו ובזעת אפו יאכל לחמו ויטרח אחריהם.
אמנם מה שהוא להקים זרע צוה ה' ותבאנה מאליהן. ולא פקד ה' עליו שיקבל בתיבה אלא שנים שנים להחיות ומן הבהמה הטהורה יקח לו להנאתו ולטובתו לאכלה ולזבוח ועצה טובה קמ"ל.
וכן עשה שלקחם עמו בתיבה שנאמר המה וכל החיה כל אשר לאכילתם הם לקחו בידים והביאו עמם אל התיבה. אך אמנם אשר ציוהו להחיות באו אליו מאליהם בלי שיעמול להביאם וכן כתיב ויבואו אל נח אל התיבה שנים שנים וגו' משמע שבאו מאליהם אחר היותו בתיבה ובזה יתכנו הפסוקים אין כפל ויתרון בהם כי צוה ה' לנח שיקח מכל בשר שנים שנים להחיות וכדי שלא יצטער בחשבו שעליו מוטל העמל לחזור אחריהם ולבקשם הוסיף ואמר מהעוף למינהו וגו' שנים מכל יבואו אליך להחיות.
רצונו שלא יטרח אחריהם אלא יבואו מעצמם ואח"כ בא ללמדו שיקח לו להנאתו לאכילה ולזבוח מן הטהורות יותר משנים כמו שנאמר תקח לך שבעה שבעה. ובבוא המבול נכנסו בתיבה מעצמן שנים שנים מכל חי אף מן הטהורות מה שהיה להקים זרע שנאמר מן הבהמה הטהורה ומן הבהמה אשר איננה טהורה שנים שנים באו אל נח אל התיבה.
והוא כבר הביא עמו אל התיבה מכל הטהורות מעצמו בידו כדכתיב המה וכל החיה וכל הבהמה וגו' ולא הזכיר שנים כי במה שהוסיף לאכלו הכתוב מדבר. וכדי שלא נטעה

חזר ואמר ויבואו אל נח אל התיבה שנים שנים כי אלו להחיות ולהקים זרע כאשר אמרנו והשאר שהיו להנאתו ולצרכו לא כתב מניינם ולכן לא אמר בהם באו כי הביאום בידיהם. ומה שאמר והבאים וגו' רצונו שכל חיות הארץ כל זכר וכל נקבה באו ליכנס גם הם בתיבה לנוס מפני מי המבול לולי שהגין ה' עליו. זהו אמרו והבאים רוצה לומר מי שרצו גם המה לבוא מעצמם היו כל בשר אשר על פני האדמה כל זכר וכל נקבה אמנם ויסגור ה' בעדו ולא הרשה ליכנס אלא הנקובים בשמות: בחדש השני בשבעה לחדש ביום הזה: למאן דאמר חדש אייר.

רצונו ביום הזה שהוא עת הקיץ וכפי הטבע הגשמים מתמעטים: ויזכור אלהים את נח ואת כל החיה ואת כל הבהמה אשר אתו בתבה: ראיתי להתמרמר על אנשים שלמים הם אתנו מבני ישראל (ד) אשר פחדו פחד לאמר שה' יתברך ישלח השגחתו על כל חי גם אשר לא מבני אדם המה. וראייתם לבד שלא יצוייר בשכלם שישפיל רוממותו להשגיח על זבוב ועל רמש כל צפור כל כנף ואם יפול עץ בדרום או בצפון.

האמנם להגיד כמה מן התרעומת והגרעון בדעת הזה ראוי להתעכב אף בשכבר אין הכרח בטעמם אלא מכח שאין ראוי ואין לא ראיתי ראיה. אולם ידעתי נכונה שאלו יכולנו לצייר אמונתנו אשר אין ספק עליה ולא נעקורנטיעותיה בבירור כבר היינו מאמינים לגזור אומר שגם ממכון שבתו לא ישגיח על בני אדם הואיל ואין הפרש מרובה בינם לשאר בעלי חיים ואין מעלתנו נפלאת מאד ממעלתם עד שתכריח השגחת הי"ת לנוע עלינו ולא עליהם.

אבל על זה המאמר היינו כופרים בתורה בפרסום. ועל השתדלותנו לפשר הדבר לאמר שבמין האנושי לבד ישגיח ולא בשאר הברואים אמרנו הדבר בעצמו בדרכים שונים ומי שיתן תפלה לאלהים בעבור זה כאלו יאמר שיש ליאות בכחו להשגיח ושלא תוכל ידיעתו להתפשט אלא על האדם או שאינו רוצה.

בלתי אמרנו הטעם על הסרת רצונו זאת כי לא ימנע משני דרכים או שאינו רוצה להטריח רוחו ונבול יבול אם ישא כל משא הברואים עליו וזה חסרון ועמל בכחו העצום ואסור לחשבו. או שנאמין שאין ממנו לברואים צורך ויוכלו להתקיים מבלי השגחת ה' יתברך עליהם וגם זה שקר גמור שיהיה אם כן היתוש יותר שלם מהשמש כאשר זה לא יתנועע מעצמו והיתוש ירוץ ולא יכשל בתנועה אין עליו קציץ שוטר ומושל ולא יצטרך למניע. ובמה שחשבו להנצל בעזבם הדברי' אל המקרה גם זה הבל ורעיון רוח. (ה) כי איככה יתמידו הדברים לעולם בסגנון אחד ובסדר נכון והמקרה לא יתמיד וזה ידוע ומנוסה.

מלבד כי לא ידענו טבעו ולא הכרנוהו אלא בשם (ו) יכנו בו בני אדם הדברים לא ידענו סבתם. כי לא ראיתם כל תמונה בו אלא דממה וקול אשמע ולא ידענו מי נתן לו בינה וממשלה על הדברים כאלו בחר ה' למשנה לו דבר נברא וזה שמו אשר יקראו בשם קרי. ויהיה מניע סכל עיקש ופתלתול לא ידע מה יעשה ויפעול מבלי השכלה פעם להרע ופעם להיטיב היתכן הדבר הזה הייטב בעיני ה'? ובאמת ראה ראינו היות אמונת החוקרים שישגיח ה' על האדם לבדו לבעבור השכר והעונש הכתוב בתורה בפי'. ואם לא היה זה באדם כבר היה נחשב שגם אליו לא יפנה ה' ולא יביט.

ולפי שהאמינו שאין לברואים מלבד האדם שכר ועונש על מעשיהם על כן אמרו שאין ראויה השגחתו עליהם. ולא תמנע השאלה מדוע ירחיקו מהחיות השכר והעונש כדי לשלול מהם ההשגחה ולא יאמינו גם כן להם שכר ועונש שלא תפול גם ההשגחה מקרבם? וכשר בעיני הדבר שהי"ת המשפילי לראות בשמים ובארץ ישגיח בגבורתו על כל הנבראים מקרני ראמים ועד ביצי כינים.

ז ויענישם אם יחטאו לו בחטאם המוגבל להם. ואם ייטיבו הנה שכרם אתם.

ואם ארצה לקיים הדברים האלה בראיות חז"ל היה להג הרבה ויגיעת בשר כי רבו מארבה. לבד אתעכב בשנים או שלשה ספורי התורה כלם נכוחים למבין יודיעו אלינו בבירור אין להשיב.

וראשונה דברי הפרשה הזאת שנאמר ויזכור אלהים את נח ואת כל החיה וגו' יורה בגלוי כי ה' יתברך ראה וזכר גם החיות ובהשגחתו עליהם לטובה צוה וישוכו המים, ועל הרעה והעונש כתיב אך את דמכם לנפשותיכם אדרוש מיד כל חיה אדרשנו. אלו דברים ככתבם וכלשונם שה' יתברך יעניש החיה על הרציחה.

וכתוב (תהלים ל"ו) אדם ובהמה תושיע ה' ואמרו עליו אדם בזכות בהמה. וגם בדור המבול נאמר כי השחית כל בשר שגם בהמה ועוף נזקקין לשאינם מינם וע"כ קץ כל בשר בא לפני ולא קץ האדם לבדו.

ואין להשיב תשובת מהרי"א אשכנזי שזכר הי"ת הבהמה בעבור נח וראה עמלו ואת יגיע כפיו בהם וזה אמרו אשר אתו בתבה כלומר בשביל שהם אתו. כי אם כן היה די שיאמר ויזכור אלהים את נח ואת עמלו.

אבל האריך לאמר ואת כל החיה ואת כל הבהמה שאותם זכר אלהים. ואם כתב אשר אתו כן דרך המקרא ככתוב וישלח את היונה מאתו ולא היה ראוי שיאמר אלא וישלח את היונה כמו שאמר אחר כך וכן בעורב.

ובמראה הקשת בשבועתו שלא יביא המבול כתיב וזכרתי את בריתי אשר ביני וביניכם ובין כל נפש החיה בכל בשר. גם בנינוה (יונה ד') כתוב ובהמה רבה כי גם המה ראו לרחם עליהם אם אינם ראויים לעונש.

ואמנם אם אמרו חז"ל לפעמים אם אדם חטא בהמה מה חטאה? לפי שבאותה הפעולה אין פשע לבהמהשתענש מיתה כי עשתה באונס בהיותה תחת יד האדם. או שבפעולה ההיא אין חטא מוגבל לה מן השמים.

שאין איכות הרע הנחשב באדם חטא בבהמה כאשר נאמר. והנה בהשגחה תמידית כתיב (תהלים ק"ד) כלם אליך ישברון לתת אכלם בעתו הכפירים שואגים לטרף וגו' וכל הנאמר בתורה לרוב.

ופירוש הרב המורה בזה שהיא השגחת המין להכין לכללם מזונות לא יועיל לדעתי לתרץ מה שכתוב (שם) תסתיר פניך יבהלון תוסף רוחם יגועון ואל עפרם ישובון תשלח רוחך יבראון הכוונה בהם מפורשת סתירה לדבריו שהי"ת בהסתיר השגחתו מהם יבהלון וכשירצה להמיתם יוסף ה' רוחם וכשיולדו ישלח רוחו לבראם ואלו כלם מפעלי ההשגחה כבבני אדם.

ומה ישיב על מאמרי השכר והעונש אשר הבאנו למעלה. מלבד כי אם כדבריו נמצאת לנו מבוכה ובלבול גדול ממה שיחשוב בדעתנו שהי"ת ישגיח על כללם ולא על פרטם. כי נצטרך לומר שלא ישגיח בפרטיהם מבלתי יכולת או מכח שהוא גנאי לרוממותו כאשר אמרנו ושניהם כאחד כלימה ורוק אל גדולתו יתברך. כי אם גנאי לפנות אל פרטי הבהמות יהיה גם לעג וקלס שיפנה אל כללותיהם וגם שיפנה אל מחשבות האדם כי המה הבל עפר מן האדמה ומה אנוש כי יזכרנו לערכו יתברך? ואם גבוה מעל גבוה שומר ומביט בשפלותנו יושב בשמים רואה את בני אדם מה לעשות יקר יותר אם בבעלי חיים ישגיח האם ערכם רחוק מערכנו כאשר אנחנו מן השמים? וכמה מהחיות משובח יתר שאת מאישי האדם.

ואם מכח הכתוב בתורה כבר נוכל גם שמה לפרשם במין האנושי ולא באישיו. אם לא בצדיק וישר שנתקרב בצדקו אל האלהים וראוי להפרישו ולהשגיח עליו.

ואם יאמר האומר שבאדם ראוייה ההשגחה כדי לתת לו שכר או עונש על מעשיו זה אינו טעם להשגחה אלא לדבר הרשות הנתונה. (ח) בשכבר יכול ה' יתברך לדון כל איש כמעשיו מבלי שישגיח עליו על בניו או ממונו.

והיה נוח לומר שגם בני אדם עזב ה' אל הקרי ואינו משגיח בהם בדבר הפרנסה החיים והמות אמנם אחר מותם ישפוט אותם על מעשיהם אם טוב ואם רע. כי כבר גם על נפש

כל חי לא יאמרו בעלי הדעת ההיא שהי"ת לא יראה מעשיהם אף אם לא היה משגיח בם מכל שכן באדם.
ובזה יתיישב צדיק ורע לו רשע וטוב לו וכל המאורעות אשר נלאו כל השכלים לשמוע ולהבין כראוי ולפי שאין דבר ההשגחה דבר הרשות אלא שני עניינים אין האחד נתלה בחבירו לכן ראוי לקבל שאם משגיח בחסדו על כל אישי האדם ישגיח גם על כל ברואיו.
ואם אין למה ברא כמה בהמות חיות עופות ורמשים לאין חקר ומינים ממינים שונים והוא אינו צריך להם ואינו משגיח בענייניהם.
האם לצורך האדם? זהו הבל ורעיון רוח שכמה חיות פרעושים ורוב הברואים להפך שונאים האדם והמה לרעתו וכמה אין לאדם בהם צורך כלל. ואם לא היה שקר לא היה ראוי מ"מ שיבראו לצרכו.
כאשר לאיש השלם די והותר לחם צר ומים לחץ ולא להטריחו לצוד ציד להביא לתענוגות בני האדם שהוא הפך המכוון לנפשותינו. עוד אומר לך כי אלו הקב"ה לא ישגיח אלא על האדם אם כן לא ישגיח על השדות וכרמים לא ירד המטר על גז ודשא בהשגחתו ויהי' שובע ורעב ודבר במקנה צאן היחיד או יפרו וירבו כלם במקרה.
ומלבד שאין לאמרו יארע אם כן טוב או רע לאדם בהזדמן כאשר בלי השגחה יתרבו עשתרות צאניו ותרבה תבואת שדהו או בהפך. אבל החרש ואאלפך במופת יריע אף יצריח כי עיני ה' פקוחות על דרכי כל נברא.

[ט] כי אמנם ידוע שכחות ה' יתברך כלם אחד ולא ישתנו מעצמותו רצוני שלא נאמר ה' יתברך רואה ד"מ וראייתו זאת היא נפרדת מעצמותו ומשאר כחותיו מהיותו רחום חנון ובעל היכולת ושאר מדותיו הואיל וכל אשר בו יתברך אינו נוסף עליו במקרה (י) ומה שהוא נפרד מעצם באיש הוא מקרה בו יוכל להפרד ממנו בלי הפסד הדבר שהוא מקרה בו.
וכל אשר יאמר מול הי"ת הוא לשכך את האוזן לצורך ידיעתנו כמאמרהמורה כי לא נדע מה שאינו בגדר ידיעתנו ואינו לנגד עינינו. הלא תראה כי לצייר לנו דמותו יתברך הוצרכו הנביאים ליקח בהשאלה דמות אדם זקן או גביר.
והמלאכים בדמות אנשים. ומה דמות תערכו לו ולהם.
אם לא כי אין בדמיונו צורה אחרת טובה הימנה. ואלו נשאל לבהמה או לחיה דמות וצלם בורא העולם היתה מציירתו בדמותה וצלמה בלי ספק כי אין לה מדה טובה ממנה בעיניה.

וע"כ ידיעת הי"ת אינה נפרדת מהשגחתו וכאשר ישגיח בדבר בהכרח ידענו. כי זה כל האדם ג"כ אשר תואריו חוצה לו מכ"ש בו יתברך אי אפשר שידע אם לא ישגיח.
ואם יעלה על הדעת שלא ישגיח בדבר מה בהכרח יהיה ראוי שלא ידענו. אך ידע ה' יתברך כל הברואים אין לערער בזה גם רוח החכמים ההם נוחה בדבר הדעת.
כי איך יכין להם מזונם די ספוק' לא יחסר ולא יותיר אם לא ידע מניינם. (יא) א"כ בהכרח ישגיח על פרטיהם.
ולבך אל ימהר להוציא דבר לפני האלהים להסתפק בידיעתו כי לא מחכמה שאלת על זה. כי אם לא ידע ה' הברואים כלם יצטרך שיהיה נברא פועל ועושה דבר לא ידעהו ה' ותטיל מום בידיעת הי"ת לומר שאין ידיעתו כוללת אלא פרטית.
יש דברים שלא תתפשט אליהם ידיעתו. וטעם שאינו רוצה לידע כבר מבואר בטולו.
ועוד שהיכול לידע נקרא יודע בדבר כאשר נאריך בג"ה בפרשת וילך. עוד אמת ויציב (יב) כי לכל חיות ובהמות דעת להבין בין טוב לרע כמונו ורבים מהם ישכילו בדבר פרטי יותר ממנו וע"ז נאמר (איוב ל"ה) מלפנו מבהמות ארץ וגו' והחוש לא יכחיש מפלאי הכלב והשועל ודומיהם וכלם כאחד ינוסו מן הסכנה ויבחרו בתועלת הנראה להם.
אלא שכלי חושיהם נעדרי השלמות ויעכבום מונעים ולא ידברו ולא יוכלו לפעול פעולות מבלי הכנת החושים בהם כבבני אדם. גם כמוהם עיר פרא אדם יולד לפעמים כסיל ופתי כלב טוב ממנו בפעולות ובלמודים.
וזה לסגירת ואטימת חושיו כידוע. וראה בפירוש הדבר הזה באתון בלעם בדברה אליו כתוב (במדבר כ"ב) ויפתח ה' את פי האתון.
ולא נאמר ויתן ה' דעת באתון לדבר. כי לא היתה חסרה מדעת אלא מהכנת החושים עד שהוצרך ה' לפתוח פיה שתוכל להוציא בשפתיה מה שבדעתה.
ועין בעין נראה חכמת הצרעה לבנות ביתה בחכמת בת ששה צלעות כידוע. וכל אחת תכיר את שלה ולא תשיג זאת גבול האחרת.
וכן הנמלה. גם בארץ הודו המזרחית תעשינה קניהן על ראש הקנים לברוח משטיפת המים וכן יעשו העופות.
והעוף קרפינטירו כשיסגרו קינו בברזל ילך למצוא עשב השוברתו. וכמה בהמות ועופות ידעו סגולות האבנים והעשבים מה שאין באדם.
ואין לנו אלא מה שלמדנו מהם בעניינים אלו. ונראים מעשיהם כלם טובים ונכוחים וכבן דעת.

כאשר נראה מפעולותיהם הנולדות מכח הקושיא. וכשהחתול יתפוש עכבר ויצחוק עמו ולא ימיתנו עד כי יאמין שיוכל לברוח זאת פעולת בעל דעת המשכיל מה שיעשה.
ומה שכתבו מן הכלב הנושא אל אדוניו הבשר והמאכל ממקום למקום בקופה שבין שיניו כאשר אירע לו יום אחד שהכלבים עזי נפש סבבוהו מנוחה הדריכוהו לגזול ממנו הבשר והוא בהלחמו עמהם כלב אחד מרודפיו גנב לו מן הקופה חתיכה אחת כשהבין הכלב הדבר וחשב בדעתו שאדוניו יכנו וייסרנו על חסרון הבשר על בלי יכול להגיד לו האמת נמלך ואכל הנותר וברח לנפשו ולא שב אל אדוניו עוד.
ומה יספרו מאהבתם פלאים ושבתם ולכתם. ואשר שמענו מספורי ארץ החדשה.
כלב העובר ושט בנהר הארץ ההיא המגדל תנינים כיאור מצרים ויודע שיאכלוהו כי יערב להם בשר הכלב ילך בראשונה על שפתו במקום אחד ונובח להשמיע קולו שמה ואחר כך יעבור וישוט במקום אחר להונות התנין. ואין להאריך בזה כי כבר מפורסמים הדברים.
וכן כל אלה מפעלות בעלי דיעה ומבינים דבר מתוך דבר. ומה נשיב אל מאמר ה' יתברך והנחש היה ערום מכל חית השדה וגו' כי מלבד אשר הנחש בעינינו ידומה יותר נבזה יסכל מכל החיה.
והעידה התורהכי בחכמה ידבר כבני אדם. שמעה אזנינו ותבן שכל החיות ערומים ואם במדרגה שפלה ממנו ומתבוננים אך לא כתבונתנו.
כי לא נעריך דבר אל דבר שאינו בגדרו ולא לחכמה יחשב לאומר שראובן חכם מכל העצים והאבנים. גם יש מופת על הדבר הזה ללמד כי כל מעשיהם נגררים אחר הדבור ושקול הדעת ויש להם זכירה ודמיון.
וכל אלו פעולות השכל כידוע. כי אמנם מה שיפעלו לא ימנעו משני דרכים או שיפעלו מרצונם ואין מכריח או יהי' מניע חוצה להם שיניע פעולותיהם.
אם ברצון הנה הם בעלי בחירה ורצון לעשות או לא לעשות ומכל שכן שיש להם דבור פנימי. ואם מכח המניע לא ידענו מי יניעם לעשות את כל המעשים האלה.
אם הטבע לא נכיר טבע אלא בשם הסבה הראשונה (יג) כי גם השם הזה המושאל אל הטבע הוא מנוס לסכלותנו המניע הראשון אשר קראנוהו בשם טבע כי לא בן אדם הוא ולא דבר שיצוייר אלא בשכל. (יד) ואשר ברחו אל שפע הגרמים השמימיים וקראוהו טבע אין זה כ"א למען הרבות רשויות ולשלול ממנו יתברך המעשים לתתם ביד השניים. בסודם אל תבוא נפשי. ואם יתנועעו הבעלי חיים מכח הצורות המתרגשות לחושיהם הנה ראוי שהצורות ההנה יניעו עצמי שכלם ורוחם לבעבור יפעלו.

כי כבר ידענו שהאדם כאשר יעשה דבר יניע ד"מ רגליו להלוך וידיו לקבל או להשליך לא יתנועעו מאליהם (טו) אלא השכל במרומים מושב ואוצר הרוחות יושב ודן הדבר הראוי לעשות. וכשגמר ד"מ ליקח הדבר בידו עצמיו ינסעו ויניעו הרוחות והעצמים שבדם. ויתהלכו אל הידים עד שיתפשטו ידיו ויקבלו מה שגזר לקבל. גם בחלום ידבר בו השכל ויפעול כאשר נאמר בפרשת וישב.

כי העצמים שבשכל כאשר ינהגו להתחבר בדבר מאליהם יתחברו בצלם ההוא מבלי ראות תמונה לנגד עיניו ויסבבו החלום. ואם תגזור ככה בבהמות כי גם המה יחלמו חלומות וזה ידוע לא יגרע ערכם מערכת האדם.

ואם לא יתנועעו מאליהם בהכרח הסבה הראשונה יניע רוחם. ואם יתנועעו מאליהם לא יגרע ערכם ואך נראה שיתעלה מערכת האדם אשר הוא לא יתנועע מעצמו.

אלא בדבר הרשות נתן אלהים לבני אדם אמר ויהי ומרצונו צוה שלא להשתתף במעשיהם לשלם להם שכר או עונש. וגם בזה גמגמו חז"ל.

וקצתם אמרו שה' יתברך מוכרח להתחבר בפשעיהם ומטריחים אותו לעשות כמעשיהם. אמנם זאת מחלוקת וריב ישן נושן בדעות המאמינים.

ואאמין שה' יתברך מרצונו וחפצו עזב הרשות לברואים ואין חסרון בו אחר שככה תאותו ונדבר בזה בפרשת שלח לך. אבל אאמין באמונה שלמה שיש לבהמות כלנה ידיעה ורשות ויהי' להנה שכר ועונש על מעשיהם כבני אדם אלא במדרגה שפלה ממנו במצות הראויות לטבעם ובשכרם ועונשם.

כי כל ברואי מעלה ומטה כשלשלת קשורה ואין יתרון לזה על זה אלא במעוט ורבוי. כי כל העולה על חברו כלפי בוראו הוא נכבד בכל התארים מן השפל ממנו בתבונה בדעת ובהשכל וכן כל כיוצא בזה (יו) וכל העולם חי ויודע ומשכיל הסבה הראשונה במדרגות ובתנאים משונים.

יז והנה הבהמות לא לחנם הותר לשחטם אחר המבול לבד ולא ארחיב הדבור בזה ודי למבינים. וגם על פי הנראה לנו מי עמד בסוד קדושים לאמר על מה זה ועל מה זה אולי לטובתם.

ואם לרעתם למה צוה ה' באנשי כנען לא תחיה כל נשמת? ואם לפי שנתחייבו כלייה למקום על פשעיהם אם כן כאשר ישראל עברו תורות חלפו חוק והורש לא הורישוהו לא נתקיים אם כן משפט ה' והמה רצו את עונם בלי עונש ל ומה תאמר במלחמת הרשות כמה נופלים ביום קרב והותר הדבר ל אלא עולם כמנהגו נוהג ואין להרהר אחר מצותיו.

וכל שאינו עוסק ביישובו של עולם טוב ממנו הנפל והמיתה מן החיים כידוע לבעלי חכמה הנעלמת. וזהו סוד אצלם אין לפרסמו.

יח ולא תסתער בראותך הבעלי חיים לא ישכילו כל מעשה לכאורה ולא ידעו להבחין אם לא מכח הרגל ארוך. כי כל זה בא מאטימת כליהם.

הלא תראה בילד הנולדחושיו עכובים יותר מן הבהמה ואע"פ כן נקרא מדבר ובעל בחירה ורצון. ויצר טוב ורע שניתן בו לפחות משעת יציאה כדברי חז"ל בפ' חלק.

ומי שהוא בעל יצר יש לו רשות לפעול או שלא לפעול. ואם אנחנו חשבנוהו שאין בו כח מכחות השכל המחשבה והרצון תעינו בעינינו (יט) כי אין אנו יודעין לדון ולשפוט אלא למראית העין.

ואם לא נוציא דבר מדבר. כגון שנראה הילד בוכה שוחק ומבקש להתנועע ולאכול וכיוצא מן הדברים הנאותים אליו לפי ערכו ככחו אז וכמדת שכלו באשר הוא שם (כ) נדע ביחוד שיש לו דבור פנימי באמת.

כי מי שאין לו דבור פנימי לא יבקש דבר ויברח מדבר. אם לא מכח הקושיא.

שיגמור בדעתו זה נאה לי וזה אינו נאה. וע"כ יש לו בחירה ורצון ואם אמת שאף לחיות ולבהמות ניתנה הבחירה והרצון ושיש להנה יצר הרע וטוב לדברי חז"ל בפ"ט דברכות שאמרו הכי נמי דלא שליט בה יצר הרע והא קא חזינן דמזקא ונשכא ובעטא.

הנה אין ספק שיש להם שכר ועונש. כי מי שיש לו יצר יהיה לו בחירה ושכר או עונש על מעשיו.

וזה דבר מבואר וכמה מעלות טובות בדברי אלה. והרי זה משובח ומפואר שנדע לענות ולהשיב למה יסורין ומיתה באים לילדים אם אינם בני עונש היה נראה על לא חמס ושופט כל הארץ לא יעשה משפט.

כאשר נאמין (כא) כי לכל נברא ילד או זקן ולכל בהמה ועוף מדרגה לחטוא וליענש ולהצטדק ולקבל שכר כפי מדתם ומדרגתם. ואם לא נראה בהם דבר הוא לחסרון ידיעתנו וראייתנו.

אמנם הקדוש ברוך הוא יודע לדקדק לשלם לכל כמעשיו. והנך יודע שילד האוכל תרטימר בשר יסקלוהו ואשר אינו רוצה לקרות ילקוהו ואם יהרוג את הנפש אין לו דמים ל אבל אם גדול יאכל בשר לצבות בטן אינו ראוי לעונש ולא ילקוהו אם יברח מן הספר וכיוצא ואם ירצח יהרגוהו? הטעם כי כל נברא ניתנו לו מצות כפי ערכו ושכר עליהם ועונש על מריו לפי מדתו.

ואשר הוא פשע בילד לפי שנותיו לפי רבות השנים יהיה זכות בנער ובזקן. וכן בכל חי בכל בשר.
ואנחנו לא נדע להבין ולחוק חקה ותורות אלא באשר אנו לפי ערכנו. ונאמר שהילד והבהמות אינם בני עונשים.
אך אולם האמת שאינם כמונו. אבל לפי מבין מחשבותיהם ויודע לשקול שנוי מדרגותיהם.
ודי למבין בענין זה ודבר שפתים אך למחסור: וישבו המים מעל הארץ הלוך ושוב: היא התנועה המתמדת במים בימים. שש שעות ורביע בקרוב בהליכתן ושש שעות ורביע בחזרתן.
זאת היא העצה היעוצה מאת האדון הבוראם (כב) והשגחה פרטית לשמרם מהעיפוש.
כי המים המכונסים אשר לא יחוגו וינועו לא ימלטו מהסרחון ויבאישו כידוע.
כי אולם כאשר הצענו במקום אחר כל הגשמים במלחמה תדירית וכל אחד יבקש להחריב חברו ולהכריחו להתנועע בדמותו בצלמו ויעשה וגם יוכל כאשר יתחזק עליו באיכות או ברבוי. לדמיון המים יחריבו ארץ ומלואה לרבויים אלו לא שם הי"ת בתחתיהם החול שאינו מקבל תנועה כמו שאמרנו למעלה, ככה האויר יניע אף יסריח המים שתחתיו כי ירבה וכן יפרוש כנפיו עליהם.
והתחכם אדון העולם (כג) לתת למים תנועה תמידית. ובאופן זה לא תעמוד חלקת המים להתעכב תחת חלקת אויר אחת אלא תמיד תשנה מקומה ולא תניח האויר שעליה לפעול כדרכו.
כי בכל רגע יכנס אויר חדש תחת הישן ולא יעצור כח להניע המים כרצונו. בצלם ובדמות הרוצה לקבל קור בנשיבת האויר והרוח על כי יגרש האויר הראשון ויקבל אויר חדש תמיד שעדיין לא נתאזר להניע ולחמם.
וככה אם נושיט אצבע בלבת אש ונשהה אותה שמה זמן מה יבעירנה האש. ואם יניע אדם ידו בלהבה אחת הנה ואחת הנה כי תלך במו אש לא תכוה אף אם תתעכב בתנועה ההיא כל היום.
אמנם סבת תנועתן זאתמסודרת בטבע. נסכלו בה רוב הקדמונים וגם האחרונים לא גלו טעמה כראוי.
לבד מעט מי שיאמין תנועת הארץ בסבוב על קטביה ממערב למזרח כתנועת כוכבי לכת כאשר כתב החכם גאליליאו"ש. ולא נצטרך בסבובה זה לסבוב גלגל היומי.

אבל לא יוכלו להציל אלא תנועת המים דרך כלל. ועדיין צריכים אנו לבקש מדוע ככה יתנועעו עד שבכל יום תתאחר עלייתם שעה אחת בקירוב.
גם קארטיזיאו"ש בשכלו הנפלא השתדל למצוא טעם לקירוב וריחוק הירח מן הארץ בגלגלה הארוך. ואם כי מסופק הדבר מאד שיהיו כל הגלגלים עגולים מלבד גלגל הירח שיהיה ארוך לא תתיישבנה בזה כל התנועות שהבאנו.
ואני אפרשנו לך בדרכיהם ואוסיפה דעתי בזה כאשר עם לבבי. הנה ידענו (כד) מהלך המים בימים כפי מראית העין רודפים תנועת הירח.
כי אולם לא יתחילו להתרבות ולעלות אם לא בעליית הלבנה על האופק ובבואה ונסתרת תחתיו ויתחילו לירד המים הלוך וחסור בהיותה בחצי השמים ובנקודה שכנגדו מתחת לארץ. והואיל והירח תתעכב לצאת כל לילה שעה אחת בקירוב יותר מן הלילה שעבר. ככה בכיוון תתעכב עליית המים. גם נביט העלייה והירידה בהם אך למחסור או לתגבורת בשני רביעי הירח מן המולד והניגוד כידוע (כה) על כן גם כשנניח תנועת הארץ היומיית לא נדע להשיב על כל המראות האלה.

כו אולם אם נאמין אל הארץ תנועה הירחית כפי מה שחשבתי למשפט בספר המחקר יסורו כל המבוכות. ולפחות נשתדל להציל מראות הדברים לנגד עינינו.
ואם אין האמת ככה לא עלינו על במתי עב. ועל כן כשתצייר השמש בגלגל השלישי ממרכז העולם והירח בשני וכדור הארץ בראשון והשפל וכלם יתנועעו ממערב למזרח בתנועתם המיוחדת השמש בשס"ה ימים והלבנה בכ"ז על גלגליהם המצויירים בשכל והארץ בכ"ד שעות על מרכזה.
ותוסיף עוד לה תנועה לא על מרכזה אלא בגלגל המצוייר בריוח הסגור סביב בל"ב ימים בקירוב. יוצלו ויתיישבו שאר התנועות אשר לא נתבארו עד הנה כראוי.

כז והנה ציירתי לך תבנית אשר עלה במחשבה לפני בצורה ח'. בה השמש יהיה במושב א' הירח במושב ב' והארץ במקום ג'.
ונניח שמלבד תנועת הארץ היומיית בהתגלגלה בכל יום בעצמה על אלכסונה עוד תהיה לה תנועה אחרת כאשר נאמר. שבהתנועע הירח ממקום ב' אל מושב ד' למקום ריבועה הראשון הארץ בהפך תתנועע ממושב ג' אל מקום ה' וכשתגיע הירח אל מקום ו' שהוא בעת מילואה תתנועע הארץ ממקום ה' אל ז' וכשהירח במקום ה' הארץ תגיע למושב ט' עד שתשוב הלבנה אל ב' והארץ אל ג'.
ולפי שבזמן חדש אחד השמש בתנועתו הפרטית בשס"ה ימים כבר חלף הלך לו ממושב א' אל ב' והלבנה בהתנועעה ב' ד' ו' ח' ב' בכ"ז יום בקירוב לא תמצא שמה עוד החמה

ותצטרך ללכת למסעיה עד ל' להתחדש כידוע והארץ בהיות תנועתה ג' ה' ז' ט' היתה פוגשת החמה טרם הירח על כן ראוי שתהיה תנועתה מאוחרת מתנועת הירח קרוב לשני ימים כי כן ימלאו המרחקים ותפגוש בכ"ט ימים וחצי בקרוב לסבובה הירח במושב ל' באופן שסבוב הארץ השלם עד שתשוב אל ג' מקומה הראשון יעלה קרוב לל"ב ימים.
בדברים האלה נתכנו עלילות מצעדי המים. (כח) כי אמנם הים אוקיינוס מכונס בשתי חפירות המזרחי והמערבי כאשר אמרנו בפרשה בראשית.
ובהתגלגל הארץ על קטביה גלגול יומיי לא ירדפו המים תנועתה להיותם נוזלים בלתי שומרים תמונתם. אלא בהכותם מכח תנועת הארץ על שפתיה יוכרחו להתנועע תנועה הפכית לתנועת הארץ.
ועוד יכו בשפת היבשה שכנגדה וישובו לאחור. וכן בארבע שפתי הימים.
ולזה תסובב תנועת המים אחת הנה ואחת הנה כל תנועה רביע היום. וכאשר נשים ליבשה גם תנועה הירחית כאשר הצענו.
תנועה זאת (כט) תבלבל ותכריח התנועה המסודרת בכל ו' שעות להטות ולהתעוות קצת לתנועה השנית על כן בכל יום יתאחרו המיסבתנועתם שעה אחת בקירוב לדמיון תנועה הירחית שבארץ המתאחרת שעה אחת בקירוב בכל יום. ואל תתמה שכן טבע המים המכונסים כאשר תוכל לנסות עין בעין במים שבתוך הספינה אם יניעו אותה בחוזק ד"מ לצד מזרח ישובו המים שבתוכה ויתנועעו לרוץ לצד מערב.
ואם באמצע התנועה ההיא יכו בספינה לצד דרום תבלבל התנועה הראשונה ויתמצעו התנועות עד שישובו לתנועה אמצעית, וזה ידוע. לזה לא תאונה תנועה כזאת אלא באוקיינוס ובימים הפתוחים אליו ועל כן רודפים תנועותיו לקטנותם ולא בנהרות ובימים הסגורים הנה נתקנו באלה שתי תנועות המים למה יתנועעו כל ו' שעות בהליכה וחזרה ולמה כל יום תתחיל תנועתם שעה אחת אחר יום הקודם נשאר לנו לתקן שאר התנועות והם עוד שתים.
אחת שנראה בכל מוליד וניגוד הלבנה תנועות המים מתגברות והולכות וחסרות בתנועתם עד רביעים. באופן שבשני הרביעים המים מתנועעים לאט.
ובמולדה ומלואה מתנועעים בגבורה. והשנית שנראה ג"כ בזה שנוי בתקופות השנה רצוני שבתקופת ניסן ותשרי הימים מתגברים וההפך בתקופות טבת ותמוז.
ולדעת ולבור את כל זה ראוי לשים לב (ל) שיש הפרש רב בין התחדש התנועה להתפעל איכותה בין רב למעט. כי אולם סבת חדוש הדבר הוא דבר בעצם אליו וההוספה או המיעוט בדבר הוא אליו במקרה.

והנה שתי התנועות הראשונות שפירשנו למעלה הם דבר נתחדש בעצם במים. והאחרונות הם הוספה או מיעוט הדבר בהם.
ועל כן באלה אפשר הסבה מכח דבר חיצוני ולא מן הארץ עצמה ומתנועותיה. (לא) כי אי אפשר שנייחס לארץ כל התנועות וגם תנועת החמה באשר לא בכל הזמנים נוכל למצוא עליה ועל תנועות המים אופן הילוך החמה לבד בתקופות.
והיה ראוי שבכל ימי השנה כפי השתנות מהלך השמש יראה בהם שנוי והפרש מה וזאת לא מצאנו. (רב) גם אי אפשר שכל אלו התנועות תהיה סבתם הירח.
כי השתנות התנועה בתקופות אינו מיכולת הלבנה. לכן ישר בעיני לתת הבדל בין התנועות בעצם ובין הבאות במקרה ומדבר חיצוני.
ואלו האחרונות הם תגבורת וחלישת המים בימים נזכרים. וראוי להודות שיתפעלו מאד הדברים השפלים מתקרובת או מהרחקת הכוכב.
לג ויותר אם יהיה הכוכב הקרוב לנו כלבנה אשר בהיותה בכמותה כמעט ככמות כדור הארץ בהכרח תביא התפעלות מה אל האויר והמים שתחתיה בהתקרבה מאד אליהם ממה שתביא אם היא גבוהה הרבה. ותדע זה מטבע הדבר בעצמו.
כי אמנם כאשר יתקרבו שני גופים גדולים זה לזה בהכרח הגוף שביניהם ראוי שיתעצם או שיברח ויפנה להם מקום ומכל שכן כאשר הגוף האמצעי לח ובלתי שומר תמונתו ומפני זה קל להתנועע ולשנות מקומו. (לד) אם כן כאשר הארץ והירח בכדוריהם יתקרבו זה לזה יותר מדאי וזה יארע במולד ובניגוד כאשר הבאנו.
בהכרח האויר והמים שתחתיהם ראוי שירוצון בבהלה לפנות להם מקום ולמלאות מקום הפנוי אשר עזבוהו הירח והארץ אחד הנה ואחד הנה. וזה ההתנועעות יותר מדאי יביא המים לרוץ יותר ממנהגם.
וכאשר הירח והארץ הולכים ומתרחקים זה מזה תתמעט תנועת המים עד הריבוע ששמה המרחק הגדול שביניהם. ומשם והלאה חוזרים ומתקרבי' זה לזה והמים מתגברים בתנועתם ויחזרו חלילה בזה האופן ד' פעמים בחודש.
לה אולם שנוי תגבורת ומחסור המי' בתקופות השנה אינו מסובב מתנועת המאורות ולא מן הארץ אלא משנוי השבת הרוחות שעל הרוב בתקופות משתנים. וראינו בעינינו אף בשאר ימות השנה רוח דרומי באיקלים שלנו יגביר המים למעלה ותהפך הצפוני.
כי הראשון ימנע ירידת המים מן הים שאצלנו הנושב במקום הפתחו והשני יגרשם ויוליכם בחפזה. וזה מבואר לכל הבקי מעט בחכמת דרך אניה בלב ים.

והביאני להאמין זה בראותינו כי לא כל השנים שוות לאמר שבזמן אחד תמיד יתמעטוהמים או יתגברו ולא יעברו בסדר נכון וישר. כאשר ישמרו הסדר ברבועי הירח. אלא לפעמים יתגברו בחדש אחד ובשנה אחרת בחדש אחר. וזה טעם מבואר.
כי יסובב בהם השנוי כאשר תבוא השבת הרוחות בהם ולא ישמרו הרוחות הסדר הראוי אלא כפי מזג השנה אם לחום ואם ליובש וכיוצא. הנה בדברי אלה תוכל לצייר בשכלך טעם תנועות המים ולמה ישנו את תפקידם אם בסדר ואם שלא בסדר (לו) גם תבין מדוע בשני רביעי הלבנה תתראה גבוהה למראית העין מן הארץ יותר מעת מולדה ומילואה.
כי במולד ובניגוד הלבנה בתכלית הקורבה שאפשר אל הארץ וברביעיה בתכלית המרחק כאשר תעיין בצורה. מבלי שתסתכל למצוא אל הירח גלגל ארוך בעל שני מרכזים ולא כן בשאר הכוכבים כאשר הוכרחו להציל מראותיה.
וברוך היודע: וישלח את העורב ויצא יצוא ושוב עד יבשת המים מעל הארץ: וישלח את היונה וגו' הטעם ששלח בראשונה העורב ואחריו היונה. וכתב ביונה לראות הקלו המים ולא נתן טעם בעורב.
לפי שהעורב עוף עצל כדכתיב (תהלים קמ"ז) לבני עורב אשר יקראו שלא יפרנס לעצלותו בניו. אמנם יגביה עוף יותר מהיונה.
וכאשר נראו ראשי ההרים חשב נח להקל מעליו טורח העופות והתחיל לשלוח העורב מן התיבה כי הוא בהתעופפותו יוכל להגיע עד ראשי ההרים ולא ישוב אליו עוד. ודמה לשלוח אחריו שאר העופות להנצל מטרחם וממשאם.
לכן לא כתב בו לראות הקלו המים כי שלחו לחלוטין על מנת שלא ישוב. אבל לעצלותו יצא יצוא ושוב ולא נתנו לבו לעוף למרחוק עד שיראה הארץ יבשה.
על כן הוכרח נח להחליף שלוחיו. ושלח היונה עיף חרוץ לראות הקלו המים שבודאי אם תוכל לנוח כף רגלה הצג על הארץ לא תשוב אליו עוד ויוכל לשלוח שאר העופות אחריה.
והיא שבה אליו שלא ברצונה עד שהוצרך לשלוח ידו לקחתה. ופעם שנית לא שבה עד הערב ובשלישית לא חזרה עוד.
ולהודיענו זה האריך הכתוב בסיפורים אלו: לא אוסיף לקלל עוד את האדמה בעבור האדם בי יצר לב דאדם רע מנעריו וגו': יקשה מאד מדוע לא יקלל האדמה מפני שיצר לב האדם רע ואין זה בנותן טעם אדרבה טעם לסתור ל ועוד למה יקלל האדמה בעבור האדם טוביה חטא וכו'? ומה שהוסיף שבועה אחרת לאין צורך באמרו ולא אוסיף עוד להכות את כל חי ל ואמרו מנעוריו מבואר הביטול בו כי אם הוא רע ראוי הוא לעונשים

יהיה נער או זקן אולם יתכן כפי מה שכתבו חז"ל שיצר הרע ניתן באדם משעת הולדתו שנאמר מנעוריו משעה שננער לצאת.
וכתבו עוד שהאדמה פשעה על דבר ה' ביום צוותו לה שתוציא עץ פרי עץ שפריו ועצו טובים למאכל והיא עשתה שלא כהוגן. וידוע כי אם הארץ היתה מוציאה פירותיה בנקל בלי עמל וטורח לא היה יצרו של אדם תוקפו ללכת אחר מזונותיו לגנוב וללסטם את הבריות.
יז הואיל וכל עמל האדם לפיהו וקשים מזונותיו של אדם להביא טרף לביתו. על כן איש אחרי בצעו יטו איש את רעהו חיים יבלעו להשיג תאות נפשו ודי מחייתו בזיעת אפו לצוד ציד להביא.
ואלו היתה הארץ מוציאה מזונות לרוחה לא היה אדם גוזל חבירו מה שזוכה בו מן ההפקר. באופן שהיא סבה לכל הרעות שבעולם בין איש ובין אחיו ובין גרו.
גם במבול לא נחתם גזר דינם אלא על הגזל כמו שכתוב (לעיל ו') ותשחת הארץ לפני האלהים ותמלא הארץ חמס. כי יפלא אמרו לפני האלהים לאין צורך.
ועוד שהפסיק בנתים ולא אמר כאחד ותשחת הארץ ותמלא חמס לפני האלהים. ולפי מה שאמרנו יתיישב כי הואיל והארץ מקדמתדנא נשחתה לפני האלהים רצוני בהיות ה' יחידי בעולמו ביום ההוא השחיתה התעיבה עלילה בעשותה פרי למלחה ולא עץ פרי כאשר צוה ה'.
זה היה נסבה שבני ארם הוכרחו לרדוף אחר מזונותיהם ותמלא חמס. והנה הקב"ה בקללו האדמה שתצמיח קוץ ודרדר הוסיף הרוה על הצמאה ופתח עוד פתח לחוטא ולפושעים יפגיע לגזול ולחמוס לבלע ולהשחית למצוא פת לאכול.
ואם היה נכנס יצר הרע באדם משעת יצירה כדאיתא למאן דאמר בפ' חלק לא יחשב כל כך העון לארץ באשר חומר האדם כן הוא ובכך נוצר לרדוף אחר יצרו ותאותו. אמנם כאשר ניתן משעת יציאה אם כן אין יצרו תוקפו כ"כ מסבת חמרו אלא כשבא לאויר העולם ושואג לטרף.
והארץ ההיא תשא את עונה שלא זימנה פירותיה בנקל. ז"ש ה' יתברך לא אוסיף לקלל עוד האדמה כלומר הטעם שלא אוסיף לקלל הוא לסבת האדם ויהיה האדם טעם שלא יקללנה לפי שאם יוסיף על אלה מכה רבה לא תוציא גלוסקאות וכלי מלת והאדם יצטרך להיות להוט אחר הממון והגזל.

והביא ראייתו כי יצר לב האדם רע מנעוריו משעה שננער לצאת מן הבטן אל פני חוץ והאדמה תהיה סבה לחטאו ולכן אין מן הדין לקללה עוד. הנה כשיסורו אלה המונעים ותשוב הארץ כבראשונה עץ פרי יצא מזה שלא אוסיף להכות את כל חי כאשר עשיתי. על כי קללתי את הארץ והוצרכו לגזול זה מזה וידיהם דמים מלאו: ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש: לפי שאכילת בשר (לח) תוליד אכזריות בנפש וחש הכתוב כאשר הותר להם בשר לאכול יצאו מגדר הרחמנות דמים בדמים יגעו ויקל להם הרציחה. לכן הזהיר עליה תיכף אחרי התרת הבשר: שופך דם האדם כאדם דמו ישפך כי בצלם אלהים וגו': ואתם פרו ורבו וגו': כאשר יאמר משל הקדמוני כל ההורג בסכין סכין יהרגנו.

לכן שופך דם האדם דינו שע"י אדם אחר דמו ישפך. ואם תשאל למה הקפיד ה' ככה על הריגת אדם אחד בעולם מלא הלא כמה וכמה אנשים מתים ונולדים כל היום ומה יתן ומה יוסיף יחיד אחד פחות או יותר ל תירץ לנו הכתוב (לט) שכל איש ואיש תמונה וצורה לעצמה וכל אחד משונה בצלם ובדמות אל איש אחר כאשר כתבנו בפרשת בראשית בפסוק ויברא אלהים את האדם בצלמו.

ואם כן כל ההורג איש אחד מאביד התמונה ההיא אשר אין באיש אחר כדמותה וגדול עונו מנשוא כאלו איבד עולם מלא. הלכך דמו ישפך.

כי בצלם אלהים עשה את האדם רצונו כי אלהים עשה את האדם בצלם ובדמות משונה מזולתו מה שלא תראה בבהמת ובחית הארץ. כי אולם אם ישתנו בגווני העור אין להם שנוי והבדל בפרצוף כאשר בבני אדם.

ואם לא תפרש ככה אין בכתוב הזה מפורש מי עשה את האדם. ואם אמת ויציב שאיש אחד מישראל חשוב למלא את העולם.

על כן אתם פרו ורבו שרצו בארץ ורבו בה ואל תעצלו מלקנות מתנות טובות כאלו. באופן שכל הכתובים שואלים כענין ומקושרים בקשר אמיץ יחד.

ומה הטיבו אשר דברו חז"ל כל המקיים נפש אחת מישראל כאלו קיים עולם מלא וכו' ולא כתבו כאלו קיים כל העולם. הואיל ואין הדבר כן אלא שקיים אחת מן התמונות הנבראות למלא את העולם ומבלעדו העולם איננו מלא אלא יחסר צלם אחד וכל המקיימו מקיים העולם מלא כמות שהוא:ואני הנני מקים את בריתי אתכם וגו' והקמתי את בריתי אתכם וגו': ויאמר אלהים זאת אות הברית אשר אני נותן וגו': את קשתי וגו': וזכרתי וגו': והיתה וגו': ויאמר אלהים אל נח זאת אות הברית אשר הקמותי וגו': זר לנו הכפל עד מאד.

אמר וחזר ואמר הספור הלזה פעמים שלש עם נח ללא צורך ל גם אמרו הקמותי לשון עבר ובראשית הנני מקים אשר אני נותן לשון הוה ועתיד ל ומה שאמר ביני ובין כל בשר ולא אמר ביני וביניכם כבראש הפרשה את בריתי אתכם ולא את כל בשר ל ואומר אני כפי מה שדרשו חכמינו ז"ל בפסוק לדעת כי אני ה' מקדשכם שהנותן מתנה לחברו צריך להודיעו וכו'.

שאמנם יקשה על זה המאמר כי הלא כמה מעלות ומתנות טובות בכל יום ויום הי"ת משפיע לעולמו עד בלי די ואינו שולח ומודיע ומה נשתנה שבת בדבר הזה ל אלא הרצון (מ) שלא תקרא מתנה טובה גמורה אלא מה שניתן ליחיד לבדו ואין לזרים אתו. כי ייטיב מאד לאדם הטוב הניתן לו בהפרש לזולתו.

לא כן אלו הטוב ההוא בעצמו היה מושפע גם לאחרים. כמאמרנו בריש פרשת כי תבוא בס"ד.

והשבת מתנה טובה לישראל לבדם על כן נקראת מתנה טובה וצריך להודיעם. והטוב הבא לכל העולם בכלל הוא טוב כללי ואין חיוב לשלוח ולהודיע.

לכן כשנשבע ה' שאינו מביא עוד מבול לעולם באות הקשת וזו מתנה באמת שאין כמוה. אך אולם היא כללית לכל באי עולם ולא לנח לבדו ולפיכך אין צריך להודיעו.

הלכך כשאמר את קשתי נתתי בענן לשעבר כבר יקשה לנח שלא שלח להודיעו טרם תתו הקשת בענן כאשר יעשה ביום השבת. הוסיף על ככה הכתוב כמתרץ ויאמר אלהים אל נח זאת אות הברית אשר הקמותי ביני ובין כל בשר אשר על הארץ ירצה לכל העולם ואין ראוי להודיע מה שהוא טוב כללי: את קשתי נתתי בענן והיתה לאות ברית וגו': והיה בענני וגו' ונראתה הקשת בענן: כבר הפליאו עצה רבים בענין הקשת ויחזו לנו היותה ממפלאות תמים דעים בטבע.

מא ושבהכות ניצוץ השמש סמוך לאופק שאנו בו ויעבור בקו ישר אישון עינינו אל הענן המחובר מטפות מטר הדקות ישוב אחור לעינינו בחצי זווית ישר. ולמדונו היות ההכרח ככה.

ושתתראה בעבור זה הקשת עגולה כי אל העיגול סביב ישתטחו ניצוצי השמש לחזור בחצי זווית ישר. ואולם לא נביט אלא חצי עגול כי החצי האחר מתחת לארץ ולא תגיע שמה ראייתנו.

מב ואלו יתרומם השמש על האופק יותר על מ"ה מעלות שהם חצי זווית ישר אי אפשר שישלח ניצוציו בקו ישר אלינו ויעברו אל הענן שעל הארץ כי אם אל מתחת לאופקנו. וזה ידוע במעט ההשכלה.

והוסיף עוד איש רב תבונות קארתיזיאו"ש החכם לדקדק כחוט השערה. והתבונן בעומק ידיעתו הדבר בתשבורת עד כי הראה לנו פנים בפנים אופן זריחת ניצוץ החמה בתוך כל טיפה וטיפה ודרך חזרת ניצוציו בהמה או עברתם בעיקום.
ובסדר נכון ונפלא הודיענו שניצוץ אחד יגיע לנו בחזרתו בזווית פחות מחצי ישר וניצוץ אחר יותר מחצי ישר. ומהבטת זווית אחד יתראה גוון אדום ומזווית אחר ירקרק.
וניסה כל זה בחכמתו במעיין בידי אדם כאשר יראה כל קורא בספריו. ובאמת אין להשמאיל או להימין מכל אשר ידברו.
ועלי לתת שבח והודאה לבורא עולם אשר חלק מחכמתו לאנשים האלה אשר ניקבו בשמות. אמנם צר לי מאד כי נפלאות מחשבותיהם גלויות לבד ליחידי סגולה אשר נגע אלהים בלבם רוח דעת ורבים מעמי הארץ לא יבינו בדברים וישמחו כי ישתוקו.
וראוי פלא כזה להתפרסם בהמון למען ידעו דור אחרון. על כן לא יחשב לי לכלימה אם אשתדל אני לתת אל הדבר סבה קלה גסה וחמרית וראויה לאיש כמוני קול דבר הקטן ישפטו הם ואם שגיתי ידינוני לכף זכות כי אמרתי תנחמניארשי.
בשכבר נוכל גם ככה להציל כל מראות הקשת כזה והותר. ואומר כי ידוע ומנוסה שבקצת זריחת אור החמה רציני כשהשמש יצא על הארץ במקום שתכלה האור ויתחיל הצל (מג) נראה שמה האור יתפשט לכמה גוונים.
והטעם שלא יוכל לעבור דבר אל הפכו אם לא באמצעיים. ולא תתחלף האורה אל החושך אם לא באמצעות דברים יתמצעו בין האור ובין החשך בין הלבן והשחור והם האדום הירוק ודומיהם.
מד ואם ככה כאשר יהיה השמש לבוא קרוב אל האופק וישלח ניצוציו על שטח הארץ שהיא ככדור בהכרח ראוי שכל חצי עגול שטח הארץ במושב ההוא יקבל האור בחציו שכנגד השמש וחציו האחר חשוך. וראוי אם כן שקו כמין קשת בגובה שטח הארץ אשר אנו עליו שמה יתהפך לכמה גוונים להיותו גבול בין האור ובין החשך בעת ההיא.
ואם יארע באותו רגע שיזדמנו עננים לנגדו במקום שניצוצי השמש בקו ישר כלים ולעובי הענן לא יוכלו עבור הלאה. בהכרח לדמיון המראה יחזרו הניצוצות לאחור אל עינינו בגוונים ההם אשר יכלו להתצייר בענן.
ועל כן לא נראה הקשת אלא בחצי עגול. ולא נביט כדבר הזה אלא כשהשמש למטה סמוך לאופק ולא נראה הגוונים אלא בקשת צר למראית העין: יהיה מה שיהיה לא ירע בעיניך קורא משכיל כי אם כה הדבר בטבע הנה לא ברא ה' חדשה לזכור בריתו כאמור בפרשה ל כי לא בחכמה שאלת על זה כי אמנם אם יעשה ה' נס ופלא הצריך לכך

לפי שעה (מה) לא יברא ה' דבר נגד הטבע להתקיים ככה לעולמי עד וכבר דברנו מזה בפרשת בראשית.
והוכחנו שחידש הי"ת דבר הענן אחר המבול מה שמקדם לא היה. ודי אם כן לנו שהי"ת דבר וצוה דבר שלא היה עד הנה לאות הברית.
ואולם בראו באופן שיהיה טבע הדברים כך כאשר כל הנעשה בימי בראשית ולא לבד זריחת השמש בענן אלא גזר אומר שכל דבר שיושם באלו התנאים נגד האור יתראה בגוונים כאלו. עד ששם הדבר בטבע הדברים כדין כל הנעשה ביצירה ואנחנו קראנוהו טבע.
לכן אמר והיה בעניני ענן על הארץ ונראתה הקשת בענן שהאור המכה על שטח הארץ נראנו בענן כי יחזור אלינו כמו שאמרנו: ויהיו בני נח היצאים מן התיבה שם חם ויפת וחם הוא אבי כנען: חם עצמו רצה להקרא בשם בנו כנען כמו אבי כל בני עבר עשו אבי אדום ועל כן קרא שמו אדום. ולפיכך נח אמר ארור כנען כי זה שמו אשר יקראו בחניכתו.
וכן פי' מהר"י אברבנאל בכל בני עבר (מו) כן ארחות כל אב מקשיב על דבר שקר בעל דעות מגונות יאהב הרע שבבניו מכלם. וכבר פשתה הצרעת גם באנשי צדק ויראי אלהים יצחק את עשו דוד אבשלום בנו.
וכן בדורותינו אלה. והטעם כי הנער הטוב וישר לפני אלהים על הרוב יהיה תמים ויתהלך ביושר וימאס חנופה באביו הזקן והוא יבקשנה לחולשת חושיו.
ועל כן יאהב בנו הרשע אשר ישתדל לצוד אביו בדבריו חלקו מחמאות פיו ובקולו יחניפנו לכסות באלה רשעו ורוע לבבו. והאדם יראה לעינים ויחשבנו לאיש ישר וכשר:
שלשה אלה בני נח ומאלה נפצה כל הארץ וגו' יש להקשות מניינא למה לי מה שאמור ומכופל למעלה? אמנם יתכן לפי מאמרם ז"ל באגדות שחם סרסו כי אמר נבל בלבו אדם הראשון היו לו ב' בנים והרג אתר חברו על ירושת העולם ואבינו מבקש בן רביעי ולפי זה יפה כתוב שלשה אלה בני נח וגו' ויחל נח וגו' שאף כי בני נח היו שלשה ולהם לבדם ניתנה הארץ ומאלה נפצה מ"מ עיני רשעים תכלינה והם חם וסירסו לבלתי נתון זרע לאביו כמו שמספר והולך:ויגד לשני אחיו בחוץ: היה מגודל רשעו (מז) שהגיד הדבר ברחובות קריה וגלה רעתו בקהל עם.
כי אלו הגיד לאחיו לבדם בלחש בתוך האהל החרשתי: ויאמר ארור כנען עבד עבדים יהיה לאחיו: הלא ישתומם הרואה איך נתקלל כנען על לא חמס בכפיו בעון אביו ולמה יומת מה עשה ל ואף אם כבר התרנו זה הספק למעלה ואמרנו שכנען הוא חניכתו של חם מ"מ כל קורא לא יתיישב בזה לאמר מדוע לא קראו בשמו האמתי? גם אמרו יהי'

לאחיו ולא אמר יהי לאחיו כדרך המקלל? יש לפרש שמסתמא היו אז יושבים בארץ כנען אשר ככה יהיה שמה לדורות ואין ספק שידעו זה נח ובניו.
לזה נתנאה חם בראותו שצאצאי מעיו יירשו ארץ מושבותם. ולכן בגובה אפו בל ידרוש אלהים.
וזה החילו לעשות מה שעשה לבזות ערות אביו וייקץ נח מיינו וידע אשר עשה חם לרום לבבו התחיל להגיד את אשר יקרה לו באחרית הימים לחרפתו ולבשתו ולהראות העמים ערותו להסיר ממנו גאונו וזדונו לבלתי רום לבבו מאחיו ולא ידבר גבוהה להשתבח בשם כנען אלא ישפיל רוחו כשידע שהנה ימים באים יהי' עבד עבדים לאחיו.
וזו אינה קללה שקלל נח כנען אלא נבואה עליו מה שיארע לאומת כנען שיהיה ארור ועבד עבדים לאחיו ואם כן לא יתנאה אביו בו עוד: ויאמר ברוך ה' אלהי שם ויהי כנען עבד למו: יפת אלהים ליפת וישכון באהלי שם ויהי כנען עבד למו: כונת המאמר להגיד כי בכל קורות הזמן תמיד יהיה כנען עבד לאחיו ביום טובה וביום רעה.
ולפי שבני ישראל יברכו על הרעה מה שלא יעשו שאר האומות כי אמנם המה ידבקו בישראל בטובתם ויברחו מהם ברעתם. על כן אמר כנען יהיה עבד עבדים לאחיו תמיד.
אם ידבקו בבני שם בעת שיברכו אלהי שם כדרכם לברך על הרעה ואז אין איש אתם אלא אלהי שם לבדו ולא אלהי שם ויפת. יהיה כנען עבד למו.
ואם ידבקום הטובה ואז יפת ישכון באהלי שם שידרשו בטובת ישראל ביום טובה גם שמה יהיה כנען עבד למו. באופן שבין ברע ובין בטוב כנען עבד להם לעולם: וירד ה' לראות את העיר וגו': הכא נרדה וגו': הקושי מבואר כי כבר ירד ה' לראות את העיר א"כ לא הוצרך עוד לירד לנבל שפתם ל (מח) אלא להגיד כי פעולת הי"ת בעולם השפל תנרע מרוממותו ולולי חסדיו וענותנותו כי רם ה' ושפל יראה כבר היה נחשב חסרון בחוקו להביט אלינו.
ולפי שחוש הראות יפעול ממרחק יותר על שאר החושים הגיד לנו הכתוב כי ה' יתברך אשר נתן הודו על השמים אם יביט אלינו ואם יראנו יצטרך לרדת מגדולתו ולראות העיר והמגדל הוצרך להשפיל גאון עוזו. ושוב לבלל שפתם הוצרכה ירידה אחרת עוד.
ודברה תורה כלשון בני אדם: פרשת לך לך לך מארצך וממולדתך וגו' אל הארץ אשר אראך: פירש רש"י להנאתך. (א) לפי שלא יתגדל שם האדם השלם אלא חוץ לעיר מולדתוהואיל ודעת בני עירו ומשפחתו גסה בו ויבזוהו בעיניהם.

אמנם בעיר אחרת יפטר בשם טוב ויגדלוהו וירוממוהו כמאמר החכם. ולזה כוון הכתוב באמרו אל הארץ אשר אראך רצונו אל ארץ אחרת אשר בה אראה גדולתך ובעירך מעולם לא יראוה.

וראייה זאת היא לשון הכרה כדבר האמור (ש"א כ"ד) ואבי ראה גם ראה: מארצך וממולדתך. ומבית אביך: לפי שחן המקום על יושביו לשלשה טעמים.

להיות מורגל בו. או שנולד בו.

או על שבו מקדם ישבו אבותיו וזקניו. וירע בעיני האדם לגלות ממקום שיש בו שלשתם אל ארץ אחרת לא עבר בה מימיו זהו נסיון הראשון שנתנסה אאע"ה שהוצרך לנסוע מארצו וממולדתו ומבית אביו אל ארץ לא ראה ולא הכירה.

ב כי אמנם נקשרה באדם חובת אהבת עיר מולדתו כאלו היא אמו שילדתהו. ואין לו להסתער לעזבה ולהתהפך נגדה אף אם תבקש רעתו כמאמר איוב (י"ז) אם אקיה שאול ביתי בחשך רפדתי יצועי לשחת קראתי אבי אתה אמי ואחותי לרמה.

הרצון בדבריו שאף אם ביתו ועיר משכנו תהיה לו שאול חשך ואבדון מ"מ יקראנה אביו אמו ואחותו ואין לשנוא אותה ולא יזוז מחבבה ובאהבתה ישגה תמיד. זה תכלית הנסיון באברהם שיפעול לאהבת הי"ת גם נגד עיר מולדתו יעזבנה וישנאנה: ואעשך לגוי גדול ואברכך ואגדלה שמך: שאדם יקנה רוממות ומעלה כאשר יתנשא לראש על גוי גדול ועצום.

וברוב עם הדרת מלך. לכן בישר לו הי"ת שיעשנו לגוי גדול כדי שיתגדל שמו: ויצאו ללכת ארצה כנען ויבואו ארצה כנען: פירש בעל מעשה ה' שאברהם יצא ללכת למקום נכרי שאין שם ביתו ויצדק בו הליכה.

ואולם הגיד הכתוב בו ביאה כאדם הבא אל תוך ביתו. ודרך הפשט אין צורך לכל זה בשכבר מרע"ה המגיד ספור הלזה הגיד כדרכו.

כי אמנם הליכה תאמר חוץ למקום שהוא בו. וביאה תאמר לאיש אשר במקום ואיש אחר בוא יבוא אליו.

ע"כ משה שהיה בארץ כנען על הירדן הגיד שאברהם יצא ללכת ארצה כנען שהיא ארץ אחרת לגבי דאברהם. אבל האמת שבא לארץ כנען רצוני שבא אל מקום שמשה היה שם כי הוא הכותב.

ד"א ויצאו ללכת ויבואו ארצה כנען כי אמנם יש לך אדם יצא מעירו ללכת לעיר אחרת ויתעכב בדרך יסע ויחנה דרך יום כה ודרך יום כה וביני וביני יגור באשר ימצא. וכן היה בדעת אברהם כאשר עשה ביום הזה תרח בבואו עד חרן וישב שם.

אמנם בשמעו צווי הי"ת בחפצו למלאות רצונו תיכף ומיד הלך שם בלי איחור בארץ הבינים אבל בנחיצה ובמהירות לעשות רצון קונו. ועד לא יצאו ללכת ארצה כנען באו ארצה כנען: ויעבור אברם בארץ עד מקים שכם עד אלון מורה והכנעני אז בארץ: וירא ה' אל אברם ויאמר לזרעך אתן וגו': הוצרכנו לתת טעם אל הכפל הזה.

עד מקום שכם עד אלון מורה ל ואל אמרו והכנעני אז בארץ כי אם היתה ארץ כנען כבר ידענו שהעם היושב עליה הוא כנעני ל גם אל מה שהבטיחו ה' לזרעך אתן ולא היתה ההבטחה אל מול עצמו כמו שאמר במקום אחר כי לך ולזרעך ל והנראה כי כוונת המקראות להודיע לנו שכשאמר אלהים לאברהם לך לך וגו' אל הארץ.

חשב אברהם שילך שמה להשתקעולירש אותה תיכף ומיד ויאחז בה. ובראותו עתה שעדיין היא ברשות הבעלים והאדונים קשים ולא הרשו אותו אלא לעבור ממקום למקום כגר וכאורח נטה ללון.

הורע בעיניו עד שהוצרך הי"ת להודיעו כי לא לו יהיה הדבר אלא לזרעו כי לא שלם עון האמורי עד הנה. ז"ש ויעבור אברם בארץ עד מקום שכם עד אלון מורה.

נוסע וחונה לדמיון גר. לפי שהכנעני עדיין אז בארץ מושבו שקט ושאנן ואין מחריד.

באופן שזה היה רע בעיני אברהם כי חשב שלו תהיה הארץ מיד. ע"כ נראה לו הי"ת לומר לו כי שגגה היא ולא אמר ליתן הארץ לחלוטין אלא לזרעו: ויקרא בשם ה': וכן ביצחק כתיב ויקרא בשם ה' ובפ' וירא חזר אברהם לקרוא בשם ה' אל עולם.

אבל ביעקב לא כתוב ככה אלא ויקרא לו אל אלהי ישראל ויקרא למקום אל בית אל ולא אמר בשם ה' כאשר אמרו אבותיו? נכון לתת ישוב לדבר. ונחשוב כאשר מרגלא בפומיה דכל ירא אלהים בהתחלתו פעולה מה או ישיבה של קיום יקרא בפיו ובשפתיו בשם ה' וזה לו סימן ואות לראשית דבר שאינו עראי.

לדמיון ההולך לשכון בעיר או בבית חדש ודעתו שמה להשתקע יאמר בשם ה'. והנה ידענו כי אברהם בבואו אל ארץ כנען חשב שילך מיד אל המנוחה ואל הנחלה לרשת משכנות לא לו כאשר אמרנו בסמוך.

והוצרך ה' לומר לו לזרעך אתן את הארץ הזאת ולא לך. והוא בהעתיקו משם נטה אהלו בית אל מים והאמין שלפחות יתיישב שמה ישיבה קיימת לכן קרא בשם ה'.

כמשפט המתחיל במשכן עיר רצונו ליטע שמה אהלו אפדנו. והי"ת הביא עליו רוגזו של רעב וסבל כמה טלטולים עד באר שבע ועל שבועת אבימלך ביקש שמה לישב בשלוה עד שקרא שם בשם ה' רצונו שבאמת שם על שבועת אבימלך יוכל לקרוא בשם ה' ולא יזיזוהו ממקומו מאורעות כבראשונה.

גם אז לא עלתה בידו ככתוב ויגר אברהם בארץ פלשתים ימים רבים שלא נשתקע בעיר אחת אלא גר בכל ארץ פלשתים אחת הנה ואחת הנה. ויצחק גם כן חפץ בשלוה זאת ולא למד מאורחות אברהם אבינו כשהרחיב ה' לו ומצא באר מים קרא בשם ה' לראשית הפעולה.

אבל יעקב התבונן בדבר מאברהם ויצחק מאבותיו ונתחזק לו הענין לא האמין מעולם לו ישיבה של נחת והשקט. שהרי אמרו חז"ל ביקש יעקב לישב בשלוה קפץ עליו רוגזו של יוסף והואיל וביקש לישב מכלל שעד הנה לא חשב בזה ולא עלה על לבו לפיכך לא קרא בשם ה' כל ימי חייו בלכתו לשכון בארץ לא לו: כי אשה יפת מראה את: והמצרים אמרו כי יפה היא מאד? (ג) שאינו דומה רגיל בדבר לשאינו רגיל בו.

וזהו כוונת אמרו ויראו המצרים את האשה כי יפה היא מאד רצונו שהם ראוה יפת תואר מאד ובעיניהם שלא הורגלו בה נראית יפה יותר ממה שהיתה: וינגע ה' את פרעה נגעים גדולים ואת ביתו על דבר שרי אשת אברם: לא הגיד הכתוב מי אמר לפרעה שהיא אשת אברהם כי אמנם את מאמר אברהם שרה עושה כאשר היתה באמנה אתו לומר לכל אחי הוא? גם לא נמצא כתוב שריפא ה' אח"כ את פרעה ככתוב באבימלך ונכתבה המכה ולא הרפואה ושמה נאמרה הרפואה ולא המכה הלא דבר הוא? ולבי אומר לי שלא נוגע פרעה באמת בגופו אלא ברוחו.

כי נפשו עליו תאבל על מה שבקש לענות אשת איש (ד) ועוונותיו ילכדונו את הרשע ויכאיבו רוחו לאמר מה זאת עשיתי וזה כוונת הנגעים שנגע ה' את פרעה עלדבר וסבת שרי להיותה אשת אברהם בעולת בעל ועל כי חשבה אחותו ואע"פ שהיא אמרה אחי הוא כבר ניכרים דברים היוצאים מן הלב או מן השפה ולחוץ.

על כן לא כתב רפואתו כי לא היה אלא חולי הנפש ודאבון לב. מה שאין כן באבימלך. ולמה לא כתב שמה המכה נפרש במקומו: ויקרא פרעה לאברם ויאמר מה זאת עשית לי למה לא הגדת לי כי אשתך היא. למה אמרת אחותי היא ואקח אתה לי לאשה: יש לדקדק בדברי פרעה.

שלא ערבם במאמר אחד שיאמר למה לא הגדת לי כי אשתך היא ואמרת אחותי היא או יאמר אחד מהם ושניהם אחד כי באמרו אחותי היא מכלל שאינה אשתו ל ומה שאמר ואקח אותה לי לאשה לא יתכן כי לא לקחה בשביל שהיא אחותו אלא בשביל שאינה אשתו ל אמנם יתכן שאברהם לא רצה להוציא דבר שקר מפיו גם בשעת הסכנה.

ואמר אחותי היא האמת שכן היתה כמו שאמר לאבימלך וגם אמנה אחותי היא וגו' וכשהיו שואלים אותו היה משיב כדברים האלה אחותי היא ואקח אותה לי לאשה. מלתא דמשתמע לתרי אנפי כדי שיאמינו שאינה אשתו מבלי שידבר דבר שקר.

כי אלו רצה לומר להם בפירוש היה לו לומר בקוצר מילין אשתי היא ולא היה דרך לטעות בדבריו. אולם באמרו אחותי היא ותהי לי לאשה.

יהיה משמעות דבריו שאינה אשתו ממש אלא אחותו והיתה לו לאשה כלומר לאומנת ביתו ולעשות מלאכתו כי איך תהיה אשתו בהיותה אחותו? ובזה אברהם דובר אמת בלבבו ונעשית כוונתו שהמצרים יחשבוה אחותו. זו היא תרעומת פרעה למה לא הגדת לי ולא אמרת בפירוש וקיצור הדברים אשתי היא.

אלא באת בערמה בערבוב דברים ואמרת אחותי היא ואקח אותה לי לאשה. כדי שיהיה לנו מקום לטעות.

ועתה הנה אשתך בפרסום ולא בכסות עינים קח בידך והלכת: ויהי ריב בין רעי מקנה אברם ובין רעי מקנה לוט והכנעני והפריזי אז ישב בארץ: אין הנדון דומה לראיה שיהיה ריב בין לוט ואברהם לפי שהכנעני אז בארץ? גם יקשה על אמרו יושב ולא יושבים ל ומה שהביא כאן הפריזי ולמעלה בראש הפרשה לא זכר אלא הכנעני לבדו? (ה) אלא אמת ויציב הדבר כי ינצו אנשים ויתקוטטו יחדו ישיש וישמח האמצעי שביניהם והשלישי יהנה מתלונותם ובהצותם זה עם זה.

וכבר שגור בפי כל המשל בין שני אנשים מריבים השלישי שמח. ובהפך האהבה בין חברים מקשיבים היא סבת כל הטוב ושאויביהם ייראו מהם וישבו המה לבטח.

זהו רצונו של מקרא כי ריב ומדון אברהם ולוט היה שלות הכנעני והפריזי שהיו יושבים בארץ בהשקט. ולמדנו שהכנעני לא עשה כמעשיהם.

וגם בהיותם שתי אומות כנעני ופריזי מכל מקום שלום ביניהם ולגוי אחד יתחשב וכלם בשם כנעני יקראו ובהיותו חבור עצבים הנח לו ויושבים לבטח לעם אחד לכן כתב יושב לשון יחיד. ולמעלה והכנעני אז בארץ כי היו כאיש אחד חברים בשם כנעני ולהודיענו זה האריך הכתוב: אל נא תהי מריבה ביני וביניך ובין רעי ובין רעיך כי אנשים אחים אנחנו: כי שמענו דבת רבים לעת כזאת השחיתו התעיבו כל יושבי תבל ופשתה הצרעת באדם אשר על פני האדמה לעזוב האחדות ודם הקרובים והאחוה על הארץ ישפכנו כמים ובאה עלינו נבואת חז"ל בת קמה באמה וכו'.

עד כי על הרוב אם המצא ימצא לאיש אהוב נאמן מכל מקום לא נביט קרובים אלא אויבים זה את זה. ורוח השנאה מבצבץועולה ביניהם והוא בין אחים יפריא יוציא

פרח ויצץ ציץ ותבער כאש להבה מים רבים לא יוכלו לכבות התחרות והקנאה ונהרות הקורבה לא ישטפוה.

ו על כן ראוי לשמור מאד לבל יתחיל שביב וניצוץ הריב בין הקרובים כי יערוף כרביבים עלי דשא וכטל משכים הולך וכרגע יזוקו מטר לאידו סוחף ואבני אלגביש עד לכלה ולהשחית. מן הטעם הזה נחרד אברהם חרדה גדולה עד מאד ואמר לנטוש לפני התגלע הריב בין האחים.

כי אחר הכנסו אין תרופה ואין צרי. אל נא תהי מריבה וגו' ולא נתחיל עתה במחלוקת בינינו הואיל ואנשים אחים אנחנו ואם נתגרה לא נקוה לשלום כל ימי הארץ: ויהי בימי אמרפל וגו' עד סוף ספור המלחמה והנצחין.

רבו בפרשה הספיקות ונזכירם אחד לאחד א' בלשון ויהי בימי וגו' ולא אמר מה שאירע בימיהם? ואם רצונו כפשוטו שהם עשו מלחמה את ברע וגו' לא יתכן סדר הלשון כי היה לו לומר אמרפל וגו' עשו מלחמה וגו' ואין לשון ויהי בימי מיוחד לספור הפעולה שעשו? ב' בשנוי הלשון עשו מלחמה את ברע ואת ברשע הכניס מלת את בין שניהם מה שלא עשה בשנאב ושמאבר? ג' שאמר כל אלה חברו וגו' נראה שיצאו בחברה להלחם יחד ואחר כך חזר לאחוריו ואמר שתים עשרה שנה עבדו הפסיק הענין במאמר אחר? ד' שבתחלה הביא אמרפל ראש וראשון על חבריו ואח"כ ניחם והביא כדרלעומר בראש? ה' באמרו ויצא מלך סדום לשון יחיד נכון היה ויצאו לשון רבים? ו' כל אלה חברו ובדקדוק הלשון היה לו לומר התחברו? ז למה זה כתב לנו כמה שנים עבדו וכמה מרדו ומה ילמדנו בזה? ח' בהזכירו שהכו הרפאים ואת החורי וגו' עד איל פארן וישובו ויבואו וגו' וכל זה ספור נראה אין צורך בו לנידון שלנו? ט' מה לי אם המלחמה היתה בעמק השדים או במקום אחר? י' שבעריכת המלחמה לא זכר שמות מלך סדום וחבריו כאשר עשה בראש אמנם בכדרלעומר וחבריו חזר גם כאן וניקבו שנית בשמות? י"א שחברם בוי"ו החבור בפסוק הזה וכן במלכים ארבעה בפסוק שלאחריו ולא עשה כן בפסוקים הראשונים? י"ב על מה שחזר והזכיר פעם אחרת את כדרלעומר מלך עילם וגו' וכבר באמרו ויערכו אתם מלחמה ידענו שנלחמו עם כדרלעומר וחבריו הנזכרים? י"ג באמרו ארבעה מלכים את החמשה כי מה יתרון לנו לדעת אם היו ד' או ה' וגם שכבר ידענו וכעת השמיענו כל זאת בסיפורים שספר עד הנה מבלי שיחזור למנותם? י"ד שאם החמשה מלכים הם היו העורכים מלחמה נגד הארבעה כנראה בפירוש היה לו לכתוב א"כ חמשה מלכים את הארבעה מלבד שהיה לו למנותם בראשית ולא אחריהם כי הם העורכים ולא הנערכים? ט"ו בלשון ויערכו ולא כתב ויעשו אתם מלחמה כמו

שאמר לעיל עשו מלחמה? י"ו שנראים דברי מותר מה שכפל בספור שתי פעמים והיה די שיספר שברע וחבריו עבדו את כדרלעומר ומרדו ובאו עליהם המלכים ונצחום? י"ז גם מה שהוסיף עוד להזכיר מקומות ומדינות שמולכים עליהם כדרלעומר וחבריו שנער ועילם וגו' לאין צורך וכבר נזכרו למעלה? י"ח על הזכירו מנוסת מלך סדום ועמורה ולא הזכיר נצחונם והיה ראוי שיספר הדבר בשלמות ויאמר ויכום אמרפל וגו' וינוסו מפניו ככתוב בכל המלחמות שבתורה? וראוי לפרש.

ז כי לרשעים אנשי ריב ומדון העבדות נאה להם ונאה לעולם. כי אמנם אם נעזוב האנשים אשר לריב ולמצה יקומו בלי שוטר ומושל אין שלום אמר ה' לרשעים ותמיד ינצו האנשים יחדו.

וכאשר הורגלו בעבודת משא אם יסירו עול סובלם מעל צוארם כ"ש דפקרי טפי. ותחת עבד כי ימלוך אין מי ימשול בהם.

לכן צעק פרעה נגד בני ישראל (שמות ה') כי נרפים הם על כן הם אומרים נלכה ונזבחה לאלהינו. כי אולם אין ראיה לדבריו שיזעקו נלכה ונזבחה לפי שהם נרפים אדרבה מרוב ענויים ולחצם יתכן שיהיו צועקים? אמנם כאשר אמרנו כי אם נרפה ונקל עבודת האנשים המורגלים בה זה לאיספיק להם ואין להם מדת הסתפקות אלא ילכו לקצה האחרון ויצעקו נלכה ונזבחה לאלהינו כלומר אין לנו עוד פרעה למלך ולקצין אלא אלהינו יש לנו אב זקן ומלך גדול והתנשאה מעלתנו מאד מאד.

זהו טעם פרעה לרשעתו. (ח) זאת ועוד אחרת שאינו דומה עם הנהוג לעבוד עבודת מלך אחד ואחר כך יצא חפשי ממלאכתו ימים מועטים.

לאם יעמוד לחרות ימים רבים. הואיל והראשון עדיין שמא דמריה עליה ופחד אדוניו על ראשו אמנם אחר שהנהיג עצמו בן חורין זמן רב זדון לבו ישיאנו ולא ייראו משוד כי יבוא וכל העולם כלו כאין נגדו.

ועוד בה שלישיה (ט) כי מדתי ונמוסי הלוחמים שכל מלך ושר הצבא בהלחמו ביום קרב מן הראוי לו הזריזות הלוך ונסוע טרם יתגדל אויבו ויתעצם כחו ובמלחמה כל זריז נשכר יצא יצוא ושוב כמראה הבזק יקדים לאחוז בכנפות הארץ אשר היא יותר ראויה למלחמתו. ויותר וביותר כשילך על אויביו וישתדל להביא המלחמה במושבותם ולא יניח לבוא שונאיו אליו וחרב לא יעבור בארצו כידוע.

ועל ההפך הירא ורך הלבב יתנהג בעצלות במלחמותיו (י) ילך וישוב בביתו לא ירחק ממלאכתו וידום עד בוא אויבו אל ארץ שכנו. וזו לו רעה חולה וכדי בזיון וקצף ונקרא

מאבד עצמו לדעת כי יביאו אויביו חרב ורעב ושבי וכל מיני משחית בארצו מה שהוא היה מוליך לארץ שונאיו אלו היה מקדים בזריזות.
וזה מבואר בכל מלחמות רומי. וזכר לדבר מלחמת יונתן בפלשתים וסימניו (ש"א י"ד) דומו עד הגיענו אליכם וגו'.
יא גם מודעת זאת כאשר אמרנו בסמוך שהמריבה והקטטה בין שנים תצריח אל השלישי שיכריע וירויח ביניהם. ואם שתי מדינות ינצו וילחמו יחד היא סבה לעבדות ופרצה קוראה לגנב מלך עז פנים לבוא לשים בצואריהם שלשלת העבדות הואיל וחלק לבם עתה יאשמו כאשר אירע לישראל בבית שני.
ואחרי הודיע ה' לנו את כל זאת נביא מה שאחז"ל בעירובין הם אמרו אמרפל שמו ולמה נקרא שמו נמרוד שהמריד כל העולם כלו וכו' גם הובא בילקוט כל אלה חברו ולמה כדי שיבואו ויפלו ביד אברהם. ומזה למדנו שכל אלה חברו מדבר בארבעה מלכים ולא במלך סדום וחבריו כאשר היה נראה מלשון הכתוב כי הם לא נפלו ביד אברהם אלא הציל אותם ואת כל הרכוש ככתוב.
ובמדרש תנחומא דרש שמות מלך סדום וחבריו לגנאי ולא כן באמרפל וחבריו גם זה דבר הוא: הנה מעתה נבוא אל ביאור הפסוקים על נכון לבלתי יקשה עליהם. והוא כי ספרה התורה מה שהיה בימי אמרפל הוא נמרוד שהביא מרד לעולם והנהיג גם מלכי הארץ למרוד באדוניהם כדרלעומר.
הלכך בספור הענין הושיבו בראש להודיע לבני אדם היותו סבה למרדם כמו שיפרש. וספר מה שכבר היה לעולמים שבימי אמרפל ושאר המלכים אירע שנעשית מלחמה בין חמשת מלכי ים המלח סדום ועמורה וחבריו שנלחמו ביניהם.
כי אמנם בהיותם אז בשלוה אין כושל במחנם היתה יד ה' בהם להומם כעבדים המתפרצים. ועל כי אין עליהם מושל אין מלך ואין שר הפך לבם לשנוא עמו וילחמו ביניהם.
באופן ששנאב מלך אדמה ומלך צבויים ומלך בלע. נלחמו את ברע מלך סדום ואת ברשע מלך עמורה.
וזה לרוב רשעם ולרוע תכונתם כמובן משמותיהם. ועל כן ספר הכתוב שמותם פעם אחת לדרשה ולא שינה להזכירם ונמחו מספר חיים ולא יכתבו עוד.
וגם פעם אחת לא היו נכתבים אם לא ללמד ולהגיד הנשמע משמותם לגנאי. ואמרפל וחבריו שלא ניתנו לידרש הזכירם תמיד.

על כן כתוב את ברע מלך סדום ואת ברשע מלך עמורה שנאב מלך אדמה ושמאבר וגו' ולא כתיב ואת שנאב ואת שמאבר ואת מלך בלע לפי שאלו שלשה נלחמו עם השנים ואלו הם הלוחמים ומלך סדום ועמורה הנלחמים. כאלו יאמר עשו מלחמה שנאב ושמאבר וגו' את ברע מלך סדום ואת ברשע מלך עמורה ויהיה סדר הכתוב כך.
עשו מלחמה את בלע מלך סדום ואת ברשעמלך עמורה. ומי עשו מלחמה עמהם? שנאב מלך אדמה וגו' באופן שפסוק ויהי בימי אמרפל אינו דבור בפני עצמו.
אלא להודיע שבימי המלכים האלה אמרפל וחבריו נולדה מלחמה בין מלכי סדום וחבריו שהכו אלו את אלו עד שסבבו להתחבר האויבים החיצונים ולבוא עליהם לשעבדם. ומחלוקתם של אלו קראה אמרפל וחבריו שמקדם היו מלכים רחוקים זה מזה ויתחברו יחדיו ואלו ישבו בשלום יחד היו יראים מהם ולא יעפילו לבוא עליהם לצבא.
על כן אמר הכתוב כל אלה חברו ולא התחברו כי כן היה ראוי אם הפעולה היתה מכוונת לאמרפל וחבריו. אלא רצונו שמלכי סדום ועמורה וגו' בהצותם זה על זה הם חברו כל אלה ירצה אמרפל וחבריו לבוא להלחם והיו גרמא בנזיקין כאלו חברום בידים עד שבאו ושעבדום והכריחום לעבוד י"ב שנה את כדרלעומר הוא הגדול שבהם.
ובראותם הרעה אשר עשו קמו לב אחד ומרדו בכדרלעומר ועמדו במרדם י"ג שנים. והגיד אמנם הכתוב אלינו זה להודיע רוע סדר הנהגתם.
כי הואיל ועמדו בני חורין זמן רב וקנו זדון וגבהות מכל מקום לא שמו מגמתם באורך זמן השלום להתרגל בעבודת המלחמה כי אמרו החרב חרבו המלכים לא יוסיף יבוא בנו עוד ערל ושונא. ויהי כאשר באו אמרפל וחבריו בשנת י"ד ויכו את הרפאים וגו' ר"ל כל נציביהם בגבולי ארצם שהעמידו על התחומים בערי הבצורות כדברי התרגום.
מלכי סדום ועמורה וחבריהם לא אזרו חיל ללכת לקראתם ולהלחם עמהם עד לא יכנסו בתחומם. אלא בהפך מהתענג ומרוך לרוב עצלותם לא קמו ולא זעו עד שאמרפל הכה גם החורי בהררם ירצה בהר של מלך סדום וחבריו בעיניהם ועל פניהם.
וכל שדה העמלקי והאמורי עד המדבר. ועדיין לא נתעוררו ולא הקיצו משנתם לצאת ממחיצתם להלחם עד שבאו להכותם בתוך ביתם.
ואז התנועעו. אמנם לא באהבה וביחוד כי אלה המלכים לבבם למרע ועל שלחן אחד כזב ידברו.
וזהו אמרו ויצא מלך סדום וגו' לשון יחיד. ומלך עמורה ומלך אדמה בוי"ו החבור בין כלם להורות שכל אחד הלך בדרך לבדו וחלק לבם כפעם בפעם והיה בדמיונם כאלו ילכו להלחם בעם מפוזר ומפורד.

ולכן כתיב את כדרלעומר וגו' ותדעל ואמרפל וגו' כלם בוי"ו. (יב) אמנם לא כן חשבו האויבים מלומדי מלחמה כי אדרבה ארבעה מלכים את החמשה כלומר דמו לבוא לצבא ארבעה מול חמשה.

וזה הביאם לשים על לב ולהלחם בכל נימוסי הצבא ונצחו. לכן האריך הכתוב וחזר להזכיר שמות מלכותיהם מהטעם שאמרנו.

להודיע סכלות מלכי סדום ועמורה שלא הלכו להלחם באויביהם חוץ למקום מושבותם כדתי הלוחמים עד שהניחו ליכנס בארץ אחוזתם אויבים כל כך רחוקים מלך בבל ועילם השוכנים באמצע האסיא"ה מארץ רחוקה והניחום לבוא עליהם עד עמק השדים. וכאלו יאמר הכתוב ראו עצלותם של אלו שיצא מלך סדום וחבריו והמתין לערוך מלחמה עד בוא אויביו לעמק השדים כי שם ביתו.

את מלך עילם ובבל רחוקים מא"י כמה ימים. הוכיח א"כ המקרא שמלחמה כזאת אינה מלחמה אלא מנוסה.

והמה לא עשו מאומה במלחמה ההיא אלא העריכה לבדה שקדמה למנוסה על כן לא הזכיר מלחמה בזה אלא וינוסו מלך סדום וגו': ויוצא אתו החוצה ויאמר הבט נא השמימה וספר הכוכבים וגו' ויאמר לו כה יהיה זרעך: פירשו חכמינו בזה צא מאיצטגנינות שלך. וכבר יקשה עליהם מאן לימא לן דהאי ויוצא אותו החוצה פירושו צא מאיצטגנינות שלך ולא כפשוטו ויוצא אותו מן האוהל למקום גלוי שיראה הכוכבים משם? ועוד יקשה אמרו כה יהיה זרעך שאם ירמוז על עוצם המספר היה טוב שיאמר וספור עפר הארץ כמו שאמר פעם אחרת למעלה כי בעפר הארץ רבוי מוחש יותר מן הכוכבים? מלבד שאין תשובת הי"ת ראויה לשאלתאברהם שהוא לא נתרעם אלא על חסרון זרעו ולא על מעוטו? והלשון גם כן אינו מדוקדק באמרו כה יהיה זרעך ולא אמר כאלה או כמספרם יהיה זרעך ל אולם יש לפרש כפי דרשת חז"ל בבראשית רבה שהוציאו למעלה מכיפת הרקיע.

וכאשר אברהם ראה באופן שבדו מלבם האיצטגנים הכוכבים ממסילותם בצורותיהם אשר במושבם ד"מ על תמונת שלוש או רבוע או כוכב נולד או יורד יורו מאורע כזה לאדם אם טוב ואם רע. והאמין אברהם לאיצטגנים שלא יולד לו בן מכח המזל הוצרך הי"ת כדי להסיר מלבו אמונה כזאת להוציאו חוץ לעולם הזה על הרקיע.

יהיה זה במראה הנבואה או בהקיץ כדי שיביט משם הכוכבים בסדר אחר הפוך ומשונה ממה שיראה היושב תחתם על הארץ כאלה פה עמנו היום. כי מה שבכאן יראה כוכב ד"מ מתנגד שמה יתראה בחיבור וכן להפך ויאמר לו הבט נא השמימה וספור הכוכבים

כלומר חשוב עתה באיצטגנות שלך סדר ומדרגת הכוכבים ותראה שאינם עוד מורים כאשר למדת בחכמתך.
וכה יהיה זרעך רצונו ככה במראה הזה יהיה לך זרע ויולדו בנים לך. ודע וראה אם כן שהבלים הם דברי החוזים בכוכבים ד"א רצה להודיעו שכל קורותיו דרך נס כאשר עשה ביום הזה לו להוציאו החוצה מכיפת הרקיע ואין פלא גדול מזה.
כה יהיה זרעו יולד לו דרך נס אף אם הוא זקן: ויאמר ה' אלהים במה אדע כי אירשנה: ויאמר אליו קחה לי עגלה וגו' עד סוף הפרשה: יש לשאול א' והוא מה שנסתפקו בו רבים. איך אברהם הראה עצמו מקטני אמנה שלא יאמין בדברי הי"ת בלתי ינתן אליו אות או מופת? ואם האמין שיתן לו בן והוא ואשתו זקנים.
למה נסתפק בנחלת הארץ לבניו? ב' מה אות נתן לו ה' במה שהראה לו מראה הנבואה תרדמה וחשכה גדולה ואולי זהו כסות עינים ובזה לא תתאמת אצלו במופת ירושת הארץ לבניו יותר ממה שהתאמתה אצלו קודם המראה? ג' על מה שהוסיף הי"ת להגיד לו כי גר יהיה זרעך וגו' ודור רביעי וגו' וכל זה לא היה ממה ששאל? ד' ביום ההוא כרת ה' וגו' נראה שעד הנה לא הבטיח לו הדבר מה שהוא שקר כי ההבטחה כפולה ומכופלת למעלה? ה' באמרו בברית לזרעך נתתי אם כן לא יירשנה הוא אלא זרעו ובניו ולא שאל על זה שאמר במה אדע כי אירשנה וכן שם הובטח לתת לך את הארץ הזאת לרשתה? ו' ולזרעך נתתי ויותר נכון שיאמר לזרעך אתן לשון עתיד ל והנכון כי אברהם ידע והאמין בה' שיתן לו ולזרעו את הארץ וידע שמדה טובה אינה חוזרת אולם ירא שמא יגרום החטא כאשר היה ירא יעקב אבינו.
**יג** לא שינחם ה' על הטובה כי לא בן אדם הוא להנחם אלא שיצא דבר מלכות מלפני הקב"ה שיתארכו הימים. כי הי"ת שכרו אתו ופעולתו לפניו ואמנם יתננו ביום שיזכה המקבל.
כאשר הבטיח לישראל להיות גוי גדול ובחטאם בעגל אם שלחם ביד פשעם היה מקיים הבטחתו בבני משה אך בדור אחר. ואם כי כבר אמר ה' לאברהם שהארץ יתן לזרעו ולא לו כאשר חשב בראשונה וכפי שאמרנו למעלה בראש הפרשה.
מכל מקום כבר נשרשה התקוה ותוחלת ממושכה זו שהי"ת יורישנה גם לו וכאשר חזר ה' ואמר לו כאן לתת לך את הארץ הזאת לרשתה הקיץ אברהם תקותו שהקדוש ברוך הוא יורישנה אליו גם כן. אבל ירא שמא יגרום חטאו להאריך זמן הייעוד.
על כן אמר אברהם במה אדע כי אירשנה פירוש באיזה זמן אירשנה ויהיה מלת כי לשון באיזה זמן כמו כי תראה כי תפגע ורבים במקרא. והקב"ה הוצרך להסיר הטעות הזה

מלבו לגמרי ושאין אמרו לתת לך את הארץ רצונו לו בפשיטות אלא או לו או לזרעו וברא כרעא דאבוה.
והוצרך להראות אליו שעבוד מלכיות ושיגרמו קורות הזמן שלאיוכל לקיים הבטחתו אלא עד דור רביעי. כי לא שלם עון האמורי עד הנה ואל צדיק וישר הוא לא יוריש גוי אם לא יהיה ראוי לאותו עונש.
וביום ההוא פירוש אל זמן דור הרביעי הבטיח לו הי"ת שיקיים ירושת הארץ לזרעו באופן שהגיד לו שכאשר לשעבר אמר לו לתת אליו הארץ לא היתה כוונתו אלא לזרעו. ושהיתה שגגה יוצאת מלפני אברהם להאמין שהוא יירשנה בעצמו ז"ש לזרעך נתתי וגו' כלומר מה שנתתי לך מחשבתי היתה לזרעך והסיר בזה הטעות הזה מלבו לחלוטין: ויכל לדבר אתו ויעל אלהים מעל אברהם: ויקח אברהם וגו' וימל את בשר ערלתם: נתעוררו בזה רבים מה בא להודיענו שעלה אלהים מעליו אחר שדבר אתו וזהו דבר מבואר ל אמנם לפי דעתי זהו סוד מסודות האמונה.
ואמר אגלה אזנך כאשר תבין. כי נחלקו בעלי האמונות אם ה' יתברך יתחבר בפעולות האדם להרע או להיטיב.
עד כי יקשה המאמר מאד מכל צד. אם נאמר שהקב"ה לא ישתתף עמהם.
הנה נולדה לנו מבוכה גדולה לומר שיעשה האדם פעולה מכחו נגד רצון הבורא או בלתי ידיעתו ושפעולת התולדה ודומים לה תבוא מכח האדם בהחלט. וזה זר מאד וקשה להבינו.
ואם נאמר שיעזור ה' יתברך ויניע האדם בכל דרכיו. נפלנו במכשול עצום יותר.
כי נצטרך להביא הי"ת לפעול כל פעולות רשע שבנבראים. מלבד כי לא יהיה אם כן האדם בעל רשות וראוי לשכר או לעונש על מעשיו באשר הוא פועל מוכרח (יד) והנה מכח הלחץ זה הדחק קצת מהתורניים אמרו שאין הי"ת מכריח פעולותינו אבל נקרא מניע על נתנו הרשות בידינו ועוזבו הדברים לרצון האנשים.
אמנם הוא מניע אותם ורודף אחר תאות הברואים. ד"מ הבא על הערוה ומוליד ממנה ממזר הקב"ה לא יניע בכחו החוטא וגם לא יכריחנו לעשות כמעשהו.
אלא אחר שהפושע גמר לפשוע הקדוש ברוך הוא יניענו לעשות כרצונו ויתחבר לפעול הריון לאשה והתולדה. וזה נקרא אצלם מתחבר בחבור הייחוד קונקורסו"ס סימולטניאו"ס.

ירצה כביכול הי"ת היה מוכרח לרדוף פעולות האדם ולהניענו באשר ירצה אם טוב ואם רע. וקצתם אמרו שאין נברא תחת השמש יעשה דבר בעולם אם ה' יתברך לא יניענו בכחו וגם החוטא לא יחטא אם הי"ת לא יוליכנו לפעול כך וכך.

והחבור הזה יקרא חבור קודם קונקורסו"ס פריביאו"ס. ובדעת הזה הי"ת לא ירדוף פעולות האדם אלא האדם ירדוף פעולותיו, כי אין סברא שיולדו פעולות נפלאות כדמות ההריון והתולדות וכיוצא מרצון דבר נברא בלי שיניעם הסבה הראשונה ומניע הכל.

ואולם בדבר הרשות אפשר לומר שהי"ת בוחן כליות יבחן ויפליא האדם המזומן לחטוא והאדם הבוחר בטוב ומואס ברע ויניעם כבחירתם. וכזאת חדש לוטירו בתורתו החדשה בארץ הצפון.

ואלו ואלו דברי אלהים חיים חז"ל יש מהם כסברא הראשונה בפשיטות בפרק רבי ישמעאל אמר הקב"ה לא דיין לרשעים שעושים סלע שלי פומבי אלא שמטריחין אותי ומחתימין בעל כרחי. ויש מהם שנטה לסברא השנית ואם לא בדמיונה לגמרי בפ"ק דחולין אמר רבי אלעזר אין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא א"כ מכריזין עליו מלמעלה וכו'.

ויש ג"כ סברא שלישית והיא שהי"ת יעזור בהנעתו פעולות הטוב ולא בהפך וזה אמרם הבא לטהר מסייעים אותו, נח היה צריך סעד לתמכו. ובכל הסברות יתחדשו לנו מבוכות וקושיות לא בנקל נמצא לתרץ ולהשיב.

ואשר אאמין בזה הוא כפי הדעת הראשונה. ולא אחשוב שהי"ת יניע האדם אם לצדיק ואם לרשע מלבד איזה פעולות לפעמים כאשר יעלה לרצון לפניו שיופעלו ומזה נדבר בפ' וארא ובפרשת שלח לך בס"ד.

אולם בשאר הפעולות הנתונות לאדם לשכר או לעונש לא יניע הי"ת מעשי בני איש אשר נתן להם הרשות מוחלט. (טו) ואמנם יקרא מניע על צד ההרחבה כי יניע הדברים לעשות כרצון איש ואיש.

והבא על הערוה. ה' יתברך יצוה ההריון ויצור צורת הנולד כאשר יניע כל הרגלי הדברים. לדמיון האומן יעשה כלי אע"פ שישתמשו בו לדברים המגונים מכל מקום הוא נקרא מניע על הכלי ופועל מכחו (טז) ואחשוב גם זה מרחמנות הי"ת על ברואיו כי יקל חטאו בזה באשר ה' אתו להרע ויהיה לו התנצלות קצת באמרו ה' הרשני לחטוא כאשר הוא מזמן צרכי בפשעי. וזהו אצלי כוונת הכתוב (תהלי' כ"ה) טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך.

יז כי אמנם טוב יאמר על כל דבר שהוא טוב אף אם הוא לפנים משורת הדין ואינו צדק גמור וישר על דבר שהוא בצדק ובמשפט בלי השכלה אם הוא טוב או רע. כי מי ששפט משפט צדק לא יאמר עליו שדן דין טוב אלא ישר.

יח אע"פ שכל ישר הוא טוב מכל מקום אינו מתהפך לומר כל טוב הוא ישר. ולפי שהי"ת הוא טוב בפעלו אף לפנים משורת הדין עם החוטא וברחמו עליו והוא גם כן ישר וראוי לו לעשות משפט צדק ולהענישו כחטאיו.

על כן יורה חטאים בדרך כלומר מלוה אותם ומתחבר עמהם בחטאם. ובזה יענישם בעונש קל.

ולא יצא מתחת ידו משפט מעוקל שלא להעניש החוטא כגמול ידיו ויעשה משפט וצדקה יחד. גם באברהם תמיד שכינה עמו אף בשעה שאינו מדבר עמו.

יט ועתה אחר שצוהו על המילה כדי שהוא יעשנה ברשותו להגדיל שכרו ולא יהיה ה' מחזיק בידו העלה ה' שכינתו מעליו בהחלט. ועל כן אמר כאן ויעל אלהים מעל אברהם וזה בנין אב לידע ולהודיע שלא יעזור ה' ביד האדם גם בפעולות הצדק.

והנה כאשר עשה אברהם המצוה תיכף ומיד חזרה אליו שכינת אל כפעם בפעם שכן כתוב אחריו וירא אליו ה' באלוני ממרא ואין כתוב שמה מה אמר לו ה'? כי אמנם רצונו שחזר רוח ה' לפעמו ולהתחבר אליו כאשר בתחלה. זהו נראה לי כוונת הכתוב על נכון בטוב טעם ודעת.

אולם כפי פשטן של דברים עוד נשוב נפרשנו במקומו בריש פרשה שלפנינו: ואברהם בן תשעים ותשע שנה וגו' וישמעאל בנו וגו': בעצם היום הזה גמול אברהם: צריך לפרש הכפל באלה הפסוקים והייתור מבואר לכל קורא? ומה שאמר בעצם היום הזה דמשמט שלא היה בלילה? ואחר הוסיף נמולו אתו לאין צורך? ולא אמר אתו בישמעאל? (כ) והקרוב אלי להגיד לנו כמה פועל הדמיון ומשל הגדולים בקטנים וצריך מאד מאד להפעילם דבר הראוי.

ויותר וביותר לאשר לא מבני עמנו. כי חשש אברהם שבאולי ילידי ביתו ומקנת כספו מאת בן נכר לא יאבו לשמוע בקולו להמול.

על כן בחר לפעול הפעולה ההיא בעצמו תחילה ובבנו בעצם היום הזה לעין כל נגד השמש ממנו יראו וכן יעשו אנשי ביתו ולא ימאנו לבוא בברית. וספר הכתוב כאשר ראו שאברהם בן צ"ט שנה נימול וישמעאל בן י"ג שנה וכי בעצם היום הזה נימולו שניהם ולא מיחו.

על זה כל אנשי ביתו וכל בן נכר נמולו אתו ולא סרו מתורתו: פרשת וירא וירא אליו ה' באלני ממרא וגו' והנה שלשה אנשים נצבים עליו וגו' עד סוף המראה: כל מראה נבואה אשר תפול על האדם אף על ידי מלאך תקרא מראת ה' ככתוב ביחזקאל (ח') ותפול עלי שם יד ה' וארא והנה דמות אש ממראה מתניו וגו' וישלח תבנית יד וגו' במראות אלהים וגו' וזה מדבר במלאך.

שהרי אח"כ כתוב והנה שם כבוד אלהי ישראל. ובמקום אחר (שם מ') כתוב בעשרים וחמש שנה לגלותנו וגו' היתה עלי יד ה' וגו' במראות אלהים הביאני וגו' ומלאך הביאו ודבר אליו.

כי אמנם(א) נקרא גילוי שכינה על האדם כאשר גם נגלו אליו האלהים משרתיו עושי רצונו במימרא דה'. על כן לא יהיה הבדל בתורה בין קריאת המלאך לקריאת ה' בכבודו. ופעם המלאך ידבר ע"פ עצמו כאלו ה' ידבר ככתוב בפרשה הזאת ויקרא אליו מלאך ה' מן השמים וגו' כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה ואח"כ החזיר הדבור כאלו ה' הוא המדבר ולא חשכת את בנך את יחידך ממני. וכן במראה הסנה (שמות ג') כתוב וירא מלאך ה' אליו בלבת אש וירא ה' כי סר לראות ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה ויאמר אנכי אלהי אביך.

וכן כתיב (שם י"ג) וה' הולך לפניהם יומם ואינו אלא מלאכו דכתיב ויסע מלאך האלהים ההולך לפני מחנה ישראל ורבים במקרא. וכדומה לי שזהו כוונת האמור בשמואל (א' ד') ויוסף ה' להראה בשילה כי נגלה ה' אל שמואל בשילה בדבר ה'.

הואיל והכתוב צריך ביאור ועל כפל הדברים בלי צורך? ונראה שבא להודיענו בדבר הזה שהמלאך נראה אל שמואל ובזה היתה הוספה למראה הראשונה שקרא ה' בעצמו שמואל שמואל. אולם כאן נראה אליו פעם אחרת ע"י מלאך ולא כפעם הראשונה באופן שזכה לשתי המראות וזהו אומרו ויוסף ה' להראות בשילה ואופן המראה היה שנגלה אליו ה' ירצה מלאך בדבר ה' וזכה גם לזאת מדרגת הנבואה מלבד הראשונה שהיה ע"י ה' בעצמו.

גם בפרשה הזאת אמר וירא אליו ה' באלוני ממרא ולא פירש למה נראה ומה הגיד לול שזהו הקדמת המראה הגדול הזה שבאו אליו שלשה מלאכים כדמפרש ואזיל כאלו אמר אחר שמל את עצמו וילידי ביתו נגלו אליו האלהים באלוני ממרא באופן זה שבאו לו שלשה אנשים והיה מה שספר. ואמנם אברהם חשבם לאורחים מבני אדם והתמיד במחשבתו זאת עד כי אמרו לו בפירוש זעקת סדום ועמורה כי רבה וגו' כי אז הכירם למלאכי ה' ודבר עמהם כאלו ידבר עם ה'.

הלא תראה פעם ידברו בלשון יחיד ופעם לשון רבים. והטעם שכאשר ידברו אליו דבר ה' יכנו המדבר לה' לבדו באמרם שוב אשוב אליך וגו'.
וכאשר ידברו צרכיהם כאנשים יכנו מאמרם לשון רבים ויאמרו כן תעשה כאשר דברת ויאמרו אליו איה שרה אשתך. ובבשורתם לידת שרה כתוב ויאמר ה' אל אברהם למה זה צחקה שרה היפלא מה' דבר למועד אשוב אליך.
ובאמת גם אלה דברי המלאכים במאמר ה' שאין לחשוב ששמה בין הדבקים נראה אליו אז ה' לדבר אליו דבר זה. ולא כתוב ומפורש הדבר הזה בכתוב.
ועוד שלמה שרה כחשה בפני ה' לאמר לא צחקתי הנוטע אוזן לא ישמע? אלא שגם אלה דברי המלאך ודבר בלשון יחיד בדבר ה' כאשר אמרנו. אמנם אברהם ושרה שעדיין לא הכירום חשבו שהאורחים אמרו זה לשרה לברכה שתראה זרע כאורח המברך בעה"ב לג"ח שעשה עמו וצחקה בקרבה על דבריהם והמלאכים אמרו לאברהם למה זה צחקה שרה היפלא מה' דבר? על כן שרה שלא הוציאה בפה אלא צחקה בלבה כחשה לאמר לא צחקתי בחשבה שהאנשים האלה לא בחנו כליותיה ומה שבקרבה.
והנה קמו משם האנשים ירצה קמו מסעודתם ונטו לילך אל סדום. כי על כן אמר וישקיפו על פני סדום כאיש הנוטה לצד השביל המביא לסדום.
ואברהם בידעו דעת אנשי סדום שלא יקבלו אורחים היה מתכוין לשלחם מעליהם שילכו לעיר אחרת ולהטותם הדרך שלא ילכו לסדום ולא יארע תקלה עליהם וזהו מה שאמר ואברהם הולך עמם לשלחם ולא אמר ללוותם כלומר שכוון לפייסם בדברים ולשלחם מסדום כי עד הנה לא הכיר אברהם המראה ועוד חשבם לאורחים והי"ת גזר אומר להודיע לאברהם האמת שלא יסרב עוד במלאכיו מללכת במצותו.
וזהו אמרו המכסה אני מאברהם וגו' פירוש למה אני מתראה אליו במלאך בדמות איש בכסות עינים טוב שיגלו אליו פנים בפנים להגיד לו למה באו בדבר ה'. ויאמר ה' זעקת סדום וגו' ארדה נא ואראה וגו' אז נגלו אליו האלהים לשלוחי ה' ואמרו אליו אל תעכבנו עוד מללכת לסדום כי אנחנו מלאכי אלהים ירוד ירדנו בתחלה לראות ברעתם.
ועתה ארדהבא ואראה הכצעקתה וגו' בפעם הזאת הכיר אברהם והבין במראה וקם להתפלל עליהם כמפורש בכתוב. וילך ה' כאשר כלה לדבר אל אברהם וגו' ונסע רוח ה' והנבואה ממנו.
פירש איך היתה הנסיעה הזאת. ויבואו שני המלאכים סדומה כי נודעו אז אליו למלאכים.

אולם מה שכפל הכתוב ואמר ויפנו משם האנשים וילכו סדומה ואברהם עודנו עומד לפני ה'. אין הפירוש שהלכו להם כי זה יאמר למטה.
אלא רצונו שכאשר נגלה אליו ה' וידע בבירור שמלאכים המה פנו משם האנשים וילכו סדומה כלומר עוד לא נראו אל אברהם בדמות אנשים אלא דמות וצלם האדם שבהם הלך לסדום ושמה נמשלו עוד לבני אדם. ואולם אברהם עודנו עומד לפני ה'.
וכבר נראה אליו ה' מלאכים ממש ואין צורך אליו עוד לגוויות האנשים בצורתם. וילך ה' כאשר כלה לדבר אל אברהם וגו' ופירש תיכף האיך היתה נסיעת שכינת האל ממנו באמרו ויבואו שני המלאכים סדומה בערב.
והסתכל שעוד לא קראם אנשים למול אברהם. אמנם גם ללוט נראו לבני אדם וע"כ אז לערכו חזר הכתוב להשאיל להם שם אנשים וישלחו האנשים את ידם ויאמרו האנשים אל לוט.
אולם כאשר גם ללוט נגלו למלאכי ה' באמרם כי משחיתים אנחנו חזר שמה לכנותם בשם מלאכים כמו שנאמר ויאיצו המלאכים ודברו דברים לשון יחיד כאלו תדבר שכינת ה' ויאמר המלט על נפשך. וגם לוט עשה כדבר הזה אל נא ה' הנה נא מצא עבדך חן בעיניך הנה נשאתי פניך לבלתי הפכי כי לא אוכל לעשות דבר וגו' כאשר תראה בהלוך הפרשה.
וה' המטיר על סדום מאת ה' מן השמים שהמלאך המטיר בדבר ה' כי יקראו למלאך בשם ה' כאשר אמרנו. אבל מה שאמר ויחזיקו האנשים בידו ובידי אשתו קראם בזה אנשים ודבר לשון רבים? (ב) הטעם לפי שהחזיק בידים להוציא החוצה הוא פעולת אנשים בעלי חומר בחוש ולא יתכן כלפי המלאך.
לכן בפעולה הזאת הסבו שמם ופעולתם לפעולת איש מבני אדם כבתחלה. בזה פירשנו כל הענין באר היטב בדרך הפשט ולא יבהילונו המראות האלה לכאורה תראינה בלי סדר.
ישוטטו רבים ותרבה הדעת: וישא עיניו וירא וגו' וירא וירץ לקראתם: וירא שתי פעמים ל הדבר יצא לספר בשתי ראיות ראיית החוש החיצוני והפנימי. כי אמנם (ג) כאשר יתייצב מנגד הדבר הנראה ישלח לאישון עיניו ניצוץ כדבר שכתבנו בפרשת בראשית משם תקחנו.
ויתקבץ בה אל נקודה. ואולם שמה לא יעמוד כי אם אחר התייחד קוי המשולש לנקודה ישובו ויתרחבו בהפך ויעשו משולש אחר יהיה מושבו בשטח הפנימי מהמוח שכנגד העין ונקודתו בנקודת המשולש הראשון.

והרואה ישפוט למראה עיניו כפי התושבת הנוגעת בקרום המוח. (ד) באופן שהאיש שיהיה לו יותר ריוח מן האישון אל המוח יראה יותר מאשר יתקצר הריוח ההוא כי תושבת הפנימי' גדולה בו מן האחר.
לכן יראה הרואה בתחלת ההשקפה באישון ולא יבין אלא בהסתכלותו בקרום המוח. זו היא ראייה אחר ראייה.
ובכל מקום כשירצה הכתוב להגיד הבנה בדבר מה יכפול בדבורו הראייה מזה הטעם. ככתוב (שמות כ') וכל העם רואים את הקולות וירא העם: אקחה פת לחם וסעדו לבכם אחר תעבורו כי על כן עברתם על עבדכם: אמרו חז"ל שהיה אברהם מצטער שלא באו אורחים.
והטעם שרץ לקראתם כי היה רואה שהיו משתמטים ממנו ולא רוצים להטריחו. ולבי אומר לי כי בראותו אותם מתלחשים ונצבים מנגד הרחק חשב שהיו האנשים נכלמים מאד על שלא הביאו עמהם עבד לשרתם.
על כן אברהם כמתנצל אמר להם שלא יכלמו על אשר עשו לעזובמשרתם לאחוריהם כי זה אין להם לגנאי אדרבה חושב הוא שעשו בכוונה לבוא אליו בלי עבדים כדי שיטרח הוא ויהיה לו שכר הרבה בעמלם. וזה אמרו כי על כן עברתם על עבדכם פי' בכוונה על זה עברתם הנה לפני עבדכם שהיה לכם ועזבתם אותו למרחוק לבוא אלי בלתו כדי שאטרח לבדי ואקבל שכר: דבר אחר אני הייתי חושב לעכב אתכם אצלי ימים או עשור. אך אמנם לפי שעל כן עברתם על עבדכם דרך העברה ליל תיכף ומיד לדרככם לכן אני אומר גם עתה כדבריכם כן הוא סעדו לבכם ואחר תעבורו ותלכו לדרככם. כי אלולי זה לא היה מדרך המוסר בדברי אברהם להזמינם לאכול על מנת שמיד ילכו מעליו: כן תעשה כאשר דברת: כלומר אם תעשה גם אתה כאשר דברת ותאכל גם אתה עמנו כאשר אמרת שנאכל: דבר אחר הואיל והמלאכים לא יאכלו ולא ישתו ונראו שמה כאוכלים שלא להוציא עתה מפיהם דבר שקר הוצרכו לומר כזה הלשון.
ופירושו כן תאכל אתה כאשר דברת שנאכל אנחנו: ותצחק שרה בקרבה וגו' ויאמר ה' וגו': היפלא מה' וגו' ותכחש שרה וגו': אשאל בדברים האלה שאלות א' מה הספור הלזה ולמה נכתב? נמשל לשיחת הילדים ופטפוטי הנשים! ב' במאמר שרה האף אמנם אלד שזהו לשון לא יורה מה שפירשו בו המפרשים אלא נראה יותר מן הדברים שהאמינה שתלד וזה יורה לשון האף אמנם שאל"כ היל"ל האם אני אלד? ג' בשנוי הלשון שאמר הכתוב ואני זקנתי כאשר אמרה שרה ואדני זקן ל צריך ביאור גם בדרך הפשט.

ד' גם שנוי אחר בלשון היא אמרה ואדני זקן בהווה והקב"ה בשנותו לא אמר ואני זקנה אלא ואני זקנתי לשעבר? ה' היפלא מה' דבר היה ראוי שיאמר היד ה' תקצר האין בה' יכולת וכדומה? כי אולם יפלא פירושו יתכסה ויתעלם כמו (דברים י"ז) כי יפלא ממך דבר למשפט. ואין זה רצונו שידע העתידות אלא שיוכל לעשות בגבורתו פלא שזקן וזקנה יולידו בנים ו' לא מצינו שה' שב אל אברהם בעת הלידה ולא המלאך ומה זה שאמר למועד אשוב אליך ל ץ' בספור הזה השני ותכחש שרה וגו' ויאמר לא.

מלבד שהוא הגדת מחלוקת אין תועלת בה. אם הוא עם ה' היתכן שהיא תכחש להי"ת היודע מחשבות אדם? ואם עם אברהם בעלה הלא גם הוא צחק? ח' יפלא שנתרעם ה' על מיעוט אמונת שרה וכשאברהם גם הוא נפל על פניו ויצחק בפרשה שלמעלה ויאמר בלבו הלבן מאה שנה יולד וגו' לא מצאנו שיחרה אף ה' עליו על זה.

וכי משוא פנים יש בדבר? ט' בהשיב לו הי"ת אשוב אליך ולשרה בן ולמעלה כתוב והנה בן לשרה אשתך וכאן לא אמר אשתך? ובפרשה הקודמת כתוב אבל שרה אשתך יולדת לך בן ולא אמר אשוב אליך ל נכון לתת יישוב בדברים. ואמנם כתבו חז"ל ואדני זקן אמר ר"י אתם מיילדים עצמכם ומזקינים אדוניכם ואני זקנתי מלעשות נסים.

גם אמרו שאותו היום שרה אמנו פירסה נדה. וע"פ המדרשים הללו המקראות יתכנו כי אמנם לא היה צחוק שרה כמובן מן המקרא לכאורה שיהיה דבר ה' בעיני שרה לצחוק והתול ואין אמון בה.

אלא צחקה דרך גאוה ורום לב. כי ראתה שלעת זקנותה פירסה נדה וחזרה לימי עלומיה נתגאית ויקל גבירה בעיניה.

ותבז לו בלבה לאמר הנה חזרתי לבחרותי מה שלא נולד כן באברהם בעלי אין זה כ"א מזלו גרם ולא מזלי ואין זכותו מספיק לשיחזור גם הוא בחור כמוני אנכי היום. וז"ש ותצחק שרה וגו' אחרי בלותי היתה לי עדנה וכבר שבתי לאשת נעורים אבל עם כל זה ואדני עדיין זקן כדברי המדרש מיילדים עצמכסומזקינים אדוניכם.

ובדבר הזה נתרעם ה' על שרה. כי אולם עונות שבין אדם לחברו חמורים מעונות שבין אדם למקום.

ואם לא הקפיד הי"ת כל כך על אברהם ומחל על כבודו שלא להוכיחו בפרסום לא מחל לשרה שביזתה ולעגה על אברהם, ע"כ הכריז ה' עליה בגלוי למה זה צחקה שרה עליך לאמר האף אמנם אלד. כלומר באמת אנכי היום ראויה ללדת ואיך אתמול בעיני בעלי אני זקנתי.

בתמיה.

אין הדבר כן ואין הדבר תלוי בי אלא בבעלי שהוא זקן. ולא תחשוב שלא אדע מה שבלבה כי לא יפלא ויתעלם מה' דבר.
לכן לא אמרה ואני זקנה לשון הווה שעתה שבה לימי עלומיה ואין שייך לומר זקנה. אלא ראייתה לסתור שגם לשעבר לא היתה זקנה ומעולם לא הזקינה וראויה היתה ללילד אלא שהחסרון בבעלה.
לפיכך חזר הכתוב וספר המחלוקת שהיה בין אברהם ושרה. צחקת לא צחקתי.
להודיע לנו שהם דברים נוגעים בינו לבינה ולא למול האלהים שהוא אמר לא היה בשבילי לבד וזה וזה גרם. והיא אמרה לא צחקתי.
והאריך בזה הכתוב ללמדנו (ה) כי רעה בעיני ה' מריבת אנשי ביתו של אדם יותר מאם חטאו לפניו. גם על זה שינה הכתוב לשונו באמרו אשוב אליך ולשרה בן.
הדבר יצא מפי המלך יתברך להוכיח אברהם ושרה על הצחוק וקלות ראש אברהם שלא האמין שיעשה ה' הנס הגדול הזה בשבילו. ושרה שלגלגה על אברהם וחשבה היותה עדיין בחורה.
ולא שהשיב ה' לה אורח כנשים דרך פלא. וכדרך נשים לה לא יאבו שמוע קול קורא אותן זקנות.
לכן כשאברהם למעלה בפ' הקודמת נפל על פניו ויצחק. השיבו הי"ת דרך תוכחה אבל שרה אשתך יולדת ולא אמר אשוב אליך.
לאמר לו שזכות הלידה תלוי בשרה ולא באברהם. ואך לשרה יולד ולא לאברהם.
וזאת תוכחת מגולה עליו על כי צחק כי בחמה לו על זאת. אמנם בבשורת המלאכים כתוב שוב אשוב אליך והנה בן לשרה אשתך שפירושו אשכין שכינתי בך ואשיבך לימי בחרותיך וזה מצד אברהם ומצד שרה והנה בן לשרה אשתך שגם זכותה יגרום.
יעשה זכות שניהם שוה כדין וכהלכה. וכשפשעה אחר כך בדבורה גם היא וצחקה הוכיחה הי"ת וייעד לה לידת הבן בזכות אברהם ולא בזכותה.
באמרו אשוב אליך כלומר בשבילך ולא בשביל שרה. ולשרה בן ולא אמר אשתך.
כי כאן הפך זכותה אליו ולא חשב זכותה כזכותו כאשר יתחשב אם אמר אשתך ירצה בדמותך בצלמך: וה' אמר המכסה וגו': ואברהם היו יהיה וגו' כל גויי הארץ: כי ידעתיו למען אשר יצוה וגו': לפירוש המקראות הללו כי אין בהם תבונה למראה עינים (ו) יראה לומר כי יראת העונש מביאה לידי יראת חטא ולעשות משפט וצדקה למען ינוס מעונש הנצחי.

מה שלא יביא כל כך אהבת השכר ותקות הגמול, והואיל והי"ת לא יכריח לעשות טוב כי הרשות לאיש נתונה. (ז) מכל מקום יורה חטאים בדרך ילכו ויתן לפניהם דמיון ותמונת עונשי הפושעים והמורדים בעבור ישמעו ויראו ויקחו מוסר לנפשם.
ואמנם זה לפנים משורת הדין לגודל רחמי ה' עם בריותיו. כי גם זה נקרא מניע חזק להטות לב איש לדרכיו.
ולא למשפט ישר יחשב אלא לצדקה וחסד. ולפי שהי"ת הבטיח לאברהם להגדיל זרעו ולתת שכר טוב לבניו.
ואם יחטאו הואיל וזה אפשרי כי הרשות בידם ויהיה ראוי להענישם על חטאם איך יתקיים א"כ ייעוד ה' להיטיב להם? היה מחכמת אלהים וחסדיו על כן להפחידם בעונש שכיניהם וקרוביהם המה ואביהם ויראו וייטיבו דרכם ויתקיים דבר ה' להיטיב להם. וזה היה תכלית ירידתם למצרים.
הקב"ה העמיד להם מלך שגזרותיו קשות להחזירם למוטב למאן יצאו ברכוש גדול וירשו את הארץ ויקיים ה' יתברך הבטחתו. והנה לא היה ה' מוכרח לגלות לאברהם הפיכתסדום ועמורה שחטאו לו.
באשר אינם קרוביו ומיודעיו היתכן שלא יעשה ה' אלהים דבר בעולם ולא יעניש גוי או ממלכה על הארץ מבלי שיתמלך בו? ומה לו לאברהם עם הגוים ההם ערלי לב וערלי בשר אשר לא מבני ישראל המה ומה תועלת לו בהצלתם? ואם ללוט ההולך את אברהם. כבר יצאה הגזירה להצילו בזכותו מבלי שאברהם יתפלל עליו ל אם לא שרצה ה' לגלות אוזן אברהם בעונשי שכיניו למען יספר לדור אחרון בניו ובני בניו ויפחדו ויראו וישמרו מאד לנפשותם ויוכל לקיים הבטחתו.
זו היא כוונת הפסוקים ביושר כי אמר מדוע מכסה אני מאברהם מה שאני עושה והפורענות שאביא על סדום והנה אני ייעדתי טוב לבניו שיהיו לגוי גדול וכו'. כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ויגיד להם את מכות הארץ ואת תחלואיה כדי שמיראה מדבר ישמרו דרך ה' ואוכל להביא הייעוד הטוב אשר דברתי עליו שאם יחטאו לא אוכל לקיים דברי במשפט: ויאמר ה' זעקת סדום ועמורה וגו': ארדה נא ואראה הכצעקתה וגו': יש לתמוה מה דבר ה'.
וכי באה אליו שמועה שאינה של אמת עד שצריך לירד לראות אם אמת הדבר ל ובמה שאמרנו יתכן. שאלו דברי המלאכים ההולכים להפוך את סדום וכבר ידע ה' שצעקתם רבה וחטאתם כבדה.

ואמנם דבר המלאך אל אברהם שאל יעכבנו מללכת לסדום. שאדרבה לכך בא ואולי לטובתם שיראה בעיניו אם יש בהם צד זכות ללמד עליהם ולא יאבדו מתוך הקהל.
וזה הוא התנצלות למול אברהם שיניחם לילך שמה כאשר אמרנו. ואמנם מה שאמר זעקת סדום ולא אמר זעקה שצועקים על סדום? וכן אמרו הכצעקתה ולא היה סדום הצועק אלא צעקת הנלחצים ודמעת העשוקים מסדום.
וכבר פירשו בו חז"ל כן. ואמרו גם על עסקי ריבה שהמיתו בייסורין.
ואמנם היה ראוי שיאמר ככה בכתוב? אבל יתיישב היטב במה שאמרו ז"ל במקום אחר כי הצועק על דבר שיש בו הוא נענש תחילה. ומוסר דין על חבירו מזכירין עונותיו זהו אם כן פירוש הכתוב זעקת סדום ועמורה כי רבה רצונו מה שהמה צועקים על הנעשה להם מהעוני והלחץ.
אבל גם חטאתם שהם עושים כבדה מאד. לכן ארדה נא ואראה אם כדמות הצעקה שצועקים על עושקיהם כן עושים גם הם לאחרים כלה ואעניש תחילה הצועקים: דבר אחר כי אין אדם צדיק בארץ אשר לא יאונה לו צער ויגון וצרות לבבו לא ירהיבו.
וכל זה כי מקרה אחד לצדיק ולרשע ועולם המכוער הלזה כמנהגו נוהג לא יתן לשוכנים בו אלא רעות רבות וצרות. (ח) כי האדם נברא לעולם ולא העולם לו כאשר נאריך זאת בפרשת וזאת הברכה בס"ד.
וזהו מה שנתרעם שהע"ה באמרו (קהלת ז) יש צדיק אובד בצדקו ויש רשע מאריך ברעתו. (ט) כי מה שהוקשה בעיני ראותו שיש לפעמים צדיק אובד ורשע מצליח.
וזהו קרי והזדמן. אמנם אלו היה תמיד כל צדיק אובד וכל רשע מאריך כל עם ה' נאנחים וישישו כל פועלי און כבר היה מקום לומר שאין בידינו לידע מה שהוא נרצה בעיני ה' ואולי מעשה ידינו לנגד המכוון.
או היה לנו להסתפק בדבר הטוב והרע ואם הטוב למראה עינינו הוא הרע הגמור וכן בהפך. אך אולם בראותנו שיש לפעמים רשע אובד ורשע מאריך וכן בצדיק אם כן הכל דרך מקרה (י) ואני חשבתי למשפט שאין לנו להתמרמר על צדיק ורע לו רשע וטוב לו כי זה הוא מראה חלום לעינינו ואין בעולם הזה איש מצליח יהיה צדיק או רשע.
ומי שיתחשב למראית העין שהשעה מצחקת לו ויצלח בכל דרכיו פתאום יבוא יומו ופתע ישבר לאין מרפא. ולא העלהו הזמן האכזר לשובע ההצלחות ועל גפי מרומי קרת אלא להשליכו משם בטיט היון מאגרא רמא ותשבר מפרקתו עד כי תגדל נפילתו ושקול היותר וביותר על כל הצלחותיו המדומות.

וגם הנה באמת אינם אלא לפנים וטעות הדמיון. (יא) הלא תראה שרוב השמחות ובשורות באות לאדם לרעתו וזה מבואר לעין כל ואיש נבוב ושפל לא תבאנה אליו מכות נמרצות בנוהג שבעולם.

הנה על פי הדברים האלה אין להתרעם על הצרות צרורות המתרגשות ובאות על החיים כי לכך נוצר האדם וצחוק עשה לנו אלהים ושלחנו הנה בגיא בן הנום הלזה לענין רע נתן אלהים לבני אדם לענות בו (יב) לצרף וללבן בעמק הבכא הזה נפשותם ויזכו לקנות העולם הצפון והחיים הנצחיים בזיעת אפם על מי אנחות וסערות תבל הצורר.

יג ואם רבות רעות לצדיק אע"פ שלא פעל און. הנה נשלמה כוונתו בזה על בואו כי לכך נוצרנו ולכן קנה שכרו גדול בעולם שכלו טוב ולפום צערא אגרא.

ומי שלא יתרבו צרותיו סימן רע לו שלא זכה לקנות עולמו. באופן שאם ירבו צרותיו על אדם על עונותיו סימן טוב לעולם הנצחי ובהפך סימן רע לו ועוד לאלוה מילין על זה בפרשת בא ובפרשת שופטים בס"ד.

על כן ברעת סדום ועמורה היה דבר ה' זעקת סדום ועמורה כי רבה פי' מה שצועקים על צרותיהם רבה היא כי צרות רבות להם. אמנם אף חטאתם כבדה מאד ולפיכך צריך אני לשקול בשיקול הדעת אם צעקתם שוה לעונותיהם והצרות בפלס כחטאתם עד שלא יכבדו אלו על אלו.

שאם עוד יוסיפו לחטוא יותר על צעקתם אשר חלה ה' בהם אדעה וצריך להענישם עוד: האף תספה צדיק עם רשע וגו': השופט כל הארץ לא יעשה משפט: קצת קשה על לשון המשפט המכונה על כללות הדין יהיה צודק או מעוות ונח היה לו לומר השופט כל הארץ לא ישפוט בצדק? וקרוב בעיני לפרש (יד) כי אמנם כאשר ישלח ה' חרון אפו עברה וזעם וצרה בעיר או במדינה כשניתנה רשות למשחית לחבל לא יבחין בין טוב לרע ואלו יש צדיק בתוכה יספה בלא משפט.

והטעם נבאר בפרשת בא אל פרעה ובפרשת שופטים בע"ה. במה שאירע במצרים שהוצרך ה' יתברך לעבור בעצמו לנגוף שלא יתן המשחית לבוא בבתי ישראל ולא יספו בעון העיר.

כדבר שכתוב (חבקוק ג') בזעם תצעד ארץ באף תדוש גוים יצאת לישע עמך מחצת ראש מבית רשע רצונו שכאשר יעניש גויי הארץ ישלח מלאך פניו אף וחמה וידוש גוים בלי הבחנת טוב ורע וגוי גם צדיק יהרוג. אולם לעמו ישראל יצא בעצמו ולא על ידי מלאך. יצאת לישע עמך וגו' ובזה מחצת ראש מבית רשע לבדו ויבחין בין טוב לרע וזו היא תשועה לעמו שלא יענש אלא המחוייב. כן במקום הזה ראה אברהם שהי"ת שלח מלאך

רע להפוך את סדום ע"כ נגש אל ה' ואמר למה ישלח האף והחימה שלוחיו להרע להפוך את העיר ולא ילך בעצמו.
באמרו האף תספה צדיק עם רשע. פי' האף ששלחת להעניש היא תספה צדיק ורשע יחד ולא תבחין ולמה שופט כל הארץ לא יעשה משפט בעצמו ולא על ידי שליח ל ז"ש לא יעשה משפט כלומר לא יעשה המשפט איך שיהיה בכבודו ובידו ולא ע"י מלאך אף וחמה ומשלחת מלאכי רעים.
ומצאנו בכתוב אף לשון נקבה (מ"ב כ"ד) כי על אף ה' היתה בירושלם. ובמדרש רבה אר"י בר נחמי' האף שאתה מביא לעולם אתה מכלה בו הצדיקים עם הרשעים.
ובהורמנא דידהו כתיבנא: אם אמצא בסדום חמשים צדיקים כתוך העיר ונשאתי לכל המקום בעבורם: מה שלא ענהו ה' שיציל הצדיקים ויעניש החוטאים לבדם. עיין בפרשת שופטים: הנה נא הואלתי לדבר אל ה' ואנכי עפר ואפר: ידוע במחקר הנכון כי כל גשם יתחבר בתחילת הוייתו מעצמים דקים.
אשר בהתקרבם זה לזה יתחברו גשם. ובהפרדם יחברו גשם זולתו.
ומשנוי התחברם יבוא שנויהתמונות והצורות. על כן כתב שלמה בחכמתו (קהלת ג') הכל היה מן העפר והכל שב על העפר.
קרא ברוב תבונתו עפר אל העצמים שבתחלת היצירה כי אין לנו מלה תורה על דקות האחרון אלא עפר ואפר. ולזה כוונו חז"ל באמרם שהקדוש ברוך הוא יושב ומזווג זיווגים. וכבר קצת מן הראשונים נתבהלו לתפוש הדעת הזה כי חששו למינות ולומר שאין יתרון לאדם אחר המות אשר שהכל אחד ורוח אחד לכל ואין צורה בגופים אלא גשם בשנוי התחברות עצמיו והפרש תנועתם. (טו) ויתנשאו על ככה למאוס דרכי המחקר האחרון ונכשלו.
כי אמנם זו היא אמונה שלמה תשלים ידיעתנו בה יותר וביותר לאשר יקראוה באמת כי אדרבה בזה ידענו (ין) שאין דבר מת תחת השמש. וכל מה שברא הקב"ה בעולמו הוא נצחי חי לעולמים עד שירצה ה' יתברך ואין מות בנבראים אלא חלוף תנועה ומחברת.
וכל שכן רוח האדם העולה היא למעלה על כל גשמי שהיא נצחית. ויש להסתיר מהמון העם הדברים.
והמשכילים יבינו ראשי פרקי' אלו ויוסיפו לקח מדעתם. ראה מה שכתוב באברהם הנה נא הואלתי לדבר אל ה' ואנכי עפר ואפר.

ועת לחשות: האחד בא לגור וישפוט שפוט עתה נרע לך מהם: פירוש על כי באת לגור והיית אורח גם עתה ועלית לגדולה להיות שופט עלינו כדברי חז"ל. לכן אתה מכבד האורחים שכמותך.
צריך אם כן להרע גם לך כי אורח אתה כדי שלא תכבדם מכאן והלאה. וזה פתרון נרע לך מהם כלומר נרע לך בשבילם: השב אשת האיש כי נביא הוא: זו תשובה על מה שאמר אחותי היא.
לפי שידע שילקחוה ממנו: רק אין יראת אלהים במקום הזה והרגוני על דבר אשתי: מלת רק צריכה ביאור גם יפלא שנתיירא ליהרג ולא פחד שיקחו את אשתו אע"פ שלא יהרגוהו והיה מן הראוי שיקפיד יותר על זלות אשתו מחייו? ואולם יש לך מדינה שאנשיה יראי אלהים במה שבין אדם למקום ולא כן במה שבין אדם לחברו.
ויש לך מדינה שמדותיה להפך המה אנשי אמת שונאי בצע אמנם אין יראת אלהים על פניהם במה שבין אדם למקום. ובדמותם היו הקדומים אומרים עולם כמנהגו נוהג והאמינו שהחוקים והתורות ניתנו להיישיר חיי האדם בין איש לחברו שאלמלא מוראם חיים יבלעו.
ולפי זה כל עמל האדם שלא להרע לחברו כי כן יישובו של עולם ולא מיראת ה' ולתכלית עבודתו ומצותיו. ואמנם שתיהם רעות תואר מאד בעיני ה' (יז) מכל מקום הורע כח השנית מן הראשונה.
כי אם אין יראת ה' על פני האדם שוא עמלו להדריכו במעגלי יושר הקבוץ המדיני. ומי שיש בו יראת ה' אף אם יגזול ויגנוב לסוף בא לשמה וישוב אל ה' ויצטדק במתנת ידו בקרב אחיו.
ואם אין אלהיו בקרבו הנה חסדיו וצדקותיו המה כסות עינים ובדרך חנופה וכל רוח אין בקרבו. ולפי האמונה הרעה הזאת אם יחטיא איש לאיש בדבר הנוגע המדינות האנושי ראוי להענישו להזהיר את העם ולא יזידון עוד אבל לא ישימו על לב אם יחטא לה'.
לכן אבימלך שהיתה לו האמונה כזאת אם היה לוקח אשה מבעלה זהו חטא שבין אדם לחברו וגדול עונו מנשוא אצלם לפי הסדר המדיני. כי יקפצו עליו אנשי עירו וחכמיו.
אמנם אם יהרוג המלך איש לאיזה עלילה אשר תמצא ואין לו דמים זהו פשע אל ה' היודע מחשבות אדם. ולא יאשימוהו עבדיו.
כי יאמרו שהרג על חטא הצפון או כאשר עשה דוד לאוריה. זהו שאמראברהם חשבתי שבמקום הזה אין חטאתם אלא במה שביניכם למקום לבד ובודאי ימיתוני כדי ליקח

אשתי אבל לא שיקחו אותה על פני כי זה במה שבין אדם לחברו ולא נחשדו באמונתם על כך.

זה לשון רק אין יראת אלהים כלומר חטא זה לבד בכם ולפיכך יראתי שתהרגוני ולא שתקחו אשתי בחיי: הנה הוא לך כסות עינים לכל אשר אתך: לפי שבכל מלכות ישימו נציבים על הגבול שמה יגבו מס ומכס על כל הסחורות היוצאות מן הארץ כמשפט. וכל דבר שהוא בא מאת המלך יצא לחפשי חנם כי אין ראוי שהמלך יפרע מכס לעצמו.

ואם כן יפה אמר אבימלך הנה נתתי אלף כסף לאחיך והכסף הזה הוא לך לכסות עינים לכל הסחורות ומטלטלים שיש לך שתהיינה נגררות אחר האלף כסף שבאו מאתי ויניחום הנציבים לעבור בלי מכס כי יאמינו שהכל מידי נתנו לך: כי עצור עצר ה' בעד כל רחם לבית אבימלך על דבר שרה אשת אברהם: קצור קצרה יד המפורשים די השיב איך ידעו כי עצר ה' בעד כל רחם בלילה אחת ל ולמה לא כתב העונש בעת החטא כדבר הכתוב בפרעה וינגע ה' וגו' ואלו כאן לא כתב אלא הרפואה? מהרי"א אשכנזי השתדל למצוא דברי חפץ שזהו ספור מה שהיה מקדם שנולדו כל אמהות לבית אבימלך עקרות מיום הולדם והועילה תפלת אברהם לרפאם שילדו.

ואמנם מ"ש על דבר שרה פירש שהוא טעם למה שאמר למעלה. ומלבד אשר נלחץ בדברים האלה עוד יקשה האיך קרה מקרה בלתי טהור כזה לכלנה בכל בית אבימלך אם לא כי יד ה' עשתה זאת לתכלית מה? לכן נאמר להוסיף על דבריו ואמת הדבר שלא באה עצירת כל רחם בפעם הזאת להעניש אבימלך על דבר לקיחת שרה אלא הטעם כדבר שאמרו ביצחק שהקב"ה מתאוה לתפילתם של צדיקים ולכך נעקרה רבקה.

גם בזה הי"ת עצר כל רחם לבית אבימלך מיום שנולדו. כי גלוי וידוע לפניו שיתגלגל דבר שרה עם אבימלך ויתפלל אברהם עליהם אל ה' ויבוא הנס על ידו על כן אמר כי עצר ה' מימי קדם כל רחם לבית אבימלך על דבר שרה כדי שיבוא הפלא הזה בשביל שרה וירפאם ה': ויפקח אלהים את עיניה ותרא באר מים: צוה הי"ת שיתרחב לה אישון בת עיניה באופן יח שהמשולש יתרחב עד שהנקודה תתגדל גם היא ותוכל להביט למרחוק עד שראתה הבאר רחוק כמה מילין: אלהים עמך בכל אשר אתה עושה: ועתה השבעה לי: ואם תשבע לעשות לי טובה הקדוש ברוך הוא יסכים על ידך בהיותו עמך בכל אשר אתה עושה: אם תשקור לי: אם תדבר עוד לי שקר וכזב כמו שעשית כבר לאמר על אשתך אחותי היא: על כן קרא למקום ההוא באר שבע: פירשנו בפרשת תולדות עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה: צריך לדקדק שנראה חלילה שהי"ת לא ידע העתידות כמו שפקרו בזה רבים.

וכן באמרו והאלהים נסה את אברהם כאלו לא ידע אם יעמוד בנסיונו אם לא. וכן באיוב? ואמנם בס"ד נאריך בדבר בפרשת וילך ובפרשת שלח לך.

אולם במה שאמר עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה (יט) יתכן מאד בשנדע שהאל ידע העתיד כאלו הוא הוה לפניו וגם טרם עשות אברהם הנסיון בבנו ראה ה' כי כן יעשה. וזהו אמרו עתה ידעתי ולא עתה אני יודע.

אלא רצונו שמה שעתה עשה כבר ידעהו ה'. ולא חשך אברהם את בנו מידיעת ה' אף טרם שצוהו הי"ת: יען אשר עשית את הדבר הזה ולא חשכת: מכאן שמחשבה טובה הקב"ה מצרפה למעשה.

כי קרא עשייה לאשר לא חשך. ושב ואל תעשה קראו קום עשה.

וכן כתוב (דברי' י"ז) לא תטה משפט גר יתום. על כן אנכי מצוך לעשות את הדבר הזה: פרשת חיי שרה ויהיו חיי שרה מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים שני חיי שרה: הואיל ובעולם הנבזה הלזה (א) חיי האדם אינם חיים אלא מיתה תמידית.

מלבד ימי הילדות שבע שנים אשר בהם הילד ידלג כאיל לא יחשוב לתהפוכות הזמן וחשוד כי יבוא והצרות לא תרוצצנה רוחו ושכלו כי יחבקוהו וינשקוהו כל רואיו. ואחרי כן גם עליו יעבור כוס תרעלת היגונים בלכתו לבית הספר ללמוד ולייגע ולעבודה הזאת צרה כמבכירה אל מחשבתו השפלה על כל הצרות כידוע.

על כן הכתוב בא כמגיד לנו הדבר הרע הזה. באמרו שכל קכ"ז שנה של שרה חיי' לא נקראו חיים אלא עד שבע שנים והשאר אנחה ישברון מתנים זעם וצרה.

כי אולם היו חיי שרה רבים אשר אינם חיים מאה ועשרים שנה. אבל ושבע שנים לבדם היו שני חיי שרה והשאר כלא היו לכן באלו לבד כתיב שנים לשון רבים: גר ותושב אנכי עמכם וגו' עד לאברהם לאחוזת קבר מאת בני חת: השאלות בפרשה הזאת רבו למעלה א' מדוע לא הלך אברהם בעצמו אל עפרון לקנות ממנו השדה עד שהוצרך לשאול מאת בני חת שהמה ידברו אל עפרון ויהיו סרסורים בדבר? ב' כאשר אמר גר ותושב אנכי עמכם שאין זה טעם נכון לשיתנו לו קבר כי אף אם לא היה גר היה ראוי לקבור מתו? ג' על אשר ענוהו שמענו אדני ואברהם גם הוא אמר שמעוני אך אם אתה לו שמעני.

וכן עפרון וישמע אברהם אל עפרון. וכן אלו דברי מותר כי ישמעו כל אשר ידברו אם לא היה חרשים ל ד' נשיא אלהים אתה בתוכנו ומשמע שבקרבם לבד הוא נשיא אלהים ולא בעיר אחרת וזה לו גנאי ולא שבח? עם כי הוא אמר להם כבר גר ותושב אנכי ושהיה אורח נטה ללון.

ה' איש ממנו את קברו לא יכלה ממך והוא לא שאל קברם המיוחד להם ל ו' ויקם אברהם מאיזה מקום קם? ז' וישתחו לעם הארץ לבני חת אם עם הארץ היו המה בני חת. תרתי למה לי? ח' וישתחו לעם הארץ וידבר אתם.

שכל זה מיותר ויספיק אמרו וישתחו ויאמר אליהם? ט' אם יש את נפשכם לקבור את מתי. אין הלשון מכוון שהם בעצמם שרי וקציני הארץ יהיו קוברים מתו בידיהם ל י' יתננה לי בתוככם.

מה טוב שיאמר בארצכם כי איך אפשר שיתן הקרקע בתוך בני חת? י"א ויען עפרון החתי את אברהם באזני בני חת לכל באי שער עירו. מה ילמדנו בזה שידבר דבריו באזני כל העם מקצה ובאזני כל השרים? י"ב אם אברהם שאל לעפרון המערהלבדה אשר בקצה שדהו למה עפרון אמר לתת לו גם את השדה והוא לא שאל את השדה אלא המערה לקבור? י"ג לעיני בני עמי נתתיה לך.

למה לא אמר גם לעיני בני חת אלא בפני עם הארץ לבדו? י"ד בהפרש שבכתובים פעם יזכיר בני חת ופעם עם הארץ. אמר וישתחו אברהם לפני עם הארץ ולא לבני חת כבראשונה.

וכן וידבר אל עפרון באזני עם הארץ ואחר כך אמר את הכסף אשר דבר באזני בני חת ולא אמר באזני עם הארץ. ראוי לתת טעם בדבר מדוע פעם יזכיר אלו ופעם אלו ופעם שניהם? ט"ו ויען עפרון את אברהם לאמר לו.

זה הוא דבר מבואר שאם היה מדבר עם אברהם יאמר הדברים אליו ולא לאיש אחרא וכן אמרו ביני ובינך מה היא והם לא היו אוהבים וחברים מקדם? י"ו וישמע אברהם אל עפרון וישקול וגו' וזה לא דבר עפרון. אדרבה נראה מדבריו שלא היה רוצה כלום באמרו ביני ובינך מה היא? י"ז אשר דבר באזני בני חת משמע ששאל לו כסף השדה בלחש באזני בני חת לבד.

ואין הדבר כן אלא דבר עפרון בפרסום בעיני כל עם הארץ? י"ח ויקם השדה והמערה אשר בו לאברהם וגו' למה כפל הדבר הזה פעמים שלש? י"ט מה שאמר מאת בני חת. ואין הדבר כן כי קנה השדה מאת עפרון ולא מאת בני חת? מלבד מה שיקשה שבפסוק ראשון כתוב לעיני בני חת ובשני מאת בני חת.

וכן בסוף הפרשה כתיב ויקברו אותו יצחק וגו' אל שדה עפרון וגו' השדה אשר קנה אברהם מאת בני חת? ואמנם ההפרשים הללו צריכים פירוש. כ' למה קראו עפרון איש רע עין כילי וקמצן.

וכי מפני שלא רצה לתת שדהו במתנה לאשר לא עמל בו יגונה? וראוי לבאר בהיתר הספקות כולם. כי בחברון היו בני חת מושלים על הארץ בשררה.
ועפרון אף הוא היה מן השרים. ומנהג רוב הערים כאשר עד היום הזה כי כל קציניהם ושריהם יציבו להם ציון ומקום קבר להם ולזרעם שמה יקברו כל יוצאי חלצם.
וקרוב הדבר שבחברון יהיה סימן דירת קבע לאדם ולהיות אזרח בעיר כשהיה לו בה מקום מיוחד לקברות בתוך קברי בני העם. והאורחים והגרים אם ירצו בתוכם להשתקע כדין כל הבא לישב בעיר בארץ נכריה אין ספק שיצטרכו ליקח רשות מטובי העיר רצוני שיתקבצו השרים ורוזנים נוסדו יחד ושמה ברוב מניינם יתנו רשות לאורח לקבוע בית דירה ולקנות לו אחוזת קבר ויהיה נכלל ביניהם כאזרח הארץ.
ומלבד האמור ידוע כי כל הרוצה לקנות קרקע ולא יערערו עליו לאחר זמן ויטרפו אותה ממנו שטרי חוב המוקדמין ישתדל לקנות בפומבי מהמלך או מהרבים ואז מקחו קיים לעולמי עד. וזהו הדת והנימוס ביניהם גם בזמן הזה.
לכן אברהם איש עניו מאד בבקשו מקום קבורה בחברון ארץ מגוריו. הוצרך לקבוץ בני חת קציני הארץ והלך לפניהם וכה אמר בלכתו.
להיותי גר ותושב עמכם ולא אזרח באתי לבקש מכם רשות לקנות אחוזת קבר לי ולמשפחתי. וכדי שיהיה מקחי קיים תנו נא אותה אתם לי ואקננה מן הרבים שרי הארץ שלא יהיה מערער עליה להבא.
וזהו אמרו גר ותושב אנכי עמכם תנו לי אחוזת קבר וגו'. ירצה שהיה מבקש מהם שני דברים אחד ליתן לו רשות אחוזת קבר והשני למכרה לו מאת הרבים, ובני חת שנשאו לו פנים ענו לו שמענו אדני נשיא אלהים אתה בתוכנו וגו' פירוש אין לך לבקש זה ממנו נשיא אלהים כי אתה בתוכנו ובקרבנו אתה יושב ואף אתה כמונו אזרח הארץ ולא אזרח וגר כאשר אמרת.
וכל זה דרך חנופה ונשיאת פנים לאברהם. על כן צריך להבדיל בין נשיא אלהים לאתה בתוכנו ור"ל אתה בתוכנו כמונו ואם כן לא מבעיא שהרשות לך נתונה אלא גם תוכל לקבור מתך בקברנו אשר כרינו לנו לעצמנו כדרך סגני המקום וכאשר ניתנה לאברהם הרשות בדברים הללו לקנות לו בתוכם קבר אין ספק שנתן להם תשואות חן ולא הוצרך הכתוב להביא המפורסם אלא ספר שאז קם אברהם מלפני השרים בני חת והלך לו אצל ההמון מעם הארץ שלבני חת.

ירצה קהל העם שהיו תחת ממשלת בני חת כי להם הקרקעות. וידבר אתם: שידברו אל עפרון שימכור לו המערה בחשבו שעפרון לא היה מן השרים אלא לנבלותו חשבו מעם הארץ.

ב כי כל שר וקצין שינהג בקמצנות נבל וכילי ונבלה עמו יחשבוהו לדל נבזה וחדל אישים ולא יכירוהו. ולהם עם הארץ נכון לומר שיקברו מתו כי עליהם דלת: הארץ מוטל צרכי הקבורה כדברי חז"ל שנעלו החנויות והלכו לגמול חסד לשרה.

ואמר להם כי לא גבה לבו ולא רמו עיניו להשי' קברו בתוך קברי השרים בני חת אלא די לו שתהיה המערה בתוככם רצונו בתוך עם הארץ לגודל ענותנותו. אז חזרו כל עם הארץ עמו לשאול את המערה מעפרון היושב במושב השרים בתוך בני חת.

וגם זה לא אמר הכתוב בפירוש כי הוא מבואר מהלוך הפרשה. אמנם עפרון היה איש צר עין מן הצבועים המתדמים לנדיבי עמים.

ג כי אם לא רצה לתת שדהו במתנה על זה לא יגונה. אלא יחשב לו לשבח כי הצדיקים חסים על ממונם.

אולם מתהלל במתת שקר ורמאי זהו רע בעיני אלהים ואדם. כי לא לבד רצה להתראות לאיש נדיב בפני קהל ועדה ובקרבו ישים ארבו לשאול שלא כהוגן ת' שקל כסף.

עוד רצה למכור גם את השדה אגב המערה דבר שלא היה לאברהם צורך בו. ועוד בה שלישיה שהיה חושב מחשבות להתעולל על אברהם שיקנה השדה ממנו ולא מאת השרים בני חת כדי שלאחר זמן יבואו ויטרפו ממנו על מה שלא נעשית בהסכמת טובי העיר כנהוג וכמו שאמרנו.

הלכך בבוא אברהם בחברת עם הארץ לפניו ועפרון ראה עצמו בקהל רב רצה להקרא בפניהם שוע ונדיב. והראה בדבריו כאלו ירצה לתת השדה לאברהם במתנה ומתנה אינה צריכה פרסום ואין צריך לדקדק אחריה.

ואמנם עשה זה לשני טעמים. הא' שהשרים לא יכירו נבלותו וקמצנותו שעל מערה ושדה אשר לא יעבד ולא יזרע ישאול ת' שקל כסף.

והשני שחשב לרמות אברהם ויקננה ממנו שלא בפני השרים ויוכל לאתר זמן להחזירה כאשר הצענו. על כן כתיב שאמר לו עפרון השדה נתתי לך וגו' וזה אולם באזני בני חת לכל באי שער עירו כלומר להיותו בפרסום ובפני כל העם אמרתי השדה נתתי לך במתנה.

ואין צורך לבקש שיראו בני חת והשרים ויהיו עדיו בחותמיו כי אין חותמים שרי הארץ אלא על המכר ולא על המתנה. ואין לך לספק שאחזור בי כי כבר נתתיה לך לעיני בני עמי והכל יודעים הדבר.

והנה אברהם לא שת לבו לזאת בתחלת דבריו ולא הבין תחבולותיו אלא חשב זה לנדיבות לב עפרון והשתחוה בפני כלם לתת לו תשואות חן על הדבר. אבל אברהם שונא מתנות לא הסכים בזה לדברי עפרון ושאל לקנות השדה ממנו בפני עם הארץ.

ואז תיכף עפרון גלה רעתו בקהל באמרו ויען עפרון את אברהם לאמר לו פירוש הפרישו מהמון העם ודבר אליו לבדו בלחש כאלו לא ירצו שישמעו דבריו בין החיים ושאל לו ת' שקל כסף. וזה אמרו ביני ובינך מה היא כלומר אם תרצה לידע שווי השדה ביני ובינך ולא בפרסום ד' מאות שקל כסף ומה הוא הסך הקטן הזה שנצטרך למכר במושב השרים ועמי הארץ.

ולכך אמר שמעני פי' הביננו ושמע כוונתי שעד הנה לא דברתי אלא לכבדני נגד זקני עמי. (ד) וכאשר שמע אברהם דבריו אלה והבין היותו איש רע מעללים און ומרמה וששאל שלא כהוגן וגוזמא בדמי השדה ויהי כמחריש בפני הקהל.

לא רצה לשמוע אל דבריו כלל גם לעצה אשר יעצו לקבל המכר בסתר ולא בפני השרים בידעו שתחתיה תעמוד הבהרת כמו שהיה באמת. אלא רצה לקנות השדה מאת בני חת ובזה אין מערער ואין כושל במחניו.

ז"ש וישמע אברהם אל עפרון ירצה הבין רוע דעתו ואדרבה שקל הכסף אשר עפרון דבר באזני בני חת רצונו שמנה הכסף לעיני השרים בני חת והם שמעו וראו המכר. ויהיה באזני בני חת קאי אל שקילת הכסף לא אל דברי עפרון.

באופן כי קם שדה עפרון לאברהם למקנה לעיני בני חת ולעיני כל באי שער עירו ולא בסתר כדברי עפרון. ויקם השדה והמערה לאברהם לאחזת קבר מאת בני חת אדוני הארץ והרוזנים בדבר שנוגע לרשות הקבר ואין מחריד.

הלכך הדבר יצא והקול נשמע לדורות שקנה מאת בני חת עצמם כאמור בקבורת אברהם. הנה קנה אם כן בין קרקע השדה שהוא דבר המגיע לעפרון ובין רשות ואחוזת הקבר שהוא דבר המגיע לאדוני הארץ.

ולכן כפל פסוקים שנים א' לשדה וא' לקבר כנראה בפירוש. וכן בקבורת יעקב כאשר עוד נפרש שם: בתולה ואיש לא ידעה ותרד העינה ותמלא כדה ותעל: אין צורך לאשר איש לא ידעה אם העיד הכתוב שבתולה היא אם לא שבחר להגיד צניעות רבקה אשר עדיין לא יצאה על פני חוץ ואיש לא הכירה ופניה לא ראה.

ועכשיו נעשו מעשי נסים לאליעזר שבאה אל העין למלאות כדה שלא כנהוג אמנם ובחפזון ובמרוצה מלאה כדה ותעל מיד לביתה לצניעותה. לולי שרץ לקראתה להחזירה לומר הגמיאיני שהיתה בורחת מבושת פנים: גם תבן גם מספוא רב עמנו גם מקום ללון. יתכן שבתואל היה איש מלון מקבל אורחים בשכר ורבקה בתום לבבה הגידה הכל לאליעזר. אבל לבן רץ כמנהגו החוצה אל העין להקביל פני האורח ושמע את דברי אחותו אחר כך שזהו קרובו וידע שאין ליקח ממנו שכר מלונו.

החליף הדבור ואמר אנכי פניתי הבית ומקום לגמלים כלומר אין אני מקבל אורחים ואין לי מקום ללון אלא לכבודך עתה פניתי הבית והכינותי מקום לגמליך. ולא אמר לתת לו תבן ומספוא אלא המקום לבד.

וכאשר הבין עבד אברהם דעתו פתח הגמלים בידיו ונתן משלו מספוא ותבן לגמליו ולא רצה ליקח אז לאכול מלחם רע עין. זהו שאמר ויאכלו וישתו הוא והאנשים אשר עמו ולא אמר ויעש להם משתה או ויאכלו יחדיו שלא אכלו אלא ממה שהביאו משלהם: ראוי לפרש מה שאמר שני פעמים הגידו לי לאין צורך? ומה שאמר ואפנה על ימין וגו' ולא כתב ואשובה אלי אמנם הטעם ששאל מהם עצה אם לא יתנו לו רבקה אל מי מקדושים יפנה לקחת לו משם אשה.

וזה אמרו אם ישנם עושים חסד הגידו לי. ואם לא הגידו לי אם אפנה על ימין או על שמאל לבקש אשה לאדוני כי אתם מכירים שכיניכם אם טוב ואם רע: ויבאה יצחק האהלה שרה אמו ויקח את רבקה ותהי לו לאשה ויאהבה: לא כמנהג החושקים יקחו אשה ליופיה ויאהבוה ואחר כך ישאוה וכשלבם גם בה ישנאוה.

אמנם יצחק לקחה תחלה ותהי לו לאשה ואחר כך ויאהבה: וישכנו מחוילה עד שור אשר על פני מצרים באכה אשורה על פני כל אחיו נפל: כי כל מי שאינו מתייחד עם משפחתו (ה) ובוחר לילך יחידי לגור באשר ימצא ויפרדו איש מעל אחיו כל האומות ימשלו בו ואלו ישבו יחד באחדות ושלוה יטילו מוראם על הבריות.

על כן בני ישמעאל שהלכו אחת הנה ואחת הנה היו נסבה שכל אחיהם בני קטורה משלו עליהם. כי בשכנם מחוילה עד שור ארץ רחבת ידים אגודות אגודות על פני כל אחיו נפל ארצה.

וירד מטה מטה: ד"א פירוש אשר נפל על פני כל אחיו: כי נתפרד הוא מאחיו והלך לו לארץ אחרת כדכתיב מן הארץ ההיא יצא אשור ויבן אתנינוה וגו' הנה נסע מאחיו בני שם ונתפרדה החבילה וילך שפי לבדו לבנות ערים לא לו תהיינה כאשר אחיו רחוקים

ממנו לא יכלו לבוא לעזרתו. לכן בני ישמעאל אשר באר לשכון מחוילה עד שור בואכה אשורה וסבבוהו מכל פה מנוחה הדריכוהו.
לא היה דרך לאחיו למנעם עד שעל פני כל אחיו לסוף הימים נפל לעיניהם ולפניהם ולא יכלו לעזרו כזה וכזה תאכל חרב פירוד הלבבות בין האחים: ד"א כי אמנם לדברי חז"ל ישמעאל. עשה תשובה.
וראייתם מאמרו ויקברו אותו יצחק וישמעאל שהקדים עליו יצחק אחיו הקטן ממנו (ן) והורה בזה היותו נוהג במדת הענוה והשפלות ומשהשפיל עצמו הקדוש ברוך הוא הגביהו בנשיאות ונחלות בלי מצרים בארץ החוילה אשר שם הזהב. וזהו כוונת הכתוב אחרי ספרו נשיאי ישמעאל בחצריהם ובטירותם.
וששכנו מחוילה עד שור וגו' שקטים ושאננים. לפי שעל פני כל אחיו נפל ונהג עצמו בענוה ובמוסר בהושיבו אחיו בראש ולפניהם מפיל עצמו בכריעה והשתחויה: פרשת תולדות ואלה תולדות יצחק בן אברהם אברהם הוליד את יצחק: הואיל ואיש השלם (א) הוא ראש למשפחתו והרשע סוף לה.
כאשר ענה איש חכם וישר אמנם לא היה לו זכית אבות אל איש נבזה וחדל אישים ממשפחת רם. משפחתי מתחלת בי ומשפחתך נשלמת בך.
בכאן הגיד הכתוב שבין אברהם ובין יצחק היו תמימים וישרים ומשפחתם מתחלת בהם והיו המה ראש ושם למשפחתם: ויהי יצחק בן ארבעים שנה בקחתו את רבקה בת בתואל הארמי מפדן ארם אחות לבן הארמי לו לאשה: יקשה שלא מנה שני חיי יצחק בקחתו את רבקה למעלה ל גם מה שספר ייחוס רבקה לאין צורך בשכבר ידענו שהיא בת בתואל ואחות לבן ל ונראה בעיני שהובא כל זה להורות כי יצחק מצדו היה ראוי להוליד.
לולי שרבקה היתה עקרה לאשר לא היה לה זכות אבות כיצחק שזכות אברהם עמדה לו. על כן כתיב אברהם הוליד מבנין הפעיל רצונו שאברהם הוא היה המוליד את יצחק בזכותו.
ויפה אמר הכתוב ויהי יצחק בן ארבעים שנה וגו' כלומר לפי שלקח אשה שאין לה זכות אבות ואדרבה היא בת בתואל ואחות לבן הרשעים על כן עקרה היא. ויהיה פי' בקחתו את רבקה וגו' בשביל שלקח את רבקה והיא בת בתואל ואין לה זכות אבות ד"א אתאן לדברי חז"ל.

הם אמרו שיצחק המתין לרבקה עד ג' שנים. וטעמם עמהם כי לקח הילדה הזאת לאשה עד לא למדה ממעשי אבותיה הרעים ויוכל להדריכה בדרך ה' ובנימוסיו הישרים כדיו כתובה על נייר חדש.

ואלה הגיד הכתוב ויהי יצחק בן ארבעים שנה. וכי ישאלך לבך לאמר מדוע ככה עשה ולא נשא אשה קודם לכן? תשובתו בצדו בקחתו את רבקה בת בתואל וגו' לפי שהוצרך להמתין לרבקה עד ג' שנים ויוכל לנשאה.

וטעם לקחתו רבקה קטנה לפי שהיא בת בתואל ואחות לבן שאם ישהה וימתין עד שתגדל עוד תלמוד ממעשיהם: ויתרוצצו הבנים בקרבה וגו': ויאמר ה' לה שני גוים בבטנך וגו'. יש להקשות בדברים האלה א' על אמרה אם כן למה זה אנכי שאינו דבור תבונה בו.

ואל מה נסמך מאמר אם כן? ב' על שהלכה לדרוש את ה' ומה תרצה לשאול מאת ה' הלא ידעה עצב ההריון והלידה בנוהג שבעולם? ג' בפי' ויתרוצצוהבנים שאם היא תנועת הילדים בבטן זהו המנהג בכל הנשים ההרות? ד' בתשובת ה' לה שני גוים בבטנך כי זו אינה תשובה למרק עצביה ולהקל מכאוביה? ה' על שנוי הלשון שאמר ושני לאומים ממעיך יפרדו ולא אמר ושני לאומים במעיך כדרך שאמר שני גוים בבטנך.

או יאמר גם שם שני גוים יצאו מבטנך? ו' שלא אמר וגוי מן גוי יאמץ ותפש לאום? ז על מה בא ייעוד ה' לה שרב יעבוד צעיר והיא לא שאלה מי ימלוך על אחיו ומי יעבוד? וליישוב המאמר ומענה ה' ידוע נדע מה ששאל אנטונינוס לרבי בפ' חלק אם יצר הרע שולט באדם משעת יצירה או יציאה.

ומסיק משעת יציאה שאם לא כן יבעוט באמו ויצא. עוד אמרו חז"ל ויתרוצצו הבנים בקרבה כשעוברת על פתח ע"ז עשו מפרכס לצאת ועל פתח בית המדרש יעקב מפרכס לצאת.

וכמדומה לי שזאת היא כוונת המקראות הללו. כי אמנם רבקה בראותה הפרכוס העצום שלא כדרך כל הארץ פחדה פחד שיהיה יצר הרע שולט משעת יצירה ויבעטו בה וימיתוה.

לכן הלכה לדרוש את ה' למדרשו של שם לדעת על מה זה. אם משעת יצירה או יציאה. ואם משעת יציאה למה מפרכסים לצאת זה על פתח ע"ז וזה בבה"מ עד שלא נולד בהם יצר הרע. ויאמר ה' לה אל תיראי ולבך אל יפחד הואיל ויצר הרע אינו שולט בבטן טרם יצא לאויר העולם אמנם מה שמפרכסין בבטנם זהו דרך פלא ושלא כמנהג העולם לפי ששני גוים בבטנך כלומר שעד לא נוצרו בבטן ידעם ה'.

ומ"מ זהו סימן לבד ולא שמפרכסים לצאת ואין להם עדיין יצר. כי אמנם לא יתאמצו זה על זה אלא בהיותם לאומים וכבר יפרדו ממעיך כי אז יכנס בהם היצר.
והראיה כי אחר כך לאום מלאום יאמץ ורב יעבוד צעיר וכאן שניהם מפרכסים ואין אחד שולט על חבירו. וזה מופת שאין לעת עתה בהם יצר הרע.
אלא סימן מאת ה' לדורות הבאים דרך נס. על כן כתיב וימלאו ימיה ללדת והנה תומים בבטנה מלשון תם וישר שאפילו מלאו ימיה ללדת עם כל זה תומים בבטנה עדיין ואין בהם יצר הרע עד לא יצאו ואז ויצא הראשון אדמוני וידו אוחזת בעקב עשו עברים נצים יחדו להשתרר על חבירו: ויקראו שמו עשו.
ויקרא שמו יעקב: הטעם שיעקב במעשה ידיו הוא קרא לעצמו יעקב כי אחז בעקב עשו ועשה פעולה בידים באופן שסבב שנקרא שמו יעקב וכאלו קרא שמו מאליו: כי ציד בפיו: שהי' מספר לו דברי חדושים של ציד כאשר יאהבו הזקנים והעורים: כי עיף אנכי על כן קרא שמו אדום: כתבו החוקרים (ב) שהעמל והיגיעה תסבב החום הואיל ותניע העצמים בסבוב עד שיקנו חום.
וכאשר יהיה הנענוע חזק ותראה בגוון אדום כי יתקרב למדרגת תנועת האש ירקרק או אדמדם. וכזה יארע לאיש עמל ומוטרח הרבה שיראה בעיניו תמונות הדברים אדמדמות מרוב תגבורת תנועת הדם בעיניו וישנה צורות התמונות לדמיון הדם המתנועע בחוזק. הלכך כאשר בא עשו מן השדה בכל יום והוא עיף ויגע מצידו היו חושיו מבולבלים מרוב החום והיה מביט כל הדברים אדומים כדם. ולפיכך מרגלא בפומיה לקרוא לכל דבר אדום כי כן היתה תמונה לנגד עיניו באמת עד שנהפך אליו לטבע.
ונפל עליו שם אדום לקראו אדום כל מיודעיו לכנוי כי היה קורא אדום לכל דבר הנראה: וירא אליו ה' ויאמר אל תרד מצרימה שכן בארץ אשר אמר אליך: גור וגו' מראשית לא רצה לגלות לו היכי ישב באמרו שכון בארץ אשר אומר אליך ואח"כבתוך כדי דבור אמר לו גור בארץ הזאת מעיקרא שכון והדר גורל ראוי ליישבם.
ג אמת הדבר שהצדיקים אין להם מנוחה ושלוה וכאשר עשו עצמם גרים ותושבים הצליחו. אבל כשרצו לישב ישיבת קבע נוקשו ונלכדו כיעקב וממנו נדבר בפרשת דברים בס"ד.
על זה אמר ה' ליצחק שכון בארץ אשר אומר אליך כלומר אם תרצה לשכון בארץ ולעשות ישיבת קבע. אלא לא תשב בארץ אשר אומר אליך כאדם המרחיק עדיו ואינו רוצה לומר לו בפירוש אל תשכון.

אולם אם תגור בארץ הזאת ותדמה היות גר ואורח אהיה עמך ואברכך תעשה וגם תוכל ותצליח: ד"א שכון בארץ אשר אומר אליך. פי' בארץ ישראל שאוכל לדבר עמך לפי שאין הקב"ה משרה שכינתו חוצה לארץ: ויגדל האיש וילך הלוך וגדל עד כי גדל מאד: מודעת זאת בכל הארץ (ד) כי לא יחון ה' חכמה אלא למי שהוא חכם ולא עושר אלא לאיש עשיר.

ומי שחננו ה' ראשית דעת בנקל יתרומם ויתנשא בדעת ובתבונה. ואם יתן ה' לאדם התחלת ברכה במעשה ידיו לקנות הון ועושר ואם מעט הנה לו פתח פתוח להעשיר ולהתגדל למעלה ראש.

ואמנם הורה הכתוב לנו בדבר הזה ביצחק כי כאשר התחיל להתגדל מעט וילך הלוך וגדל עד כי גדל מאד. ואיש רש ועבד עמול יעמול לרוח וכל ימיו מכאובים ולא יאונה מעולם אשר יחפוץ.

וזה ברור תחת השמש: וכל הבארת אשר חפרו וגו': עד על כן שם העיר באר שבע עד היום הזה: בספורים האלה יש להתעורר שאלות א' בשאלת הטעם מה היתה המריבה הזאת על הבארות ואם הפלשתים נצטרכו למים על כי ארצם ערבה ושוחה למה סתמו בידיהם בארות אברהם השחיתו התעיבו עלילה. ויותר טוב אם גזלום אשר ישרתו להם בהם ל ב' על אמרו אשר חפרו עבדי אביו בימי אברהם אביו והוא דבר אין ספק בו.

כי אלו היה בימי יצחק לא היו נקראים עבדי אברהם אלא עבדי יצחק? ב' במה שחזר ואמר וישב יצחק ויחפור וגו' אשר חפרו בימי אברהם אביו ויסתמום פלשתים אחרי מות אברהם. שנראה כפל דברים לאין צורך בשכבר אמור למעלה שסתמום פלשתים ומה יתרון לחזור לשנות המאמר? ד' על שהוסיף בפסוק הזה לאמר ויסתמום פלשתים אחרי מות אברהם.

מה שלא נזכר בפסוק ראשון אם סתמום אחרי מותו או לפני מותו? ה' מה יתרון להודיענו שקרא להן שמות כשמות אביו. וזה ספור אין בו תכלית ותועלת? ו' אם כבר שב יצחק וחפר בארות אביו עד שהיה לו בארות די צרכו והותר למה הוצרך לחפור עוד בנחל ולריב עם רועי גרר לחרחר ריב ומדון? ז' בהפרש הנראה בפסוקים.

כי הנה בבארות אברהם כתיב בארות סתם ואין בהם מים וכאשר יצחק שב וחפרם כתיב בארות המים ושוב כשחפר בנחל מצאו שם באר מים חיים מה שלא נזכר עד הנה.

ואח"כ בבאר שבע לקמן נאמר ויכרו שם עבדי יצחק באר לבד.

ואח"כ ויגידו לו על אודות הבאר אשר חפרו ויאמרו לו מצאנו מים משמע שעד הנה לא היה מים בבאר ל ח' באמרו ויהי ביום ההוא ויבואו עבדי יצחק ויגידו וגו' על מה

זה ומה צורך להודיענו שביום ההוא הגידו ולא ביום אחר ל וגם דוחק לומר שעד עתה לא ידע יצחק בחפירת הבאר. ואין תועלת לנו בהגדה זו שבאו והגידו לו כדבר הזה? ט' בטענת הפלשתים שאמרו לנו המים.

ואם יצחק חפרם ועמל בהם בלהג הרבה ויגיעת בשר למה לאיש אשר לא עמל בו יתננו חלקו? ולמה לא אמרו לנו הבאר. ועל המים לבד היתה תלונתם? י' בקריאת שם הבאר שבעה שנראה שהיתה השביעית ובכתובים לא נראה שחפראלא ארבע בארות? י"א על כן שם העיר באר שבע עד היום הזה והדבר אינו כן כי כבר על שבועת אברהם ואבימלך בפרשת וירא קרא למקום ההוא באר שבע? י"ב בהוסיפו כאן עד היום הזה מה שלא אמר באברהם? וגם שמה הוסיף כי שם נשבעו שניהם וכאן לא חזר ונתן טעם לקריאת שם העיר באר שבע? מלבד כי מה טעם שנשבעו שניהם ולא אחד מהם לשתקרא באר שבע? י"ג שהכתובים עוד מכחישים זה את זה הואיל ושמה משמע שקרא באר שבע על שם השבועה שנשבעו אבימלך ואברהם.

וכאן נראה שקרא באר שבע על שם הבאר השביעית שקרא אותה שבעה ואין שבעה אלא שבועה? י"ד שאין הלשון מדוקדק שמה שיקראו באר שבע על שם השבועה שאין שבע שבועה אלא מספר כידוע? ואפשר לומר לביאור הענין על מתכונתו. כי אמנם בארץ ציה יבשה אין קול מעיינות ונחלים לא ישטפוה.

על הרוב גם אם יחפרו באר שמה לא ימצאו מים. ועל כן יתחכמו כאשר גם היום ראינו לחפור להם בורות רקים לכנוס בהם מי מטר או להביא מים בידיהם ובהם יצטננו למען יעמדו ימים רבים.

ומן הבאר ההוא ישקו כל צמא יקראוהו בלע"ז צישטירנ"י ובדמותו היה במדבר שהשליכו יוסף בו ככתוב והבור רק אין בו מים והמים המכונסי' שמה אינם זכים וקלים כמו באר מים חיים ירצה מים הנובעים מאליהן מתחת לארץ. והנה בבורות מים המכונסים מי שעמל בהן לו יהיו כאשר הכל יגיע כפיו בין החפירה ובין הבאת המים. אולם באר מים חיים עוד יש צד זכות לבעל הקרקע אף אם לא עמל בו בחפירתו לומר המים שלי הם ומארצו יצאו. והנכון שבהיות ארץ פלשתים ערבה ושוחה אין מים כל איש ואיש השתדל לחפור לו צישטירנ"ה ויכניס שמה מים לביתו ולצורך צאנו.

וכן עשו גם כן אברהם ויצחק כי גרים היו בארץ וכשהיו נוסעים משם באשר התהלכו עזבו שמה החפירות אשר חפרו בלי מים עד שהפלשתים הוצרכו לסתמם ולמלאם עפר שלא יזיקו לעוברים ושבים. לכן כתיב וכל הבארות בלי הזכיר מים שלא עזב אברהם אלא חפירות רקות כאשר אמרנו.

ואמר בימי אברהם אביו סתמום פלשתים פירוש כאלו אמר סתמום פלשתים בימי אברהם אביו כלומר שסתמום כבר אף בימי אברהם גם טרם מותו כאשר הלך מאתם ולא היה עוד מסתפק מאותם החפירות. אכן כאשר בא יצחק עד הנה שב וחפרם ומלאם מים זהו שקרא בארות המים כי מים הכניס בהם לעת עתה.

והגיד הכתוב כי גם אלה הבארות חזרו וסתמום הפלשתים פעם אחרת אחרי מות אברהם על אפו ועל חמתו של יצחק זהו שאמר ויסתמום פלשתים אחרי מות אברהם. כי גם אחרי מות אביו עתה בימי יצחק חזרו שנית וסתמו הבארות האלה שחפר יצחק.

ואמר הטעם על כי קרא להן שמות כשמות אשר קרא להן אביו (ה) כי זה סי' שהיה רוצה להשתקע בארץ ולהאחז בה בחפרו אותן הבארות עצמן וחזר וקרא להן שמותן הקדום ולא חפרם במקום אחר או לפחות לא שינה שמותן. ולא למד מאברהם אביו שקרא בפני בני חת לאמר גר ותושב אנכי עמכם והוא במעשיו אלה סבב קנאת אנשי הארץ עליו עד שסתמו בארותיו באופן כי הוכרח לחפור בנחל ומצא באר מים חיים נובעים מתחת לארץ.

וגם בזה נתקנאו פלשתים ויריבו עמו לאמר לנו המים רצונם אף על פי שטרחת בחפירה מ"מ מימינו נשתה ובקרקע שלנו המה. ע"כ הוצרך לנסוע לבאר שבע.

גם שם כרו עבדי יצחק באר לעשות צישטירנ"ה כמנהגם ובחפירתם מצאו מים חיים. אמנם מיראה מדבר שלא יריבו גם עליו הסתירו הדבר מן הפלשתים וקראוהו באר לחוד ויתנו עליו בקולם כאלו היתה חפירה בלי מים.

עד שבא אבימלך אל יצחק ובקש שלום מאתו ויכרתו ברית ביניהם לבלתי הרע איש לאחיו ושלא יריבו עוד על בארות המים חיים כאשר עשו עד היום כ בשביל זה לבד נסע מאתם ויחר אפו בם וילך. לכן ביום ההוא דוקאירצה ביום השבועה באו עבדי יצחק ויאמרו לו מצאנו מים.

ודברו זה אליו בפני אבימלך שלא יאמרו עוד לנו המים כדי שיקיים הדבר ולא יערערו עליו כדין דבר הנעשה אחר הברית והשבועה וראוי להיות נשמר מן המזיקין ולא יעברו תורות לסתום כמנהגם הבארות וזר לא יקרב כי קדש הם. ואולם כאשר נמנה בארות שחפר יצחק בדקדוק נמצאו שבעה כפי דרכנו זה.

שלשה שחפר ורבו עליהם ושלשה של אברהם אביו ששב וחפרם וסתמום פלשתים והאחרון באר מים בבאר שבע. על כן קרא לו יצחק שבעה להיותו השביעי שחפר.

וקריאת השם היתה לפני אבימלך כאלו יאמר ראה שזו הבאר השביעית שהוצרכתי לחפור בעמלי וביגיע כפי על ריב ומדון אנשיך ועל נצותם עלי. לזה התחכם יצחק וקרא שם העיר באר שבע להיות להם למזכרת עון עד היום הזה ולא יזידון עוד.
אמנם מה שאמר באברהם על כן קרא למקום ההוא באר שבע כי שם נשבעו שניהם. פירוש הדבר כי בעיר הזאת נולדו שנים מאורעות.
אחד בימי אברהם ואחד בימי יצחק. אברהם כרת ברית את אבימלך ונשבעו להיות לעדה כי חפר אברהם הבאר א"כ היה ראוי שיקרא שם העיר באר שבועה.
וכאשר אח"כ שב הדבר שמה במקום ההוא בימי יצחק עם אבימלך עצמו וחזרו לישבע על זה. ואירע המקרה שהיתה הבאר השביעית וקרא אותה שבעה נתגלגל הדבר שבימי אברהם היה ראוי להקרא באר שבועה ובימי יצחק באר שבעה על כן לקחו דרך הממוצע וקראו באר שבע להיות לשון נופל על הלשון מלתא דמשתמע לתרי אפי לשון שבועה ולשון שבעה ותרווייהו איתנהו ביה.
וזהו טעם הכתוב בימי אברהם. על כן קרא הקורא לדורות שם העיר באר שבע כי שם נשבעו שניהם כלומר שם נשבעו יצחק ואברהם.
זה אמר שבועה. וזה שבעה עד שבאריכות הימים נתערבו המלות.
ואחרונים עד היום הזה קראו באר שבע מן הטעם שאמרנו: אם תעשה עמנו רעה כאשר לא נגענוך וכאשר עשינו עמך רק טוב ונשלחך בשלום אתה עתה ברוך ה': הצרות ובפרט הגלות (ן) סבה שהאיש השלם יפרה וירבה ויתגדל שמו. כי אין נביא בעירו כאשר כתבנו בפ' לך לך.
כי הם כור ומצרף לצרף זהב איש תם וישר ולשומו מזוקק שבעתים ויתעלה ויתרומם.
זהו טעם אבימלך ליצחק אל ירע בעיניך כי שלחנוך מאתנו לפי שראינו שהיה ה' עמך פי' שתמיד ה' בפיך ובלבבך וכדי שלא תתערב בינינו ותרשע כמונו אמרנו לשלחך מעלינו ולהשים אלה בינותינו.
ולכן לכה ונכרתה ברית לפי שלא נגענוך. ואם שלחנוך מאתנו עשינו להנאתך ולטובתך והראיה שאתה עתה לבד ברוך ה' והגדלת עשה.
מה שלא אירע לך כל זמן שהיית בארצנו שקט ושאנן: ד"א שלא תדמה שעשינו עמך טוב כי יראנו ממך לפי שהיה ה' עמך אין זה אמת. כי אמנם עשינו עמך טוב מאהבה לא מיראה מדבר.
הואיל ואתה עתה לבד ברוך ה' ולא קודם לכן. והעושה טובה לחברו בהצלחתו הוא מצפה לתשלום גמול: ד"א לפי שאמר לו אבימלך לך מעמנו כי עצמת ממנו מאד ירצה

עצמת משלנו ומאשר לארצי ולעמי עשית את כל הכבוד הזה ולכן לך לשלום שאין ליהנות מנכסי הבעלים בפניהם.
זה אמר אבימלך כמתלהלה וכמצחק וכאשר עשינו עמך רק טוב ומשלנו העשרת ולזה שלחום וזהו שאתה עתה ברוך ה'. ועכשיו תאמר לכסות עינים שאתה ברוך ה' והוא נתן לך משלו.
ואין הדבר כן: הנה נא זקנתי לא ידעתי יום מותי: הבחור לא יחשוב בוא המות וכשיזקין אז באמת יראנה מקרוב. וכן אמר יצחקהנה עתה אשר זקנתי אבל בטרם זה לא ידעתי ולא הייתי חושב ליום מותי ד"א הבחור יצפה המותה לשנים.
והזקן לימים. על כן יצחק כי זקן לא ידע יום מותו שקרוב לימים: גם ברוך יהיה: כלומר אי אפשר לחזור בי שבהכרח הואיל וברכתיו ברוך יהיה.
או יהיה פירושו שלא ירע בעיניו על שבירכו כי משלו נתן לו וכבר נגזר עליו שברוך יהיה גם בלי ברכתו: הנה משמני הארץ יהיה מושבך ומטל השמים מעל ועל חרבך תחיה ואת אחיך תעבד: יראה שלעת קדם היה מנהגם כאשר עדיין היום במלכות פראנציאה האב יעזוב כל רכושו אל בכורו או אל בנו הגדול.
וכל שאר בניו יעבדו הגדול למחייתם או ישוטטו לבקש מהם מזון באומנות נקיה או במלחמה ירדו לעבודת המלך. וכן יצחק אבינו רצה לתת כל קנינו לעשו בנו הגדול.
אמנם נתגלגל הדבר והוכרח בעבור תחבולת רבקה להניחו ליעקב ולשומו גביר לאחיו ולסמכו דגן ותירוש ירצה שהורישו כל תבואת ארצו וכתב כל נכסיו לבנו ליעקב. א"כ לא נשאר לו לתת לעשו אלא כשאר הבנים שיעבוד אחיו ויעשה ויאכל עמו או יצא למלחמה ועל חרבו יחיה.
על כן לא יכול עוד לברך עשו ולומר לז ויתן לך אלהים מטל השמים ומשמני הארץ כאשר אמר ליעקב. אלא משמני הארץ יהיה מושבך פירוש שלא יהיה שמני הארץ שלך אלא שתשב גם אתה עמו ויאכל משמני הארץ אם ירצה לעבוד אחיו.
ואם לאו ועל חרבך תחיה: והיה כאשר תריד ופרקת עלו מעל צוארך: זו היא ברכה שגם כאשר יריד ירצה ירד מטה מטה מ"מ לא יעבוד ישראל ימים רבים. כי תיכף ומיד יפרוק עולו מעל צוארו: יקרבו ימי אבל אבי ואהרגה את יעקב אחי: פירוש אהרוג את אחי אע"פ שבהריגתו יקרבו ימי אבל אבי והורדתי את שבתו שאולה טרם בוא עתו.
שאם אין הפי' כן אין לשון יקרבו נכון. אלא היה לו לומר אחר מיתת אבי אהרגה וגו' ועוד למה א"כ ברח יעקב תיכף ומיד לחרן היה לו פנאי עד מיתת יצחק אביו וביני וביני אולי ישוב חמת אחיו ממנו: וישלח יצחק את יעקב וגו': וירא עשו וגו': וישמע יעקב

וגו': וירא עשו וגי': ליישב הפסוקים האלו שלא יראה בהם כפל ומותר אומר כי כאשר בירך יצחק שנית את יעקב בשלחו אותו היתה כוונתו לברכו באופן שלא יגדל שנאת עשו עליו בברכה שנייה להוסיף הרוה על הצמאה.

והתחכם לברכו בלשון אשר יחשב שאינה ברכה אלא צווי. באמרו קום לך פדנה ארם וקח לך משם אשה וגו' ואל שדי יברך אותך ויפרך וגו' שיהיו דבריו נשמעים כאלו ישלחנו פדנה ארם לא מיראת עשו אלא לקחת אשה אם ירצה לפרות ולרבות ולא שהיה ברכה לו שיפרה וירבה.

וכן אמרה רבקה ליצחק קצתי בחיי מפני בנות חת וגו' ודברים אלה הם תחבולה וכסות עינים לשלח יעקב פדנה ארם על בלי הגיד לעשו כי בורח הוא. ועשו שהיה שומע כל אלה ורואה ביצחק בברכו את יעקב כי זהו פי' וירא עשו כי ברך ירצה ראה בזמן ובעת שברך יצחק את יעקב וצוהו לקחת לו משם אשה בברכו אותו פי' שהברכה נחשבה בעיני עשוכאלו היה צווי לקחת משם ממשפחתו ודמה בלבו שזאת אינה ברכה אלא שלוחין וצווי לקחת אשה כדי שאל שדי יברכנו ויפרנו וירבנו ויתן לו את ברכת אברהם רצונו ברכה שבירך את אליעזר כששלחו אל ארם נהרים ואמר לו ה' אלהי השמים וגו' ישלח מלאכו וגו' ולקחת אשה לבני משם עד ששמע יעקב אל אביו ואל אמו וילך פדנה ארם.

ואלו היה ברכה זו לא היה שייך וישמע אם לא היתה צווי באופן שנעשית מחשבת יצחק ותחבולתו אשר חשב ולא ניתוספה שנאת עשו אבל בהפך כ"כ נתפעלו חושיו שהלך גם הוא אל ישמעאל וגו'. כדי שיזכה הוא תחלה לפרות ולרבות ולרשת את ברכת אברהם אשר אוה לקחת אשה לבנו ממשפחתו: פרשת ויצא וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך: יראה לפרשו לשון עושר הגם כי הוא בשין שמאלית כלומר כל אשר תתן לי אגדלנו לך שיהיה לעבודתך.

יהיה הון ונכסי' או זרע ובני' כלם יהיו לעבודתך לשרתך ולהכריז אלקותך: ויאמרו שלום והנה רחל בתו באה עם הצאן: גם אלה דברי הרועים וטעם לדבריהם למה שלום לו. שאם היה במריבה לא היה משלח בתו בין הרועים יחידה: הכי אחי אתה ועבדתני חנם: בנוהג שבעולם (א) ההתמדה מביאה לידי ביזוי.

וכל המוקיר רגליו מבית רעהו יהיה יותר יקר בעיניו. על כן נכבד האורחים מקרוב באו יותר מדאי.

אך אם יום או יומים יעמדו יהיה לבוז. גם עתה כדברינו הוא.

יעקב נחשב בפני לבן בימים הראשונים כגופו ואהבת נפשו אהבו באמרו אך עצמי ובשרי אתה. לאחר חדש נעשה אחיו.
הכי אחי אתה. ולא זז משם עד שקראו עבד ועבדתני חנם: ויעבוד יעקב ברחל שבע שנים ויהיו בעיניו כימים אחדים באהבתו אותה: הדבר נגד המנהג כי היה לו לחשבם ימים ארוכים כתורת כל הממתין.
הימים נראים לו כשנים. וזה ברור ופוק חזי מרגלא בפומייהו דעם ועם.
ב אלא כל אהבה שאינה תלויה בדבר אינה בטלה לעולם. ואם יאהב איש אשה לתכלית המשגל זו היא אהבה מגונה שהיא תלויה בדבר ותכליתה זמן הנישואין.
אמנם אם יאהבנה לחכמתה וכשרון מדותיה זו היא אהבה שאינה תלויה בדבר ולא איכפת ליה אם יבוא זמן הנישואין מקרוב או לאחר זמן כל עוד שיוכל לישב בחברתה וליהנות מחכמתה ומשלמותה. זהו אומרו ויהיו בעיניו כימים אחדים שלא חשש לזמן ארוך.
הואיל ולא אהב אותה לתכלית המשגל אלא למדותיה באהבתו אותה ובתבונתה: ד"א כל חושק באשה כשיגיע תאותו לשכב עמה הנה יסור חפצו בה ותבטל אהבתו. והנסיון כל יום יוכיח על זה.
אמנם יעקב שלא אהב רחל לתכלית המגונה אלא לקיום מצות שמים. אע"פ שלקח רחל ובא עליה כנראה מן הכתוב שלבן הכניסה לו על מנת שאח"כ יעבוד ז' שנים מ"מ לא קץ בה ולא גרע אהבתו ממנה עד שהיה עובד בלב שלם כאלו עדיין לא לקחה.
סבב שהיו בעיניו כימים אחדים באהבתו אותה והיא עמו בלי היות ממתין:ויבא גם אל רחל ויאהב גם את רחל מלאה: הואיל ומנהג החושקים אשר יתורו אחרי לבם כי יאהבו אשת יפת תואר ולא לשם שמים. בל יוכלו יגעו באשה אחרת.
כ"כ נפלאת אהבתו בה. וכי יפצרו בו ויתנו לו לאשה אחרת יקוץ בה וישנאנה לא יוכל דברה לשלום.
ג לא כן ביעקב איש צדיק. אע"פ שאהב את רחל אהבה עזה והשיאוהו לאה בעל כרחו לא מאם בה אכן אהבה כאשתו ואף כשבא אל רחל הגיד הכתוב שאהב גם את רחל יותר מלאה.
אמנם אהבת לאה במקומה עומדת ולא שנאה מעולם. אולם מה שקרא הכתוב כי שנואה לאה היא לערך רחל: ד"א שאהב את רחל עוד אהבה רבה על אהבתה להיותה אחות לאה אשתו: הפעם אודה את ה' על כן קראה שמו יהודה ותעמוד מלדת: לפי שאין נפרעים

(ד) מן האדם ביום אשר יחטא אלא לאחר זמן כששכח עונו וביום אשר יעשה טוב או אין בידו חטא משפט מות יהיה ראוי לאותו עונש.
כמאמר דוד (תהלים ז) בור כרה ויחפרהו ויפול בשחת יפעל רצונו שהרשע יעשה בור עמוק ורעה חולה וסיים קלקלתו עד כי חפרהו בשלמות ולא הגיעו שום עונש ואח"כ יפול בשחת יפעל שעתיד לפעול ירצה בור קטן שאינו כ"כ עמוק כמו שחת וקבר שם תשבר מפרקתו וימות אף טרם שיחפרנו. והטעם כדי שלא ינטל רשות האדם שאם יבוא העונש תיכף לעבירה מי פתי יחטא ואשם? ועוד כדי שהעונש יתראה בעיני החוטא גדול מנשוא.
כי כאשר ישכח אדם פשעו אשר פשע מימים קדמונים. ועתה יעשה צדקה ומשפט והאל צדיק וישר יזכור חטאו שעבר ועתה יענישנו במיתת אחד מקרוביו או ביסורין האיש ההוא יקלל והתקצף במלכו ובאלהיו לאמר מה חטאתי ומה פשעי כי לא יזכור ימי החושך ועון אשר חטא לימים שעברו.
וכן אמרו חז"ל הקב"ה דן את ישראל ביום בשעה שהן עסוקים במצות והאומות בלילה שהם בטלים מן העבירות ובפ' החולץ אמר רבי חנניא מפני מה גרים בזמן הזה מעונים ויסורין עליהם מפני שלא קיימו ז' מצות בני נח. ופ"ק דע"ז כל דפריש ממינות מיית.
וכ"ז כדי לכפר עונות האדם בעונש מעט לרוב חסדי ה'. כי אמנם יש לך אדם יתחייב שתי מיתות ב"ד ע"ד משל אם הקב"ה יענישנו תיכף אחר העבירות לא תכופר לו אלא עון מיתה אחת.
אמנם כאשר ישכח פשעו הקדוש ברוך הוא ימיתנו והוא יאמין שאין בו משפט מות כבר תתחשב המיתה ההיא לו תשלומי כפל כאלו תהיינה שתי מיתות לגודל כאבו בחשבו שימות חנם אין חטא. הסתכל במאמר שלמה ע"ה (קהלת ח') ובכן ראיתי רשעים קבורים וגו' וישתכחו בעיר וגו' אשר אין נעשה פתגם מעשה הרעה מהרה על כן מלא לב בני האדם בהם לעשות רע אשר חוטא עושה רע מאת ומאריך לו וגו'.
התכוין שלמה לאשר אמרנו בראותו רשעים שכבר שכחו רשעם. לדמיון המת הקבור שנשתכח מן הלב ויבוא ענשם בהתהלכם עתה ממקום קדוש ועושים צדקה ומשפט וזה לפי שאין נעשה פתגם הרעה מהרה והקב"ה אינו משלם תיכף לעבירה על כן כל איש יחשוב שאין עונש בא ומלא לב האדם בהם לעשות רע ולא ינטל רשות האדם בראות החוטא כי כל זמן שיחטא ויהיה עושה רעות אין עונש בא לידו ומאריך לו היסורין כל זמן שהוא בוגד ופושע אלא כאשר עזב מרדו ובשובו מחטאתיו.

ואמנם זהו טוב לצדיק כי הקב"ה יפרע ממנו בעונש מעט כאשר אמרנו ולרשע לא יהיה טוב כי אדרבה כ"ש דפקר טפי. ולכן יביא ה' עליו תיכף ומיד כל האלות כאשר נאריך בפרשת נצבים באופן שתשלומי הפשע לאחר זמן הוא טוב לאשר ירא מלפני האלהים ויודע שממנו הכל אף אם לא יזכור עונותיו בתלאו היסורין בעונותיו שקדמו אף אם אין זוכרם אבל לרשע אשר איננו ירא מלפניאלהים ואשר איננו זוכר חטאיו וסובר שהקדוש ברוך הוא יענישנו על לא פשע יטיח דברים כלפי מעלה ויסבב שהי"ת עוד יכהו מכות נמרצות ורבצה בו כל האלה כפלים בכל חטאתיו הואיל והלך עמו בקרי ולא שת לבו גם לזאת לכן אמר (שם) כי גם יודע אני אשר יהיה טוב ליראי האלהים וטוב לא יהיה לרשע ולא יאריך ימים וגו'.

כדבר הזה דבר ה' בפרשת בחוקותי והלכתם עמי בקרי. נרחיב הביאור שמה.

וכן כתוב בירמיה (מ"ד) ומאז חדלנו לקטר למלכת השמים וגו' חסרנו כל וגו' והשיבם ירמיהו הלא את הקטר וגו' זכר ה' וגו'. גם ישראל לא נענשו שלא בערו פסל מיכה מן הארץ ואמנם פקד עליהם ה' חטאתם לא ביום ההוא אלא כאשר היו משתדלים לבער הרע מישראל בהלחמם עם בנימין והיו עוסקים במצוה.

לפיכך נענשה לאה ועמדה מלדת. על כי אמרה הפעם אודה את ה' כאלו בפעמים אחרות לא היה לה להודות לה'.

ולא זכרה להודות לו ולברך בשמו כשפתח ה' את רחמה ורחל עקרה אלא קראה שמו ראובן שמעון לוי לפי התועלת עתה יאהבני אישי ילוה אישי אלי. עתה נפקד עונה ביום שלא חטאה אלא אמרה אודה ה' בענשה על שעבר ועמדה מלדת.

ועיין פרשת נצבים: ותקרא את שמו יוסף לאמר יסף ה' לי בן אחר: פי' מה שלא קראה שמו אסף על שם אסף אלהים את חרפתי. הפכה העבר לעתיד לאמר יוסף שלא לפתוח פיה לשטן לומר שכבר אסף בבן אחד.

על כן הסבה שמו יוסף לומר יהי רצון שיוסיף ה' לי בן אחר ויהיה לשון ברכה ולא קללה תנה את נשי ואת ילדי וגו': עד ויקח לו יעקב מקל לבנה וגו': יש בדברים האלה ממה שיקשה עד למעלה א' בדבר יעקב ללבן כי אתה ידעת את עבודתי אשר עבדתיך בהיות שאין זה טעם לשיתן לו נשיו וישלחהו? אלא אם היה רוצה שכר על עבודתו ראוי היה מאמר הזה להגדיל שכרו.

ואם לא שאל שכר אלא שיעזבהו לילך לארצו היה לו לומר כי כבר עבדתיך י"ד שנה ומלאו הימים שהתנינו בינינו? ב' במענה לבן אם נא מצאתי חן בעיניך ולא השלים

בקשתו לומר שב פה עוד עמדי והפסיק בנתים נחשתי ויברכני ה'. ויהיה א"כ מענה אם נא מצאתי חן בלתי ראוי ובלי טעם? ג' ויאמר נקבה שכרך.
זה ויאמר מיותר כאשר הוא מחובר לפסוק הקודם שנאמר ויאמר פעם אחרת. והוא כפל בלי צורך ל ד' במה שהשיב יעקב אתה ידעת את אשר עבדתיך וגו' ועתה מתי אעשה גם אנכי לביתי.
כי לא ידענו אם יעקב ולבן היו נושאים ונותנים על שכר העבודה שעבד או על מה שיעבוד מכאן ולהבא. כי מה שהפליג לשבח עבודתו שעברה נראה ששכר מה שעבד היה שואל.
ובאמרו מתי אעשה גם אנכי לביתי נראה שהיה שואל להבא? ה' שאם לבן שאלו מה שכרו ויתן וישלם. למה יעקב הפליגו בדברים עד שהוצרך לשאול לו שנית מה אתן לך? ו ויברך ה' אותך לרגלי.
יפלא שיעקב אבינו היה מתפאר בזה בהשגחת ה' לסבתו. וזה נראה לגאוה ורום לבב ומתגדל בצדקתו? ז למה ענהו יעקב לא תתן לי מאומה אם רצה הנקודים והטלואים.
ולא יאמר מאומה על מה שיוכל להיות במקצת? ח' הסר משם וגו' והיה שכרי. יפלא בדברו והיה שכרי.
אם כוונתו להסיר הנקוד וטלוא להפרידם מן הצאן שילכו ביד בני לבן איך אמר שיהיו שכרו ל אם רצונו כפי' המפרשים שיהיה שכרו כל נקוד וטלוא שיולד מכאן והלאה מבלי היות עתה מהם בעדר. היה הכתוב מורה ככה אלו אמר הסר משם כל שה נקוד וגו' ומה שיולד אח"כ יהיה שכרי? ט' ביום מחר שאם רצונו בצאן או כשב או עז כי יולד מכאן ולהבא.
לא היה לו לומר ביום מחראלא וענתה בי צדקתי בימים הבאים? י' באמרו ויסר ביום ההוא. כי מה צורך שנדע אם היה ביום ההוא או ביום המחרת? יא על אשר שם דרך שלשת ימים בין הנקודות ושאר הצאן.
הלא די שלא יערבו עדר בעדר או לפחות שלא ירעו באותו שדה. כי כבר המכוון הוא שהצאן לא יחמו בראותם הטלואים והעקודים? יב במה שאמר יעקב לנשיו על לבן אביהם ואביכן התל בי והחליף את משכרתי וגו' כי מה חליפין עשה לו לבן הלא לא מנע ממנו מה ששאל? ואם הוא רצה לעבוד י"ד שנים בשתי בנותיו הלא הוא מעצמו כך חפץ.
ואדרבה יעקב בתחבולת המקלות רמה לבן והעשיר מצאנו ואעפ"כ לבן לא לקחם ממנו בחזקה ונתנם לו כאשר התנה ולא עכבם? יג והוא נפלא. מי התיר ליעקב ראש התמימים

והישרים לגנוב את לב לבן הארמי בתחבולת המקלות להונות ולגזול את דעתו בדבר הזה הלא הוא רמה אותו ולקח כמעט כל אשר לו? היתכן שאדם בעל נפש יתנה תנאי מה במשא ומתן עם חבירו ובלבו לעשות תחבולה לקחת את אשר לו והוא לא ידע.
הייטב בעיני ה' לאיש הדיוט שבהדיוטות כ"ש ליעקב אבינו אשר כח מעשיו תמונה לדורות? אמנם כשתבין היטב בפסוקים מבלי שתטריד שנלך במה שפי' בהם המפרשים. תמצא באר היטב בלי לחץ ודוחק שנדחקו כי לבן הארמי רמה בהונאותיו יעקב אבינו פעמים רבות.
ומלבד שלא קיים במאמרו מעולם עמו גם כל דבריו ותנאיו על צד ההונאה והתחבולה כאשר נפרש, באופן כי הוצרך יעקב אבינו בעל כרחו לשלם לו כתגמוליו אם לא רצה לשוב ריקם אל בית אביו. הבט ימין וראה.
כי כאשר התנה עמו על רחל הוא החליף לו התנאי ונתן לו לאה. ואע"פ שחזר לתת לו רחל מ"מ לא היה רוצה יעקב לקחת שתי נשים ולהשחית את נחלתו וגם לא לעבוד י"ד שנים אלא ז.
וככלות השנים כאשר נכסיף נכסף ללכת לארצו הוצרך לבקש ממנו שיתן לו נשיו וילדיו מכלל שהיו עכובים אצלו למשכון שלא ילך ממנו וכן לא יעשה. עד שאמר תנה את נשי ואת ילדי וגו' ואלכה כי אתה ידעת את עבודתי אשר עבדתיך.
ואין פירושו לומר לו שהוא ראה עבודתו להגדיל מעשיו אלא היא חנופה ללבן ופתח כדי שיניחנו לילך באמרו שעוד לבן לא היה צריך לו ולעבודתו. הואיל וכבר למד ממנו דרך העבודה ומה שראוי לכל רועי צאן.
וזה כוונת כי אתה ידעת את עבודתי אשר עבדתיך כלומר הואיל ואתה יודע לעת כזאת לעשות עבודתי שהייתי עושה לצאנך אין לך צורך בי עוד. ולטענתו זאת ענהו לבן אף הוא דרך כבוד וחנופה שהוא אינו הגון לעשות דבר.
ושדברי יעקב אמנם לפי שלבן עתה מצא חן בעיניו. וסובר בו חכמה שבודאי אינה בו באהבתו אותו.
וזה אמרו אם נא מצאתי חן בעיניך ואתה מאמין בי שאני יודע אין הדבר כן אלא נחשתי ויברכני ה' בגללך ומשלך הכל. עד כאן דבור בין יעקב ולבן דרך חנופה וכבוד כדרך המתכבדים זה את זה.
מכאן ואילך דבור שני ותנאי אחר אינו דבוק לשלפניו. ועל כן חזר ואמר ויאמר נקבה שכרך עלי ואתנה שהוא מאמר חדש שבא לבן לעכבו שלא ילך מביתו.

ואמר לו ברמאותו נקבה שכרך עלי ואתנה כלו' נגר שכרך הוא חתום בלבי עצור במחשבותי ואתנה ואל תפחד על מה שעבדת עמי עד היום. ויעקב ידע שאין בלבו לתת לו מאומה ושהיה מפליגו בדברים.

לכן ענהו אתה ידעת וגו' ויברך ה' אותך לרגלי כלומר בשביל השתדלותי סייעך ה' וברכך לה) שאין ברכת ה' באה אלא אחר השתדלות האדם. ואני ביום ובלילה הייתי מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות אחרי הצאן שלא יאבדו ולא יאונה אליהם כל רע.

זהו כוונת לרגלי ירצה ברגלי אעבורה לשמור עדרי צאנך. והי"ת ברך אותך והפרך והרבך.

ועתה הנך רוצה להפליגני בדברים לאחר זמן. ומתי אעשה אנכי לביתי ולבני ולא לך תמיד.

על ק לבן כראותו שיעקב הבין ולא האמין לדבריו. הוסיף ויאמר מה אתן לך פי' אם אין אתה מאמינני שסתום בלבי שכרך.

אמור אתה בפיך מה תבקש. ויעקב ענהו כפעמבפעם לא תתן לי מאומה.

רצונו מה אומר ומה אדבר לא אשאל ולא אנסה כי כבר ידעתי שלא תתן לי מאומה ואינך קיים בדבורך וכבר נתייאשתי ממה שעבר. אלא אם תרצה שמכאן ולהבא נתראה פנים ואשוב לעבודתך הרשני שאקח אני בידי שכרי.

וז"ש אעבור בכל צאנך היום הסר משם כל שה נקוד וגו' והיה שכרי. הסתכל מה היה תנאי יעקב עם לבן.

ירצה שיתן לבן לו כל שה נקוד וטלוא שבצאנו בין מה שהם היום בעדרו ובין מה שיולדו מכאן והלאה. לא כדברי המפ' שפי' שיהיה שכרו מה שיולד אח"כ לבד וכשתסתכל בפסוקים תראה בפירוש כאשר אמרנו.

ובדבר הזה יוסרו כל המבוכות לפשט הכתוב כאשר תראה. ובהיות השכר מועט בתכלית.

השאלה הזאת מצאה חן בעיני לבן הרמאי והגוזל ואמר הן לו יהי כדברך. ומ"מ כמדתו וכטבעו גם בתנאי הזה רצה לשקר ולהחליף בדבורו.

באופן כי ביום ההוא טרם כלה לדבר עם יעקב ולהתנות התנאי הזה הלך תכף ומיד אל צאנו ובמסתרים גנב כל העזים הטלואים והנקודים לא נותר בהם עד אחד והרידם מיתר הצאן ושלחם ביד בניו למרחוק דרך שלשת ימים כדי שלא יכיר בהם יעקב ולא ידע מושבותם באופן כי זאת היתה לו גזלה עצומה והתל ביעקב לאין תכלית.

וכאשר בא יעקב אל הצאן וראה את הגזלה אשר גזלו לבן וכי התל בו והחליף את משכורתו מה יעשה בידים רקניות התחכם בתחבולת המקלות להשיב לאיש כרעתו. כי בלאו הכי היה עובד לבן כאשר התנה עמו בלי שכר אין כסף.
הנה בביאור הלזה יכרתו כל התלונות וכשר הדבר ליעקב כאשר פצל המקלות להתעצם נגד מרמות ותוך לבן אשר בקש לעקור את הכל. וכל דבריו אינם אלא רמאות להונות ולגזול את חבירו כאשר אמרנו: וישמע את דברי בני לכן לאמר לקח יעקב את כל אשר לאבינו ומאשר לאבינו וגו': יש בדברי בני לבן להקשות שנראים סותרים קצתם את קצתם.
שאם לקח יעקב את כל אשר לאבינו איך אמרו ומאשר לאבינו עשה ירצה מן החלק ממנו ואם לקח הכל איך חזר להיות חלק ל ופירוש זה כי הרשע עינו רעה במה שנותן (ו) ואף פעולת שכר שכיר ודומה בעיניו כאלו השכיר נוטל ממנו שלא כדין. והצדיק בהפך חונן ונותן שכרו ודומה כאלו נותן את שלו ועוד נותן לו תשואות חן על שלוקח ממנו.
והנה אם לבן נתברך בשביל יעקב. כל מה שהברכה משפעת יותר מן הראוי היה מן הדין שיעקב יטול לעצמו בהיותו סבה לאותה ההוספה וכמו שאמר את עניי ואת יגיע כפי ראה אלהים וגו'.
ולבן טען להפך הבנות בנותי והצאן צאני כלומר ממה שראוי לי הם ולא כאשר אתה אומר. לפיכך אמרו בני לבן ומאשר לאבינו עשה את כל הכבוד הזה.
רצונם לא נטל מה שהיה ראוי לו לפי הברכה לפי שמסתמא א"א שיהיה כל הממון ברכה כ"א ההוספה שניתוסף הממון לפי דבריו. אם כן כל הנכסים אינם הוספה אלא חלק מהם המעדיף.
על כן אמרו דרך לעג וגוזמא אם יעקב היה לוקח חלק ממה שהיה לאבינו בזה היה אפשר שיאמר שלא גנב משלנו אלא שלו לקח לפי דעתו כברכתו שהרויח ממון אבינו ממה שהיה. אך אמנם בלקחו כל אשר לאבינו לא מבעיא הריוח אלא אף הקרן הנה לפחות צריך שיהיה בו חלק שיהיה מאשר לאבינו וגנבו בהכרח אבל יעקב היה טוען יותר בצדקה באמרו כי כל מה שבא לו מאת לבן בא לו בדין ומשפט כי לא היה אלא שפע ברכה שברך ה' את צאן לבן ז"ש אם כה יאמר נקודים יהיה שכרך וגו' ויצל אלהים את מקנה אביכם ויתן לי שלא נתן לו אלא מה שהציל שאלמלא יעקב היה הולך לאבוד.
וכן אמרו רחל ולאה כי כל העושר אשר הציל אלהים משל אבינו:יש לאל ידי לעשות עמכם רע ואלהי אביכם אמש אמר אלי לאמר השמר לך מדבר עם יעקב מטוב עד רע: טענת לבן להודיע ליעקב יושר לבבו עמו שהאלהים לא אסר לו עם יעקב אלא הדבור

לא המעשה. ואמנם אינו רוצה לעשות להם רע מרצונו ומלבו: ד"א דבר הדברים האלה לא ליעקב אלא לנשיו ולבניו ולכל הרכוש.
ואמר כי יש כח בידו והרשות לו נתונה לעשות עמם רע הואיל ואלהי אביהם לא אסר לו להרע אלא ליעקב לבדו: ויקח יעקב אבן וירימה מצבה: ויאמר יעקב לאחיו לקטו אבנים: המושל יעשה דבר בידיו מה שירצה שיעשו משרתיו (ז) והמשל באדון יועיל לבעלי העבודה. כדבר שנאמר בפרשת מקץ בפירוש הפסוק יעשה פרעה ויפקד פקידים: פרשת וישלח וישלח יעקב מלאכים לפניו אל עשו אחיו וגו': ויצו אותם וגו': ויהי לי שור וחמור וגו': כבר הקשו על אופן שליחות זה לאמר שהיה לו צאן ועבודה רבה.
והיה אם כן מביא עליו קללה ולא ברכה בהקניאו בו עשו אחיו על עשרו ל ועוד על מה שאמר שור וחמור וגו' ולא אמר שורים וחמורים ל ואמנם פי' בו כל אחד לפי דרכו. אולם יתכן לפי דעתי שאדרבה יעקב התדלדל בעיני עשו.
והודיע לו היותו מסכן רש והלך קטן יעקב ודל ועם כל יגיע כפיו כמה שנים בבית לבן והתאחרו עד עתה מאומה לא נשא בעמלו ולא הרויח אלא שור וחמור וגו' דבר מועט. על כן שלח להגיד לו למצוא חן בעיניו כי ידע שעינו רעה בשל אחיו וישמח בשמעו את הדבר הזה: ד"א ואשלחה להגיד לאדני למצוא חן בעיניך מה שלא אמר למצוא חן בעיניו כאמרו ואשלחה להגיד לאדני ולא אמר להגיד לך יראה הטעם כמאמר חז"ל ששלח אליו מלאכי אלהים ממש.
ויהיה טעם להודיעו שהוא נכבד בעיניו וראוי לקבל פניו במלאכים ולא בבני אדם. ויהיה למ"ד לאדוני יתרה כלמ"ד למה זה תשאל לשמי ורצה באפרו ואשלחה להגיד לאדני כלומר שלחתי אדני זה המלאך המדבר לקבל פניך למען אמצא חן בעיניך כי חשבתיך כראות פני אלהים: ויחץ את העם אשר אתו ואת הצאן ואת הבקר והגמלים לשני מחנות: יראה שחצה לשתי מחנות האדם והבהמה.
שעשה מחנה אחת מן נפשות האדם ומחנה אחת מן הבהמות. שאם יבוא עשו אל המחנה האחת ישליך חמתו על הבהמות ובין כך המחנה הנשאר יהיה לפליטה ויברחו בהחבא: ויאמר יעקב אלהי אבי אברהם ואלהי אבי יצחק ה' וגו': עד אשר לא יספר מרב: רבו הערעורים בתפלה הזאת.
בראשון שאמר כי ה' הבטיח להיטיב עמו כשישוב לארצו. ונראה שעוד פחד יעקב על כל ההבטחה ההיא יהיה הסבה שקטן מכל החסדים או מיראה מדבר שמא יגרום החטא. אמנם טענתו העצומה אשר לא מצא עליה תשובה בשנותו לבסוף ואתה אמרת היטב איטיב עמך וגו'. ולא ידענו איך תירץ קושיתו שמא יגרום החטא או קטנתי מכל החסדים

ל ומה שכפל בשנייה לומר היטבאיטיב שתי הטבות? והוסיף ושמתי את זרעך כחול הים שלא נאמר בהטבה ראשונה ל ולא ידענו למה יהיה מוכרח ה' להצילו מיד עשו לפי שייעדו לשים זרעו כחול הים היפלא מה' דבר ואין כח בידו להגדיל זרעו ובניו אף אם יכנו עשו ויהרגנו ויטול את כל אשר לו שאין הכרח שימית את כל בניו ולא ישאיר לו משתין בקיר עד שה' יתברך לא יוכל לקיים הבטחתו? והנכון בעיני שהקב"ה אינו ניחם על הטובה שאמר להביא על האדם.

א ומדה טובה אינה חוזרת ואם אמר להיטיב לזרעו ויגרום שיחטאו בניו ובני בניו בזה אפשר שיקיים ייעודו ה' בדור אמון בם וימתין לזרע ברך ה' עושי רצונו כאשר גם הוא נקרא זרעו. ואין הכרח שישלח הטובה תיכף לבניו אם לא יזכו.

כיוצא בדבר ה' יגזור גשם על הארץ זכו יורידנה ברחמים לא זכו בזעף או כלה בעיר אחת ולא בעיר אחרת או חוץ לזמנה. וכבר דברנו בזה בכתוב במה אדע כי אירשנה.

והנה כאשר יעקב יצא מבאר שבע לילך חרנה נראה אליו ה' והבטיחו להיטיב לו ולהיות עמו ועוד לשים זרעו כעפר הארץ וגו' ואם הי"ת לא הבטיחו גם ברבוי בנים כבר אפשר לומר שקבל עולמו יעקב במה שהי"ת השפיע עמו מן הטובות ונתקיים מה שייעדו. אמנם על מה שאמר שיגדיל זרעו אם ה' יניח שעשו ימית בניו או כלם או קצתם הנה לא יהיה מתקיים ייעוד ה'.

כי אע"פ שאפשר לקיים דברו בנשארים מכל מקום באשר הקב"ה כבר נתן אליו בנים אלו יצוה להשחיתם לא יהיה ייעוד ה' לטובתו אלא לרעתו. (ב) כי טוב לאדם שלא יולדו לו בנים משיולדו וימותו בחייו בלי זרע והיו כלא היו ונוסף עליהם הדאגה והצער לראות במיתתם.

הלכך בדין ובמשפט היה מתרעם ומסדר צעקתו למרום לאמר ה' האומר אלי שוב לארצך וגו' ואיטיבה עמך. הנה זאת ההבטחה אפשר שנתקיימה באשר קטונתי מכל החסדים וגו'.

אמנם אם יבוא עשו והכה אם על בנים איה הבטחתך להגדיל זרעי ל ואתה אמרת בצאתי מבאר שבע היטב איטיב עמך שתי הטבות אחת אלי ואחת לזרעי כשאמרת ושמתי את זרעך כחול הים ואם עשו יכה את זרעי לעיני לא תתקיים. ואמנם נראה מבואר הייעוד שם שאמר לו ה' והיה זרעך כעפר הארץ וגו' והנה אנכי עמך וגו' והשיבותיך אל האדמה הזאת כי לא אעזבך עד אשר אם עשיתי את אשר דברתי לך.

נראים הדברים בפי' שאמר לו לא אעזבך עד שיעשה מה שהבטיחו גם ברבוי זרעו. שאם אינו כן היה להבטיחו על רבוי זרע אחר הבטחת השמירה.

ועתה באמת אמר שלא יעזבנו עד שיעשה את אשר אמר לו. ירצה רבוי זרעו ופריצתו: ד"א כי אמנם יש לך טוב המושפע לאדם שאינו לטובתו ועושר שמור לבעליו לרעתו.

ג ויום ויום תמיד תמונה לנגד עינינו שהדבר המבוקש מן האדם בכל רוחו יאמינהו לטובתו היא סבה לטורדו מן החיים או מן הטוב. וכדבר הזה האדם יבקש דבר מאת ה' מן השמים.

ואם ה' יתברך יעשה תאותו אולי יהיה לאנחתו. כאשר אמרנו במקום אחר.

גם יארע שאם גזר ה' על האדם בפרט איזה טובה ודבר אלהינו יקום לעולם לא ימות האיש ההוא כל עוד לא תבואנו ההבטחה ההיא. ובזה אם כן אפשר שהגעת הטוב ההוא אליו מהרה תהיה רע לו ובהפך ייעוד הרע יהיה לו טוב כשימהר לבוא.

ד"מ אם הובטח איש טוב ונתחייב מיתה. א"א שימות כל עוד לא יתקיים עליו הטוב המיועד.

וא"כ קיום הייעוד מהרה רע לו שימות בעונו תיכף אחר הייעוד. והרחקתו טוב לו שתתרחק המות ממנו ולא ימות עד יתקיים לו הטוב המובטח.

וכדומה לזה כתבו חז"ל בחזקיה (מ"א י"ג) הנה בן נולד לבית דוד יאשיהו שמו ועדיין לא נולד מנשה וכו'. על כן יעקב לשתי הטענות הציע תפלתו וצעקתו אל ה' והתווכח כלפי מעלה שה' יתברך היה מוכרח להצילו כדי שיקיים דבריו וכדי שהטובה שהשפיע לו ה' לא תהיה לרעתו.

באמרו אמרת שתיטיב עמי וכבר נתקיים מהר שבמקלי עברתי ועתה הייתי לשני מחנות. אמנם זה היה לדעתי באופן שקטנתי בשביל החסדים כי זה הביאעשו לקנא בי ולבוא להכות אם על בנים.

ואלו לא נתת לי הטוב לא עלה על לבו. ולא עוד אלא שעדיין לא קיימת עלי ייעודך בשלמות כי אולם אמרת ושמתי את זרעך שתי הטבות.

ואם נתחייבתי מיתה וגרם החטא מ"מ מוכרח אתה להצילני עתה. וזה פי' הצילני נא רצונו עתה לפי שעדיין לא נשלמה ההבטחה שיהיו בני וזרעי כחול ולכן הרחקת הייעוד טוב לו: ד"א שוב לארצך וגו' פי' באמת אמר ה' לי שייטיב עמי אחר שובי אל ארצי ומולדתי.

ואם עדיין לא עשה ה' לי טובות הייתי מובטח שלא אמות שאוכל לקבל מה שהבטיחני. אולם כי הייתי לשני מחנות טרם בואי לביתי והאל הקדימני הטוב הצפון לבוא עלי קודם עתי זהו רע לי וקדימת הטובות סבה שקטנתי.

ושבאולי אמות עתה אחר שכבר באו עלי הטובות. ומטעם הזה חשב יעקב לשלח לעזאזל מאת הטובות מנחה לעשו אחיו כדי שלא יהיו מקויימים הייעודים ויבואו לאחר זמן ויגרמו שלא יהרג וגם לא יקנא עשו ברכושו: ויצו את הראשון לאמר כי יפגשך וגו': ואמרת לעבדך וגו' ויצו גם את השני וגו': ראוי לתת טעם על מה זה צוה לראשון ואח"כ צוה לשני ולכל ההולכים אחרי העדרים ולא צוה לכלם כא' ל ולמה זה לי שני מאמרים שונים.

לראשון אמר כי יפגשך ושאלך משמע שאם עשו לא שאל לו לא היה לומר לו דבר ולשניים אמר כדבר הזה תדברון אל עשו במוצאכם אותו אף אם לא ישאל להם מלבד שלא כתב כי יפגשכם עשו אתי כדבר הראשון? ולבי אומר שמסתמא חשב יעקב שעשו יבוא מנגד ויפגוש הראשון ואם ככה יעשה לא שם לבו שיפתח הראשון לדבר אליו לפייסו כי אף אם יבוא בחרון להשמיד ולהרוג יכלה חמתו בצאן ובקר ובין כך ובין כך הצלה פורתא מיהא הויא ויברח או יפייס.

אמנם חשש יעקב שבאולי עשו ישים מארב ויבוא מדרך הבינים. כדרך הלוחמים שיבואו בתחבולה לא פנים בפנים אלא מן הצד או מאחוריו.

ואם זה יארע קרוב אליו הדבר מאד ואל הילדים ולית דין צריך בושש. על כן צוה השני והשלישי וההולכים אחרי העדרים הקרובים אל מחנה הנפשות שלא ימתינו שישאלם למי אתה ואנה תלך אלא תיכף ומיד ידברו אליו כדברים האלה לשכך חמתו ולא יבוא כצר ואויב והאמת כי כן עשה עשו שבא לצדדין בקצה המחנה עד שיעקב ראהו בתחלה כדכתיב וישא יעקב עיניו ולא נאמר ויפגוש עשו את המנחה: כראות פני אלהים ותרצני: כאשר יראה הנביא מראות אלהים חרדה גדולה תפול עליו פלצות יבעתוהו ברתת וזיע וחלחלה.

עד שיתבטלו חושיו. ויעקב רצה בזה להחניף עשו הרשע באמור לו שבראותו פניו נגלו אליו האלהים.

אולם ביתר שאת כי לא החרידוהו פניו ולא נבעת אלא ראהו כראות פני אלהים בנחת והשקט ותרצני: ויברך אותו שם: פירוש שאלת שלום כאשר יתפרד איש מעל אחיו השתחוה לו והלך לו. כדרך שנאמר ביעקב (לקמן מ"ז) ויברך יעקב את פרעה ויצא.

כי אמנם כבר ברכו באמרו אליו מה שמך: כי חפץ בבת יעקב והוא נכבד מכל בית אביו: מה טעם שהיה שכם נכבד מכל בית אביו לשיהיה חפץ בבת יעקב? ועוד כי הוא מבואר שבן המלך יהיה נכבד מכל בני ביתו ל ויתכן מאד לדעתי לפרש כי הרצונבזה שיעקב

היה נכבד מכל בית אביו של שכם ובא לתת טוב טעם למה שכם נשיא הארץ רצה לקחת אשה עברית לאשה.
ואמר כי חפץ בה ליפיה ועוד ליחסה כי יעקב היה נכבד מכל עמו ובית אביו. ולכך חפץ בה יותר מבנות אנשי דורו: ויענו בני יעקב את שכם וגו' וידברו וגו' ויאמרו אליהם לא נוכל לעשות וגו': ליישב כפל הכתוב ויענו בני יעקב וגו' וידברו.
וחזר ואמר ויאמרו אליהם וגו' והיה די באחת שיאמר ויענו בני יעקב במרמה ויאמרו לשכם אשר טמא את דינה אחותם לא נוכל לעשות וגו'? אם מאמר אשר טמא את דינה הוא טעם למה דברו במרמה. צריך לומר שזהו דבור שאמרו לשכם.
והגיד לנו הכתוב שהבליעו בנעימות הלשון ובפה רך שטמא את דינה אחותם. כי אמנם חמור לא הודה ששכב אותה ויענה אלא אמר שכם בני חשקה נפשו בבתכם כאלו לא פעלו און.
אלא לשאול שאלה כהוגן לקחתה לו לאשה. ובני יעקב רצו להגיד לו שהשכבו עמה בהיותו ערל טמאה.
אולם ספרו לו בלחש שיהיה נשמע מדבריהם ולא בפירוש וזהו לשון במרמה ירצה בלשון אחרת באופן שישמע מדבריהם ולא בביאור. והיכן דברו אליו בא הכתוב השני כמפרש ואמר ויאמרו אליהם לא נוכל לעשות וגו' לתת את אחותינו לאיש אשר לו ערלה כי חרפה היא לנו.
בזה ישכילו כי חרפה ושקוץ עשו להם לשכב עמה וטמאו אחותם. על כן כתוב בפסוק הראשון וידברו לשון קשה ובשני ויאמרו לשון רך.
כי הדבר הקשה אמרוהו בלשון רכות: האנשים האלה שלמים הם אתנו וישבו בארץ ויסחרו אותה והארץ הנה רחבת ידים לפניהם: ירצה האנשים האלה שלמים עמנו ובלתנו לא נהיה אנו והם שלמים. כי אמנם הם סוחרים והארץ רחבת ידים לסחורה ואין אנו בקיאים בה.
וכאשר נהיה לעם אחד אנחנו והם נהיה שלמים: ויאמר לו אלהים אני אל שדי פרה ורבה גוי וקהל גוים יהיה ממך ומלכים מחלציך יצאו: ואת הארץ אשר נתתי לאברהם וליצחק לך אתננה ולזרעך אחריך אתן את הארץ: צריך לדקדק בלשון הכתובים. ראשון אמרו אני אל שדי פרה ורבה.
שאין שייכות לשל זה בזה לומר לו שנפלאים מעשיו והוא אל שדי כל יכול לשיאמר פרה ורבה ויצוהו מצוה שהיא ברשותו אם לא ירצה לא יעשנה? שני על כפל גוי וקהל

גוים יהיה ממך ולא אמר יצאו ממעיך או יבואו מזרעך ל שלישי ואת הארץ אשר נתתי וגו' לך אתננה וזה לא נתקיים שלא נתן אליו דבר ל רביעי ולזרעך אחריך אתן את הארץ. אם נתנה לו מה צורך שיבטיח שיתננה לבניו? ואם רצונו שגם הם יאכלוה אחריו היה לו לומר וזרעך יירשנה כי אין לומר אתן לבניך אחר שנתנה לו והיא היא מתנה אחת ל והנכון כי (ד) טוב עזר ה' בדברים. אמנם צריך האדם להשתדל בהם כי אם לא יעשה האדם השתדלותו בהשגת הדבר שוא להוחיל תשועת ה' ולא יאונה לו את מבוקשו.

והאלהים יעזור את שיעזור עצמו. המשל איש אשר יבטיחנו אלהים זרע ובנים והוא לא ישא אשה ולא יוליד איך יקיים ה הבטחתו והרשות נתונה לאדם.

כמו שנאמר בפרשת ויהי ה' את יוסף ויהי איש מצליח. והנה הי"ת הבטיח יעקב בנתינת הארץ או לו או לזרעו כי כן לשון הכתוב ולהרבות זרעו כחול הים.

ואם הוא לא ירצה להוליד או בניו כבר אפשר להשי"ת לקיים ייעודו בנתינת הארץ ליעקב בעצמו. אמנם ברבוי הזרעאין בידי שמים וא"א לקיים אם לא ירצו לפרות ברשותם.

זהו אמרו אני הבטחתיך לתת ארץ כנען או לך או לבניך כאשר אמרתי לאברהם כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות ואם אתה או בניך לא יולידו אוכל לקיים הבטחתי בך אבל לא בזרעך. ואני אל שדי באמת ואוכל כל.

אבל הרשות לך נתונה פרה ורבה בידך לפרות ולרבות וגוי וקהל גוים יהיה ממך ירצה או גוי א' מעט או קהל גוים רבים יבואו ממך ירצה מכחך וברצונך ולא ממני וצריך לעשות השתדלותך. כי אמנם הארץ לך אתננה ובזה הבטחתי מקויימת ואם תרצה לפרות ולרבות לרוב ולזרעך אחריך אתן את הארץ באופן שבך הדבר תלוי כי בידי לעשות או זה או זה כפי השתדלותך ומעשיך: ד"א ואת הארץ וגו' לך אתננה ומזרעך אחריך אתן את הארץ.

כי שתים הנה התועליות המגיעות מקנין ארץ ישראל אחד גופני ואחד רוחני. כמאמר בעל כלי יקר בפסוק קום התהלך בארץ.

הרוחני נתן הי"ת לאברהם ליצחק וליעקב והגופני ירצה קנין וירושת הארץ לא נתן אלא לזרעו. זהו אמרו ואת הארץ אשר נתתי לאברהם וליצחק פירוש קנין הרוחני גם לך אתננה.

אבל קנין הגופני לזרעך אחריך אתן את הארץ: ויעל מעליו אלהים במקום אשר דבר אתו: יראה זה מאמר בלי הבנה. לא יעלה על הדעת שיסע כבוד אלהים מיעקב במקום שלא דבר אתו? אלא לפי שבהר המוריה הוא בית אל בברחו מפני עשו שם נגלו אליו האלהים

ואמר לו בחלומו כי לא אעזבך עד אשר אם עשיתי את אשר דברתי לך ר"ל שיהיה עמו וישמרהו עד שובו לארצו.
וכן עשה ששכינת אל על ראשו תמיד להצילו מלבן ומעשו עד אשר חזר אל מקומו אשר ליקח משם אל המקום אשר דבר אתו אלהים בחלום הסולם המוצב ארצה. הלכך כשהגיע יעקב עתה אל מחוז חפצו לשלום ובא לבית אל ולאותו מקום שדבר אתו אלהים כבר בנסעו מבית אביו ואמר לו שם לא אעזבך.
אז שמה השכינה הלכה לה למקומה. כאב המלוה את בנו עד מקום אשר בו ניצל מסכנת הדרך והולך לו.
לידע ולהודיע שהקים ה' את דברו אשר דבר לו בלילה ההוא. אמנם מה זה שעלה ה' מעליו ולא התמיד עליו לשמרו? לפי שעד הנה היה השם עמו והצליח בכל דרכיו ומכאן והלאה באו עליו צרות ושמועות הבהילוהו לסבות הגלויות לפניו יתברך.
ה ותקרא הסתרת פני ה' לביאת הרעות והעונשים לאדם כאשר נבאר במקום אחר: ויצב יעקב מצבה במקום אשר דבר אתו מצבת אבן ויסך עליה נסך ויצק עליה שמן: ויקרא יעקב את שם המקום אשר דבר אתו שם אלהים בית אל: יש להשתומם בדברים מדוע הוסיף לומר ויצב יעקב מצבה וגו' וכבר עשה זה לעיל בברחו מפני עשו בפרשת ויצא שנאמר ויקח את האבן אשר שם מראשותיו וגו' ויקרא שם המקום בית אל.
עד שהראב"ע פירש שזהו סיפור מה שעשה שמה קודם לכן. ומה צורך לשנות כאן מה שכבר אמור ואם הציב מצבה אחרת לא ימנע מהקושיא שקרא שם המקום בית אל וכבר קרא אותו שמה? עוד יפלא מה שאמר במקום אשר דבר אתו ולא אמר כדלעיל סתם ויקח את האבן וגו' ולא אמר אם הניחה במקום אשר דבר אתו או במקום אחר.
וכן מה שאמר ויקרא את שם המקום אשר דבר אתו שם בית אל ולא נאמר זה בפרשת ויצא אלא ויקרא את המקום בית אל ולא אמר אשר דבר אתו שם ל אולם כפי מה שפירשנו בסמוך ויעל מעליו אלהים במקום אשר דבר אתו יתכן מאד. כי אמנם כאשר ראה יעקב בחלום הסולם המראה הגדול ההוא אמר אכן יש ה' במקום הזה ואנכי לא ידעתי כלומר באמת יש שפע והשגחת ה' במקום הזהבכלל שהוא הר המוריה שבו נעקד יצחק אבל אנכי לא ידעתי המקום הפרטי להראות באצבע חלק מקום המקודש.
ואם אלו ד' אמותי ששכבתי עליהם הם דוקא מקום המזבח שנעקד עליו. על כן הרים אבן ששם מראשותיו למצבה והניחה שמה מספק הואיל ולא ידע המקום בפרט וקרא מקום ההוא בית אל רצונו לכל הקרקע לארכו: ולרחבו ממראית עיניו קרא בית אל שהכל מקודש מספק הואיל והחלק ממנו בהכרח בו נכלל.

אמנם כאשר חזר שמה בבואו מפדן ארם ושם עלה אלהים מעליו. דוקא בכוון במושב האבן הראשונה במקום אשר דבר אתו אז אגלאי מלתא שהוא מקום השפע וששמה הציב יעקב מצבה כי (אין) זה ספור דברים כדברי אבן עזרא אבל להגיד כי שמה ישבו כסאות למשפט ובאותו פרק ובאותו מקום חלק המקודש ולא חלק אחר.

על כן קרא יעקב עתה את שם המקום אשר דבר אתו שם אז בית אל אותו מקום פרטי' מקום האבן ולא אחר ולא נסתפק עוד בחלק הקדש כבראשונה: ויקח עשו את נשיו וגו' עד וישב עשו בהר שעיר עשו הוא אדום: יתכן שלקח עשו בניו ונשיו שהוליד בארץ כנען ויוליכם אל ארץ אחרת והוא חזר וישב בהר שעיר שגם היא מארץ כנען והוליד בנים אחרים.

כי אי אפשר שמקדם ישב בארץ אחרת ואחר כך בא לשעיר. שהרי יעקב אמר לו עד אשר אבוא אל אדני שעירה.

ואם זה ספור מה שעשה מקדם וארץ אחרת היינו שעיר למה האריך הכתוב ללא צורך והי' די לנו שיכתוב וילך אל הר שעיר ל ועוד איך הלך שמה מפני יעקב אחיו ועדיין יעקב לא בא אל ארץ כנען ואם עתה הלך מהר שעיר אל ארץ אחרת למה חזר תיכף וכתב וישב עשו בהר שעיר ל לכן נראה שמעולם ישב בהר שעיר ואף הוא ארץ כנען יחשב ובשביל שרכושם רב לקח ביתו ומקנהו וישליכם אל ארץ אחרת.

ולא חשש הכתוב להזכיר שם הארץ. והוא חזר להר שעיר שחן מקום על יושביו.

ולקיים זה עוד אמר ואלה תולדות עשו אבי אדום בהר שעיר ומונה והולך תולדותיו שהוליד בארץ כנען והן הנה הכתובים למעלה בסמוך שהוליך אל ארץ אחרת אם כן כלם הוליד בשעיר ושעיר הנו ארץ כנען. וישבו שמה בארץ אחרת עד אשר תמו מלכי אדום ובניו נכנסו בשררה.

כי אז אולי חזרו לארצם או כאשר הלך יעקב למצרים: עוד יתכן לפרש שעיר שם מדינה ובגבולה הי' הר ולהיותו שכן אל ארץ שעיר ההוא יקרא הר שעיר כאלו אמר הר של ארץ שעיר והנה היתה ישיבת עשו מקדם במדינת שעיר. וכאשר בא יעקב לכנען אשר גם מדינת שעיר בתוכה ראה עשו שלא תוכל ארץ ומישור שעיר לישא שניהם מפני מקניהם כי אין מרעה לצאן אשר ברגליהם הוצרך לשים לדרך פעמיו אל מול ההר ההוא באופן שנשתקע בהר מהיום ההוא והלאה.

ע"כ אמר יעקב לעשו עד אשר אבוא אל אדני שעירה ושלח אליו מלאכים ארצה שעיר שדה אדום ולא אמר אל הר שעיר כי לא ישב שמה אלא אחר ביאת יעקב כאשר אמרנו: ואלה תולדות עשו הוא אדום וחזר וכתב אחר כך וישב עשו בהר שעיר עשו הוא אדום:

ועוד כתוב ואלה תולדות עשו אבי אדום בהר שעיר: ואח"כ עוד אלה בני עשו ואלה אלופיהם הוא אדום ובסוף הפרשה ג"כ הוא עשו אבי אדום: יש להתעסק ביישובם למה פעם קראו אדום לבד ופעם אבי אדום ופעם אבי אדום בהר שעיר? מלבד הכפל הזה המכופל וכבר ידענו שהוא אדום? והנראה כי אמנם בשעיר ישב שעיר החורי מקדם ומלכו שמה מלכים.

וכוונת הכתובים להודיע שלא נקרא שם המקום ארץ אדום והתושבי' לא היו אדומיים אלא אחר שנתיישב שמה עשו. אשר להיותו נקרא אדום הטב שם המקום ארץ אדום ויושביו בני אדום.

והטעם שהוא הי' איש חשוב וגדול בעיניהם וראוי שהמקום יקרא בשמו. כאמרם חז"ל בדבר תמנע שהיתה פלגש לאליפז שבחרה להדבק בו מלהיות גבירה לבני חורי יושבי הארץ כי נחשבו בעיניהם בני ישראל לשם ולתהלה.

לכן התחיל הכתוב ואלה תולדות עשו הוא אדום לומר לנו שהוא הנקרא אדום. ואח"כ ספר שנתיישב עשו בהר שעיר באמרו וישב עשו בהר שעיר עשו הוא אדום להגיד כי אף אם בא אל הר שעיר אל ארץ נכריה מ"מ לחשיבותו לא היה נקרא מבני שעיר ולא היה נכלל בשם בני הארץ.

אלא הובדל לשבח שגם בהיותו עמהם בהר שעיר מ"מ עשו הוא אדום זה שמו אשר יקראו אדום להפרש שאר העם. ולא היו ימים מועטים עד שהוחלף שמו ביניהם להיות אבי אדום בהר שעיר ירצה איש גדול על שאר בני שעיר ובחרו לשתף שמם לשמו לקרוא לו אבי אדום בהר שעיר ליחס ומעלה.

ולא זז משם כי בהולידו בנים המקום בעצמו חזר להיות נקרא ארץ אדום והחליפו שם העיר בשם עשו. וגם שעיר החורי בעצמו בייחוס תולדותיו נתכבד בו וקרא שם מקומו בשם עשו הגדול בעיניו עד שאמר אלה אלופי החורי בני שעיר בארץ אדום עד כי גדל מאד ונעקר שם העיר לגמרי.

באמרו ואלה המלכים אשר מלכו בארץ אדום וגו'. ונתן טעם לדבר אלה אלופי אדום למושבותם בארץ אחוזתם הוא עשו אבי אדום פירוש הטעם שנקראו אלופי אדום בארץ אחוזתם ירצה אחוזתם של בני שעיר שהיה להם לקרוא שמם ולא בשם נכרי לפי שעשו הוא אבי אדום ובמשלו אשר משל העביר שם המקום ונקרא שמו עליו: פרשת וישב אלה תולדות יעקב יוסף: למדנו הכתוב משפט העולם הנבל הזה (א) אשר כלו יגון וצער. ואחרי כל עמל האדם שיעמול תחת השמש יכלו בעברה וזעם ימיו ואין לו שעת הכושר וקורת רוח. וכשתחפוץ לידע תולדות יעקב אחר שנתיישב בארץ כנען בית אביו.

רוגזו של יוסף אלה הם תולדותיו: ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם: ולא אמר אל אביו להודיע קוצר התבוננות יוסף בעת ההוא שהי' הולך רכיל מגלה סוד דבת אחיו אל אביהם. והם בניו גם הם.

ולא ידע שלא יענישם: ויראו אחיו כי אתו אהב אביהם מכל אחיו וישנאו אתו ולא יכלו דברו לשלום: על שלא אמר ולא יכלו לדבר עמו יראה לפרש שכאשר יוסף היה אהוב ונחמד לאביו הנה הוא ראוי ומקובל להיות אמצעי שלם בינם ובין אביהם להקביל פניו ולכפר להם על דבתם רעה ועל פשעם וחטאתם.

אולם הואיל שגדלה שנאתם עליו לא יכלו דברו לשלום ולבקש מלפניו שיעשה שלום בין אביהם ובינותם: ויחלום יוסף חלום ויגד לאחיו וגי': עד ואביו שמר את הדבר: יש בדברי הספור הלזה ממה שיקשה אל יפלא על מה שהוסיפו לשנוא אותו בעבור החלום אם כבר שנאוהו עד מות ולא יכלו דברו לשלום מה יכול להוסיף שנאה ספור חלום אחדל ב' מה שכפל שינה ושלש ויוסיפו עוד שנוא אותו ויוסיפו עוד שנוא אותו על חלומותיו וגו' והיה די לנו באחת ל ב' ההפרש שבין החלום הראשון לשני שבראשון הוסיפו עוד שנוא אותו ובשני לא הוסיפו לשנאו אלא קנאו בו לבד.

והי' מן הראוי שישנאוהו יותר על השני שהשלטון מבואר בו יותר מן הראשון? ד' למה לא קנאו בו גם בחלום הראשון? ה' מה שאמר בחלום הראשון שהוסיפו עוד שנוא אותו והיה טרם שיספר להם חלומו. ולמה זה אם עדיין לא שמעו דבריו אולי יספר חלום לתועלתם.

והנה בחלום השני לא קנאוהו אלא לאחר ספור החלום ל ו' למה בחלום הראשון נאמר ששנאוהו שתי פעמים אחת קודם ואחת אחר הספור מה שלא עשו בשני שלא קנאוהו אלא פעם אחת? ז מה שאמר על חלומותיו ועל דבריו כפל הדברים תרתי למה לי? ח' המלוך תמלוך עלינו אם משול תמשול בנו. מלכות וממשלה והיינו הך א מלבד שאם הביאו מלכות שהוא שררה גדולה מה יתרון להביא הממשלה שהוא שררה מועטת ל ואם רצונם לא זו אף זו איפכא הוה להו למימר המשול תמשול עלינו אם מלוך תמלוך בנו? ט' שלא אמר המשול תמשול כדרך שאמר המלוך או גם שם יאמר אם מלוך? י' למה בחלום השני לא ענו כלל לדבריו אלא שמרו קנאה בלבם ולא השיבו דבר במענה לשונם? י"א למה בחלום הראשון נאמר בכפל הלשון ויגד לאחיו ואח"כ חזר ויאמר אליהם? י"ב לשון הספור שמעו נא החלום הזה אשר חלמתי וכבר ידענו ששמעוהו כשספר ולמה לא כתב כבשני שלא אמר שמעו נא? ונאמר ליישוב הספקות בהמשך הפסוקים.

כי יש הבדל רב בין (ב) איש יספר גדולות לעצמו ויספר ספור מה ומכתלי דבריו ניכר שרוצה ומתכבד להם לאיש יספרם לפי תומו ואין בדבריו שלטנות. הואיל והראשון ימשוך שנאת השומעים לפי שנראה מדבריו שרודף אחר הכבוד ומבקש שררה לעצמו. אמנם המספר דבר כבוד מבלי שיערער על זה כאלו יחפוץ הדבר וחוכך להתרומם ולהתנשא בו ראויה הקנאה לטובתו ולהצלחתו ולא השנאה כי לא מחכמה שאל על זה. גם אם יקום איש למשול בזולתו בגאון לבו ישנאהו האיש שנאה גדולה על כי מבקש למשול עליו (ג) והוא בן גילו ומדוע יתגאה עליו ואין טעם לקנאה בו אחר שאין בו ממה שראוי לקנאו אלא רעיון רוח.

מה שאין כן באיש שכבר הוחזק בנשיאות ונתרומם תתחלף בו השנאה אל קנאה ותאוה למשול כמוהו ולהתגדל כדמותו וצלמו. (ד) כי השנאה תפול בדומים והקנאה בבלתי דומים כידוע.

ה גם אין ספק כי השונא לזולתו מזרה בעיניו כל רע ולא יראה בעיניו בו דבר טוב ואף אם שונאו יפעול פועל משובח הוא יחשבנו לו לרעה לשנאתו הפועל. ובהפך האוהב גם מעשה הרע ידמה לו לפועל טוב ונאמנים פצעי אוהב.

הנה כי כן אחי יוסף שהיו שונאים אותו כל דבריו היו להם לרעה. ואם היו אוהבים היו חושבים חלומותיו לדברי חן ולפחות אל געגועים.

עתה חלומותיו ודבריו המה בעיניהם לשון רמיה גאה וגאון אין טוב אף אם חלומותיו לא ידברו לסבב קנאה. כ"ש עתה יהיו רעים בעיניהם ביותר שיצא דבר מלכות מלפניהם יוסיפו קנאה ותחרות.

והנה שנאוהו אחיו כי אותו אהב אביהם מכל אחיו באופן שלא יכלו דברו לשלום וכי ידבר המה למלחמה גם במעלליו יתנכר הנער בעיניהם ולא ימצאו בו צד זכות. על כן בחלום יוסף חלומות כמנהג כל אדם כל מה שהיה חולם מידי יום ביומו היה מספר לאחיו כדרך הנערים כי זה כוונת הכתוב באמרו ויחלום יוסף חלום ויספר לאחיו כלומר שבכל עת שהיה חולם חלום כדרך כל הארץ היה תמיד מגידו להם.

וזה שבאיש אוהב היה נחשב לגעגועים ולשיחת ילדים ובנפש אחיו השונאים אותו היה מסבב עוד שנאה ורוע לב על כי כל דבריו יחשבום לרעה והואיל שיוסף בתום לבבו היה מגיד כל חלומותיו לאחיו וכל דבריו אירע ביום אחד שאמר להם שמעו נא החלום הזה אשר חלמתי והוא חלום האלומים.

אמנם לא חש הכתוב להזכיר חלומות הקודמים להיותם דברים בטלים ודברי הבאי אין צורך בהם אל הענין. ומה מאד חרה אפם בשמעם החלום הזה המורה באצבע כי הוא ימלוך עליהם.

ואם היה מספרו יוסף בדברים רכים לא יורו שהואנהנה וחפץ בדבר לא היה מעורר כל כך השנאה. אבל אמר להם שמעו נא החלום הזה אשר חלמתי שהוא כמורה שראוי לשמור ולחשוב בחלום.

ובאמרו והנה קמה אלומתי וגם נצבה בלשון גאות ורום לב כלומר אני הייתי קם ומצפה שתשתחוו לו ובדברים האלה נכתב בפירוש המלכות אל עצמו. וכל זה לא עשה בחלום השני אלא סיפר החלום בלי רום לבב וגם לא פירש בביאור שאחיו ישתחוו לו אלא אמר דרך חידה אחד עשר כוכבים.

לכן אחיו בחלום הראשון כי היו חושבים כל פעולותיו ומחשבותיו לרעה האמינו שיוסף ירבה לדבר גבוהה גבוהה ומהרהורי לבו לחשוב מחשבות להשתרר עליהם גם השתרר ראה בחלומו האלומים הרהר כוליה יומא ולאורתא חזא. ואף מלשון הספור נראה להם גאות לבו על כן הוסיפו שנוא אותו על חלומותיו וגם על דבריו שכל מה שהיה דובר יחשבוהו לרעה כאשר אמרנו.

ולכן ענו המלוך תמלוך עלינו אם משול תמשול בנו רצונם הואיל וכבר אתה מושל עלינו מעט שאותך אהב אבינו וישימך עלינו לאדון התאמין שבשביל זה מלוך תמלוך עלינו ל אין זה אמת ופירוש הכתוב כך המלוך תמלוך עלינו אפשר שתמלוך עלינו אם אתה הגעת למשול בנו. ותאמין בחלומות שנולדו מהרהורי לבך שתגיע למלוך עלינו.

עד כאן אינה ראויה הקנאה ביוסף על דבר שאין בו ולא נחשב לחלום אמתי אלא לרעות רוח יוסף אשר נכנסה בו רוח שלטנות לפי מחשבתם על פי המשך דבריו אשר לא כדת.

אולם בחלום השני על השנות הדבר ועל שמעם יוסף המדבר בלי גאוה ושספר אותו גם לאביו כאיש מגיד האמת ביושר לבב ובנקיון כפים שם פחדו פחד רעדה אחזתם באמת וחשבו בחלום רוב ענין ואפשר שימלוך על כן נשתנית בהם השנאה לקנאה כי האמינוהו במחשבותם כבר למלך עליהם ולשלטון וראויה הקנאה כמו שאמרנו ויספר אל אביו.

כי כל החלומות הולכים אחר הפה והיה יוסף מספר חלומו למי שיפתרנו לטובה כאשר עשה בחלום הראשון שאחיו עם כל שנאתם פתרוהו לטוב המלוך תמלוך עלינו. ועתה אחר ראותו שלא יכלו אחיו לענות אותו ולא אמרו לו דבר רק קול דממה דקה הוצרך לספרו אל אביו שיפתור לו חלומו לטוב כאשר עשה: ויקנאו בו אחיו ואביו שמר את

הדבר: עוד יש לפרש בזה שקנאו בפתרון עצמו ויהי לרע בעיניהם את שפתר יעקב על דבר המלוכה הואיל וכל החלומות הולכים אחר הפה.
אמנם אביו שמר את הדבר ראה והבין מחשבותם וקנאתם על זה ובקש לעשות שלום ביניהם ולכן שלחו לבקש את שלום אחיו: ויאמר אלהם ראובן אל תשפכו דם השליכו אתו אל הבור הזה אשר במדבר וגו': יש לדקדק מאי קסבר ראובן ומה טעם קאמר אל תשפכו דם אם כל מגמתם להמיתו שלא יתקיימו בו החלומות שחלם כמו שאמרו ונראה מה יהיו חלומותיו ואם לא יהרגוהו אף אם ישליכוהו בבור אפשר שיצא משם וימלוך עליהם וא"כ איך לקחם בדברים ונשמעו לו שלא להרגו? ועוד מה זה מאמר יהודה אליהם אח"כ מה בצע כי נהרוג את אחינו וכסינו את דמו אם כבר נמנו וגמרו שלא להמיתו? וכשר הדבר בעיני לומר שאמנם יש הורג בחרב ובחנית ושפך את דמו ויש הורג בשב ואל תעשה להמית ברעב ובצמא ויד לא ישלח בו.
ובשגם בשניהם מר המות מ"מ אכזרי יותר הממית ושופך דם האדם בידיו מאשר יניחנו למות מאליו. והדבר ברור ומבואר.
ולפי שראובן חשב להצילו מידם ולהשיבו לאביו התחכם לומר להם שאל ישפכו דם אחיהם בידים אבל גמהוא בעצה להניחו למות מאליו ואינו מעשה כ"כ אכזרי על אחיהם שאר בשרם. ולפיכך יעצם להשליכו בבור במדבר אין עובר ושב.
ובהכרח ימות מאליו ברעב ובחוסר כל לדבר הזה נשמעו אחיו. ואחר אכלם קם יהודה כי נכמרו רחמיו על אחיו והורע בעיניו גם הדבר הזה להניחו למות מאליו על כן אמר מה בצע כי נהרוג את אחינו וכסינו את דמו כלומר מה איכפת לן שימות מאליו ונמצא שנהרגנו ודמו מכוסה ולא נשפך לשנהרגנו בידים בשפיכת דמו הלא אל מקום אחד הכל הולך? לכן נמכרנו לישמעאלים ואם ימיתוהו ומת מידם ידנו אל תהי בו לא במעשה ולא בשב ואל תעשה: ויהי כאשר בא יוסף אל אחיו ויפשיטו את יוסף את כתנתו את כתנת הפסים וגו': צריך יישוב שפעם יקראנה כתונת יוסף ופעם כתונת פסים ופעם כתונת סתם ופעם שניהם כשאמר ויפשיטו את יוסף את כתנתו את כתונת הפסים אשר עליו והוא כפל לאין צורך גם מה שאמר אשר עליו שאי אפשר שהפשיטוהו מה שלא היה עליו? ובאמרו וישלחו את כתונת הפסים ויביאו אל אביהם.
שאם שלחוה ביד שליח איך אמר ויביאו בעצמם ל וגם בזה יתרון וכפל לאין צורך וקרוב הדבר שהיו ליוסף שתי כתנות כתונת הנהוגה שגם כל אחיו שוים בה ירצה החלוק שמנהג להשים על הבשר וכתונת הפסים שעשה לו אביו ביתר שאת על אחיו והיה

נושאה על החלוק מבחוץ לנוי ולתפארת. ובבוא יוסף אל אחיו שם כתונת הפסים היפה על בשרו מתחת לכתנתו שרצה להסתיר מעיניהם סבת שנאתם.
ולבש כתונת הפסים על בשרו מבית ושם כתנתו הישנה עליה. והם הפשיטוהו שתי הכתנות כתנתו העליונה והיא הנהוגה ואח"כ כתונת הפסים אשר עליו ירצה על בשרו. אבל כי גדלה שנאתם הפשיטוהו משתיהם. ולא רצו להטביל כתונת הפסים היפה והנאוה בדם להביאה אל אביהם פן יכיר יעקב בשלמי הרעה הזאת בידעו שנאת אחיו על יוסף בשבילה.
אלא שלחו כתונת הפסים מעליהם למרחוק והצניעוה. כמו שאמר וישלחו את כתונת הפסים פי' שלחוה והצניעוה.
וכתונת יוסף הישנה טבלו בדם השעיר והביאו אותה בידם אל אביהם. כל זה הגיד הכתוב להודיע ערמת אחי יוסף כי כאשר ראה יעקב הכתונת הישנה ולא החדשה הכירה וחשב באמת שתיה רעה אכלתהו ולא שלחו בו אחיו את ידם: ויקומו כל בניו וכל בנותיו לנחמו וימאן להתנחם ויאמר כי ארד אל בני וגו': אמת ויציב (ן) כי כל המצטער על מתו יותר מדאי כל אוהביו וקרוביו יעזבוהו כי קצה נפשם בו.
והטעם שלב כל איש טוב עליו ויבחר ללכת אל משתה היין מלכת אל בית אבל. כמאמר הכתוב (קהלת ז) ביום טובה היה בטוב וביום רעה ראה רצונו שביום טובה ישתדל האדם להיות גם הוא בטוב ולהשתתף וליהנות ממנו אמנם ביום רעה ראה יביט מנגד הרחק כמטחוי קשת ויראה ברעת חברו ולא יתחבר עמו זהו דרך הצבועים בעלי חנופה. וכזאת וכזאת אירע לי אשר בהיטיב ה' לי אוהבים סבבוני והיו הקרובים פורשים כנפים סוככים בכנפיהם אמנם כאשר המר שדי לי מאד ולקח מחמד עיני במגפה גברא דרחיצנא עליה אדייה לגזיזיה וקם ולא אחי ולא מרחמי ובני אמי ניחרו בי ותחת אהבתי ישטנוני. יורוני וילמדוני כוונת הכתוב (תהלי' ל"ח) אהבי ורעי מנגד נגעי יעמודו וקרובי מרחוק עמדו.
כי הנה ברצות ה' דרכי איש גם אוהביו ישלים אתו (ז) ואוהבי עשיר רבים אולם כאשר העושר חלף הלך לו וקול כנפי היגונים מקרוב באו אין דורש ואין מבקש כל אוהביו נהפכו לאויבים אך ביותר קרוביו אויבי איש אנשי ביתו אשר בעת צרתו יברחו בהחבא ולא לקרוב יכירוהו. כן קרה לאיוב כאשרנוגע ונתייסר לא מצאנו בכתוב שבאו אחים ואחיות לנחמו.
זולתי שלשה אוהבים כי יש אוהב דבק מאח אמנם להקניטו ולקנטרו בדבריהם. אבל בשוב ה' את שיבת איוב ונתן לו עושר ונכסים שמחה וטוב לב.

נולדו לו אז אחים ואחיות שנאמר (איוב מ"ב) ויבואו אליו כל אחיו וגו' וכל יודעיו לפנים. אך אמנם לאכול לחם ולהיטיב עצמם בטובו.

ז"ש אוהבי ורעי הוה יעמדו לשון עתיד מנגד נגעי כלומר יתרחקו גם הם ממני אחר בוא אלי הנגע והיגון אך יתייצבו מנגד ולא יעזבוני בהחלט אבל הקרובים מרחוק עמדו לשון עבר רצונו התרחקו ממני אף קודם בוא הנגע ועזבוני מכל וכל. כן היה ביעקב אבינו אשר בראשית היגון והצער קמו כל בנותיו ובניו לנחמו שיסיר האבל מלבו וכאשר ראו כי גדל הכאב מאד ושאין מנחם לו לא בחרו להשתתף בצער אביהם לנוד לו ולנחמו אלא עזבוהו.

עד שבכה אותו יעקב אבינו לבדו ואין איש אתו ויבך אותו אביו: כי על כן לא נתתיה לשלה בני ולא יסף עוד לדעתה: פירוש לפי שלא נתתיה לשלה בני כאשר אמרתי לה. ולא עוד אלא שלא הרשיתי שידבר עמה ויכירנה וידבר על לבה.

זהו אמרו ולא יסף עוד לדעתה ירצה ששלה לא הוסיף עוד אחר מות אחיו להכירה. ולכן היא הבינה כי דברתי אחת בפה ואחת בלב ועשתה מה שעשתה.

ד"א הצדיק יהודה את הדין ואמר שהואיל ונגזרה גזרה להיות לו תמר לאשה לכן נתגלגל הדבר שמן השמים הסכימו שלא יתן אותה לבנו ושגם שלה לא ישאלנה לו לאשה ולא ישתדל להתעלס באהבים אצלה כמנהג הבחורים אחרי שידע שלו תהיה לאשה. וזהו אמרו כי על כן לא נתתיה לשלה בני וגו' פי' לא נתתיה עד הנה לשלה בני שלא היה בן זוגה והוא גם הוא לא הוסיף לדעתה ולחשוק בה: ויוסף הורד מצרימה ויקנהו פוטיפר סרים פרעה שר הטבחים איש מצרי מיד הישמעאלים אשר הורדהו שמה: טוב להתעורר על לשון הורד שנראה לשון ירידה ואמנם למעלה כתיב ויביאו את יוסף מצרימה ולא כתב ויורידו? עוד על מה שאמר איש מצרי שהוא דבר ידוע שאם היה סריס פרעה מלך מצרים היה איש מצרי? גם מה שכפל ואמר אשר הורידוהו שמה פעם אחרת ל על כן אמרתי שדבר הכתוב בירידת המעלה והכבוד ככתוב וירד יהודה מאת אחיו שהורידוהו מגדולתו.

והטעם בהיות יוסף איש עברי ובעל שלימות הוצרך להתחסר ממעלתו ולהתדמות לאיש מצרי. ובא הכתוב להודיע כי הישמעאלים הרשעים ההם מה מאד בזו את יוסף עד שהורידוהו מגדולתו להיות נחשב למצרי תחת היותו עברי.

זהו אמרו ויוסף הורד מצרימה פירוש הורד ממעלתו. ויקנהו פוטיפר סריס פרעה לאיש מצרי ירצה שפוטיפר קנה יוסף איש מצרי לפי שהישמעאלים הורידוהו מכבודו שמה וכינוהו לאיש מצרי ולא שתו עדיו עליו להקרא בשמו לעברי: ויהי ה' את יוסף ויהי

איש מצליח וגו': עד יפה תאר ויפה מראה: ראיתי להסתפק בפסוקים א' בלשון ויהי ה' את יוסף שלא אמר ויצליח ה' את מעשה יוסף או כמו שאמר אחר כך ויברך ה' את בית המצרי בגלל יוסף ולא ירבה בדברים לאמר ויהי ה' את יוסף ויהי איש מצליח ויהי בבית אדוניו המצרי? ב' על שקראו איש מצליח ובכל מקום קראוהו נער עברי ואע"פ שהיה כבן שלשים שנה מ"מ לא היה ראוי להקרא איש עדיין? ג' מה שהוסיף ויהי בבית אדוניו המצרי שהוא דבר מבואר שאם קנה אותו לעבד היה יושב בביתו ובצל קורתו? ד' בבלבול הספור התחילבדבר ולא סיים ונכנס בספור אחר ואח"כ חזר לספור הראשון. באמרו וירא אדניו כי ה' אתו והפסיק באמרו וימצא יוסף חן וגו' וחזר אחר כך ויפקידהו על ביתו והיה ראוי שיאמר ויפקידהו על ביתו תיכף אחר וירא אדוניו כי ה' אתו ואחר יספר כי מצא חן בעיניו וגו'? ה' שנראה זה ספור לאין צורך כי גלוי ומפורסם שימצא חן בעיני אלהים ואדם מי שהוא איש מצליח בכל דרכיו? ו' וימצא יוסף חן בעיניו וישרת אותו משמע שעד הנה לא עבדו ואיך כבר אמר וכל אשר הוא עושה ה' מצליח אם לא פעל דבר עד עכשיו? ז והוא מה שראוי לפרש פסוק ויהי מאז הפקיד אותו בביתו וגו' שאם רצונו שכאשר הפקיד אותו אז ברך ה' את בית המצרי ולא קודם לכן זהו נגד האמור עד הנה שהי' איש מצליח ושלזה הפקידו בביתו ואם רצונו שאף קודם הפקיד אותו ברך ה' כבר אמור פעם אחרת ? ח' בכפל שכפל ואמר ויעזוב כל אשר לו ביד יוסף וכבר אמר וכל יש לו נתן בידו? ט' ולא ידע אתו מאומה כי אם הלחם אשר הוא אוכל יתכן לפרש כוונת הדבור אם רצונו שלא ידע אתו מום ועול בפעולותיו מהו זה שהשלים כ"א הלחם אשר הוא אוכל כי לא ימצא עול במאכלו עד שנאמר שבשאר הדברים לא נמצא בו עולה אלא במאכלו ל ועוד מה רצון הלחם הזה ל עד שפירשו בו המפרשים כאשר תראה איש לדרכו פנו: אולם ידוע שה' יעזור פעולות האדם והשתדלותו (ח) ואם אין חריצות האנשים לא יעשה ה' אלהים דבר כדבר שכתוב ביעקב אני אל שדי פרה ורבה וגו' ושם פירשנו הדבר היטב.

אם לא שיש זכות גדול לבני אדם אז ה' ילחם להם והם יחרישון לדמיון חזקיה במלחמת סנחריב ומכות מצרים. ומחנה ארם על שומרון ורבים.

ובכללם גם ה' היה את יוסף ועשה עמו מעשה נסים מבלי שיפעול הוא דבר. כי אולם עשה ה' שפוטיפר יהי' איש מצליח אף אם יוסף לא נטפל בעבודתו.

ועל כן אמר ויקנהו פוטיפר וגו' ויהי ה' את יוסף ויהי איש מצליח ויהי בבית אדוניו המצרי ירצה שה' היה את יוסף עד שפוטיפר האמור למעלה בפסוק הקודם היה איש מצליח לבד בשביל שיוסף היה בבית אדוניו המצרי יושב ובטל ולא התעסק עדיין בדבר

מצרכי הבית. באופן שפוטיפר חשב שלא באה הברכה בשביל יוסף ולא עלתה זאת על דעתו אלא האמין היותו פוטיפר עצמו איש מצליח וה' עמו.
זה אמרו וירא אדוניו כי ה' אתו ירצה עם עצמו ושה' מצליחהו בכלל מעשה ידיו. על כן הוצרך ה' יתברך לעשות ליוסף נס אחר להמציא לו חן ולמשוך על פניו חוט של חסד בעיני פוטיפר כדי שיפקידהו על ביתו וידע שברכת ה' באה לו בשביל יוסף אף למפרע לימים שעברו ולא יאמר עוד פוטיפר בכח ידי עשיתי זהו שאמר וימצא יוסף חן וישרת אותו וגו' שנתן לו ה' חן עד שהפקידהו על ביתו וכל יש לו נתן בידו רצונו שהאמינהו בכל אשר לו ונתנו לו בחשבון כי עדיין לא הוחזק בעיניו לאיש ישר ונאמן אלא שמצא חן בעיניו.
ויהי כאשר הפקיד הכל בידו ראה והבין בבירור כי באה ברכת ה' בשביל יוסף וידע בזה שאף קודם הפקיד אותו על ביתו ברכו ה' יתברך בגלל יוסף ולא להצלחת פוטיפר כאשר חשב. ופי' מאז כמו (שמות ד') גם מאז דברך אל עבדך.
באופן כי אגלאי מלתא למפרע שתמיד היתה ברכת ה' בביתו בשביל יוסף ע"כ ויעזוב כל אשר לו ביד יוסף גם בלי חשבון ולא רצה לראות במעשיו ובסחורתו מאומה לא בבית ולא בשדה חוץ מן הלחם אשר פוטיפר אוכל לשלחנו שזה בהכרח צריך שידענו בצוותו להעלות על שלחנו מטעמים כאשר אהב.
והוא זה לחזק הענין באמת כי בשאר הדברים לא היה נטפל אליו מכל וכל ולא ידע אתו מאומה: ויתן שר בית הסהר ביד יוסף וגו': אין שר בית הסהר ראה וגו': הרצון בזה לפי שבאסורים עם חרף נפשו למות מסתמא חציפותא יסגי איש הישרבעיניו יעשה וצריכים שימור חזק. ועל כן שומר בית הסוהר צריך להיות ביותר נשמר מן המזיקין ההם על כי חטא הרבים תלוי בו ועליו לישא משא כל העם האסור כידוע מחוק דתי המלכות.
הגיד לנו כי שר בית הסוהר בידעו העבודה רבה ובה סכנה באופן כי כל אשר האסירים עושים שם הוא היה עושה ויחשבו עוונותיו כל עוונותיהם רצה לפרוק מעל כתפו המשא כבד ונתנו על יוסף. ועם כל זה אין שר בית הסוהר רואה כל מאומה בידו ליופי הסדר וההנהגה הבאה מהשכלת יוסף והצלחתו: חטאו משקה מלך מצרים והאופה: כתב כעל כלי יקר שהבדיל ביניהם ולא כתב חטאו משקה ואופה מלך מצרים להורות שחטא משקה היה קל כאמרם ז"ל שנמצא זבוב בכוס ולא היה נקרא חטא אלא למלך מצרים ולא לבינוני.
אבל האופה גדול עונו מנשוא אף להדיוט. מ"מ עדיין צריכים אנו לפי דרכו לתרץ מה שאמר עוד ויקצוף פרעה וגו' על שר המשקים ועל שר האופים שכאן עשה אותם שקולים

מלבד שהוא כפל והיה די לנו אם אמר ויקצוף פרעה על שני סריסיו ולא יותר? לכן יש להוסיף ולומר כי מיושר השופט עד שלא יחתוך הדין וקודם שידע להיכן הדין נוטה יהיו בעיניו כרשעים.

הלכך פרעה שופט במשפט קודם גמר דין לא רצה להגדיל חטא האחד על חבירו אלא נדמו שניהם בעיניו שוים במשפט אחד וקראם שקולים על שר המשקים ועל שר האופים כי יצא הקצף מלפניו על שניהם בלי הכרת פנים. עד שחתך הדין ויצא אחד זכאי ואחד חייב.

אמנם הכתוב כתב האמת ואמר חטאו משקה מלך מצרים והאופה כדברי בעל כלי יקר כאשר היה משפטם לסוף: ויחלמו חלום שניהם איש חלמי בלילה אחד איש כפתרון חלמו המשקה והאופה אשר למלך מצרים אשר אסורים בבית הסהר: לא ידענו סבת האריכות הלזו כאשר כעת השמיענו כזאת שהם אופה ומשקה מלך מצרים ושהיו אסורים בבית הסוהר? אלא שאין חלום בא לאדם אלא מהרהורי לבו ורעיוניו מעניינים יעסוק החולם בהם בימים שלפני החלום.

והטעם (ט) כי רוח בשר האדם חבור מעצמים הדקים אשר ישתרגו יעלו בכל האברים להניע אל אשר יחפוצו. וכאלה בראש וראשון במקום השכל במות כי בו התנועה רבה המנעת כל שאר הרוחות כמלך בגדוד.

וכשיחשוב אדם בדבר מהדברים (י) יצטרפו העצמים ההם שבמוח עד שיציירו צורת הדבר אשר עלה במחשבה לו ויראו לחוש הפנימי התמונה ההיא וזאת נקראת מחשבה. כי אמנם אמרו חכמי המחקר כי אין דבר בשכל שמקדם לא היה בחוש.

ואמת הדבר (יא) לפי שלא יצוייר בשכל ובחוש הפנימי במה שלא ידע הרוח להצטרף ולא ידע הרוח מה שקודם לא ראה החוש החיצון. כאשר אם כן יחשוב אדם בדבר יתחברו עצמי הרוח לצורת הדבר הנחשב.

וכאשר תתהפך מחשבתו זאת למחשבה אחרת תיכף יתפרדו הרוחות מתמונת הדבר הראשון ויצטרפו לתמונת הדבר השני וכן לכל דבר שיחשוב. ולכן (יב) כאשר יחשוב אדם פעמים רבות בדבר ויכריח העצמים הדקים להצטרף בתמונת הדבר ההוא פעמים שלש תשוב הצורה ההיא במוחו לטבע עד שמאליו הרוח בלי מניע יתנועע להתחבר אל התמונה אשר הורגל בה.

וזו היא הזכירה בדבר. (יג) וכאשר יישן האדם ורוחותיו תהיינה בהשקט ובשלוה בלי מניע מאליהן יתחברו לתמונת הדבר אשר הורגלו בהתמדה ביום וזהו החלום.

ואתה הקורא שמור ושמעת והסתירהו בצל כנפיך כי הוא מסודות המחקר אשר אני עושה חדשה. בו יתיישב מעשה ה' כי נורא הוא בפעולות האדם ועד הנה לא פירשו בו כראוי.

לפיכך סריסי פרעה שמנהגם משקה ואופה אלו היו על כנם בני חורין ומטופלים בפעולות משונותכבר לא היה בא אליהם החלום הזה ואם היו חולמים חלום היה מעורב בו דברים רבים כסדר ואופן פעולותיהם ודבורם ביום. אמנם כאשר היו בבית הסוהר ואין להם כדת מה לעשות אלא תמיד במחשבתם לצאת מן המשמר ולשוב לעבודת פרעה. לכן חלמו חלום כזה. זהו אמרו ויחלמו חלום שניהם וגו' איש כפתרון חלומו ירצה כל אחד ראה דרך אומנותו להיותם משקה ואופה למלך מצרים ואסורים בבית הסוהר ומקוים לצאת משם אל פעולתם הקודמת ותמיד מחשבתם זאת תמונה לנגד עיניהם.

על כן חלמו חלום הלזה: כי גנב גנבתי מארץ העברים וגם פה לא עשיתי מאומה כי שמו אתי בבור: ולא אמר אע"פ ששמו אותי בבור כראוי להכתב ל גם הספור הלזה לא היה צריך לכוונתו כי למה לא יענישוהו על חטאו לפי שגונב מארץ העברים? גם מלת בור צריכה ביאור ולא אמר סוהר? ויתכן בעיני שהוא טעם למה שאמר כי נגנב מארץ העברים באמרו שנמכר על לא חמס עשה.

כי אמנם אחיו לא שמו אותו בבור למכרו אלא להפחידו וגנבוהו הישמעאלים רצונו כי גונב גנבתי וגו' וגם פה ירצה שמה בארץ העברים לא עשיתי מאומה שאהיה חייב לימכר שהרי שמו אותי בבור אשר במדבר והישמעאלים גנבוני: ד"א וגם פה ירצה במצרים לא עשיתי מאומה ירצה לא חטאתי עם אשת פוטיפר.

וראיה כי שמו אותי בבור שאם חטאתי היו ממיתים אותי כי בן מות הייתי: וירא שר האופים כי טוב פתר: פירוש כי פתרונו היה טוב שהיה פותר לטובה הואיל כי כל החלומות הולכים אחר הפה. חשב שגם לו יפתור לטוב וספר גם הוא לו חלומו: ויתן את הכום על כף פרעה: שחטאו שנפל זבוב ביין כדברי חז"ל עתה בזכרו עוונות ראשונים רצה לתקן שלא יחטא עוד בזה.

והיה מוזג את הכוס ביד פרעה ולא בידו של שר המשקים לנותנו אח"כ לפרעה שאם יפול זבוב בכוס לא יארע תקלה על ידו עוד אלא ביד פרעה ונסתחפה שדהו: פרשת מקץ ויהי מקץ שנתים ימים ופרעה חלם והנה עמד על היאר: יפלא מאד שלא אמר ויחלום פרעה והנה מן היאור עולות וגו' כי אמנם אמרו והנה עומד על היאור נראה מיותר שלא יראה הפרות יוצאות מן היאור אם לא יהיה שמה על שפתו? עוד יקשה מה שספר וייקץ פרעה ויישן ויחלום שנית ואין הכרח לידע אם הקיץ בנתים וחלם שנית אחר שנפלה

תרדמה עליו פעם אחרת או אם חלם בלי יקיצה בין חלום לחלום? גם יש לדקדק בחלום הראשון שנאמר וייקץ פרעה לבד ובחלום שני נאמר וייקץ פרעה והנה חלום? והנה כשספר פרעה חלומותיו ליוסף לא אמר וארא בחלומי אלא בשבלים? וביאור הדבר (א) כי אין חלום בא לאדם אלא מהרהורי לבו כמאמרנו למעלה בחלום סריסי פרעה וחלומות כאלה רובם שוא ידברו.

אולם כאשר בא החלום ברוב ענין ולא מהרהורי היום זהו חלום נבואיי וראוי לשמור הדבר ולחשוב עליו מחשבות. ולפי שפרעה בחלומו יתכן שהיה על היאור ממש כי שמה על שפתו היהלו ארמון להשתעשע בו לרוח היום כדרך המלכים ובשכבו שמה ראה חלום הפרות ולא שת לבו לזאת בראותו אותן עולות מן היאור כי חשב נולד החלום מרעיון לבו בהיות מושבו שמה על היאור ובהכרח הסתכל בו בהיותו בהקיץ וחשב בחיות העולות מן היאור ורועות על שפתו ויטרפו טרף מן הבהמות גם מבני אדם כידוע והתפעלו חושיו עד שבא אליו חלום הפרות שהוא כדמות מה שחשב בהקיץ.

אבל בחלומו שנית שמה בדבר השבלים שגדולם בשדה ולא ביאור ולא חשב בהם מקודם אז ידע שהוא חלום צפון באמת ואינו דברים בטלים. על כן כתוב ופרעה חולם והנה עומד על היאור רצונו שפרעה חלם בהיותו שוכן על שפת היאור ממש ושמה באה אליו המראה.

וכן בספרו אל יוסף אמר בחלומי הנני עומד על שפת היאור כלומר לא נטה דעתי אל חלום הפרות הואיל והייתי עומד על שפתו. אולם בשבלים לא דבר רק כי לא חשבתי בהם טרם זה.

וע"כ אמר וארא בחלומי שהוא ראיה בהכרח ותבונה בה. ובחלום הפרות על כן נאמר וייקץ פרעה לבד שלא השגיח בחלום והיה כלא היה.

אמנם בשבלים אמר וייקץ פרעה והנה חלום שבודאי זהו חלום ראוי לחשוב עליו: ד"א וייקץ פרעה והנה חלום לפי שהחלומות שוא ידברו ועד שראה פרות בולעות פרות ובעל חי יאכל בעל חי זהו כדרך כל הארץ ויוכל להיות גם בהקיץ. אבל ששבלים בלי פה יבלעו שבלים זהו דבר שקר ושוא ואיננו מצוי.

לכן כאשר חלם פרות חשב אולי בהקיץ כדרך כל הארץ כי כן אדם יחלום דבר ומרוב התפעלות חושיו יאמין אחר כך שראה המראה בהקיץ. הלכך פרעה לא שת לבו לזאת ולא אמר הכתוב אלא וייקץ פרעה.

שלא נתברר לו אם היה בהקיץ או בחלום אבל כשחלם שבלים בולעים שבלים וייקץ פרעה והנה חלום בודאי אמר זהו חלום שאין בו דברים בטלים: איש כפתרון חלומו

חלמנו: מכאן שרוב החלומות של דברי הבאי. עד שהוצרך הכתוב להודיע שעתה חלמו שניהם כפתרון חלומו כלומר שכל חלום היה לו פתרון מה שיהיה.
משא"כ בשאר חלומות: ויאמר יוסף אל פרעה חלום פרעה וגו': עד אשר האלהים עשה הראה את פרעה: יש להקשות א' למה בראשית אמר לשון הגדה הגיד לפרעה ואחר כך ל' ראייה הראה את פרעה? ב' בשנוי המאמר שבכלם אמר שבע שנים הנה בפרות הטובות והרעות ובשבלים הטובות. אבל בשבלים הרקות ושדופות קדים הוסיף ואמר יהיו שבע שני רעב ולא אמר שבע שנים הנה כאשר בתחלה? ג' מה טעם קאמר באמרו הוא הדבר אשר דברתי לקיים דבורו ואין זה ראיה ולא טעם? ד' גם מה ראיה הביא לדבריו שחלום פרעה אחד הוא לפיכך את אשר האלהים עושה הגיד? ה' עוד על כפלו פעם אחרת חלום אחד הוא ללא צורך לענין? ו' כאשר אמר ועל השנות החלום וגו' כי אמנם אין זה טעם לשימהר האלהים לעשותו כי לא בשביל שה' יגלה סודו אל נביא פעם או פעמים לא בשביל זה ימהר או יתאחר הייעוד? ויתכן כאשר ידוע נדע שהגדה תאמר בדברים לא יראה החוש אלא יספרם אדם אשר נאמינהו.
אבל ראייה תפול על דבר שעין בעין נראה ונציץ בלי ספק וערעור ואין צורך אמונה עליו. ואמנם יש חלום יגיד הדבר על ידי חידה ומשל ודמיון.
ויש חלום יגידנו על בריו בפירוש וזהו חלום של נבואה. ואם חלום פרעה היה לבדו בפרות טובות ורעות כבר היה לו לחוש שהחלום לא ידבר מענין שבע ורעב כי אין בהם דבר זה בפירוש.
ועל הרוב בא החלום ברוב ענין ויראה דבר לסגנון וצורה וקול תמונה לא שיגיד המאורע מלה במלה כדמיוחלום הסריסים שלא ראו בחלומם התלייה והשררה בפירוש אלא דבר המדומה. אבל על השנות החלום בשבלים שהוא דבר הנאכל והיה בתבואות ענין שבע ורעב גלוי וידוע שבא השני לפרש הראשון ושהוא גם כן מדבר בשבע ורעב.
וזה המיוחד והכשר שבחלומות. זהו מאמר יוסף חלום פרעה אחד הוא ירצה החלום הראשון הנראה בפרות בא לבד להגיד לך את אשר האלהים עושה בלי אמתות וראיית החוש אלא כדרך החלומות.
אמנם כאשר בא חלום השבלים הנה למפרע גילה לנו כי הכל חלום אחד ובא השני לפרש הראשון ולומר כי גם הוא מענין שבע ורעב באופן כי עתה בשבלים אשר האלהים עושה הראה באצבע את פרעה בביאור ולא דרך הגדה. והוא הדבר אשר דברתי בפרות שגם הנה מענין שבע ורעב.

ולפיכך לא אמר שבע שני רעב אלא בשבלים כי ממנו נלמוד גם לפרות כאשר אמרנו. ולפי שיש להקשות ולומר למה א"כ נצטרכו ב' החלומות היה להשי"ת להביא חלום השבלים המבואר ולא נצטרך לפרש הראשון? ע"כ הוסיף יוסף ועל השנות החלום אל פרעה פעמים כי נכון הדבר מעם האלהים וממהר האלהים לעשותו.

ירצה להודיע בדברו. (ב) כי אמנם חוש הראות יותר חרוץ מחוש השמע.

ראיה לדבר מראה הבזק וקול הרעם ביום סגריר נשמע הרעם אחר ראיית הבזק וזה נתהווה קודם לו בזמן או עמו כידוע. באופן שאדם יראה למרחוק יותר ממרחק השמע. וגם ידענו כי המוחש קרוב לחוש הראות לא יעשה הרגש אם לא יהיה ברוחק ראוי. אולם לא כן בחוש השמע שלא יעכב כל כך כבחוש הראות.

אם כן בקרוב ישמע אדם יותר ממה שיראה. והסתכל פליאות חכמת יוסף שהבין בחלומות להיות ההגדה בראש שהיא מדבר הנשמע והראייה בסוף שהיא מדבר הנראה בעין.

להיות זה פתרונו שהיא דבר קרוב מאד עד שתחלה השמיע לאזנו ואחר כך ראהו. ועל כן נשנה החלום להודיע זה לנו כי קרוב אלינו הדבר וממהר האלהים לעשותו: ועתה ירא פרעה וגו': עד ויאמר פרעה אל יוסף ראה נתתי אותך על כל ארץ מצרים: כבר נתעוררו רבים מבני ישראל במאורע הלזה לאמר א' מי שם פה ליוסף לדבר בפני המלך ושריו להשיב על מה שלא נשאל הליועץ למלך נתנוהו להורות אליו הדרך ומעשה אשר יעשון בארצו? ותחת היותו לבוז למשל ולשנינה כי לא מחכמה שאל על זה כבדוהו נגד זקני העם גם יותר ממה שהיה ראוי? ב' מה ראו פרעה ושריו פלא בדברי יוסף ואת היד הגדולה שעשה במצרים עד שהשתוממו אבירי לב הפלא ופלא לאמר הנמצא כזה איש אשר רוח אלהים בו? ושבשביל זה עשאו פרעה אדון לכל ביתו מושל בכל ארץ מצרים עד לא ידע אם יהיה הדבר ואם יבוא כפתרונו אם לא? ואם תמצא לומר שקלע אל השערה וכאשר פתר לו כן יהיה.

הנה לא היה ראוי להתחשב כ"כ בפתרון הזה אשר מכתלי החלום ניכר שמדבר מענין שבע ורעב ומאן דלא קרי ותני היה פותרו כזה והותר? ג' בלשון הכתיב שלא אמר ועתה איעצה למלך עצה שיפקיד איש נבון וחכם על ארץ מצרים. והיה נראה שהוא מאמר אחר מלבד הפתרון ועצה טובה קמ"ל? ד' באמרו יעשה פרעה שהוא דבר אך למותר אין צורך בו והיה די שיאמר ירא איש נבון וחכם וגי' ויפקד פקידים וגו' אם רצונו שהנבון וחכם הוא יפקיד פקידים ושוטרים תחתיו לקבוץ את כל אוכל ל ואם הכוונה שהוא פרעה בעצמו יפקיד פקידים היה טוב לאוספם יחד ולומר ירא פרעה איש נבון ויפקד

המלך פקידים ויקבצו וגו'? או יאמר יצוה פרעה להפקיד פקידים מבלי שיוסיף יעשה פרעה לאין צורך? ה' בדבר פרעה איש אשר רוח אלהים בו.
ולא יאמר באיש שיש בו רות אלהים אלא אם יגיד עתידות ברוח נבואה או שיעשה מעשה נגד הטבע כאמור בשמשון. אך אמנלפתור חלום אין נראה הכרח כל כך שיהיה בו רוח אלהים ל ן' כאשר אמר אחרי הודיע אלהים אותך את כל זאת וזה ראיה ברורה שחשבו דבריו לנבואה.
ואם כן יפלא עד מאד שיקראו נבואה לעצה שיעצם מדעתו על חלום הואיל ובאמרו את כל זאת נראה משמעו על חלומותיו שפתר ועל דבריו שיעץ לבחור באיש נבון וחכם ל ץ' צריך לדרוש ולתור הכוונה במאמר פרעה ראה נתתי אותך על כל ארץ מצרים מה רצה לחדש בהוראה זול גם מה שאמר על כל ארץ מצרים ויוסף לא יעץ אלא וישיתהו על ארץ מצרים ולא על כל הארץ.
ואולם פרעה קיים במאמרו ונתון אותו על כל ארץ מצרים ובלעדיך לא ירים איש את ידו ואת רגלו בכל ארץ מצרים שם מלת כל תמיד ל הטעם ראוי לבקש. ואולם נאמר בהיתר השאלות האלה וכל הכתובים איש על מקומו יבוא בשלום (ג) כי כבר מוסכם שהמושל המתאוה להביא עמו בעבודה ובפעולה מה הוא יתחיל בה תחלה וממנו יראו וכן יעשו. כאשר עשה אבימלך גדעון ופרעה ורבים ממלכי אומות העולם וכן (לעיל ל"א) ויקח יעקב אבן ויאמר לאחיו לקטו אבנים. כי יאות לקשט עצמו ואח"כ] לקשט אחרים.
ואיך נוכל להסית ולהדיח רבים על מעשה אשר לא נבחר אנו לפעלו? וזהו מחוק המלכות ודבר סתר שרים ויועצי ארץ לא ידע אותו איש נער טוחן בבית האסורים. אם לא כי יד ה' עשתה זאת וזרוע ה' עליו נגלתה.
והנה יוסף בפתרונו הודיע לפרעה היותו חכם ונבון וגם היותו נביא שידע העתידות. כי כאשר פתר לו החלום לז' שני שבע ורעב הבאים על ארץ מצרים כבר חשב שיעלה על לב פרעה חשש אם יתקיימו דבריו.
על כן תיכף ומיד נתן לו יוסף אות ומופת על זה בהגיד לו מה שפרעה חושב בלבבו והוא כן ידמה. שכאשר שמע פרעה פתרון החלום חשב מחשבות בלבו למנות איש על ארץ מצרים לקבוץ את כל אוכל לפקדון מבלי ששום אחד יתן לו עצה על זה והמחשבה הזאת שבכליותיו הגיד לו יוסף בטרם יוציאנה בשפתיו.
על כן פליאה נשגבה בעיני פרעה באמרו אין זה אלא מראה נבואה. וגם כאשר הטעים יוסף בדבריו מחוק המלכות להתחיל במעשה תחלה נתאמת לפרעה היות ביוסף רוח

אלהים הואיל וידו בכל ויד כל בו ואנחנו חשבנוהו נבזה וחדל אישים: ושים לבך להמשך הפסוקים.
ועתה ירא פרעה איש נבון וחכם וישיתהו על ארץ מצרים כוונתו לאמר אני יודע שפרעה עתה בדברי עמו חושב בלבבו לבחור באיש חכם לשומו על ארץ מצרים למשנה מה שלא היה המנהג במצרים עד הנה. ועוד לפי שפרעה יעשה כמנהג רוזני הארץ יתנו ידם בדבר כדי שיעשו הקהל חוקה אחת כמוהו בהכרח יתקבצו כלם וכן יעשו גם המה.
יעשה פרעה תחלה ואחר כך יפקד פקידים על הארץ ובזה יקבצו את כל אוכל לפקדון.
באופן שאני יודע בודאי שלא תכרת הארץ ברעב מפני ההשתדלות הטובה שיעשה פרעה.
מבואר בדברי אלו שכל דברי יוסף הם דברי נבואות. ולא עצה להיות נדרש ללא שאלו שהיה אם כן מביא עליו קללה ולא ברכה.
לכן השתומם פרעה כשעה חדא. ואמר הנמצא כזה איש אשר רוח אלהים בו שיודע מה בלבבי? ואחרי הודיע אלהים אותך את כל זאת הנסתרות שבקרבי ולראות את הנולד ולהשכיל בדברים הנוגעים למלך בהנהגת עמו אין לבקש חכם ונבון יותר ממך.
אתה תהיה לי למשנה ונתתי אותך על כל ארץ מצרים פירוש אתה לבדך על כלם ולא אפקיד פקידים בלעדיך כמו שאמרת שאשים נציבים ממני יראו וכן יעשו וכאשר היה עם לבבי. ועתה ראה נתתי אותך על כל ארץ מצרים בלי פקידים.
ובלעדיך לא ירים איש את ידו כי קרוב אליך הדבר בפיך ובלבבך ולך משפט הבכורה:
וישבור למצרים וגו': לשבור אל יוסף וגו': לשבור בר ממצרים: ראה ראינו כי יאמר שבר על המכירה וישבור למצרים ויאמר על הקנייה לשבור ברממצרים. אלא שמה שפי' קנייה יבוא אחריו מ"ם במקום מן כאמרו לשבור בר ממצרים ועל המכירה יבוא למ"ד במקום אל וישבור למצרים וא"כ יש לתמוה על אמרו וכל הארץ באו אל מצרים לשבור אל יוסף כי חזק הרעב בכל הארץ? אלא כי כן מנהג העולם כל העניים האומללים ועובדי האדמה אשר אין להם על מה שיסמוכו כי אם נחלת שדה וכרם קטנה בשנת רעבון ורובם גם בשני השבע ימכרו תבואתם לעשירים לקנות בדמיה פירות וירקות בזול ויתפרנסו מהם.
כי אמנם דמי החטה יקרים ולא יוכלו ממנה לפרנס ביתם שנה תמימה עד בוא התבואה חדשה. על כן גם במצרים נהיה כדבר הזה שאנה ה' ליוסף כאשר חשב כי מלבד מה שקבץ בדמים מאליהם באו כל הארץ ירצה הפרזים היושבים בערי הפרזות סביב למצרים באו למכור תבואתם אל יוסף ולקנות בדמים אוכל לנפשם כי חזק הרעב: והרעב

היה על כל פני הארץ ויפתח יוסף את כל וגו': ובל הארץ באו מצרימה וגו' ידענו כי בשנת רעבון אין אדם אוכל לחמו לשובע.
וכבר שמעתי נוהגים בשנת בצורת יניחו על שלחנם לחם רב להשביע עיני האוכלים ובזה יונח להם ויאכלו וישבעו יותר. אבל הגיד הכתוב כאן כי גם תחבולה כזאת איננה שוה ולא הועילה כלום מפני חוזק הרעב.
ואף שיוסף פתח אוצרותיו והראם כל אשר בהם להשביע עיניהם. מ"מ ויחזק עוד הרעב בארץ מצרים.
ונתן הכתוב הטעם לפי שמכל הארץ באו אל מצרים לשבור גם מחוץ לעיר מצרים. וכשהיו רואים בני העיר התבואה באוצרות.
כנגדו מסתכלים בבאים לקנות. באופן שיצא שכרו בהפסדו מפחד לבבם שלא יחסר הדגן: ויוסף הוא השליט על הארץ הוא המשכיר לכל עם הארץ: הדבר ידוע עד הנה שיוסף היה השליט על ארץ מצרים ל אלא למדנו דרך ארץ (ד) שלא ישלט אדם באדם אם לא יעשה לו טוב.
ולא ישמעו לו בני איש אם לא יגמלם טובות כדבר האמור בריש פרשת אלה הדברים. אדרבה ישנאוהו ומונע בר יקבוהו לאום.
ותחת היות יוסף המשביר לכל עם הארץ ונותן להם לחם לפי הטף לכן היה גם כן שליט על הארץ מכל וכל ומושל ברוחם: ויכר יוסף את אחיו והם לא הכרהו: כבר אמור וירא יוסף את אחיו ויכירם ושהם לא הכירוהו לא היה צורך כי כאשר השתחוו אפים ארצה בידוע שלא הכירוהו? ונראה שבא הכתוב להתמרמר על אחי יוסף על אשר מכרוהו כיענים במדבר ולא נהגו עמו כאחים מה שלא עשה יוסף שנכמרו רחמיו עליהם ובהיותם בידו לא עשה עמהם רעה ולא הכלימם אלא בתוכחת מגולה מעט שיתחרטו על מעשיהם, והנה הפסוק בא לפרש את שלפניו על מה יוסף התנכר אליהם וידבר אתם קשות ולא פעל להם און כמעשיהם אלא בדברים ל לפי שיוסף הכיר את אחיו ועשה עמם כאח וכרע אבל הם מעולם לא הכירוהו ונהגו עמו כנכרים ושונאים: ויאמר אלהם מרגלים אתם וגו': עד ואם לא חי פרעה כי מרגלים אתם: במחלוקת שבין יוסף לאחיו תרבינה השאלות א' בכפל ושנוי אמרו ויוסף הוא השליט הוא המשביר כי כבר ידענו שהוא השליט? וגם היה די לנו באחד מהם מבלי שישנה לומר השליט והמשביר? ל ב' בתחבולה ועלילה שמצא לומרמרגלים אתם לראות את ערות הארץ והדבר נשנה לאין צורך כי אחד הוא מרגלים ורואים ערות הארץ ל והרב בעל כלי יקר כתב בזה שמרגלי'

יאמר לאיש ההולך רכיל מגלה סוד לשמוע באנשי העיר מה ידברו ורואה ערות הארץ למרגל בערים הבצורות ורואה מהיכן נוחים ליכבש.
והשתדל בפירושו זה לתת טעם לשני השמות עיין עליו אבל לא ידעתי מה יאמר בכתוב ויתן אותנו כמרגלים את הארץ שנראה יקראו מרגלים גם לרואה בערים. וכן ביהושע (ב') כתוב וישלח יהושע בן נון מן השטים שנים אנשים מרגלים וגו' לכו ראו את הארץ את יריחו ל ואם כן לשוא עמל בתירוצו.
ג' במה שהשיבו ליוסף ועבדיך באו לשבור אוכל כי היה נכון שיאמרו ועבדיך באים או עתה באנו לשבור אוכל? ד' כלנו בני איש אחד נחנו מה תשובה נוצחת זאת לשאינם מרגלים מפני שהם בני איש אחד אדרבה היא הנותנת וזה החילם לעשות המעשים האלה ודומי' בדומי' יגעו? ה' לא היו עבדיך מרגלים היה להם לומר אין אנו מרגלים כי אף אם לא היו מקדם מרגלי' אפשר שעתה תפשו אומנות הזאת מחדש ל וגם לא יתכן כנוי אנחנו בהוה ואח"כ לא היו עבדיך עבר? ו' באמרם כנים אנחנו לא היו עבדיך מרגלי' כי אם המאמר כלו אל אחי יוסף שהיו כנים ולא היו מרגלים מלבד הכפל היה להם לומר כנים עבדיך ואינם מרגלים או כנים אנחנו ואין אנו מרגלים ולא אחד לנסתר ואחד לנוכח? ז ויאמר אלהים לא כי ערות הארץ באתם לראות מה ראיה הוסיף על זה להחזיק טענתו ממה שהשיבו לו? ח' למה פעמים קראם מרגלים ופעם אחרת לראות ערות הארץ ופעם שניהם כאחד? ט' בתשובתם אליו ויאמרו שנים עשר וגו' כי אין זו טענה ותשובה להוכיח שאינם מרגלים כי אף אם יהיו מאה בני איש אחד אין ממש בזה לחשוב תשובה לדבריהם? י' גם מה שהוסיפו והנה הקטן את אבינו לא ידענו מה ייטיב להם על לא היותם מרגלים? י"א בתשובת יוסף השנית הוא אשר דברתי אליכם לאמר מרגלים אתם כי מה יתן או מה יוסיף בטענתו להוסיף אומץ שהם מרגלים אחר תשובתם שכולם בני איש אחד? י"ב שלחו מכם אחד וגו' ויאמנו דבריכם ואם לא חי פרעה כי מרגלים אתם מה אות יהיה זה להם לשאינם מרגלים אם יביאו אחיהם מארץ כנען ובא האות והמופת לומר שאינם מרגלים? ואולם בהיתר הספיקות האלה נאמר.
כי מרגלים וערות הארץ הכל אחד אלא שמרגלים הוא לשון יותר כללי גם אל מרגל בין איש ובין אחיו. ורואה ערות הארץ לא יפול אלא על ראיית המבצרים.
וידוע כי מושל על הארץ רצוני על הערים ואנשי המלחמה עליו מוטל לפקח שלא ירגלו לראות את ערות הארץ ויבואו לכבשה. אמנם אין לו עסק בנסתרות שבין אדם לחברו ולא עליו המשא אם ירגלו דבר שבין איש לאחיו כי אין זה נוגע למלכות.

גם ידענו באשר גם היום הנימוס ביניהם במקצת הערים כי איש אשר יגיע להוליד שנים עשר בנים זכרים יהיה לו תועלת ושכר מה והיה כאזרח הארץ וביתו נקי מעבודת המלך. הלכך יוסף שבקש להתעולל על אחיו מצא מקום לגבות חובו להחשידם כרואים את ערות הארץ שזה דבר המוטל עליו לשמרם מן המזיקין.

ואם היה מחשידם בדברים שאינם מחוקו כבר יבינו שהוא מתעולל עליהם ומבקש תואנה כי הנה יוסף בהיותו שליט על הארץ ועל אנשי המלחמה והערים הבצורות (כי כן פירוש שליט כמאמר הכתוב (קהלת ז) מעשרה שליטים אשר היו בעיר) והוא בעצמו היה המשביר ואי אפשר שלא ישגיח בבאים. בראותו אחיו התעולל עליהם לאמר מרגלים אתם וטענתו שבאו עשרה כאחד מארץ רחוקה מכנען.

ופירש דבריו לראות את ערות הארץ באתם כאלו יפרש מלת מרגלים ויאמר דלא איכפת ליה שירגלו באנשי הארץ אלא שלא ירגלו ערות הארץ ושזו היא כוונתו באמרו מרגלים כי זה מוטל עליו. ולפי שאתם מרגלים ממולדתכם ונהוגים לרגל בין האנשים.

וההרגל טבע שני. בהכרח גם עתה לאתעזבו טבעכם.

לכן יש לחוש שמא לראות את ערות הארץ באתם כי זה הוא מה שיש לשים עיני ולבי שם כל הימים. על כן הם השיבוהו לא אדוני ועבדיך באו לשבור אוכל כלומר אין ראיה שנהיה מרגלים לפי שבאנו עשרה ביחד כי הלא גם כל עבדיך אלה הבאים לקנות מידי יום ביומו באו לשבור אוכל ממך עד עתה שאתה משביר לכל עם הארץ ובאו לאלפים ולרבבות.

והנה כלנו בני איש אחד נחנו בני אדם הראשון בין אנחנו בין עבדיך ומה נשתנינו מכל אומה ולשון לשתאמר כי אנחנו מרגלים ולא עבדיך אלה? ובזה נתאמת דבורנו כי כנים אנחנו הואיל וגם עבדיך לא היו מרגלים עד הנה הבאים לשבור אוכל כי מה נשתנו אלו מאלו? ויאמר אליהם לא כי ערות הארץ באתם לראות ענה להם יוסף אמת שאמרתם שאין ראיה צודקת לומר לכם מרגלים לפי שבאתם עשרה כאחד כי גם עבדי ועמי ככה באו לשבור אוכל.

אמנם יש הפרש גדול ביניהם וביניכם כי עבדי ועמי שהם בני ארצי ומולדתי אין ספק שלא יבואו לראות את פרות ארצם אף אם יהיו מרגלים. אולם אתם בני ארץ אחרת ובאתם עתה מי יאמר שערות הארץ לא באתם לראות? לפי שאין עמכם אחד מבני עירי וכלכם אורחים מקובצים יחד כל איש צר ומצוק.

השיבוהו אחיו ויאמרו שנים עשר וגו' הא לך ראיה מוחשת שאנו כנים ולא מרגלים וגדלנו בשם טוב לפי שאנחנו שנים עשר אחים בני איש א' ולנימוס הארצות אנו אזרחי

הארץ ולא מרגלים ואין מנהגנו לרגל בערים ולראות את ערות הארץ ויאמר אליהם יוסף הוא אשר דברתי אליכם לאמר מרגלים אתם פירוש עד הנה חשבתי היותכם אנשים נאספים בני עיר אחת אשר קרה מקרכם להתחבר יחד בזה.

עתה שאמרתם שאתם אחים נתברר היטב לי כי מרגלים אתם ואין מעשיכם אלא לרגל בין איש ובין אחיו ובין גרו. כי אם באתם לשבור אוכל היה די באחד או בשנים מכם והשאר ישארו בבית.

הנה כאשר באתם כלכם בא האות והמופת שדרככם לרגל באנשים ואין לכם מקום ודירת קבע. ושקר דברתם שאתם אחים שנים עשר ושהאחד בארץ כנען להרחיק עריכם.

ועתה שלחו מכם אחד ויקח את אחיכם אשר אמרתם ואראנו ויבחנו ג"כ דבריכם האמת אתכם שיש לכם שטר האזרחות ושם טוב כאשר אמרתם. ואם אין מרגלים אתם ושקר כל דבריכם ולכן פחד קראני שלראות ערות הארץ באתם: הלא זה אשר ישתה אדני בו והוא נחש ינחש בו הרעתם אשר עשיתם: פירוש היה בו נחש אם לרע ואם לטוב וראה שאתם תגנבוהו ממנו.

ואם כן הרעותם אשר עשיתם. וכל דבר טוב שעשיתם הפכתם אותו לרע במעשה הזה כי אף הבאת הכסף יחשבנו לתחבולה: הן כסף אשר מצאנו בפי אמתחתינו וגו' עד ואתם עלו לשלום אל אביכם: הקושיא מבואר מה זה שאמר העבד עתה כדבריכם כן הוא אם הם חתכו הדין שהגנב יהיה בן מות ואחיו לעבדים והוא גזר בהפך שהגנב יהיה עבד ואחיו נקיים ל גם בדברם אל יוסף לא אמרו מה שפסקו הם ולא כמו שפסק השליח?

ועוד יקשה למה שנה ושלש בכתוב מלת גביע במקום שאין צורך לזוכרו כאשר אמר גם אנחנו גם אשר נמצא הגביע בידו וחזר יוסף ואמר האיש אשר נמצא הגביע בידו וגו' והיה די שיאמר האיש אשר נמצא אתו ולא יזכור עוד הגביע ככתוב לעיל הלא זה אשר ישתה אדוני בו אשר ימצא אתו מעבדיך שלא זכר הגביע כי כבר אמור למעלה פעמים שלש? ואומר אני שבשתי גניבות הכתוב מדבר ולכן הוצרך לזכור הגביע כאשר ידבר עליו.

והדבר.

כי לא נחשבו בעיני יוסף לגנבים. וכאשר השיבו אליו הכסף מארץ כנען כבר ענה יוסף אלהיכם נתן לכם מטמון וגו'.

כי לא חשדם בגניבה. אמנם כאשר גנבו הגביע הנה למפרע גם הכסף גנבו (ה) ומי שחשוד בדבר מסתמא עונו ישא במאורע נסתר גם כן.

ויהיה א"כ מאמר השליח גם עתה כדבריכם כן הוא תשובה לגניבת הכסף ולא לגניבת הגביע. ולפי שאחי יוסף הקשו לעבד הן כסף אשר מצאנו השבנו אליך מארץ כנען ואיך נגנוב הגביע? והוא השיבם על ראשון ראשון וסתר טענתם מעיקרא.
באמרו גם עתה כדבריכם כן הוא פירוש שאין זו קושיא. וגם בזה הוא כדבריהם שגנבו הכסף והנו בפי אמתחותיהם כי החשוד במקצת חשוד בכל ואשר ימצא אתו הגביע או הכסף אחת דתו להיות עבד.
וכאשר מצאו בכל אמתחותיהם הכסף כאשר היה באמת ולא חש הכתוב להזכיר. ובאמתחת בנימין גם הגביע.
הנה בהכרת כלם יהיו לעבדים. ועל זה המה אמרו ליוסף הננו עבדים לאדני גם אנחנו על הכסף גם אשר נמצא הגביע בידו כי כלם פשעו בגניבה או בכסף או בגביע.
וזה היה דינם אשר גזר עליהם השליח שיהיה עבד מי שימצא בידו הגניבה יהיה כסף או גביע. אבל יוסף הראה עצמו לבעל רחמים ואמר שעל הכסף לא ידון אותם אלא על הגביע לבד.
בדברים האלה יסתלקו כל ערעורי בעל כלי יקר כאשר תראה ולא יקשה בפסוקים אין כושל במחניהם כאשר יקשה בפירושו: פרשת ויגש ויגש אליו יהודה ויאמר בי אדני ידבר נא עבדך דבר באזני אדני ואל יחר אפך בעבדך כי כמוך כפרעה: אדני שאל את עבדיו לאמר היש לכם אב או אח: יפלא שפעם ידבר לנוכח ופעם שלא לנוכח ל ויתכן כאשר אמרנו בפרשה הקודמת בפ' מרגלים אתם כי מלת עבדיו לא נאמרה על אחי יוסף המדברים בעדם אלא על עבדי פרעה.
וגם אדוני אמרוהו על פרעה ולא על יוסף. וזה הוא פירושו אמרו בלשון שאלה האם פרעה אדוני שאל מעולם את עבדיו ולבני ארצו הבאים לפניו אם יש להם אב או אח? ואם לא יעשה כן במקומכם למה א"כ שאלת אתה לנו עד שהוצרכנו להגיד לך הואיל וכמוך כפרעה? אולם בכל זאת לא סרה התלונה בזה ועדיין יש להקשות כי אמנם נראים הדברי' דברי שקר וכזב כאשר ראינו בפרשת מקץ שהם מעצמם הגידו לו שיש להם אב ואחים והוא לא שאל מהם דבר? וכן בהגידם קורותם ליעקב אביהם הגידו ולא כחדו שהם מעצמם אמרו לו כמתנצלים וא"כ האיך יאמרו עתה לפני יוסף הפך הדברים להוסיף הרוה על הצמאה? ואף גם זאת לפי דרכנו שבפ' הקודמת תתיישב.
כאשר יוסף חשדם למרגלי' את הארץ הואיל וחשב שהם אנשים רקים ופוחזי' ולא אחי' נתחברו יחד כל איש צר ומצוק מלומדים ללכת לרגל בערי' ולכן נתוועדו יחדיו. והיה

מכלל טענותיו אמרו היש לכם אב או אח כלומר האיך אתם אומרים שאינכם מרגלים היש לכם אב או אח.
הנה באמת אין אחד מכם אח לאחר אלא כלכם בני בליעל נאספו יחדיו לרגל. לכן הוכרחו לענות שנים עשר עבדיך אחי' אנחנו וגו' לומר שכלם אחי' שהם י"ב יהיו אזרחי הארץ.
באופן שהוא כאלו שאל להם אם יש להם אח או קרוב: כי כמוך כפרעה: זהו טעם למה לא יחרה אפו לפי שגם פרעה אין בו מדת הכעס והוא קל לראש ונוח לתשחורת. באשר לא חרה אפו בחרטומי מצרים וחכמי' אשר סכלו מלפתור לו חלומו.
כאשר חרה לנבוכדנאצר. וגם קבל יוסף בסבר פנים יפות.
וכואמר לו יהודה אל יחר אף אדני בי אם יצאתי ממחיצתי לגשת לדבר לפניך ואני לאו נקראתי לבוא אל המלך כי כמוך כפרעה ויש לך לעשות כמעשיו וכגבורתו: והיה כראותו כי אין הנער ומת והורידו עבדיך את שיבת עבדך אבינו ביגון שאולה: אם מה שאמר ומת רצה לומר שיעקב ימות למה כפל והורידו עבדיך וגו'? ואם ירצה שמת בנימין אין האמת כן? ועוד שטוב היה לכתוב והיה כראותו כי מת הנער? אלא שהדאגה והצער היה גדול אל יעקב לפי שמתו שניהם מאלו מת אחד מהם.
כי אם נשאר בנימין היה מתנחם קצת בו כמו שאמר ולקחתם גם את זה וגו' אולם כשיאבד גם בנימין בהכרח לא יסכוד היגון המופלג וירד אבל שאולה. ולפיכך אמר יהודה כשיראה יעקב שגם זה הנער אינו עוד ונאבד ממנו וגם יוסף המת ולא יהיה לו לא הנער הזה ולא המת ירד אבל שאולה.
וכאלו כתוב כי אין הנער ואין המת. ומלת אין תשמש לשניהם ורבים [כן] במקרא: ועתה אל תעצבו וגו': ועתה לא אתם שלחתם אתי הנה כי אלהים וגו': יש להקשות א' למה היה להם להתעצב אחר שהמה היו סיבה שיעלה למלוכה? ב' במה שאמר ואל יחר בעיניכם מה חרי האף הגדול הזה ואין טעם שיחרה אפם אלא שיבושו ויכלמו מכל אשר עשו? ג' באמרו כי מכרתם אותי הנה למה יעצבו על שמכרוהו למצרים באופן שלא היה להם להתעצב אלו מכרוהו למקום אחר? ד' במה ששינה הלשון אחר כך ואמר ועתה לא אתם שלחתם אותי הנה ולא אמר כפעם הראשון לא אתם מכרתם אותי הנה ל והראוי לומר בהיתרן כי חשש יוסף שעדיין שנאת אחיו עליו ולא סרה קנאתם על שראוהו עולה לגדולה כי היה מן האפשר שיתנחמו על מה שמכרוהו להוריד מצרימה והמה סבבו שעלה למלוכה כי אלו השליכוהו לארץ אחרת לא היה זוכה לרבנות.

א כי אמנם הקנאה תפול על איש אשר כבר התרומם והתנשא ויותר וביותר אם מקדם היה הדיוט כמונו כאשר אמרנו בריש פרשת וישב וכמאמר שלמה בחכמתו (קהלת ה') מתוקה שנת העובד אם מעט ואם הרבה יאכל והשבע לעשיר איננו מניח לו לישון. וכבר יקשה על הלשון שלא אמר בעשיר כבעני ומרה שנת העשיר אם מעט ואם הרבה יאכל. אלא שהכתוב לא בא להביא דבר בהפכו אלא כולו ענין אחד. ומדבר בעין רעה כי היא קנאת איש מרעהו.

והעובד לא ירע בעיניו עמלו ודלותו אלא השבע שיראה לעשיר ולו אין דבר וירא האביון וינאץ ותדד שנתו מעיניו על זה. ופירושו שנת העובד מתוקה אף אם מעט יאכל אולם בראותו השבע לעשיר שכנו זו היא סבה שלא ינום ולא יישן העובד הרש ואין כל.

כן היה ירא יוסף שיקנאו בו אחיו ועוד ישנאוהו. זהו אמרו אל תעצבו ואל יחר בעיניכם כי מכרתם אותי הנה וסבבתם גדולתי הואיל ולמחיה שלחני אלהים לפניכם.

ואם אתם מתעצבים שעשיתם לי טוב לא באתי אלא בשבילכם להחיותכם וגם לא אתם שלחתם אותי הנה כי האלהים: והגדתם לאבי את כל כבודי וגו' ומהרתם והורדתם את אבי הנה: ראוי היה יעקב לירד למצרים בשלשלאות של ברזל אלא שנתגלגל הדבר על ידי יוסף. ע"כ אמר והגדתם לאבי את כל כבודי וגו' וזה סבה למהר ירידתו קודם זמנו: עוד יוסף חי וכי הוא מושל בכל ארץ מצרים ויפג לבו כי לא האמין להם: יש לפרש ויפג מלשון העמדה.

כאשר יעשה אדם פעולה מה ויעמוד וינוח ממנה ולא יפעול עוד. וכן כתוב (תהלים ע"ז) ידי לילה נגרה ולא תפוג שלא תנוחמלגרות (איכה ב') אל תתני פוגת לך שלא תנוח מלבכות והעד שכתוב אחריו אל תדום בת עינך.

כי אמנם (ב) כאשר ישמע אדם בשורה טובה פתאום אפשר שימות מגודל הששון כמו שאירע לשרה לדברי חז"ל. ולכן הזהירונו אל תכנס לביתך פתאום.

והטעם שהרוחות החיוניות המתפשטות באברים להניעם לפעולתם עיקרם בחדרי הלב וכאשר ישמעו נענוע הלב חזק ואמיץ נגד טבעו אשר יתנועע ויפתח מרוב השמחה בשמעו הבשורה ירוצון כמראה הבזק כלפי חוץ כי כן דרכם. ואנחנו נראה ההפך באדם המפחד שאז כל הרוחות יעזבו קצוות האברים ויכנסו אצל הלב לעזרו כי בהתפחדו יסגר בעצמו באופן שיצננו ויתלבנו פניו ידיו ורגליו.

כן בדבר הזה בהפכו. וכאשר תנועת השמחה חזקה למאד גם הרוחות יתפזרו אל הקצוות ויתפרדו איש מעל אחיו ויעזבו הלב ריקם וימות האיש ההוא כעת רגע.

פירש לנו הכתוב הזה שהיה מחסדי הי"ת עם יעקב שלא מת בשמעו עוד יוסף חי ורוחותיו לא התנועעו בחזקה כאשר היה מן הראוי. מן הטעם שלא האמין בתחלה לדברים שספרו אליו בניו עד שמעט מעט הבין הדבר על בוריו ולא שמע הבשורה ברגע כמימריה ותבוא אליו בלאט ויוכל להתאפק ולא מת.

וז"ש ויפג לבו פי' שעמד לבו מתנועתו הגדולה שהיתה ראויה על השמועה ההיא על כי לא האמין להם מכל וכל עד כי דברו אליו את כל דברי יוסף וירא את העגלות וביני ביני איהניה ליה שטותי' ששמע והבין הדברים במתון מתון ולא אירע לו מקרה בלתי טהור.

ד"א עוד יוסף וגו' וכי הוא מושל בכל ארץ מצרים ויפג לבו כי לא האמין להם.

פירוש עוד יוסף בצדקתו ולא זז מהיות יוסף. וזה לפי שלבו אמיץ בקרבו ובהיותו מושל על המצרים לא שמע ולא האמין לדבריהם.

וזאת היא הבשורה היותר טובה שהביאו ליעקב: אמותה הפעם אחרי ראותי את פניך כי עודך חי: אמת ואמונה (ב) כי כל זמן שיחיה האדם בחיי צער ויגון ויסורין ממשמשין ובאים בגופו וכל שכן בדעתו חייו אינם חיים ויקרא מת בחייו או חי אשר הנו מת בכל רגע כמוני אנכי היום נעויתי שחותי עד מאד ועוונותי הטו אלה.

ומה טוב אמר שלמה (קהלת ד') ושבח אני את המתים שכבר מתו. כי המתים אין ספק שכבר מתו ל אלא שרצונו לאדם חי והוא מדוכא ביסורין כדכתיב (ישעי' ו') בשנת מות המלך עוזיהו שנצטרע.

ואמנם יקרא חי האוכל בשמחה לחמו אין שטן ואין פגע רע. ואיש המעונה והמדוכא טוב ממנו הנפל והמת.

לא כן היושב ביום טובה כי טובים חייו ממיתתו. זהו כוונת שלמה ושבח אני את המתים אך אולם המתים שכבר מתו טרם מותם ירצה שנדונו ביסורין ואני משבחם יותר מן החיים אשר הם חיים עדנה אוכלים ושמחים בחייהם בלי יסורין כי טוב בעיניו העדר הרע מהוויית הטוב על כן אמרו חז"ל רשעים בחייהם קרויים מתים צדיקים במיתתן קרויים חיים.

והטעם (ד) שרבים מכאובים לרשע בחייו ותמיד לבו נוקפו וכליותיו יוכיחוהו לאמר מדוע ככה עשיתי אוי לי כי פעלתי און. אבל הצדיקים לא מבעיא שלא יתענו מדאגה מדבר ולא שמו על לב תהפוכות הזמן כי הכל הבל.

אלא גם לא ידאגו כי יקרום מכות ויסורין בגופם כי הכל יסבלו באומץ הלב. לפי זה הרשעים תמיד בחייהם כשהם חיים חיי שמחה וטוב לב עם כל זה קרויים מתים הואיל

ולבם אין נכון עמם ותמיד ייראו ויפחדו מפשעיהם לכל חטאתם באופן שבהיותם תמיד בחיי צער קרויים מתים.

אמנם הצדיקים אף במיתתם ירצה בסבלם יסורין בגופן ובממונם בהיות לבם נכון לא ייראו משוד כי יבוא ולכן קרויים חיים. הנה מבואר כי מי שלא יסבול בנפש רחבה יסורי העולם הרע והעכור הלזה ואין לו לב אמיץ בגבורי' טוב ממנו הנפל והנו בחיים אדם מת.

על כן התפלל דוד (תהלים קי"ח) קול רינהוישועה באהלי צדיקים וגו' לא אמות כי אחיה ואספר מעשי יה יסור יסרני יה ולמות לא נתנני. ובדבריו אלה יקשה על אמרו לא אמות כי אחיה ולא אמר לא אמות אבל אחיה מלבד שהוא כפל שבודאי לא ימות אם יחיה? ועוד לא יעלה על הדעת שצדיק כמותו ייירא מן המות אשר הוא סוף כל אדם? אבל הדבר ראוי לענינינו לדמיון ראב"ש שהיה קורא היסורין בואו אחי בואו רעי ולבקר היה משלחם מפני ביטול תורה באופן שלא פחדו השלמים ההם (ה) מתהפוכות הזמן כל עוד שלא יבטלום מהלמוד ותענוג נשמתם ורוחם והם הם קראום יסורין של אהבה ואף במיתתם קרויים חיים כי אולם אם יבטלו תענוג הנפש ויבלבלו השכל והלב הן יסורין ממש וקרויים סובליהם מתים.

זהו כוונת דוד קול רנה וישועה באהלי צדיקים תמיד לבם שמח ועלז ולא יפחדו כאשר אמרנו. ולכן לא אמות כי אחיה ירצה אינני רוצה למות בעודני חי ויהיה פי' כי אחיה בעת שאחיה כמו כי ישאלך בנך וכאלה רבים בכתובי'.

ויהיו לי יסורין של מיתה הואיל ובחרתי לספר מעשי יה שלא יהיה בהן ביטול תורה. וכן ה' יתברך קבל תפילתי שיסור יסרני יה ביסורין של אהבה ירצה ביסורי הגוף ולב אמיץ לסבלם עד שלמות לא נתנני להיותי קרוי מת בעודי חי.

וזה לפי שעל היסורין נפשי צהלה ושמחה כמו שאמר קול רינה וישועה באהלי צדיקים וגו'. בדרך הזה אמר יעקב ליוסף (ו) הנה אנכי עד הנה הייתי מת תמיד.

כי רוחי נשברה ודאגת מיתתך ביעתתני. אך אולם עתה בראותי פניך כבר נסע נגלה ממני זה היגון וצער לבבי עד כי בעת שאמות אמות פעם אחת ולא אשנה לו ולא אהיה מת תמיד.

ד"א עד הנה הייתי מת תמיד ואם בא המותה אלי לא היה ממית איש חי אלא גברא קטילא קטיל. ועכשיו שנשמתי חזרה לי כמקדם המותה אצפה ותקרא בי מיתה כשאמות: ד"א כל זמן שיחיה האדם בחיי צער ואנחה ויבואו אליו ימי הרעה יחיה בחיים ההם זמן ארוך לא ימות לשחת לכלה הפשע ולהתם ימי בכייתו.

אך אם יבוא לו שמחה וששון תיכף ומיד יעלה מות בחלוניו. וזה גלוי וידוע לכל באי תבל זה וידעתיו גם אני בשברון לבי וככה דברי חז"ל ג' מתנות טובות נתן הקדוש ברוך הוא לישראל ולא נתנן אלא ע"י יסורין.

מה ראתה אסתר שזימנה המן רבה אמר לפני שבר גאון. כל שעברו מ' יום בלי יסורין פורענות מזומנת לו.

לכך אמר יעקב עד הנה שהייתי דואג ומצטער לא מתי. אבל עתה ידעתי באמת שאמות מהר בראיית פניך ששון ושמחה מצאתי ונס יגון ואנחה: וילקט יוסף את כל הכסף הנמצא בארץ מצרים וגו' עד לא נשאר לפני אדני בלתי אם גויתנו ואדמתנו וגו': ראוי לפרש לפי פשוטו של מקרא.

כי אלו השתי שנים היו בסוף שבע שני הרעב והכתוב סתם ולא פירש בסמכו על מה שאמר שיהיו שבע שני רעב. ויתכן שבחמש שנים הראשונות לקט יוסף כל הכסף עד תום כלו.

כי אי אפשר שבשנה הראשונה יתום כל הכסף מארץ מצרים וכנען ולא יכלכלם עד שיצטרכו לתת גם מקניהם לאוכלם בשנה אחת באמור הכתוב וינהלם בלחם בכל מקניהם בשנה ההיא! וגם אם נתנו תחלה כספם איך אמר שנהלם במקניהם בשנה ההיא ולא הזכיר הכסף ל לכן לפי הפשט לקט הכסף בחמש שני' ובשנה הששית נהלם במקניהם ובשנה השביעית באדמתם.

ונתן להם זרע שיזרעו לשנה השמינית ומשם והלאה הארץ נתנה פריה ותם הרעב. ולא נתן להם זרע בשנים הראשונות ל כי בכל ז' שנות הרעב האדמה לא תתן את יבולה מכל וכל הואיל שלא בא הנילוס להשקות הארץ כנהוג.

ומה שאמר בשנה השנית לא שנית לרעב אלא שנית לנתינת מקניהם כאשר אמר ותתום השנה ההיא ולא אמר השנה הראשונה ובאמרו ויבואו אליו בשנה השנית כאלו אמר בשנה האחרת ירצהשנית לה. ואין צורך להכניס עצמנו בדקדוקי' ובלחצנו זה הדחק כאשר בפי' המפרשים בזה ובפרט בעל מעשה ה'.

ראה ראיתי דבריו בזה נבוכי' ונלוזים במעגלותם כנראה בדבריו. ולפי שקשה לו שהאיך בשנה אחת כבר יתום כל הכסף שבמצרים.

פירוש שעל כסף עובדי האדמה לבד דבר הכתוב שהם עניים. והכתוב יורה הפך זה באמרו וילקט יוסף את כל הכסף הנמצא בארץ מצרים ובארץ וגו' שנראה שלקט הכסף מכל העם וכסף העובדים היה מעט מזער.

ועוד שאמר שלא מכרו מקניהם ואדמתם אלא עובדי האדמה ואם כן לא היתה כל הארץ לפרעה כי אין ספק שרוב אחוזת הקרקעות הם מאזרחי ושרי הארץ. מלבד שאין לשון הפסוק כדבריו ויתום הכסף מארץ מצרים ומארץ כנען ולא אמר מעובדי אדמת מצרים ויבואו כל מצרים אל יוסף לאמר הבה לנו לחם וגו' כי אפס כסף ויאמר יוסף הבו מקניכם וגו' כל הדברים מתוארי' אל כל מצרי' בכלל ולא אל העובדי'.

גם מה שאמר שהם רצו למכור אדמתם וגופם לפרעה והוא לא רצה לקנות אלא האדמה כדי להעבירם לערים ויוכל להושיב אחיו בארץ גושן. גם לעומת זה יאמר הכתוב ויאמר יוסף אל העם הן קניתי אתכם היום ואת אדמתכם לפרעה.

ואמרו שנתן להם זרע והיו זורעים כל שבע שני הרעב גם זה נגד מה שכתוב ועוד חמש שנים אשר אין חריש וקציר. ולומר בדבריו שחשב יוסף אז בדברו עם אחיו שלא יתום כסף עובדי האדמה כל ז' שנים ולא יצטרכו לזרוע לאסוף מעט ובהכרח יקנו ממנו זה אין לחשוב משני פנים.

כי איככה יוכל עני מדולדל עובד בזיעת אפיו לחיות שבע שנים הוא וביתו והארץ לא תעבד ולא תזרע ל ואף אם נהיה כדבריו שאע"פ שיזרעו הארץ לא תתן חילה אלא מעט כדי מחייתם ועוד יצטרכו לזרע יוסף א"כ מה יתן או מה יוסיף יוסף לאחיו באמרו אשר אין חריש וקציר הלא אל מקום א' הכל הולך? יזרעו או לא יזרעו כבר נקרא שאין חריש וקציר כאשר עובדי האדמה לא יזרעו אלא כדי מחייתם ומהמה יאכלו לנפשם ועור בעד עור כל אשר לאיש יתן בעד נפשו לאוכל ביתו ולא יתנו ממנו לאחרים.

ועוד לא יתכן שימכרו מקניהם ואדמתם ועצמם על מעט זרע לזרוע ל גם יפלא שלפשט הכתוב לא שאלו זרע אלא בשנה האחרונה. מלבד שידוע כי בארץ מצרים ארץ מלחה כשלא יעלה הנילוס לא יולד דבר.

ואם היה עולה מעט עד שיוכלו לזרוע ולקצור אוכל לנפשם אע"פ שלא יהיה אלא בחסרון לא יקרא רעב גדול כאשר הפליג לספר הכתוב. על כן דברי הרב בזה אינן עולין בסגנון יפה וכשר הדבר כאשר אמרתי לפשט הכתובים: ויקן יוסף את כל אדמת וגו' כי מכרו מצרים איש שדהו וגי' ותהי הארץ לפרעה: נפלאו אלה שלש לשונות בכתוב בראש אדמת מצרים ואח"כ שדהו ולבסוף ותהי הארץ ל ועוד שנראה הלשון מכופל.

כי כאשר אמרו קנה אותנו ואת אדמתנו וחזר הכתוב להגיד ויקן יוסף את כל אדמת מצרים כבר ידוע ומבואר שמכרו לו איש שדהו כאשר התנו? גם יקשה למה העביר העם לערים כי אם מכרו השדות מה יעשו בערים ל ואם קנה גם הבתים והחצרות [אף] כי זה לא ספר הכתוב מ"מ היה נוח שישכיר הבתים להם אח"כ ולא יעביר אותם מעיר

לעיר ואין ריוח לפרעה בדבר הזה כי שטר שכירות הבתים אין לך ראיה גדולה ממנו שהיתה הארץ לפרעה ל: ויתכן לומר שבשנים הראשונות העניים שלא היה להם כ"א שדה אחד וחלקה אחת כאשר עולליהם שאלו לחם ואין להם כסף הוצרכו למכור איש שדהו לעשירים ולסוחרים בזול לשבור בדמיהם אוכל לנפשם.

והעשירים כאשר חוק הרעב בשנים האחרונות ויתום הכסף גם מכיסם הוצרכו אף הם למכור כל קניינם ושדותיהם לפרעה. אמנם לעניים לא נשאר אלא הדרך דהיינו רשות הרבים השווקים והרחובות והיערים מדרך כף רגל העוברים ושבים.

וכל היושב בעיר ובמדינה ההיא יש לו בהם תפיסה ושלטנות כדרך הרבים. והנה שדה יאמר לחלקת אדמה זרועה של יחיד עם כי בתורה יאמר את של זה בזה לתפארת הלשון. ויבואו לשון שדה גם לקרקע בור ולמדבר כמו שנאמר (שמות ט"ז) היום לא תמצאוהו בשדה מ"מ שם פרטי ומיוחד לשדה היא שדה זרועה של איש. ואדמה תאמר לחלקת הרבים ארץ לא זרועה.

ושם ארץ שם כללי לכלם ובזה יתיישב לשון הכתוב ויקן יוסף את כל אדמת מצרים רצונו גם אדמת הרבים הואיל ולא הי' לעניים מה למכור כי כבר מכרו מקודם איש שדהו. באופן שלא נשאר להם למכור רק רשותם בדרך הרבים.

ותהי אם כן כל הארץ לפרעה בין השדה ובין האדמה. לכן להודיע הדבר ויהיה סימן שפרעה לא לבד היה אדון השדות והכרמים כי זה ידוע בהשכירו אותם לאדוניהם אלא שהיה אדוני הארץ גם על אדמת הרבים.

העביר העם לערים להגיד לבני אדם הדור האחרון שגם האדמה היא לפרעה לאשר יחפוץ יתננה. ואחר כך נתן להם זרע וציום שיזרעו את האדמה ולא את השדות כי המה נשארו לפרעה בפרט.

וזה שאמר והאדמה לא תשם ירצה מקום דריסת רגלי הרבים תשם מבלי עובר: פרשת ויחי ויחי יעקב בארץ מצרים שבע עשרה שנה ויהי ימי יעקב שני חייו וגו': לפי שימי השלוה וההשקט (א) כחלום יעופו לאדם כמים אחדים ויעשם כצל. לא כן ימי היגון והצער ארוכה מארץ מדתם וכמים שאין להם סוף.

ועד הנה לא ישב יעקב בשלוה אלא אחר לכתו למצרים. על כן אמר ויחי יעקב בארץ מצרים י"ז שנה אלו לבד היו לו חיים שבהם יעקב חי.

אבל ימי יעקב שני חייו כלומר כל שאר שנותיו נחשבו לו כשנים ארוכות עד שהימים נדמו בעיניו לשנים. ויהי ימי יעקב שני חייוב ד"א שנדמה העולם הזה ליעקב כצבא

לאנוש וכימי שכיר ותמיד יקר בעיניו המות להמלט משחיתות העולם הנבל עד שנמשלו לו הימים לשנים לשנאתו החיים בחיי צער ואנחה.
וזהו אמרו ויחי יעקב בארץ מצרים י"ז שנה מ"מ ויהי ימי יעקב שני חייו כל ימיו היו שנים בעיניו: ויהי אחרי הדברים האלה ויאמר ליוסף הנה אביך חולה: יפלא כי כבר ראהו חולה כשהשתחוה על ראש המטה ונשבע לו? ל גם מי זה שאמר ליוסף הנה אביך חולה ולא פירסמו הכתוב? והנכון (ב) שאין לאדם השלם להמתין ולצוות על נפשו כאשר חלה את חליו אשר ימות בו.
גם יעקב בשבתו במנוחה במצרים שבע עשרה שנים אין כושל במחניו קפצה עליו מיתה באין מבין. אמנם לא רצה יעקב שילכו בניו בדרכיו בזה.
כי לא כהוגן עשה שלא חשב יום המות ביום טובה. על כן עשה עצמו כאלו ישב במיטה מפני הזוקן ולא בעבור חליו וצוה על ביתו כאלו יצוה ועדיין בשרו לא יכאב ולא מחמת מיתה.
ואחר שתקן זה ויאמר ליוסף הוא בעצמו בפיו ובשפתיו הנה אביך חולה כלומר למוד מזה דרך ארץ שתצוה את ביתך קודם שתתחל ועד לא יבואו ימי הרעה: ויאמר יעקב אל יוסף אל שדי נראה אלי בלוז וגו' עד בדרך אפרת היא בית לחם: פירוש הכתובים כי הי"ת דבר לו אחר שנולדו לו השבטים וכאשר רחל כבר היתה מעוברת מבנימין שעוד יפרה אותו וירבנו ומכל מקום יתן הארץ לזרעו.
ישבמשמעות דברי ה' שהארץ תחלק לי"ב שבטים לבד כמנין בניו וא"כ נראין הדברים להפך אם עוד יתן לו זרע אחר. ואחר כך אמר שיתן הארץ לזרעו והוא לא היה ראוי להוליד כ"א י"ב כדברי חז"ל? מכאן למד יעקב שהיה רשאי לכלול בן אחר במנין בניו לצרפם למנין י"ב.
כי כבר ידע ששבט לוי לא יהיה לו חלק בארץ כמו שאמר אחלקם ביעקב לפיכך ראה לחשוב מנשה ואפרים כבניו ובזה ישלמו מנין השבטים ויתקיים יעוד ה' בלוז בברכו אותו. ז"ש אל שדי נראה אלי בלוז ואמר שעוד יפרה אותי ושיתן הארץ לזרעי וא"כ נתן לי רשות ליקח בנים אחרים ולכללם לי"ב שבטים והטוב הזה מיועד לבניך שכבר נולדו לך אבל לא על מה שהולדת אחר בואי.
כי יתכן שנולדו לו בנים אחרים על מנשה ואפרים. והואיל כי בבואי מפדן מתה עלי רחל ואי אפשר שתוליד עוד בן אחר להשלים המנין.
ולאה עמדה מלדת. א"כ מאמר ה' היה על הבנים הנולדים לך וכאלו הם בני.

ע"כ כראובן ושמעון יהיו לי: וירא ישראל את בני יוסף ויאמר מי אלה: מכיר היה שבניו היו ולא ידע אם הם מנשה ואפרים או בנים שהוליד אחריהם. ויוסף השיב שהם בניו הראשונים אשר נתן לו ה' בזה.

כלל בזה הדבר שאמרת לי ועתה שני בניך וגו'. לכן ענהו יעקב קחם נא אלי ואברכם. אם כן איפה בני הם ולא בניך הגישה נא אלי ואברכם כאב לבניו: ועיני ישראל כבדו מזוקן לא יוכל לראות: יקשה עד מאד איך ראה בני יוסף אם כהו עיניו ואיך אמר ראה פניך לא פללתי והנה הראה אותי אלהים גם את זרעך וירא ישראל את בני יוסף? גם יפלא אמרו לא יוכל לראות לשון עתיד ולא אמר לא יכול לראות כראוי? ועוד טוב שיאמר ותכהין עיניו מראות ככתוב (לעיל כ"ז) ביצחק ל אלא אפשר שלא קמו עיניו משיבו מכל וכל ורואה היה.

אך היה מוכן לכהות עיניו בקרוב. ולפיכך לא אמר ותכהין עיניו כי לא כהו באמת אלא מוכן לפורענות היה ביני ביני.

על כן אמר כבדו מזוקן באופן שלימים מועטים לא יוכל לראות. לכן יוסף הגישם אליו מיד עד לא תחשך האור וחשכו הרואות כי מעטו: ויוצא יוסף אתם מעם ברכיו וישתחו וגו': מעם ברכיו של יעקב שהרי כבר נאמר ויגש אותם אליו וישק להם ששם אותם בין ברכיו שיחבקם וינשקם ואחר כך נטל אותם יוסף מעם ברכי אביו להעמידם על רגליהם כסדר ויברכם.

וזהו וישתחו לאפיו ארצה שהיא שאלת הברכה: ויברך את יוסף: והלא לא ברך אלא הנערים ונראה לפרש מלשון (לעיל מ"ז) ויברך יעקב את פרעה שהוא לשון השתחויה. כי יוסף השתחוה ושאל לו ברכתו לבניו כאשר אמרנו לחלק כבוד לאביו לומר הנני נותן לך את בני ויהיו לך לבנים ובני לא יקראו עוד.

ויעקב ג"כ החזיר לו שלום באמרו הנני לוקחם לבנים. ז"ש ויקרא בהם שמי פירוש ברשותך יקרא בהם שמי ויהיו מכאן והלאה בני וזה היא תפלה להי"ת שיחשבם כאלו נולדו ממנו ויהיו ראויים לחלוקת הארץ.

ואחר זה ברכם כמו שאמר ויברכם ביום ההוא וגו':וירא יוסף כי ישית אביו יד ימינו: כי שת מבעי ליה ל והטעם שאם היה הדבר במקרה לא היה יוסף חושש בו אלא לפי שהוראת עולם היה הדבר וממנו יראו וכן יעשו לדורות. הלא דבר הוא על כן הורע בעיניו. וזה אמרו כי ישית אביו מעתה ועד עולם. כי כן היה כמו שנאמר ויברכם ביום ההוא וגו' וישם את אפרים לפני מנשה: ואני הנה נתתי לך שכם אחד על אחיך: על שלקח מנשה ואפרים לבנים במנין השבטים הנה יהיו לכל שבט חלק א' בארץ וליוסף שנים כנגד שני

בניו וזהו אמרו ויברכם ביום ההוא וגו' ועיקר הברכה שיהיו ב' שבטים וינחלו ב' חלקים בארץ וזה לא יארע אלא לעתיד לבוא.
כי ביום הזה לא הועילה ברכתו אלא לומר בך יברך ישראל וגו' כלומר בך יוסף יברך ישראל ירצה יעקב ישימך אלהים וגו' שישים ה' [ברכת] יוסף בבניו. ויהיה ברכתו והצלחתו תלויה בבניו.
שתהיה גדולת בניו רמה ממנו עד שיוסף יתפלל להיות כבניו. וזה די לך לעת עתה.
כי אמנם לעתיד אחרי מותי ישיב ה' אתכם אל ארץ אבותיכם ואז תראה שפע ברכתי שיתנו לך שכם א' על אחיך כמו שביארנו: האספו ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם וגו': הקבצו ושמעו בני יעקב ושמעו וגו': ראוי להסתכל כי לפעמים תאמר אסיפה על העתקת דבר אחד ממקום למקום אע"ג שלא יתקבצו דברים יחד והעד (במדבר י"ב) עד האסף מרים.
אבל קיבוץ לא יאמר אלא בהתאחד דברים רבים והיו לאחדים. וידוע כי דברי יעקב היו קצתם משלים להזהיר בניו ולהורות להם את הדרך ילכו בה.
וקצתם דברי כבושים על שעבר שיכלמו מכל אשר עשו. ובצוויים ואזהרות היה מן הראוי שיהיו כלם יחד איש את אחיו יעזורו ולאחיו יאמר חזק.
אבל בדברי תוכחות מוסר הנכון שילכו לפניו בפירוד איש איש על עבודתו ועל משאו. ולא יבושו זה מזה דחציף מאן דפריש חטאיה.
וגלוי שיעקב הוכיח ראובן שמעון ולוי על חטאם. ואמר שיהיה להם פורענות להבא למרק פשעם.
לראובן פחז כמים וגו' לשמעון ולוי בסודם אל תבוא נפשי וגו'. לכך אמר יעקב האספו אלי כל אחד ואחד בפני עצמו ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם מהרעה באחרית הימים על פשעיכם.
ואחר כך הקבצו בני יעקב יחד לאגודה אחת ואחוה ושמעו את אשר אני מזהיר אתכם. וכי תאמרו הנה אנחנו י"ב אחים כל אחד שבט לעצמו.
איך אפשר שנהיה כלנו יחד ברצון א'. על כן הוסיף ושמעו אל ישראל אביכם כלכם בני איש אחד מדוע תבגדו איש באחיו? פחז במים אל תותר כי עלית משכבי אביך אז חללת יצועי עלה: ידוע ומפורסם (ג) כי לא יקרא טוב אלא מסבה שלמה ויאמר הדבר רע מסבה מעוטה.
כמאמר שלמה ע"ה (קהלת י') זבובי מות יבאיש יביע שמן רוקח יקר מחכמה מכבוד סכלות מעט. כי אמנם הדברים סתומים.

ומה לתבן את הבר זבובי מות עם החכמה ל מלבד כי איך אפשר שתהיה נחשבת הסכלות מעט יותר מן החכמה והכבוד ל אולם רצונו כאשר אמרנו כי לדמיון זבוב א' יבאיש יביע שמן רוקח ויהפך ריחו הטוב לסרחון כן תשקול יותר סכלות מעט באדם מכל החכמה והכבוד שבו רצוני שהרע מעט שבסכלות יאבד טובה הרבה ויבלבל כל רוב החכמה כי יסבב שלא יוכל להקרא טוב באשר אינו שלם.

והנה ראובן בפגם קטן שבלבל יצועי אביו היה נסבהשחללו והורידו מגדולתו אשר עלה למרום במטתו שלמה. לדמות המים אשר בטבע תנועתם מפחזים ומתנועעים בעצמיהם הדקים כאשר הצענו בפרשת בראשית (ד) יכנסו בחורים ובסדקים כחוט השערה מקום שלא יוכל לבוא האויר.

כי אם תקח קנה של זכוכית ראשו א' רחב וראשו אחד קצר בתכלית הקצרות ותמלאהו מים לא יעברו בחור הקצר אלא ישכנו תלויים ועומדים עבור האויר הסגור שמה. וכשתשים פיך שם ותהיה מוצץ האויר תיכף יזלו המים ממנו עד תומם.

והטעם כי עצמי האויר יתנועעו ביותר מחצי גלגל והמים במיעוט החצי עד שתנועת האויר לא יניחנו לעבור בחור הקטן כמלא פי מחט ותנועת המים לא תוכל לעכבם מלעבור. ולזאת הסבה נראה פלאים בדברים לכאורה הטעם סתום מידיעתנו.

ה שאם תשים חתיכת בגד ראשו אחד בקערה מלאה מים וראשו השני בקערה ריקנית בזמן מה יעלו כל המים שבקערה המלאה דרך החתיכה וירדו כלם בקערה הרקנית. וכן .

ו אם תניח ספוג במים המכונסים בארץ או בכלי והספוג יגביה בקומתו על שטח המים יעלו המים על ראש הספוג הגבוה על המים כמה אצבעות אלו וכל כיוצא נולדים מטעם שאמרנו שהמים נכנסים לחורים שבספוג ובבגד בדרך שלא יוכל לעבור האויר וכי ימצאו מקום ריק אין בו אויר יעלו למלאו.

וכן בפתילה שבנר וכל כיוצא בזה ממאורעות הטבע. לא תירצו בו החוקרים כראוי כי לא ידעו הדבר על בוריו.

הנה כי כן המשיל יעקב לראובן לפחיזות המים שבתנועתם הקטנה יכנסו בכל מקום. וכן עשה שקנא קנאת אמו מה שלא קנאו אחרים ובא לבלבל יצועי אביו ורצה בזה להיות צדיק הרבה עד שקלקל משכב ומיטת יעקב שלא תהיה עוד שלמה וחלל יצועו שמקדם עלה על גפי מרומי קרת לשם ולתהלה: וירא מנוחה כי טוב ואת הארץ כי נעמה ויט שכמו לסבל ויהי למס עבד: אע"פ שמנהג הכתוב לשנות מזכר לנקבה ומיחיד לרבים מ"מ ראוי לשים לב ולתת טעם על מה שאמר וירא מנוחה כי טוב ולא כי טובה ל גם יפלא שאם טובה בעיניו המנוחה והבטלה מדוע נטה שכמו לסבול ויהי למס עובד וזהו הפך

כוונתו ותאותו? אלא שכשהמלך יצוה מס על המדינה לעבוד עבודה מה העני יעבוד העבודה אשר יצוה המלך והעשיר יתן פדיונו וישלם שכר האיש העובד תחתיו.
ואמנם יששכר היה ערום ומבקש לרבוץ בין שפתים אתרי רכשי כלומר יבחר בזה או בזה כאשר ייטב לו כי עת לכל חפץ הנה הוא כאשר ייטב בעיניו יבקש מנוחה וירא מנוחה כי טוב פירוש כאשר הוא עת טוב לו וכשירצה יראה גם עבודת הארץ כי נעמה ויבחר בפעולת הזריעה כמלך לשדה נעבד באופן כי כאשר ייטב לו ויט שכמו לסבול ויעבוד גם הוא בעצמו וכאשר ירצה יתן פדיונו ויהי למס עובד יפרע המס של העובד שיעבוד תחתיו: ד"א ויט שכמו לסבול ויהי למס עובד (ץ) כל מה שאדם ישית עצות בנפשו כאשר יחשוב עצמו כן יקום אם ירום ואם ישפל.
באופן שאם יתרומם ויתנשא ככה יתדמה בעיני בני אדם. ואם ישפיל עצמו לעפר יחשבוהו שפל ובזוי עם.
לדמות משה רבינו כדכתיב (במדבר י"ב) ותדבר מרים ואהרן במשה וגו' והאיש משה ענו מאד. זהו טעם למה בזהו ירצה שלרוב ענותנותו היה סבה שאחיו ואחותו שתו בשמים פיהם ורוזנים נוסדו יחד על ה' ועל משיחו לכן ציוו חז"ל מלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול הואיל וביותר צריך אדם מרומם ונכבד לשמור גדולתו ומצבו לבלתי הגלות לעיני אמהות עבדיו כאחד הרקים ויתבזה בעיניהם.
כן אמרו המרגלים (שם י"ג) ונהי בעינינו כחגבים וכן היינו בעיניהם כאשר דמינו בנפשנו היותנו חגבים כן גם המה חשבונו בדמיונם. והטעם שהמון העם לא יהגו בגרונם לדבר גבוהה גבוהה לבלע ולהשחיתאלא למי שיסבול כל דבריהם ומעשיהם בנחת לשמוע שריקות עדרים ולא יקום לנגדם לריב ולמצה ולהכות באגרוף רשע לכן מושליו יהיללו וידרכו את לשונם את דכא ושפל רוח.
אבל לאמיץ לבו בגבורים יעיז מצחו לעומתם ויענם קשה יטו ממנו מיראתם אותו על זאת תאבל הארץ ובעולם העכור הזה הרשע מכתיר את הצדיק. ואף גם זאת כוון הכתוב ביששכר כאשר הטה שכמו לסבול יעשה עצמו עבד ונבזה.
הביאו ענותנותו להיות למס עובד ולשומו עפר ואפר תחת כפות כל עובר: כל אלה שבטי ישראל שנים עשר וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם איש אשר כברכתו ברך אתם: הייתורים והגמגומים בפסוק הלזה נכוחים למבין. והתשובה (ח) לפי שהקנאה והשנאה לא תאונה כ"כ בין איש לאיש אשר איננו בן גילו ולא חלק ה' אליו כמתנת ידו וכברכתו.

כאשר תפול בין אדם לדומה לו באיזו טובה או שררה. כי אז יקנא אחד לאחד בחשבו שהושפעה לחברו אותה טובה יותר ממנו.
המשל בשני אנשים אשר להם קרקעות יקנאו זה בזה יותר על כי שדה חבירו מגדל דשאים או בעל אילנות יותר משדהו משא"כ אם א' בעל קרקע ואחר סחורתו באניות כי לא תפול הקנאה והתחרות ביניהם כ"כ ולא תכנס בתחום חברו השנאה. זו היא אהבת יששכר וזבולון לפי שלזה אניות סוחר ולזה קרקעות על מרומי שדה.
כאמרו וירא מנוחה כי טוב ואת הארץ כי נעמה ושמח בחלקו ויט שכמו לסבול ולא קנא באחיו מה שלא היה כן בין שבט זבולון ונפתלי לאחר ימים משום דעל מרומי שדה שקרקעותיו משובחות כדברי חז"ל. לכן יעקב ברצותו לחבר את האהל ולא יקנאו בניו זה לזה ויחיו באהבה ואחוה להסיר שנאה מלבם אמר הקבצו ושמעו בני יעקב שקבצם כלם יחד כדבר שאמרנו למעלה.
גם בברכתו השתדל לברך לכל אחד ברכה הראויה לו. ולכל א' בקש מתנה טובה משונה ונבדלת איש מאחיו שלא יאמרו שלך גדול משלי.
ז"ש כל אלה שבטי ישראל י"ב ירצה כלם אחדים אגודים יחד באהבה ובאחדות. וזאת אשר דבר להם אביהם פירוש זאת האחוה כבר דרש להם אביהם בברכו אותם.
שאמר להם הקבצו ושמעו כאשר פירשנו. והיה זה שלום לפי שלכל איש ואיש נתן לו ברכה מיוחדת לבל יקנאו איש באחיו.
איש אשר כברכתו ברך אותם: ויצו אותם לאמר אני נאסף אל עמי: לא אמר הנני שוכב עם אבותי כאשר דבר ליוסף למעלה? לפי שאין כאן פירושו שימות אלא שיובא אל ארץ כנען. והנה לא היה סיפוק להוציאו ממצרים אלא ליוסף שהיה מושל ולו אך המלוכה. אבל כאשר הוציא אותו אל ארץ כנען. אז מוטל לקברו גם על שאר אחיו שיש ג"כ סיפוק בידיהם.
לכך אמר עתה לכל בניו אני נאסף אל עמי קברו אותי פירוש כשאני נאסף אל עמי ומובא אל ארץ כנען ארץ בני עמי אז תוכלו להתעסק כלכם בקבורתי: במערה אשר בשדה המכפלה אשר על פני ממרא בארץ כנען אשר קנה אברהם את השדה מאת עפרן החתי לאחזת קבר וגו': מקנה השדה והמערה אשר בו מאת בני חת: וכן כתוב עוד למטה.
ויקברו אתו במערת שדה המכפלה אשר קנה אברהם את השדה לאחות קבר מאת עפרן וגו': בריש פ' חיי שרה הארכנו גם שמה תמצא השנויים האלה ופירשנו הדבר כהוגן. והשתא נימא נמי ביה מלתא.

כי הוצרך אברהם לקנות מאת בני חת אדוני הארץ רשות לעשות קבורה ולקבוע מערה לקבור את מתיו ביניהם. והדבר מצוי גם עתה בזמנינו.
וכל זה איננו שוה. כי אחר קניית הרשות צריך גם לקנות מקום הקבורה ירצה השדה לקבור שמה מאת אדון הקרקע.
וידענו כי עפרון היה בעל השדה וממנו קנהו אברהם. אמנם הוצרך לשאול רשות מאת בני חת המושלים בארץ לקבוע קבר בתוכם כמ"ש שם.
לכן ספר כאן ג"כ שקנה אברהם את השדה מעפרון אמנם מקנה השדה והמערה היה ברשות בני חת ירצה רשות הקבר וגם שהיתה המקנה במושב בני חת כדי שלא יערערו עליו כמו שאמרנו: ד"א במערה אשר בשדה וגו' שמה קברו וגו' מקנה השדה וגו' לפרש הכפל ויתרון דעת ברוב דברים. ומה יוסיף לומר שמה קברו וגו' בין הדבקים וחזר לראש מקנה השדה ל יש לומר כי רצה יעקב להבטיח את בניו שלא ימנעו ויעכבו אנשי הארץ לקברו בתוך המערה אשר בשדה.
הואיל והוחזקה בענין הקול והחזקה והשטר. קול שקנאו מעפרון החתי לאחוזת קבר וזה ברור וידוע לכל העם מקצה כי בפרסום היה הדבר.
חזקה שלש פעמים שמה קברו וגו'. ושטר המקנה הוא בחדרי סופרי השרים ההם כנהוג גם בינינו כל מלך ושר יהיה לו ארמון ישימו שמה טופס כל שטרות שבארצם.
על כן אמר מקנה השדה וגו' מאת בני חת פי' שטר מקנה השדה תמצאנו אצל בני חת.
ואמנם לא אמר ליוסף לעיל שמה קברתי את לאה שלא לצערו על שלא קבר רחל שמה: ויראו אחי יוסף כי מת אביהם וגו': כי מת יעקב לא נאמר אלא אביהם? גם אין טעם לראייה זו עכשיו? ונראה (ט) שאין ניכרת הטובה אלא בחסרונה.
וכשמת יעקב אז ראו בניו והכירו בעין שכלם שמת אביהם וסר צלם מעליהם מה שלא ראו קודם מותו. וכן במדבר כ') ויראו כל העדה כי גוע אהרן.
אמנם מה שאמרו לו ישטמנו יוסף וגו' והוא השיבם התחת אלהים אני? (י) הואיל והשנאה לא תפול אלא בדומים כאשר אמרנו פעמים. אם יחטא איש לגדול ממנו אין לו דמים לאמר ינקם ממנו כי אין הנקמה ראויה אלא בבן גילו בדמותו בצלמו.
ואם מלך יחרף אדם הדיוט אין זה מחסרון האיש ההוא ולא יגרע גדופו דבר מכבודו כי אין בכחו להנקם מן המלך. וכן אם איש מדלת הארץ יחרף שר וקצין אין לנגיד ההוא להנקם ממנו כי חרופו אינו חרוף אלא קלות הדעת ושטות.

וכבר ספרו מדוכוס אורלייאנ"ס אשר בהגיעו להיות מלך על פראנציא"ה הסיחוהו יועציו להרע לנגיד אחד היה שונאו בזמן שהיה דוכוס. והוא השיב להם כדברים האלה אין למלך פראנציא"ה להנקם מאויב דוכוס אורלייאנ"ס.

הנה א"כ בראות אחי יוסף כי הוא היה נטפל עמהם כאח ורע ודומה להם רעדה אחזתם ופחדו שינקם מהם. הלכך נפלו לפניו ואמרו הננו לך לעבדים כלומר אתה מלך ואנו עבדיך וא"כ אין אנו בני גילך שתפרע ממנו.

לזה ענה יוסף כי התחת אלהים אני פירוש אין הדבר כמו שחשבתם שאין אני מלך וגדול מכם לפי שאני נוהג באחוה עמכם כי לא יסור מזה שאני מלך ומושל עליכם לעשות כרצוני הואיל ואין עלי שופט ודיין וא"כ לא אנקם מכם כי אינכם בני גילי. ויהיה אלהים לשון שופטים כמו (שמות כ"ב) ונקרב בעל הבית אל האלהים: ד"א לפי שגדול המצווה ועושה.

ואם היו עלי שופטים והיה אסור עלי הדבר באולי יצרי נוקפי להרע לכם נגד הציווי ועתה שאין עלי שופט ושר ובידי סיפק לעשות מה שארצה אל תיראו. (יא) כי ביותר מבעיר יצר לב האדם אל הדבר באסור איסר עליו.

וכמה דברים לא יעשה האדם וכשנצטוה עליהם לבלתי קרוב אליהם יהיה יצרו נוקפו ותעלה תאותו בם בהיותם אסורים עליו:וישב יוסף במצרים הוא ובית אביו ויחי יוסף מאה ועשר שנים: לא ידענו מה בא ללמדנו בפסוק הזה הלא ידענו שנתיישבו במצרים ולא נסעו מזה? גם בהביאו מנין שני חיי יוסף לאין צורך וכבר הוכפל הדבר למטה וימת יוסף בן מאה ועשר שנים ל הדבר יצא לדעתי ללמד דעת את העם מה שדרשו חז"ל בזה מפני מה מת יוסף קודם אחיו מפני שנהג שררה עליהם.

וצריך לשאול מי הגיד להם דבר זה ומאין בא להם לומר שמת קודם אחיו על עון זה אם לא שדקדקו מן הכתובים האלה כפולים אחד מהם מיותר לדרשה. והפסוק הזה בעצמו יורנו הדבר הזה באמרו וישב יוסף במצרים הוא ובית אביו להודיע שעיקר היישוב תפש לעצמו ואח"כ בית אביו טפל לו.

בתחלה הוא ואחרון בית אביו. ונהג עצמו ברבנות עמהם.

על כן חי מאה ועשר שנים לבד. באופן כי הכתוב הזה בא להודיענו טעם מיתתו בקוצר שנים ולא מנין שני חיי יוסף: אלהים חיים היושבי בשמים.

יביא עמו אל המנוחה ואל הנחלה גבעת ירושלם. הלא ימצאו יחלקו שלל רחם רחמתים.

כאשר היתה לישראל ביום עלותו מארץ מצרים: נשלם ספר בראשית ראשון שבקדושה.

פנת יקרת מוסד אבן הראשה:שמות ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב

איש וביתו באו: עד ויוסף היה במצרים: יש להסתפק מה צורך שיזכיר שמות השבטים וכבר נמנו כמה פעמים והוזכר שמותם? גם אמרו ואלה שמות מיותר לגמרי ואם אמר ואלה בני ישראל הבאים לא היה נחסר דבר מן הכתוב ל עוד יפלא שאמר ויהי כל נפש וגו' וזה היה לו לאמרו בתחלת הספור מבלי שיפסיק בנתים במניינם? גם מה שאמר ויוסף היה במצרים לא ידענו מה היה לו לכתוב ספור הלזה האם אין מפורסם עד הנה שהיה במצרים ל ואם רצונו שאף הוא נכלל במנין עם היותו במצרים היה לו לכתוב בפשיטות והבאים מצרימה עם יוסף ובניו שבעים ל אולם יתכן מאד לדעתי במה שאמרו חז"ל שישראל נגאלו בשכר שלא שנו את שמם.

ותמיד יראת ה' על פניהם בקרוא בקול גדול יהודית שמם כשם אבותיהם. וזה היה כוונת הכתוב באמרו ואלה שמות בני ישראל כי תמיד היו נקראים בשם אבותם.

הבאים עתה תחת סבלות מצרים הם הם ממש שכבר באו את יעקב ושמם כשמם ומה שמו כשם בנו וכלם יקראו בשם ראובן שמעון וגו' ובשם כל יוצאי ירך יעקב שהיו שבעים נפש ככתוב בפרשת ויגש. ואם תקשה לך שיוסף שינה את שמו.

בשם צפנת פענח? לכן אמר כמתרץ ויוסף היה במצרים כלומר אף יוסף לא שינה שמו וגם הוא במצרים היה נקרא יוסף אף על פי שפרעה קראו צפנת פענח דבר אחר ויוסף היה במצרים פירוש שאני יוסף שהיה במצרים והיה מולך עליהם והוצרך לשנות שמו: ד"א הביא טעם למה יוסף הוליד מעט לערך אחיו שהיו שבעים נפש? לפי שהיה במצרים ולא בארץ ישראל וזכות הארץ גרמה להם: ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד ותמלא הארץ אתם: ארבע לשונות אלו היו שתים כנגד שתים.

פרו וישרצו על רבוי המספר. וירבו ויעצמו על האיכות שהיו רבים ועצומים בחכמה ויתרון דעת.

וכן בעל מעשי ה' פירש על עם רב ועצום כמוהו הנאמר ביואל (ב'). וכן בעל כלי יקר בפ' ומקנה רב (במדבר ל"ב): ויאמר אל עמו הנה עם בני ישראל וגי': עד כל עבדתם אשר עבדו בהם בפרך: טרם נבוא אל ביאור הספורים האלה ראיתי לשאול מה שתאות ההתעוררות בהם.

א' מדוע מלך מצרים דבר אל עמו דלת הארץ מה לעשות לבני ישראל. האם יחסרו לו שרים ויועצי ארץ להתיעץ עמהם כדת מה לעשות עד שהלך לספר דבריו בפומבי אל כל עמו? ב' מה שקרא לבני ישראל עם ולא אמר הנה בני ישראל רב ועצום או יאמר הנה העם הזה רב ולא זה וזה? ג' למה זה נתרעם פרעה עם עמו שישראל רבועצום ולא אמר גם פורה ושורץ ככל ארבע לשונות שייחס להם הכתוב למעלה? ד' על מ"ש הכתוב

וישימו עליו שרי מסים ונראה שהעם שמו על ישראל שרי מסים והיה ראוי שנדע אם פרעה צוה עליהם או יעצם לעשות כן? ה' למען ענותו בסבלותם היה די שיאמר בסבלות מבלי שנסתפק בו אם בסבלותם של מצרים או של ישראל? ו' בעדות הכתוב שכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ שינה הלשון ולא אמר כן ירבה וכן יעצים כמאמר פרעה רב ועצום ממנו? ז' ויקוצו מפני בני ישראל ולא אמר מפני עם בני ישראל כבראשונה? ח דן ויעבידו מצרים את בני ישראל בפרך היה לו לומר וישימו עליהם שרי מסים כבראשונה? ט' במלת בפרך ופירשו חז"ל בפה רך ואיך יתכן זה אחר שכתוב וכאשר יענו אותו כי אין מענין אדם בפה רך? י' את כל עבודתם אשר עבדו בהם בפרך כי מלבד הכפל בדברים שכבר נאמרו עוד יפלא איך ימררו חייהם אם העבידום בפה רך? כי אולם בפסוק שלמעלה יכולנו לתרץ שהתחילו בראש בפה רך ואחר כך בענוי אבל בכתוב הזה כתוב בפירוש וימררו את חייהם ואיככה ימררו בפה רך? אמנם בדרכנו זה שאמרנו כי וירבו ויעצמו נאמר על גודל ויתרון דעת ותבונה ופרו וישרצו על רבוי המספר יתיישב מאד.
באשר ידענו כי עם יקראו הפחותים שבקהל ובני ישראל המעולים בחכמה ובינה והמוקצים שבעם ולהם יאתה המלוכה והשררה כי הם ידעו משפע המלכות ויתנהגו בה כראוי. אמנם המון העם השפלים לא יאונה להם אדנות.
כי אם שררות ינתן להם עבדות ינתן להם. לפי שהקטטה והתחרות תשימם לאבדון ואוי לבית שכלם ראשים.
כי לא ידעו השפלים ועם הארץ להתנהג ברבנות כידוע. על כן אמר מרע"ה (דברים ל"ג) ויהי בישורון מלך בהתאסף ראשי עם יחד שבטי ישראל רצונו כי אין לשים מלך על העם אם כל הראשים והקצינים לא יטו שכמם לסבול יחד עם שבטי ישראל ירצה העם והקהל ולא יאבו הרבות אדונים ולהיות כלם ראשים כי זה אמנם הריסותם ואבידתם.
גם פרעה חורש און ראה שתי אלה בישראל רבוי עם במספר וגם עצומים ביתרון הכשר חכמה. ולא זו שניתן השכל במרומים אכן גם בשפלים שבעם כלו זרע ברך ה' חכמים ונבונים זה לו לאבן נגף ולצור מכשול כי רבוי המספר לא היה ירא כאשר אין דעת בהם לכן התחכם נגד העם וקרא גם הוא העם השפל שבמצרים.
א כי ידוע שאין להתייעץ על איש כ"א בבן גילו ובדומה לו כי הוא לבדו ידע מה שבלבו ומה לעשות לו ודומים בדומים יגעו. ואמר להם הנה עם בני ישראל כלומר העם הפחות שבבני ישראל רב ועצום ממני בדעת ותבונה.
הבו עצה עוצו ודברו מה נעשה להם ל והנה עם מצרים דלת הארץ השיבו ויעצו לפרעה ליתן אל עם הארץ מבני ישראל שררה ושלטנות כי אמרו נכחידם מגוי בזה ובהטיל

עליהם צרכי צבור הם כלים מאליהם כי הנה ראינו שהנוגשים ושוטרים הרודים בעם לעשות במלאכה היו מבני ישראל. וזאת העצה היעוצה להשמידם בתת להם שבט ומחוקק ושלטון אלו על אלו כנראה בדורות האלו בעונותינו.
וזה שאמר וישימו עליו שרי מסים פירוש שמו ממנו שרי מסים למען ענותו בסבלותם כדי שיענום ויאבדו בשלטנותם מיניה וביה. ובזה לא ירבו עוד כי ישמידו זה את זה והרבנות שבהם תשיב חכמים אחור ודעתם תסכל.
אולם נסכל פרעה וכל עמו בדבר הזה. כי אם היה ממנה שרים על ישראל מקרבם ונותן להם שלטן ונשיאות בלי העבידם היו נאבדים בלי ספק.
אמנם כאשר לחצם והמריר חייהם בעבודה קשה פעל פעולה נגד מחשבתו כי אין ארי נוהם אלא מתוך קופה של בשר וישמן ישורון ויבעט. וכשאדם שרוי בצער וצרה ודאבון לב אין לו פנאי לחשוב להשתרר על אחיו.
באופן כי טעו מצרים במחשבתם זאת. ואם רצו להאבידם בשררה היה להם להנהיגם בנחת ובפה רך.
ואז היתה נעשית תאותם. וכל זה הגיד הכתוב בפירוש וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ שהענוי היה סבה שכן ירבה בדעת וכן יפרוץ במספר ולא נאבדו בהצותם יחד כאשר היו עושים אלו היו בנחת ושלוה.
ועד זה לא דברו אלא כנגד העם הפחותים והנבזים. אבל עם המוקצים שבעם בני ישראל התחכמו להעבידם בפה רך כי אין תקנתם לתת להם ממשלה כי כבר המה ראשי אלפי ישראל.
ומפני זה ויקוצו מפני בני ישראל קצו בחייהם כאשר לא מצאו כדת מה לעשות לבל ירבו ויעצמו. ואין שייך להשים על המעולים שררה ולהכשילם כי כבר רגילים בה ואל ישעו בדברי שקר לכן לא מנו אותם שליטים ולא עליהם שוטרים אלא נמנו וגמרו להעבידם בפרך (ב) כי אין לגדול להכריחו בדבר מה נגד רצונו כי ואם בדברים טובים דברים נחומים וז"ש ויעבידו מצרים את בני ישראל בפרך כלומר מה שלא עשו בעם שהעבידום בכח הזרוע לגדולים בני ישראל העבידו בפה רך עד שהורגלו לעבוד ושב הדבר כי מררו את חייהם בין לגדולים ובין לקטנים באופן כי נשכחה עבודתם אשר עבדו בהם בפה רך. כי לכלם נפשם מרה. וזה טעם וימררו את חייהם וגו' את כל עבודתם אשר עבדו בהם בפרך ירצה מררו כל חייהם ועבודתם שמקודם העבידו בנחת ולשון רכה ונהפך להם חלקלקות הדברים לצרה ענוי ומרירות: ד"א כי עצום הוא ממנו וגו' ועלה מן הארץ.

כאשר אמר לבן ליעקב (בראשית ל"א) הבנות בנותי וגו' כן פרעה בראותו ישראל פרים ועצומים מהונם ורכושם של מצרים. באמרו רב ועצום ממנו פירוש משלנו וכן כתוב (שם כ"ג) איש ממנו את קברו.

וזה טעם ליראתם שיעלה מן הארץ וישאו עמהם את כל רכושם שאם ישבו בארץ ויסחרו אותה כבר יהיה לנו תועלת בעשרם במסים ובמכסים: ד"א ועלה מן הארץ העם הזה הפחות והשפל כעפר הארץ יתחבר לשונאים ועלה מן הארץ יעלה מעלה מעלה הגר הזה אשר בקרבנו ויתנשא מן הארץ: ויאמר מלך מצרים למילדת העברית וגו' עד ויעש להם בתים: הפסוקים האלה נבוכים הם בארץ וצריכים ישוב.

ויתכנו לפי דברי חז"ל שנקראו שפרה ופועה על שם שמדברות ומשפרות את הנולד. ויהיה פירוש הכתוב כי אמר מלך מצרים למילדות ומה אמר להן? אשר שם האחת שפרה וגו' כלומר ידעתי ששמכם שפרה ופועה על שם מעשיכם ואין לכם התנצלות לשקר ולומר שאינכם מילדות שלא לקיים מה שאצוה אתכם.

ואחר כך צוה אתהן מה שצוה וחזר הכתוב על ככה במאמר שני. ויהי כאשר יראו המילדות ותחיין את הילדים והוכיחן מלך מצרים הן הנה השיבוהו כהוגן באמרם שאינם מילדות אלא מעשיהם לשפר ולדבר עם הולד אחר שנולד.

אבל בלידה הנשים העבריות אינן צריכות למילדת כי בטרם תבוא המילדת וילדו אלא א"כ שתשפר את הילד. ואם פרעה ישלח לראות אם דבריהם אמת הלא ימצא כי שקר וכזב דברו לו ויענישם.

לכן הי"ת היטיב למילדות בעשותו שילדו העם לרוב ויעצמו בשדה כדברי חז"ל והתאמתו דברי המילדות שתלדנה מאליהן. (ג) וכאשר אמת הדבר שעונותיו ילכדונו את הרשע.

כן צדקותיו ייטיבו לצדיק. וכל הפועל צדק כתורה וכמצוה לא בלבד שלא יאונה לו כל און על הפעולה ההיא ושלוחי מצוה אינם נזוקין אלא אף תיטיב לו ושכר פעולתו לפניו כי אמנם אם המילדות היו שומרות מצות פרעה להמית כל הבן הילוד כבר היה יוצא עליהן שם רע על רציחתן דם נקי שוחטי הילדים בנחלים.

ואם כי באונס מ"מ הוא מעשה אכזרי וידיהם דמים מלאו עד שתהיינה לשמה ולשנינה וכל העם ישמעו וייראו לקרוא אותן להוליד נשיהן הואיל ופועל רע יגונה אף ממי שנפעל למענו כידוע. אולם כאשר יראו המילדות את האלהים ונכמרו רחמיהן על הילדים אף אם לא עשו מצות מלך מצרים מ"מ כל העם מקצה ישבתו אותן ויאבו לקרוא בבתיהם ידי נשים רחמניות בלידת נשותיהן.

באופן כי נתוספו להן בתים שיקראוסלהוליד נשותיהן כלשון עם ועם בחוצות יאמרו למילדת מפורסמת שיש לה בתים הרבה. זאת נחלת עבדי ה' כי יראו האלהים לא אירע להן סכנה עם פרעה וניצולו.

ועוד ויעש להם בתים. שעבדו אלהים והרויחו: ויאמר מי שמך לאיש שר ושפט עלינו הלהרגני אתה אומר וגו': נכון להסתכל בלשון הכתוב בהתחילו לשון יחיד ויאמר והוסיף לשון רבים ושופט עלינו וסיים בלשון יחיד הלהרגני? גם אתה אומר ואין טעם בדברי משה שיאמר להרגו והיה טוב שיכתוב הלהרגני אתה חושב ל ולמעלה בדברי משה לרשע למה תכה רעך היה לו לומר למה הכית ל שאם עדיין לא הכהו מי יאמר לו שיכנו ל ולבי אומר לי כי משה בראותו עברים נצים הוכיחם בדברים לומר שלא יכו זה את זה. כי אם לא יחדלו מלינצות הנה בהכרח יבואו להכות איש את חברו. וזהו לשון למה חכה רעך בלשון עתיד שבודאי תכה רעך אם לא תחדל מריב ומצה.

אמנם אחד מהם ענהו שלא היה מוכיחם מטובתו אלא לרעה שאם היה רצונו להוכיח לטובה לא היה לו לומר למה תכה בלשון יחיד ובלשון הכאה אלא למה אתם נצים הואיל ואין אחד מהם מכה את חברו אלא בהכרח שבאמרך למה תכה ובלשון יחיד לאחד ממנו תחתיה תעמוד הבהרת ורוצה אתה להרגני ולומר כי הוא הרגני ולזה כוונת באמרך למה תכה ומאמר שיצא מפיך הוא מחייבך: ויהי בימים הרבים ההם וימת מלך מצרים ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו: מדוע הפסיק הענין ולא כתב ויאנחו ויזעקו בני ישראל מן העבודה או בלשון אחד לבדו ולא יכפול לאין צורך? (ד) אבל כי האנחה ללב נשבר ונדכה היא קצת תרופה ומקלת שברון מתנים והלב ברגע כמימריה.

ועל זה כתוב בקינות (איכה א') כי רבות אנחותי ולבי דוי כלומר מכתי אנושה ועד תכלית עצומה עד כי אף אם רבות אנחותי ואתאנח תמיד להקל שברון לבי עם כל זה ולבי דוי תמיד. וישראל במצרים היו כ"כ דחופים ותכופים בעבודה קשה שלא היה להם פנאי לצעוק אל המלך הקב"ה.

אמנם ביאר הכתוב כי במות מלך מצרים והיו המצרים טרודים לאוקמי מלכא אחרינא ביני וביני לישראל היתה ההרוחה להאנח מן העבודה ולהיות להם קורת רוח כמו שהאנחה משבתת היגון הגדול שבלב שביתה מועטת עד כי יכלו להתפלל אל ה' ויזעקו: ותעל שועתם אל אלהים מן העבודה: למה זה כתב מן העבודה והוא יתור מבואר ל גם למטה ראיתי את עני עמי וגו' ואת צעקתם שמעתי מפני נוגשיו כי ידעתי את מכאוביו כל הני למה ליי? וכן ועתה הנה צעקת בני ישראל באה אלי וגם ראיתי את הלחץ כל אלו

כפלי כפלים ידוע היתור בהם לאין צורך ל בעל כלי יקר חשב שהי"ת לא הרגיש בלחץ עמו עד כי צעקו אליו.
ונראה בעיני הפך הדברים. שהקב"ה הביט און ביעקב וראה עמל בישראל בתוך ארץ מצרים אף אם רעים וחטאים כאמור ביחזקאל (כ').
והנה מצדם לא היו ראויים להגאל. ולא ענה ה' אל צעקתם ולא הקשיב אל שועתם אלא בעבור שמו הגדול כי חנון ורחום הוא ובצרתם לו צר.
ורצה הכתוב להודיע זה לנו ואמר ויאנחו בני ישראל ויזעקו אבל הי"ת לא הקשיב שועתם אלא רחמם על העבודה. וכן למשה ראיתי את עני עמי מפני הלחץ והענוי ושמעתי צעקתם לא בזכותם אלא מפני נוגשיו כי ידעתי את מכאוביו שנכמרו רחמי עליהם.
וכן הנה צעקת בני ישראל באה אלי לפי שראיתי את הלחץ:והנה הסנה בוער באש והסנה איננו אוכל: ויאמר וגו' מדוע לא יבער הסנה: מדוע לא כתב ואיננו אוכל מבלי שיוסיף עוד לקרוא בשם סנה הנזכר בסמוך ל ומה שאמר מדוע לא יבער הסנה והכתוב העיד שהסנה היה בוער באש? והלשון ג"כ אמרו מדוע איננו נכון ולפשט הכתוב היה טוב שיאמר שלא יבער הסנה? ואמרתי בלבי בנוהג שבעולם הסנה רטוב הוא לפני שמש והאור אינו נאחז בו וזה היה הנס שסנה היה בוער נגד הטבע.
וירא משה והנה הסנה בוער באש ובדרך הטבע הסנה איננו אוכל והאש לא ימשול בו לרטיבותו ולחותו. על כן אמר אסורה נא ואראה וגו' פירוש אחשוב בדעתי על מה זה ועל מה זה הסנה מעולם לא יבער? וכשאתבונן הטעם והסבה אז אוכל להבין אם כאן הוא בוער דרך טבע או דרך נס: ויסתר משה פניו כי ירא מהביט אל האלהים: הלשון מגומגם כי אמר מהביט ולא להביט? ויתכן שכי ירא לבדו הוא טעם למה הסתיר פניו ואינו תכוף אל מהביט אל אלהים ויהיה הלוך הפסוק כאלו אומר ויסתר משה פניו מהביט אל האלהים כי ירא.
ואולם כפי סדר הכתוב נימא ביה מלתא במה שאחז"ל בשכר מהביט ותמונת ה' יביט. וראוי לדעת אם אסור להביט אל השכינה למה חשבו לו זכות להביט וינתן שכר אליו על פעולה שהיא עון פלילי ל לכן ראוי לומר שלא הסתיר משה פניו לבלתי הביט אל האלהים אלא להפך כדי שיוכל להביט.
כי אמנם איש החושב מחשבות דבר עמוק בשכלו יסתום עיניו. (ה) ותועיל לאדם אטימת חוש אחד לפתוח מפתחי חוש אחר מה שידוע בעור שישמע למרחוק יותר מן הרואה.
כדבר שנאמר (לקמן י"ט) הנה אנכי בא אליך בעב הענן שלא יוכלו לראות בעיניהם בעבור ישמע העם ולבבו יבין באלהיות הצריכות כוונה רבה. הלכך משה זכה להסתיר

פניו ולכסות עיניו כי היה ירא שלא יוכל להביט בדעתו באלהיות בלי הסתרת חוש הראות המבלבל השכל בנשואים העוברים רצוא ושוב תמונות לנגד עיניו ברצותו להסתכל באלהיות ולהתבודד במראה ה'.

כי ז"ש ירא מהביט במ"ם השלילה. וכן כתוב (ש"א ט"ו) וימאסך ממלך שלא תהיה מלך (ישעי' ה') מהמטיר עליו מטר שלא להמטיר ורבים במקרא כדמותם.

הלכך זכה להגיע למדה כזו להבין ולהשכיל מראות ה' ותמונת ה' יביט: ויאמר כי אהיה עמך וזה לך האות כי אנכי שלחתיך בהוציאך את העם וגו': רבים התמרמרו וישוטטו לבקש כוונת הפסוק הלזה. בהקשותם מה אות יהיה למשה ולישראל עמו שהקב"ה שלחו לאמר שיעבדו את האלהים אחר צאתם ממצרים כי אמנם אחר שיצאו לא יבקשו עוד מופת ואין אות גדול שיוציאם מן ההוצאה עצמה ואיך יתכן לתת מופת לעתיד לבוא אל מה שיהיה היום או מחר ל ואני אומר שאין כוונת הכתוב ליתן אות או מופת במה שיעבדו את האלהים ואין כל הפסוק ענין אחד אלא שנים.

וכך הלוך הכתוב. ויאמר כי אהיה עמך וזה לך האות כי אנכי שלחתיך ע"כ ענין הראשון. ואח"כ ענין אחר בהוציאך את העם וגו' וזהו פירושו. כי אולם אין נסיון גדול לאיש שה' שלחו לעשות פעולות כראותו שה' אתו וכל אשר הוא עושה ה' מצליח בידו וזה מופת נוצח שה' שלחהו לעשות המעשים האלה ולא מלבו.

וכאשר יראה משה שבכל דרכיו ישכיל וה' עמו ידע באמת שהי"ת צוהו ללכת בדרך זו ילך. וזהו אומרו כי אהיה עמך ותצליח במעשיך ובלכתך בדרך וזה לך האות כי אנכי שלחתיך.

ואחר כך צוהו מצוה אחרת ואמר לו שכאשר יבואו אליו האותות האלה שיוציא את בני ישראל ממצרים שלא יהיו כפויי טובה אל ה' יתברך אלא יזכרו לעבוד את ה' ולתת לו תשואות חן חן אל מול ההר ההוא: ד"א וזה לך האות כי אנכי שלחתיך לפי שמרע"הלענותנותו היה מסרב ואומר מי אנכי כי אוציא וגו' לומר שאינו כדאי אל השליחות והשררה.

לכן ענהו ה' יתברך שהוא יודע להבחין בין ראוי לשאינו ראוי ודי לו שהוא בחר בו לשליח להיותו כדאי. וזה לו האות והמופת שהוא ראוי לגדולה כזאת הואיל וה' שלחו וגלוי וידוע לפניו היותו ראוי ומוכן.

ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלך וגו' ואחרי כן ישלח אתכם:. נתחבטו המפרשים בזה.

ונראה מבואר כי לא יתן אתכם מלך מצרי' להלוך. אך בתנאי שלא יהיה ביד חזקה כי אז יגרשם מארצו, ויש שפירשו שלוח על מנת שישובו.
הלוך מכל וכל. ונראה יותר נכון בהפך שיאמר שלוח על השלוח לחלוטין יהלוך על מנת לשוב.
ושכן כתוב כשלחו כלה גרש יגרש וכתיב ביד חזקה ישלחם וביד חזקה יגרשם. ובזה יתכן אמרו ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים אפילו להלוך על מנת לחזור.
אבל כאשר אשלח בו נפלאותי אחרי כן לא מבעיא ותן לכם להלוך אלא אף ישלח מכל וכל. ועוד לאלוה מילין לפנינו: שלח נא ביד תשלח: בהתמדת משה למצוא תואנה לבלתי לכת להוציא בני ישראל מארץ מצרים.
וכאשר יענה אותו ה' לפי דבריו כן ירבה וכן יפרוש עצמו בטענות ובתשובות משונות. ובמענה ה' אליו יתרבה התרעומת והספק עד כי גדל מאד.
א' והוא מה שהתעוררו רבים בו. וישתומם כל משכיל איך משה ע"ה מאן והיה סרבן באותה שעה מלכת במצות ה' עד יחרה אף ה' עליו וזה יהיה דופי בחוק אנוש שפל שבשפלים כ"ש במשה רבינו שהיה מבחר האנושי אשר בחר בו ה'? ב' שכל טענותיו אין בהם ממש וחוץ מן הראשונה כאשר אמר מי אנכי כי אלך וגו' הראויה לאיש ענו המסרב שררה ורבנות.
כל התשובות אחריהן כלן ישא רוח בלי דעת ותבונה כי איך יאמר גבר לעושהו לא איש דברים אנכי והוא בחר בו ויודע אם יכול לדבר או לא ל גם מה שאמר והן לא יאמינו לי מלבד שזה הוא הטלת דופי בישראל הלא הי"ת אמר לו שישמעו לקולו ואיך משה יסתפק בדבר? ועוד אפילו לא יאמינו מה לו עליהם יעשה הוא שליחותו ואם לא יאמינו לא יאמינו ומה חסרון בדבר? ג' בטענתו ואמרו לי מה שמו מה אומר אליהם כי זהו שטות גמור שהרי עם עדת ישראל היה מדבר ואיך יבערו ויכסלו שם הי"ת בפיהם עד כי ישאלו מה שמו? גם האיך משה לא ידע אזכרת ה' עד שהוצרך לשאול מאת ה' שמו? ובאמת זה פלא! ד' גם בתשובות הי"ת אליו גמגומים רבים בל ידעתי מה ויותר מהמה כאשר נראה ה' אליו כתוב אנכי אלהי אביך אלהי אברהם ולא אמר אנכי ה' אלהי אביך ל ראוי לשמור הדבר.
ה' כאשר השיב משה אל הי"ת מי אנכי כי אלך וגו' ענהו כי אהיה עמך וגו' והיה ראוי שיאמר אני בחרתיך ובעיני אתה ראוי וכדאי להוציאם כי זאת היא תשובה לקושיתו. אמנם באמרו כי אהיה עמך הוא יעוד שיתקיימו דבריו ושלא יכזב הבטחתו ושהוא יאמין בנבואתו ולא תשובה למה שאמר לו משה? אולם כבר השבנו לספק הזה למעלה.

ולא הוצרכתי להביאו כאן אלא לסדר ההערות איש על מקומו בישוב המראה הזאת בכלל. ו' בתשובה השנית שאמר הקב"ה למשה אהיה אשר אהיה וגו' ואח"כ ניחם והוסיף כה תאמר לבני ישראל ה' אלהי אבותיכם וגו' יתכן לפרש השנוי הלזה ומה הוסיף בשמות בזה להודיע לבני ישראל? גם מה שאמר זה שמי לעולם וזה זכרי לדור דור צריך ביאור.

ז מה אות הראה ה' למשה לנסות ישראל בנס המטה והצרעת והדם לשיאמינו בהם שנראה לו ה' ומכל שכן באות הדם שבו תלה ה' יכולת האמנה יותר מבראשונים? ח' כשהבטיחו ועתה לך ואנכי אהיה עם פיך והוריתיך אשר תדבר. למהלא אמר לו ה' אנכי ארפא פיך ולשונך ותדבר בצחות לשון מדברת? ובאמת יקשה על מה זה לא רפא ה' כובד לשונו מבלי שיצטרך לאהרן אחיו להיות לו למליץ? ט' בקשיות עורף משה בענותו שלח נא ביד תשלח בלי שום טענה ודברים של טעם ראוי לשים לב עליו.

ולא לחנם משה בחיר ה' הוציא הדברים מפיו. ולמה שתק באמור ה' אליו הלא אהרן אחיך וגו' ואז היה לו לסרב יותר מטעם שכבר בחר ה' באהרן אחיו הגדול ממנו ודבר ידבר הוא ומה לו אם כן לבחור גם במשה איש כבד פה ולשון? י' יפלא שבכל אלה התשובות והמענות לא טען משה על דברו אל פרעה אלא על דברו אל ישראל ויותר היה ראוי שימאן לדבר לפני פרעה בכובד לשונו ממה שיסרב לדבר לבני ישראל.

כאשר ראינו מה שאמר בפרשת וארא הן בני ישראל לא שמעו אלי ואיך ישמעני פרעה נראה שקל יותר בעיניו לדבר אל ישראל מלדבר אל פרעה? י"א מה דבר ה' כה תאמר אל בני ישראל ה' אלהי אבותיכם וגו' וחזר ואמר לך ואספת את זקני ישראל וגו'? י"ב באריכות ורוב דברי משה גם מתמול גם משלשום גם מאז דברך וגו' דברים אין טעם ואין צורך להם ל י"ב והאמינו לקול האות האחרון כי מלבד שאין ראוי לומר אחרון אל מי שהוא שני ואחריו שלישי ל עוד יקשה מה בכח יגבר אות הצרעת על אות הנחש שיאמינו להם אם לא יאמינו לו? י"ד באמור ה' למשה מי ישום אלם או חרש ואדרבה היה לו לומר מי ישום מדבר ובעל הלשון.

כי אמנם חרש ואלם זהו נגד המבוקש ממשה ל אולם לבוא אל ישוב הספקות תדע ותשכיל מה שאציע לפניך (ו) כי לא יעשה ה' אלהים דבר נס נגד הטבע ואין צורך לו רצוני שיוכל לעשות הפעולה בלתו. כי לא ישנה ה' דבר מפעולות הטבע לאין צורך.

גם ראוי לדעת כי כאשר מלך בשר ודם יבקש מגוי או ממלכה דבר או ממלך אחר ישלח אליה מליץ בעל דברים יביאהו בצחות לשונו ובטוב טענותיו לעשות בקשתו. ואם היה הקדוש ברוך הוא שולח אל פרעה איש דברים ולשון מדברת גדולות.

מלבד שהיה חשש שיחשבו העם כי בלשונו הביא פרעה לשלחם היה נגד כוונת הי"ת שצוה להקשות לב פרעה. באופן שבקשה החכמה האלהית כל הדברים יהיה לפרעה למוקש לבל ישלח ישראל.

על כן בפרשת וארא כתוב ויאמר משה לפני ה' הן אני ערל שפתים ואיך ישמע אלי פרעה ויאמר ה' אל משה ראה נתתיך אלהים לפרעה וגו' אתה תדבר את כל אשר אצוך ואהרן אחיך ידבר אל פרעה ושלח את בני ישראל מארצו ואני אקשה את לב פרעה והרביתי את אותותי וגו'. כי אמנם יקשה בדברים איך ישלח את ישראל מארצו אם ה' יקשה את לבו ל ועוד מדוע לא אמר אתה תדבר את כל אשר אצוך לאהרן אלא אמר כל אשר אצוך סתם מבלי שיגיד אל מי ידבר ל גם ראינו בכל הנסים שמשה היה המדבר אל פרעה אע"פ שלפעמים נתחבר אהרן עמו מ"מ הוא היה המדבר ואיך אהרן היה לו לפה? אלא שבא להגיד את מה שאמרנו כי הי"ת בחר במשה להיותו כבד פה בכוונה להקהות שיני פרעה ולהקשות לבו שלא ישלח ישראל בראותו שליח אליו בלעגי שפה לא יוכל לדבר ולא ישמע דבריו בהכרח יבער בו חמתו ויחשבנו לו לבוז וכלימה.

על כן אמר הכתוב כי ה' יתברך הוכיח משה על טענתו שלא ישמע אליו פרעה באמרו ראה נתתיך אלהים לפרעה וגו' כלומר בחרתיך לשבט וליסר פרעה ולהקהות את שיניו. ולכן רוצה אני שאתה תדבר את כל אשר אצוך אל פרעה.

כי אמנם אם אהרן אחיך ידבר אל פרעה ולא אתה יסובב מזה שפרעה ישלח בני ישראל מארצו. ואני לא כן אדמה ואינני מתרצה בזה.

אלא ואני אקשה את לב פרעה בחרתי להרבות אותותי במצרים. ולכן החרש ועשה מצותי.

ואחרי הודיע אלהים אותך את כל זה. (ז) עוד תבין כי החרטומים והמכשפים העושים פעולותיהם על ידי שדים.

מעולם לא יעשו טוב ובנפלאותיהם לא יאונה אלא רע והשחתה ואחר פעולת רע לא יוכלו לפעול רפואתה. כי זה מנהגסבלהטיהם להרע ולהשחית ולהיטיב לא ידעו.

הלא תראה במכות מצרים התחכמו ויעשו כן החרטומים בדם ובצפרדע. אמנם להסיר הנזק לא יכלו ובהכרח באו לפני משה שיתפלל גם מטיהם הפכו גם המה לתנינים.

אמנם לא יכלו להחזירם למטה עד שהוכרח מטה אהרן לבלעם לבל יזיקו עוד. והנה משה רבינו ע"ה שלא הבין כוונת הי"ת היה פלא בעיניו שהקב"ה יבחר בו לשליח איש כבד פה וכבד לשון.

גם הרע בעיניו שהי"ת לא ירפאנו הואיל ובחר בו ולא נתן לו לשון למודים לדבר אל בני ישראל בצחות לשון ונסתפק עד מאד בדרכי ה'. עד שהי"ת חרה אפו עליו כנראה מן הכתוב.

כי אולם כאשר צוהו הי"ת להוציא את בני ישראל ממצרים מעיקרא מאן משה דרך ענוה מי אנכי וגו' והשיבו הי"ת כי אהיה עמך כאשר אמרנו לעיל שם תמצאנו. אז משה רבינו ע"ה בתאותו להשיג בשלמות כבוד ה' ועצמותו.

כאשר ידענו שעד הנה לא נראה הי"ת על האדם אלא בתואריו ולא בשם המורה עצמותו ככתוב וארא אל אברהם אל יצחק וגו' באל שדי ושמי ה' לא נודעתי להם. אם כן נתאוה משה ובקש שיגלה לו ה' יתברך את שמו הגדול ולפי שנתייירא לשאול זה מאת ה' בפירוש וגם זה מדרכי ענותנותו.

על כן אמר הנה אנכי בא אל בני ישראל ואמרו לי מה שמו מה אומר אליהם כאלו ישאל רשות ויבקש מאת ה' ללמד לו את שם עצמותו לא שהוא ראוי לכך אלא להגיד לבני ישראל. אמנם הי"ת הגיד לו כפעם בפעם שמות תואריו אהיה אשר אהיה.

והוסיף עוד כאדם יגיד דבר שלא ברצונו כה תאמר אל בני ישראל ה' אלהי אבותיכם וגו' כאן הגיד לו שם עצמותו. אך אמנם זה שמי לעולם לעלם כתיב כלומר אין ראוי לפרש השם להמון העם אבל זכרי ירצה תואריו יכול אתה לספר לכל דור ודור ואין להעלימם. ולכן לך ואספת את זקני ישראל המוקצים והישרים בלבותם ולהם תאמר סוד שמי. ושמעו לקולך וגו' ושאלה אשה משכנתה וגו' באופן שזה הוא צווי למשה שיצוה שישאלו כלי כסף וגו'.

על כן צווח משה והן לא יאמינו לי כי יאמרו לא נראה אליך ה' והדבר הוא כאשר ידענו כי כל תוארי השם המורים על הפעולות אין בהם מדת הרחמים כאשר בשם ה' ההוויה שהוא כלו רחמים כידוע. והנה כאשר יספר משה לישראל המכות והמופתים העתידים לבוא על מצרים מידי אביר יעקב ואלהי אבותיהם.

הואיל ולב המון העם מאנשי ישראל בתוך ארץ מצרים רעים וחטאים לה'. מסתמא כבר נכנסה בדעתם האמונה הכוזבת שאין אלוה המטיב בלתי היאור לבדו שהיו המצרים עובדים לו ושכל האלהים מריעים ומשחיתים בלעדו על כן יחשבו שמשה בא מכח האלהים אדירים ההמה וירע וישחית.

אולם לא יכול להיטיב. וכאשר יצוה לשאול כסף וזהב ולהעשירם בהון ועושר לא יאמינו לו.

כי יאמרו לא נראה אליך ה' בעל הרחמים הטוב והמטיב לכל. אלא אלוה המריע והמחבל.
וזה לפי שאתה לא הרשיתני לספר לכל העם שם ה' כ"א לזקנים שבהם. ובהכרח כל דלת העם לא יאמינו לדברי ולא יאבו לשאול מאת, מצרים כלי כסף וכלי זהב.
על כן ה' יתברך נתן לו שני אותות ושניהם להריע ואחר כך רפאם. הנחש למטה והצרעת והנה שבה כבשרו.
אין לך מופת גדול מזה שה' הוא ממית ומחייה מוחץ ורופא מריע ומטיב. והיה אם לא יאמינו לקול האות הראשון ירצה להרעה.
והאמינו לקול האות האחרון ירצה אל ההטבה והרפואה ובכך ידעו כי בידי להיטיב ולרפאות. ושייך היטב אחרון אל רפואת המטה והיד הואיל ופעולת הרפואה ביד ובמטה היא אחרונה שנפעלה בהם.
והיה אם לא יאמינו גם לשני האותות האלה. כי אפשר שיאמרו מה נעשה יקר וגדולה לאלוה זה בשביל שהוא מטיב הלא גם בנו דבר היאור שהוא מטיב ומה יתרון זה על זה ל לכך הי"ת צוה למשה המופת השלישי שהוא הכאת היאור.
ושהוא יכול להשחית האלוה שבדעתם מטיב להם. ובזה יפרסם גודל מעלתו על מעלת אלהיהם זה הואיל ובידו לבלעו ולהשחיתו ולהפכו לדם להיות רע ולהריע ולאייטיב עוד.
ומודעת בארץ שהוא ה' יתברך העושה ופועל בגבורתו כרצונו ואין מעכב בידו. הנה כאשר השיב הי"ת למשה על נכון בזה וסתם כל טענותיו.
עוד נשארה למשה תרעומת למה ה' לא ירפא לשונו עד יוכל לדבר דבריו אל ישראל? וזהו אומרו גם מתמול גם משלשום גם מאז דברך כלומר הנה אנכי לא ידעתי דבר לא מבעיא תמול ושלשום אלא גם אחרי שדברת עמי ובחרתני לשליח. ולפחות אחר שבחרתני לשלוחך היה לך לרפא לשוני ושפתי ולמה זה לי לפוקה.
על זה השיב הי"ת כי כך רצונו שיהיה כבד פה וכשהוא ישום איש אלם או חרש מעת הולדו כך עלה במחשבה לפניו לתועלת ממושכה גלויה אליו ואין הדבר עיוות הדין כאשר ידמה לבני אדם. וגם כן רצה וצוה שיהיה משה כבד פה לענין ולטעם שאמרנו ואל יהרהר אחר מדותיו.
ועתה לך ואנכי אהיה עם פיך והוריתיך אשר תדבר. וכשתבוא לפני ישראל אני אהיה עם פיך ותוכל להשמיעם רצוני אף אם אתה כבד פה.
ענהו משה שהיה חפץ להתרפא מלשונו בי אדני שלח נא ביד תשלח כלומר ה' שלח נא עתה תיכף רפואתי בי אשר אמרת לשלוח בדברי אל ישראל והנה אלו הי"ת רצה לעשות

דברי משה היה ראוי שירפאנו פעם ופעם יחליאנו. ירצה שברצותו לדבר אל פרעה יהיה כבד פה לסבה שאמרנו וכשידבר אל ישראל יהיה מהיר לשון.
וזהו נס נגד הטבע אין צורך לו ולא יעשנו ה' כאשר הצענו. על כן חרה אפו במשה באמרו הלא אהרן אחיך הלוי דבר ידבר הוא הוא ידבר לך אל העם ואין צורך לשנות הטבע בעבור זה לאין צורך: הלא אהרן אחיך הלוי ידעתי כי דבר ידבר הוא וגו' וראך ושמח בלבו: מנהג העולם (ח) שאין לאיש לשון מדברת גדולות כאשר בקרבו לב רע חורש און. ולהפך מי האיש רך הלבב וקרבו מתוק ונעים הנה הוא המדבר ונותן בקולו כקול רעם. גם אהרן דבר ידבר הוא וזה סימן שלבו לב טוב לא יקנא בגדולת משה וראך ושמח בלבו: ואחר באו משה ואהרן ויאמרו אל פרעה וגו': עד והשבתם אתם מסבלתם: ההערות הנופלת בזה א' כה אמר ה' אלהי ישראל ובהשיב פרעה מי ה' שנו את טעמם ואמרו אלהי העברים? ב' שלח את עמי ויחוגו לי במדבר דמשמע שישלחם לחלוטין ובשאלה השנית אמרו נלכה נא דרך שלשת ימים דמשמע שישובו? ג' ויאמר אליהם מלך מצרים ולא אמר פרעה כמנהגו בכל מקום? ד' תפריעו את העם ממעשיו ולא אמר מעבודתו? ה' לכו לסבלותיכם ולא ידענו למי אמר זה אם למשה ואהרן או לישראל או למצרים? ו' ויאמר פרעה ולא אמר מלך מצרים כבראשונה או לא יזכירנו באשר כבר נזכר למעלה וכלו מאמר א' מפי פרעה מלך מצרים ל אולם בדרכנו יתיישב.
שהליכה תאמר על מנת שישובו ושלוח הוא לחלוטין מכל וכל. כי בתחלה באו משה ואהרן לדבר אל פרעה ודברו ביד רמה וברוח גבוהה כה אמר ה' שלח עמי לחירות בלי תנאי לשוב.
ופרעה השיבם מי ה' לשלח מכל וכל ויש להבין מתשובתו שאם היה לילך ולשוב היה שומע בקול ה'. לכן משה הפך דבריו לדברי נחת בסבר פנים יפות ואמר אם כן נלכה נא בלשון בקשה דרך שלשת ימים כדי לשוב.
וכבר בזה היתה נעשית מחשבתו שאמר הי"ת למשה שיניחם לילך על מנת שישובו כדי לנצל את מצרים ולכך אמרו אלהי העברים נקרא עלינו כלומר אין לך להביט אל אלהינו די לך שהוא אלהי העברים שכבר בימים הקדומים ההם גוי גוי היה דבק באלהיו. ואם אמרנו ה' אלהי ישראל ואין אתה מכירו.
ואנחנו קורין אותו כך. זהו טעם נקרא עלינו.
לזה הוצרך פרעה גם הוא לשנות טעמו ולהגיד כי מצד עצמו היה מוכן ליתורשות לישראל להלוך כדי לחזור אבל מצד שהוא מלך מצרים אין נכון לעשות כן כי מישראל ילמדו כל עם מצרים לשמצה בקמיהם וירפו ידיהם איש איש ממלאכתו אשר המה

עושים בבתיהם באמרם הנה לעברים הותר לזבוח ולטבוח טבח ומה נעשה אנחנו? לכן אמר מלך מצרים למה משה ואהרן תפריעו בזה את העם ירצה המצריים ממעשיו ומאומנותם.

ולפי שמסתמא באו עם רב מן המצריים לפני פרעה לשמוע המחלוקת הוצרך פרעה לומר להם לכו לסבלותיכם ואל ישעו כל העם בדברי שקר: ד"א הן רבים עתה עם הארץ והשבתם אותם מסבלותם. כל יראת פרעה הי' פן ירבה ישראל על המצריי' ועלה מן הארץ בעל כרחם.

אמנם בזמן שנשתעבדו ישראל ולא יכלו לפרות ולרבות כבראשונה התרבו המצריים מאד עד כי כלתה יראת פרעה הי' והיה נכון לבו בטוח שיהיו תמיד ישראל עבדים תחתיו ועל כן אמר למשה הנה עתה עם הארץ של מצרים פרו ורבו למעלה ואיך תוכלו להשבית ישראל מסבלותם בעל כרחינו כי אתם המעט: תבן אין נתן לעבדיך ולבנים אומרים לנו עשו: היה להם להתרעם על הדבר כהווייתו ולומר ותוכן לבנים כתמול שלשום נעשה? וקרוב בעיני הדבר שהיו צועקים על רוע מזלם ואומרים דרך צחות כי לענות נפשם הכל כשרים.

ואין איש בעזרתם. ושופטים ושוטרים ניתוספו לרעתם.

ולטובתם אין קול ואין עונה. כי אם יצטרכו לאיזה דבר אין עוזר להם אפילו תבן אין ניתן לעבדיך.

אבל להטריחם ולהעבידם גם אבן מקיר תזעק. והלבנים עצמם דרך משל גם הם אומרים לנו עשו! עבדו! ולכו לסבלותיכם! פרשת וארא וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו אני ה': וארא וגו': עד מקוצר רוח ומעבודה קשה: יפלא מאד אופן והמשך המראה הזאת.

יש בה פסוקים נראים מיותרים בכפל לאין צורך יאמר ויחזור ויאמר הדבר בעצמו ל גם דבורים בם לכאורה תוהו המה בלי טעם ל ומה שאמר וידבר אלהים אל משה מדת הדין ולא הזכיר מה שדבר אליו ולא ידענו מה היה לו להוסיף ויאמר אליו אני ה' הפך למדת הרחמים? ראוי להתבונן בדברים עיון היטב.

אמנם יתכן במה שאמרנו שנשתרשה במצרים מאז האמונה המעוקשת שיש שתי אלוהות א' מטיב וא' מריע. וזה יראת משה באמרו והן לא יאמינו לי ולא ישמעו בקולי כי יאמרו לא נראה אליך ה' כדברינו שמה.

גם עתה בדבר משה אל פרעה לשלח את בני ישראל הרע להם והצל לא הצילם. פחדו חטאים שבעם כי בא משה בכח האלוה המריע.

והטובים שבהם כי לא נבערו ונכסלו בזה מ"מ חשבו שמשה בא במדת אלהים המורה דין כשאמר אלהי העברים נקרא עלינו. יען כי לא הורשה לדרוש להם על פי ה' שמו המיוחד כאשר אמרנו שם.

וזה יהיה נסבה להכביד עולם ולהבאיש את ריחם. לכן צעקו ירא ה' עליכם וישפוט כלומר יהי רצון שיתראה עליכם ה' במדת הרחמים וישפוט אותנו בחסד ולא עוד במדת הדין כאשר עשיתם.

עד שהוכרח משה לצעוק אל ה' באמרו אדני למה הרעותה וגו' במלת אדנות המורה דין והאל יתברך מיד נראה אליו בחרון אף וגער בו שפנה אל זאטוטי בני ישראל ואל חלומותיהם. כי אמנם ה' ושמותיו אחד ואל אחד בארץ ואין הפרש בדעתו וברצונו.

וידבר אלהים אל משה דבר אתו קשות על טענותיו ואחר כך אמר אליו אני ה' רצונו שאין הפרש בין מדותיו אלא לערך המקבל והאלהים הנו ה' כי ה' ברחמים יפעול הדין ואלהים בדיןיפעול רחמים. והראיה כי לא נתראה לאבות אלא באל שדי המורים שניהם מדת הדין ומעולם בשמי ה' רחמים לא נודעתי להם ועם כל זה השפעתי להם כל טוב וגם הקמותי את בריתי אתם וגו'.

גם עתה אף אם נתראיתי במלת אלהים גם אני שמעתי ברחמים ואין הבדל בזה. לכן אמור לבני ישראל דבר זה כי אני ה' ועם כל זה מכה מצרים בכל מכה ובאמצע הדין אתן לכם רחמים וגאלתי אתכם שזהו רחמים והייתי לכם לאלהים אע"פ שהוא דין ואז וידעתם כי אני ה' אלהיכם ותרווייהו בי.

ולא עוד אלא שבפורענות אני משתף מדת הדין עם הרחמים שנאמר כי אני ה' אלהיכם המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים וזהו פורענות עליהם. אבל בהטיבי אין שם אלא רחמים כדכתיב ונתתי אותה לכם מורשה אני ה' ואין אלהים עמו.

מזה יבינו וישכילו כי אני הפועל כרצוני בכל המדות אם לדין ואם לרחמים. ולא ידאגו עוד בדבר.

ולפי שזה צריך למוד וייישוב הדעת הלכך לא שמעו אל משה ירצה לא הבינו הדבר על בוריו: ד"א ולא שמעו אל משה מקוצר רוח ומעבודה קשה. פירוש לא האמינו שהאל בפורענות משתף מדת הרחמים כי לא ראו בפורענותם שמץ רחמים כי אם קוצר רוח ועבודה קשה: וארא אל אברהם וגו' ושמי ה' לא נודעתי להם: לא אמר לא הודעתי להם כראוי ליכתב? (א) הואיל ושם ההוי"ה מורה על מהות ה' ועצומו והוא הוא שמו ושמו הוא עצמו.

משא"כ בכל השמות אשר כלם תארי ה' מורים על מעשיו ועל פעולותיו ומדותיו. לכך אמר ושמי ה' לא נודעתי להם שאלו הודעתי להם שמי ה' כבר הייתי נודע להם במהותי ובעצמי.
וזהו אמרו וארא אל אברהם וגו' באל שדי. אבל מפני ששמי האמתי ה' על כן לא נודעתי להם ולא הכירוני.
ז"ש הכתוב (תהלים קמ"ח) יהללו את שם ה' כי נשגב שמו לבדו. להגיד כי גדול שמו לבדו המורה על עצמותו.
יצאו שמות כל תואריו: ד"א כי אמנם לא נכיר גדולת הדבר אם לא בערך הקטן ממנו. בהעריך אחד אל אחד נגזור זה גדול מזה.
אולם בשם ה' הגדול לא נצטרך אל ערך להכיר גדלו ורוממותו ולכן יש להללו. ולזה ראוי לברך כי נשגב לבדו בלי היות נערך אל שם אחר.
ואמנם נוסיף על זה בפרשת שלח: גם הלום ראיתי לחרחר ריב ומדון בתוכחת מגולה על הראב"ע אשר פער פיו לבלי חוק בפירושו לספר קהלת (ה' א') נגד הגאון הכותב כי בך שמך ושמך בך. ומי לא ידע בכל אלה שבחר בדרכי מחקר אריסט"ו האומר כי השם הוא קול מורה איזה דבר כאשר יבחר האדם.
וגם כי נשמע אליו זה יתכן בשמות הדברים תחת השמים אל אשר יקרא לו האדם הוא שמו. אולם בשם ה' יתברך מי זה ואי זה אשר מלאו לבו לדון את של זה בזה ולהשוות עבד לרבו? ואהי כמחריש כי הוא חכם בעיניו בדקדוקי ספרים אשר חברו האחרונים.
המה התאזרו חיל והתחכמו לתת ללשוננו הקדוש סדר וכללים איש כמתנת ידו. ובאמת עלינו לשבח עמלם ויגיע כפיהם שלא תשתכח תורת מכתבנו מישראל כי חדלו לעת כזאת הולכי על דרך שיח צחות הלשון.
וגם אבותינו בעלי התלמוד השתדלו לשאול מאת העמים אשר סביבותיהם מלות ותיבות לדבר בלשונם. חצים מדבר אשדודית אשורית וכלדאית.
ומה נעשה אנחנו יתמי דיתמי? אמנם יען כי נגש העם הזה אנשים מבני ישראל להוכיח ישני אדמת עפר. ויבואו לראות כבלע את הקדש אמרות טהורות התמימים והישרים אשר קטנם עבה ממתנינו רע עלי המעשה.
והנה אנכי לא באתי למגן וצינה לרבי אליעזר הקליר ודומה לו מן הפייטנים הישנים כי לא נסיתי באלה. ומי אני הכלב המת שאדע להבחין בשאגת אריה וקול שחל? אולם שמעתי ולא אבין איככה נוכל להוכיח בעל הלשון מן הכללים אשר בדינו מלבנו

אחריהם? האם לא ידענו שבכלדור ודור ישתנה סדר ותמונת הלשונות? ואף לעת כזאת בלשון לועז מה שחברו הקדמונים בו הוא בימינו חרפה ובוז.
עד כי כותבי מליצות וסיפורים בדור זה לא ישתמשו במלות ובאופן גם בצורת כתב הראשונים יחשבום לכלימה וריק. אם כי בזמנים היו מזכירים אותם לשבח.
אקומה נא ואסובבה במקרא עצמה ונראה כמה נשתנו על סדרי בראשית וירבו הגמגומים על דבריה. כאשר גם הראב"ע עצמו דקדק בהם וחשו למלות זרות ורב מניינם עד כי חדל לטפיר.
מכל מקום נדע ונכיר בבירור ההפרש של דברי משה לשאר הנביאים. יכתוב בפשיטות דבריו עם דברי ספורי זולתו.
או במלים כשירת האזינו וספר איוב. הלא המה בצחות הלשון שפה ברורה ונעימה מנופת צופים לא תמצא דוגמתם בדברי הנביאים.
גם בין הנביאים עצמם ראשון ראשון חביב מן אחריו בזמן. עד שבימי עזרא ונחמיה תביט לשונם בלעגי שפה כאשר תראה אם בבלו הדברים או בחסרון התבוננות המאמרים.
ובדברי הימים ירוד ירדנו עד שתמצא כתוב שמה אין בהם תבונה כפי סדר הדקדוק. באמרם (דה"ב ל') ויאכלו את המועד שבי הימים.
**שם** כי אכלו את הפסח בלא ככתוב. (שם) ה' הטוב יכפר בעד.
(שם לו) והנותר את ההמון הזה. (שם כ"ד) ובניו ירב המשא עליו ויסוד בית אלקים.
וכאן אין מספר תכבד העבודה להביאם אחד לאחד. והסתכל במליצת דוד וחזקיהו (שם כ"ג) ואלה דברי דוד האחרונים (ישעיהו ל"ח) ומכתב לחזקיהו מה מאד נתרחקו מס וכלל שחדשו המדקדקים עד שתמצא בהם מלות נכריות וקשות לא ידענו במה יכשל ובדברי חז"ל אף בדברם בלשון יהודית לא מצאנו ידינו ורגלינו להבין סדרם כראוי וכבר הגדיל לכתוב בדבר הזה הח"ר גרשם בני ז"ל בספרו יד חרוזים.
וכי יריב אנשים עם מחדשי הפיוטים. יאמרו נא אלינו כדת מה לעשות בתפילות שתקנו חז"ל ובפרט מה שלמדונו תפילה קצרה.
ובתוכה כדבר הזה בכל פרשת העבור יהיו צרכיה לפניך יורונו המה כוונתם במלות אלו עד שאשתוללו אבירי לב לתת להם ביאור היאומן שלא ידעו בטוב לשונם לחבר שתי תיבות מבוארות לא יסתכל המתפלל ומה נדבר ומה נצטדק ל לכן טוב לפני האלהים שלא נספר אחר מיטתן של ת"ח החכמים והנבונים.
לבלתי רום לבבנו בלעג השאננים ובוז לגאיונים. כי יש לאלהים פתרונים וחיצי גבור שנונים.

גזית יבנו אם נפלו לבנים. להוכיח במישור ולעורר מדנים על אדים העשנים הרים גבנונים.
העם כמתאוננים. מסיר שפה לנאמנים וטעם לזקנים.
ואבותינו השרים וסגנים. עוד ינובון בשיבה דשנים ורעננים: בא דבר אל פרעה מלך מצרים וישלח וגו': עד להוציא את בני ישראל מארץ מצרים: ראוי לשאול בפסוקים א' מהו הציווי הזה למשה בא דבר אל פרעה מה שכבר לו לפנים ועל זה שולח ממדין ל ואם כבר בא לפני פרעה ולא רצה לשלחם מ יועיל בביאה שנייה ואין חדוש בדבר ולא טענה חדשה? ב' במה שהשיב משה הן בני ישראל וגו' כי אין הנדון דומה לראיה ישראל לא שמעו אליו מכובד רוח אמר פרעה לא ישמע כי לא ירצה לשמוע? ג' שכבר אמר טענה הזאת בפרשת שמות איש דברים אנכי והשיבו ה' יתברך מי שם פה לאדם ולמה חזר כאן בתשובתו זאת ואני ערל שפתים? ד' מה שחזר לדבר ה' אל משה ואל אהרן ולא חדש דבר בציווי השני על הראשון? וגם לא השיב לטענתו דבר שאמר ואני ערל שפתים ל ה' ויצום אל בני ישראל ואל פרעה צריך להבין בציווי הזה מה טיבו ומה רצונו בזה יותר על האמור על הנה? ו' בלשון ששינה ואמר להוציא את בני ישראל ולא אמר לשלח את בני ישראל מארצו כבראשונה ל ואומר להיתר הספקות כי כאשר הלך משה בראשונה אל פני פרעהדבר אליו רכות כאשר הבאנו בפ' הקודמת באמרו נלכה נא שלשת ימים וגו' בלשון בקשה ותחנונים.
ואין זאת כוונת ה' יתברך אשר בחר להוציא ישראל ממצרים בחוזק יד ובזרוע נטויה ולא שישלחם פרעה מרצונו הטוב. לכן נתרעם הקב"ה עם משה ונראה לו הנה שנית ודבר לו בוא דבר אל פרעה מלך מצרים וישלח את בני ישראל מארצו רצונו למה תדבר דבריך בדברי חן וחלקלקות? בוא דבר אל פרעה דברים קשים וישלח את בני ישראל בעל כרחו כי באלה חפצתי.
אולם משה בקש טענה שמעולם לא ישלח פרעה ישראל אף אם ידבר אליו קשות. בק"ו מישראל שלא יכלו לשמוע לו בדברו להם דברים לתועלתם וטובתם מכל שכן פרעה לא ישמע לו גם אם ידבר אליו קשות ודברי איום הואיל והוא ערל שפתים וזה יהיה לו כסות עינים לומר לו אני שמעתי ולא אבין.
לכן הוצרך הי"ת לצוות לו שנית כי גזר שישראל יצאו ממצרים בעל כרחם ושפרעה יוציאם נגד רצונו. כדברי חז"ל שמתו בשלשת ימי אפלה האנשים בני בליעל הדיחו שאר העם לבלתי צאת ממצרים.

לכן אמר להם ויצום אל בני ישראל ואל פרעה מלך מצרים להוציא את בני ישראל בעל כרחם של ישראל ופרעה ואין צריך שישמעו לו כי על כל פנים צריך להוציאם. וזהו הטעם שלא אמר לשלח כי יהיה טעמו שיתרצה פרעה לשלחם.
וכן עשה משה מכאן והלאה דבר תמיד אל פרעה באומץ הלב. והעיז מצחו אל מול פניו כנראה מן הכתובים.
ומה שכתוב אח"כ דבר אל פרעה מלך מצרים את כל אשר אני דובר אליך וגו' כבר פירשנו בפרשת שמות: הוא אהרן ומשה וגו': עד ויהי ביום דבר ה' אל משה בארץ מצרים: המבוכות תרבינה בכתובים האלה והסתערו המפרשים בהמה. בעל כלי יקר פירש ויהי ביום דבר ה' אל משה וגו' שרצה להודיענו מעלת משה על שאר הנביאים שידבר ה' עמהם בחלום לא כן בעבדו במשה כי גם ביום בהקיץ כדבר איש אל רעהו.
והנה היו דבריו טובים ונכוחים אלו כתוב ביום בפתח תחת הבי"ת. אמנם ככה הוא סמוך לשל אחריו כידוע גם למתעסקים מעט בדרכי לשון הקודש.
ועוד כי מה לנו בזה המקום להודיע מעלת משה והיה יותר נכון הספור בסוף התורה בזכור גדולתו ביתר שאת ויתר עז? ועוד כי אין נכון לפי זה מה שהוסיף בארץ מצרים כאלו ידבר ה' עם משה ביום בארץ מצרים ולא בשאר ארצות? וגם אין שייכות לכתוב הזה עם הפסוקים שלפניו? ועל כל אלה כבר יפלא עוד בכתובים כאשר מתחלה הקדים אהרן למשה ובפסוק השני הקדים משה לאהרן? ומדוע בא הספור הלזה כאן שהם הם אשר דבר ה' להם ושהם המדברים אל פרעה וגו' כאלו היו שם משה ואהרן אחרים שנטעה בהם מי המוציא והמביא? יש לאל ידי לפרש הכתובים על נכון.
כי אמנם ידענו מסרבנות משה בסנה לקבל שליחות ה' ולא נתקררה דעתו עד שנתן לו ה' אהרן לחברתו א"כ אהרן עיקר השליחות כי בלתו לא היה משה מתרצה להוציא את ישראל. אבל בפעולות באמת משה היה העיקר ולא אהרן כנראה בכל המכות וחברת אהרן לא היתה אלא כסות עינים.
גם במכה העשירית שממנה יצאו ישראל לחירות לא באה אלא על ידי משה לבדו ככתוב ויאמר ה' אל משה עוד נגע אחד אביא על פרעה וגו' ויאמר משה כה אמר ה' כחצות הלילה וגו' ולא נזכר שמה אהרן. וידענו כי לא נתייחד הדבור עם משה בארץ מצרים כדברי חז"ל שהיא מלאה גלולים ושהוצרך בכל פעם לצאת חוץ לעיר לפרוש כפיו אל ה'. זולתי במכת בכורות דלא אסתייעא מלתא על שאמר לו פרעה אל תוסף ראות פני. הנה אם כן במכת בכורות לבדה נגלה ה' אל משה בארץ מצרים לצורך שעה.

ראה קורא נעים כי בזה יתיישבו הכתובים על נכון. הוא אהרן ומשה אשר אמר להם ה' הוציאו וגו' הקדים אהרן למשה בענין שאמר ה' להם הוציאו ירצה במראתהסנה כי שמה בשלחם אהרן היה עיקר וסבה שילך משה כאשר אמרנו.
אבל במעשה בדברם אל פרעה משה היה העיקר באמת ואהרן טפל לו. והם המדברים אל פרעה להוציא את בני ישראל הוא משה ואהרן הקדים משה שהוא העיקר כמו שאמרנו ולפי שעדיין ישאל השואל מי בעל דברים יוכיח לנו שמשה היה עיקר ההוצאה הואיל ואותותינו ראינו שאהרן תמיד ידו נטויה במטהו ברוב המכות? לכך הוסיף הכתוב להוכיח את דברו ויהי ביום דבר ה' אל משה בארץ מצרים.
כלומר הנה מכת בכורות עדי וסהדי שמשה הוציא ולא אהרן כי הוא לבדו התרה המכה האחרונה שממנה בני ישראל יצאו ממצרים. וזה היה ביום דבר ה' יתברך עם משה בארץ מצרים ולא חוץ לעיר מה שלא נעשה ואהרן עמו.
וזה ברור ומבואר שמשה היה עיקר היציאה ושבזכותו יצאו לחירות: ואני אקשה את לב פרעה וגו': לא ידעתי נפשי שמתני להתעורר ולהתרעם על מפרשי תורתנו חכמי יועצי הדתות אשר נבהלו נחפזו אשתוללו אבירי לב ויבערו יכסלו בחוזק לב פרעה והקשאתו זה אומר ככה וזה אומר ככה איש אל עבר פניו ילכו וכלם כבגד יבלו על דברים נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת.
כי אמנם טרם ישאלו מדוע ישלח בו ה' חרון אפו לפרעה והוא היה נסבה להקשות לבו יבקשו לדעת על מה זה ועל מה זה לפעמים יטה ה' לב איש ויניענו לעשות פעולות וענוש יענש האיש ההוא עליהן ל לדמיון אבשלום נגד אביו. ודוד (ש"ב כ"ד) לך מנה את ישראל.
(מ"א כ"ב) מי יפתה את אחאב ויעל ויפול ברמות גלעד. וסנחריב שנבחר לשבט אפו. ונבוכדנאצר שעליו נאמר (ירמי' כ"ה, כ"ז, מ"ג) נבוכדנאצר עבדי אשר צוה מאת ה' להחריב ירושלים. וכלם נענשו על הפעולות ההנה.
כמו שהביאו חז"ל עובדא דנירון קיסר ניחא לקב"ה לאחרוביה וכו' ובעי לכפוריה ידיה בההוא גברא. יאמרו נא אלינו השופט כל הארץ יעשה משפט מעוקל כזה לשלוח במצותו מריע ויענישנו על אשר קיים דברו? והמחוייב מיתה בידי שמים הרבה שלוחים למקום להמיתו ואעפ"כ ההורגו יהרג בדיני אדם ואנה צדקת ה' ומשפטיו דהא גברא קטילא קטיל? ומדוע נהרגנו אנחנו ולארץ לא יכופר כי אם בדם שופכו? איברא דבמלתא כי האי לא הגיעו לסוף המכוון ולא ירדו במצולות המים האדירים האלה.
ולא מחכמה שאלו על זה. אבל החרש ואאלפך הטעם ברור ומבואר כמים הפנים לפנים.

שמעו אלי ואכלו טב והיו הדברים האלה על לבבך. (ב) כי ידוע שה' יתברך לא יכריח האדם במעשיו שלא ינטל רשותו אם לצדק ואם לרשע ועזב ה' יתברך ביד בני איש הרצון לפעול בלי שיהיה מחזיק בידם ויעזרם מכל וכל.
כאשר דברנו בפרשת לך לך בפסוק ויעל אלהים מעל אברהם וכמ"ש [בפרשה משפטים] בפסוק ואשר לא צדה והאלהים אנה לידו ונאריך עוד בריש פרשת שלח לך. ואין זה חסרון בחוק ה' יתברך כאשר זה רצונו.
כדי שיהי' האדם ראוי לשכר ולעונש. (ב) ומכל מקום יעלה במחשבה לפניו לפעמים להטות לב איש ולהסיר ממנו בחירתו בזמן שירצה להעניש החוטא שראוי להענישנו או לתת שכר לעושה טוב.
יפעול בכחו ובזרוע עוזו שזה יהרוג את זה או זה ייטיב את זה. והמחוייב הריגה יהרוג מחוייב אחר כדי שבית דין יהרוג גם את זה.
ואמנם (ד) לא יתחייב המחוייב על ההריגה השנית אשר הוכרח מן השמים כי לא פעל ברשותו כי אם הוכרח מאת ה'. אלא על דבר אחר מקדם שלא בא לפני בית דין אבל גלוי וידוע לפני ה'.
וזהו בצלם ובדמות מה שכתבו חז"ל בב' שהרגו את הנפש אחד בשוגג ואחד במזיד ואין עדים הקב"ה מזמינם לפונדק זה שהרג בשוגג עולה בסולם ונופל עליו והורגו זה נהרג וזה גולה. כי הלא יקשה על דבריהם מה תיקן הי"ת בזה ואם זה שהרג בשוגג גולה לכפר על גלות שהיה חייב כבר איד יתכפר על השגגההשנית שנפל עליו והרגו ואם יחזור עוד לשגגה אחרת אין לדבר סוף ל אלא הדבר אמת ויציב שאין לו פשע ועון על השגגה השנית שנפל עליו והרגו כי הקב"ה הזמינו לזה ואין לו דמים והאלהים אנה לידו ולא פעל ברשותו.
כן המאורע בין אבשלום ודוד. הקב"ה הסיתו על אביו לכפרת עונו ולא הי' אבשלום ראוי לעונש על אותו מעשה ובעונות אחרים שהיו על אבשלום מת במלחמה.
וכדומה לזה אמרו מגלגלים זכות ע"י זכאי וחובה ע"י חייב. כי אין הקב"ה מזמין לעשות רע אלא איש רע מעללים ושראוי גם הוא לעונש גם סנחריב ונבוכדנאצר היו ראויים לעונשים בעבור מעשיהם הרעים ובחרם ה' לשבט אפו.
אמנם לא הענישם על אלו הפעולות כ"א על מה שנתחייבו למקום על פשעיהם לכל חטאתם שפעלו ברצונם. ועל זה נאמר (זכרי' א') אשר אני קצפתי מעט והמה עזרו לרעה. גם אם יקצוף על עמו צאן מרעיתו עביד לנגידא סמייתא ויניע מלכם להרע להם. וזהו שהסית את דוד למנות את ישראל ולא ענשו על המנוי ולא הורע לישראל על המנאם

אלא על חטאם הידוע ככתוב (ש"ב כ"ד) ויוסף אף ה' לחרות בישראל ויסת את דוד לך מנה את ישראל.

ככה התנצל יוסף לאחיו באמרו (בראשית מ"ה) לא אתם שלחתם אותי הנה כי האלהים ואין ספק שהמה שלחוהו ולא ידבר יוסף עאל לבם בדבר שקר על פניהם אלא היה רצונו שהמה לא יהיו ראויים לעונש בעבור זה כי פעלו שלא ברשותם וה' הניעם לעשות את המעשים האלה ולא יעצבו מיראת העונש הנה א"כ כמה וכמה מהעונש המופלג על המצרים אשר שעבדו בני ישראל וענו אותם בעבודת פרך ובהריגת הבנים.

אע"ג כי יד אלוה עשתה זאת וישראל נתחייבו היסורין והענוי מ"מ כבר היה ה' יכול לייסרם בכל מכה במדבר או בארצם ע"י צריהם ואויביהם לולי שהמצרים ראויים היו לקבל העונש ההוא בין רב למעט. ועיני ה' פקוחות לתת לאיש כדרכיו גלגל הדבר שישעבדו ישראל עד שיקבלו ענשם מכל פשעיהם כא'.

ואת הגוי אשר יעבודו ידין כפרי מעלליהם. ואם לא הקשה הקב"ה לב פרעה כלומר שיברא לבו מעת מולדתו ממזג קשה ואכזרי אם אירע שפרעה יהיה בצלם ובדמות המלכים והשרים ממזג מפונק ירא ורך הלבב כאשר יראה אות או מופת בשנוי הטבע הלא יחרד וישתומם פלצות יבעתוהו מהתענג ומרוך ותיכף ומיד ישלח את בני ישראל ולא יקבלו המצרים ענשם.

לכן הי"ת כי כל דרכיו משפט סבב הדבר שמלך מצרים אשר ימלוך בעת ההיא יהיה מזגו עריץ קשה עורף ואמיץ לבו בגבורים ולא ייירא משוד כי יבוא ולא יזיזוהו מרעיון לבו אותות ומופתים עד מות. ז"ש ואני אקשה את לב פרעה וחזקתי ולא אמר ואני אשים בלב פרעה.

כיוצא בדבר (דברים ב') ולא אבה סיחון מלך חשבון העבירנו בו כי הקשה ה' אלהיך את רוחו ואמץ את לבבו למען תתו בידך כיום הזה. כי אמנם כבר כל מלאכי כנען נתחייבו כלייה למקום וצוה על ככה הי"ת (שם כ') לא תחיה כל נשמה.

וכדי שישראל יוכלו להשמידו ויתגרו בו מלחמה להכרית את שמו הקשה את לבבו למען תתו בידם. ואין זה חסרון במשפטי ה' לסבב הדברים שיקבל העונש הראוי לו וכן גבי אחאב כתיב (מ"א כ"ב) מי יפתה את אחאב ויעל ויפול ברמות גלעד.

ודוד (ש"ב כ"ד) לך מנה את ישראל. ואבשלום (שם י"ב) ושכב עם נשיך וגו' וכאלה רבים הואיל ולא העניש ה' את אחאב על דבר שנתפתה וכן סיחון על דבר שלא אבה להעביר ישראל ואבשלום על ששכב ודוד על שמנה וכן פרעה עד שלא שלח ישראל

כי הפעולות האלה לא פעלו ברשותם כי יד אלוה עשתה זאת והיו לשבט אפו אלא על פשעיהם הקודמים אשר עשו בבחירתם.
וה' הקשה רוחם שיקבלו ענשם כאמור והם ישאו את חטאתם: בי ידבר אליכם פרעה לאמר תנו לכם מופת: מהר"י אברבנאל פירש שפרעה ישאל מופת עליהם ועל עצמם לאמת אם הסנביאים. מ"מ עדיין צריכים אנו לידע איך המה הלכו לפני פרעה ונתנו האות והמופת מבלי ששאל מהם כדבר ה' והשליכו מטותם ויהי לתנין זאת ועוד אחרת כי לא אמר הכתוב כי ישאל מכם פרעה אות או מופת ל לכן לבי אומר שצוה ה' להם שמעצמם יתנו מופת מבלי שישאל פרעה וזה כדי לאמת נבואתם.
וע"כ אמר כי ידבר אליכם פרעה כלומר ביום שתדברו אל פרעה על איזה דבר שיזדמן אתם קדמו ותנו לו מופת וכן עשו כדי שתהיה יראתם על פניו: שלח את עמי ויעבדני במדבר והנה לא שמעת עד כה: רבים תמהו על דברי משה. כי אנה הם האותות והמופתים והיד החזקה שעשה אל פרעה עד הנה כדי שישמע פרעה לדבריו ל ונ"ל כשבאו משה ואהרן לפניו בראשונה דברו לו בלשון תחנונים נלכה נא שלשת ימים וגו' וכאלו הבטיחו אח"כ לשוב לעבודתו ואמרנו שהי"ת דבר אתו קשות על זה וצוהו לדבר אל פרעה באומץ הלב להוציאם ממצרים בעל כרחו.
הנה עתה משה קיים דברי ה' ואמר אל פרעה שלח את עמי ופירושו שישלח מכל וכל בלי שום תנאי לשוב ויעבדני במדבר ולא יעבוד אותך עוד. והנה לא שמעת עד כה כלומר השאלה כזאת לא שמעת ממני בלתי היום: העתירו אל ה' ויסר הצפרדעים ממני ומעמי וגו' עד ולא שמע אלהם באשר דבר ה': השנויים בפסוקים רבו יעירו ויעוררו הלבבות לשאול על מה זה פעם יאמר לעבדיך ולעמך ופעם ממך ומבתיך ולא מעמך וחזר אחר כך ואמר כלם ממך ומבתיך ומעבדיך ומעמך? ב' מה שהביא פעמים שלש דבר א' אין צורך לו למתי אעתיר לך ולעבדיך ואחר פירש להכרית הצפרדעים וגו' ושוב כתב וסרו הצפרדעים וגו' למה שנה ושלש בדבר זה? ג' גם כתב שתי פעמים רק ביאור תשארנה והיה די באחת? ד' מה שאמר למתי אעתיר לך היה לו לומר למתי אעתיר עליך כי היה להתפלל אל ה' על פרעה ולא לפרעה? ה' למה ביאור תשארנה והנה יותר תתראה יכולת ה' אם היה מסיר הצפרדעים גם מהיאור? ו' למה לא שאל פרעה שיגרש הצפרדעים תיכף ומיד ורצה להתעכב עד למחר? ז על דבר הצפרדעים אשר שם לפרעה צריך ביאור בדרך הפשט מלבד מה שכתבו חז"ל על דבור הצפרדעים ל ח' במה שכתב שמתו הצפרדעים ולא התפלל שיסורו כאשר יעד משה לפרעה ל גם יפלא שנוי הכתוב הראשון כדבר משה אל פרעה התפאר עלי וגו' להכרית הצפרדעים ולא אמר להם להסיר ואח"כ עדו

וסרו הצפרדעים ולא ויכרתו או וימותו הצפרדעים? ט' במה שאמר וירא פרעה כי היתה הרווחה והכבד את לבו ולא אמר כי סרה המכה או כי מתו הצפרדעים ל והנני אפרש באופן יתכנו כל הערעורים.

כאשר ידענו כי פרעה היה מחזיק עצמו לאלוה ואומר ליחזקאל כ"ט) לי יאורי ואני עשיתיני וגם המצרי' עצמם יחשבו מחשבות על היאור לעבדו שכם א' לע"ז על כי ממנו תמשך מחייתם כנודע. וכאשר שרץ היאור צפרדעים שלא כמנהג כי הצפרדע תקנן באגמים קנה וסוף אין מים חיים.

וזה גנאי ליאור אלו אמרו שהוא אלוה וגנאי גם לפרעה אם יאמרו שפרעה בראו לומר שהיאור מעשה ידיו ישלח בו בעצמו חרון אף וחימה ובו ובעמו ובכל עבדיו יעלו ממנו הצפרדעים. לכן כאשר פרעה קרא למשה ולאהרן לאמר העתירו לה' בעדי ובעד עמי ויסר הצפרדעים רצונו שיסירם מכל וכל ולא יזכר שמם עוד.

רצה משה להראותו יכולת ה' ושהוא בכחו יסיר הצפרדעים במעט רגע מה שלא יעשו כל מצרים בזמן יותר ארוך להגיד גדולות וגבורות ה' והיתה מחשבת משה שלא יוסרו הצפרדעים מן היאור להקהות שיני פרעה והמצרים שחשבוהו לאלוה ושהוא אינו יכול לרפא את עצמו. על כן אמר לפרעה התפאר עליהעמק שאלה או הגבה למעלה למתי אעתיר לך וגו' ולעבדיך ולעמך להכרית הצפרדעי' ממך ומבתיך רק ביאור תשארנה פירוש כמה זמן היית מבקש אלו הייתי מעתיר לך ושואל ממך ומעבדיך ומעמך שכולם יטפלו בדבר ויטרחו בידיהם להכרית הצפרדעים לא מכל הארץ כי זה אי אפשר לאדם בשום פנים אלא ממך ומבתיך לבד כדי שתסיר המכה ממך לבד ולא מעמך.

וגם לא לנטלם לנשאם חוץ לארץ מצרים בדרך רחוקה לכם כי יהיה העמל הרבה אלא להשליכם עד היאור וזה אמרו רק ביאור תשארנה כלומר הצפרדעים שיסורו עבדיך ממך ומבתיך ישאום עד היאור ולא למרחקים. ענה פרעה ויאמר למחר כי בפעולה הזאת לפחות צריכים היו עבדיו ועמו לזמן יום אחד אז השיבו משה למען תדע כי אין כה' אלהינו הוא יפעול בכחו שבתוך הזמן הזה לא מבעיא שיסורו הצפרדעים ממך ומבתיך אלא אף מעבדיך ומעמיך רק ביאור תשארנה וכאן פירושו כמשמעו שלא יסורו הצפרדעים מן היאור וזהו נגד הטבע ולא תאמר היאור שלח הצפרדעים לשבט אפו והוא הסירם.

הואיל ולא יכול לרפאות את עצמו. הלכך צעק משה אל ה' על דבר הצפרדעים פירוש בזאת יוכיח הי"ת יכלתו כי הוא שם הצפרדעים לפרעה ולא היאור כאשר חשבו.

אמנם הי"ת לא רצה להסיר הצפרדעים אלא המיתם. כי בזה הנס יגדל יותר כאשר ימותו הצפרדעי' במקום חיותם בחצרות ובשדות וחיו במקום מיתתם בתוך הנהר וזה הוא פלא עצום ואצבע אלהים.

כי אמנם אם יסורו וילכו להם לארץ אחרת זהו נוהג שבעולם לדמיון הארבה ישתטחו במדינה ואח"כ כנוח עליהם הרוח ילכו באשר יתהלכו למקום אחר. והנה המעשים האלה אדרבה היו למכשול לב פרעה כי ראה בהנה הרחבת הלשון ודרך לטעות בדברי משה באמרו וסרו הצפרדעי' מלתא דמשתמע לתרי אפי אפשר שימותו ואפשר שילכו להם.

גם מה שאמר רק ביאור תשארנה אפשר שיחשוב החושב שהוא קול ענות חלושה כאלו הי"ת אין יכולתו להסירם כלם ושמשה יהפוך הדבר וידרשנו לכבוד עצמו. ואלו אמר משה וימותו הצפרדעים ולא הזכיר שתשארנה ביאור בדבור יותר פרטי לא היה מקום טעות לפרעה.

אמנם כאשר היתה אמירתו כללית ורחבה היתה נסבה שיכבד את לבו בחשבו יעוד משה כדברי האיצטגנין. מאשר ולא כל אשר.

וזהו אמרו וירא פרעה כי היתה הרוחה כלומר שהיה דבורו כללי ומרווח ולא פרטי אשר יאמר כי הוא זה. על כן הכביד את לבו ולא שמע אליהם: רק הרחק לא תרחיקו ללכת העתירו בעדי: אין פירושו שלא יתרחקו ישראל ללכת שכבר אמרו לו דרך ג' ימים אלא כוונתו אל משה ואהרן שמסתמא הודיעוהו שאינם רשאים להתפלל בארץ מצרים המלאה גילולים.

ושצריכים ללכת חוץ לעיר להתפלל לה' על דבר הצפרדעים. על כן אמר להם פרעה אל תתרחקו מאד ואל תתעכבו מהתפלל עלי אלא מהרה תיכף חוץ לעיר.

שאם תתעכבו בין כך המכה לא תסור: ולא יכלו החרטומים לעמוד לפני משה מפני השחין כי היה השחין בחרטומים ובכל מצרים: פירוש כי אמנם במכות הקודמות התחכמו גם החרטומים לעשות גם הם בלהטיהם כן. והעיזו מצחם לעומת משה לאמר גם אנחנו ככם.

אבל במכה הזאת לא יכלו לעמוד ולהתקומם לפני משה בתשובה נוצחת להוציא השחין גם המה לפי שלא היתה בריה במצרים שלא היה בה השחין. אם כן האיך יאמרו להביא גם הם שחין על אדם אם כבר היה השחין בחרטומים ובכל מצרים.

וה' נגע את כל איש ואשה אין נקי:וה' נתן קולות וברד ותהלך אש ארצה וגו' זהו הברקים שלהם דמיון הלוך אש ארצה: העתירו אל ה' ורב מהית קלת אלהים וברד וגו': עד ויכבד

לבו הוא ועבדיו: ראוי לשים לב על ההפרשים הנאמרים בפרשה א' בראותנו שכתב משה קולות ואחר כך ברד גם בהתפללו אל ה' נאמר ויחדלו הקולות והברד.
אמנם פרעה הפך הדברים ואמר וירא פרעה כי חדל המטר והברד והקולות עד ששם הברד בתחלה ואחריו הקולות? ב' משה צרפם לאחדים קולות וברד. ופרעה בבקשתו הפרידם ואמר ורב מהיות קולות אלהים וברד הכניס ביניהם מלת אלהים.
וגם משה אמר הקולות יחדלון והברד לא יהיה עוד ולא אמר הקולות והברד יחדלון? ג' אם פרעה הערים לומר הברד ברישא ואחר כך הקולות כאשר ראינו למה עתה בבקשתו להתפלל שמע לדברי משה ואמר ורב מהיות קולות אלהים וברד ולא אמר ברד אלהים וקולות כי כן דרכו? ד' יקשה הלשון שאמר ורב מהיות קולות ולא אמר ויסר מעלי הברד? ומה ירצה במלת ורב? ה' באשר ראינו כי לא נזכר בהתראה ולא במכה עצמם שם מטר.
ומ"מ בסור המכה כתוב ויחדלו הקולות והברד ומטר לא ניתך וכן וירא פרעה כי חדל המטר ומי הכניס מטר בזה שהוא ברכה ולא קללה? ו' גם בלשון ומטר לא ניתך ארצה יפלא. שלא כתב כמאמר פרעה ויחדלו הקולות והברד והמטר בלי שיוסיף לומר לא ניתך ארצה? אולם ראוי להבין איך יתהוה הברד ביום סגריר ומזה כבר כתבנו בספר בראשית.
אם לפי דעתנו מהתפשטות העצמים בחלקי האויר שאצלנו ושעל פני השמים. או כפי דעת הפילוסופים הקודמים מקור או חום האויר הסובב המים אשר יהיו בענן ביום הגשם ומכריחם להתקשה.
וידוע כי הברד תשמיע קול רעם או מהכאת הטיפות זו בזו או מסערת האויר המתרחב בחוזק כדמות קנה השריפה. אם כן בדרך טבע ראוי (ה) שהברד יהיה בראש וראשון והקולות שניים ומסובבים מן הברד.
באופן שבסור הברד הסבה יסורו הקולות המסובבים ממנו. אמנם הי"ת אדון הטבע רצה בזה לברוא חדשה לנס בתתו קולות נוראים אשר אינם מסבת הברד אלא היו הם בעצם וראשונה סבה לברד כי הוא ירים לעב קולו להומם ולאבדם.
וע"ז אמר וה' נתן קולות וברד מתחלה קולות ואחר כך ברד. גם פרעה הערים בזה מפחדו להאמין הנס ואמר כי ה' יתברך שלח אליו שתי מכות בבת אחת קולות מפחידים וברד. ודיה לצרה בשעתה מכה אחת ולא שתים. וזהו אומרו ורב מהיות קולות אלהים וברד כלומר יש לי רב שיבואו עלי קולות אלהים שהיא מכה אחת וגם ברד מכה אחרת ולפיכך הפריד ביניהם בתיבת אלהים.

על כן השיב משה כי אין אמת כדבריו שאינם אלא מכה אחת אלא שהברד מסובב מן הקולות שלא כדרך כל הארץ. וכשיפרוש כפיו אל ה' הקולות יחדלון ואז ממילא גם הברד לא יהיה עוד.
ובזה תדע כי לה' הארץ ומלואה המשנה טבע הדברים אל מה שיחפוץ. וכאשר פתר לו כן היה כי בהתפלל משה מיד חדלו הקולות ואחר כך הברד.
ולהודיע לפרעה הדבר הגדול הזה שאמנם הברד והקולות היו כלם דרך נס ולא דרך טבע הוסיף הכתוב ומטר לא ניתך ארצה כי אם היה ברד טבעי כאשר חדל הברד היה ראוי שטיפות המים באויר הנקפאים לברד בסור הסבה המקפאה אותם על הארץ יריקו בטיפות מטר. והואיל והברד הזה היה דרך נס ולא כמנהג הטבע בסור הברד לא נשארו טיפות מים באויר אלא חדלו הקולות והברד ומכל מקום מטר לא ניתך ארצה להורות הנס כאשר אמרנו.
אולם פרעה כאשר ראה שמטר לא ניתך ארצה חשב בעקשות לבו הטעם שלא היו עוד מים בערים והכביד לבו כי אמר שהכל היה דרך טבע. כי בחדול המטר הנתקשה בעבים הנה לא יקפאנו עוד הקור או החום ובזה לא יוכל לירד ברד עוד.
וכשלא יהיה עוד ברד יחדלון גם הקולות. כי חשבו דבר טבעי הברד סבה אל הקולות והברד מהמטר:ויוסף לחטוא ויכבד לבו הוא ועבדיו: ההוספה בחטא היתה שהחטיא את עבדיו.
והכביד את לבבם בטענותיו לאמר שהיה הכל דבר טבע: ויחזק לב פרעה יש לדקדק בחזוק הלזה ובשנוי לשונותיו. כי אמנם ד' חלוקות בדברים אחת אומרו ויחזק לב פרעה האמור בתנין משמע שנתחזק מאליו וכזה נאמר בדם בכינים ובברד.
שנית ויחזק ה' את לב פרעה משמע שה' החזיקו. ומאליו אולי היה נכנע ובסגנון זה כתוב בשחין בארבה ובחשך ועל ים סוף.
שלישית ויכבד לב פרעה גם זה משמע מאליו אלא ששינה הלשון ולא אמר ויחזק וכזה כתוב בדבר לבדו. רביעית ויכבד את לבו נראה שהוא מצא תואנה להכביד לבו ככתוב בצפרדעים ובערוב וגם בברד? ומבלעדם עוד יש הפרש אחר שבכלם נאמר כאשר דבר ה' לבד מן הערוב ודבר שלא אמר כאשר דבר ה' בהם ל ראוי להתעורר ולמצוא ישוב מספיק על כל אלה.
ויש להתבונן במה שאמרנו למעלה שהקב"ה עשה פרעה מיום הולדו ממזג אכזרי וקשה עורף ורוב הנסים והיסורין כאין נגדו ויחשבם לאפס ותוהו ועם כל זה מכלל המכות שהביא ה' עליו כבר המצא תמצא אחת או שתים היו ראויות לרכך קשיות ערפו ולהפוך

אומץ לבבו. אם לא כי צוה ה' והחזיק עוד את לבו יותר על מזגו שלא ישמע גם אליהם גם ידוע נדע שיש מן המכות האלה לא יוכלו לייסר לב איש הדיוט גם אם לא יהיה מלך עריץ.
וקצתם ייסרוהו. אך יאות לפעמים לשר ושלטון שלא לקחת מוסר בנקל על כל דבר הנראה שלא להתראות ירא ורך הלבב כנהוג במלכים.
וקצתם יהיה כח להן לולי שנמצא בפעולתם איזו עילה תסבב להאמין שהמה דרך טבע. הנה כי כן במופת התנין ובמכת דם כינים וברד המה פלאות היה ראוי להתפעל בהם מלך הדיוט אשר לא היה לבבו קשה מעת מולדתו.
אך אמנם פרעה אמיץ לבו בגבורים מהרכבת מזגו כאשר אמרנו לא נתפעל מהם. על כן כתוב בהמה ויחזק לב פרעה כלומר מה שלא שמע ולא שת לבו לאלו כי נתחזק לבו מנעוריו מה שלא היה נארע לאיש אחר.
והטעם בשלש המכות האלה. כי אחת והיא דם הוא דבר אינו נוגע בו בעצמו כאשר בשאר המופתים.
ובכנים היה מתייסר בה לולי שאמרו אליו החרטומים אצבע אלהים היא ורוצה לומר שזאת היא דבר הבא בטבע מעפוש האויר והוא יד המערכות כי כן יקראו יד אלהים על כן ויחזק לב פרעה ושב לאיתנו הראשון. וגם הברד אם כי הוא דבר נורא מאד מ"מ כבר פירשנו במקומו שפרעה חשבו לטבע בחדול המטר הברד והקולות כראוי להיות כפי דרכו ומחשבתו.
על כן בכל אלה לא נתפעל מאד פרעה ושב לקדמותו ולחזוק לבבו כאשר בתחלה. על ככה במכת הדבר שהוא דבר אינו נוגע בגופו וגם קרוב הדבר להיותו טבע ומאורע שבעיר אחת ימותו כל עשתרות הצאן ובעיר אחרת יחיו לכן נאמר שמה ויכבד לב פרעה רצונו שאף אם לא היה פרעה ממזג קשה מ"מ קרוב שיכבד לבו גם אם היה לדמיון שאר המלכים בלי שיצטרך לחזוק אחר.
וצפרדע וערוב המה מכללם שיהיה להם יכולת להחזירו. אמנם היה ראוי מחק האיש המושל שאל ירא ולבבו לא ירך תיכף בבוא אליו מכה אחת או שתים ולפי שבדם וכינים כבר אמרנו שלא נהפך ורוחו ולא חשבם לחוזק לבו.
הנה בצפרדע וערוב הבאים אחריהם אע"פ שחזקתו לא הועילה מ"מ התחזק על יראתו והראה עצמו כאלו אין לו פחד מפניהם. וזהו אמרו ויכבד את לבו רצונו שהכבידו ואנס את עצמו כאלו לא ירא מהם.

אולם בשלוח ה' עליו שחין בו בעצמו וכן חשך האפלה עד לא יכול לקום מתחתיו וגם במכת הארבה שאכל את יתר הפלטה עד בלתי השאיר לו שריד לאכלו א"א שלא יסתער ולא ינוע לבבו ולבב עמו אם לא כי אצבע אלהים היא להחזיק את גאונו עוד ולהוסיף לו אומץ יותר ממה שהיה כדי שלא ישמע לקולם.

וזה אמרו באלה ויחזק ה' את לב פרעה שאלמלא חזוק ה'החדש כבר היה מתבהל מפני היסורין ההם ושולחם עם כל חזוק ואומץ מזגו. ככה תראה ברדפו אחרי בני ישראל.

כי אין עזות פנים גדולה מזאת עד שראוי לחשבה לשטות הדעת. כאשר אחרי כל המכות הגדולות אשר ראו עיניו בארץ מצרים עוד יעיז פניו וישנס מתניו לרדוף אותם בארץ ערבה ושוחה ולבוא אחריהם בתוך הים.

לולי כי ה' אמר ותהי והוציאו מרשותו לקצה האחרון. ולכן גם שמה כתוב ויחזק ה' את לב פרעה וירדוף אחרי בני ישראל.

בדברים האלה תבין ותשכיל מדוע כתב בכלם כאשר דבר ה' ובהיות הרצון אל חזוק ואומץ לבב פרעה מיום צאתו מבטן הורתו. וגם אל החזוק הנוסף לו מאת ה' בבוא המכות שלא ישמע אליהם.

שה' צוה הדבר. אמנם לא היה כן בדבר ובערוב כאשר כבר אמרנו שלא היה שומע אליהם אף אם לא נתחזק לבו ועל כן כתוב בהמה ויכבד ולא ויחזק כמו שאמרנו עד הנה.

וגם מזה הטעם לא היה ראוי שיאמר כאשר דבר ה' בצפרדעים. אלא שכבר ראינו שבהם טעה פרעה בדברי משה וראה כי היתה הרוחה ושתפש משה לשונות ראויים להטעות פרעה כאשר אמרנו למעלה.

וזה דבר ה' למשה בסנה. על כן בצפרדעים גם כן הוסיף כאשר דבר ה'.

אם כי לא היה ראוי שיכתב לסבה אשר הצענו: פרשת בא בא אל פרעה כי אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו: לא פירש מה יאמר לו? ואין טעם כי אני הכבדתי לומר שיבוא אל פרעה? והנכון לפי מה שפירשנו בסמוך ויוסף לחטוא ויכבד לבו הוא ועבדיו. שזאת היתה ההוספה בחטא שהחטיא את עבדיו בטענותיו וידענו כי החוטא ומחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה.

והנה משה היה מתרה ומוכיח פרעה מידי יום ביומו טרם בוא המכות כדי שישוב מקשיות ערפו וישלח את ישראל וינצל. עתה בראותו שהיה חוטא ומחטיא יתכן שמשה לא יאבה לבוא לפניו להתרות לו הואיל ואין מספיקין בידו לעשות תשובה.

הוכרח הי"ת לצוותו שלא ימנע מלבוא אל פרעה כפעם בפעם לבעבור שהחטיא את עבדיו. כי אמנם ה' יתברך הוא היה סבה גם אל כבדות לב עבדיו.

וז"ש בוא אל פרעה והתרה בו כתמול שלשום. לפי שאני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו ומאתי היה הדבר.
ולפנינו עוד נדבר בזה בפסוק לא ישמע אליכם פרעה: ומלאו בתיך ובתי כל עבדיך ובתי כל מצרים אשר לא ראו אבותיך ואבות אבותיך וגו' ובבוא המכה כתוב ויעל הארבה על כל ארץ מצרים וינח בכל גבור מצרים כבד מאד לפניו לא היה כן ארבה כמהו ואחריו לא יהיה כן: ומה שנאמר ביואל (ב') עם רב ועצום כמוהו לא נהיה מן העולם נראה שהיה כבד משל מצרים ל כל המפרשים בחרו להם טעם כפי רצונם.
ואולם לדעתי אין צורך לכל אלה. הואיל ולא אמרה התורה בזה שאחריו לא יהיה ארבה רב כמוהו אלא כתוב לפניו לא היה כן ארבה כמוהו ואחריו לא יהיה כן.
רצונו שלא יבוא לעולם ארבה בדמות בצלמו ובתנאים שבאו עמו כאשר נפרש כי כאן נעשו בו מעשה נסים מה שלא אירע ביואל. הפלא הראשון כי הארבה דרכו לנוח בשדות מקום זרע ותאנה אולם בבתים עין לא ראתה.
לכן אמר ומלאו בתיך ובתי כל מצרים וזה לא ראו אבותיך מעולם. וכן אמר ויעל הארבה על כל ארץ מצרים גם בבתים וחצרות ובדבר הזה לא היה כן ארבה כמוהו ואחריו לא יהיה כן.
הפלא השני (א) שמנהג העולם כשיבוא כל חולי וכל מכה בארץ אחת גם שכיניה תדבקם הרעה שאוי לרשע ואוי לשכנו. ואם יבוא ארבה בארץ יהיהמהלך בארצות השכנים אחור וקדם כרצונו.
אמנם הנס המופלג שהיה בארבה של מצרים הוא כי וינח בכל גבול מצרים היה מתפשט בכל ארץ מצרים וכשהיה מגיע אל הגבול דהיינו אל מקום תחומה עם ארץ אחרת היה נח שמה ולא היה לו רשות ללכת ולכנוס בתחום אחר להזיק שדה שאינה של מצרים.
באופן שלרוב הארבה העולה לגבול היה מתרבה ומתעבה שמה חמרים חמרים ויקומו נד אחד אלו ע"ג אלו והיה שמה כבד מאד באותו גבול מ"מ נצבו כמו נד ולא השיגו גבול אחרים וזה היה פלא אשר לפניו לא היה כן ואחריו לא יהיה: ויפן ויצא מעם פרעה: מדרך המוסר איש היוצא מלפני המלך לא יהפוך פניו עד כי יצא מפתח החדר אשר המלך שמה אלא אחורנית כידוע.
אלא אם היוצא גם הוא שר ושלטון. על כן משה מלך ישראל השמיענו כי פנה מעם פרעה קודם צאתו כדרך השרים.
ופרעה בחרון אפו על זאת צוה לעבדיו שלא יניחוהו עוד לעשות כדבר הזה. ובפעם אחרת ויגרש אותם מאת פני פרעה שלא יהפכו אחוריהם אל המלך עוד.

ולכן גרשם ודרך המתגרש מן הבית ללכת אחורנית: ויאמרו עבדי פרעה אליו עד מתי יהיה זה וגו': עד ויגרש אתם מאת פני פרעה: פקוד פקדתי לדעת מדוע אמרו עבדי פרעה אליו שלח את האנשים ולא אמרו שלח את העם כנהוג ל גם יתכן לדרוש כוונת הכתוב יהי כן ה' עמכם. ומה רצונו באמרו כי רעה נגד פניכם על דרך הפשט? אף מה שאמר כי אותה אתם מבקשים אם פירושו שמבקשים הדבר היה לו לומר כי זה אתם מבקשים אמנם אותה כנוי לנקבה איננה קשורה אל האמור לפנים? ואחשוב כי פרעה איש און ומרמה ובעל תחבולות בחר להתווכח עם משה וליעצו כדת מה לעשות להנאתו ולטובתו.

על כי יועצי פרעה הסיתוהו לשלח האנשים ולא הנשים והטף שישארו במצרים לערבון עד שובם. והתחכם פרעה לפתות בדברים וליעצו שלא יביא עמו לעבוד ה' אלא הגברים ולא הטף והנשים מיראה שלא ימותו בדרך.

ושזאת היא למשה מחשבה רעה להביא את העם בארץ ציה וצלמות בארץ לא עבר בה איש. ואני ידעתי כי מזל רע מסית אתכם לזה ולכן לא הנחתי אתכם עד הנה.

מ"מ הואיל ואתם חפצים בדבר ומפצירים בי עד מאד אמרתי לשלח הגברים לבד הואיל (ב) ואתם האנשים בני דעת מבקשים הרעה הזאת ורגלוהי דבר אינש ערבין ליה ותדאגו מכם ולא ממני. אבל אין ראוי להביא הנשים והטף שאינם בני דעת ואלה הצאן מה עשו? ואם תאבו להרע לעצמכם אל נא אחי תרעו ליונקי שדים אשר לא ידעו לכך אמר בטענותיו יהי כן ה' עמכם כאשר אשלח אתכם ואת טפכם בלשון קושיא.

האם חשבתם שכשאשלח עמכם את הטף אז יהיה ה' עמכם וישקוד ה' על הרעה ולא יביאנה עליכם בעבור טפכם? אין זה אמת! כי אמנם תמיד יקרה אתכם הרעה וראו כי רעה נגד פניכם רצונו שאתם עורים וחסרי דעת הולכים לקראת הסכנה והרע ואם כן לא יצילו אתכם הנשים והטף. לכן אמרתי שלא ילכו אתכם בניכם ולא יגועו בעונותיכם ולא יומתו בנים בעון אבות.

לכך לכו נא הגברים כי אותה הרעה אתם מבקשים. ובמשפט יפול הרשע בשחת יפעל ולא הבנים שלא בחרו בזה: כל היום ההוא וכל הלילה הבקר היה ורוח הקדים נשא את הארבה: מחסדי ה' עם כל ברואיו (ג) שהפורענות מאחרת לבוא והרפואה והטוב ממהרים ובבוא הארבה רוח הקדים עמל כל היום וכל הלילה.

ובסור הארבה ויהפוך' רוח ים חזק מאד וישא את הארבה ברגע כמימריה וכן (במדבר י"א) ורות נסע מאת ה' ויגז שלוים: ויאמר ה' אל משה עוד נגע אחד וגו': עד בעיני עבדי פרעה ובעיני העם: יש לתמוה מה ענין שיגרשם ממצרים אצל שאלת כלי כסף וכלי זהב

ולמה יצטרך להודיע למשה עתה שיגרשם מארצו וכבר יעדו טרם זה ל וגם הכפל שאמר כשלחו כלה וגו'? צריך ביאור.
ומה שאמר גם האיש משה גדול מאד יראה לא צורך בו במקום הזה ל ויתכן כאשר ידענו שצוה ה' שישאלו ממצרים גם במעמד הסנה. ומשה אמנם נתעצל במצוה הזאת עד אחר המכה התשיעית.
על כן הוצרך השי"ת לצוות שנית למשה שאין עוד זמן להתעכב. כי אמנם עוד נגע אחד יביא אל פרעה ובאותו פרק גרש יגרש אותם ולא יהיה להם פנאי לשאול.
ולכן דבר נא כלומר עתה תיכף ומיד באזני העם שישאלו. ואמנם משה טעם אחר היה לו שלא לדבר ולהסית בני ישראל לדבר הזה עד הנה.
לפי שעדיין לא יצא עליו שם גדול בארץ מצרים לשיאמינו לו מצרים להשאיל לעמו כסף וזהב. (ד) כי אולם ידוע שראוי לאדם לקנות שם טוב בתחלת מעשיו ואחר כך כל פעולותיו יחשבו לכף זכות ועתה אחר כל המכות גדל בשם טוב וחשב זה הזמן שראוי לשאול.
ע"כ אמר גם האיש משה גדול מאד בעיני עבדי פרעה ובעיני העם של מצרים. שבין עבדי פרעה ובין המצריים בטחו בו שישפוט עמו בצדק ואם ישאילו לישראל יצוה להחזיר הגזלה אשר גזלו: ד"א גרש יגרש דבר נא.
שלא יפחד משה להוסיף הרוה על הצמאה לשאול טוב מצרים מיראה מדבר שימאנו לשלחם בעבור הונם ועשרם. כי אמנם כשישלח עליו מכת בכורות גרש יגרש ולא יחוש לכסף וזהב וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו.
וכן ספר הכתוב שהיה. שנאמר וישא העם את בצקו וגו' ובני ישראל עשו כדבר משה וישאלו וגו' הרצון בזה שיצאו אע"פ ששאלו ולא עכבום בשביל הממון: ויאמר ה' אל משה לא ישמע אליכם פרעה למען רבות מופתי בארץ מצרים: ומשה ואהרן עשו את כל המפתים האלה לפני פרעה ויחזק ה' את לב פרעה וגו': יש לגמגם על מה שאמר למען רבות מופתי.
והנה לא נתרבו האותות והמופתים אחר כן אלא מכה אחת לבדה? גם סמיכות ומשה ואהרן צריך ישוב והוא דבר האמור ונודע עד הנה? ובאמרו עשו את כל המופתים לפני פרעה ואלו לא עשאום על פני פרעה מה יתרון בזה? והטעם שאין בעל הנס מכיר ניסו והאיש המלומד באותות ובמופתים אינם נחשבים בעיניו כאיש אשר לא ראם מימיו ואין נוהג בם.

ויותר יחשבם מי ששמעם ולא ראם מאיש יהיו תמיד בעיניו זהו כוונת הפסוק (שופטים י"ג) ולא יסף עוד מלאך ה' להראה אל מנוח אז ידע מנוח כי מלאך ה' הוא. כי הלא יקשה בדברים איך לא הבין זה מקודם לכן ומי לא ידע בכל אלה וזרוע ה' הלא עליו נגלתה באמרו ומפליא לעשות ומנוח ואשתו רואים.

ובעלותו בלהב האש. עד שהוצרך להכירו כאשר לא יסף עוד לבוא ל ועוד קשה מה שאמר ומנוח ואשתו רואים שתי פעמים והיה טוב שיאמר לעיניהם פעם אחת ולא ישנה לו והיה די והותר? אלא שהרצון בזה כאשר אמרנו כי אין בעל הנס מכיר ניסו וראיית האותות והפלאים לרוב תביא לרואיהן בזיון כי נעשו לו בהרגלם טבע ולא יחשבו בעיניו. לא כן לאדם לא יראה נס אז יכיר הראשון הפלא ופלא. (ן) וכאשר יאבד אדם דבר הורגל בו אז ידע חסרונו ויכיר מעלת הדבר האבד אשר בעודנו בכפו לא חשבו.

על כך מלאך ה' פעל פלאים נוראים רבים לעיני מנוח ואשתו לא אחת ולא שתים עד כי הורגלו בהם ז"שומפליא לעשות ומנוח ואשתו רואים ויעל מלאך ה' בלהב המזבח ומנוח ואשתו רואים ותמיד הנסים בעיניהם עד שראום בראייה בעלמא והתפעלו חושיהם במנהג הדבר כאיש המציץ הדברים בטבעם.

אולם כאשר לא יסף עוד מלאך ה' להראות להם והורגלו בלא ראות נסים אז למפרע זכרו המופתים והכירו את אשר הלך מאתם ואז ידע מנוח כי מלאך ה' הוא. ועוד נדבר בזה בפרשת כי תבוא בפסוק ולא נתן ה' לכם לב לדעת וגו'.

גם עתה כדברים האלה אמר הכתוב לא ישמע אליכם פרעה והטעם הוא למען רבות מופתי לפי שהרביתי מופתים בארץ מצרים עד הנה. וזה החילם לעשות שלא לענות מפני ונוסף על זה כי כל המופתים נעשו לפני פרעה בעיניו ובפניו לכן לא שמע אליהם כי אינם נחשבים בעיניו.

זה אמרו ומשה ואהרן עשו וגו' לפני פרעה זהו סבה שהחזיק לבו ולא שלח. ואל תתמה על החפץ בפירוש למען רבות מופתי שהוא כמו לפי כי כן בעל מעשה ה' מחדש בפירושו למען שיתי אותותי אלה בקרבו: ד"א לא ישמע אליכם פרעה ומשה ואהרן עשו אם השי"ת היה מביא האותות לעיני כל מצרים למקטון ועד גדול רצוני שהמון העם ידעו בבירור הנפלאות והמכות כי אצבע אלהים המה הלא יתקבצו כלם וילונו כל הקהל על מלכם עד יכריחוהו לשלח את העם.

אמנם המה לא ידעו הדבר על בוריו וחשבו שהצרות באות עליהם במקרה ולא ה' פעל כל זאת על כי לא שלחו העברים מארצם. לפי שמשה ואהרן התרו כל המכות לפני

פרעה יחידי ולא בפרסום ודברים שבינו לבינם לא נשמעו בין החיים דלת העם היה סבה שלא הכריחו למלכם לשלחם כי ה' הקשה לב פרעה ועמו לא ידעו הדבר.
וכל זה גזרה החכמה האלהית להעניש המצריים. כי אם משה ואהרן היו עושים המופתים כלומר שהיו מתרי' מכח המכות שלוח ישראל לעיני כל מצרי' היה צריך הי"ת להקשות לב כל המצריים למגדולם ועד קטנם לבעבור יקבלו ענשם הראוי.
והתכוין ה' יתברך לעשות נסים בדרך יתקרב לטבע כל מה שאפשר (ז) ולא ירבה בנפלאות לאין צורך. ואלו יכול ה' תברך להתכבד במצרים ולהכותם מבלי שיקשה לב פרעה כבר היה עושה.
אמנם לא אסתייעא מלתא. והביט ה' בפרעה שלא יעמוד במריו אם לא יקשה את לבו.
ולכן לא דבר משה מעולם אלא לפרעה ולפעמים בעיני עבדיו היושבים ראשונה במלכות.
לכן צוהו מטעם זה ה' יתברך לך אל פרעה בבקר הנה הוא יוצא המימה וכל זה להסתיר הדבר מעיני המון עבדיו כאשר אמרנו.
על כן אמר לו השי"ת בוא אל פרעה כי אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו למען שיתי אותותי אלה בקרבו. פירוש בוא להתרות המכה לפרעה לבדו כי אני הכבדתי את לבו ולא ישלח את העם.
אבל לב עבדיו אין צורך להקשות כי כבר כבד הוא הואיל ושמתי אותותי אלה בקרבו ירצה על פני פרעה לבדו והם לא ידעו. הלכך כאן אמר לא ישמע אליכם פרעה כי הקשיתי את לבו.
וזה סבה שארבה אותותי בארץ מצרים לעיני כל העם במכת בכורות. כי הואיל ומשה ואהרן עשו כל המופתים לפני פרעה לבדו והחזיק ה' את לב פרעה על כן לא שולחו בני ישראל עד הנה.
לפיכך צריכים אתם להתרות המכה הזאת האחרונה בפרהסיא כדכתיב וירדו כל עבדיך אלה אלי וגו' וכן היה מיד ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם אף בלי רצון פרעה:
ועברתי בארץ מצרים וגו' אני ה': הקשה מהרי"א אשכנזי מן הכתוב ולא יתן המשחית לבוא אל בתיכם לנגוף והנה נראה כאן שהקדוש ברוך הוא בעצמו הכה כל בכור ולא המשחית? ותירץ שהמשחית היה מכניס עפוש האויר בבתים וזהו אמרו הנגף למשחית והקב"ה המכה.
ולא ידעתי איך יתכן מה שכתוב ועבר ה' לנגוף את מצרים וגו' ולא יתן המשחיתלבוא אל בתיכם לנגוף הרי נאמרה נגיפה אל הקב"ה ואל המשחית ל גם מה שפירש בפירוש

ההגדה לחוץ ודחוק ואינו מתיישב. ולבי אומר כי המשחית היה הנוגף והממית וסתם נגיפה מיתה.
וכאשר נגזרה גזירה על בכורי מצרים ראויים היו גם בכורי ישראל שיוכללו בה כדברי מהר"י אברבנאל. כאשר יצא דבר מלך שלטון להכניס עפוש במצרים באיכות מיוחד ממנו ימותו כל הבכורות.
ח כאשר ידענו שלא ינוגף מחולי הסובב אלא המוכן ממזג ראוי לקבל. ושלחה חכמה העליונה עפוש באויר באיכות מסוגל יתנגד לכל ראשית בכורי כל בטן ובכורי כל אומה במשמע אף אם בני ישראל.
אלולי כי בחר ה' להצילם וצוה על ככה להם דם פסח בשבילו יזכו לינצל מן המכה בהשגחה פרטית. (ט) וידענו כי כאשר ישלח השי"ת חרון אפו בעיר או במדינה יש נספה בלא משפט דבר כי יהיה ימות המוכן במזגו לקבל השפע הרע אם צדיק ואם רשע חרב כי יהיה יהרג העובר שמה וכן בכל היסורין המתרגשים בעולם.
ועל זה אמרו חז"ל כיון שניתנה רשות למשחית לחבל אינו מבחין בין טוב לרע. ולא עוד אלא שמתחיל מן הצדיקים.
ואמנם הטעם (י) כי הצדיק והישר מזגו מתוק ושוה ובקל במזג כזה יפעול העפוש כדרכו. משא"כ ברשע רע לו לב אמיץ או מזג אדום על הרוב בקושי יגברו עליו החליים והיסורין וגם אמרו היכא דשכיח היזקא שאני גם שלוחי מצוה ניזוקין.
הנה (יא) אם כן כשניתן הרשות ימות אף מי שאין לו פשע בדבר ההוא אם לא מכח זכות גדול הראוי להשגחה פרטית על כן יצילהו ה' בכבודו ובעצמו ועל כן אמרו קיר נטוי מזכיר עונותיו של אדם ודומה לזה כי לא יפנה השי"ת להושיע ולהסתיר בצל כנפיו המוכן ומזומן למות אם אינו צדיק גמור.
ואין מקום לתלות המות או היסורין באיזה עון ופשע. ומעשה דלוט בסדום יוכיח (יב) אבל כאשר אין אדם צדיק בארץ שלא יחטא ע"כ הצדיק נתפס בעונש הזה בעון אחר שעבר אף אם לא יענש בשביל הסבה שעליה ישלח ה' חרי האף הלזה.
הואיל ואם ימות הצדיק או יתייסר זהו מנהגו של עילם ולכך נוצר הילודים למות והחיים לקבל פורענות ויסורין אלא שימות קודם זמנו ולא ישנה ולא ינגד ה' להשתלשלות הטבע בעבור זה כי אם ימות הצדיק קודם זמנו יתכפר לו בזה עון אחר בלי שיתייסר עליו ביסורין אחרים וזה תועלת אליו.
ואמנם מכיוצא בזה (יג) יוכל להנצל האדם בחריצותו והשתדלותו רצוני שילך למסעיו מהעיר שיש בה דבר חרב ורעב ויברח מן הפחתים ומקום סכנה ומכל המאורעות

הכלליים שלא הובאו בשבילו. וזהו אמרם ז"ל בפ"ג דכתובות צנים פחים בידי אדם אריא וגנבי בידי שמים דבר בעיר כנס רגליך ואם לא ישתדל לברוח יספה בעון העיר כאשר אמרנו ואני אתן לך משל בדבר.

לבעל הכרם אשר נמלך לעשותו שדה אילן תאנה ורימון כי יחשוב להרויח יותר להיות רוב נטיעות השדה רעות לא יתנו פרים כראוי וצוה לאריסיו לעזקהו ולסקלהו כמשפט. והנה האריסים בעבודתם יסולו המסילה ויחפרו הקרקע לעשות כמעשיהם בעבודת השדה ומדרך פעולתם יצטרכו בהכרח לעקור כל הגפנים והירקות שבכרם ואח"כ יחרשו הארץ ויטעו נטעי האילנות שצוה האדון.

אמנם אירע שבתוך הכרם המצא תמצא גפן פוריה הבשילו אשכלותי' ענבים ביתר שאת על כל גפן אין ספק שיחמול האדון לכרתה. וגם האריס עצמו מבלי ציוו הבעל יגזור בלבו להצילה מן המזמרות ולשאת אותה בעפרה לכרם אחר.

כי ידע שגם לו ייטב הדבר ואם לא נשמר להזהירו על ככה. אך אמנם על שאר הירקות ואילנות מחשבתו ניכרת שלא בחר להבחין בין טוב לרע וכלם רצה שיושרשו מן הארץ לתכלית מחשבתו כאשר אמרנו.

שאם רצונו לעקור את הרע ולהניח הטוב היה צריך בעל הכרם לבוא בעצמו לכלות את קוציו להבדיל בין טוב לרע ולא יצוה לאריסיו בסתם. ככה השי"ת עם כרמו בית ישראל יגזור במדינה חרב רעב או דבר כי כן עלה במחשבה לפניו לשפוט משפט צדק על פשעיהם או לסבה יש בה תועלת לפניו ואנחנו לא נדע.

כאשריצוה להשחית הירקות שבכרם לא יבחין בין ירק טוב לרע. אם לא ימצא שמה עשב מזריע זרע פרטי בתכלית היופי (יד) רצוני צדיק גמור כי ראוי לשלמותו להצילו אם שיצוה הדבר למשחית או שהמשחית בעצמו יצילנו ובידעו אשר ייטב בעיני ה' ולדמיון זה אמרו אי לאו דמכריזין ברקיעא הזהרו בר' וכו' משוינא לדמך וכו'.

טו וגם הצדיק שאינו גמור ינצל לפעמים לסבה שיש לעולם צורך בו כי הוא חטא רבים ישא לפושעים יפגיע ויוכיח במישור לענוי ארץ או לאיזה צורך גלוי לפניו יתברך כדמות מה שאמרו חז"ל דקיימא ליה שעתא וחנותי את אשר אחון אף על פי שאינו הגון. ואולי גם לבעבור זה יעשה מעשה ניסים לרשע רע על כי בחר בו ה' לשבט אפו ואמרו עליהם רשע שהשעה משחקת לו, ולכן אין לשאול מדוע הקב"ה יאריך אפו לאיש דמים ומרמה יהרוס וינתוץ בית עיר או מדינה ולא ימיתנו ה' יתברך להסיר מכשול ולהציל עשוק כי אם אחרי הכותו וביום שכבר השמיד והחרים רבים ל כי הטעם ששלחו ה' יתברך בעיר

או במדינה ההוא ברצון להיות לשבט אפו ואחר עשותו שליחותו ימות בעונו כאשר נדבר עוד במקום אחר.
ועל כן על הרוב הרשעים מצליחים. על פי הדברים האלה ידוע נדע שאלו במצרים היה הי"ת שולח משחיתים לבדם היו נוגפים גם בכורי ישראל.
לכן הוצרך הי"ת להתייחד עם המשחית לאמר לו את זה ואת זה לא תכה להציל מרעה אשר יאמר כי הוא זה. וזה שפעם אמר וה' הכה ופעם שהכה המשחית כי היו שניהם יחד האדון והעבד: ושמרתם את הדבר וגו': והיה כי תבואו וגו': והיה כי יאמרו וגו': ואמרתם זבח פסח וגו': שאול שאל האיש בעל כלי יקר למה בבן רשע זה לא כתב ואמרתם אליהם כדבר שכתוב בשאר הבנים ובזה לא נאמר אלא ואמרתם סתם? עוד טען על אמרו ושמרתם את העבודה ולא אמר ועבדתם? והשתדל לתרץ שפסוק ואמרתם זבח פסח וגו' אינו נקשר עם הפסוקים שלפניו ושהוא דבר בפני עצמו ושהכתוב לא חש להשיב דבר אל בן הרשע אלא בא להודיענו דרשת רשב"ג כל שלא אמר ג' דברים אלו בפסח וכו'.
אמנם מבואר הקושי בדבר שיעזוב הכתוב ענין אחד ויטעון טוען אחר שלא כענייננו מכל וכל? ולכן אדברה אף אני וירוח לי וטרם אחלה לדבר אביא על הכתובים הערות. א' באמרו ושמרתם את הדבר הזה ולא נתן בכאן לדבר הזה שם עבודה כדלקמן ל ב' מהו החוק הזה בדבר עד שיהיה חוק לך ולבניך עד עולם? ג' והיה כי תבואו וגו' ושמרתם את העבודה הזאת בכאן הפך הלשון ולא אמר ושמרתם את הדבר הזה כדלעיל ל ד' שלא אמר בפסוק הזה עד עולם כבפסוק ראשון? ה' מה יתרון בפסוק השני על הראשון שכבר נאמר בו ושמרתם את הדבר הזה לחק לך ולבניך עד עולם לשיכפול בשני לומר והיה כי תבואו וגו' ושמרתם את העבודה הזאת וכבר באמרו עד עולם יוכלל גם הזמן שבו יבואו אל הארץ? ו' מה שאמר והיה כי יאמרו אליכם בניכם בזה ואין כאן מקומו אלא אחר פסוק ראשון המדבר בבנים שיבואו כי שם ביתו? ז' ואמרתם זבח פסח הוא לה' היה לו לומר זבח פסח הוא לנו על אשר פסח ה' שהיו אוכלים אותו ואינו נקרב על גבי מזבח? ח' יתכן לשום לב גם לשאלת הבנים שאמרו מה העבודה הזאת ולא אמרו מה הדבר הזה ובפסוקים שלשה שנויים כאשר אמרנו ל וישר בעיני לרדוף שיטת הרב הנזכר.
שלפיכך מסדר ההגדה לקח תשובה לבן הרשע הזה בפרשת קדש לי כל בכור דלקמן. לפי שכאן לא ניתנה לו תשובה ויהיה פסוק והיה כי יאמרו אליכם בניכם וגו' מקושר וראיה אל מה שלמעלה ממנו.

הלכך מסדר ההגדה הוצרך ליקח התשובה מן הבן השני הקרוב לוכאשר כתב הרב. אלא שאנחנו נתפוש בזה דרך אחרת ונאמר כי גם פסוק ואמרתם זבח פסח וגו' כולם חדא מלתא היא עם שאלת הרשע דלא כדברי הרב.

והנה ידענו כי מלת חוקה תאמר על מצוה אשר אין לה טעם כענין פרה אדומה וכל טוב וישר לפני האלהים יקיים אותם מבלי שאלת טעם ואינה בעיניו אלא גזירות (טז) משא"כ באיש און ומרמה לא יאבה לעבוד על מנת שלא לקבל פרס. לצדיק אין צורך לתת טעם בעשיית המצות ירדפם יעבור שלום בנותן טעם או בשאינו נותן טעם.

והרשע אם לא ימלאו משאלות לבו בטעם לשבח תתבזה המצוה בעיניו מלאכה נמבזה ונמס ויעזבנה. עוד ראוי להבין כי נצטוו ישראל בפסח מצרים אכילתו ונתינת הדם על המשקוף ומזוזות להנאתם להצילם מרעתם של מצרים ולא יהיה בהם נגף.

אמנם לדורות לא נצטוו אלא לזכרון לבני ישראל על הגאולה ועל התמורה. ושאל השואל בו למאי נפקא מינה אם אין תועלת ממושכה לנו בזה? ואין להשיב כי אם שרצה הקב"ה לזכות את ישראל ואין לנו טעם על החוק הזה אלא כי הוא זכר לפסח מצרים.

לכן כאשר צוה משה לישראל אופן עשיית הפסח צוה ג"כ שישמרו את הדבר הזה ירצה זכרון פסח מצרים דשייך בזכרון שמירה. לפי שחוצה לארץ לא יוכלו להקריב קרבן ואז ראוי להם לשמור בכל שנה ושנה הדבר בלבבם לזכר הנס בתנאי שיהיה לחוק שאין לו טעם.

וזה ראוי להיות להם ולבניהם עד עולם שאפילו ישובו לארץ ויקריבו הקרבן דהיינו יעשו העבודה בפועל מ"מ שמירת הדבר לחוק ראוי לעשותו עד עולם לבל ישא הטעם. אולם כי תבואו אל הארץ מלבד שמירת החוק האמור עוד יש לכם לשמור העבודה עצמה ירצה הקרבת הקרבן.

אבל בזה לא אמר עד עולם כי לא לנצח ישבו בארצם ובגלות החל הזה אין זבח ואין קרבן. ולפיכך בפסוק כי תבואו אל הארץ לא אמר עד עולם שבו מדבר בעבודת הקרבן ולא לעד ישבו בה.

ובפסוק הקודם מדבר בשמירת הדבר זכר ליציאת מצרים אמר עד עולם כי לא תשכח מפי זרעו ישבו בארצם או בארץ לא להם. וכאשר יתייצבו בנים סוררים בנים לא אמון בם וישאלו הטעם דרך בזיון לא לבד על החוק אלא גם על העבודה ירצה על אכילת קרבן פסח גלוי וידוע שהוא זבח וקרבן אל ה' ומ"מ גם בזה ילעגו יביעו ידברו עתק כמו שאמר בסמוך ושמרתם את העבודה הזאת והיה כי יאמרו אליכם בניכם וגו' פירוש צריך הדבר

להיות משומר ובא מן המזיקין הללו אשר כל עמלם להפריע העם ממעשיו ולהדיחם מעל אלהי ישראל.
ואמנם ביאר הכתוב מה ישאלו בהתיצבם על ה' והיה כי יאמרו אליכם בניכם מה העבודה הזאת לכם ואמרתם זבח פסח הוא לה' וגו' כלומר יאמרו המה מה העבודה והקרבן בזה שהוא לכם בטנכם צבה אוכלים למעדנים שה כשבים ושה עזים צלי אש ותאמרו כי לה' העבודה וזבח פסח הוא לה'?! וזהו שאמר מה העבודה הזאת לכם שהיא לכם להנאתכם ואתם אמרתם כי הוא זבח פסח לה' ולא לכם הנה בפיכם שקר וכזב?! הזהיר אותנו הכתוב לשמור שמירה מעולה נגד הבנים משחיתים האלו ולא חש לענות כסיל כאולתו.
ועוד נדבר בזה לקמן: ויקם פרעה לילה הוא וכל עבדיו וכל מצרים ותהי צעקה גדלה במצרים כי אין בית אשר אין שם מת: ויקרא למשה ולאהרן לילה וגו': היה ראוי שיאמר ויקם פרעה לילה ויקרא למשה ולאהרן וספור שהיתה צעקה גדולה במצרים יביאנו טרם זה כי שם מקומו ולא יפסיק בנתים בו? אולם במה שאמרו חז"ל שהוא בעצמו הלך לקרוא למשה ולאהרן יתכן.
וכבר זה יהיה חסרון בכבוד פרעה שלא ישלח משרתיו עושי רצונו לקראם מבלי שילך הוא בכבודו. לכך אמר הכתוב הטעם הואיל ומגודל הצעקה או דאגת שברון לבב עבדיו וכל מצרים לא היו משגיחיסבו ודבריו אינם נשמעים.
עד שהוצרך לבדו לצאת וילך שפי: וישא העם את בצקו וגו' על שכמם: ובני ישראל עשו כדבר משה וישאלו וגו': היטב דרשו חז"ל כי נפדו בכורי החמורים בזכות שטענו כספם וזהבם של מצרים לישראל. על כן הוצרך העם לישא הבצק על שכמם לפי שעשו כדבר משה וינצלו את מצרים וכבר כל חמוריהם טעונים היו מכסף וזהב ושמלות.
ויתכן שלא היו לישראל בהמות אלא חמורים כדברי בעל ס' מעשה ה' על זה נסמכו הכתובים הללו: ויהי בעצם היום הזה הוציא ה' את בני ישראל מארץ מצרים על צבאותם: ולהלן הוא אמר יצאו כל צבאות ה' מארץ מצרים נאמר יצאו ולא הוציא ל צבאות ה' ולא בני ישראל? נאמר כאן על צבאותם ושמה אינו כתוב ל ראוי להבין.
בעל כלי יקר פירש צבאות ה' גם בערב רב אשר עלה אתם. ואני אבחר דרכו בזה ואמנם אטה לי על ימיני או על שמאלי.
ואומר כאשר נבאר בפרשת מסעי בכתוב ומצרים מקברים. כי אמנם הנס המופלג היה שיצאו ביד רמה לעיני כל מצרים בעוד היום גדול ולא מיחו בידם אף שישראל לא היו מלומדי מלחמה.

ואלו רצו יכולים היו לעכבם מלצאת אלא שהקב"ה נתן חיתיתם על המצרים ויצאו לעיניהם ולא רדפו אחרי בני יעקב באותה שעה. וזה הדבר לבני ישראל הכשרים אשר אין להם צבא למלחמה ואין כחם אלא בפיהם לא בחיל ולא בכח.
על כן לא אמר צבאות בני ישראל בפסוק המדבר עליהם. אבל הערב רב על חרבו יחיה בטחו בגבורתם ויצאו בכלי זיין ועליהם כתוב צבאות ה' עם צבא למלחמה.
וגם בם כתוב יצאו כל צבאות ה' שכבר יחשבו לצאת בכחם בזרוע רמה. ובפסוק השני המדבר בבני ישראל זרע קדש כתיב הוציא שאלו לא הוציאם ה' בידו הרי היו עדיין משועבדים לצבאות המצרים הרואי' אותם רוצים לצאת והיו מעכבים אותם.
וכאלו כתיב על צבאותם רצונו על צבאותם של מצרים. כמו (איוב א') אם לא על פניך יברכך.
על פני צבאות המצרים הבאים לעכבם. לכן בענין ערב רב החמושים בכלי זיין לא כתב על צבאותם: ויעשו כל בני ישראל וגו' כן עשו: ויהי בעצם היום הזה הוציא ה' וגו': במה שאמר כל בני ישראל משמע שעשו מה שצום ה' כלם פה אחד אין נקי וחזר ואמר כן עשו? ומה שסמך לזה ויהי בעצם היום הזה הוציא ה' ואין כאן מקומו וכבר אמור למעלה ומכופל? יצא לדעתי להודיענו רוע תכונת קהל העם הפחותים שבכל דור ודור (יז) אשר לא יקבלו מוסר ולא ישמעו למנהיגיהם כ"א בעת שיקבלו מהם תועלת וכאשר ייטיבו להם.
ובסור הטוב ההוא מיד יתנו עורף וישובו מאחריהם כדבר הנאמר בספר השופטים ובישראל במדבר. וזהו טעם מאמר שמואל אל שאול (ש"א ט"ו) אותי שלח ה' למשחך למלך כלומר הואיל ואותי שלח ואני משחתיך ועשיתי עמך טוב זה לכן גם אתה לא תשיב את פני ולך והכית את עמלק וכדבר מזה בריש פרשת ואלה הדברים.
על כן בזה ישראל שמעו כולם בקול ה' ולמשה ואהרן והאמינו לדבריהם הואיל ובעצם היום הזה הוציא ה' וגו' וטובות ה' וחסדיו עדיין בין שיניהם. כי אלו עבר יומו שמא קרוב לודאי לא היו עושים מצותו בלב שלם כל בית ישראל: ואת אהרן כן עשו: הואיל ובחוקת הפסח נכלל גם אהרן ובניו הכהנים בשחיטתו ובזריקת דמו.
זכר כאן שישראל עשו מצות הפסח במה שנוגעאל עצמם. וחור ואמר ואת אהרן כן עשו במה שנוגע אל אהרן ובניו.
כאלו אמר ועם אהרן כן עשו. כי כן תורה לפעמים מלת את: והגדת לבנך וגו'.
בענין הארבעה בנים דברה בהם התורה ואנחנו מצאנו ביניהם שנויים והפרשים יפרדו איש מעל אתיו לנו יאתה להעמיק שאלה לחקור ולהבין אמרי בינה. כי מצאנו בבן

הרשע זה יצא ראשונה בפרשת משכו אשר כבר גזרנו אומר לעיל שהתורה לא נתנה לו תשובה על חלומותיו ועל דבריו אין להשיב והיה בהפך לנו לענות כסיל כאולתו פן יהיה חכם בעיניו ל וגם לבן שאינו יודע לשאול בפרשת קדש ראוי להשכיל בתשובתו הקצרה בעבור זה עשה ה' לי וגו' דבר שלא נתפרש כראוי.

וגם אינה מספקת די צרכה כפי דעת השואל אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו? ואחריו לבן החם בפרשת כי יביאך האריך בחשובתו הרמתה ויהי כי הקשה פרעה לשלחנו וגו' על כן אני זובח וגו' ובבן הזה תלה הזביחה והעבודה ביציאת מצרים. משא"כ בשאינו יודע לשאול באמרו בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים משמע שחלה יציאת מצרים בעבודה שבעבור המעשה הזה הוציא ה' אותי ממצרים? אמנם בבן החכם בפרשת ואתחנן כמה הרפתקי עדו עליה וכמה הלכתא רבוותא מהנהו קראי? והוסיף שנית ידו לאמר ויצונו ה' לעשות וגו' וצדקה תהיה לנו וגו' נראים הדברים מיותרים אל תשובת הבן החכם ל ועתה אציע לפניך הצעה בה תבין דעת המקראות ויתיישבו הספקות.

כי הנה האוהבים יתחלקו לארבע סוגים או מדרגות. (יח) יש שיאהב את חבירו מאהבה שלא על מנת לקבל פרס רק מאהבתו אותו כי אהבת נפשו אהבו ורצונו לעשות חפצו כי הוא יקר בעיניו ונכבד לשלמותו באופן שהאוהב בעצמו יקבל טובה לעשות טוב לאהובו זה ויהיה לו קורת רוח לעבדו ולהתעסק בצרכיו אף בלי צפיית תשלומין.

ואיש כזה הוא אוהב טהור לב טוב וישר וכמעט איננו בנמצא בדורותינו. ויש שיאהב ויבקש טובת חבירו לא מאהבתו אותו אלא לשלם לו כל תגמולוהי עליו שכבר עשה אהובו עמו שלא להיות כפוי טובה.

וזה הוא אוהב גרוע מן הראשון הואיל ואהבתו תלוייה בדבר ואין תכליתה האהבה עצמה אלא לשלם חובותיו לחבירו. ויש שיאהב איש לא לשלם לו את אשר עשה עמו אלא לקבלת שכר להיותו מצפה תשלום גמול מחבירו או לבקש ממנו טובה.

ואוהב כזה אינו אוהב אלא צבוע וחנף לחכלית הדבר וכשיתבטל הדבר תתבטל האהבה ולכן גרוע מן השני ואין לו מן האהבה אלא השם. וכזאת וכזאת כל האהבות שבזמננו.

אבל רע משלשתם אשר לא יאהב שום אדם ולא יעשה טובה לזולתו איש רע מעללים והוא כליבי ואפילו יעשה לו אדם טוב לא ישלמנה לו והוא רוצה שיתנו לו אחרים והוא לא יתן זה איש הדמים איש הבליעל כמ"ש הכתוב (תהלים ל"ז) לוה רשע ולא ישלם וצדיק חונן ונותן דברה תורה על שתי הקצוות שבארבע מדרגות הללו על האוהב טהור לב ועל הרשע הנזכר הלזה שלא מבעיא לא ירצה לתת ממונו לשום אדם אלא אף ירצה ממון אחרים ולוה רשע ולא ישלם ולא יגמול כאשר גמלהו.

אולם הצדיק חונן ונותן לא זו שנותן ממונו אלא שהוא חונן בנותנו לו ר"ל שהוא נותן תשואות תן לחבירו הלוקח ממנו שבזה יש לו הנאה וטוב לו להיות מטיב. ואל מול שתי מדות המתוצעות צעק הנביא (ישעי' א') בנים גדלתי ורוממתי והם פשעו בי ידע שור קונהו וחמור אבוס בעליו ישראל לא ידע עמי לא התבונן.

כי אמנם אף כי ה' יתברך גדל והרים ישראל אפילו הכי פשעו בו ולא אהבוהו לשלם לו טובותיו שעשה עמם ולא עוד אלא שגם לצפה תשלום שכר לא שמו לבם כאשר ידע שור קונהו ויזכור מה שעשה לו האדון לשעבר והחמור שלא יזכור זה לפחותיצפה מה שלפניו אבוס בעליו שיתן לפניו די מחסורו בר ותבן ומזון אבל ישראל לא ידע מה שעבר ולא התבונן במה שראוי לצפה לא כשור ולא כחמור כנגד הארבעה אלה דברה תורה.

כי אמנם לרשע רע אשר אין לו חפץ באהבה ולהיטיב לא ידע ואין לו דין ודיין באמרו מה העבודה הזאת לכם וגו' כפירושנו לא רצה הכתוב להשיב כי חפץ רשע הוא ולא יאזין למוכיחים האומרים עבוד ה' מאהבה או מיראה או ע"ד הגמול כאשר אמרנו ע"כ עזבתהו התורה ולא ענתה כסיל כאולתו.

והאיש הצבוע והחנף מראה פנים שוחקות ואין מחשבתו אלא להנאתו ולטובתו ויחשוב מחשבות לקבל שכר כפול ותחת הנחשת יביא כסף כנהו הכתוב בשם שאינו יודע לשאול כי טוב לו אלו היה יודע לשאול השכר מחבירו בפה מלא משיעשה כמעשהו ובקרבו ישים ארבו. ואל הבן הזה כילי אשר לא ייטיב כי אם לתכלית הריוח השיב הכתוב כמשפטו בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים תלה הכתוב יציאת מצרים בעבודה כלומר גם לפי דבריך צריכים אנו לעבוד את ה' אם תרצה לקבל פרס ושכר העבודה שהרי אף בצאתי ממצרים עשה ה' זה לי רצונו הנסים והנפלאות בעבור זה ובשכר זאת העבודה שעשיתי אני.

והאיש השלישי אוהב ועובד לגמול את חבירו על הטובות שקדם הוא אתו זהו איש תם אשר חכמים יגידו כי זו היא מדת בינוני האומר שלי שלי ושלך שלך ואם עשית עמדי חסד הרי שלך לפניך ואף אנכי אגמול לך. ואם אין גם אנכי אחשוך מעשות לך טוב.

הוצרכה התורה להשיב לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו שיעבוד את ה' כפי מדתו על דרך הגמול. באמרו ויהי כי הקשה פרעה לשלחנו ויהרוג ה' וגו' על כן אני זובח וגו' כלומר הואיל ועשה לנו הטובות האלו על כן אני זובח לה' מצד להשיב לה' כעל כל אשר גמלנו ה'.

ולשני הבנים הללו השיב הכתוב כמחשבתם אע"פ שלא לשמה שמתוך שלא לשמה אולי יבואו לשמה באחרית הימים לאהוב את ה' ולעבדו בלב שלם. והאיש טוב וישר ירא אלהים טוב ומטיב לכל בלי צפיית שכר קראו הכתוב בן חכם.
כמאמרם ז"ל בפרקי אבות יהי ביתך פתוח לרווחה ויהיו עניים בני ביתך רצה בזה להזהיר שיעשו כבן חכם הלזה שיהיה ביתם פתוח לכל וייטיבו תמיד. ואמנם לא לעשירים שיש בהם צפיית גמול אלא ויהיו עניים בני ביתך אשר לא תחשוב מהם דבר לתשלום מה שעשית.
וצדיק וחסיד כזה יהנה בעשותו הטובות. וספר הכתוב בתשובתו לו הנסים והנפלאים שעשה ה'.
וגם הוסיף שצוהו ה' לעשות חוקים רצונו בלי שאלת טעם. ולא עוד אלא שצדקה תהיה לנו כי נשמור וגו' כלומר שיעשה עמנו צדקה ויהיה לנו נחת רוח בשמירת המצות כאשר מגמת החכם שאין תכלית הטבתו לאחרים אלא ההטבה עצמה כמו שאמרנו: פרשת בשלח ויהי בשלח פרעה את העם.
פן ינחם העם. ויסב אלהים את העם.
וחמשים עלו בני ישראל: לפי שהעם יקרא הערב רב. ובני ישראל החשובים והכשרים דומים לישראל אביהם.
ואמרו חז"ל כי ישראל מזרע קדש היו א' מחמשים והשאר ערב רב. לפיכך הזכיר בכל הפסוקים לשון העם לפי שנלוו עם ישראל גוים רבים והי"ת יודע כי לבם אין נכון עמו דור תהפוכות המה וגיורא עד עשרה דרי וכו' על כן הסיבם דרך המדבר.
פן ינחם העם הערב רב וישובו לסורם. ואם תאמר לא יתנום הטובים בני ישראל לשוב תירץ שהם היו מתי מספר וחמושים עלו בני ישראל ולא יוכלו להסכי אמר אלהים פן ינחם העם: הדבר קשה להבינו שלא ימנע מב' דרכים.
או שהשי"ת היה מוכרח עכ"פ שישראל יצאו ממצרים ויכנסו לארץ לקיים הבטחתו אל האבות, או שזה היה עושה להיטיב להם ולא מכח קיום הברית. הנה בשני לא איכפת ליה להקב"ה אם המה לא יאבו שמוע וישובו למצרים להטמין בפח רגלם הלא המה סבה לרעתם וילכו באשר יתהלכו ולמה נחם דרך ארץ פלשתים? ואם בראשון למה לא סבב ה' עכ"פ לב קהל עדת ישראל שלא לשוב ולא נתן להם לב אמיץ וחזק להלחם נגד אויביהם וינצחום ובזה יתקיים יעוד ה' אל האבות מבלי שיבקש תחבולה לסבבם דרך ים סוף כאלו אין כחו להטות לבבם לאשר יחפוץ ל ואם לא רצה ה' ליטול רשות האדם

האיך הסיבם אם כן דרך ים סוף והיה בזה גורם שלא ישובו מצרימה וכזה ראינו במדבר באמרם (במדבר י"ד) נתנה ראש ונשובה מצרימה עכבם הי"ת.
הנה ראינו בדברים פעם שה' יתברך יטה אל הדרך הראשון ופעם אל השני ל והדבר צריך עיון רב. וכבר נשתדל בזה בריש פרשת שלח לך קחנו משם: ויוגד למלך מצרים כי ברח העם ויהפך לבב פרעה: יש לפרש כי יאמר מלך מצרים לדבר העשוי מאתו בפרהסיא ויד כל העם בו ודבר סתר שייך למלך לבדו כמנהג המלכים.
וכן בפרשת שמות ויאמר מלך מצרים למילדות ואח"כ ויצו פרעה לכל עמו לאמר ולא אמר ויצו מלך מצרים. לפי דברי חז"ל שאף על המצריים גזר כי אולם גזירה ראשונה היתה בפומבי ואזני כל העם אל ספר התורה להשמיד להרוג את ילדי העברים.
אמנם כאשר יצא דבר מלכות להטביע גם ילדי המצרים אין להודיע להמון הדבר ודבר סתר הוא לפיכך כתב פרעה ולא מלך מצרים. כך הענין בזה כלם שמעו שברח העם אבל בהפיכת רצונו לרדוף נאמר פרעה כי מאתו היתה העצה ולא ברבים.
ומה שנאמר ויחזק ה את לב פרעה מלך מצרים כי אמנם כבר אמרו חז"ל שלקחם בדברים באמרו ויאסור את רכבו וגו' והנה בזה נתחזקו כלם ולכן התחיל הוא להחזיק בו ואח"כ להיותו גם מלך מצרים: ויהפך לבב פרעה ועבדיו אל העם ויאמרו מה זאת עשינו כי שלחנו את ישראל מעבדנו: ראיתי ונתון אל לבי א' מה שאמר אל העם כי בלתו היה הכתוב מיושר? ב' באמרו ויהפך שטוב לו לומר וינחם פרעה על אשר שלח? ג' כי שלחנו את ישראל ולא אמר העם כבראשונה? ד' כי שלחנו ולא כי הנחנו לילך? ונראה כאשר לפנים דברנו כי שלוח תאמר על ההליכה בלי תנאי לשוב והליכה תפול על מנת לחזור.
והנה כאשר הכה ה' כל בכור קם פרעה לילה ואמר לישראל לכו עבדו את ה' כדברכם כלומר על מנת לשוב כי כן היה נראה משאלתם ראשונה שרוצים לזבוח לה' דרך שלשת ימים. אבל עם הארץ של מצרים לא כן דברו אלא מגודל יראתם שלחום מכל וכל באמרם ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם מן הארץ וזה היה להם לטעות נגד רצון פרעה.
על כן עתה הוכיח פרעה את עמו והפך פניו נגד עמו לאמר מה זאת עשינו ל ויהפך לבב פרעה ועבדיו אל העם רצונו לעם של מצרים ששלחום לחלוטין עד שהודו ונכלמו על אשר עשו לאמר מה זאת עשינו כי שלחנו? ויאסור את רכבו ואת עמו לקח עמו: אמרו חז"ל שפרעה אמר (א) להיות כאחד מאנשי הצבא ויעזוב המלוכה כדילהסיתם לילך עמו ולרדוף אחרי בני ישראל וזאת כוונת הכתוב שאסר את רכבו שלא כמנהג המלכים ההולכים בקרון של זהב להתגדל על שאר העם אבל הוא אסר את רכבו כלומר רכבו הנכבד הנהוג לו אסרו בעבותות ולא הוציאו חוצה להשתמש בו כדי שידעו שירצה

להיות כאחד האדם ואיהניה ליה שטותיה שאת עמו לקח עמו בדברים אלו ויצאו כלם כאיש א' עמו ואין יתרון בינו לבינם: וירדוף אחרי בני ישראל ובני ישראל יוצאים ביד רמה: אלו פרעה שלח את ישראל כאשר שאל משה כבר היה לו פתחון פה לומר לא שלחתים אלא על מנת שישובו ועכשיו כי ברח העם בדין אני רודף אחריהם להשיבם. אמנם לא שלחם אלא בחוזק יד בעל כרחו ואם כן מה טענתו להשיבם זאת כוונת הכתוב שלא היה דין ומשפט עם פרעה לרדוף אחרי בני ישראל אחרי שבני ישראל יוצאים ביד רמה ואין לו טענה אמיתית לרדוף אחריהם: ופרעה הקריב וגו' עד ויושע ה' ביום ההוא: מהרי"א אשכנזי הפליא לשאול על שנוי הלשון פעם יאמר מצרים ופעם יזכיר פרעה ופי' היותם שני מחנות.

ושנטבע בים מחנה פרעה הקודם ומחנה מצרים הנשאר היה לפלטה. ואף כי דבריו טובים ונכוחים.

מ"מ לא ידעתי היאך יתרץ הפסוק וינער ה' את מצרים בתוך הים וישובו המים על מצרים? ועוד אם ויסר את אופן מרכבותיו פירושו שאסרו המה בעצמם אופני מרכבותיהם שלא ילכו במרוצה היה לו לומר ויקשור את אופן כי אמנם ויסר משמע שהוסר האופן מן המרכבה ולא יאמרון קשר אל ההסרה ל על כן אמרתי לפרש באופן אחר וטרם נביא השאלות אשר ראויה ההתעוררות בהן ובכללן גם מה שהקשה הרב ז"ל. א' למה הוצרך הי"ת לומר דבר אל בני ישראל וישובו ויחנו הלא אל מקום שעמוד הענן והאש הולכים שם הם שבים ללכת שם יחנו ושם יסעו בני ישראל ואין צורך לצוותם על זה? ב' למה אמר הי"ת בהכבדי בפרעה ולא אמר במצרים? ב' בכפל שחזר הי"ת וידעו מצרים כי אני ה' וכבר אמור למעלה? גם אמרו בהכבדי בפרעה וגו' הוא יתרון לאין צורך באשר כבר אמר ואכבדה בפרעה וגו'? ד' מה שאמר והנה מצרים נוסע אחריהם שהיה לו לומר רודף אחריהם ולא יאמר נוסע אלא לאדם הנוסע ממקום למקום בנחת ולא לרודף במלחמה? ה' והוא מה שהקשה הרב הנזכר שפעם יאמר פרעה ופעם מצרים והיה ראוי שיתפוש תמיד לשון אחד ולא ישנה בלשונות משונות? ו' יקשה על יראת וחרדת ישראל שם פחדו פחד על חיל פרעה וה' יתברך הבטיחם כמה וכמה פעמים ואין ספק שכבר ידעו שהי"ת יקשה לב פרעה לרדוף אחריהם ואם כן למה יראו בני ישראל וצעקו אל משה? ז ויהי הענן והחשך ויאר את הלילה ולא קרב זה אל זה כל הלילה שאם רצונו שלא קרבו חיל מצרים אל מחנה ישראל כל הלילה הרי לא קרבו אפילו ביום של אחריו כי לא השיגום? ח' במוקדם ומאוחר שבכתוב שלא כהלכתו כאשר אמר וירדפו מצרים וגו' תוך הים נראה שרדפו עד שנכנסו בים ואח"כ כתיב ויסר את אופן וגו' אנוסה

וגו' משמע שעדיין לא נכנסו בים והיו מבקשים לברוח עד שהוצרך הי"ת לנערם בתוכו ככתוב אח"כ וינער ה' את מצרים בתוך הים.
והיה ראוי שיאמר בתחילה ויסר את אופן וגו' ואח"כ וירדפו מצרים וגו' וינער וגו'? ט' מה שהסיר הי"ת את אופן מרכבותיו והוא נגד המכוון שהיה צרידלהוסיף להם קלות לנערם בים ולא להכבידם להתעכב שלא יכנסו בו? י' אם המצרים רודפים אחר ישראל עד סוף הים מדוע אמרו אנוסה מפני ישראל כי אם רצו לנוס היה להם להפוך מרכבותיהם ולשוב אחור ולא לרדוף אחריהם באמרם אנוסה? י"א מה שאמר ומצרים נסים לקראתו שאם רצונו שהיו רודפים אחרי ישראל למה אמר בלשון מנוסה ולא אמר ומצרים רודפים אחריהם? ואם רצונו שהיו נסים מן הים הל"ל נסים מפניו ולא לקראתו? י"ב כאשר המים הדביקו כל חיל מצרים ויכסום בתוך הים מה זה שאמר וישובו המים ויכסו את הרכב וגו' כי הוא דבר מבואר שכסו את הרכב אם שטפו גם האנשים ויפול רוכבו אחור? י"ג במה שרצה להודיע באמרו הבאים אחריהם כי מה יתרון אם באים אחריהם או לפניהם או אחרי מי הם באים ל ואומר אני בהיתר כל הספקות.
שפרעה ומצרים הכל אחד ואין הפרש ביניהם. אלא שפרעה יאמר בדבר הנוגע אל המלך עצמו ומצרים בדבר הנוגע גם אל העם כאשר פירשנו במקום אחר.
והנה הי"ת הוצרך לצוות לישראל שישובו ויחנו כדי להגיד להם את מעשה האלהים אשר יעשה. ואין ספק שהמה ידעו הדבר ולא היה להם לחוש ומורא לא יעלה על ראשם אלא לפי שלא הבינו דברי ה' על אמיתתם באמור להם ה' וחזקתי את לב פרעה ורדף אחריהם וחשבו ישראל כי פרעה לבדו עם עבדיו מתי מספר ירדוף אחריהם לא כל העם מקצה וגם לא בעריכת מלחמה אלא כרודף.
ולזה כאשר פרעה הקריב כי בזה הכתוב אמר פרעה להורות שהוא רצה להקדים לפניהם שלא כדרך המלכים ונשאו ישראל עיניהם וראו שלא פרעה לבדו ועבדיו רודף אחריהם במרוצה בלי סדר כדרך הרודפים אלא כל מצרים יחד ונוסע אחריהם בנסיעה ועריכת מלחמה אשר אין מקום לאויביהם לומר נטושים הם על פני השדה ויעטו אל השלל (ב) כידוע לכל הלוחמים אשר בהיותם נוצחים אויביהם אם ירדפו אותם בפירוד ובלי סדר על הרוב ישובו להיות מנוצחים מאויביהם שכבר היו נסים מלפניהם.
וכן אמר פרעה ארדוף אשיג אחלק שלל ולא אירא עם כל זה שינצחוני כי אמנם אריק חרבי לבד ותורישמו ידי כ"כ היו ישראל נבזים בעיניו. הלכך כאשר ראו ישראל שעם פרעה בא המון רב כל מצרים והוא נוסע בסדר ולא רודף רעדה אחזתם.

והי"ת צוה למשה הרם את מטך ושיחזק את לב כל מצרים לבוא אחריהם ובזה יהיה מקום לו יתברך להתכבד בפרעה. ואמר בפרעה לפי שהוא חשב עצמו לאלוה.
ואין כבוד למלך גדול ורם יתברך להתכבד בעיני אמהות עבדיו המון העם כ"א במלך מתנשא לכל לראש גאה ורם כפרעה אשר נשאו לבו לאמר (יחזקאל כ"ט) לי יאורי וגו' (לעיל ה') מי ה' וגו'. אולם במכות שהביא ה' בארץ מצרים על עם שוקט ובוטח כבר יהיה פתחון פה להם לומר אולם היינו חמושים מלובשים בשריון ואיש כלי מלחמתו בידו לא היה יכולת בה' ללחום נגדנו.
לכן הוסיף ואמר וידעו מצרים כי אני ה' פירוש אתה לא יוכלו לומר אלו היינו חמושים לא היה ה' יכול אלינו אלא ידעו כי אני ה' נאדרי בכח כי נתכבדתי בפרעה בהיותו ברכבו ובפרשיו ובכל חילו ערוך למלחמה ולא שקט ושאנן על שמריו בארץ מצרים. והנה נסע עמוד הענן מלפניהם לפי שהיה עדיין יום והלך מאחריהם ובלילה נשאר במחנה ישראל עמוד האש המאיר ועמוד הענן מאחריהם המאפיל.
ועם כל זה לא קרב זה אל זה פירוש עמוד הענן לעמוד האש. ומדרכי הטבע שהאויר יניע האויר אשר אין לו תנועה והא חשון בדמותו בצלמו ויאיר גם הוא כאשר פירשנו בפרשת בראשית.
הגיד כאן הנס הנפלא שהיה אור במחנה העברים ואחריהם תכף החשך ולא יתערבו זה בזה ונשאר האויר החשוך בלי תנועה ולא האיר למצרים. וכאשר נתבקע הים ועברו ישראל בתוכו הנה גם המצריים היו רודפין אחריהם במרוצה במדרון שפת הים.
ובעבור החשך לא הרגישו בדבר היותם בקרקע הים עד כי הגיעו אל תוכו ירצה באמצעיתו ששמה עמוק עמוקמכל שאר הים זהו שאמר אל תוך הים. אמנם כאשר השקיף ה' אותם בעמוד אש רוצה לומר שנתן רשות לאור המניע שיניע האויר החשוך כמשפטו וקרב זה אל זה עד ני ראו המצריים היותם בתוך ובאמצע קרקעית הים נבהלו ונחפזו והיו רוצים לברוח לא לחזור אחריהם כי היה בו מן העמל והטורח להחזיר פני המרכבות כידוע.
אלא נחפזו למהר לצאת גם הם מן הים אל שפתו השני כאשר עשו ישראל. ואז ה' יתברך כדי שלא יוכלו לצאת מהרה ויהיה ביני ביני לישראל זמן לצאת מן הים ולא תדבקם הרעה הסיר אופני מרכבותיהם של מצרים ונהגם בכבדות.
באופן שלא יוכלו לנהוג המרכבות ולצאת במנוסה חוץ לים אחרי ישראל. ובראותם עצמם בסכנה ויראו לעמוד שמה על המרכבות ולא ישטפום המים דלת העם מי האיש

הירא ורך הלבב עזבו המרכבות כאשר המה בקרקעית הים וברחו לנפשם חוץ לשפת הים.
הלכך הי"ת הוצרך להשיב עליהם את מי הים בפנו' הבקר בהיות מצרים נסים מן הים לקראתו. רצונו לקראת משה הנז' בראש הפסוק.
ומתאוים לצאת מן הים גם הם אחרי משה וישראל העומדים לפניהם בשפת הים. הגיד הכתוב כי לא הספיקו להגיע אל שפתו עד שהגיעום המים בהיותם במדרון העולה לשפת השני.
וניערום אל אמצעית ותוך הים אשר שם מרכבותיהם רקים מאנשיהם. ואח"כ שבו המים ויכסו גם את הרכב וגם הפרשים וגו' ז"ש לכל חיל פרעה כלומר כסו המרכבות וכל קרון היו שמה הובאו לחיל פרעה אבל לא היה חיל פרעה עליהם באותה שעה אלא הרכב ריקן וגם קצת מהפרשים שלא יכלו לנוס הואיל והיו באים אחריהם כלומר אחרי הרכב והוא המחנה האחרון בנהוג בחיל ביום קרב לא יכלו לנוס גם המה כי הפסיקום המרכבות כאשר אמרנו: ה' ילחם לכם ואתם תחרישון: נכון לפרשו בלשון קושיא.
היתכן שהי"ת ילכם לכם ואתם לא תעשו דבר ולא תרצו להשתדל ולהלחם ל ולפי זה יפה אמר ה' למשה מה תצעק אלי רוצה לומר מה תזעק ומה תריב עם העם בשבילי אין לי צורך להשתדלותם. דבר אל בני ישראל דברים קשים כאשר תחפוץ ויסעו ויברחו להם כי כחי ועוצם ידי יצילם והם יחרישון: ויולך ה' את הים ברוח קדים עזה כל הלילה וישם את הים לחרבה ויבקעו המים: וכי לא יכול ה' להחריב הים ברגע כמימריה מבלי שיולך אותו ברוח קדים כל הלילה? הן יגער בים ויחרב והנראה שבחר ה' לפעול נגד סדר הטבע אשר מדרכו (ג) שיקפאו המים כאשר ינוחו מתנועתם.
אבל הרוח יסבב שלא יחרבו כי יניעם כידוע בצנת שלג ביום קרה. בה יקרה הקפאת המים המכונסים בלי תנועה ובקושי יקפאו מי הנהרות לתנועתם.
על כן שלא יאמרו דרך טבע קרה לים סוף שחרב ויבש מן הקור כי לא התנועע השיב ה' רוח קדים עזה כל הלילה והולך המים בתנועה רבה ואז שלא כדרך כל הארץ שם היה לחרבה. ד"א מדרך הטבע (ד) שהדבר הנקפא מתקצר ומתעבה כתמרות עשן העולה מדבר שיתבשל על האש גם הוא יתעבה בכסוי הקדרה וישובו למים עבים וכל המתעבה יתקטן מקומו ממה שהי' ככה בטיט חוצות כאשר יובישנו חום השמש יעלו בקעים על פניו בהיותו מתכווץ ומתקצר.

ובשגם במים נראה הדבר בהפכו (ה) כי המים הנקפאים יתרחבו ויבקשו מקום גדול ממה שהיה להם. מ"מ הטעם אינו לפי שיתרחבו ויתפשטו אלא לבעבור הסגר בתוכם חלקת אויר כאשר יראה הרואה בם.

לכן הי"ת בחפצו להוביש מי הים נהגם ברוח קדים ביום קרה ומכח הקור החזק נקפאו ונתקצרו המים באופן שעלו בקעים על פניו ויבקעו המים וברצותו לשטוף המצרים החזיר המים לכמות שהיו בהשקיפו להם בעמוד אש וענובחום הרב נמס הים כהמס דונג מפני אש ושב לאיתנו ושטפם. אשירה לה' כי גאה גאה סוס ורכבו רמה בים עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה: הואיל ואין טוב בעיני ה' לשמוח ולשורר על מפלת רשעים כי מעשה ידיו המה הטובעים בים.

אם לא מצד הגאוה ורום לבב פרעה ועמו לדבר תועה נגד ה' עד שהוצרך להכבד בו ובחילו לפרסם יכלתו. ועוד טעם אחר שנכון לנו להודות לה' על הצלתנו אע"ג דהא בהא תליא ולא ניצולו ישראל על ים סוף אלא במפלתן של מצרים מ"מ כבר יש צד היתר לומר שירה על צד ההצלה ולא על המפלה.

על כן בא משה כמתנצל על שירתו זאת לומר שהוא גוזר אומר לתת ההודאה לה' ולומר שירה לשני הטעמים כאחד. אשירה לה' הואיל ופרעה גאה גאה לדבר נגד ה' ועל כן הוצרך ה' להטביעו בים סוס ורוכבו להראות יכלתו באופן שהיה עזי וזמרת יה לפרסם גאונו ועוזו נגד אויביו.

ועוד טעם שני ויהי לי לישועה ואני מודה ומשבח על ישועתי והצלתי ולא על מפלתן של מצרים: וברוב גאונך תהרוס קמיך תשלח חרונך יאכלמו כקש דרך הלוחמים שיחרה אפם בלחמם באויב (ו) ויועיל חרון אף לנצח כי בזה יתעצם כחו (ז) ומדרך הזועם שלא ישמור גאות לבו והדרו כי אמנם החרון חני שטות וישכח בעל עברה וזעם את עצמו ומדותיו באותה שעה.

אבל מידת הקב"ה אינה כן הוא ברוב גאונו יהרוס קמיו מבלי שישתנו מידותיו. ולא עוד אלא שבהלתמו לא יחרה אפו ואע"פ שישלח חרונו ממנו ולא זעם ה' מ"מ יאכלמו כקש. ועוד [נדברן] מזה בפרשת משפטים בס"ד: אמר אויב ארדוף אשיג אחלק שלל תמלאמו נפשי אריק חרבי תורישמו ידי: יש לדקדק שלא אמר ארדוף אשיג תמלאמו נפשי וגו' ואחר כך אחלק שלל שאין מחלקים שלל אלא אחרי נצוח המלחמה? אלא לפי מנהג הלוחמים בברחם ממחנה האויב הרודף אותם ואין להם לב להלחם עמו הנה ינהגו בתחבולה וישימו בירכתי המחנה אחריהם מרכבות ועגלות השלל יהיה למוקש אל האויב ולמגן וצנה להם ובבוא האויב אל המחנה יכשל בעגלות ובין כך ובין כך יהיה

המחנה לפלטה וחשב פרעה כי ככה יעשו גם ישראל בברחם ממנו וכן אמר לעמו אל תחושו לזה כי עכ"פ לא יברחו מידי.
כי ארדוף ואשיגם ואחלק שלל ירצה עגלות השלל לשנים ואעבור בין בתריו ואוכל אז להוריק חרבי עליהם ולהורישם: נטית ימינך תבלעמו ארץ וגו' עד סוף השירה: בפסוקים הללו רבו השאלות א' באמרו נטית וגו' ואחר כך נחית ומה ענין זה אצל זה? ומכל שכן באמרו אל נוה קדשך רצונו בארץ ישראל אשר עדיין לא באו שם ולא הנחילם ארצות גוים? וכן באמרו מקדש ה' כוננו ידיך.
וזה עתיד להיות? ב' שהכניס בין הדבורים הללו שמעו עמים ירגזון ואח"כ חזר אל מקדש ה' כוננו ידיך והיה לו להביא הנקמות זו אחר זו וההצלות בבת אחת ולא יערבם הצלות ונקמות? ב' בידיעת מאמר עד יעבור עמך ה'. כי אם זו תפילה שתפול אימתה ופחד על הגוים עד שיעברו ישראל הים והירדן ונחלי ארנון אין מקומה בתוך השירה? ועוד שלא אירע הדבר כך שלא שתקו ודמו אלא נלחמו עם ישראל בלי יראה ופחד? ד' תביאמו ותטעמו וגו' גם זהאינו מן הענין? ה' גם יפלא שאמר ה' ימלוך לעולם ועד כי אמנם ה' מלך לעולם אף אם לא יביאם אל המנוחה ואל הנחלה? ו' במה שאמר בסוף השירה כי בא סוס פרעה וגו' והמובן נראה שהוא נותן טעם למה ה' ימלוך לפי שבא סוס פרעה וזה טעם שאין לו טעם? ז' שטוב לנו אלו אמר כי הציף ונער ה' את פרעה וחילו בים ולא יאמר כי בא סוס שמשמע שהוא בא מאליו? ח' גם במלת וישב ה' עליהם את מי הים ולא אמר והציף ורמה בים או ונער כלשון הכתוב בפרשה ל ט' צריך ביאור על מה שאמר ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים אם גם זה הוא טעם למה ה' ימלוך לעולם ועד או דבר בפני עצמו א וראינו לפרש כדברי חז"ל שהיו ישראל מתרעמים על המטה הזה שאינו אלא של פורענות בראותם מביא מכות על מצרים ועל הים.
ושלפיכך ציוהו ה' שיקח המטה להוציא להם מים מצור החלמיש כדי שידעו ויבינו גם יכלתו להיטיב. על זה יש לדייק למה שאלו ישראל תנו לנו מים.
וחזרו ושאלו למה העליתנו. לשאלה הראשונה הוכיחם משה.
ובשנית צעק אל ה'? אלא שלא על המטה היתה תלונתם כי אם על ה'. וכן כתבו קצת המפרשים.
ותלונתם על המטה רוצה לומר שהיו סוברים שיש שם שני אלוהות כדעת המינים אחד פועל הטובות ואחד הרעות. ומפי עליון אחד לא תצא הרעות והטוב.
ודעת משובשת כזאת בעת ההיא היתה מפורסמת. והאמינו ישראל שה' יתברך הוא אל המריע ולהיטיב לא ידע.

הוציא ישראל אמנם בהריעו למצרים העבירם בים סוף. להטביע המצרים וכן כלם וכאשר נביא בפרשת שלח ואמרנו מזה בריש פרשת וארא.
ועד הנה לא ראו טוב מן המטה הזה. לפיכך התרעמו בשאלתם תנו לנו מים כלומר גם ה' גם אתה עשו לנו טובה בתת לנו מים לשתות בלתי שתהיה רעה לזולתנו.
ושבו עוד ואמרו למה העליתנו להמית וגו' רצונם אין כוחכם אלא להרע כאשר נבאר לפנים. על כן וישמע יתרו וגו' כי הוציא ה' כלומר שמע שהוא יתברך האל המטיב באמרו עתה ידעתי וגו' עתה שמעתי שיודע ה' להיטיב וגדול אדונינו מכל אלהים ואם תאמר הרע למצרים ל תשובתו בצדו כי בדבר אשר זדו עליהם פירוש תמותת רשע רעה ולא ה' פעל כל זאת.
נשוב אל ענייננו. הנה משה כאשר הבין שגגת ישראל ושבדעתם נשרש הדעת המשוגע הלזה.
התחכם בשירתו להשיב לישראל. כי לא כצורנו צורם.
ואדרבא אלהינו פועל כל הטובות (ח) ולא יעשה ה' אלהינו דבר מן הרעה בעצם וראשונה לאדם אלא כדי לעשות טובה לזולתו וגם הרעות ההנה מפיו לא יצאו אלא שהוא מסיר המונעים ומניע החוטא שילך למצוא העונש וממילא עונותיו ילכדונו את הרשע והיגונים ממשמשין ובאים מאליהן. ככתוב באיוב (ח') אם בניך חטאו לו וישלחם ביד פשעם שהניחם ברשות העון והפשע וממנו קבלו ענשם.
על כן העיד הכתוב באמרו וידעו מצרים כי אני ה' בנטותי את ידי על מצרים והוצאתי את בני ישראל מתוכם שידעו ממני הטוב והרע להכות מצרים ולשחרר ישראל. זהו שאמר נטית ימינך תבלעמו ארץ פירוש הסרת ימינך כאיש שמטה ידו וזרועו ומאריכו על צלעיו והוא סימן היותו שובת ממלאכתו ולא ישמור עוד השגחתו עליהם ואז תבלעמו ארץ מאיליה.
ואף גם זאת רעה תבוא עליהם כדי להיטיב לזולתם נחית בחסדך עם זו גאלת וגו' כדי להוציא ישראל לחירות ולהביאם אל ארץ זבת חלב ודבש. ואם שמעו עמים ירגזון רעדה אחזתם ויברחו בהחבא כל העמים בקריעת ים סוף ובניסי מדבר ולא באו עליהם למלחמה ולא היה אלא כדי להעבירם אל הארץ אשר נשבע להם עד יעבור עמך ה' וגו' תביאמו ותטעמו וגו' ותבנה להם המקדש והמעון.
הנה עד הנה מבואר שכלהרעות המתרגשות בעולם לבני אדם תבאנה כדי שימשכו טובות לזולתם. ולכך בהכרח עתה צריך לומר כי ה' ימלוך לעולם ועד בין ברעות ובין בטובות וממנו הכל.

ואם אמנם פועל הרעות ונראה גנאי בחוק ה' יתברך לזה כמתרץ הוסיף ואמר כי בא סוס פרעה וגו' כלומר הנה הי"ת פועל הטובות בזרוע עוזו אולם לא הרעות אלא הרשע הולך בעצמו לקראתם כי בא סוס פרעה בים מאליו וה' יתברך לא הכריחו לבוא אלא השיב ימינו אחור והחזיר המים לטבעם שטרם זה מנעם מלשטוף ישראל ולא רצה להתמיד הנס נגד הטבע בעבור המצרים.

ואם המה היו על הארץ ביבשה וה' הוליך עליהם מי הים חוץ למקומו להטביעם זה היה באמת נקרא פועל הרע. אמנם דורש רעה תבואהו כי המצרים הלכו הם בתוך הים מעצמם אחרי ישראל כאשר באו ביבשה בתוך הים כי הואיל ה' לעשות נס והצלה לעמו ושינה טבע המים לבל יזלו כמשפטם.

ואם היה עוד מעמיד המים כמו נד נגד הטבע גם כאשר נכנסו המצרים בתוכו היה פועל טוב ופלא גם למצרים שלא זכו ולא אבה ה' לעשות טובה לאויבי שמו. הלכך כי בא סוס פרעה תשובה ניצחת שאין בחוק ה' לפעול רע שבעונש פרעה הוא בעצמו הלך לקראתו וישב ה' עליהם את מי הים ולא חדש ה' דבר כי אם להשיב טבע הים שיזולו המים כמשפט.

אבל בהצלת ישראל ה' יתברך פעל הטוב בידו כדרכו שהוא טוב ומטיב: ותקח מרים הנביאה וגו' התוף בידה ותצאן כל הנשים אחריה בתופים ובמחולות: ותען להם מרים שירו לה': ראוי להשיב שואלי דבר למה מרים לא יצאה גם היא במחולות ככל הנשים אלא בתוף לבדו? או גם הנשים תלכנה אחריה בתופים לבדם בלי מחולות לדמיון מרים? גם מה הודיענו באמרו ותען להם מרים אם היא ענתה להם או אם חכמות שרותיה תענינה? ואם היא לבד ענתה השירה הזאת יפלא ששאר הנשים לא תשרנה שירה ותהיינה שומעות ושותקות? ובשגם היה טוב לומר ותשר להן מרים ולא ותען? ועוד בה שלישיה באריכות הלשון ותצאן כל הנשים אחריה והיה רשאי לקצר ולומר ותקח מרים וכל הנשים את התוף בידיהן? והאמת (ט) שהמשל והדמיון יפעול ביותר בהמון העם. בגדול מהם יראו וכן יעשו. וכל שכן בנשים וילדים שדעתן קלה.

ואם תתן להן רשות מה ונתיר להן רצועת הצניעות כחוט של עכביש. מיד יביאו עצמן בתכלית הזדון וכעבות העגלה חטאה.

כמו שאירע לאהרן באמרו (לקמן ל"ב) חג לה' מחר והמה הסכימו וזבחו זבחים ויקומו לצחק. גם ראוי לדעת כי סתם מחולות הן הנה צחוק וקלות ראש והעד (שם) וירא את העגל ומחולות (שופטים כ"א) לחול במחולות.

והנה מרים הנביאה בקשה לשורר ולשבח לה' אשר עשה לנו כל, הניסים האלה וכדי שתחול עליה הנבואה לקחה התוף כדברי חז"ל אמנם כל הנשים אשר נשא לבן אותנה להתעכב גם הנה בשמחה ולא נתן ה' את רוחו עליהן לא היה להן ליקח תוף. מ"מ כאשר ראו שהגדולה שבהן עשתה כן וחשבו שהיה דרך שמחה וששון לא מבעיא שאף הנה רצו לרדוף אחריה בתופים אלא גם לחול במחולות.

ומרשות אחד באו לידי צחוק וקלות ראש המרגילין את האדם לערוה. על כן בראות מרים מעשיהן מיראת ה' על פניה הוכיחה אותן דרך מענה מלשון (משלי כ"ו) ענה כסיל כאולתו ואמרה להן אין פעולתי דרך שחוק אלא שירה.

ומה לי ולכן במחולות שירו לה' וגו' גם אתן כמוני ואל תעשו כמעשים האלה כי לא מלבי:שירו לה' כי גאה גאה סוס ורכבו רמה בים: כבר הוכחנו עד הנה פעמים שלש. שהחוטא האלהים אינה לידו שילך מעצמו לקראת העונש כאשר אירע לפרעה שבא ברצונו בים.

וזהו גדולת הקב"ה ולזה ימלוך לעולם ועד ככתוב בסמוך לנו שידעו כל יושבי תבל שהוא רחום וחנון ואין חפץ במיתתן של רשעים אלא רגלוהי דבר איניש אינון ערבין ליה לרשת טמון לרגליו. כי אם יהיה ה' בידו מעניש פועל ועושה יהיה פתחון פה לאומות העולם להבזות בעיניהם הי"ת אשר ממנו יצאו הרעות.

כאשר פירש מהרי"א אשכנזי בפירוש ההגדה בפסוק הללו את ה' כל גוים וגו' כי גבר עלינו חסדו וגו' גם חז"ל דברו בזה בענין (כורש) [דריושן] מלך פרס באמרו (עזרא ו') ומצלין לחיי מלכא ובנוהי. והקשו הנותן סלע לצדקה בשביל שיחיו בני הרי זה צדיק גמור? ותירצו כאן בישראל כאן בא"ה.

והטעם שישראל יקבלו בסבר פנים יפות הרע מאת האלהים כאשר יקבלו הטובה. אבל א"ה ביום טובה יהללו ה' ועל הרעה יגנוהו וישליכו עבודתו משכמם כי לא יעבדו אלוה מזיק ומעניש.

על כן ביותר צריך לשמור דבר זה כנגד המינים לבלתי הגיד להם שה' פועל רע ולא יתריזו כלפי מעלה. אמנם ישראל בני מאמינים אם יקטלם לו ייחלו ויברכו כמו על הטובה.

ולזה לפי שאמר בשירה כי ה' ימלוך לעולם ועד על כי בא סוס פרעה מעצמו ועל טוב יזכר שם ה' ואין האל המעניש כאשר פירשנו. לכן קפצה מרים בתופים ואמרה כי מה שאמר משה בשירתו דבר ויקרא לאומות העולם.

אבל אנחנו בני ישראל לא נחשוב כן אלא שירו לה' כי גאה גאה וגו' כלומר אתם בני ישראל שירו לה' מ"מ אע"פ שגאה גאה והראה עצמו בעל נקמות ועושה רעות עד שסוס

ורוכבו רמה בידו בים ולא באו מעצמם. ולנו לשיר את שיר ה' אף בידעינו שהוא מריע ולא כאשר הוצרכנו להחניף לגוים ערלי לב: שם שם לו חוק ומשפט ושם נסהו: ויאמר אם שמוע תשמע וגו': כי אני ה' רפאך: בנם מרה שעשה משה להמתיק המים ולרפאם שם ה' חוק ומשפט לישראל.

ונתן להם משל ומליצה כי כמו שהעץ המושלך במים היה טעמו מר כדברי חז"ל והמתיק המים המרים שלא כטבע הרפואות שהדבר נרפא בהפכו. כן אם ישמרו ישראל את השבת ובשמירתו היה להם לקנות חליים כאשר השביתה ממלאכה מסבבת מחלה.

אתה לא כן לא אשים עליך חולי כי אני ה' רופאך פירוש ידעתי ליתן לכם לא מה שאתם שואלים אלא מה שהוא רפואתכם אף אם נראה בעיניכם הפך כדרך הרופא המשקה המים המרים ורעים לכאורה ובהם אדם מתרפא מחליו. כמ"ש (תהלים קמ"ה) רצון יראיו יעשה ואת שועתם ישמע אבל יושיעם משאלתם שברוב הפעמים אדם שואל דבר שהוא לרעתו: ויאמר ה' אל משה הנני ממטיר לכם לחם מן השמים ויצא העם ולקטו דבר יום ביומו למען אנסנו הילך בתורתי אם לא: כי היתה תרעומת ישראל מפני זלעפות רעב ואין לחם ואין מים.

וזה התנצלות לתלונתם כי אלו היה להם לחם לפי הטף היו שומרים משמרת ה' כל הימים. ולפי שיאי ענייותא לישראל ואלו יתן להם ה' לחם לשובע וישמן ישורן ויבעט וכ"ש דפקר טפי.

לכן אמר ה' הנני ממטיר לכם לחם מן השמים ויצא העם ולקטו דבר יום ביומו כלומר לא אתן להם לחם לרוב אלא דבר יום ביומו וכולי האי ואולי שילך בתורתי אף בשמרם די מחייתם יום יום. ד"א הנני ממטיר לכם לחם וגו' למען אנסנו הילך בתורתי אם לא.

פירוש למען אנסה הלחם רצינו המן. אע"פ שהוא דומם בלי דעת ותבונה ילךבתורתי ולא ישנה ממצותי אשר אצונו לבלתי רדת ביום השבת: ערב וידעתם כי ה' הוציא אתכם מארץ מצרים ובקר וראיתם את כבוד ה' וגו' ויאמר משה בתת ה' לכם בערב בשר לאכול ולחם בבקר לשבוע: קשה מראה הערב והבקר ולמה בערב בשר ובבקר לחם ולא אפכא? ולא שניהם בבקר או בערב? ועוד למה ידעו כי ה' הוציא אותם בערב ובבקר יראו כבוד ה"ל כל אלה צריכים עיון רב.

וכשר בעיני לומר כי (י) מנהג האיש המפונק לאכול בשר ביום הואיל והבשר קשה להתעכל באיצטומכא ויזיק באידים אל המוח ויבלבל השינה כידוע. לכן כל איש ממזג רך יאכל בלילה מאכלים קלים להתעכל מהתענג ומרוך.

וביום הגסים וירבה אכילתו ביום מבלילה. אבל האיש העובד שחמרו גס ומזגו חזק יאכל בהפך מעט ביום שלא תצערנו האכילה הגסה וימנע מעבודתו וירבה סעודתו בלילה בהיותו פנוי ממלאכה.

וכן אמר שלמה (קהלת ה') מתוקה שנת העובד אם מעט ואם הרבה יאכל והשבע לעשיר איננו מניח לו לישון. כי האוכל לשובע נפשו בלילה תדד שנתו מעיניו מאידים העולים ממאכלו שעדיין לא נתעכל.

יא בהיות חום האדם נפוץ כלפי חוץ בשינה ודחוק לא יפעול כפעולתו בהקיץ. והאידים ההם בלתי מעוכלים יבלבלו מוחו ויבהילוהו חלומות רעים והרהורים רעים ויקיצוהו משנתו ואמנם זה באיש מעונג ועשיר שאיצטומכא שלו אינו מבשל כל צרכו.

אבל אינו כן באיש העובד שיבשלו קרביו כל אשר יאכל זהו אמרו והשבע לעשיר וגו' פי' אם העשיר יאכל בלילה לשובע נפשו לא יוכל לישון. ויש טעם אחר לפי שהעובד תמיד מאכלו מעט ואם יאכל הרבה פעם אחת לא יזיק לו והעשיר האוכל בכל יום לחמו לשובע אם יחזור ויאכל בלילה יזיקנו.

ואחרי הודיע אלהים אותך את כל זאת עוד הזהר כי איש אשר יצטרך לדבר לפני מלך ושר אין נכון שיאכל לצבות בטן להיותו אחרי האכילה מבולבל במעשיו ולא ידבר נכונה אלא יאכל מעט ודברים קלים. והנה ישראל כשהיו בעבודה קשה במצרים היו אוכלים מאכלים גסים בלילה כדרך העובדים וכשיצאו לחירות ולא עובדים עוד נצרכו לשנות מנהגם ולאכול הגסים ביום והקלים בלילה כדרך המעונגים והימים הראשונים יפלו.

מ"מ הואיל וכבר הורגלו במצרים כך לאכול מאכלים גסים בלילה ושנוי טבע תחילת חולי מעים צוה הי"ת שיאכלו גם עתה בשר בלילה שלא כדרך המעונגים ובזה יזכרו כי עבדים היו במצרים וידעו תמיד כי ה' הוציא אותם בזכרם ימים מקדם היותם עבדים. לכן בערב וידעתם כי ה' הוציא אתכם מארץ מצרים.

אבל ביום צוה שלא יאכלו אכילה גסה מלבד הנהוג מן העובדים עוד לטעם אחר שיצטרכו להיות מוכנים לראות כבוד ה' ולקבל פני מלך מלכי המלכים צריכים למדת הסתפקות ובלתי אל המן עיניהם לחם הקלוקל שאין לו מותרות ויהיה לבם פנוי על כן אמר ובוקר וראיתם את כבוד ה'. ולפיכך לחם בבוקר ולא בשר: וירב העם עם משה ויאמר תנו לנו מים ונשתה וגו' עד היש ה' בקרבנו אם אין: עדיין לא החזיקו ישראל אמונה שלמה בלבבם ועוד נסתפקו אם האותות והמופתים מעשה אלהים המה או אחיזת עינים כאיצטגניני פרעה ולא ה' פעל כל זאת על כן אמרו תנו לנו מים ונשתה ולא אמרו התפלל אל ה' ויתן לנו מים.

ועתה היו כאיש אשר לא שומע ואינו מכיר את בוראו. זהו אמרו מה תנסון את ה"ל כי לא יקרא ניסיון לשאול צרכם מים לשתות אם לא בחרו לנסות את ה' האם מים יוכל תת? על כו קרא שם המקום מסה על נסותם את ה' לאמר הישה' בקרבנו אם אין כלומר אם יש ה' בקרבם ובלבם ואם יש להם אמונה בניסי ה' אם אין ואם יאמינו או לא יאמינו? ויאמר ה' גל משה כתוב זאת זכרון בספר ושים באזני יהושע כי מחה אמחה את זכר עמלק מתחת השמים: לפי שכל דבר שאינו מצוי לנגד עינינו הכל נשכח הואיל וכח הזוכר אין לו עוד ממנו תמונה וציור גשמי המזכירו ובקל אדם שוכח הדברים שאינם כתובים בעט ברזל ורוח עברה בם ואינם.

ואם זרע עמלק היה מתקיים לפנינו כשאר האומות כבר היינו זוכרים פעולותיו וניסי ה' שעשה בהלחמו עמנו. אבל מפני שה' יתברך צוה למחות את שמו ולהכריתו מתחת השמים פחד ה' שנשכח כל תגמוליו וחסדיו שעשה עמנו נגדו.

הלכך אמר ה' למשה כתוב זאת זכרון בספר וגו' כדי שיזכור ישראל תמיד נס ופלא שעשה במלחמתו ולא תשכח מפי זרעו. הואיל ומחה אמחה את זכר עמלק מתחת השמים ויבוא זמן ועידן שלא יהיה זכר עמלק בעולם ומתיירא אני שתשכחו את אשר עשיתי לכם: ויבן משה מזבח ויקרא שמו ה' ניסי.

ויאמר כי יד על כס יה וגו': אחר מלחמת עמלק נכנס מורך בלב ישראל ממנו בידעם כי יצטרכו להלחם עמו בכניסתם לארץ כמ"ש (במדבר י"ג) עמלק יושב בארץ הנגב. וכאשר ימות משה ולא יהיו ידיו אמונה היאך ינצחוהו? על כן נתנבא משה ואמר לישראל שאין ידיו נוצחות או אובדות מלחמה.

אלא ה' הנוצח והמחליש. ואף אם לא יהיה משה עמהם בידיו ישימו בה' מבטחם וינצחוהו.

זהו כוונתו שבנה מזבח וקרא לו שם ה' ניסי פי' ה' הוא העושה נס שנצחתיו ולא אני. ואם תשעבדו לבבכם לשמים אתם גוברים.

והטעם כי יד על כס יה כלומר אל תבטחו בי שישבתי על כסא אבנים והרימותי ידי לומר שממני היתה ההצלה כי יד ה' עשתה זאת, כי יד על כס יה יד שהיתה על כסא שהיא סבת הניצחון לדעתכם הוא יה. וכל פעולתי בישיבה והרמת יד אינו אלא משל ודמיון.

וה' הוא הנוצח. והואיל ומלחמה לה' בעמלק מדור דור אל תיראו מפניו אף כי אחרי מותי: מלחמה לה' בעמלק מדור דור: איתא במדרש שאסף עמלק חיילים שלא נגזרה עליהם מיתה בשנה ההוא כפי חכמת המזלות ושלכך כתיב ויחלוש יהושע כי לא יכול להמיתם.

יהיה האמת כן או שככה נפל טעות במחשבת המון העם מבני ישראל. אומר אני כי על כן אמר להם משה מלחמה לה' בעמלק מדור דור כלומר שיערכו עמו מלחמה בכל דור ודור ואי אפשר שבדור אחד לא יהיו מוכנים למות וזה להבטיח ולרפאות שגגת דמיונם ופחדם: פרשת יתרו וישמע יתרו כהן מדין חתן משה: בראשית קרא יתרו בשלשה כנויים יתרו כהן מדין וחותן משה.

ואחר כך בשנים ויקח יתרו חותן משה ולא אמר כהן מדין. ואח"כ באחד ויחד יתרו.

ואחרי כן מזכירו תמיד בלשון חותן משה חותנו מבלי הזכרת שמו. חוץשתי פעמים לבד והם ויחד יתרו ויאמר יתרו ל והטעם לפי שבא מארצו עע"א ונתגייר.

וכאשר היה בארצו היה במחשבתו שמו ושם אומנותו העיקר. ולכן הביא שמה בתחילה יתרו כהן מדין כי זהו גדולתו אצלו בעת ההיא ולהיות שם חותן משה טפל לו הזכירו באחרונה.

וכשהרהר תשובה בלבו תלה עצמו במשה באמרו יתרו חותן משה ועזב שם כהן מדין אבל עדיין שם יתרו עליו בעצם וראשונה. ואחר שבא אל משה אמר אני חותנך יתרו ולא אמר אני יתרו חותנך.

עשה העיקר היות חותן משה ושם יתרו טפל. וכשנתגייר עזב לגמרי כל כנוייו ודבק בחותן משה לבד.

ואולם אמר ויחד יתרו ויאמר יתרו? כי נעשה בשרו חדודין לדברי חז"ל ולפיכך חזר לאחוריו עד שהוצרך לשוב כפעם בפעם אל יושר לבבו במדרגה ויקח יתרו חותן משה כבראשונה שתף שמו לחותן משה. ובאכלו לחם וזבחים לא זז משם עד ששב לאיתנו לאכול לחם עם חותן משה לפני האלהים חזר לצדקתו ועזב כל שמותיו: את כל אשר עשה אלהים למשה ולישראל עמו כי הוציא ה' את ישראל ממצרי': ולבסוף כתיב ויספר משה לחותנו את כל אשר עשה ה' לפרעה ולמצרי' על אודות ישראל ל צריך ליישב השנוי.

גם מה שכתב את כל אשר עשה אלהים למשה ולמשה לא עשה דבר? ובהשקפת העיון במה שדברו בזה המפרשים נכון לפרש כדברי מהר"י אברבנאל שפירש כי הוציא ה' את ישראל כמו כאשר הוציא. וראוי לזכור מה שאמרו חז"ל על יתרו שנעשה בשרו חדודין חדודין.

ואמנם יקשה מה קרוב דעת היה ליתרו עם המצריי' שהיה מיצר על אבדן ולא היו קרוביו או מיודעיו ובהפך ישראל היו קהל עדת משה חתנו וקרובי בתו? ואמרתי כי לא יהיה יתרו אוהב המצריים על חתנו ובניו ולא נעשה בשרו חדודין מאהבתן של מצרים אלא

מאהבתו את משה חתנו. ברצותו שכל הטוב ההוא אשר הטיב ה' לישראל יהיה בשביל משה ולא בשביל ישראל.
כי אם עשה היתי' הנסים והנפלאות לישראל בעבור משה נעשה יקר וגדולה לעצמו כי חתנו גדול בעיני ה' וכחו וזכותו עשה לו את החיל ההוא. הלכך מעיקרא יתרו כאשר שמע את אשר עשה ה' למשה כלומר בזכותו ולא בשביל ישראל כמו שאמר למשה ולישראל עמו פירוש לפי שהוא עמו.
כאשר הוציא ה' את ישראל ממצרים והכל לא נעשה לולי משה בחירו. אולם משה רבינו ע"ה ידע שהכבוד בא אליו בשביל ישראל (כדבר האמור בדברי חז"ל (לקמן ל"ב) לך רד כי שחת עמך רד מגדולתך וכו') ספר לחותנו את כל אשר עשה לפרעה ולמצרים על אודות ובשביל ישראל ולא בשבילו.
וא"ת מאין לך זה שלא עשה בשבילך הכלל לכך הוסיף את כל התלאה אשר מצאתם בדרך ירצה הניסים שנעשו להם בדרך המן והבאר והצילם ה' בעצמו וידי משה לא פעלו דבר שנאמר הנני ממטיר לכם לחם הנני עומד לפניך שם על הצור ואם כן הכל בזכות ישראל ולא בזכותי. וכששמע יתרו בדבר נעשה בשרו חדודין כי הורע בעיניו שהורע למצרים ולפחות לא עשה ה' הדברים האלה בשביל חתנו כאשר חשב.
ולכן אמר ויחד יתרו על כל הטובה אשר עשה ה' לישראל ולא אמר עוד למשה: ויחד יתרו על כל הטובה אשר עשה ה': ידוע כי רבים יחכמו להרע ולהיטיב לא ידעו. (א) ובזה יוכר גודל ה' כאשר מפי עליון לא תצא הרעות וכל מגמתו יתברך אל הטוב.
ואם ירע, ירע כדי להיטיב. כמ"ש (דברים ח') ויענך וירעיבך וגו' להיטיבך באחריתך.
ולפי שמשה ספר ליתרו הטובות שעשה ה' לישראל להצילם וגם הרעות שעשה למצרים. רצה יתרולהודיע למשה כי ראוי לשמוח על הטובה ולא על הרעה כי בראשונה תהי' גדולת ה' מפורסמת ולא באחרונה לכן לא אמר ויחד יתרו על כל אשר עשה ה' למצרים: ויאמר יתרו ברוך ה' אשר הציל וגו' מתחת יד מצרים: אתה ידעתי כי גדול ה' וגו': עלינו להבין ההפרש שבין המציל איש מן הרעה אשר תבוא במקרה והזדמן למצילו מן הרעה כללית מעפוש האויר וכדומה.
זאת ועוד אחרת בין המציל איש מן הרעה ישלחנה עליו איש אחר למצילו מן הרעה יביא הוא בעצמו על אחרים. כי להיותו אז בחרון אפו לנתוש ולהאביד לא יכול להציל ביום ההוא ולהכניס בלבו מדת הרחמנות תחת היותו אז ברוגז וחרי אף.
והנה במצרים הביא ה' המכות בדעת ובמחשבה על כלם. ועוד שלחם ה' בעצמו וזה הפלא ופלא.

כי יוכל להציל איש אחד מבין הרעה אשר הוא מביא בזעם ועברה על כל הארץ. זהו אמרו אשר הציל את העם מתחת יד ומכת מצרים מלשון (לעיל ט') יד ה' הויה.
ועתה ידעתי כי הוא גדול כי בדבר אשר זדו עליהם כלומר שהצילם בדבר הרעות אשר זדו ובמחשבתם באו עליהם ולא בשגגה וקרי: ויהי ממחרת וישב משה לשפוט את העם וגו': עד סוף הפרשה: רבים הקשו על הפרשה הזאת וכבר כל הערעורים נכוחים וישרים למוצאי דעת מ"מ גם אנכי לא אחשוך מלשאול א' כאשר אמר וישב משה ויעמוד העם ואין טעם למה נצטרך לידע אם עמד משה וישב העם או בהפך? ב' באמרו ויעמוד העם על משה וכי אפשר שידין משה שש מאות אלף רגלי כל העם מקצה ביום אחד ואם היו מקצתם היה לו לומר ויעמדו הבעלי דינים ולא העם? ג' במה ששנה את טעמו משה ואמר כי יבוא אלי העם לדרוש אלהים ולא אמר כי יבוא אלי לדין? ד' כי יהיה להם דבר בא אלי.
ושפטתי.
והודעתי וגו'. מילי מילי קתני.
והלא היה יושב לדין ולא ללמדם חוקי אלהים? ה' מה שהשיבו יתרו נבול תבול גם [אתם גם] העם הזה כי אם יתבבלל הוא על משא כבד לא ידענו הבלבול שיארע לעם ולהם לא יבוא אלא ענוי הדין שלא יוכל לשפטם מהר ולא שיבולו כעלה נבל שהיא פעולה תורה העמל והטורח? ו' ויהי אלהים עמך משמע שאם לא יקבל עצתו לא יהיה אלהים עמו ומאין ידע זה? ז היה אתה לעם וגו' והזהרת אתהם וגו' וכל זה אינו המכוון אצלנו כי בחרנו הישרת המשפט ולא דבר אחר להיות משה אמצעי בין ה' ובין ישראל ולהזהירם וכבר היה עושה כל אלה מקדם טרם דבר יתרו אליו? ח' אם העצה היעוצה אל משה היתה שיקל מעליו הטורח בבחירת האנשי' איך אתה ירצה שהוא יעשה את הכל הי' אתה לעם וגו' והזהרתה אתהם וגו'? ט' ושפטו את העם בכל עת אם כן לא ישפוט משה וזאת לא תקרא להקל מעליו אלא הסרה מכל וכל ואיך אמר ונשאו אתך? י' אם את הדבר הזה תעשה וציוך אלהים ויכלת עמוד מה יצוה אליו ה' אחר העשייה? י"א ויכלת עמוד וגם כל העם הזה היה לו לומר ולא תבול אתה והעם או תוכל לשאת אתה והעם כדברי' הראשוני'? י"ב כאשר משה עשה כדברי יתרו אינו מזכיר כי אם דבר המשפט ולא מן החוקים והתורות ולא שאל משה באלהים כאשר אמר לו חותנו? ואם עשה הכל אלא שלא חשש הכתוב להזכיר אם כן לא יזכיר גם דבר המשפט ודי שיאמר ויעש כל אשר אמר? אמנם כבר ידענו כי משה ציר נאמן על פיו יבואו החוקים והתורות אשר יצוה ה'.

ובאמת צריך להבדיל בין הרב המלמד לאדם דעת. ובין הדיין הדן דין אמת לאמיתו ומשקיט דברי ריבות.
ובין המלך המיישר ומנהיג את עמו וסובל עליו טרחו ומשאו בהנהגתהמדינות. מלבד שומו על לבבו להאכילם ולזונם.
כאשר עשה משה במן בשליו במים ובבשר. וכבר ידענו כי שלשתם היו על משה הות היה מלמד לישראל דעת כמו שאמרו חז"ל תורתו אימתי נעשית.
והוא היה שליח בין הית' לישראל למלאות שאלתם ובקשתם. וגם הוא הדיין הדן את העם ככתוב.
וידענו שהישיבה קשה לתחתוניות ועמידה קשה ללב. והנה כאשר יתרו ראה משה יושב כל היום וכל העם דרך כבוד עומד על רגליו כל היום כלו.
הוקשה לו כי מזה יסובבו חליים על שניהם על משה מרוב ישיבה ועל העם מרוב עמידה.
וז"ש נבול תבול גם אתה גם העם.
השיבו משה כי לא על הדין לבדו הוצרך לישב אלא על שלשת הדברים והוא אינו מכריחם לעמוד לכבודו אלא לפי שהם צריכים לו אלו לשאול מאת ה' כמו שאמר לדרוש אלהים אלו לדין שנאמר ושפטתי ואלה ללמוד תורה כמ"ש והודעתי וגו' ולא שיבואו כלם לדין לפניו. וכאשר שמע כזאת הופלא בעיניו כי איך יעשה משה שני הפכים כאחד כי אלו היה בא לדון היה לו לישב ואם היה לו לשאול מאלהים היה נצרך לעמוד על רגליו ואיך ביחד ישב ויעמוד? זהו אמרו לא תוכל עשוהו לבדך ובהכרח צריך אתה לישב תמיד לדון ולא יהיה לך פנאי לדרוש אלהים.
על כן לכה איעצך ובזה יהיה אלהים עמך פירושו תוכל לשאול גם באלהים כאשר תחפוץ. ולא תהיה טרוד עם העם תמיד.
והוא שתשמור לך השאלה באלהים והלמוד אבל המשפט תסיר ממך מכל וכל ותחזה מכל העם אנשי חיל. וזהו שאמר היה אתה לעם מול האלהים וגו' על השאלה באלהים לצרכם והזהרתה אתהם וגו' על הלמוד אבל לדין ואתה תחזה באופן שיקלו מעליך דבר המשפט ואם את הדבר הזה תעשה שתעזוב הדין תמידי וציוך אלהים ויכלת עמוד יארע לך שאם יצוך אלהים וידבר עמך תוכל לעמוד מפניו ולא תצטרך להיות תמיד בישיבה כאשר עד הנה.
וגם כל העם הזה על מקומו יבוא ויוכלו לישב במקומם ולא יעמדו כל היום. לכן משה לא בחר אלא אנשים לדון ולא הזכיר מהחוקים והתורות כי נשאר עליו המשא הזה כבראשונה.

על כן בפרשת דברים כתוב ואצוה את שופטיכם וגו' לא תכירו פנים במשפט ואצוה אתכם בעת ההיא את כל הדברים אשר תעשון ויפלא לדעת מה המה הדברים? ואם כוונתו כדברי רש"י בעשרה דברים שבין דיני ממונות לדיני נפשות היה ראוי זה הציווי אל הדיינים עצמם ולא לישראל ל ועוד למה אמר כלשון הזה כל הדברים? אלא להורות כאשר אמרנו שכאשר מנה השופטים על העם לדון הקל מעל משה דבר המשפט באופן שאז היה יכול ללמדם תורת ה' כראוי.

לזה אמר כאשר ציויתי את שופטיכם לשפוט אתכם ואמרתי להם שמוע בין אחיכם וגו' ובזה ניתן לי פנאי ללמד אתכם את החוקים ואת התורות ואצוה אתכם את כל הדברים אשר תעשון: כי יהיה להם דבר בא אלי ושפטתי בין איש ובין רעהו: ולא אמר בדקדוק הלשון כי יהיה להם דבר יבואו אליי? כי מדרכי ה' יתברך שידין האדם בצדק וביושר להיותו אדם ולא כחטאו לנגד ה' כי אז העונש יהיה בלתי בעל תכלית.

ולפיכך הנוגע בדבר לא ידון כי לא יפשוט בצדק. אמנם מרע"ה היה בו מדעת קונו.

ואע"פ שידין דבר הנוגע לעצמו מ"מ יחתוך הדין כאלו הוא ריב בין שני אנשים ואין לו בהם קירוב דעת וחבה. על כן אמר כי יהיה להם דבר בא אלי שהדבר בא לעצמי ונוגע לי ואני הוא הבעל דין.

מ"מ ושפטתי בין איש ובין רעהו אעשה עצמי כאלו הדבר אינו נוגע בי וכאלו הוא דין בין איש ובין רעהו. והודעתי להם חוקי האלהים.

שמנהגו לשפוט דיני האדם בלי משוא פנים אף אם יחטאו נגדו ובלי הטיית הצדק:יראי אלהים אנשי אמת. פירוש יראי אלהים באמת ולא צבועים מראים עצמם כיראי אלהים ותחתיה תעמוד הבהרת: ויחן שם ישראל נגד ההר: יפלא מה שאמר ויחנו במדבר וחזר ואמר ויחן שם ישראל גם מה שלא אמר פעם אחרת ויחנו כבראשונה אלא ויחן ל אמרו במדרש רבה ויחלום והנה סולם רבנן פתרי ליה בסיני והנה סולם זה סיני מוצב ארצה ויתיצבו בתחתית ההר.

נראה שליעקב אבינו נראה בחלומו מעמד הר סיני. וכאשר פירש הרב בעל יפה תואר. אף ישראל בבואם לסיני חנו במדבר להתבודד כדרך כל מבקש ה' לימוד ועיון בתורתו. כאשר אמר דוד (תהלים קי"ט) ואתהלכה ברחבה כי פקודיך דרשתי רצונו שילך ברחבה בארץ לא עבר בה איש ללמוד פקודי ה'.

ככה עשו ישראל. ונתן הכתוב טעם לפעולתם כי גם יעקב עשה כן ויחנו המה במדבר הואיל וגם ישראל אבינו חנה שם ימים מקדם נגד ההר והתבודד במחשבתו במעמד הר

סיני: ומשה עלה אל אלהים וגו' עד לך אל העם וקדשתם היום ומחר וגו': מה מאד יפלא הכפל כה תאמר.
ותגד.
אלה הדברים אשר תדבר. לבית יעקב.
לבני ישראל. וישב משה.
ויגד משה? ולמה בתחילה בית יעקב ואחר כך בני ישראל? מעיקרא וישב ואח"כ ויגד? ומה ענין ויגד משה להיותו תשובה על מה שאמר לו ה' הנה אנכי בא אליך בעב הענן? ומה ענה אותו ה' לך אל העם וקדשתם? אולם באמת (ב) שאין לאדם לצפה תשלום גמול על מעשיו ולא ישמש על מנת לקבל פרס אלא יהיה מורא שמים על פניו ויעשה לשם שמים לתכלית עבודת אדון הכל ומחשבתו לפעול טובה ולא לקבל שכר.
ג ואמנם הדבר הזה אין לדרוש להמון כי רבים מעמי הארץ בשמעם יאמינו שאין עוד להם שכר בעמלם ויצאו למינות אבל ליחידי סגולה זה ברור ומבואר וידעו כי כל עמל האדם להתדבק בקונו ושכל מה שברא הקדוש ברוך הוא לא בראו אלא לכבודו ושהגן עדן והגהינם וכדומה הן הנה דמיונות להתפעל בהם הסכלים ושאין השכר כי אם הטוב הצפון הנצחי אשר עין לא ראתה אלהים זולתך.
ולפיכך אין בכל תורת משה דבר מזה באשר הוא לשבר את האוזן ולהמשיך את לב העם בדבר שהיא חמדה להם ואיך תדבר תורת ה' דבר שקר וכזב חלילה על כן לא דברה תורה כלשון בני אדם דבר מזה אלא הובא הטוב הצפון זעיר שם זעיר שם מגלה טפח ומכסה טפחים יבנוהו השרידים אשר נגע אלהים בלבם.
וידוע כי בית יעקב יקראו זקני העם ושוטריו הדורשים תורת ה' ובני ישראל יכונו שאר העם. ולפי שראוי לנטוע בלב המאמינים אמונה כזאת ביום מתן תורה ביום כרות ברית את ישראל ואל ישעו בדברי שקר ויהיו ראויים לקבל שפע ה' ושכינתו בתוכם.
לכן אמר ה' למשה שיגלה סוד הזה לכל העם טרם יקבלו התורה אמכם לבית יעקב המוקצים שבעם והמה חכמים מחוכמים יאמר זה בפירוש בלשון אמירה רכה ודרך חיבה כי כבר יקבלו הדבר בסבר פנים יפות אבל אל בני ישראל יתר העם צריך הגדה ופירוש להודיעם האמת ואמר בלשון הגדה כי קשים בעיניהם הדברים כגידים.
וז"ש אתם ראיתם וגו' כלומר אתם ראיתם שככחי אז ככחי עתה ויש בי כח לעשות חיל להמית ולהחיות להעניש במצרים ולתת שכר לכם. חלף עבודתכם ואשא אתכם על כנפי נשרים וגו' אולם אין הכוונה והתפלותלכל אלה אלא אם תשמעו את בריתי וגו' הנה שכרכם אתכם והייתם לי סגולה וגו' שהוא הדביקות בו יתברך.

וזהו אתה תדבר אל בני ישראל שהוא להם דבור קשה ולהבינם זה באשר אינם יודעים מהו הטוב הנצחי. ומשה שם הדברים בתחלה לפני הזקנים ולא הספיק לגמור הדבר עד שענו כל העם וגו'.
הנה חשב משה והאמין בדעתו היות זה מאת ה' מן השמים דרך פלא. להסב לב כל העם יתד לדבר כדברים האלה טרם ישכילו את אשר יאמר להם.
זהו אמרו וישב משה את דברי העם אל ה' כלומר המענה הזאת חשבה משה מאת ה'.
לכן כאשר אמר לו ה' עוד הנה אנכי בא אליך וגו' הואיל וידע בוחן כליות שישראל ענו בטוב לב.
אבל לא מידיעה הדבר על בוריו וצריכים א"כ עוד למוד. לפיכך אמר למשה לבא בעב הענן בעבור ישמע העם.
אמנם משה בגלל כי לא הביא דבריהם וחשב שהמה השכילו הדבר על מתכונתו וכבר מוכנים ועומדים באמונה שלמה. על כן ענה אל ה' תשובתם לאמר כל אשר דבר נעשה להגיד כי אין צורך עוד ללמדם באשר כבר יודעים מהו השכר הנצחי וייטב בעיניהם הדבר.
עד שהוצרך היתי' להבינו כי אין הדבר כמחשבתו אלא עדיין צריכים הם ללימוד ותיקון כי לא ידעו. ואשר אמרו ענו בלי ידיעה הלכך לך אל העם וקדשתם עוד: ועתה אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי: אמרו חז"ל בשעה ששמעו ישראל מפי הגבורה אנכי היו למדין ולא שוכחין כיון שאמרו אל משה דבר אתה עמנו חזרו להיות שוכחין כששמעו לא יהיה לך נעקר יצר הרע מלבם וכשאמרו דבר אתה עמנו וכו' חזר יצר הרע.
למדנו מדבריהם שאלו שמעו כל הדברות מפי היתי' ולא ע"י שליח היו משמרים את כל התורה תמיד. ואמנם דבר אלהים אם שמוע תשמעו בקולי ירצה מפי ולא מפי משה תשמרו את בריתי ולא תסורו ממנו לעולם: עלות בהר ונגוע בקצהו כל הנוגע בהר מות יומת: ועשו סייג לתורה.
אל תגעו בקצהו לפי שהנוגע בהר מות יומת: והר סיני עשן כלו מפני אשר ירד עליו ה' באש: שלא כמדת העולם יעלה העשן השמימה ממעל לאש. ועתה בהפך.
ה' באש על ראש ההר וכל ההר בעשן האש למעלה והעשן למטה: רד העד בעם וגו': פירשנו בפרשת משפטים: לך רד ועלית: צריכה ירידה לעלות (ד) שאין אדם עולה לגדולה אם לא קדם לו צרה כמבכירה ולא יתרומם כי אם מתוך השפלות. ראיה לדבר ישראל במצרים מרדכי בשושן יוסף לפני פרעה וכן כלם.

גם אנחנו לא ניגאל מן הגלות הרע והארוך הזה עד לא נהיה בתכלית הבזוי והלחץ. וזהו מחוק שופט צדק ה' צבאות שמו ככתוב (תהלים ע"ה) כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים.

שאין דרכו כדרך בשר ודם שלא ירים אחד אם לא ישפיל אחר כי אין לו משלו ומה שהוא נוטל מזה נותן לזה. אמנם הית' לו העושר והכבוד ולכן לא יגביה אדם לרום ההצלחות אם קודם לא ישפילנו.

והוא מקימי מעפר דל. וזהו כוונת הכתוב הואיל ואלהים שופט כך מנהגו כי זה ישפיל ואותו האיש עצמו ירים אחר כך:אנכי ה' אלהיך וגו': מה שלא צוה ה' בראש וראשון להאמין שיש מצוי ראשון וסבת הסבות? (ה) הטעם שזהו דבר יגזרנו השכל והמופת יכריח להאמינו בלתי צווי אם לא יהיה החושב סכל ופתי.

אמנם מה שהיה ראוי לערער על השגחתו בתחתונים כי הדעת לא תסבלנו. ולכן תחלת דבר ה' להזהיר על זה באמרו ראו עתה כי אני אני הוא אשר הוצאתיך מארץ מצרים בהשגחתי עליכם.

ואח"כ ראה להזהיר (ן) שלא יאמינו שהוא יפעול על ידי אמצעיים כוכבי השמים וכסיליהם אלא הוא בכבודו ובעצמו וז"ש לא יהיה לך אלהים אחרים על פני פירוש שלא יקבלו לאמצעיים דברים אחרים על פניו ירצה העומדים לפניו שהם הסבות השנייות הבאות אחריו כידוע. והנה הדברות האלה כלם לעולם צורך בהם ובלתם לא יכול להתנהג האדם.

על כן הובאו אלה לבדם אשר יעשה אותם האדם וחי בהם בקבוץ המדיני והנהגת עצמו וביתו. והמצות הבאות בתורה כלם פירוש עשרת הדברים וסייגים להם כאשר תראה בנקל.

ולפי שעיקר תגבורת היישרת האדם והעותו אל הדרך הטובה הוא אם יאמין שיש אלוה משגיח בפרטים ישלם גמול לטובים ויעניש הרעים. על כן הדבור הראשון הזהירנו הדבר הזה.

ואם יחשוב האדם כדעת המשובש שיש למערכות השמים כח לעשות חיל להטות בני אדם ולהדריכם על מעשיהם כאשר יאמרו חכמי המזלות. תביאנו האמונה הזאת לחשוב נגד המכוון הלזה כאשר יוסר בדברים האלה רשות האדם ואם לא יפעל ברצון אין לו שכר ועונש על מעשיו כאשר נאריך בס"ד בפרשת שופטים.

לפיכך בא דבור השני להסיר מלבנו זאת הפנה ושאין כח לכוכבי השמים להשפיע בדברי האדם. לכן לא תעשה לך פסל וגו' אשר בשמים ממעל וגו' להאמין שמהם יארע דבר מן הדברים הבאים עלינו כי זה לך חזון שוא ותפל.

בלתי לה' לבדו וכי יהיה להם דבר בא אלי כי אנכי ה' אלהיך אל קנא ואני הוא המעניש והמטיב לאיש כמעלליו ולא המזלות. (ז) וכי ישאלך לבך לאמר מדוע יבוא עונש לאיש נראה בעינינו אינו ראוי ליענש ושכר לאיש לא טוב ל לפי שאני פוקד עון אבות על בנים וגו' ועושה חסד לאלפים ולא שיהיה האיש ההוא נולד במערכת טובה או רעה.

וכאשר יתעצם בשכלנו שאלוה העולם פועל בנו כל פרטי הדברים אין עוד מלבדו יצא לנו מזה שנצרכנו לשנות לבבנו אליו בכל משאלותינו ובכל חפצינו. ואמנם הורגלו הדורות ההם בזדון לבבם ככל הגוים להכריח הכוחות העליונים בתבל פיהם ובטלסמאות כי חשבו להוריד השפע העליון עליהם להיטיבם או להרע לזולתם.

כאשר תביט בוגדים בעון העגל (לקחן ל"ב) עשה לנו אלהים אשר ילכו לפנינו. כי הגוים אל מעוננים ואל קוסמים ישמעו.

וכשנאסר זה לישראל מן הטעם שאין כח בהם ואין ממש בחילם. על כן פחד ה' שיאמינו ישראל לעשות כמעשיהם כפעם בפעם אליו (ח) להכריח ה' יתברך בדמיונם להתחבר אליהם ולהשפיע מטובו כאשר יחפוצו.

וזה יעשו בכח שמותיו הקדושים כאשר יזידו קצת פריצי עמנו לעשות. גם זה בא הכתוב לאסור איסר על נפשם.

כי אולם אף אם פעולתם תהיה לבטלה כי אי אפשר להכריח אדון העולם מ"מ יהיה חסרון בכבוד ה' להשתמש בשמו ולחשוב להכריחנו לשעול דבר נגד רצונו. ע"כ אמר לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא כי אמנם לא ינקה ה' ולא יעשה כרצון איש ואיש אשר ישא את שמו לשוא ויחשוב להפעילו.

ובצווי הזה כלולים ג"כ כל שבועות שוא ושקר כאלו ירצה הנשבע להכריח הדיין לעשות כדבריו ועד האלהים יבוא דבר שניהם להצדיק הרשע ולהרשיע את הצדיק מה שהמשפט אשר לאלהים הוא לא יאבה ולא יצוה לעשות וכל זה ליטע בלב ההמון בשורש קיים יכולת האל והשגחתו כי זה כל האדם ואין קבוץ המדיני יכול להתקיים אם לא קדם הדעת הזה ולא נשרשההאמונה הזאת בלב העם.

כי אולם כשיסתפק האדם בהשגחת ה' להענישו או ליתן שכרו איככה ישמור קבוץ המדיני ואין דעתו אלא לגזול ולגנוב ולרצוח כאשר ייטב בעיניו להשתדל לעשות חיל הון ועושר למען הרבות "שיש לאכול ולשמוח כל ימי חייו? וכל זה איננו שוה אם נאמין

שהעולם קדום ולא נברא כי אז נבוא להכחיש פעולת הבורא כאשר הארכנו בפרשת בראשית.

על כן אחר זה הביא הית' אמונת חידוש העולם בשמירת השבת כמ"ש כי ששת ימים עשה ה' וגו' ואין למוד והוראה על בריאת העולם בלבבנו כשמירת השבת. ולאמת הענין גם לדורות ציונו על כבוד אב ואם (ט) וכשנכבד הורינו ומולידינו נבין מסדר והשתלשלות התולדות זו למעלה מזו שבהכרח מוכרחים אנו להגיע אל מוליד ראשון ולבוא עד תכלית בריאת העולם באופן שהשביתה בשביעי סימן אצלנו לבריאתו אמנם התולדה הוא מופת נוצח עליו אין להשיב.

הנה כאשר ידענו שה' יתברך משגיח בתחתונים ופועל לבדו בעצמו כרצונו והוא ברא תבל ומלואה ראוי אם כן ליתן בו סדר נכון לקבוץ המדיני לבל ישחיתו ואיש את רעהו חיים יבלעו (ר) כי אמנם ראה אלהים בעולם הגלגל חוזר באנשים מן העוני והעושר ושאין קיים בו השווי כדברי ליקורגו"ס היוני במדינת שפארט"ה אשר בחר שיחיו כל העם מקצה כקטון כגדול בסדר א' מן התמחוי ואין לאחד יתרון על חבירו.

אולם ראתה החכמה האלהית שאי אפשר להכריח הברואים בדבר הזה ולא יחדל אביון מקרב הארץ. וגם תורת ליקורגו"ס לא התמידה זמן רב.

והואיל ולה' הארץ ומלואה לו הכסף והזהב לאשר יחפוץ יתננו לשום שפלים למרום והגבוהים ישפלו ועוד כל ימי הארץ זה שוע וזה דל. על כן הוצרכנו להתלמד ולהזהר במה שיהיה נאות לקבוץ המדיני שלא לכנוס בתחום חבירו ולא להסיג גבול זולתו שלא לגנוב את שאינו שלו ולא לנאף אשת רעהו כי אין לך גניבה גדולה מזו ולא לרצח דמים כי ינצו אחים יחדיו להיות האדם בהול על ממונו ולזה תאכל חרב ולריב ומצה יקימו.

ולפי שלא יזיק אדם זולתו לקחת מה שאינו שלו אלא בשלשה דרכים או שיגע בגופו או בכבודו או בממונו ע"כ נכתבו שלש אזהרות אלה ולא יותר. והוסיף לא תענה להביא המזיק ע"י אחרים כי כמו שהמעיד עדות שקר עובר ומתעבר על ריב לא לו כן השולח להרוג ולגנוב ע"י אמצעי באופן שנכללו באלו הארבעה מאמרים כל מיני היזק בין בידו בין ע"י אחרים.

ולפי שלא יבוא אדם לגזול לנאף ולרצוח אלא בחמדו את שאינו שלו ואוהב כסף לא ישבע כסף עד כי יחמוד לקחת משל רעהו אף שלא כדין. על כן השלים הית' דבריו בלא תחמוד.

וכפל בו פעמים שלש להיות האזהרה הזאת עיקר גדול בקיבוץ המדיני. ומי שלא יחמוד דבר מן הדברים האסורים לא יחטא ולא יעשה פעולה נגד השווי והמשפט.

הנה תראה כי ישר דבר ה' וכל דבריו אמת וצדק להיישרת חיי האדם בעולם השפל. וכל מה שיאמר בתורה מן המצות כלנה כאחת תוכללנה תחת הכללים האלה ואחת מהנה לא נעדרה כאשר תראה מעצמך ואין להאריך: אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים: אשאל ואנסה מהו שבכל התורה פעמים רבות דקדק הקב"ה לומר שהוציא אל ישראל מבית עבדים והיה די שיאמר ממצרים וידענו שהיו שמה עברים ואם ירצה לזכור מה שהיה שמה היה נוח לומר מהיות להם עבדים ל ואמרתי בזה שרצה הקב"ה להודיענו גודל החסד שעשה עמנו כי מאחר שהיינו עבדים במצרים הנה היינו עבדים לעבדים שכל מצרים עבדים הם על בלי היות להם אחוזה בארץ ככתוב (בראשית מ"ז) ונהיה וגו' עבדים לפרעה.

ועוד היום בגלותנו משעבדים אותנו בדבר הזה ולא יתנו לנו רשות לקנות קרקע בהחלט כי זהו אצלם סימן עבדות. וידוע כמה מהגרעון והחרפהלהיות עבדים לעבדים (יא) כי אמנם מי שנהיג לעבוד ביותר אכזרי הוא לא ירחם קשה ורע מעללים כמו שמרגלא בפומייהו בחוצות אל תעבוד למי שעבד.

על כן צוה ה' יתברך שלא ימכרו ישראל לעבדים לפי שהוא הסירם מעבודה היותר שפלה שהיא היות עבדים לעבדים והביאם לעבודה היותר נכבדת להיות עבדים לאדון שאין עליו אדונים באמרו (במדבר כ"ה) כי לי בני ישראל עבדים והואיל והוצאתי אותם מארץ מצרים רצונו מעבדי עבדים לא ימכרו ממכרת עבד ולא יהיה להם עוד אדון שהוא עבד.

כדבר הזה רצה הקב"ה באמרו אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים שהיא בעצמה בית עבדים וא"כ לא יהיה לך אלהים אחרים על פני פירושו כמו לפני רצונו שלא תקח עליך אדון שהוא עבדי ואני עליו: פוקד עון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים לשנאי ועושה חסד לאלפים וגו' ראה ראינו (יב) על הרוב מזג אדם ומדותיו ואופן הדרכתו ירדפו אחרי מזג ומדות הוריו.

רצוני שאם האב יהיה בעל דברים ארך אפים או בעל מדות מגונות וכיוצא כן על הרוב יהיו בניו יוצאי ירכו. ואלו הן מן הדברים שהאב מזכה או מעניש את הבן על לא חמס בכפיו ועל הוריו תלונותיו.

כי אמנם כשיהיה אבי המשפחה דרך משל איש בעל תחבולות נבון לחש או תהיה לו מדה מן המדות להרע או להיטיב ככה כל יוצאי חלציו (יג) אם לא כי בהתערב זרעו עם זרע האשה שאינה בדומה לו יועיל מאד למזג הענין ההוא באופן שלא תהיה לבנו המדה

ההיא בהתחלט אלא במיצוע. וכשבנו גם הוא יקח לו אשה שאינה כמדותיו תועיל גם כן אל הבנים הנולדים מהם להקטין עוד בהם האיכות שנשתרש באבותיו.
עד כי אם לא ירעו ולא ישחיתו דרכם להתחבר בנשים שאוחזות מעשה בעליהם בידיהם.
אחר דור שלישי יאבד בנולדים האיכות ההוא הרע.
וזה נתברר לעין הכל בתולדת הדורות. (יד) ולפי שהתולדה במדה פרטית מן המדות הרעות הוא עונש אל האדם וההפך בהפכו.
לא שיהיה נתון לעונש אלא בצדק אל הנער היולד אלא שהוא דמות עונש אליו על כי יצטרך כשיגדל להתלחם ולהתאזר על מזגו לנצחנו. כי זה כל האדם.
ואין איש נולד שלא תולד עמו תאוה והרדפה אל המדה מן המדות הרעות ואמנם זה לטובתו כאשר נאריך בפרשת שופטים בס"ד. ומ"מ נחשבנה רעה הואיל ואין כל אדם יכול לעמוד בנסיון (טו) ויהיה רע מחבירו מי שתשיגנו תאוה רעה מתאות חבירו ומי שתאותו רבה על של חבירו.
ד"מ מי שנולד במזג נוטה אל הזוללות יש בו רע במעט חכמות ממי שתאותו אל הזנות ויותר רע המרצח ורודף כעסים ויותר מי שיתאוה ע"א רצוני שיהיה לו בלבול הדעת ולא יאמין בסבה הראשונה או יחשוב היותה דבר נברא. באופן שיש לאדם לבקש רחמים שיולדו בניו במדות ממוצעות ושיש בהנה מעט מהרוע.
ועל כי ע"ז הוא עון פלילי מכל עבירה שיעשה האדם הזהירנו ה' יתברך שנתרחק ממנה הרחק גמור גם להשתחוות להן ולפנות לעובדיהם פן נקנה איכות הרע ההוא בנפשותינו ונחלק ממנו לבנינו הואיל וה' יתברך דבר וצוה שישתרגו מדות האדם עד דור רביעי.
וזהו כוונת פוקד עון אבות על בנים על שלשים ועל רבים לשונאי (טז) כי שונאי ה' במדותיהם הרעות יניחו יתרם לעוולליהם עד דור רביעי כמנהג.
אולם במדות הטובות הבטיח ה' יתברך לעשות חסד עמנו לפנים משורת הדין ושהמעשים הטובים שבאנשים השלמים לא יספו ולא יתמו מזרעם לעולמי עד וכמאמרם ז"ל [עלן ישעי' נ"ט) לא ימושו מפיך וגו' מעתה ועד עולם. וזהו דרך חסד ומדה טובה מרובה על כן אמר ועושה חסד לאלפים לאוהבי וגו' ולא אמר פוקד זכות אבות על בנים וגו' כי זהו חסד באמת.
הבט ימין וראה אמרם ז"ל כאן כשאוחזים מעשה אבותיהם בידיהם כי אמנם הקושי מבואר בדבריהם כי אם הבן יעשה און ומרמה כדמות אביו ענוש יענשהבן ההוא על מעשיו בצדק ומשפט ולא על מה שעשה אביו. היתכן שאם הבן ילוה מנה והואיל ואביו גם הוא לוה מנה יתחייב הבן לשלם מאתים ל זהו עול ועיוות הדין מבואר! ועוד בלשון

שתפשו כשאוחזין ולא אמרו כשילכו בדרכי אבותיהם ל אלא הרצון כמו שפירשנו שתופשין מבטן ומהריון מזג ומדות אבותיהם ועל כן הבן על הרוב יענש להיותו עיור ופסח כחוש עז פנים וידוע חולי וכיוצא ממזג אביו כמו שאמרנו: ואגב דאתא לידן הדרוש הנאות הלזה אמרתי אגלה אזנך כי אם אמת הדבר שהבן על הרוב ישיג מזג אבותיו.

מדוע אנחנו נביט (יז) בוגדים אנשי לצון וכסילים בנוהג יולידו בנים חכמים ומשכילים ובהפך איש נבון ובעל שכל יולדו לו בנים פתאים בל ידעו מה? אחשוב הטעם בידענו שבהריון ותולדה תפעול מאד המחשבה והדמיון ברגע המשגל. כי אולם המחשבה תניע הרוחות שבדם לעשות כרצון איש ואיש החושב והמדמה כאשר אמרנו במקום אחר.

ואם יחשוב האדם באותה הפעולה בדברים הנאותים לנפשו ושיעשנה לתכלית התולדה להקים זרע יצא ממנו ולד כשר. ואם יחשוב בדברים המגונים לתכלית המשגל לתור אחרי עיניו ולבו ויצרו התוקפו אי אפשר שיצא ממנו אלא ולד פגום נולד באיכות הרע הנחשב.

ולפי שעל הרוב האנשים הכשרים לא יפרצו גדר לזנות באשת זנונים אשה נכריה על כן בהדבקם עם נשותיהם יבקשו לגדור עצמם במותר להם ולהשביע יצרם המתגבר עליהם באופן שהנולד מן המשגל ההוא יקנה איכות המחשבה הרעה ההיא ויולידו רעים וחטאים או סכלים. ובהפך האנשים עם הזונות יפרדו לא ידבקו בנשותיהם אלא בחוזק יד ולבם אין נכון עמהם לא להכניע יצרם כי לא ישרו בעיניהם כי אם להקים זרע יירש נחלתו ועל כן יולד ממנו לפעמים איש ישר ונקי לדמות המחשבה שהיתה לו בפעולתו: כבד את אביך ואת אמך למען יאריכון ימיך: כבר אמרנו טעם כבוד הורים לזכור בזה תמיד לנגד עינינו חדוש העולם.

אולם עוד לפשוטו הכרח אמיתי. כי אמנם מסיק בגמרא שנוח לו לאדם שלא נברא.

וא"כ אין ראוי לתת תשואות חן וכבוד להורינו שהולידונו אדרבה היה לנו לשנוא אותם ולבזותם כי הביאונו אל החיים העכורים ומכוערים האלה. (ובעונותי צרות לבבי הרהיבו והשיאוני להיות כותב בדמע כי נפקד ממני בני בכורי הר"ר גרשם תנצב"ה משיב נפשי בן י"ז שנים אשר בעודו ילד חבר ספר יד חרוזים והייתי מובטח בו שיורה הוראות בישראל והלא כמה יגיעות יגעתי וכמה הרפתקאי עדו עליה עד שבא לכלל ישוב לשתות כוס התרעלה ביסורים קשים ורעים עד שובו לעפרו.

והנני מצדיק עלי את הדין כי הביאותיו אל מקום הרע הזה עולם חשך וצלמות מעוף צוקה ואפלה ורבים מכאובים. והיה לי לבחור בתורת ה' לשעשועי כבן עזאי והעולם יתקיים ע"י אחרים).

לכן הוצרך הכתוב לצוות כבד את אביך. כי לולי מצותו בהכרח היה ראוי למאסם על זה ועכשו נאמר שאי אפשר להכלימם כי כן צוויתי.
ואמנם נתן גם הטעם לכבדם כדי שאם נזקין גם אנו בנינו יכבדונו באמרו למען יאריכון ימיך על האדמה כאלו אמר למען יכבדוך בניך כשיאריכון ימיך: אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם: לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב לא תעשו לכם. מזבח אדמה תעשה לי וגו': להבין דברי הפסוקים צ"ל כי רצה הקב"ה להראות לנו ענותנותו במקום גדולתו ואמר להם אתם ראיתם כי מן השמים מקום רם ונשא דברתי עמכם קרוצי חומר ולא גבה לבי ולא רמו עיני לאמר איך אדבר עם בשר ודם רמה ותולעה.
ולפיכך איני רוצה שתכבדוני בזהב ובכסף כאשר יעשו לאלהים אחרים ואתי לא תעשו לא אלהי כסף ולא אלהי זהב אלא מזבח אדמה דבר הגרוע שבנמצאות. וגם אתם ממני תראו וכן תעשו שלא תחפצו ברוממות לב ובמשכיות כסף כל כלי חמדה והואיל ולא תעשון אתי בשבילי אלהי זהב אם כן לא תעשו לכם מכ"ש: פרשת משפטים אם אדוניו יתן לו אשה וילדה לו בנים או בנות האשה וילדיה תהיה לאדניה: הן אמת כי (א) כאשר יקח אדם אשה שלא כרצונו אלא יתנוה לו שלא מדעתו אין זיווגן עולה יפה על כן אמר אם אדוניו יתן לו אשה ר"ל ולא מאהבתו אותה יצא לו מזה שהאשה וילדיה תהיה לאדוניה ותקרא על שמו ולב בעלה אין נכון עמה כי היא לא אשתו והוא לא אישה ולבסוף יעזבנה והוא יצא בגפו: אם אמור יאמר העבד אהבתי וגו' לא אצא חפשי: אינני רוצה לצאת היה לו לומר ל והנכון (ב) שהאהבה מסרת האדם מדעת קונו ויוציאנו מרשות עצמו.
כמאמרם ז"ל הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם. רצו בזה כי אלו ג' מדות וביניהם התאוה שהיא האהבה בשנוי השם מוציאות את האדם מן העולם כלומר מוציאות אותו מדעתו ומרשותו בעולם הזה וימת לבו בקרבו והוא היה לאבן.
כי לב האוהב בדבר הנאהב וישעבד עצמו לו. ואז יהיה בן חורין וברשות עצמו כשיעזוב אהבתו.
על כן יאמר העבד אל אדוניו אל תשלחני מאתך כי אהבתי וגו' ואם כן בודאי לא אלא חפשי לעולם ותמיד אהיה נקשר בעבותות אהבה אל מה שאהבתי אף אם אלא מביתך: ורצע אדוניו את אונו במרצע: פירש רש"י בשם ריב"ז אוזן ששמעה לא תגנוב והלך וגנב תרצע. מתקשה אני לדעת למה לקח רש"י לראיה לא תגנוב שבגונב נפשות כתוב והוא הלך וגנב ממון ומכרוהו? על כן נראה לומר שהיטב פירש אוזן ששמעה לא תגנוב נפשות בהר סיני.

והגונב נפש מאחיו מבני ישראל והתעמר בו ומכרו מוכרו לעבד וזה הלך וגנב ממון כדי שימכרוהו בית דין לעבד בגנבתו הנה היה סבה הוא שימכרוהו וכאלו גנב עצמו ומכרו לפיכך תרצע. ואם מכר עצמו גם כן ראוי להרצע מן הטעם הזה.

ולפי זה אין צריך לערב שתי הדרשות ביחד ריב"ז ור"ש שזה דורש מלא תגנוב וזה מן לי בני ישראל עבדים ואידי ואידי חדא הוא: ואשר לא צדה והאלהים אנה לידו: אמנם במזיד אין האלהים מאנה לידו אלא הרשות נתונה ולא ה' פעל און. כי אם לפעמים כאשר פירשנו במקום אחר: אם במחתרת ימצא הגנב והוכה ומת אין לו דמים: על דרך הפשט יש לפרש אין לבעל הבית שום פרעון א הנגב על נזקו אחר שהוכה ומת וקם ליה בדרבה מיניה כי אין אדם לוקה ומשלם:אף על גב דדרשינן כי יבער לביעור ואיצטריכי תרווייהו מ"מ צריך ליישב פשוטו של מקרא.

ועוד מה שהאריך בלשונו כי יבער וגו' והיה די לפי הדרשה שיאמר כי יבער איש ושלח את בעירה בשדה אחר? או יאמר כי יבער איש שדה אחר ושילח את בעירה וגו' ולמה הביא שדה או כרם דרך כלל ואחר כך בשדה אחר פרט? ועוד מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם ומי הגיד אם יש לו שדה או כרם לשלם ל ואומר אני כי אין ספק ששבעים פנים לתורה.

ואחר שדרשו חז"ל מה שיש ללמד מזה המאמר לא ימנעו ממנו ללמוד מוסר השכל לחיי האדם. כי כל פקודי ה' ישרים יש בהם מלבד הנכון ליושב על המשפט גם טעם ראוי להיישרת החיים.

ורצה בזה להודיענו דרך מוסר כמה יפה מדת ההסתפקות כי יש לך אדם שיש לו שדה אחד ממנו יאכל ממנו ישבע והותר גם לבהמותיו. משא"כ ברשע רע ואנשי דמים בטנם צבה וכל ממונם לא לשבעה.

ולכן יצטרכו לשלח בעירם בשדות אחריה כי אין מרעה לצאן אשר ברגליהם מספיק בשדותיהם ובכרמיהם. כאמרו (דברים י"א) ונתתי עשב בשדך לבהמתך ואכלת ושבעת מדבר באיש ירא ה' מסתפק במוכן לו הוא יכין תחילה אוכל בשדהו לבהמתו ואת אשר הותירה משבעה יהיה לו ואכל ושבע.

כאמרם ז"ל שתהא גוזז ומשליך לפני בהמתך כל ימות הגשמים ואמרו עוד שתהא ברכה משתלחת במעיך. לזה כיון הכתוב כי יבער איש שדה או כרם.

ידבר בבטן רשעים תחסר אוכל ואינו שבע וירצה לבער שדהו וכרמו כלם לפיהו שיאכל כל אשר לו וגם הנפש לא תמלא ולכן יצטרך לשלח את בעירו בשדה אחר הנה ראוי שישלם הנזק ממיטב שדהו וכרמו אשר הניח לו לבדו ולא לבעירו מדה כנגד מדה: וחרה

אפי והרגתי אתכם בחרב: וכאשר אמרנו בפרשת בשלח (ג) יועיל חרון אף באדם הלוחם להעצימו נגד האויב.
ואמר אריסט"ו שהחרון לפעמים נאה לעשות חיל ונחמד להשכיל. והנסיון יוכיח שיפה כח הנלחם כאשר יחרה אפו מהלוחם בדעת מיושב כי אמנם בגובה אפו בל ידרוש ומורא לא יעלה על ראשו ממכות האויב ככתוב בדניאל (דף ח') בחמת כחו וגו' ויתמרמר אליו כי החמה מוספת לו כח.
על כן אמר משה לקמן (דף ל"ב) למה ה' יחרה אפך בעמך אשר הוצאת מארץ מצרים בכח גדול כי הלא היה נכון אמרו אשר הוצאת ביד חזקה ובזרוע נטויה ולא בכח גדול אשר עד הנה לא נזכר במצרים ל ועוד מה היא טענת משה באמרו למה יחרה ולמה לא יחרה אפו אם חטאו לפניו ל ועוד טעם מה אשר הוצאת מארץ מצרים וכי בשביל שעשה להם טובות לא יענישם על פשעיהם אדרבי ראוי להכותם יותר בשביל היותם לו כפויי טובה ל אלא שרצה בזה משה רבינו ע"ה להתרעם על הית'.
והיתה טענתו שלנגד ישראל ולכלותם יחרה אפו כאלו כחו הנהוג אינו כדאי עד שיחרה אפו מה שלא עשה נגד מצרים העצומים ורבים מישראל ושמה לא השתמש בחרי אף אלא בכחו לבד הבהילם והוציא עמו מתוכם על כן אמר למה ה' יחרה אפך בעמך מה שלא עשית במצרים אשר הוצאת בכח גדול לבד ולא בחרון אף.
אף גם זאת הזהירנו שאם נענה היתום כל כך גדלה צעקתם אל פני ה' אבי יתומים שיגיע גם חרון אפו עברה וזעם להענישם בעונש מופלג מכות גדולות ונאמנות:אם כסף תלוה את עמי את העני עמך: ראוי להשיב על הכפל? גם מה שתפש לשון עמי ולא אמר את האביון ואת הדל? ועוד לשון אם רשות שמשמעו אם ירצה ל ומה שאמר עמך כי אם לא יהיה עמו ס"ד לא ילונו? מבלי מה שדרשו חז"ל על זה.
יש לפרש על פי מאמרם ז"ל המבזבז אל יבזבז יותר מחומש שלא יצטרך לבריות (ד) ומסתמא המלוה מעותיו לכל מי שישאל יבוא לידי עניות. לכן אם כסף תלוה את עמי לכל העם למקטן ועד גדול סוף סוף שתצטרך לבריות את העני עמך הדלות תמצאך.
ד"א למדנו מדת ההסתפקות. ותמיד (ה) ידמה האדם בעיניו שאינו אוכל משלו אלא משלחן גבוה על צד החסד ואם יש לו נכסים אינם אלא פקדון מאדון הכל והוא זוכה בהם עתה מן ההפקר וכן אמרו חז"ל יהי ביתך פתוח לרוחה ויהיו עניים בני ביתך כי יקשה במאמר על שלא אמר בפשיטות ותן אוכל לעניים? אלא שרצונו כאשר אמרנו יהי ביתך פתוח כלומר יהיה דומה בעיניך שביתך אינו שלך אלא פתוח והפקר והעניים האוכלים יהי בני ביתך ירצה שבני ביתך יהיו הם העניים כזוכים מן ההפקר ולא משלהם.

על כן בזה כתב אם אל תלוה את עמי ותהיה גומל חסדים לכל ורחמן יהיה העני עמך ודומה לך כאלו גם אתה העני ובצרתם לך צר. והר"ר גרשם בני ז"ל פירש לפי שהנותן צדקה לעני לא יתננה לו בפרהסיא שלא לביישו אמנם בתורת הלואה לא יבוש ולא יכלם ויוכל ליתן לו בפני כל.

לכך אם כסף תלוה את עמי תוכל ליתנו לפני עמי בפרסום. אבל העני עמך.

והצדקה תעשינה במתן בסתר בינו לבין עצמך ולא תשמע בין החיים: אלהים לא תקלל ונשיא בעמך לא תאור: כל המקבל עליו עול תורה מעבירין ממנו עול מלכות וכל הפורק ממנו עול תורה נותנין עליו עול מלכות באופן שיתקצף במלכו על כי הרע לו במסים וארנוניות. וזה הביאו כי לא קבל עליו מלכות שמים.

זהו כוונת הכתוב אלהים לא תקלל וקבל מלכותו עליך ואני מבשר ואומר שנשיא בעמך לא תאור לא תצטרך לקלל הנשיא שהכביד את עולך. וילמדנו בזה תועלת להנהגת האדם כי אמנם (ו) קבלת עול אדם עליו הוא דרך ישר לפני איש לקבלת אח"כ עול מלכות שמים כי ינהיג שרירות לב האדם וערפו הקשה להשתעבד ולקבל עליו אדונים: וחדלת מעזוב לו עזוב תעזוב עמו: פירוש תחדל מלעזבנו אלא עזור אותו לטעון.

אבל אם האדון הוא עוזב ממונו ואינו רוצה לטעון עמך אינך צריך לטענו לבדך ואז תוכל לעזבו גם אתה ועזוב תעזוב עמו כלומר עזבנו גם אתה אם הוא עליך יעזוב חילו: לא תהיה משכלה ועקרה בארצך את מספר ימיך אמלא: לפי שיש בני אדם קטני אמנה (ץ) ילכו אחרי ההבל ינחשו ויעוננו לומר לא אקח לי לאשה אשה שמת בעלה שכולה וגלמודה למה אמות גם אני קמ"ל שלא תעזוב מליקח אשה להיותה שכולה בארצך כי אף שתקחנה את מספר ימיך אמלא מה שנגזר עליך ותמים תהיה עם ה' אלהיך.

ד"א לפי שנחלקו בפרק החולץ אם מקצרין ימיו של אדם על עבירות ואם מוסיפין על זכות ממ"ש בחזקיהו (מ"ב כ') והוספתי על ימיך ואיתא למאן דאמר שמשלו הוסיפו לו שהרי עדיין לאנולד מנשה והנביא התנבא (מ"א י"ג) הנה בן נולד לבית דוד יאשיהו שמו. ולרבנן הוסיפו ממש.

ומכאן היה נראה שאם ראוי להיות נולד לאדם זרע של קיימא אי אפשר שימות כל עוד לא יולידנו. והיה אם כן פתחון פה לרשע לומר איני רוצה להוליד עד זקנתי שאם נגזר עלי זרע לא אמות עד שאולידנו קמ"ל שאל יאמר זה ואל יעזוב אשתו שכולה וגלמודה כי מה שנגזר נגזר ועכ"פ את מספר ימיך אמלא: כי תעבוד את אלהיהם כי יהיה לך למוקש: ולא אמר כי יהיו לך כי אמנם פירושו שתלך לעבוד את אלהיהם עץ ואבן כאשר

תאונה אליך רעה ויהיה לך איזה דבר למוקש ולא תדרוש לאלהים חיים: ואל משה אמר עלה אל ה' וגו'.

ונגש משה לבדו אל ה' וגו' יקשה מאד א' מה שאמר עלה אל ה' ולא אמר עלה אלי? ב' מה שניחם אח"כ ואמר והשתחויתם מרחוק כאשר ציוהו שיעלה אל ה' ועתה החליף משכורתו להשתחוות מרחוק? ג' בשנותו את טעמו בלשון ונגש משה ולא התמיד כאשר בתחילה בלשון עלה לאמר ויעל משה לבדו אל ה' והם לא יעלו או יאמר גם שם בלשון נגש ואל משה אמר גש אל ה' וגו'? ד' מי קרא לעם שיעלו אל ה' עד שהוצרך לצוות שלא יעלו עמו ולא נזכר העם בצווי הראשון? וישר בעיני לפרש כדברי בעל מעשה ה' שמלות עלה ונגש הם כנויים למדרגות הנבואה זו למעלה מזו.

כי אולם עלייה תאמר למדרגות השתכלות הפחותה כאשר ישכיל שכל בתחילת התבוננותו בו ונגישה תאמר למדרגה יותר נכבדת. וכן מצאנו בפרשת יתרו ומשה עלה אל האלהים ויקרא אליו ה' מן ההר לאמר כי איך יקראני מן ההר אם כבר עלה אל האלהים? אלא שרצה להודיענו כדבר הזה וכאשר משה הבין עצמו במעט ההשכלה ועלה במחשבתו אל ה' במדרגה הראשונה וראהו הית' מוכן לקבל שפע הנבואה ויקרא אליו ה' מן ההר נתן לו מעלה יותר נכבדת בקראו אליו פנים בפנים.

כדבר הזה בין נבין בכתובים ההמה. ויאמר ה' אל משה רד העד בעם פן יהרסו אל ה' לראות וגו' וגם הכהנים הנגשים אל ה' יתקדשו וגו' ויאמר משה אל ה' לא יוכל העם לעלות אל הר סיני וגו' ויאמר אליו ה' לך רד ועלית אתה ואהרן עמך והכהנים והעם אל יהרסו לעלות אל ה' וגו'.

יקשה בספורים האלה א' למה לא כתב רד העד בעם פן יהרסו לעלות אל ה' כמו שאמר אח"כ בכהנים והעם אלא בלשון אחרת ידבר ובלשון ראייה? ב' וגם הכהנים הנגשים אל ה' הפך לשונו נגש ולא עוד עלייה? ג' לא אמר בכהנים אל יהרסו אל ה' לראות כמו בשאר העם? ד' לא יוכל העם לעלות אל הר סיני מי אמר אליהם לעלות? ה' בלשון לך רד שאמר לו ה' יתברך והוא סימן ירידה כדבריהם ז"ל לך רד מגדולתך ומה חרי האף הגדול במקום הזה? ו' ועלית אתה ואהרן וגו' והכהנים והעם וגו' תלי תניא בדלא תניא ועירב הכהנים עם העם שגם הכהנים לא יעלו לא מבעיא שלא יגשו מה פשעם ומה חטאתם? ז במה שלא הזכיר משה הכהנים אלא אמר לא יוכל העם לבד ומהכהנים לא הזכיר מאומה? ח' ויקרא ה' אל משה אל ראש ההר מה צורך לומר שיהיה על ראש ההר או באמצעו מה שלא אמר עד הנה במקום אחר? אם נפרשם בדרכנו שהצענו יסורין כל המונעים.

כי אמנם כבר ה' יתברך נתן רשות לכהנים ירצה לקציצי העם וזקנים כמו שאמר (ש"ב ח') ובני דוד כהנים היו שיסתכלו באספקלריא המאירה ויבינו ביתר שאתעל שאר העם. אבל לא כמעלת משה ע"ה אשר אין לה דמות וערך למדרגתם באופן שהעם יבינו במדרגה פחותה המכונה בלשון עלייה והכהנים בלשון נגישה היותר נכבדת ממעלת העם ומרע"ה במעלה שאין לה כנוי אלא אצל הי"ת וקרוב לבוראו והיא מעלה יותר שלימה מנגישה.

וידענו גם כן שכל הכבוד והגדולה למשה בשביל ישראל כאמרם ז"ל [על] (לקמן ל"ב) לך רד כי שחת עמך. וכשהעם בני ישראל חכמים ונבונים ביותר יונח השפע על משה. ואם ביחד יבערו ויכסלו המה גם למשה יסתתמו מעינות החכמה וירד מגדולתו. לכן הי"ת קרא למשה אל ראש ההר מקום שכינתו למעלת העיון וההשתכלות העליונה ובזה ניתן רשות למשכילי הרבים הזקנים שקנו חכמה להשתכל, בלשון נגישה אמנם פחותה ממשה ואל שאר העם בעלייה פחותה מהזקנים.

וכן אמר העד בעם פן יהרסו אל ה' לראות יותר מכדי צרכם ולא אמר לעלות כי כבר הותרה אליהם העלייה כמו שאמרנו. וגם הכהנים הנגשים אל ה' שהיא מעלה יותר נכבדת מעם הארץ יתקדשו עצמם במותר להם ואל יהרסו אל מה שלא ניתן להם רשות רצוני למעלת משה.

לכן לא אמר בכהנים אל יהרסו לראות כי כבר הותרה להם גם הנגישה. אולם מרע"ה ראה והתבונן בשכלו שאין עם הארץ כדאי אפילו למעלה הפחותה ולכן אמר לא יוכל העם לעלות אל הר סיני וגו'.

ועל פי דבריו השיבו הי"ת אם כן שהעם נבזים ושפלים הם לך רד מגדולתך חזור לאחוריך וגם אתה ואהרן לא תבואו לפני אלא במעלת העם הקטנה ירצה בעלייה. ועלית אתה ואהרן עמך.

וא"כ בהכרח הכהנים והעם אל יהרסו לעלות אל ה' וגם העלייה לא הותרה להם וכ"ש ההגשה. כזה וכזה אמר.

ואל משה אמר עלה אל ה' וגו' במדרגה הראשונה והכינו עצמכם בזה. וזהו אמרו והשתחויתם מרחוק ירצה מן המעלה המרוחקת והקטנה ועלה אל ה' במחשבה אל האלהים ואחר כך ונגש משה לבדו למעלה יותר נכבדת והכהנים לא יגשו אלא יתעכבו במדרגת העלייה השפלה ובהכרח צריך שהעם לא יעלו ולא ישתכלו אפילו בלשון עלייה עד יעבור זעם.

ויהא רעוא שיכנס משה לפנים. והכהנים יגשו.

והעם יעלו: ויבא משה ויספר לעם את כל דברי ה' ואת כל המשפטים ויען כל העם קול אחד ויאמרו כל הדברים אשר דבר ה' נעשה: פירש רש"י ואת כל המשפטים שבע מצות בני נח. ולמטה כתוב ויקח ספר הברית ויקרא באזני העם ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע ופירש שם רש"י מבראשית ועד מתן תורה.

וצריך לדעת ההבדל שבין פסוק ראשון לשני המכריח רש"י לפרש פירושים שונים ל ולמה באמת בראשון אמרו נעשה לבד ובשני נעשה ונשמע ל אמנם בין תבין (ח) כי המצות הטבעיות כמו ז' מצות בני נח גם בלתי צוואת הי"ת עליהם היה מן הדין לקיימם להיישרת סדר האנושי ואיש את רעהו חיים לא יבלעו והשכל יגזור עשייתם.

משא"כ בשאר המצות כגון מצות מילה שבת כלאים ודומיהם שהוא ספר הברית כי השכל לא יכריח פעולתם ואעפ"כ אם נלמדם כהוגן ונתעסק בהם יבואו לנו לטבע ונמצאם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת. אמנם נצטרך להוציאם מן הכח אל הפועל להתרגל בעבודתם ואו ייטיבו בעינינו כלם כאחד טובים.

הלכך בכתוב הראשון המדבר במצות הטבע שבע מצות בני נח רצוני המשפטים שהשכל ישפוט פעולתם ענו ישראל נעשה כי הוכשרו בעיניהם לקיום המדינות וההנהגה. אבל אל ספר הברית שיש בכללם דברים אשר לשמע אוזן יחשבם השומע לדברים בטלים ועל כלם אין טעם מספיקוראוי לפי דעתנו ענו נעשה ונשמע כלומר נעשה אותם תחילה וכאשר הביאונום אל הפועל נשמעם כי ישובו לנו לטבע תאוה לעינים ולהשכיל: ד"א נעשה ונשמע לפי שלמעלה ספר להם משה דברי ה' והמה ענו לו נעשה ואין להם לומר נשמע כי כבר שמעום ממשה.

אולם בזה שרצה לקרות בפניהם שנית את הדברים קפצו ואמרו נעשה ונשמע ולא רצו לשמוע הקריאה כי רצו ללמדם בעשיית המצות לבל יסורו מהם: ד"א נעשה ונשמע כי יש דברים אינם בכלל העשייה אלא תלויים בדעת ובמחשבה (ט) כמו האמונה אשר לא יאות בה מעשה אלא תלוייה בשכל. על כן אמרו נעשה הדברים התלויים בעשייה ונשמע אל האמונה.

ולא עוד אלא שנעשה הדברים בלי כוונת אמונה כי האמונה אמנם היא דבר שנקבלנו לאמת אע"פ שלא יגזרנו השכל ודבר שיגזרנו השכל אינו אמונה אלא חכמה וידיעה אמיתית. וזהו אמרם תחילה נעשה שהיא קבלת הדברים ואחר כך ונשמע רצונם האמונה.

ד"א הנה (י) לאיש השלם לפעול במעשיו כדמיון אמונתו ולא יעשה אמונתו כמעשיו ז"ש נעשה ואחר כך נשמע כלומר נפעול כאמונתנו ולא בהפך: פרשת תרומה ויקחו לי

תרומה מאת כל איש אשר ידבנו לבו תקחו את תרומתי וזאת התרומה וגו': יש לך (א) אדם תם וישר במה שבינו למקום והוא פרוש נקפי שייף עייל שייף נפיק ירוץ גדוד אל מקום התפלה ועל כל פ' כריעה וקידה חמש מאות.
אמנם אם ניתנהו בכור הרדפת הממון לא יעמוד בניסיון וצדקותיו לא תזכרנה כאשר תנסנו בכיסו. על כן אם הי"ת ישאל מאת העם עשיות מצוה והצנע לכת יען אין הוצאה בהם וליכא דררא דממונא ימצא בנקל מי שיעבדנו.
כאשר אמר מאת כל איש אשר ידבנו לבו תקחו את תרומתי כלומר תרומתי שהיא לי ירצה עשות מצותי מאת כל איש אשר ידבנו לבו תקחו אותם. אולם וזאת התרומה אשר תקחו מאתם שתהיו מוכרחים ליקח מאתם בחזקה זהב וכסף ונחושת כי לא יעמדו בנסיון ודבר השייך בכיסם לא יתנו ברצון.
ד"א כי כל איש נדיב הנותן לצדקה לכבוד ה' בעין יפה יחשוב כאלו כבר נתונים נתונים המה לו כי ממנו הכל ואין עיניו צרים לאמר למה אתן את שלי לעני זה ולקחתי את לחמי ונתתי לאיש אשר לא ידעתי? אבל הכילי בהפך גם כשיתן עינו צרה במתנת ידו וידמה לו כאלו העני גוזל את ביתו.
זהו הנאמר למשה דבר אל בני ישראל בכלל שיקחו לי תרומה ובני ישראל בכללם הם זרע ברך ה' יתנו לי בעין יפה כאלו לוקחים משל אחרים ולא משלהם. ואח"כ פרט באמרו שאולי בעם הזה ימצאו טובים ורעים.
מאת כל איש אשר ידבנו לבו תקחו את תרומתי מדבר באנשים יראי ה' שיתנוה בכל לבבם ויהיה בעיניהם כאלו תרומתי נטלתי ולא תרומתם. אבל איש צר עין וקמצן יתן אותה נגד רצונו וזאת התרומה אשר תקחו מאתם ויאמרו שמאתם לקחתיה ושלהם נטלתי ד"א כי איש טוב וישר לפני האלהים בנקל יכריחוהו לכל אשר יחפוצו.
אבל הרשע יעיז פניו יחרוק בשיניו לא יאבה שמוע. כאשר נביט בוגדים כל היום יגזלו דל ואביון כבלע רשע צדיק ממנו.
וז"ש ויקחו לי תרומה וצריכים לשאול בלשון רכה מאתם. אבל מאת כל איש אשר ידבנו לבו צדיק וישר נדיב לב תקחו את תרומתי בלי שאלה שודאי לא ימנעו ולא יערערו:ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם.
ככל אשר אני מראה אותך וגו' וכן תעשו: יש להפליא מאד שלא אמר ועשו לי משכן ומאן דכר שמיה דמקדש הכא העשוי בימי שלמה ל ועוד יקשה שלא התחיל הפרשה בזה באמור בתחילה צווי המשכן ואחר כך מה יקחו לתרומתו ולעשיית חלקיו? גם מה שאמר ככל אשר אני מראה אותך והוא דבר נשנה ומכופל בכל כלי וכלי בפרט ובכל

מעשה כתוב כאשר הראית בהר וגו'? גם יראה בלתי צריך מאמר וכן תעשו עד שדרשו בו חז"ל וכן תעשו לדורות וצריך הבנה מי צוה לדרוש כאלה מה שלא נזכר בכתוב? עוד הלשון מגומגם והיה נכון שיאמר המשכן וכליו כתבנית אשר אתה מראה כי המשכן נצטרך להתדמות אל תבנית הדבר הנראה ולא הנראה אל תבנית המשכן? אולם אין זה כי אם מודעא רבא שהכתוב מדבר במקדש בית עולמים.

וזה הביאם ז"ל לדרוש וכן תעשו לדורות באמור הכתוב ועשו לי מקדש ולא אמר משכן. כי הנה גלוי לפניו שיעשו מקדש לדורות לשכון שמו שם לעולם ומשכן הזה היה למקדש מעט דמיון ודוגמא למה שיבנה שלמה.

ורצה הקב"ה להודיענו כי זהו משכן לא לשכינתו עד עולם אלא תמונה לנגד עינינו אל בית המקדש בית זבול שיבנה בבואם אל המנוחה ואל הנחלה ולכן היה מן ההכרח שיעשוהו דומה בדומה וכמצות ה' כזה ראה וקדש. ז"ש ויקחו לי תרומה וגו' לעשות משכן.

כי אמנם ועשו לי מקדש יבוא זמן שתעשו לי מקדש בית עולמים ושכנתי בתוכו לעולם והוא יהיה כתבנית המשכן אשר אני מראה אותך וכן תעשו לדורות לעשות מקדש בצלם ובדמות המשכן הזה ולא תפנו ימין ושמאל: ונתת את הכפורת על הארון מלמעלה ואל הארון תתן את העדות: יש ליישב למה הביא גם בזה לוחות העדות וכבר נכפלו למעלה בפרשה הזאת ונתת אל הארון את העדות? והדבר כמאמר חז"ל שזהב הכפרת מכפר על מעשה העגל.

וידענו שמשה שבר את הלוחות כאשר ראה את העגל ומחולות והודו לו מן השמים. על כן אין ראוי שיתנו הלוחות לישראל אם לא בעדות שנתכפר להם עון העגל כמו שאמרו משכן העדות שהוא עדות שהקדוש ברוך הוא כפר על העגל.

וכן אמר הכתוב ונתת את הכפרת על הארון העשוי מזהב המכפר על מעשה העגל ואז ואל הארון תתן את העדות שזהב הכפרת יהיה עדות שה' יתברך כפר על מעשה העגל וראוי להניח הלוחות בתוכו לישראל: אשר אתה מראה בהר. כתוב לשון הוה במנורה ובמשכן לשעבר אשר הראית בהר ובמזבח כאשר הראה אותך בהר כן יעשו גם זה עבר ואמנם הוסיף כן יעשו? והטעם כי כתוב למעלה (כ"ד) ויראו את אלהי ישראל ותחת רגליו וגו' ראו המשכן הדום רגלי הי"ת ככתוב (איכה ב') ולא זכר הדום רגליו ביום אפו. ואע"פ שראו המשכן ומסתמא גם כל כליו מ"מ נתקשה משה במנורה שלא הבין אופן פעולתה עד שהראה לו ה' יתברך אופן פעולתה באמרו וזה מעשה המנורה. ואולם שלש מדרגות במלאכות.

יש מלאכה קשה ביותר עד שיוכרח האדם לראות הפעולה עצמה להבין איך יפעלנה ובלמוד לבדו בלי מעשה לא ישכיל. ויש מלאכה די לו לאדם לראות הכלי עשוי וידע לעשות בדמותו בצלמו מבלי שיצטרך לראות אופן העשייה בפועל.
ויש עבודה קלה שיעשנה האדם בלמוד לבד מבלי שיצטרך לראות הדבר העשוי מכל וכל. כמלאכה הראשונה היתה המנורה שאע"פ שראה אותה משה עשוייה הוכרח להשגיח פעולתה מקשה אחת להבין לכך נאמר בה אשר אתה מראה לשון הוה כלומר עתה רואה אתה ומסתכל בעשייתה.
ודמות השנית היא הקמת המשכן שהוצרך משה לראות הדמיון לבד ולא פעולת הקמתו כי ידע היאך היה ראוי להקימו כאשר יראה תמונתו וצלמו הלכך כאשר ראהו בפרשת משפטים כבר לא הוכרח עוד לראותו לכך נאמר במשכן אשר הראית בהר לשון עבר.
והמזבח הוא מן סוג המלאכה השלישית שנקל בניינה ואן צורך להסתכל גם בדמות ובלמוד לבד ידענה המעיין על כן אמר כאשר הראה אותך בהר כן יעשו פירוש אין העם צריכים להסתכל בדמיון צורתו כי כבר באמרך להם כאשר ראית בהר כן יעשו המה מעצמם גם בלי ראיית החוש: פרשת תצוה ועשית בגדי קדש לאהרן אחיך לכבוד ולתפארת.
ואתה תדבר אל כל חכמי לב וגו' ראוי לשאול א' למה כפל בצווי הבגדים ועשית בגדי קדש וגו' וחזר ואמר ואתה תדבר וגו' ועשו את בגדי אהרן וגו' ואחד מהם מיותר אין צורך בו? ב' למה נתן טעם עשיית הבגדים לכבוד ולתפארת ראוי להבין אם הם תפארת לו או לעבודה שיעשה או לפני מי שהיה עומד? ג' במה ששינה הצווי לדבור באמרו ואתה תדבר ולא חזר ואמר ואתה תצוה כבראשונה? ד' באמרו אשר מלאתיו רוח חכמה והוא לשון יחיד אינו מכוון אל כל חכמי לב הרבים וגם אל ועשו בגדי אהרן? ה' גם מה שגמגם בלשונו ועשו את בגדי אהרן ובלשון המיושר היה ראוי שיאמר ואתה תדבר וגו' לעשות את בגדי אהרן ולא שיאמר ועשו כאלו הוא דבור חדש ומאמר אינו קשור לשלפניו? ו' על מה שהוסיף לקדשו לכהנו לי שאין טעם זה לשיעשו הבגדים כדי לכהן ובהפך הדבר הואיל ויהיה כהן ראוי שיעשו לו בגדים? אמנם יש להתבונן כי בכל פעולה שתיעשה יש להשגיח בג' דברים.
אם למי ולפני מי תשרת? מי הוא העושה אותה? ולתכלית מה פעולתה? ואם שלשתם יקרי הערך והמעלה אין ספק שיש ליזהר ביותר בעשייתם שתגיע אל השלמות שאפשר.
ד"מ אם יעשו פעולה מה לשלוח אל איש נבון לחש וחכם ואומן בקי יעסוק בעשייתה.

ואם נעשית לתכלית שיראנה ברבים וישאנה ביום חתונתו וביום שמחת לבו. לא כן אלו יעשנה לשרת אל איש מאנשי הארץ בני בלי שם אין בו תבונה ודעת והפועל אינו אומן וכיוצא יעשה מלאכה נמבזה ונמס.

והכתוב ואתה תדבר אינו צווי אלא הגדת דברים ודבוק אל שלפניו בסמוך ועשית בגדי קדש לאהרן אחיך בגדים אשר ישרתו בהם לאהרן אחיך אשר הונף ואשר הורם מאת שאר העם בחכמה ובמעלה ביום כהונתו לכבוד ולתפארת לשרת לפני המלך הקב"ה לקדשו לכהנו לי וחכמי לב הם יהיו העושים במלאכה אין ספק שיהיו שלמים בתכלית היופי.

ע"כ צריך אתה לדבר אל כל חכמי לב ולהזהירם כי אני מלאתי אהרן רוח חכמה ומלאכתם תשרת אל איש חכם הרזים כמוהו והזהרת אתהם על כן שיפשפשו במעשיהם ולא יצא מתחת ידם דבר שאינו מתוקן ומקובל כדי שבאזהרה זו ישתדלו ועשו את בגדי אהרן לקדשו נאים ומהוגנים אל איש כערכו: ואתה תצוה את בני ישראל.

ואתה הקרב אליך את אהרן. ואתה תדבר אל כל חכמי לב: כל השלם מחבירו ביותר (אז הוא מוכן לקבל דברי כבושין ותחת גערה במבין ולאיש בער לא ידע לא יכריחנו קול דממה דקה קול דברים קול ענות חלושה אם לא המעשה בהכות כסיל מאה ומיראת שבט אנשים ונגעי בני אדם לכן ראויהצווי שיש בו יראת העונש לאנשים מהמון העם.

ואל חכמי לב דברים. ואל אהרן קירוב דעת מדה יותר נכבדת: ואתה תדבר אל כל חכמי לב וגו'.

ואלה הבגדים אשר יעשו וגו'. והם יקחו וגו': יש להפליא במאמר הזה והם יקחו את הזהב וגו' למה נאמר הלא ידענו שהחכמים העושים במלאכה יקחו את הזהב ואת הדברים הנטפלים בעבודת הבגדים כי לא יוכלו לפעול יש מאין ל ועוד יפלא שלא זכר הכסף והנחשת בהמה כדבר האמור בפרשת תרומה ל גם יקשה שלא עירב יחד הדבור ויאמר ואתה תדבר אל כל חכמי לב ויקחו את הזהב וגו' לעשות בגדי וגו' ולא יאמר מאמר בפני עצמו והם יקחו את הזהב כי זה מורה שבא להורות שלא יקח איש זר מבלעדם? אולם בדרכנו שנבאר בפרשת פקודי יתיישב מאד.

כי על כן לא נתן משה חשבון מן הזהב תכלת וארגמן הואיל ולא עליו המלאכה והפקדון לא הפקד אתו אלא על בצלאל ואהליאב אשר קרא אותם ה' בשם והם יתנו חשבון מן הבא בידם כאשר נבאר שם. ע"כ בצווי הזה הבטיח ה' למשה שלא יחוש כי לא יבקשו מפיהו סכום וחשבון מן הזהב תכלת וארגמן הראוי לבגדים אע"פ שהובאו לבגדי אהרן אחיו ובניו הואיל והם יקחו את הזהב וגו' ועל החכמים ליתן דין וחשבון על מה שהפקד

אתם ולא עליו: ונשמע קולו בבואו אל הקדש לפני ה' ובצאתו ולא ימות: לא ידענו יתרון נגון הפעמונים שישמע קולו ואם לאו ימות הלא טוב לפני ה' קול דממה דקה ל ואמנם הנכון כאמרם ז"ל שהכהן ביום הכפורים היה מתפלל תפילה קצרה שלא להבעית את ישראל שיחשדוהו לצדוקי ויאמרו שמת מבפנים.

על כן חשבה החכמה האלהית בתחבולת הפעמונים שינגן ברגליו בהלוכו וישמעו העם מחוץ תנועת רגליו וידעו שלא מת. אל זה כיוון הכתוב ונשמע קולו בבואו ובצאתו אף כשהוא לפני ה' ושלא מת ולא יבעית את ישראל: עולת תמיד לדרתיכם וגו'.

עד וידעו כי אני ה' אלהיהם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים לשכני בתוכם: ההערות בזה המה אל' ראוי לבקש כונת הכתוב בכפלו שלש פעמים שמה ולא נודע ההכרח בהם? ב' גם מה ששינה בלשונו כאשר אומר בתחילה אשר אועד לכם ואחר כך לדבר אליך ובפעם השלישית ונועדתי שמה לבני ישראל לא אמר עוד לכם או אליך גם אמרו לכם שמה לדבר אליך סתירה נכחיית כי אלו יועד לדבר עם משה אם כן לא יועד לדבר לכם? ואם יועד לצבור לא יועד בשביל משה לבדו? ג' כאשר אמר ונקדש בכבודי ביום הועדו לבני ישראל ולא אמר כן בפסוק שלפניו בהועדו למשה? ד' מה שהכניס בזה ואת אהרן ואת בניו אקדש ואין זה מקום המאמר הזה בתוך ספור גלוי שכינה באוהל מועד? ה' במה שאמר ושכנתי בתוך בני ישראל והייתי להם לאלהים כי לא יעלה על הדעת שלא יהיה אלהינו אף אם לא ישכון בתוכנו? ו' שנראה בפסוק מותרות בהוסיף ה' שנית ידו להבטיח וידעו כי אני ה' אלהיהם וגו' והיה די לנו במה שאמר והייתי להם לאלהים כי אי אפשר שיהיה ה' לישראל לאלהים אם לא ידעוהו? ז גם הטעם שאמר לשכני בתוכם נראה אין הכרח בו שהרי הוציאם ממצרימלקיים בריתו אל האבות ולא לשכון בתוכם ל מלבד מה שיקשה על לשון לשכני שהוא כמו לשכון והיו"ד נוספת ולא על חנם ל וטוב בעיני ביישוב הפסוקים לזכור מחשבת אנשים מבני ישראל אשר יאמינו כי גודל החסד שעשה הקב"ה עמנו לצמצם שכינתו בתוך היריעה לא היה אלא בזכות משה או לפחות בזכות משה ואהרן להורות להם התורה והמצוה ולדבר אליהם את אשר יצוה.

כאשר אמרנו ביתרו שהאמין היות כל ניסי ה' בזכות משה חתנו לבדו עד שהסיר משה מחשבה כזאת מלבו תראנו משם. וכמדומה לי שעל כיוצא בזה באו הכתובים האלה להודיע לנו המראה הגדול הזה וללמדנו שהכל פעל אל למען ישראל ואין מעלה ויתרון למשה ולאהרן לולי זכות ישראל כדברי חז"ל.

ועל כן נתנה ראש ונחשוב גם יציאת מצרים בזכותם ולא בזכות משה ואהרן והעם יכירו הכל מאת הי"ת עמהם ולא ממשה ואהרן כאשר נבאר בפרשת חקת בשירת הבאר. על

כן כתב בזה פתח אהל מועד אשר אועד לכם שמה כלומר למשה ולאהרן לדבר אליך שם למשה לבדו פעם אועד לשניכם ופעם לך לבדך ואין לזרים אתך.
מ"מ בין לכם ובין לך לא יתקדש המשכן בזה אלא כשאועד לבני ישראל ובשבילם] אז ונקדש בכבודי באופן שהקדושה לא תבוא אלא בזכות ישראל. לכן שלש פעמים כתוב שמה הואיל ובשלש ביאות הכתוב מדבר אחת בשביל משה ואחת בשביל משה ואהרן ואחת בשביל ישראל.
וגם על כן הוסיף בזה ואת אהרן ואת בניו אקדש להגיד לנו כי כאשר נתקדש המשכן בעבור ישראל ממנו תתפזר הקדושה לאהרן ולבניו. כי אמנם היא בעצם וראשונה לישראל ואח"כ אל אהרן ובניו וגו'.
עד שבגלוי הזה ומשכני בתוכם אהיה להם לאלהים ואין צורך לאמצעי ביניהם. על כן הוסיף וידעו וגו' לשכני בתוכם רצונו שידעו כי אני הוא ה' אלהיהם ולא בזכות משה ואהרן.
לשכני בתוכם פירוש בשביל שכני בתוכם. ועל כן לא כתב לשכון בתוכם כי אולם הפירוש שיכירו וידעו בבירור כי עשיתי כל המעשים האלה בעבורם ולהיות שכני בתוכם תתאמת להם האמונה הזאת ושהוצאתים מארץ מצרים אני ולא השליח ולא בזכות הפרנסים.
ד"א אשר אועד לכם שמה לדבר אליך שם ונועדתי שמה וגו' ונקדש בכבודי. וב) לפי שנאמר (משלי כ"ה) הוקר רגלך מבית רעך ואם אדם ירגיל עצמו אצל חבירו יותר מדאי גם אהבתם כבר אבדה ויתקוטטו יחד כמ"ש ופ' ויצא) בפי' הפ' הכי אחי אתה ועבדתני חנם.
והטעם שבכל איש ואיש תתייחד איזו מדה פרטית מן המדות המגונות אינם בזולתו ואם תיטב בעיני האחד המדה ההיא ודרך איש ישר בעיניו איש אחר ישנאנה ויבואו ע"י זה לידי שנאה חמה ושטף אף. לא כן בדרכי ה' יתברך אין לפניו עולה הצור תמים פעלו ומחשבותיו כלם צדק ואלו יתרגל כבודו בינינו נאהבנו תמיד ותגדל האהבה בהתארך הזמן.
זהו אמרו ג' פעמים שמה שם שמה כי אולם על כל ההרגל שירגיל כבודו השם יתברך עמנו בכל יום תמיד יתקדש שמו ביותר ולא כמנהג בשר ודם: פרשת תשא כי תשא אחת ראש בני ישראל לפקודיהם וגו': ראוי ליישב למה אמר לפקודיהם משמע שני פקודים ולא לפקודתם? גם מה שהוסיף לומר בפקוד אותם פעמים שתים וכל העובר על הפקודים פעמים שתים ולכפר על נפשותיכם פעמים שתים? אמרו חז"ל שבא מחצית

השקל לכפר על מעשה העגל ולדבריהם למה לא יהיה בהם נגף אלא בפקוד אותם? ותירץ בעלי כלי יקר שמה שאמר וביום פקדי ופקדתי נראה שאינו נמחל אלא כליון הרבים אבל ליחיד יפקוד ויענישנו על העון.

וכל זה איננו שוה כי א"כ היה לו לומר בפקוד אותו ולא בפקוד אותם מלבד שצריך לתרץ הכפל ועל השנות הדברים פעמים כאשר אמרנו ל ואמרתי שעל כן הובא בכתוב בפקוד אותם השני כלומר ביום שאפקוד על עון העגל כמו שאמר וביום פקדי לא יהיה בהם נגף בפקוד אותם ירצה במניינם. וזהו השקל לכפרה על עון העגל.

אמנם נכפלו המאמרים כי העין הרע אינו מצוי כי אם בדבר פרה ורבה ונוסף על מה שהיה אבל כאשר יחסר במניינו לא ישלוט בו העין. הנה א"כ אין מציאות אל העין הרע אלא כשימנו הדבר שתי פעמים ובפעם השנית ימצאוהו מרובה על הראשון אז יש לחוש שיחול העין.

וכן אמר יואב (ש"ב כ"ד) ויוסף ה' אלהיך אל העם נראה שהיתה יראתו על ההוספה. וז"ש (שם) ויתן יואב את מספר מפקד העם.

מספר ומפקד שתי פעמים? שנתן לו המספר ומה שניתוספו על הסכים הקודם. על כן בזה כפל כל הפקודים לומר שבשביל הפקודים השניים יש לחוש לעין הרע.

אמנם בעון העגל שאולי לא נתרבו אבל נתמעטו במגפה. לכך אמרו שבא לכפר על העון העגל פירוש שבהבאת השקלים נדע שנתרבו ישראל ושיש לירא מן העין השולט במנין: ונתנו איש כפר נפשו לה' בפקוד אותם ולא יהיה בהם נגף בפקוד אותם: כאשר יהיה פרקמטיא במקום אחד קונים ומוכרים ואין לה שער מוגבל ירבו קטטות בקונים כי ינצו אנשים יחדיו עד עסקי השער.

גם כאשר ישים שלטון מס על העיר ויצוה לתת כל איש כפי עשרו זה יאמר אני עני ואתן דבר מועט וזה יאמר יש לך רב ותן הרבה יבואו לידי תחרות חמה ושטף אף ונגפו באולי זה את זה. על כן ראה ה' יתברך להגביל לישראל מחצית השקל מוניטון שוה העשיר לא ירבה והדל לא ימעיט שלא יריבון האנשים.

ויהיה אמרו כי תשא את ראש בני ישראל לפקודיהם ירצה בפרסום ורוב עם כל אחד יתנו כופר נפשו ואעפ"כ לא יהיה בהם נגף בפקוד אותם שלא יכו זה את זה והטעם שהמס שוה בכלם זה יתנו כל העובר וגו': את שבתותי תשמורו כי אות היא ביני וביניכם לדורותיכם לדעת כי אני ה' מקדשכם: וגו': הקושי' גלוי וידוע אמרו את שבתותי לשון רבים כי אות היא יחיד? גם ראוי לבקש מה שאמר לדעת כי אני ה' מקדשכם מאן לימא לן ובמה יודע איפה שידעו שהוא מקדשם בשמירת השבת ל מלבד מה שכתוב עוד

ושמרתם את השבת ולא אמר שבתותי כבראשונה? ואמרו כי קדש היא לכם נתן טעם אחר שהוא כענינו ולא אמר כי אני ה' מקדשכם כאשר למעלה? והדבר הוא (א) כי הדעת והשכל במעלה אשר הוא בבני אדם אות הוא ומופת ליתרון להם על שאר בעלי החיים אבל דבר הניתן לעבוד ולמשא ולמלאכת הפעולה אינו יתרון על שאר הבהמות אשר גם הנה תעבודנה.

והנה הפעולה והעשייה לא תפול אלא על דבר פרטי אשר יאמר כי הוא זה. אבל הכללי אינו אלא בשכל כידוע במחקר.

ולפי זה מחשבת דבר כללי רצוני דבר השבת ושמירתו בדרך כלל מופרש מן החומר והמעשה זהו פעולת השכל. על כן אמר את שבתותי לשון רבים שבתות הרבה שאין עבודה בהם ולא יוכל לפעול איש אלא דבר יחידי ופרטי.

והיטב כתב את שבתותי תשמורו כי אות היא כלומראותה שמירה ולמוד כללי היא אות לדעת בשכל כי אני ה' מקדשכם ביתר שאת על שאר בעלי חיים שאין להם אלא פעולה פרטית ואין מגמתם השכל. אבל בעשייה כתב ושמרתם את השבת יחיד כי הוא גוזר על המעשה שאין בו דבר כללי וכן כתב מחלליה מות יומת וגו': ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת וגו': כי ששת ימים עשה ה' וגו': הלא ידענו (ב) כי הבטלה מביאה לידי שעמום ורוב הפשעים יסובבו ממנה שנאמר (ישעי' ה') הוי מושכי העון בחבלי השוא רצונו בחבלי הבטלה שהיא סיבה לכל העונות.

על כן ראוי להוכיח הוללות האנשים אשר על פני האדמה אך שקר בני אדם כזב בני איש המתאוים והמקוים אל המנוחה ואל השבתון וכל נפש עמל עמלה לו מספר ימי חייו להרבות הון ולקנות עושר כדי שיוכל לנוח ולשבות בסוף ימיו. וזאת היא תוחלת שאין בה ממש כי האדם לעמל יולד והמקוה המנוחה מקוה המות בהיות מושב החיים במעשה והמות בשביתה.

ראה נא ה' יתברך באשר הוא אוצר החיים והטוב אין לפניו רגע בלי מעשה ופעולות ואין מחשבתו אלא לפעול ולעשות כאשר אמרנו בפרשת בראשית. ע"כ שלא כדרך האדם כוונתו תמיד לחשוב העשייה והפעולה.

ועל זה תקנו מסדרי ההגדה ואמרו שהקב"ה מחשב את הקץ לעשות שלא כנימוס בשר ודם שיחשוב ויקוה תמיד להגיע אל עת וזמן שיוכל לנוח ולא יעמול עוד כי לא ידע האדם דרכו ומה שהוא טוב לו בחיים. ואם ככה תהיה א"כ השבת מצוה הבאה בעבירה ויחזיק ה' ידי שומרי חוקה כזאת ל אלא כי האמת שאף אם לא יעניש ה' על המחשבה כי אם על המעשה.

עם כל זה יעניש ה' על האמונה שבלב ככתוב (יחזקאל י"ד) למען תפוש את ישראל בלבם. האמור בע"ז.
והטעם (ג) כי הדבר התלוי כלו במחשבה ואין בו מעשה יקרא בו עשייה כאשר נעשית מחשבתו רצוני שנשלמה הכונה אל פעולתה באופן הוויתה. והנה דבר האמונה התלוייה בלב ובמחשבה לבד כאשר יאמין אותה האדם כבר נקרא תשלום פעולתה כאשר היא על כן יעניש ה' על המחשבה בה.
וידענו כי השבת ניתן לנו להיות מופת על חדוש העולם שזו היא עיקר האמונה על כן יקראנה ה' מעשה ולא בטלה להיותה כלל האמונה שבלב וכאלו במחשבתם זאת יעשו בני ישראל מעשה בידים. זהו אמרו ושמרו בני ישראל את השבת בשמירה ובמחשבת הלב באמונתם זאת ויהיה נחשב להם כאלו יעשה מעשה לעשות את השבת וגו' כי אין פעולה גדולה ממנה באמונה להיותה אות על חדוש העולם על כן השלים בנותן טעם אות היא וגו' כי ששת ימים וגו' ואין השבת בטלה: ויתן אל משה ככלותו וגו' וירא העם כי וגו': עד סוף ספור העגל וכפרתו: הספקות תרבינה בכתובים תמצא קצתם בס' מעשה ה' פרק י"א מחלק מעשה תורה ובזה נתעורר על חלק מדבריו אפס קצהו נראה כי עוד חזון למועד.
ואולם נסתפק הרב למה אמרו עשה לנו אלהים ומשה ההולך לפניהם לא היה אלוה ואיך עתה בקשו אלהים תמורתו? ב' למה אמרו אלהים בלשון רבים? ג' באמרם אלה אלהיך ישראל והעגל היה יחידי? ד' איך אמרו זה אם בסמוך בפיהם ובלשונם הודו ולא בושו כי זה משה האיש אשר העלנו? ה' ראיתי את העם הזה והנה עם קשה עורף הוא אדרבה הפכפך היה וממיר כבודו כהרף עין בתבנית שור? ו' למה ה' יחרה אפך בעמך אשר הוצאת וגו'.
כי אמת שראוי להענישם על זה לפי שהיו לו כפויי טובה ל וכבר דברנו מזה בפרשת משפטים. אלה הם קצות דרכי הערות הרב.
ואנחנו עוד נשאל. ז מה רצה הכתוב בהזכירו בראש וראשון ויתן אלמשה ככלותו וגו' לוחות העדות וגו' ומה ישמיענו בעדות זה ל וכן לוחות האבן שאין טעם כאן שיביא אם הם של אבן או עץ וכבר אמרו במקום אחר? ח' גם מה שהוסיף כתובים באצבע אלהים ללא צורך במקום הזה מלבד כי איך יצוייר בה' אצבע ושהוא באצבע כתבם וברוח פיו יברא שמים וארץ וכל צבאם? ! ט' באמרם קום עשה לנו אלהים כי מאין נכנס רוח עועים ושטות בישראל עם חכם ונבון שיאבו לעשות אלהים לחפצם בורא שמים ונוטיהם? י' למה לא נתנו בקולם לאמר תן לנו אלהים או למד לנו כי איך אפשר שבן אדם עץ השדה

יעשה אלוה בידו? י"א במלת לנו שנראית מיותרת ל וכן בהתפלל משה אל ה' אמר אנא חטא העם הזה חטאה גדולה ויעשו להם אלהי זהב מלת להם צריכה יישוב? י"ב על הפלגת דבריהם כי זה משה האיש שאין אלו אלא דברי תוהו ולשוא בידענו שמשה היה איש ולא אל? י"ג בכוונת אהרן לצור צורת עגל ולא צורת דבר אחר ולא צורת איש או כוכב ודבר אחר משובח מתבנית שור אוכל עשב? י"ד בתפילת משה אל ה' אנא חטא העם הזה חטאה גדולה מה היתה סברתו להגדיל הפשע בזמן שהיה לו להקטינו? ט"ו שאם ראה והתקין להגדיל עון העם היה לו לפרשו בלשון פשע ומרי ולא בלשון חטאה שהוא הקל שבפשעי האדם והעגל שעשו הוא עון פלילי ולא חטאה? י"ו מה יתרון למשה לומר ויעשו להם אלהי זהב הואיל וכל עונם לא הי' בסבת עשיית העגל אלא שהשתחוו לו ויזבחו לו כי אמנם עשיית העגל שלא להשתחוות לו ולעבדו אין כל כך מן הפשע בדבר? ואולם בעל מעשה ה' תירץ על ראשון ראשון שישראל חשבו כי משה לא הוציאם ממצרים מרצון האל אלא מעצמו שמיהר את הקץ כנראה מדבריו.

ומה שאמר (לעיל ד') ויאמן העם וישמעו כי פקד וגו' שפקדם ולא שרצה עכשיו להוציאם ככתוב בספרו. ואמנם יקשה מה שאמר להם אהרן את כל הדברים אשר דבר ה' אל משה שהמה מה שנאמרו לו בסנה המעידים כי שלחו ה' להוציאם תכף ומיד ואין ספק שמשה ואהרן לישראל הכל הגידו לא כחדו ואיך א"כ נאמר עליהם ויאמן העם ובראותם המכות ובפרט מכת בכורות ומצות ה' בדם פסח ודבר נא באזני העם וישאלו וגו' איך יחשבו שלא בא קץ הגאולה מאת ה'? הלכך אחוה דעי אף אני ביישוב הספקות הנזכרים.

ונזכיר אשר הצענו עד הנה במקומות ובפרט בפרשת ואתחנן. כי חשבו ישראל תמיד שה' יתברך יפעול כל הניסים ויעשו מעשיו בעולם השפל באמצעות דבר מהדברים.

והטעם בעיניהם שאי אפשר לצרף אלהים נורא ונשגב עם בני אדם קרוצי חומר עפר ואפר אם לא יתמצע בין פעולתו לקבלתנן איזה אמצעי משותף מחומר ומאלהות. כאשר נשגיח בברואי מעלה ומטה אשר בין כלם נברא אמצעי וכל אחד מתווך בין קצות חביריו כידוע.

וזה הדעת המשובש היה מפורסם בזמניהם בין האומות ועדיין בין חכמי המחקר יש מי שיאמין זה. גם עתה כדבריהם כן חשבו שלא יוכל אלוה לפעול בתחתונים ולא ימשך שפע הית' עלינו אם לא באמצעות הכוכבים אשר חמרם משתתף בין רוח ה' הזך והנקי לחמרנו העכור והגס.

ולא יעשה ה' אלהים דבר בנו בכבודו ובעצמו מבלי אמצעי. כי כן לומדו במצרים העובדים למזל טלה שהוא הראשון שבחגורה יאמינוהו לאמצעי בינם לבין אלהיהם.

עד שכיוון השם יתברך באומרו (שם י"ב) ועברתי בארץ מצרים וגו' ודרשו אני ולא מלאך להעמיק ולחזק בלב ישראל אמונה אחרת נגד מחשבת ואמונת המצרים ואל ישעו בדברי שקר. ואולם ישראל האמינוה בלב שלם על ים סוף דכתיב (שם י"ד) וירא ישראל את היד הגדולה וגו' ויאמינובה' ובמשה עבדו.

וכבר יפלא שלא האמינו בו עד הנה בכל נפלאותיו שעשה במצרים ל אלא רצונו שכאשר ראו ה' יתברך הוא הנלחם להם ולא מלאך וראו יד ה' הגדולה שעשה הוא בעצמו במצרים אז ידעו ביחוד שיוכל לפעול בתחתונים בלי אמצעי והאמינו בה' בעצם וראשונה ושמשה היה עבדו כאחד העם ולא שמשה יפעול הניסים.

הנה כאשר הטעות מקדם נשרש בלבבם כשיקרה מקרה בלתי טהור תיכף ומיד ישובו לסורם לחשוב שיש שם אמצעי כמזימתם הקדומה. גם במאורע הלזה כשנתאחר משה לשוב והמה שבו לטעותם שאלו לאהרן שיעשה להם אלהים ירצה שיתן להם דבר יהיה נטפל להם בינם ובין אלהים.

והכתוב טרם יחטאו צווח וקרא זה ואמר ויתן אל משה וגו' לוחות העדות לוחות האבן כתובים באצבע אלהים שאין כאן מקום ספור הלזה ולא בא אלא להודיע לבני אדם (ד) שאין לחשוב בה' שלא יפעול בתחתונים אלא על ידי אמצעי כי הנה הפחות שבנבראים הדומם והוא היה לאבן. ואעפ"כ הית' פעל בו וכתב הדברות על האבן באצבעו, וזהו כוונת אצבע האמור להורות לנו פעולת ה' יתברך הקרובה בהם כאיש יפעול בידיו ואצבעו ולא ע"י אחרים.

ואמנם זהו עדות שהית' פועל בתחתונים בעצמו על כן קראם לוחות העדות העדות ומהו עדותן שהם לוחות של אבן דומם ואעפ"כ כתובים באצבע אלהים. אולם גם בעדות הזה ישראל לא השגיחו וספר הכתוב אמרם אל אהרן שעדיין קיימים באמונתם שהאל יצטרך לאמצעי על כי ימשך לאמונה כזו תועלת כפי מחשבתם שאם יקבלו כוכבי השמים או דבר לקיים לעד לסניגור להם הנה לא יאבדו תמיד יהיו לנגד עיניהם מה שלא אירע בהיות משה לאמצעי כי להיותו יחיד ובן אדם צל עובר עוף פורח נמשך להם הרע שנאבד ונסתר מעיניהם ולא ידעו מה יעשו ואל מי מקדושים יפנו? זהו אמרם קום עשה לנו אלהים אשר ילכו לפנינו כלומר עשה לנו דמות ככבים ממסילותם יישירו אורחותינו באמצעיים אשר בהשתכלותינו אליהם לא נהיה נבוכים בארץ.

כי זה משה האיש בשביל שהוא משה יחידי והוא איש עפר ואפר לא ידענו מה היה לו וכאשר הצדיק אבד אין איש ממנו שם על לב ויאמר מי יקום לנו ולמי כל חמדת ישראל? ועתה מלת לנו מדוייקת שכבר העשייה הזאת חשבוה לתועלתם. ודמיונם בשמואל

(ש"א ח') תנה לנו מלך ולא אמרו תנה עלינו מלך שבקשו להם מלך להנאתם וכרצונם ולאו שישעבדם.
ד"א כי זה משה האיש וגו' פירושו קום עשה לנו דמות אלהים שילכו לפנינו ויורנו הדרך ולא חפצנו עוד באיש הואיל ועד עתה משה בהיותו איש ועם כל זה עשה לנו כל הגדולות והנפלאות לא ידענו מה היה לו ועל מה כחו גדול לעשות כדברים האלה שנאמר שגם האיש אשר יקום תחתיו יהיה לו כח לעשות חיל כמעשהו? הלכך עשה לנו אלהים דמות מלאך או כוכב ולא עוד דמות איש.
ואל תבהל ברוחך לאמר איככה יעבדו הגוים האלה למעשה ידי אדם ואף אם יאמינוהו לאמצעי היתכן שהית' יחפוץ לשמוע בקולם ולבחור לשלוחו בינו ובין ישראל העגל או התמונה שיעשו בידיהם למרוד רצונו ולמה חשבנו כזאת על עם ה' מה שלא יאמין פתי שבפתאים וחסר לב? כי אמנם (ה) האמונה היא דבר שבשכל ואין ממנה תחת החוש וראוי להאמין דבר שלא יגזרנו המופת כי דבר שבא המופת עליו אינו בגדר האמונה כידוע.
[1] ורוב המון העם כאשר אין לנגד עיניהם תמונה ממה שצריך שיאמינוהו לא ידעו ולא יבינו ולא יתרצו בזה על כי אין כל אדם זוכה להבין בשכלו דבר מתוך דבר ולצייר צורה ממה שיצוייר בלב בלתי ראותו בחוש כי אם אחד מעיר ושנים ממשפחה. על כן התחכמו כל מחברי דתות והתורות לשים נגד פני העם דבר מורגש יחשבוהו לאלוה או לשליח ממנואליו יפנו בחושיהם ויתאמצו באמונתם כאשר נכתוב בפ' וילך.
לכך חשבה החכמה האלהית לרפאות טעות ושגגת ההמון בזה. הואיל ואי אפשר לתת להם דבר צורה כל פסל וכל תמונה להתפעל בדמיונם ולא יטעו בהם אחרי כן לעבדם לאלילים כאשר בדור אנוש.
לפיכך פעל ועשה ארון הקדש ונתן בתוכו לוחות האבן מעשה ידיו אין בהם תמונת כל סמל אלא כתיבת התורה והחוקים יראו תמיד המון קהל העם ויתפעלו מקדושתם כאלו לנגד עיניהם אמצעי לקבל שפע העליון ותמיד שוכן בתוכם ולא נפיק מינייהו חורבא. כי לא ישעו לעבוד אבן אין בו צורה ולא נחשדו ישראל על ככה, הכה שמעת הדבר על בוריו מדוע אמרו עשה לנו אלהים ומה היתה כוונתם.
אולם אהרן בשמעו הדבר והבין שהיו חוזרים לסורם לקבל עליהם צורה בחגורת המזלות וחפצם אל טלה שהוא ראשון בעבודת המצריים. עשה להם עגל שהוא ממוצע בצורתו בין צורת טלה לצורת שור כאלו יראם בתמונה אחת שתי התמונות.

והיתה ערמתו בזה שלא לעשות להם דמות כוכב אחד או צורה אחת מן התמונות לבדה כדי שלא יטעו אחריה. אבל בתתו להם דבר אין צלמו כדמותו בשמים ועוד שהוא רומז אל שתי התמונות כמו שאמרנו הנה תהיה להם תשובתם בצדה לאמר איכה יהיה אלוה דבר שאינו בשמים והמורה שתי התמונות ויהיו אם כן שני אלוהות תאומי' ואל מי מהם צריך לעבוד? הנה התחכם אהרן למחות בידם במה שהיה אפשר לו באותה שעה ועם כל זה לא הועילה תקנתו כי אולם קבלוהו עליהם לאמצעי ולא איכפת להם אם יורה על שתי התמונות כי אדרבא זה דרכם כסל למו לאמר אלה אלהיך ישראל אשר העלוך כלומר הודו שהית' הוציאם ממצרי' אבל הוצרך לאמצעיים כל כוכבי השמים כאשר עד היום יאמינו חושבי מחשבות הוברי השמים וכסיליהם שיפעול ה' בנו בכח הגרמים השמימיים ככה המה חשבו שבכח שניהם יצאו ממצרים הואיל ומה שלא יכול להעשות אלא בשנים אין אחד מהם נקרא פועל שלם וכן כוונו חז"ל אלמלא וי"ו שבהעלוך נתחייבו ישראל כלייה.

על כן הית' אמר ראיתי את העם הזה והנה עם קשה עורף הוא רצונו קיימים במחשבותיהם ועוד כסילים באולתם ראשונה ומקשים עורף לומר כי יש דבר חוצץ ביני ובינם. ולפי זה לא היה פשע ישראל כל כך גדול מנשוא בעיני משה כאשר לא כפרו בהית' אלא בדבר האמצעיים ושתפו שם שמים בדבר אחר.

ולכן אמר למה ה' יחרה אפך בעמך ותהיה הסבה לפי שהוצאתם אתה בעצמך מארץ מצרים והמה חשבו זה ע"י כוכבים ומזלות אין זה כ"כ פשע חמור שתענישם עונש כזה על ככה. וכן בהתפללו אנא חטא העם הזה חטאה גדולה נאמרו דברי משה לצחוק כאדם המקטין הדבר באמרו הנה באמת חטא העם חטאה גדולה.

דרך תימה זאת היא חטאה גדולה? ! כי אלה הצאן מה עשו? ויעשו להם אלהי זהב. פירוש עשו המה בידם לתועלתם אלהי זהב.

כי יהיה סכלות ופתיות לחשוב שיעשו המה בעצמם אלוה זהב להאמין בו! אין זה כ"א פעולה לקבלה לאמצעי ולהתפעל בהסתכלותם בו כאשר חשבו וא"כ חטאו חטא קל. אולם ה' יתברך היודע כי מזה ימשך שיעבדוהו כאשר אמת היה אמר לו עשו להם עגל מסכה וישתחוו לו וזה החילם לעבוד ע"ז ומאחר שהשתחוו לו עשוהו אלוה.

ואיך אם כן יאמרו אלה אלהיך וגו' אמצעי לבד אם זבחו לו והשתחוו לו אכן לשקר ישבעו?: ד"א חטאה גדולה. אמת שאינו פשע הואיל ולא כפרו בהית' אלא חטאת שהוא השתוף.

אבל בגדר החטאות היה הגדול כי הוא יביאם לעבוד ע"ז ולעשות פשע והמרד החמור. ויש סמוך לפירוש הראשון במדרש דאר"י בשעה שעשו ישראל אותו מעשה בקש לכלות שונאיהם.

אמר משה העגל הזהטוב הוא לסייע לך. אמר ליה הקב"ה מה מסייע ליל א"ל משה אתה מוריד גשמים והוא מוריד טללים וכו' א"ל, משה אף אתה תועה בעגל? ! אמר משה רבש"ע אלא למה ה' יחרה אפך בעמך עכ"ל המאמר.

אמנם בחטא אהרן נפלאתי עד מאד משלומי אמוני ישראל רובי המפרשים. אשר נבהלו איך אהרן קדוש ה' יעבוד ע"ז ויכשיל את הרבים? והיה בזה גדול עונו מנשוא ואיך כפר לו ה' ולא מחל לכל עובדי העגל והיה לו ליהרג ואל יעבור כחור? ועוד נוסף עליהם דברים רבים כהמה.

והשתדלו כלם מיראת הקושי' הלזה להקטין עון אהרן ולשבש ולעקם הכתובים. ויהיה כבוד תורתם במקומם מונח אין צורך לכל זה ונראים הדברים ברורים.

כי באמת אהרן עשה את העגל לשם ע"ז ועשה כל זה אמנם מיראה שלא יהרגוהו כמו שהרגו את חור ואין כל כך אשמתו רבה. כי אע"פ שאמרנו יהרג ואל יעבור לא מפני זה אם עבר מפחד נפשו ולא ברצון יהי חייב העונש כאיש העובר ברצונו.

אלא פטור מהעונש כי לא פעל ברצון נפשו אלא מיראה ואם כן על זה מחל ויעתר לו ה' אע"פ שהיה ראוי ליענש בידי שמים. ועל זה אמר (דברים ט') התאנף להשמידו זה כלוי בנים.

כי הוא בחר בחיים ועזב כבוד ה'. היה הדין שיכלה זרעו ולא יהיה עוד בחיים חייתו ולא יזכר שמו.

אם לא כי הועילה תפילת משה ותשובתו. ואלו חטא ברצון לא היתה מועלת התשובה כאשר לא הועילה לבני ישראל החוטאים.

ועל כן נאמר כל החוטא ומחטיא אין מספיקין בידו לעשות תשובה. אולם אהרן החטיא אבל לא חטא ועל כן קבל ה' תשובתו.

וגם החטיא באונס ומדאגת סכנת נפשו: לך רד כי שחת עמך אשר העלית: שנתת להם עלוי ושררה להוציאם ממצרים אשר שמה בשם ערב רב יקראו וכאן גבה לבם עד להשחית להיותם נקראים בני ישראל. אמנם משה רבינו ע"ה אמר להפך למה ה' יחרה אפך בעמך אשר הוצאת.

ועכ"פ למה תהרוג הכשרים עמך בני אברהם ויצחק ויעקב שהוצאת אתה ולא אני? למה ה' יחרה אפך בעמך: פירשנו בפרשת משפטים בפסוק וחרה אפי: וירא משה את העם כי

פרוע הוא כי פרעה אהרן לשמצה בקמיהם: לפי שאהרן הציל עצמו לפני משה בטענתו שהעם רצו באונס ובחזקה לעשות אלהים מ"מ משה לרוב חסידותו הורע לו שאהרן לא בחר ליהרג ולא יעבור הפשע ההוא והיה סבה להוציא חטאם אל הפועל הם חטאו מעט והוא עזרם לרעה והתיר להם הרצועה כאשר (ז) העם בנקל רודפים משל הגדולים ואם היה משלשלם בדברים ביני ובינו היה בא משה ולא נכשלו בעגל.

ובאמת לדעת יראה שהורע בעיני ה' יותר על עונו מה שלא רצה להודות חטאו למשה ועל זה התאנף ה' עליו להשמידו. כי אלו אמר אמנם אנכי חטאתי לה' אבל לא נותרה בי נשמה כי פחד פחדתי שיהרגוני כבר היה ה' יתברך סולח לו לאלתר.

אמנם אמרו ואומר למי זהב התפרקו ויצא העגל הזה כאלו אין חטא בא על ידו זהו רע בעיני ה'. וכמדומה לי שזה היה גודל פשע שאול מצאנו ראינו שלא היה במשפחתו שמץ פסול והיה איש תם וישר ירא אלהים ועם כל זה חטא קטן שבא לידו ברחמנותו על עמלק לא נמחל לו ונקרעה מלכותו ולא קבלו תשובה ממנו ואולם בדוד שרצח וניאף נתכפר לו ונרצית תשובתו וכסאו יהיה נכון עדעולם וכי משוא פנים יש בדבר? אלא (ח) כי רע בעיני ה' כאשר איש אחד יחטא ויעיז פניו לומר הקימותי את דבר ה' חובתי תו ואעשנה? לא יאבה להודות על חטאתו כאשר עשה שאול בדברו אל שמואל.

אבל דוד עד לא עשה הפשע תכף שב מחטאתו וניחם. וביום הוכיחו הנביא נתן. ענה לאלתר (ש"ב י"ב) חטאתי. ונהג בתשובה כל ימיו.

זהו טוב בעיני ה'. כי אמנם גלוי וידוע לפניו שיצר לב האדם רע וכאשר יעשו רעה ויצרם נוקפם לתיאבון מרחם על בריותיו כי בשר המה.

אבל כשהיצר חלף הלך לו ועדיין יסורר לאמר לא פעלתי און. זהו עושה עין של מעלה כאלו אינו רואה וקרוב להיות מכעיס.

והואיל ודוד היה ממזג אדום ויתקפו יצרו כשפשע ברגע כמימריה ניחם על הרעה ואם עבר עבירה בלילה יהרהר אחריה ביום ודאי יעשה תשובה. וגם בפעולת העון יוכיחוהו כליותיו ועשתונותיו יבהילוהו.

הלוא כתוב (שם כ"ד) ויך לב דוד אותו אחרי כן ספר את העם. כי כפי משפט הלשון היה לו לכתוב אחרי ספרו את העם לולי שבא להשמיעני צדקת דוד כי עד לא עשה הרעה כבר ספק על ירך לאמר מה זאת עשיתי? והכה לב דוד אותו וניחם.

ואחרי כן ספר יואב את העם ולא יכול להשיב המלך את נדחו כי היה דבר המלך נחוץ אל יואב ולא הספיק הזמן: כי אוריש גוים מפניך והרחבתי את גבולך ולא יחמד איש את ארצך בעלתך לראות את פני ה' אלהיך שלש פעמים בשנה: לא ידעתי קשור דברי

הפסוק. מדוע אמר כי אוריש גוים מפניך שהוא פשוט כי לא יבואו אל המנוחה ואל הנחלה אם לא יוריש הגוים מפני ישראל? וגם אמרו והרחבתי את גבולך אין תבונה בו כי הלא נצטוו לעלות שלש פעמים בשנה יתקצר או יתרחב גבולה? אמנם היעוד שלא יחמוד איש את ארצם אם ניתן לשכר עלייתם לרגל למה נכתב בויי"ו החבור ולא יחמוד? מלבד כי איך יהיה שכרם אתם שלא יהיו נזוקין ולא יושפע עליהם טוב אחר חלף עבודתם? גם יתחשב זר לנו שפירש דבריו בלא יחמוד איש ולא דרך כלל כבראש הפסוק ויאמר ולא יחמדו גוים את ארצך? עוד יפלא לשון היעוד בלא יחמוד כי לא ירע בעינינו שאיש אחר יחמוד את שלנו אם לא יגזול אותו מאצלנו כי אמנם מן הגזלה ולא מן החמדה ראוי להנצל? אבל אחשוב שלא בא הכתוב להבטיח יעוד עליית ישראל לרגל ולא לספר שכרם כי לא ידענו מתן שכרם של מצות.

אלא בא לזרזנו ולהבטיחנו עד שלא נירא מעשות מצותו מפחד מונעים. כי אולם יש לך אדם תפול בגורלו נחלת שדה וכרם בקצה גבול ישראל וכאשר ירחיב ה' גבולנו יתרחק בהכרח הגבול מירושלים.

עד שבאולי יפול פחדו מדאגה מדבר שישראל אחר שכנו לסטים מזויין ובעל אגרופים ימתין לימי הרגל ביום עלותו לירושלים ואז יגזול ממנו ויסיג גבולו ולא יוכל לדון עם שתקיף ממנו כי אין האיש בביתו והלך למרחוק. על כן יצא הכתוב להודיענו כי לח יקרהו עון בדבר הזה ולא יאונה לו כל און.

כי אמנם כאשר ירחיב ה' גבול ישראל אי אפשר שימצא אדם אלם מבני ישראל שיחמוד הארץ ההיא מעל לגבול ומכ"ש שלא יגזול אותה מאיש אחר. והטעם כי הרשעים וערלי לב מבני עמנו אשר יש להם תאוה לגזול מסתמא אינם יראי ה' וחושבי שמו עד שיעמלו בעשיות המצות לשכר פסיעות.

כאשר לרשע רע אלו יתנו לו במתנה בית לישב בו ונוסף עליו חיוב ללכת שלש פעמים בשנה בדרך רחוקה להם האיש ההוא יעזוב הבית לחשבו עמל ורעות רוח להג הרבה ויגיעת בשר וכי יצא שכרו בהפסדו ביציאות הדרך הואיל ומצות ה' עליו למשא כבד. ומי האיש ירא את ה' כל שכן יבחר בדרך ארוך להרבות שכרו ויעבוד את ה' יתברך בשמחה ובטוב לב.

ע"כ אין לירא מן הדבר הזה. ולזה כיוון הפסוק שכאשר יוריש ה' גוים מפני ישראל גם בארץ לא להם.

וירחיק גבולם ממרחק לירושלים אל ייראו ואל יחפזו שישראל אלם יסיג גבולם ויגזול נחלתם כי גם לא יחמוד אותה כ"ש שלא יקחנה לעצמו כאשר היא רחוקה והיושב בה

יוכרח לעלות לראות שלש פעמים בשנה ולא יחפוץ הרשע בעול הכבד הזה: ויהי ברדת משה מהר סיני ושני לוחות העדות ביד משה ברדתו מן ההר: ראוי להשיב דבר על כפל המאמר ויהי ברדת משה ברדתו מן ההר? ולעיל שאמר ויפן וירד משה מן ההר וגו' ולא אמר ברדתו מן ההר? גם על האמור כאן שלקח משה הלוחות בידו אחת ואף למעלה כתוב כן ושני לוחות העדות בידו ולהלן כתיב וישלך מידיו את הלוחות משמע שהיו בשתי ידיו? עוד מה שקראם כאן לוחות העדות ולמעלה לא נאמר וישלך מידיו את לוחות העדות? כתבו במדרש שהלוחות נעשו כבדים ביד משה ונשברו וכתבו עוד שראה האותיות פורחות.

וכבר ידענו שהדבר הקל ישאוהו ביד אחת והכבד בשתי ידים ומשא כבד לא ישאוהו למרחוק כמו דבר הקל. ועל פי המדרש נעשו ידי משה כבדים כשראה העגל ומחולות מה שלא היה קודם לכן כי תשש כחו של משה כאשר חטאו ישראל מאשר היה כחו קודם שחטאו.

ויותר וביותר חשש כחו בראותו העגל בעיניו לעצבון לבו. ותשב רוחו אליו כאשר עשו תשובה ונעשה בריא אולם יותר מבראשונה.

וכבר אמרנו למעלה שהלוחות עדות לישראל שהקב"ה פועל בתחתונים בראות מכתב אלהים על לוחות האבן. וכאשר פרחו האותיות אין בהם עוד עדות.

הלכך כאשר חטאו ישראל בעגל תשש כחו של משה כי לא יוכל שאת הלוחות לא בדרך רחוקה ולא במסילה צרה ומקום שפוע ורחוק כעליית ההר כי אם בשפלה ובמרחק מועט. וזה אמרו ויפן וירד משה מן ההר ושני לוחות העדות בידו כלומר הלוחות היו בידו אחת אחר שירד מן ההר ולא בירידת ושיפוע ההר כי עיפה נפשו ותקצר מעמל ישראל מ"מ היה יכול לנושאם דרך מועט בידו אחת.

אבל כאשר ראה בעיניו העגל ונסתכל באותיות פורחות ולא קראם עוד הכתוב עדות לטעם שאמרנו אז נעשו ידי משה כבדים יותר ותשש כחו מכל וכל עד שלא יכול לנשאם אפילו בשתי ידיו והשליכן מידיו ונשברו כדברי המדרש וכשנתכפר להם העון חזר ונתבצר כחו למעלה ולא מבעיא שנעשה כדאי לישא הלוחות שחזרו עם אותיותיהם להיות עדות בידו אחת אלא שאזר חיל ונשאם בידו אחת כל הדרך וכל ההר.

ומטעם הזה אמר כאן ושני לוחות העדות בידו ברדתו מן ההר פירוש אף ברדתו מן ההר במדרון וטורח הדרך הגדול הזה: ומשה לא ידע כי קרן עור פניו בדברו אתו. עד סוף הפרשה: יקשה כוונת הכתוב מה רצה להודיענו? ולמה משה לא ידע כי קרן עור פניו? ומדוע בדברו אתו? ועם מי היה מדבר כשלא ידע קירון פניו? ב' למה משה המתין

ליתן על פניו מסוה עד שדבר לנשיאים ואל כל בני ישראל ולא שמו טרם דברו עמם? ג' בטעם המסוה.

כי אם שלא ייראו העם מגשת אליו למה קרא אותם ואחר כך שם המסוה ולא נתנו בטרם יקרב אליהם? ואם כד שלא יהנו העם מזיו הקירון ולא ישתמשו בו בדבר חולין אם כן גם כשידבר אל העם לא היה להסירו? כי אין טעם היותו שמוש לדבר מצוה כאשראינו כלי למצוה ההיא. כי מה יתן או מה יוסיף באזהרת המצוה עם הקירון או בלתו? ד' וראו בני ישראל את פני משה וגו' והשיב משה את המסוה יפלא בדברו מה שכבר אמר למעלה שראו כי קרן עור פני משה? ואם עשה משה כאשר אמר מהרי"א כדי שלא יזונו בו העם עיניהם מה רצה להוסיף כאן וראו וגו' כי קרן באשר כבר ידעו זה? וגם אין טעם להשבת המסוה על פניו לפי שראו כי קרן אלא כדי שלא יראו בפניו ויסתכלו בו? והנכון אצלי שחשב משה כי קירון פניו אמנם היה לבד כאשר ידבר אל ה' המאיר לארץ ולדרים לדמיון אור הירח אבל לא האמין שככה יהיה בהיותו יחידי.

וזהו שאמר ומשה לא ידע כי קרן עור פניו בדברו אתו כאלו אמר בדברו אל עצמו כלומר ידע והכיר כי קרן עור פניו אבל לא חשב שגם בהיותו בינו לבין עצמו עוז פניו ישונה ויאירו כאשר בדברו אל ה' יתברך. ולכן לא נמנע מלקרוא העם לצוותם כי לא ידע יראתם בשלמי היתה עליהם.

אולם כאשר שמע מפיהם הדבר כי כבר ספרוהו לו ואף אם לא נזכר בכתוב גמר בלבו ליתן על פניו מסוה וכבוד אלהים הסתר דבר. ובהיות כי (ט) ביותר יתפעל החוש בדבר כאשר יראוהו פעמים שלש מאשר יביטו בו פעם אחת במרוצה.

ואלו יראו פני משה ראייה אחר ראייה יכירו בדעת מיושב את קירון עור פניו באמת. ואם הוא דמיון יתדמה לפעמים כאשר יקרה מקרה לראותו כרגע ולא בשכל מיושב יאמין להביט ציור על שאינו באמת.

ויראה שמשה לא רצה שיסתכלו בפניו יהיה הטעם שלא יפחדו או שלא יהנו מזיו השכינה. אבל חשש משה שאם ישראל לא ידעו בבירור כי קרן עור פניו אלא מכח ראייה אחת לבדה באולי יאמרו שטעו בראייתם ושנתינת משה המסוה על פניו היתה ליוהרא ולגאות גובה עינים ורחב לב.

על כן התחכם והניח פניו מגולים ימים או עשור והיה מסיר את המסוה בדברו אל בני ישראל עד יסתכלו בו כראוי וידעו ביחוד כי קרן עור פניו ומה שיניח המסוה אינו דרך גאה וגאון. וכאשר נעשית מחשבתו הניח המסוה ולא הוצרך להסירו עוד אלא כשידבר עם ה' ולא עוד כשידבר אל ישראל כאשר כבר ידעו הדבר על בוריו ולא יחשדוהו.

וזהו שאמר וראו בני ישראל את פני משה כי קרן עור פני משה ולא עוד נסתפקו בדבר אז השיב משה את המסוה על פניו ולא יסירנו כי אם בדברו אל ה' יתברך ולא יסירנו עוד כשידבר עם ישראל ולא יהנו ממנו. זהו נראה פירוש הנכון אל הכתובים הללו אין כושל במחניהם: פרשת ויקהל ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי יהיה לכם קדש שבת שבתון לה': ראיתי ונתון אל לבי להביא טוב טעם על מה זה ספרה תורה וצותה לעשות את יום השבת בכמה מקומות ל תחלת דבר ה' בפרשת יתרו בדברות כידוע ונכפל בפרשת משפטים ששת ימים תעשה מעשיך וגו' ועוד בה שלישיה בפרשת תשא אך את שבתותי תשמורו קודם כפור העגל ואין שם מקומו והרביעית בפרשה הזאת מלבד הכתוב במעשה בראשית ויברך אלהים את יום השביעי וגו' על אלו וכיוצא בהן הכתוב אומר דרשני.

והדרשה תידרש למילי דבדיחותא ולפרפרת הלמוד דרוש וקבל שכר על הדרישה ועל הפרישה ויהיו דברי לרצון. ואשר אחשוב בזה בידענו שהשבת עדות לחדוש העולם.

ודרשו חז"ל חמשה קניינים קנה הקב"ה בעולמו שמים וארץ תורה אברהם ישראל ומקדש ובשבילם נברא העולם ומתקיים. הלכך בכל מקום אשר יזכיר אחד מחמשה הקניינים הללו.

מצות שבת בצדו לידע ולהודיע בשלמי קיום העולם ובריאתו. בפ' בראשית בבריאת השמים והארץ נזכר שבת ויכלו השמים והארץ ויכל אלהים ביום השביעי להבין ולהורות כי המה קנין א' והשבת עדות על חדושם.

בפרשת תשא כתוב כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות ויתן אל משה ככלותו וגו' ירצה תורה קנין אחד. בפרשת משפטי' וגר לא תלחץ וגו' מדבר באברהם אבינו גר בארץ כנען ואוהב גר לתת לו לחם ושמלה ולהכניסו תחת כנפי השכינה סמוך לו ששת ימים וגו'.

ובפרשת יתרו פנים בפני' דבר ה' עם ישראל לקנותם לו לעם סגולה שם נזכרה שבת. גם בזה במלאכת המשכן הזכיר שבת כי גם מקדש ה' קנין בעבורו נברא העולם והשבת אות על הבריאה כאשר אמרנו.

או ירמוז אל מה שכתבו בראשית בשביל ישראל שנקראו ראשית בשביל התורה בזכות משה בזכות מעשר ובכורים שנקרא ראשית. ועל פי הדברים האלו נזכר שבת בכל המקומות שבחרו להזכיר סבות בריאת העולם.

כי הנה בפ' בראשית חוייב להביא ספור הבריאה ולא ניתן לידרש. ובפרשת משפטים כתוב ראשית בכורי אדמתך שלש רגלים תחוג וגו' שלש פעמים בשנה וגו' ימי הבאת בכורים ומעשר שני לירושלים.

בפרשת תשא בשביל התורה כאמור. בפרשת יתרו בשביל ישראל.

ובפרשת ויקהל במשכן משכן העדות אשר פוקד על פי משה. אמנם מה שכתוב עוד (ויקרא י"ט) איש אמו ואביו תיראו ואת שבתותי תשמורו מלבד מה שפירשנו בו בפרשת בראשית עוד הובא לטעם למה נירא מאבינו ומאמנו? (א) כי אם לא היינו עושים זכר לראשיתנו ולא היינו נוהגים כבוד במי שהיה סבה לחיותנו היינו מקצצים בנטיעת אמונת החדוש.

ועכשו נעשה יקר וגדולה להורינו שקדמונו ונודה בזה שיש בעולם מי שהולידונו והעמידונו על רגלינו. יצא מזה ק"ו שראוי לנהוג כבוד למי שבראנו ושבהכרח אל אחד בראנו וברא כל חי מלוא כל הארץ.

על כן אמר איש אמו ואביו תיראו ונוציא מזה שאת שבתותי תשמורו ותודו על חדוש העולם המורה עליו יום השבת: כל העושה בו מלאכה יומת: לא תבערו אש בכל מושבתיכם ביום השבת: אמרו ז"ל הבערה ללאו או לחלק יצאת ואעפ"כ צריכין אנו גם לצאת ידי פשוטו של מקרא. זאת ועוד אחרת למה הקפידה תורה על הבערה לאוסרו כדין אב מלאכה? ונוסף גם הוא שנשנה כאן בראש וראשון? ואין בו עמל ולהג הרבה עד שאין לו דמות מלאכה כלל? אולם אמת הדבר ובינה לו במראה ככתוב בס' המחקר כי תנועת האש היא תנועה רבה ועצומה אין כמוה תחת השמש וכל דבר שיקבל תנועתו ויתנועע כמוהו ישוב להיות אש וכבר דברנו מזה בפרשת בראשית.

והנה קרא ה' לשבת מנוחה בו ינוחו יגיעי כח מתנועתם וממלאכתם. על אחת כמה וכמה שלא יבעירו אש ולא יסבבו נענוע חזק בעצמיו בתנועתו הגדולה שבתנועות כי רבה היא.

לכן בזה הבערה יצאת להגיד לנו כדבר הזה באסור איסר תנועת המלאכות שההבער תנועה עצומה ודין הוא לאוסרה בראשונה ויד כל שאר מלאכות באחרונה: קחו מאתכם תרומה לה' כל נדיב לבו יביאה את תרומת ה': צריך יישוב על הכתוב תרומה לה' ואח"כ תרומת ה'? ומה שאמר יביאה את תרומת שלא כדקדוק הנכון? אם לא שידבר בשתי תרומות אחת חובהואחת נדבה כדברי חז"ל.

ובמה שהוא חוב יצדק לומר תרומת ה' להיותה של ה' וחובה עלינו להביאה כדבר הקדש. ובמה שהיא נדבה לא יצדק תרומת ה' אלא תרומה לבד.

אמנם תהיה אל ה' ירצה מה שינדב לבו אין מכריח כי אינה של ה' עד לא יביאוה אליו. על כן יפה אמר קחו מאתכם ולא מאת גבוה תרומה נדבה לה' עד שאינה שלו אם לא נביאנה אליו.

אבל כל נדיב לב יחפוץ שגם הנדבה תהיה לו מוכרחת עד שירצה להביא ביחד עם תרומת חובה. באמרו כל נדיב לב יביאה פירוש תרומת נדבה הזאת שאמרנו יביאה יביא אותה עם תרומת ה' תרומת חובה שיאבה להתחייב ולהיות מוכרת להביא הנדבה כאלו נצטווה גם בה כמו תרומת חובה וגדול המצווה ועושה: ויצאו כל עדת בני ישראל מלפני משה: עד ויכלא העם מהביא: רבו הספקות בפרשה ונזכיר קצתם א' על מה שספר שיצאו כל ישראל מלפני משה שהוא דבור אין צורך בו בשכבר מבואר שילכו לביתם אחר שכלה לדבר אתם? ב' בגמגום הלשון ויבאו כל איש אשר נשאו לבו ולא אמר ויבוא כל איש אשר נמצא אתו כדלקמן? ג' במה שכפל המאמר ויבואו הנשים על האנשים דבר האמור פעם אחרת כל איש ואשה אשר נדב לבם וגו'? ד' במשמעות מה שכתוב וכל איש אשר הניף וגו' כי אם ר"ל שבא גם כל איש אשר הניף להביא את התרומה אין הלשון מחוור.

ויהיה פירוש אמרו הביאו חח ונזם וגו' וכל איש אשר הניף על פי הדרכת הלשון שהמה מלבד שהביאו חח ונזם וגו' הביאו גם כן בידיהם כל איש אשר הניף. וצריך לדרוש אם, המה נושאי סבל ישאו על כתפיהם האנשים? ה' גם מה שכתב פעמים שלש לאין צורך וכל איש אשר נמצא אתו וכל אשר נמצא אתו.

והיה די באחת? ו' גם בזה לא נמצא הלשון כדקדוקו וכמשפטו באמרו וכל איש אשר נמצא אתו וגו' הביאו ובדברו כל איש בלשון יחיד היה לו לומר הביא ל וכן למטה אמר וכל איש אשר נמצא אתו עצי שטים לכל מלאכת העבודה הביאו ולא אמר הביא? ז כל מרים תרומת כסף ונחשת גם זה ספור לאין צורך בכל אלו הפרטים הנשנים והנכפלים פעמים רבות? גם יפלא אמרו בזה בלשון הרמה? ח' כל איש ואשה אשר נדב לבם אותם להביא וגו' הביאו בני ישראל נדבה לה'.

מלבד היתרון והכפל עד כמה פעמים יראה דבור אין בו תבונה כי לפי הלשון נראה רצונו שבני ישראל הביאו לה' נדבה והנדבה היתה כל איש ואשה וגו'? והדברים סתומים וחתומים? ט' והם הביאו אליו עוד נדבה בבקר בבקר למה בבקר ולא בערב ולא בצהרים ל ולמה הביאו נדבה אשר לא צוה אותם? י' שהיה טוב אם יגיד הספור הזה שהיו מביאים בבקר הנדבה למעלה כאשר סיפר הבאת המלאכה לעבודת המשכן ויאמר ויבואו כל איש אשר נשאו לבו וגו' הביאו את תרומת ה' בבקר בבקר ולא במקום הזה מקום הגדת

מה שהיו מביאים אחר השבע? י"א טעם להעברת קול במחנה וכרוזא קרי בחיל איש ואשה אל יעשו עוד ולמה לא אמר למביאים כדברים האלה בלחש? גם היה די שלא יקבלו עוד דבר מן המביאים ובזה יכלא העם מהביא מבלי חצוצרות וקול שופר? י"ב בשנוי הלשון וגמגומו שאמר איש ואשה אל יעשו עוד ולא אמר יביאו עוד? כי אין הכונה שיניחו החכמים מעבודתם אלא שישראל לא יביאו עוד ממון למלאכה כי רב הוא.

ובהיתר כל השאלות נראה לפרש. כי אמנם ג' מדות בנותני צדקה ובמתנדבים לשמים מהונם.

יש שיתן בעצמו מנשאות לבו אף אם לא ישאלו ממנו וזה הוא נדיב לב ומסתמא לא יעשה זה בפרסום אלא בהצנע לכת הואיל וכלמגמתו לשם שמים לעבודת ה' ולא לגאות לב ומדה כזאת אינה אלא ביחידי סגולה אשר נגע אלהים בלבם. ויש מדה אחרת למטה ממנה איש שיתן מממונו והונו לאשר ישאלוהו ולא יתעורר מעצמו זו היא מדת אדם טוב אבל לא שלם כי אם לא יתבעו ממנו לא ימלאנו לבו לעשות ואיש כזה לא ירע בעיניו שכל העם יראו מתנת ידו אבל בהפך אולי לבו יחפוץ להתנשא לאמר בכחי ועוצם ידי עשיתי ומדה כזאת ברוב הנותנים.

והמדה המגונה מכלם לאיש כילי וצר עין אשר לא יתן גם אם ישאלוהו והמשל לא יפתהו להביא אם לא יכריחוהו בעל כרחו שלא ברצונו. ואנשים כאלה בהכרח היו בתוך בני ישראל מעט מזער ונער יכתבם עד שהוצרך הקהל בזרוע עוזו להביא האנשים האלה אל משה בכח הזרוע שיתנו למשכן את אשר נמצא אתם.

לפיכך כלפי הכת הראשונה הצנועים התחילו מאמרו ויצאו כל עדת בני ישראל מלפני משה ויבוא כל איש אשר נשאו לבו וגו' כי אבו אלו הצנועים במתן בסתר להמתין שיצאו כל ישראל מלפני משה ואז המה יביאו בצנעה. ואחריהם בא כל הקהל בפרסום האנשים על הנשים זה מדבר בכת השנית יביאו אשר אתם אחר שישאלום והמשל והדמיון פעל שכלם אין נקי הביאו מה שבידם.

ולא עוד אלא שהכריחו הכת השלישית להביא בעל כרחם כי מי ראה אלו יוצאים ולא יבוא גם הוא בתוכם. זהו אמרו האנשים על הנשים וגו' וכל איש אשר נמצא אתו וגו' הביאו.

כלומר כל הקהל הביאו בחוזק יד אותו היחיד אשר נמצא אתו וגו' והכריחוהו לבוא אל משה בזרוע לתת מה שברשותו מן הדברים הראויים למלאכה. באופן שהכת הראשונה הביאה מעצמה בסתר והכת השנית נדרשו לאשר שאלו והביאו בפרסום ואלו ואלו הכריחו באומץ יד גם מי שלא רצה לתת כלום כמשפט הכת השלישית.

ויחפוץ הכתוב להודיע שהכת השנית הביאה בלי הכרח על כן כתוב כל מרים תרומת כסף וגו' שהוא לשון מרים מעצמו וברצונו. והנשיאים שנתעצלו כדברי חז"ל והנשאם כתיב אולי נמנו עם זאת הכת.

וזאת כוונת הפסוק כל איש ואשה אשר נדב וגו' הביאו בני ישראל נדבה לה'. כאלו יאמר יפה עשו הנשיאים להביא מעצמם שעכ"פ הקהל יכריחום הכל כאשר לכל עשו והביאו כל איש ואשה ביד חזקה לתת נדבה לה'.

ואחר שנתנו המלאכה אל החכמים לעשות אותה מסתמא כל נדיב לב יחידי סגולה מהכת הא' עוד יביא מה שבידו לתרומת הקדש ולא יקוץ ולא ישבע עינו לעולם במה שהביא אף אם לא ישאלו. ולפי שדבר הניתן מרצון ובהסתר פנים יש לחוש שיגנבוהו הרודים בעם והעושים במלאכה ובאמונה לא יהיו עושים כי עדיין כל רואיהם לא הכירום ואולי נחשדו בעיניהם באשר הניתן בסתר לא יצא עליו קול.

ויהיה כנוח עליהם הרוח להביא בית ה' חסידי הכת הצנועה הביאו עוד נדבה אל משה ולא אל החכמים כי הוא ישר ונאמן בעיניהם ולא יפקד ממנו דבר. אמנם גם לו היו מביאים בסתר בבקר בבקר ירצה יביאום לפני אהל משה עד לא יצא השמש בגבורתו כדי שגם הוא לא ידע ולא יכיר המביאים.

וזו היא מדת הביישנים גומלי חסדים לשם שמים נותני צדקה ולא יכירם המקבל ובדורות אלו מעטים הם כזאת עלה אל לבם. ולפי שהאנשים האלה שלמים משה לא ידעם הוכרח להעביר קול להגיד אל הצנועים הבאים בנשף שלא יביאו עוד.

וכיון שהם יראי ה' וחפצים להרים תרומת ה' בכל לבבם ובכל נפשם חשש משה שלא יאזינו לדבריו ועוד ירצו להביא בחשבם שעוד יצטרך דבר למלאכת הקדש ושבאולי האומרים יטעו בשקול הדעת. תפש משה בתחבולה להשמיע ברבים שכבר כל העבודה עשוייה ותשלם כל המלאכה ואיש ואשה לא יעשו עוד מלאכה ולא יעבדו עוד ואין צורך להבאת ממון לשוא.

והראיה שכבר כלא כל העם מהביא דברלבית האומנין וזה אות שעוד בה לא יעבודו. ויהיה ויכלא העם מהביא גם הוא מטופס הכרוז אשר העבירו במחנה וטעם אל הצנועים שלא יביאו עוד ושיחדלו גם המה: וכל אשה חכמת לב בידיה טוו ויביאו מטווה את התכלת ואת הארגמן וגו' וכל הנשים אשר נשא לבן אותנה בחכמה טוו את העזים: כוונת הכתובים לומר כי (ב) הגאוה וגסות הרוח מסרת האדם מדעתו.

וכל המתגאה חכמתו] מסתלקת ממנו. ככתוב בדברי חז"ל על דבורה ועל הלל.

והנה חכם לב יקרא מי שיצפון חכמתו בלבו ולא יתגאה עליה ויראה עצמו כאיש אשר לא שומע ואין בו תבונה כמאמר הכתוב (משלי י') חכם לב יקח מצות ואויל שפתים יילבט שהחכם בלבו לא יתרומם ויתנשא על חכמתו יקח מצות ישמע לדברי מלמדיו והמצוים אותו להועיל. אבל אויל שפתים ירצה המתגאה בפיו ובשפתיו על תבונתו ילבט ויתעקש עוד ואבד האושר ההוא בענין רע.

כזה אירע במלאכת המשכן בין הנשים העובדות עבודת המשכן כי כל אשה חכמת לב בלי גאוה השכימו וטוו בידיהן צמר ופשתים אף טרם יצוו האומנים. ני לא האמינו העם בחכמתן הואיל והנה סגורות בינן לבין עצמן ולא יעבירו עליה קול במחנה העברים.

באופן שהביאו המטוה כבר עשוי עם התכלת והארגמן ולא חסר כי אם הצבע בתכלת ובארגמן וגו'. אולם כל הנשים אשר נשא לבן אותנה בחכמה מתנשאות לכל ראש ברום לב על תבונתן בפרסום הן הנה חזרו לאחוריהן ונסתלקה חכמה מהן עד כי לא תחכמנה ישכילו לעשות מטוה רק בדבר הגרוע רצוני מן העזים שכן מאוחר הוא בפרשת תרומה: ראו קרא ה' בשם בצלאל וגו' מלא אותם חכמת לב וגו' ועשה בצלאל ואהליאב וגו' לדעת לעשות את כל מלאכת וגו' ויקרא משה אל בצלאל וגו': מה מאד יפלא בלשון ובסדר הפסוקים יספרו תחילה חכמת בצלאל ובינת נבוניו ויגיד שעשו הכל כאשר נצטוו טרם צוה אותם משה באמרו ועשה בצלאל וגו' ואחר כך יצום ויקרא משה אל בצלאל וגו' עליונים למטה ותחתונים למעלה ל ואם נפרש ועשה בצלאל להבא ופירושו שיעשה ישאר הלשון מגומגם.

והיה די והותר שיאמר מלא אותם חכמת לב לדעת לעשות וגו' ולא יכפול ועשה בצלאל לאין צורך באין מבין ל והפירוש כי (ב) בכל חכמה ותבונה ובכל מלאכה בעינן סייעתא דשמיא החונן לאדם דעת להבין ולהשכיל. ומ"מ על האדם מוטל לייגע שכלו ולהתאבק בחכמים ללמוד ואם אין חריצות האנשים אין נטפלים להם מן השמים כי איך יחכם האדם בלי למוד ויגיעה? זאת ועוד אחרת כי שתי מדות בכל חכמה.

הלמוד והמעשה. יש מי שיעשה מלאכה מאשר ראה ככה עושים ולא מחכמה וזהו אומן וחכם גרוע במעשה ההוא.

ויש מי שיעשנה על דרך הלימוד וזהו חכם שלם בפעולה ההיא. הגיד לנו הכתוב היות בצלאל בקי בשתי המדות.

ועם כי נתן ה' לו חכמה ודעת אף גם זאת היתה בו כי יגע בפועל ולהג הרבה יגיעת בשר בחכמה ובמעשה באמרו כי ה' נתן להם חכמה מלא אותם חכמת לב ועל הכל ועשה

בצלאל ואהליאב וגו' לדעת לעשות וגו' כלומר כבר עשה ופעל מקודם לכן בלמודים ובמלאכות ולמד בחכמת הפעולות כדי לדעת לעשות את כל מלאכת הקדש.
ולא בא רוח ה' לפעמו מבלי שילמוד אלא היה יודע מה שיפעול על דרך הלמוד והעשייה לדעת לעשות וגו'. ואל תתמה בפירוש ועשה בצלאל שיהיה משמעו לשעבר כי כן מצאנו רבים בכתוב ודוגמתו (בראשית ל"ז) ועשה לו כתונת פסים ודומה לזה כתב בעלכלי יקר.
בפרשת עקב בפסוק פן תאכל ושבעת ובתים טובים תבנה וישבת: פרשת פקודי אלה פקידי המשכן משכן העדות אשר פקד על פי משה עבודת הלוים ביד וגו' הכפל המשכן משכן צריך ביאור וכן מה שהוסיף אשר פוקד על פי משה הואיל והוא דבר ידוע שפקד ה' וצוה מלאכת המשכן על פי משה? וכן עבודת הלוים וגו' שאין כאן מקום להאריך בכל אלה ביד מי או של מי היתה עבודת המשכן ל ואמנם חז"ל כתבו משכן משכן שנתמשכן שני פעמים העדות שהוא עדות שהקב"ה מחל לישראל על העגל שהרי השרה שכינתו ביניהם.
אל מול הדברים האלה יתכן הכתיב. אלה פקידי המשכן שנחרב שני פעמים בעונות ישראל.
וכל עת שהוא על מכונתו בנוי לתלפיות זהו עדות ששכינה שורה בישראל אין שטן ואין פגע רע. ואף עתה נתכפר להם העגל בזכות משה כי זה משה האיש שם נפשו בכפו והחזירן למוטב.
ועוד שהוא עבודת הלוים שנתאספו אליו כל בני לוי ולא חטאו בעגל. וביד איתמר בן אהרן הכהן שאיחר הדבר ובנה מזבח לפניו ויאמר חג ה' מחר וסבב למעט פשעם: ד"א אמרו חז"ל ואת האלף ושבע המאות וגו' שחשדו ישראל את משה שעכבן לעצמו ויצאה בת קול ואמרה ואת האלף וגו' ועשה ווים לעמודים הלכך אלה פקודי המשכן פירוש זה מנין וסכום כל משקלי נדבת המשכן וזהו משכן העדות שהעיד בבת קול על מה שפוקד על פי משה ולא עיכב לעצמו כלום: ובצלאל בן אורי בן חור למטה יהודה עשה את כל וגו' עד כל הזהב וגו': לנו יאות להפליא כאשר רבים המה ראו וכן תמהו למה לא מנה מספר מפקד הזהב ככל שאר הדברים נתן עליהם משה דין וחשבון מדוקדק בפרשה הזאת? אבל נפרש הדבר לאחר שנתעורר קצת על הפסוקים הנזכרים א' בהזכירו כאן בצלאל לשבח ובצלאל בן אורי בן חור עשה ועדיין לא עשה כל הדברים ואין כאן מקומו? ב' למה שכתב פסוק לבדו באהליאב במקום שאמרו לקצר ולומר כלם בפסוק אחד ובצלאל ואהליאב עשו וגו' ולא יאמר ואתו אהליאב וגו'? ג' גם יש להסתפק בלשון ואתו אהליאב ולא אמר בלשון הכתוב בויקהל הוא ואהליאב ובאמרו ואתו משמע שהיה תמיד אצלו

לא יפרדו איש מעל אחיו וא"א שיהיה שאין אחד מהם ראוי בלתי חבירו עמו לסייעו? ד' למה הגיד לנו גם בזה מאיזה שבט היה בצלאל ומאיזה שבט היה אהליאב כאשר כבר הוגד הוגד בויקהל? ה' בכנויי אהליאב חרש חושב ורוקם שמלבד כי הוא כבר כתוב פעמיים זה נראה מחסרון כבודו של בצלאל שיהיה הכתוב מורה באצבע שבצלאל אינו חרש וחכם וגו' הואיל ולא נכתב אלא באהליאב? ו' למה לא זכר שאר החכמים העושים במלאכה כאשר זכר בצלאל ואהליאב? למה לא הביא חשבון התכלת והארגמן בדיוק כאשר עשה בכסף אלא נתנו החשבון דרך כלל כמו בזהב? ח' גם מה שכתוב בכסף ונחשת עשה לשון יחיד ובתכלת וארגמן כתוב עשו לשון רבים הלא דבר הוא וקרוב הדבר בעיני כי אע"פ שקרא ה' בשם בצלאל לעשות בכל מלאכת הקדש.

מ"מ יתכן שהיה מלמד אל האומנים ולחכמים לדעת לעשות ולא שיעשה יחידי הכל בידיו. אלא שיעכב לעצמו עשיית הבגדים בהם יאתה חכמה נפלאה יותר על מעשה המשכן העשוי כדמות אשר הראה בהר.

והכתוב קרא בצלאל ואהליאב חרש וחושב בתכלת ובארגמן שיראה עיקר מלאכתם בבגדים אלא שבחרבצלאל לעצמו היקר והנכבד שבמשכן ירצה הארון שכן כתוב ויעש בצלאל את הארון ואולי הוא בנין אב לכל בית קדש קדשים שכלו מעשה ידיו. ולשאר החכמים הניח כל שאר המשכן איש איש אל עבודתו ואל משאו.

והבגדים יקרי הערך והמעלה וכל הדברים אשר שם הזהב לא פעלו בהם אלא בצלאל ואהליאב. ומן הדין שעל כל האומנים החכמים מיתר העם שהפקיד משה יהיה הוא בעצמו שוטר ומושל עליהם.

ואם כן עליו ליתן דין וחשבון על פעולותיהם משא"כ בבצלאל להיותו איש נכבד וגדול בעיני העם והגון להקרא המלאכה על עצמו ועליו ליתן חשבון על הפקדון אשר הפקד אתו ואין למשה חיוב ואחריות עליו. ועוד שהית' בחר בו כמ"ש ראו קרא ה' בשם בצלאל. ואין למשה לכנוס בעובי הקורה לחשוב חשבונות רבים ממה שבא בידו כי יראה מזה שנסתפק אם הקב"ה בחר באיש נאמן והגון חלילה. ולפי שכמעט כל הזהב הצריך למשכן פוקד על פי בצלאל ואהליאב על כן עליהם היה ליתן דין וחשבון ולא על משה. ובשאר הדברים כסף ונחשת העשוי על ידי כל חכם לב על משה מוטל הדבר. ואם כי גם משה וגם בצלאל ואהליאב עשירים ונדיבים היו ובאמונה הם עושים ואינם צריכים לתת חשבון כי לא יחשדום הקהל מ"מ רצה משה לרוב ענותנותו ליתן מכל מה שמוטל עליו וכתבו בפרשה הזאת.

ולא נתן מהזהב והתכלת כי לא עליו המשא והמלאכה. אמנם בצלאל ואהליאב לא חשו לתת חשבון משלהם כי היו שנים בדבר ולא קרובים זה עם זה ואין לחוש שיניח אחד את חבירו לגנוב דבר של הקדש.

על כן כתוב אלה פקודי המשכן משכן העדות מהדברים שנפקדו על ידי משה. ירצה כסף ונחשת ולא מהזהב והתכלת וארגמן אשר לא פוקדו על ידו.

כי אמנם הזהב והבגדים ובצלאל בן אורי בן חור למטה יהודה עשה וגו' פי' על ידו הופקדו הזהב והבגדים ועליו היה לתת חשבון ולא עלי להיותו נבחר מאת ה' ולא מאתי. וז"ש עשה את כל אשר צוה ה' ולא אמר אשר צוה משה.

ורצה גם כן להתנצל בעדם ולומר כי נאמנים הם ועוד שהם שנים לא ראי זה כראי זה ואין לחוש שיגנבו באמרו ואתו אהליאב בן אחיסמך וגו' חכם וגו' אף בצלאל נאמן ואין להרהר אחר מדותיו שהרי היה אתו תמיד גם אהליאב ובהיות זה משבט אחד וזה משבט אחר לא קרובים זה עם זה א"א שיניח זה את זה למעול בזהב הקדש.

וגם אין לומר שבעבודת הבגדים יוכל בצלאל להסתיר מקצת הזהב ולומר שבתכלת ובארגמן הונח הואיל ואין יכולת לשקול הזהב המעורב עם המשי וכאשר הרוקמים לעת עתה יגנבו דים. אין לחשוב כזאת על בצלאל כי אמנם אהליאב היה גם הוא חרש חושב ורוקם כמוהו ויודע בביאור הכל דקה מן הדקה באופן שיש להודות על אמונתם ואין לשאול מהם דין וחשבון.

ולכן כתב בכסף ובנחשת עשה לשון יחיד שהם הדברים המוטלים על משה לבדו והוא יתן חשבון. אבל בתכלת ובארגמן כתיב לשון רבים עשו ירצה בצלאל ואהליאב ולהיותם שנים אין לשאול מהם החשבון בדיוק.

וגם מזה כתבנו בפרשת תצוה. ד"א כי אולם הזהב התכלת והארגמן היה לבגדי כהונה לאהרן אחיו ולבניו ואין סברא שיעכב משה לעצמו מה שהיה משל אחיו ובניו והרי הם כשלו אבל הנחשת והכסף העשוי למלאכת המשכן רצה לתת חשבון על כן כתוב אח"כ ומן התכלת והארגמן עשו בגדי שרד לשרת בקדש ויעשו את בגדי הקדש אשר לאהרן וגו' רצה להודיע בכפל הדברים מה שבלבבנו שאף בתכלת ובארגמן לא ניתן חשבון אלא דרך כלל עשו בגדי שרד והטעם לפי שעשו בגדי הקדש אשר לאהרן ולא ימעול משל אחיו.

ואמנם אע"פ שהזהב היה נכנס גם במנורה השלחן והארון מ"מ הואיל וא"א לצמצם החשבון בבגדים שאין שם מי שיוכל להוכיח בבירורכמות הזהב שבהם אלו נתנו חשבון המנורה ודומיה היה כאלו לא נתנו דבר ותמיד היו יכולים לעכב משקל הזהב במה

שבתוך הבגדים הסמוי מן העין: ותכל כל עבודת אהל מועד ועוד כתיב למטה כבל אשר צוה ה' וגו' כן עשו בני ישראל את כל העבודה.
אמנם כתוב וירא משה את כל המלאכה ולא אמר את כל העבודה. וכן למטה ויכל משה את המלאכה: יש לחשוב כי תאמר עבודה אל דבר העשוי אף [אם] לא יהיה שלם מכל וכל ומלאכה אל מעשה שלם בדמותו בצלמו אין חסר כל דבר.
וידוע כי (א) האיש שיעשה בדבר מה שמוטל עליו בו. אע"פ שהדבר ההוא אינו שלם מ"מ יקרא שלם אל מול הפועל שפעל ועשה בו כל מה שהיה עליו לעשות.
לכן כאשר כלו החכמים העושים מלאכת הקדש כל פעולתם ירצה מה שנצטוו לעשות אף אמנם לא היו הדברים בסדר עדיין כי לא הוקם המשכן. המה בענוה ומוסר אמרו שעדיין לא נגמרה המלאכה יקראוה בשם עבודם לומר שאינה שלימה עד יבוא משה ויקים את המשכן כי מידו הכל וגמר מלאכה תהיה עשייתם.
אמנם האיש משה ענו מאד מכל האדם נשא להם פנים ואמר שכבר בעשותם כל מה שמוטל עליהם הנה עשו את כל המלאכה. באמרו וירא משה את כל המלאכה כלומר ראה עבודתם כאלו היא מלאכה וחשבה שלימה כאלו הוא אח"כ בהקמתו לא יעשה דבר.
ואולם הכתוב העיד אח"כ אמיתת הדבר כי הוא השלימה בהקמתו ולא כמו שהיה נושא פנים לאומנים. וכתב ויכל משה את המלאכה ועליו המלאכה לגמור: ויכס הענן את אהל מועד וכבוד ה' מלא את המשכן.
ולא יכול משה לבוא אל אוהל מיעד כי שכן עליו הענן וכבוד ה' מלא את המשכן: מה מאד יקשה בפסוקים. ונוסף על זה בלבול ומבוכת הדברים שמצאתי ראיתי בבנין של שלמה בזה הענין ואמרתי ליתן את האמור בזה על זה להתעורר עליהם.
א' למה כסה הענן את האהל ולא נכנס בו כאשר בבית עולמים שנאמר בו (מ"א ח') והענן מלא את בית ה'? ושם נאמר לשכון בערפל וזהו שאמר כי בענן אראה על הכפרת ומדוע לא שכן ה' גם במשכן בתוך הענן? ב' למה לא כתב וימלא כבוד ה' את המשכן כאשר התחיל ויכס הענן ולא אמר הענן מכסה? ג' איך יתכן שמשה הכתוב בו (לעיל כ') ומשה נגש אל הערפל אשר שם האלקים (שם כ"ד) ויבוא משה בתוך הענן בפעם הזאת תשש כחו ולא יכול לבוא אל אהל מועד כי שכן עליו הענן? ד' בטעם ששכן עליו הענן.
אדרבה היה צד לומר שלא יוכל ליכנס במעוף אפילה וחשך אלו היה הענן בתוך הבית אבל בהיות הענן שוכן על הבית סביב חוצה ולא בתוכו למה לא יכנס ל ובבית עולמים

שהיה הענן בתוכו. יפה כתוב (מ"א שם) ולא יכלו הכהנים לעמוד לשרת מפני הענן? ה' מה שאמר במשכן שמשה לא יכול גם לבוא.
אמנם במקדש כתיב (שם) לעמוד לשרת משמע שיכולים לבוא אבל לא לעמוד זמן רב ולשרת? ו' על הכפל האמור וכבוד ה' מלא את המשכן שתי פעמים? ז כי מצאנו בבית עולמים אין הבדל בין הענן לכבוד ה'. באמרו שם והענן מלא את בית ה' ואח"כ תכף בסמוך אמר כי מלא כבוד ה' את בית ה' אבל בזה חלוף הדברים הענן דבר אחד עד שהיה שוכן ממעל למשכן וכבוד ה' דבר אחר הממלא את המשכן בתוכו? ח' כל ימי נתקשיתי לדעת פירוש הכתובים (שם) אז אמר שלמה ה' אמר לשכון בערפל בנה בניתי בית זבול לך מכון לשבתךעולמים.
מה ענין שמיטה אצל הר סיני ומי הכריחו לומר זה ומה טעם יש בו לשבח באמרו אזל ט' גם אשר אמר בנה בניתי וגו' ולא התמיד עוד מאמרו והשיא עצמו לדבר אחר ויסב המלך את פניו וגו'? והנני מציע לפניך הדברים יתורצו כל השאלות והגמגומים באמרנו כי אין ספק שאהל מועד להיותו מקדש מעט וראשית מורא ישראל אשר מקדם לא נסו באלה היה צריך שהי"ת יטע מוראו בלב ההמון למען ילמדו ליראה את המקום הנכבד והנורא לכבדו ולנשאו ויותר וביותר במשכן להיותו בתוך היריעה אהל משכן מסכן ודל לא יתכבד בעיני העם לאמר מה יושיענו זה אם לא יעשה ה' אלהים דבר להביא על פניהם יראה ומורא יעלה על ראשם להעריצו ולהקדישו.
אמנם בבית המקדש הבנוי לתלפיות נחמד למראה ותאוה לעינים לא נעשה כן לכל הממלכות וגם כי אז כבר הורגלו ישראל לכבד את בית ה' מימי אבותיהם ולנהוג כבוד במשכן כ"ש שיהדרו את המקדש. וראוי לזכור שהיה העמוד ענן משרת לפני ישראל לב' טעמים.
האחד להורות להם הדרך ילכו בה מתי יחנו ומתי יסעו ובהעלות הענן מעל המשכן יסעו כדברי הכתוב (במדבר ט') ובעבור זה נתחייב שישכון הענן על המשכן ולא בתוכו שישלוט בו העין לראות מתי יעלה ומתי ישכון הענן לצורך נסיעתם. והטעם השני להטיל מוראו על ראש העם לבל יסתכלו כלפי מעלה וכשיראו עמוד הענן ידעו ששם השכינה מצויה ולא ינהגו קלות ראש וזהו אמרו (ויקרא י"ו) כי בענן אראה על הכפרת פירוש תוכלו להביט אותי כאשר אני בענן באשר הענן והחשך מבדילים ופני לא יראו.
ולפי זה היה לו לשכון הענן בתוך המשכן במקום שהשכינה שורה ולא עליו אלא בעבור שהוצרך ה' יתברך ליתן מורא המשכן על ישראל ושיפחדו מזרוע קדשו ונוסף על זה הטעם להורות להם מתי יסעו ומתי יחנו. לשני אלו הטעם לא השכין הענן בתוך המשכן

אלא חופף עליו כל היום סביב חוצה כדי שיראוהו ישראל לסימן נסיעתם ועוד יגדילו פאר והוד המשכן ויתהדר לפניהם כאשר יביטו ויבינו כי גם הענן בכבודו אינו רשאי ליכנס בתוכו ובזה יראו ויעריצו ואל יהרסו אל ה' לראות.

אבל בבית המקדש שעשה שלמה שכבר לא היה שם חשש שלא יכבדוהו כאשר אמרנו ועוד שאין שם צורך לסימון נסיעה וחנייה שכבר באו אל המנוחה ואל הנחלה חזר הטעם הראשון שה' ישכון בערפל והענן ישכון אצל השכינה בתוך הבית ולא חוצה. זו היא כוונת הפסוקים ויכם הענן וגו' וזה לפי שכבוד ה' מלא את המשכן שהוא טעם למה כסה הענן את האהל ולא נכנס בתוכו לפי שרצה היתי להגדיל כבוד המשכן עד כי מלא בכבודו את כל המשכן כאלו לא נתן רשות לענן ליכנס בו.

לכן משה אע"פ שהיה יכול ליכנס בערפל מ"מ למד ק"ו לעצמו אם הענן לא הורשה ליכנס ק"ו אליו. וזה טעם ולא יכול משה פי' לא היה רשאי לא מפני שלא היה בו יכולת לעמוד מפני הענן והחושך אלא מפני כי שכן עליו הענן כלומר מפני שאף הענן שכן מלמעלה ונהג כבוד במשכן ולא לשכון בתוכו באשר מלא כבוד ה' את תוך המשכן וכ"ש שיאסר למשה.

אולם בבנין של שלמה שלא היה שם צורך מסעות ולא להטיל מור על ישראל שכבר הבית ההוא יהיה עליון גם מגבוה ייראו וישראל מלומדים עד הנה לכבד את בית ה'. לכן נתן הי"ת רשות ליכנס בתוכו גם הענן ובצאת הכהנים מן הקדש והענן מלא את בית ה'. ומן הטעם הזה לא נאמר שם ולא יכלו הכהנים לבוא אל לעמוד ולשרת. כאשר במשכן הזה משה יכול הוא לעמוד לשרת אלא שאינו רשאי לבוא מפני הכבוד ושמה הכהנים לא היו יכולים לעמוד כמשמעו מפני הענן והחשך ולא עצרו כח ליכנס לפני לפני'.

הנה מבואר למה אז אמר שלמה ה' אמר לשכון בערפלרוצה לומר כשראה הענן בתוך הבית ולא עליו כפעם בפעם במשכן אז אמר והגיד אל העם טעם הדבר כי הגיע הזמן לקיים ה' דברו שאמר לשכון בערפל רצונו שהענן וכבוד ה' ישכנו בתוך הבית ובתוך הערפל ולא כבוד ה' בבית והענן חוצה לו.

והוא אמרו כי בענן אראה על הכפורת כמו שאמרנו. ונתן הטעם למה ברא ה' חדשה בארץ לעת כזאת.

לפי שבניתי בית זבול לך מכון לשבתך עולמים ירצה לטעם הראשון להטיל מורא אין צורך לעת עתה כי כבר הוא בית זבול מכובד נורא ונשגב. ולטעם הב' להורות הדרך מתי יחנו ומתי יסעו אין כאן צורך גם כן שכבר זה הוא מכון לשבתך עולמים ואין השכינה נוסעת מזה.

על כן בחרה כמימי קדם לשכון בערפל. הלא כתבתי לך בדברים האלה מה שיתיישב וינוח על מתכונתו בפי' המראות.
שוכן ערבות. הראנו בחסדך נפלאות.
ותעשה עמנו לטובה אות. לעורר אהבתך באילות ובצבאות.
ידידות משכנותיך ה' צבאות: ויקרא אל משה וידבר ה' אליו מאהל מועד לאמר: פירש רש"י לשון חיבה. ויקשה לדבריו מה שאמר וידבר ה' אליו שהוא לשון קשה ל גם נראה מיותר מלת לאמר עד שהוצרך רש"י לומר מפי המדרש צא ואמור להם דברי כבושים.
ולא תמנע השאלה למה לא פירשו זה בכל לאמר שבתורה? מלבד שאחר כך כתוב עוד דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם? ונראה שרצה המדרש ליתן טוב טעם על השנוי שבפרשה הזאת ויקרא לשון חיבה ובתוך כדי דיבור וידבר לשון קשה וחזר תיכף לאמר לשון רכה כלם בפסוק אחד? והדבר הוא כי רצה הקב"ה לזכות את ישראל ולהודיע למשה שאין לו יקר וגדולה אלא בשבילם.
על כן אמר צא ואמור להם דברי כבושים בשבילכם נתייחד הדבור עמי וכו'. וזה פירוש הכתוב ויקרא אל משה לשון חבה שנתייחד הדבור אליו אמנם לפי שהדבור אליו לא בא אלא בשביל ישראל הנה לשלום מר לו מר ושייך מצד זה וידבר אליו לשון קשה כי מצדו יקשה הדבר אליו.
אבל לאמר לישראל לשון רכה כלומר מתייחד אני בדברי עמך בשביל ישראל. ולכן צא ואמור להם דברי כבושים אלו ויהיו קשים בעיניך וחבה בעיניהם: ויקרא אל משה וידבר.
אמרו חז"ל הקדים קריאה לדבור למדה תורה דרך ארץ שלא יאמר אדם דבר לחבירו אלא אם כן קורהו. וזה יצדק בחבירו שאינו שרוי עמו תמיד כי לא תאונה קריאה אלא ממקום רחוק.
אבל בחבר שרגיל עמו אינה היא המדה. לכן כתב בזה ויקרא אל משה.
מתוך שמשה היה כאהוב שנתרחק ממה שהיה מתמול שלשום דכתיב ולא יכול משה לבוא וגו' כדאיתא במדרש. וגם בעון ישראל שלכן כתוב לאמר צא ואמור להם דברי כבושין והמנודה לשמים הנה הוא רחוק ממה שהיה.
אולם בעל תשובה מתקרב ושב עד ה' אלהיו. ככתוב (ישעי' מ) דברו על לב ירושלים וקראו אליה הואיל ועשתה תשובה ויהיה מדתה בהפך מתחילה דברו ואחר כך וקראו והטעם כי נרצה עונה וגו':אדם כי יקריב מכם קרבן לה' מן הבהמה וגו' תקריבו את קרבנכם הואיל ועד עתה כל איש היה מביא תשובתו לה' בעצמו.

ונפש החוטאת היא תקרב עד ה'. וכאשר צוה הי"ת על הקרבנות ושהפושע יקריב תמורתו נפש הבהמה.

הנה היקל לחוטאים ולפושעים יפגיע שאדם אחר יקריב התשובה תמורתם והכהן יכפר על החוטא והוא ישב ובטל ולזה כיון הכתוב להגיד כי ישר דבר ה' באמרו אדם כי יקריב מכם וגו' רוצה לומר אדם אחר רצונו הכהן המשיח כי יקריב מכם ותמורתכם קרבן לה' מן הבהמה מן הבקר ומן הצאן יהיה נחשב בעיני כאלו הקרבתם אתם בעצמכם את קרבנכם.

וז"ש תקריבו את קרבנכם אתם תקריבוהו בהקריב הכהן ואשר יתן הכהן לו יהיה: וכל קרבן מנחתך במלח תמלח וגו' על כל קרבנך תקריב מלח: סוף הפסוק טעם לראשיתו להקריב על מזבח ה' דבר ההגון ונהוג לשלחן בשר ודם כי לא ישימו על שלחן הדיוט זבח אין בו מלח. על כן צוה ה' וכל קרבן מנחתך במלח תמלח הואיל וגם על כל קרבנך ומאכל שלחנך תקריב מלח: אם הכהן המשיח יחטא לאשמת העם פי' רש"י אשמת העם היא זו.

והוא דבר תמוה מאד טוביה חטא וכו' והקב"ה יחטיא את הרב על לא יכפר לתלמיד ויאונה לצדיק כל און? והדבר הוא (א) כי המלך והשר אשר ימלוך על עם שיהיה על הרוב אם ירצה שמלכותו עליהם תתקיים עליו מוטל לרדוף מנהג וטבע עמו ובזה יאהבוהו כידוע בדברי הימים למלכי האומות.

ולכן הי"ת צוה לשים מלך מקרב אחיך שיהיה טבעו כטבע עמו וילך בנימוסיהם ויבחר בדרכיהם ובעלילותיהם. וכן שאול (ש"א ט"ו) כי יראתי את העם ואשמע בקולם.

וכן מצאנו בננוה חגרו שקים וחזרו בתשובה (יונה ג') ויגע הדבר אל המלך ננוה וגו' ורדף אחרי משל עמו. וא"כ על הרוב העם סבה לחטאת מלכם שאם יחטאו המה יצטרך לילך בדרכיהם.

כמאמר שמואל (ש"א י"ב) והייתם גם אתה גם המלך וגו' אחר ה' אלהיכם. וזה למדנו הכתוב בבירור אם הכהן המשיח יחטא בודאי שיהיה סבה לזה העם אשר תחתיו ואשמת העם היא זו והם הביאוהו אלי פשעו: אם הכהן המשיח יחטא וגו'.

ראוי לדקדק למה בכהן משיח כתוב אם לשון ספק וכן בחטאת הקהל אמנם בנשיא כתוב אשר נשיא יחטא לשון ודאי ושוב ביחיד החוטא כתוב ואם ל עוד שנוי אחר בהמה בכל עדת ישראל כתוב ונודעה החטאת אשר חטאו עליה ובנשיא כתוב או הודע אליו חטאתו וכן בנפש אחת. אבל בכהן משיח אין דבר מהודעה זו? וקרוב הטעם כי גלוי וידוע (ב) שברוב אדם יפשע אם נכנסה בו רוח גבוהה גאה וגאון המתייהר בגדולות ומתרומם.

ואיש ענו ושפל ברך לא במהרה הוא חוטא. והנה כי כן יבורך גבר ירא ה' כהן המשיח תורה יבקשו מפיהו ואף שררותו אינו נוטל אלא בשם כהן משיח ולא בשם שופט נשיא או מלך על כן אמר אם הכהן המשיח יחטא הואיל ובקושי יאשם לאחת מאלה והוא ספק ספקא ואף אם יחטא בשוגג אין להרהר אחריו ביום כי ודאי יעשה תשובה אף אם לא הודע אליו חטאתו.

ני אמנם יקריב קרבנו לדמיון (איוב א') על ספק אולי חטאו בניו ועמו צאן מרעיתו ולכן אמר אם הכהן המשיח יחטא לאשמת העם והקריב וגו' כאלו אמר והקריב וגו' אם הכהן המשיח יחטא שתמיד יקריב קרבנו על חטאות שבאולי יחטאהוא ועמו. על כן לא נאמר בו ונודעה אליו חטאתו וגם לא כתב בו וכפר עלו הכהן ונסלח כאמור באחרים.

אכן בנשיא הנוהג נשיאותו ברמים זדון לבו ישיאנו בודאי לחטוא. וזהו אמרו אשר נשיא יחטא רצונו שבאמת הנשיא יחטא.

ולא עוד אלא שנסתפק אם יעשה תשובה כי לא יזכור ימי החשך עוונותיו הקדומים כאשר רמי הלבב אינם יודעים לעשות רע. על כן אמר או הודע אליו לשון ספק וביחיד החוטא היא מדה ממוצעת לא ככהן המשיח ולא כנשיא.

כי אמנם היחיד אפשר שיחטא ואינו ודאי אמנם קרוב לודאי שלא יעשה תשובה תיכף לעבירה על כן גם ביחיד נאמר ואם נפש אחת ולא בלשון אשר ובתשובה כתוב או הודע כמו בנשיא. אולם בכל עדת ישראל הטעם מבואר למה כתוב ואם כל עדת שהדבר קרוב לנמנע שישגו כלם כאחד ואף אם אירע מקרה בלתי טהור כזה בהכרח ונודעה החטאת שא"א שאחד מן הקהל לא יכיר בשגיון זה וישוב אל' וירחמהו וימס את לבב אחיו כלבבו: והיה כי יאשם לאחת מאלה והתודה אשר חטא עליה: התחיל הכתוב בלשון אשם שהוא עון פלילי וסיים בלשון חטא הקל? כי כל מגמת הכתוב ומאויו (ג) שישוב האדם מעונות שבידו תכף לעבירה ולא יחמיץ הדבר לאחר זמן ככתוב (ישעי' נ"ה) יעזוב רשע דרכו כי חשובה התשובה כאשר הרשע ישוב ועוד מרדו בידו שיעזב דרכו אשר הוא בה עדיין כי לא יקנה טבע הפשע ולא יתעצם ברוחו.

לכן כאשר אדם יאשם בעון ובהיותו באשם ההוא יתודה ישוב להיות עונו חטא קל ודי לו שיתודה על חטא ולא על אשם. וזו כוונתו באמרו והיה כי יאשם והתודה פירוש בעת שיאשם יתודה יהיה אשמו חטא אשר חטא עליו ולא עוד אשם: ד"א המתודה על עונו מיד מוחלין לו ונעשה פשעו קל אלא שצריך לצער עצמו בממונו וגופו.

הלכך כאשר יאשם והתודה מיד נעשה חטא והזדונות נעשות לו כשגגות. אלא שראוי לצער עצמו בממונו והונו והביא את אשמו וגו' וכפר עליו אז הכהן גם מחטאתו.

ומה שאמר אחר כך אשם הוא אשום אשם לה' וכבר אמרנו שאשם עון חמור מחטא או משגגה ומכל מקום אחר שנאמר וכפר עליו הכהן על שגגתו אשר שגג חזר ואמר אשום אשם לה' מקל לחמור? גם בזה יפלא הכפל במלת אשם יראה לאין צורך? הטעם שבקרבן אשם תלוי הכתוב מדבר שאינו יודע אם חטא אם לאו ולכן לגביה דידיה הוא חטאה קטנה שלא ידע אם אכל חלב או שומן ואת"ל חלב אכלו בשוגג ולא בזדון.

על כן וכפר עליו על שגגתו שתשוב להיות שגגה מועטת אף מחטאת אחר שהרהר תשובה בלבו. אמנם לגביה דרחמנא יוכל להיות אשם ושבודאי חלב אכל ולזה אמר אשם הוא אשום אשם לה' רצונו שאע"פ שהיא חטאת לנו מ"מ נקרא אשם תלוי ולא חטא ולא שגגה כי חושבין אנו אותו לגביה דרחמנא ויוכל להיות אשם באמת על כן אשום אשם לה': פרשת צו זאת תורת העולה היא העולה: הואיל ויש מקום לנכות חוב הקרבנות כאשר אין המקדש קיים בתפילות ובתלמוד תורה ונשלמה פרים שפתינו.

אמנם לא נוכל לשלם אלא בחלק מוקטר ומוגש לגבוה והי"ת ימחול על הנקרב לפניו בחלוף דבר שפתים. אבל לא נשלם חלקהקרבנות הנאכל להכהנים שהוא ממון בעליו. אולם בקרבן עולה שהיא כולה כלי לשמים ואין בה דבר לכהן נוכל לרצות בשיח שפתותינו אל אדון הכל אף כשאין מקריבין וכאלו הקרבנו עולה תמימה במזבח. זהו אמרו זאת תורת העולה היא העולה כלומר תורת העולה היא העולה וכל העוסק בתורת עולה כאלו הקריב עולה.

באשר היא כולה כליל לה' על מוקדה על המזבח וגו': זבח השלמים בכל הקרבנות לא כתוב זבח כי אם בשלמים הנאכלים לבעלים ושייך עליהם שם זבח. ורבים בכתוב: זבח השלמים אשר יקריב לה': פירוש הזבח יקריב לה' המקריבו ויביאנו להיות יותר מקרובי ה' ואוהביו: זאת התורה לעולה ולמנחה וגו': אשר צוה ה' את משה בהר סיני ביום צותו וגו': לקיים סברת הרב המורה בטעם הקרבנות שלא ציוה את בני ישראל על דברי עולה וזבח אלא בראותו אותם נהוגים בהם ככל האומות כי אמר אלהים לא יעזוב העם נימוסיהם ולכן הרשה אותם להקריב קרבנות אמנם יקריבום אל ה' ולא לאלהים אחרים. והנה זאת היתה התורה והצווי להקריב עולה ומנחה וגו'. כי צוה אותם ה' להם להקריב קרבניהם הנהוגים אצלם אל ה' ואל ישעו בדברי שקר ואין חפץ לה' בעולות.

כי אמנם יתחייב כל נברא לעבוד את ה' ולהשתחוות למלך ה' צבאות כי הוא אדון העולם רם ונישא המקיים ומשגיח על הכל. ואם אינו צריך לנו ולתפילותינו ולשיח שפתותינו מ"מ ראוי ונכון להכנע וחובה לכל בריה מעשה ידיו להכיר עושהו ולקבל מלכותו עליו אף אם לא היה לנו צורך לדרוש מאתו החיים והשלום לחם לאכול ובגד ללבוש.

ק"ו כאשר חיינו תלויים ברצונו ולא נוכל להתנועע בלתו ואין נסתר מחמתו. על כן ציונו לעבוד לפניו יהיה במעשה ידינו או ברוח פינו איך שיהיה.
לכוין בזה קבלת אדנותו. והברת יכלתו וממשלתו על כל חי.
ויהיה נחת רוח לפניו שלא נהיה כפויי טובה ולא יגדיל וישא על כנפי נשרים בנים לא ידעוהו ולא אמון בם: פרשת שמיני זה הדבר אשר צוה ה' תעשו וירא אליכם כבוד ה'.
מדת ב"ו אם יכירו איש לגבר תם וישר ידונו כל מעשיו לכף זכות באמרם ודאי לשם שמים נתכוין ומחשבתו לטובה.
ואם ידעוהו לרשע גוזל וחומס בידוע שאף כל פעולותיו יחשבום רעה גם אם לא ידעו מה טיבם. והטעם (א) שהכל הולך אחר השם והוא הנותן כח לעשות חיל אל מעשה האדם על כל נעלם אם טוב ואם רע.
אבל אל מול האלהים אינו כן הואיל ומפאת עצמו אין להכירו לולי מצד פעולותיו. וכאשר המה טובות בתכלית השלמות ומצותיו וגזרותיו ישרות יתבאר לנו במופת היותו טוב בהכרח.
על כן אמר משה זה הדבר וגו' שאם תשמרו את חקיו ואת משפטיו יתחדש לכם בידיעתם הכרת גדולת כבוד ה' וצדקתו עומדת לעד וירא אליכם כבודו הודו ויקרו: וימותו לפני ה' יש מרבותינו שנתנו טעם למיתת בני אהרן על חטאם באלהים במתן תורה לחזות בנועם ה' ויהרסו אל ה' לראות. ואמנם למה נתעכב ענשם עד היום הזה ביום חתונתו וביום שמחת לבו של אהרן אביהם וערבב והמר לו שדי מאד ביום ששון לבו הטעם מבואר ונגלה.
כאשר אמת כי ביום טובההרעה מצויה (ב) וביותר האדם מוכן לפורענות כאשר הונף וכאשר הורם בשובע ההצלחות. על ככה נהגו אנשי מעשה הרואים את הנולד ביום חדוה לשבור ולנתוץ כלי לערבב השמחה בדבר מועט ויתנצלו מן הרעה נגד פניהם.
כההוא דהוי בדיחי טובא אייתי כסא חיורתא ותבר קמייהו וההוא דשרי להו ווי לן דמיתנן שלא ישמחו בפה מלא באשר אז על הרוב היגון והאבל מצוי וקורותיו של איוב יוכיחו ויעקב ברוגזו של יוסף וישראל במצרים כמאמרם ז"ל (קהלת ב') לשחוק אמרתי מהולל מה מעורבב הוא השחוק ששחקה מדת הדין על אלישבע בת עמינדב שראתה ד' שמחות ביום אחד בעלה כ"ג יבמה מלך אחיה נשיא ושני בניה סגני כהונה.
יצאו שרופים נהפכה שמחתה לאבל. בעבור זה כתוב (שם ז) ביום טובה היה בטוב וביום רעה ראה ויש שפירשו בו שכאשר אתה מצוי ביום טובה שקט ושאנן נכון שתראה ותציץ ליום רעה כי תמיד אחר הטוב המופלג קרוב יום אידם.

ולא היו ימים טובים לישראל כימי ירבעם בן יואש וקרב זה אל זה גלות שומרון. ויהודה היו בשובע ההצלחות בימי חזקיהו ויאשיהו ואחריהם נחרב הבית.
בימי שלמה עלה ישראל למעלה ומיד נקרעה מלכותו. ובצאת ישראל ממצרים היו המצריים ממלכה גדולה מתנשאת לכל הארץ על כי בא קיצם עת פקודתם להטבע בים סוף הגיד גם כן הדבר הזה הנביא באמרו (ירמי' מ"ו) עגלה יפיפיה מצרים על כי קרץ מצפין בא בא.
וכן בבית שני הצליחו ישראל בימי הורודוס סוף וקץ למלכות ישראל. ועוד דברנו מזה בפרשת יתרו בפירוש לך רד ועלית.
ונראית זו טענת חזקיהו אל ישעיהו כאשר אמר (ישעי' ל"ט) טוב הדבר ה' אשר דברת ויאמר כי יהיה שלום ואמת בימי. כי אמנם יקשה על דבריו א' אם ישעיה התנבא עליו רעה איך ענהו טוב דבר ה'? ב' אשר דברת מיותר? ג' במה שהוסיף לומר ויאמר שתי פעמים? ד' במשמעות המאמר כי יהיה שלום ואמת בימי שאם זו תפילה התפלל להי"ת שיתן לו שלום בימיו הל"ל אך שלום יהיה בימי ומלת כי תורה אמיתת הענין כי כן יהיה ל והדבר הוא כאשר אמרנו.
חזקיה היה מושפע מן הטובות והפלאים מידי אביר יעקב על כן היה מתייירא לרעות המתרגשות ובאות פתאום. וכאשר ישעיהו ספר לו הרעות שתבאנה על זרעו בימי בניו הנה א"כ הובטח שבימיו לא יראה רע.
זו היא כוונתו טוב דבר ה' אשר דברת הדבר אשר דברת לי בשם ה' לרעה טובה היא והטעם שזה סימן שבודאי יהיה שלום ואמת בימי שלא יהיה תמיד הרע כל כך בימי ובימי בניו: ד"א העוני גלגל הוא החוזר בעולם ואין הקב"ה מעניש הצדיק ובניו כי אמנם אוכל הצדיק משלו ואם אין לפחות יאכל בנו בזכות אביו כמאמר הכתוב (תהלים ל"ז) לא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם שאי אפשר ששניהם תדבקם הרעה.
לכן חזקיה עד הנה שמועות הבהילוהו צרות רבות ורעות ועתה הנביא יעד גלות ועוני לבניו א"כ בהכרח צריך שיהיו לו ימים טובים שלום ואמת בימיו מכאן ואילך שאי אפשר שאם ירע יגון לבניו ורעה תבוא אליהם כזאת וכזאת יאונה גם לצדיק בימיו: וידבר ה' אל משה ואל אהרן לאמר אליהם: דברו אל בני ישראל לאמר זאת החיה וגו': אם כתוב דברו אל בני ישראל מה זה לאמר אלהם? עד שרש"י פירש לאמר לאלעזר ואיתמר.
ולמה זה להם ולא מצוה אחרת ל ומדוע יאחר לאלעזר ואיתמר פרשת החיות ל ואומר אני כי הפסוק הראשון קשור עם מה שלפניו ואינו מן הענין של אחריו כי אם אל שעיר

חטאת אשר שורף ויקצוף עליהם משה שלאכדין ושמא משה לא שמע מפי הגבורה דין זה ואהרן ובניו בשכלם דנו שאין להקריב באנינות וייטב בעיני משה והודה ולא בוש.
על כן צוה ה' גם הדבר הזה האמור מדין האונן אל משה שיאמר אליהם כדי שהכל יבוא מפי הגבורה. וידעו אהרן ובניו שאף זה ציוהו הי"ת ולא עיכבו עד הנה אלא שזכו אהרן ובניו ונכתב על ידם: אך את זה לא תאכלו ממעלי הגרה: יש לתמוה על ההבדל והפרש רב בין החיות והשרצים האלה בקרוא בקול גדול פעם טמא ופעם שקץ פעם שקץ הוא ופעם שקץ הוא לכם.
כי אמנם בבהמות לקח לו לשון טמא לכם מכלל שאינו טמא לאחרים ובהם לא הביא לשון שקץ. ובנפש חיה אשר במים כתוב שקץ הוא לכם ולא טמא וגם בהם יראה שלאחרים אינם שקץ באמרו לכם.
בעופות כתוב שקץ הם ולא לכם. ובשרץ העוף חזר ואמר שקץ היא לכם.
ובשרץ השורץ על הארץ שקץ הוא דרך כלל כמו בעופות ל השינויים האלו יעירו ויעוררו הלבבות לפרוש להם על פי ה' בטעם לשבח. ונאמר כי יש דבר תעב לא נתעבנו לולי גזירת מלך למאסו אדרבה טוב הדבר למאכל ותאוה הוא לעינים.
ויש דבר מאוס מעצמו נתעבנו אנחנו אף במותר לנו לרעתו ולמיאוסו. ויש לך דברים ממוצעים בין הקצוות שאינו לא מאוס ולא תאוה לאדם מפונק רך וענוג יהיה נתעב ונאלח ולא לשאר אדם מן ההמון כי יאכלנו בפה מלא ולא יהיה נתעב בעיניו ונמאס.
כנגד שלשה הפרשים הללו דברה תורה. בבהמות החזיר וארנבת והשפן לא ימאסנו האדם והם על הרוב תענוגות בני אדם יחשבו ואוכלים אותם לתיאבון בהם אמרה תורה טמאים הם לכם לפי שאינם שקץ אלא גזירת מלך היא שאנחנו לבדנו נתעבה וזהו אמרו לכם כלומר ולא לאחרים.
ואף לכם אינם שקץ בטבע אלא טמאים כי כן ציונו ואין להרהר הטעם. ובנפש חיה אשר במים כל אשר אין לו סנפיר וקשקשת וכן שרץ העוף כל אומות העולם אוכלין אותם כבשר תאוה ובעינינו נראה דבר מאוס וזהו דבר שלישראל מפונקים ומעונגים הוא שקץ ולא בעיני האומות ולזה כתוב בהם שקץ הם לכם לכם הם שקץ ולא לאחרים אמנם בעופות הדורסים כנשר והפרס ודומיהם גם שאר העולם לא יאכלום כי שקץ הם לכל כידוע וכן בשרץ השורץ על הארץ על כן אמר בהם לא יאכלו כי שקץ הם כלומר כל העולם לא יאכלום כי שקץ הם לכל.
ע"כ מכ"ש שגם אתם לא תאכלום: את הגמל כי מערה גרה הוא ופרסה אינני מפריס לשון הוה. ובשפן כתיב פרסה לא יפריס לשון עתיד.

ובארנבת פרסה לא הפריסה לשון עבר. ובחזיר והוא גרה לא יגר שב אל לשון עתיד: יעוררו לב כל קורא משכיל להשתומם על המראה.
מדוע בסימני הבהמות טמאות נשתנה סדר זמנים הוה עתיד עבר ועתיד ל ונכון לדרוש בהנה דברי אגדה בסגנון המאמר. נאה דורש הכתובים לתמונת ארבע מלכיות.
הגמל מלכות בבל שפן מדי ופרס ארנבת יון חזיר מלכות הרביעית. והנה שתים מאלו ירצה פרס ואדום המה מבוני הבית בימי כורש מלך פרס נבנה בית שני.
ובאחרית הימים הבית השלישי ב"ב. ומלך בבל החריב הבית ולא בנאו.
ומלך יון לא החריב ולא בנה. וידענו שחלק הקטן שבזמן הוא ההוה כהרף עין זה נכנס וזה יוצא ואי אפשר לעמוד עליו ואמנם יותר ממנו העבר ועל כלם העתיד המורה זמן בלתי מוגבל וקרוב לבלי תכלית.
והנה באי הכתובי' להורות לנו משפטי ה' ישרים לתת לאיש כדרכיו ושאינו מקפח שכר כל בריה. כי אולם מלך בבל על אשר הרשיעלעשות להחריב עיר הקדש על כן לא נמשכה מלכותו כי אם שנים או שלשה מלכים וניתנה למדי ופרס לזה יחס אריכות ממשלתו לזמן בינוני ופרסה איננו מפריס שבין לילה היה ובין לילה אבד.
ויון שלא החריב ולא בנה נארכה מלכותו לכמה דורות ועוד היום מנייהו אפרכי ותפש הכתוב כנוייו לשון עבר ופרסה לא הפריסה. אמנם פרס ואדום אשר נבחרו לבנות את בית ה' ממשכא מלכותיה עד דאתי משיחא כאשר תראה לכן הזכירם בלשון עתיד ופרסה לא יפריס והוא גרה לא יגר: שקץ הם לכם ושקץ יהיו לכם: יש לך דבר לא יעשנו האדם אם לא יהיה רגיל בו מקדם והתמדת המעשים בו תביאנו לטבע לו.
כן שקצי המים שאר האומות יאכלום בכל אות נפשם וייטבו בעיניהם. אנחנו אמנם הורגלנו לתעבם.
על כן שב הדבר לנו לטבע למאסם כשקץ ולפי ששקץ הם לכם ותרגילו לשקצם יבוא השקץ בכם לטבעו ושקץ יהיו לכם לעולם: פרשת תזריע אדם כי יהיה בעור בשרו שאת או ספחת או בהרת וגו' עד סוף הפרשה: במראות הנגעים הללו יש לתמוה ולשאול שאלות א' במה שכפל אמרו והיה בעור בשרו לנגע צרעת אחר שכבר אמר אדם כי יהיה בעור בשרו וגו'? ב' השנויים בלשונות.
ראש דברו בזה כתוב עור בשרו ולקמן כתיב נגע צרעת כי תהיה באדם ולא נאמר בעור אדם ובשחין כתיב ובשר כי יהיה בו בעורו שחין הביא בו וגם עורו? ב' גם מה שאמר וראה הכהן את הנגע וחזר ואמר וראהו הכהן וטמא אותו שתי ראיות אמנם לא כפל ראיותיו לא בשחין ולא בצרעת האחרונה? ד' בצרעת כתיב לא יסגירנו ובא שמה מציאות

זה לבל הסגיר אותו הכהן ולא כתב כזה כאן ולא בשחין ל ה' בהוסיפו לומר כי טמא הוא ואין אלו אלא דברי מותר שאם טמאו הכהן הוא טמא בהכרח? ו' למה בפרשת הצרעת אין שום צד הסגר אל המצורע ובשחין פעם אחת וכאן שתי פעמים? ז' מדוע נכתבו שלש פרשיות בדבר הצרעת והשחין ולא עירב את של זה בזה ל ואף אם דרשו עליהם חז"ל ובאו ללמדנו חוקים ותורות בנגעים מ"מ גם צריכים ישוב על דרך הפשט.

ח' יש לעורר על מה שכתב בשתיהם אדם ובשחין בשר ולא נזכר שם אדם? ט' מה זה בצרעת טהרתו אם כסה הנגע את כל העור וכאן אם כהה הנגע ובשחין כשלא פרחה? ואשיב ואומר כי שלש מדות רעות באדם יש לך איש יתן עליך בקולו לחרף ולגדף אין כחו אלא בפיו ותמונה אינכם רואים זולתי קול.

אמנם בקרבו לב טהור ברא לו אלהים. טוב ישר ורחמן.

ויש לך אדם להפך לבו מקולקל בפיו ובשפתיו יכבד ובקרבו ישים ארבו און ומרמה כמנהג החנפים הצבועים חלקו מחמאות פיהם ותחת לשונם עמל ואון וימהרו לשפך דם. ויש עוד שלישי המשוה כבוד עבד לכבוד רבו כאשר ינתן מום בפיו כן ינתן בו וכל אשר בתוכו יטמא.

ואמנם טוב משניהם (א) האיש בעל המדה הראשונה רעה בלשונו ובלבו יושר וצדק. שני לו אשר שתיהם בו כאחד רעים בקולו ובלבו.

ורע מכלם החנף והצבוע על אשר קשה להשמר ממנו לכן רפואת הראשון קלה והשני יותר קשה והשלישי קשה מכלם. וידוע כי מלת בשר תאמר באיש ילך לתומו וידמה לכל החי לכל בשר אשר אין להם דבור וילכו בשרירות לבם בלי מחשבה ועצה שלימה ואדם לא יקרא אלא בעל חי מדבר.

על כן ניתנו לידרש אלה הנגעים וכנגד שלשה אלה דברה תורה. כי אולם עלהאיש לו לשון מדברת והקרב ירחץ במים ישר ונאמן הביא פרשה ראשונה.

אדם כי יהיה בעור בשרו שאת וגו' והיה בעור בשרו לנגע צרעת כלומר אדם שבו מדה כזאת והשאת אינה בגופו אלא בעור בשרו שאינה מתפשטת רעתו מן השפה ולפנים באופן כי כל הצרעת היא בעור בשרו ולא בתוכו. זהו שחזר ואמר והיה בעור בשרו וגו' פירוש בתנאי שהצרעת לא תהיה אלא בעור בשרו ולא מבית והגיד לנו הכתיב שרפואת חולה זה קרובה וקלה ונוטה אל הבריאות ולפיכך נכתבו בה שתי פעמים והסגיר כי יש פנים רבים לרפואתו שיעזוב מחלתו ויתרפא מצרעתו והואיל ואדם כזה יחשבו לבעל נפש רעה ומכוערת מה שאינו באמת כי האדם יראה לעינים.

זה שכתב בו וראהו שתי פעמים כי אמנם צריכה בו ראייה בתר ראייה למביט בו שלא יטעה במחשבתו כי גם רעה תמצא בו בקרבו בראותו דבריו רעים וחטאים וידמה בעיניהם מה שאין בו. וכנגד האיש ששתיהן בו לרוע לבו ופיו שוין נכתבה פרשת השחין באמרו ובשר כי יהיה בו בעורו שחין מדבר באיש שהנגע בעור רצונו בקולו וגם בו בתוכו ורפואת חולה זה יותר קשה מן הראשונה ולפיכך לא כתב אלא והסגיר פעם אחת.

כי אמנם יש גם לה רפואה מצד שהוא איש ישר ולא יחניף רעהו בחלקלקות לגנוב את לבבו אלא משוה כבוד ה' לכבוד הבריות ואינו קשה כשלישי איש רע מעללים בדברים יחניף ויגנוף את לב אנשי ישראל וזו היא רעה חולה אין למעלה ממנה וכנגדה הובאת פרשת הצרעת דכתיב נגע צרעת כי תהיה באדם ירצה בתוך האדם לבד ולא בשפתיו זו צרעת נושנת ואין לה הסגר כי טמא הוא כלומר לפי שטומאתו היא בעצמו ולא בדבר שפתים ואין לה רפואה מוחלטת אלא מעט בהפכו כלומר שיראה לחוץ עונו ותגלה רעתו בקהל ולא עוד יכסה שנאה במשאון.

זהו שאמר ואם פרוח תפרח וגו' וכסתה הצרעת את כל עור הנגע וגו' כי אז יעזוב רשע דרכו החניפות והצביעות. ויצא ממדה הראשונה למדה השנית וכולי האי ואולי יתרפא. אולם באיש אשר כל רוחו יוציא ולבו טוב ומתוק קלה הרפואה והסרת המום מכל וכל לכן אמר והנה כהה הנגע. ובאיש ששתיהם בו רפואתו יותר קשה על כן די שלא תפשה עוד.

ומן הטעם הזה כתב אדם בשאת ובצרעת. ובשחין כתב בשר.

הואיל ובו מדבר באדם ממדה השנית שלא ידע להחניף ותוכו וקולו שוים. לפי שזאת המדה היא מדת שאר בעלי חיים ההולכים לתומם ככל החי מכל בשר ירעו וישחיתו ולא ישאו פנים להחניף במרמה.

ובשתי הכתות האחרות כתוב אדם שכן ניתנו אל האנשים בעלי מחשבות זה יערים להסתיר עצה וזה זדון לבו ישיאנו לחרף בהרמת דברים קול לו קול אליו ולבו אין נכון עמו אלא להיטיב: כי יהיה בעור בשרו וגו': והיה בעור בשרו לנגע צרעת: באשר עד כמה פעמים הצענו (ב) שההרגל טבע שני והדברים יעשום פעמים רבות ישובו הדברים לאיש לטבע ולא יסורו ממנו.

על כן כתיב כי יהיה בעור בשרו וגו' ויתנהג בם יתהפכו הנגעים בו לטבע והיה בעור בשרו לנגע צרעת: לא הפך הנגע את עינו: השאיל שם עין אל גווני הדברים. כי יפעלו פעולת העין באופן הראייה וחזרת הניצוצות.

כי אולם בהתנועע העצמים הדקים שבאויר בתנועה המיוחדת להאיר כאשר אמרנו בפרשת בראשית (ג) ככה יתנועעו גם כן העצמים היוצאים חן הגופים סביב סביב. בענין שגם המה יאירו בכח התנועה ההיא עד שטח הגשם ושמה יתהפכו בתנועה זאת עד שיגיעו אל עינינו ויראו לנו דמות הגשם אל עינינו זורחת בענין שכפי הצעת שטח הגשם ככה יעמקו זוית החזרה.

ד כי אם ינסעו בזוית מ"במעלות יבואו אלינו בגוון אדום. ואם בזוית יותר מחודד ירקרק או תכלת.

ובהתקצרו יכהה עוד. וזהו אמרו ירקרקות או אדמדמות ומראיהן שפל מן הקיר.

כי הדבר הנראה בזוית מחודדת יותר יטה אל גוון כאלו הוא שפל ומעונן. וראוי שיהיה בשטח כל גשם שנוי התפשטות העצמים לא ראי זה כראי זה בענין שתשתנה חזרת הניצוצות בזוית נבדל מזוית כפי השתנות התפשטות עצמי השטח העליונים.

וזהו טעם לכל הגוונים זה הגשם לבן וזולתו שחור זה אדום וזה ירקרק כי נולד בשטח משונה מזולתו ועל כן המצא ימצא גוף בגוון אחד ואם יחלקו שטחיו כדרך האבני' יתהפך הגוון הראשון וישתנה גוון המים בשלג או בכפור וכן כל כיוצא בזה. הראיתיך בעיניך האופן שיקבלו עצמי שטח הגוף הנראה תנועת העצמים הזורחים שהוא כדמות קבלתם בעין האדם יתקבצו בתוכו אל נקודה.

כי הנה כבר למעלה גזרנו אומר וקיימנו (ה) היות ראיית העין ע"י משולש יהיה נקודתו באישון בת עין ותושבתו בדבר הנראה. ועל הדבר הזה אין לערער אמת נכון הדבר.

כי אלו היה בהפך כלומר שתהיה נקודת המשולש בדבר הנראה ותושבתו בעין יארע מזה שנראה יותר בנושא כאשר יתרחק ממנו מאשר יהיה קרוב מה שהוא נגד האמת.

כי אולם כל שיתרחק הדבר מעינינו יתקטן יותר.

הסתכל בצורת ה' יהיה בנקוד ה' תעין הרואה ויהיה ב"ד חור יעבור בתוכו ניצוץ הראייה וקו א"ג חור אחד כדמותו בכמות רחוק ממנו אם נראה יותר בנשוא שינתן חוצה להם בהביטנו דרך חור ב"ד מאם נשגיח דרך חור א"ג מבואר שהנקודה תיעשה בעין. כי אלו תהיה הנקודה בגשם הנראה נביט בו דרך חור א"נ יותר מדרך חור ב"ד וזה גלוי וידוע.

ומצאנו היחס בדברים שיהיה כיחס מרחק הרואה מן החור אל מרחק החור מן הגשם הנראה כיחס אלכסון החור אל אלכסון הדבר הנראה כדברי קיפלירו"ס למוד ששי.

כאשר עשה ביום הזה ענין גוף הזורח דרך חלון אל הקיר: במקום הזה הנה טוב מאד להודיע לבני אדם הדבר הנפלא נתקשו בו חז"ל במס' תמיד מדוע חמה במזרח הכל מסתכלים בה ובאמצע הרקיע אין מסתכלים בה כי ידענו דברת רבים היות הסבה (ו)

אלכסון גסות האויר העב המתמצע לבין הכוכב ארוך יותר כאשר יהיה הכוכב במזרח או במערב מאשר יהיה באמצע הרקיע כל חצי אלכסון כדור הארץ.
רצוני שיתמשך יותר האויר הגס השוכן סביב כדור הארץ מאצלנו אל הכוכב במזרח או במערב כל חצי אלכסון האדמה ממנו עד תחלת האויר הסובב מה שלא יארע כשהכוכב בחצי השמים שלא תעבור ראייתו באויר אלא בקו ישר מעינינו אל הכוכב וזה יודע בהשתכלות מעט. אמנם לפי דרכינו יתכן היטב בראיות גמורות אין למו מכשול.
כי תאמר בלבבך איכה נדע את הדבר הנראה שיתקצר אל משולש? על מה זה יסגר מראהו ולא יגיע כדמותו בצלמו רחב כמות שהוא? ותשכיל את כל אלה בידענו כי הניצוץ העובר מאמצעי דק זך וצלול אל אמצעי גס יותר בקוים בלתי נצבים בהכרח יתעקם הניצוץ העובר ויטה אל מול הקו הנצב כאשר למדונו רבים ובפרט החכם קיפלירו"ס בלמודיו.
ז ועל כי מכל גשם ישתרגו עצמים כמו שאמרנו עד הנה סביב סביב ילכו ובהתרחקם מן הגוף אשר ממנו יצאו ילכו ויתגרעו תמיד מגסותם. וזה יעשו כצורת גלגל סביב.
בהכרח ראוי שעצמי גשם אחר אשר יעברו בתוכם להגיע אל עין הרואה יחדיו כמשפט הזה יתקרבו ויעקמו ניצוציהם עד שיתקבצו אל נקודה בהגיעם אל עינינו כדין הניצוץ העובר מאמצעי צלול אל גס ועב ממנו. ועתה לך בכחך זה.
וכזה תדין על (ח) הכוכב הנראה בהיותו בחצי השמים בהכרח יגיעו אלינו קוי ניצוציו מתקרבים זה לזה עד שיבואו לעינינו אל נקודה. מה שלא יאונה אם נביט בובהיותו קרוב לאופק במזרח או במערב כי אז ישלח ניצוציו בעיקום אל הצלע האחד ובשביל זה הקוים לא יתקרבו אחד לאחד ויגיעו לעינינו רחבים ולא מקובצים אל נקודה.
באופן שנאמין הדבר גדול ממה שהוא כדבר הזה אשר אתה מראה בצורה ט' כשהכוכב בחצי השמים במקום א' ילכו ניצוציו א"ב א"נ ויכנסו בחלקת האויר הגס ה' ג' ב' ו' הסובב כדור הארץ ז' ח' ט'. ושמה כדין העוברים באמצעי גס יעקמו אל נ"ח ב"ח בענין שיגיעו אל עין הרואה במקום ח' אל נקודה.
אמנם כשיהיה הכוכב באופק במקום י' וישלח ניצוציו י"כ י"ל יתעקמו. והנך רואה כ"ח ל"ה בענין שיראנו המביט במושב ח' לא מקובץ אל נקודה אלא רחב כאשר תראה.
בעבור זה לא נוכל ראות בשמש בחצי השמים כי כל ניצוציו מקובצים יחד אל נקודה ויבעיר מאד. וזה מבואר: פרשת מצורע זאת תהיה תורת המצורע וגו' והנה נרפא נגע הצרעת מן הצרוע: ולא אמר והנה נרפא הצרוע? לפי שאין לדיין אלא מה שעיניו רואות.

ומי שנצנצה בו צרעת בגופו על הרוב כל אשר בתוכו יטמא לדמיון גחזי ובניו וכליותיו ועשתונותיו צרועות. וכאשר יראה הכהן והנה נרפא נגע הצרעת מן עור הצרוע אשר עוד הצרעת ברוחו ונפשו יצוה לקחת למיטהר הקרבן ובו יהרהר תשובה בלבו וכפר עליו הכהן לפני ה' עד תהיה נפשו כברו והנה שבה כבשרו.

לכן כתיב לקמן זאת תורת אשר בו נגע צרעת אשר לא תשיג ידו בטהרתו שנראה כל הפסוק מיותר. בשכבר אחר צרעת הבית כתוב זאת התורה לכל נגע צרעת וגו' ל ואם רצה לחזור בכל פרט מן הפרטים לזכור ספורו.

למה לא עשה כן גם בראשון באיש עשיר אשר תשיג ידו ולא אמר זאת תורת אשר בו נגע צרעת אשר תשיג ידו בטהרתו. אלא שבא להגיד אחר ספור צרעת הגוף כאשר אמרנו שביותר צריך להשתדל ברפואת נפש הצרוע מרפואת גופו.

ולכן צותה תורה בקרבנותיו כמה וכמה תנאים ליתן הדם והשמן על בהן ידו ורגלו ועל תנוך אזנו וראשו וההזיות כאשר תראה. הלא המה להתפעל מזה המיטהר וישוב אל ה' וירחמהו יתרפא מצרעתו ונפשו בטוב תלין.

לכן אמר זאת תורת וגו' כלומר כל האמור עד הנה בצרעת הגוף להכריחו בקרבנות ותנאיהם אינו אלא לטהר איש אשר בו ובתוכו הנגע אשר לא תשיג ידו בטהרתו שלא יספיק ליטהר לגמרי אע"פ שנטהר מבחוץ עור הבשר אם לא בקרבנותיו שיחזירוהו למוטב: להורות ביום הטמא וביום הטהור זאת תורת הצרעת: ולא אמר זאת תורת המצורע כאשר בראש הסדר? הואיל ושני מראות הנגעים מדי יום ביומו אינו תלוי ברפואת הנפש אלא בראיית העור לבד לכל מראה עיני הכהן.

ואם יראה סימן רפואה בעור הנגע אולי עוד טומאתו בו בתוכו וקרבו? עד יתן אל לבו לשוב וכליותיו יוכיחוהו וייעצוהו ליטהר כאשר אמרנו. הלכך אמר שאין לכהן אלא מה שעיניו רואות וזאת תורת הצרעת רצונו הנגע החיצוני שיורה הטהרה והטומאה מידי יום ביומו ואין לנו עסק בנסתרות: והזהרתם את בני ישראל מטמאתם ולא ימותו בממאתם: אם יחשוב האדם ביום המות אין חטא בא על ידו כאמרם ז"ל ושוב יום אחדלפני מיתתך כי כל יום ויום מזומן למיתה וכל ימיו יהיה בתשובה.

על כן כתב הזהירו והפרישו תמיד ישראל מטומאתם כדי שלא ימותו בטומאתם וכל. ימיהם יהיו בטהרה: פרשת אחרי מות וידבר ה' אל משה אחרי מות שני בני אהרן בקרבתם לפני ה' וימותו.

ויאמר ה' אל משה וגו': הקשה בעלי כלי יקר למה חזר וכתב ויאמר ה' אל משה אחר שאמר כבר וידבר ה' וגו' ותירוצו ראה בספרו. והנה באתי במגילת ספר להוסיף על דבריו ולתת טוב טעם עוד על הכתוב בפסוק הזה.

באמרי כי אמת שרצה הקב"ה להודיע היותו מדקדק ביותר בקרוביו. ועל כן אמר וידבר דבור קשה כלומר חזות קשה אגיד לך אחרי מות בני אהרן.

ומהו זה ל בקרבתם לפני ה' וימותו. כי עזה כמות האהבה ולהיותם קרובי דקדקתי עמהם.

א שכל הגדול מחבירו יותר מוכן ליום רעה כאשר ביום סגריר לא יכו אבני אלגביש אלא בניינים רמי הקומה. וזה למוד אצלך שגם עליך יחרה אפי אפילו כחוט השערה שככה עשיתי בבני אהרן שלקרבתם לפני ה' ולהיותם קרובי ומיודעי לכך וימותו.

וזהו מה שרצה להזהיר למשה בפסוק הראשון. ומכאן ואילך צווי חדש.

על כן חזר באמירה בפני עצמה ויאמר ה' אל משה ולא אמר וידבר כבראשונה. ד"א פירשו חז"ל שנכנסו שתויי יין למקדש.

כי אמנם השינה דמיון המות והשכור שחטפתו שינה כאלו מת ועבר מן העולם. על כן אמר אחרי מות שני בני אהרן בקרבתם לפני ה' אחר שמתו ונשתכרו.

ד"א כדברי רבי אליעזר שהורו הלכה לפני משה רבן. וכל המורה הלכה בפני רבו הרי זה רוצה להתנשא עליו במעלה.

וכאלו אמרו בפיהם שגם בהם דבר ה' הלכה זו יותר ממשה. א"כ דמו היותם שומעים קול ה' יותר ממשה ושיקדמו עליו במעלתם לפני ה'.

לכן אמר בקרבתם לפני ה' וימותו לפי שרצו לקרב נפשם אל ה' יותר ממה שהיתה מעלתם רצוני שרצו לעבור מעלת משה. וימותו: ומפשעיהם לכל חטאתם.

וכן כתוב את כל פשעיהם לכל חטאתם: כי הפשעים החמורים תשובה תולה וי"ה מכפר. ולא נחשדו ישראל על כל דבר פשע שיצא מתחת ידיהם בלילה ולא יעשו תשובה ביום. באופן כי עונם ומרדם אחר התשובה נהפך לחטאת קל עד כי יבוא יום הכפורים ויכפר גם עליו. על כן אמר הכתוב שיכפר היום ההוא המקודש לגמרי פשעיהם שבאו לכלל חטאת אחר תשובתם: וכפר הכהן אשר ימשח אותי וגו' עד ועד הכהנים ועל כל עם הקהל יכפר: כוונת המאמר במדת הענוה.

ושאין להיות בז לכהן הדיוט שעלה לגדולה כי אין לנו אלא שופט שבימינו. ואם נמשח לכהן גדול איש שפל ונבזה מ"מ ראוי לכבדו ולנשאו כאלו הוא אהרן בדורו.

ולמדנו בזה שיש לשוטר ומושל להתערב עם הפחותים שבעם לפני המקום. כאשר עשה דוד באמרו (ש"ב ו') ונקלותי עוד מזאת והייתי שפל בעיני.
זהו למוד ילמדו ממנו כל הקהל ולא תרע עינם איש באחיו לבקש גדולות על חבירו בהיות לכל אחד מחשבת יתרון מעלה על בן גילו. אמר הכתוב שיכפר הכהן כאשר יהיה משוח יהיה מי שיהיה הואיל ומלא את ידו והושיעה לו ימינו לכהונתחת אביו.
ולבש בגדי הבד שהם בגדים קטני הערך וההוצאה ולכן בגדי הקדש כי נחשב בעיני ה' לא הכסף והזהב אלא נמיכות הרוח. והוא יכפר תחילה על המקדש בית קדש הקדשים ואחר כך על אהל מועד ואח"כ על המזבח ואחר כך על הכהנים ראשי העם ושוטריו ואחרון על עם הקהל.
באופן שכל הקודם במעלה יבוא בראש וראשון לבקש כפרה מאת הכהן ההוא וממנו יראו וכן יעשו הנמוכים ממנו: למען אשר יביאו בני ישראל את זבחיהם וגו' וזבח זבחי שלמים לה' אותם: אמור אמרנו שלא ניתנו הקרבנות לישראל אלא להתיר להם מה שהורגלו עד הנה בין האומות להקריב לאלוהיהם והיה הדבר קשה לאסור להם הדבר לגמרי כדברי הרב המורה.
אמנם ישרים דרכי ה' ואף הדבר המצווה לעשות סייג או לאסור איסר לא דבר רק הוא ויש בו דבר סתר ותועלת ממושכה. כן הקרבנות אע"פ שהותרו לצורך שלא יזנו להקריב אל הבעלים תחת כל גבעה ועץ רענן ויקדשו עצמם במותר להם לזבוח לה' מ"מ גם יצא מהם תועלת להתפעל מהם הזובח וישוב אל ה' וירחמהו בראותו תמונה לנגד עיניו זביחת שורו ושיו נידחים על המזבח מה שהיה חייב הבעל על חטאתו אשר חטא.
וכאלו יתן חלב ודם הזבח תמורת חלב ודם המקריב להיות לרצון לפני ה' לכפר על חטאת נפשו. על כן פירש הכתוב בזה הטעם בקרבנות באמרו שיביאו בני ישראל את זבחיהם שהיו נהוגים לזבוח אל השעירים על פני השדה אל פתח אהל מועד וזהו הגדר. ועוד התועלת וזבחו זבחי שלמים לה' אותם. ירצה המקריבים מבני ישראל יזבחו זבחי שלמים עצמם וידמה בעיניהם כאלו זבחו אותם ירצה המקריבים עצמם זבחו נפשם על גבי המזבח לכפרת פשעיהם: כי נפש הבשר בדם היא וגו': עד כי נפש כל בשר דמו היא וגו': צריך עיון ודיוק היטב בדרוש הדם הלזה וטעמי הכתוב לאוסרו.
יש סתירה גמורה ביניהם. בראשון כתוב כי נפש הבשר בדם היא יראה שאין לאכלו מן הטעם שהנפש היא בדם עד שהדם מקום לנפש.
ואחר זה ניחם ונתן טעם אחר כי הדם הוא בנפש יכפר עד שהנפש מקום לדם? ועוד כתוב בצלם ובדמות כי נפש כל בשר דמו בנפשו הוא קיים עוד הדבר שהדבר מושבו

בנפש אלא שהוסיף נפש כל בשר כאלו ירצה לערב הנפש עם הדם והדם עם הנפש. ושוב כתב כי נפש כל בשר דמו היא משמע כי הדם הנפש ואינה עוד מעורבת עמו ואינה מקומו ולא זה מקום לזו? ראוי לעמוד על הדבר בהשכלה ובחקירה רבה.

עוד יש לדקדק על אמרו על כן אמרתי לבני ישראל כל נפש מכם לא תאכל דם והגר הגר בתוככם לא יאכל דם מדוע לא קיצר בלשונו ולא עירב את את זה בזה לאמר כל נפש מכם ומן הגר הגר בתוככם לא יאכל דם אלא הפרידם בשני דבורים? ובבני ישראל כתב כל נפש מכם ובגר הגר לא אמר כל נפש? אולם כשר [הדבר שנאמר] טעם איסור הדם להיותו מוליד בנפש אכזריות מטעם שנאסרו הבהמות הטמאות והשקצים.

וישראל כי לא נסו לאכלו יהיו רחמנים. לא כן שאר האומות והגר הגר שנספחו על בית יעקב כי המה לשעבר כבר אכלוהו ורוחם הרה עמל וילד אכזרי בדומה לו עד שנפשם קנתה איכות הרע ההוא ואע"פ שלא יאכלוהו מכאן ואילך מ"מ כבר רוחם מעורב ורעה תמצא בו.

וידוע כי רוח כל חי (ב) רצוני העצמים הדקים וחמים המניעים ישתרגו בדם והדם מתפשט בורידים שבכל הגוף יניענו ויחיינו ויניע כל תנועותיו. וזה אמת ויציב בכל בעל חי.

ועל כן הצורות המתרגשות ובאות לעיניו יפעלו ברוחות שבדם וינועעום והרוחות יניעו הדם והדם האבר וחלק הבעל חי לעשות כרצון איש ואישלדמיון הנשואים יעברו לפניו אמנם באדם על כל אלה תלמדנו האמונה שניתנה בו נשמה רוחנית (ג) היא תפעול בשכל פעולות הנשואים והצורות. ועם כל זה הצורות החיצונות יניעו באיזה פעם האדם ג"כ כאשר השכל לא יפעול או בשביל היותו עסוק בדבר אחר או לפי שנשתעבד אל החומר לרוב פחיתותו ולרוע סדר השכלתו.

אבל בשכל טוב ואיש לא יתור אחרי לבבו ואחרי עיניו אלא אחרי נפשו ורוחו לא יצטרך להתנועע מכח תורת הנשואים החיצונים. ונפשו לא תשאל תנועתם מן הדם ומהעצמים החיים שבו.

אדרבה היא תעזור לו להתנועע כי היא הנותנת השכל במרומים יניע כל תנועות האדם בטעם ורצון מה שלא ידענו בבעל חי שאינו מדבר. אם כן באדם ראוי לומר שהדם הוא בנפשו ונכון שהנפש תניענו וכאלו היא מקום לו.

ובשאר בעלי חיים הדם הוא מקום לנפש באשר הדם יניע אותם כאמור. על פי הדברים האלה יפה פירש הכתוב כי נפש הבשר בדם היא ירצה נפש כל חי מן הבהמה ומן העוף היא מקבלת תנועתה מן הדם והדם מושבה.

ואני נתתיו על המזבח לכפר על נפשותיכם הרוחניות אשר בהנה הדם הוא בנפש והנפש האלהית שבדם היא מקום ותנועת הדם. על כן אמרתי לבני ישראל כל נפש מכם לא תאכל דם ושאין בכל נפשותיכם איכות הרע שבדם.

אולם בגר הגר שאי אפשר שלא קנה בנפשו הרוע ההוא שכבר אכל ממנו לפחות לא יאכל דם מכאן ואילך שלא יוסיף הרוה על הצמאה לכן לא אמר בו כל נפש שכבר נפש הגר נתלכלכה בדם בהיותה בגיותה אלא שלא תאכלנו מכאן ולהבא. ועוד הוסיף כי נפש כל בשר דמו בנפשו הוא להגיד לנו טעם האיסור אשר עד הנה לא נאמר והוא שהדם מוליד רוע איכות ברוח ובנפש החי.

כי אמנם נפש כל בשר דמו בנפשו הוא באופן שיתערב הדם בנפש ויתהפך לאכזר כיענים כמוהו. לכן אמרתי לבני ישראל דם כל בשר לא תאכלו כי נפש כל בשר דמו היא כלומר (ד) נפש כל בשר ורוחו וטבעו יהיו כאשר יהיה הדם בדמותו בצלמו ותקנה איכות כאיכותו לבלע ולהשחית: כמעשה ארץ מצרים אשר ישבתם בה לא תעשו וגו': עד וחי בהם אני ה': אשאל ואנסה בפסוקים האלה שאלות א' יראה הלשון מאריך בלי טעם כאשר אמר שמעשה ארץ מצרים וגו' לא תעשו והוסיף אחר כך וכמעשה ארץ כנען וגו' לא תעשו במקום שאמרו לקצר ולומר כמעשה ארץ מצרים וגו' לא תעשו? ב' גם בהוסיפו ובחוקותיהם לא תלכו מאמר בפני עצמו ולא עירבם יחד כמעשה וכחוקות ארץ מצרים וכנען לא תעשו? ג' בטעם שאמר אשר ישבתם בה כי אין טעם לפי שישבו בה שלא יעשו כמעשיהם ואם מעשיהם רעים וחטאים לה' יהיה אסור לעשותם בהחלט אף אם לא ישבו עמהם? ד' גר יפלא שבארץ כנען לא אמר אשר תשבו שמה כלשון שלקח בארץ מצרים אלא שכתב אשר אני מביא אתכם שמה? ה' מה שבחוקות ארץ מצרים וכנען לקח לו לשון הליכה שנאמר ובחוקותיהם לא תלכו אולם בחוקות הי"ת אמר בלשון שמירה ללכת ואת חוקותי תשמרו ללכת בהם ולא אמר בחוקותי תלכו? ו' הואיל וכבר אמר את משפטי תעשו וגו' מדוע חזר לצוות ושמרתם את חוקותי וגו' והכל צווי אחד הוא מבלי תוספת ומגרעת? ז' בשנוי הנראה בפסוק שני מבראשון כי בראשון כתב עשייה במשפטים ושמירה בחוקות ובפסוק שני עירבם ביחד וכתב שמירה בשניהם ל ולא דבר רק הוא.

ח' בהוסיפו אשר יעשה אותם האדם וחי בהם וצריך לידע אם הוא הבטחה שיאריכו ימיהם בזכות שמירתם או אם ספור מה שיארע להם? ט' בפסוק ראשון התחיל במשפטים וסיים בחוקים אבל בפסוק שני חוקים בראש ואחריהם המשפטים? והביאור

לכל אלו כי אינו דומה יושב בארץ ידועה לו שחן מקוסעל יושביו אל ההולך אל מקום שמוליכין אותו ולא היה שם מימיו.
שאין ספק שבארץ מולדתו ומקום שבתו יטה לבו ורצונו אל משפט הארץ ההיא ואל מנהגיה. אמנם בארץ נכריה אין לבבו פונה שמה והלא נכריות נחשבו לו התורות והחוקים שבתוכה.
וידוע גם כן כי כל הדתות והמשפטים יתחלקו לשני מינים. האחד דבר המצווה באשר הוא סוף המחשבה והמכוון והם המשפטים.
והשני הדבר ישרת לאמצעי וכלי להשגת המכוון ההוא ואלו הם החוקים. (ה) והנה בכל הפעולות שתעשינה בעלי המלאכות והחכמות יתאזרו לשמוע בלמודים ויתנהגו לעשותם פעמים רבות עד כי יהיה נהוג הדבר אצלם ויפעלו בו אח"כ בנקל ומפעולות רבות ילבשו רוחם בדבר לא יסורו ממנו.
ולכן כל דבר אמצעי וכלי אל התכלית הנרצה ראוי לשנותו ולחזור עליו כמה פעמים עד שתתעצם בשכלו הפעולה והתכלית המבוקש וישוב עליו לטבע בלי טורח ועמל. וראוי שתאמר שמירה בראייה סתמית רצונו בדברים שהם כלים להשיג התכלית והעשייה תפול במלאכה עצמה כמו שנאמר ושמרתם את משמרתי לבלתי עשות וגו'.
וכבר ידענו שהליכה תאמר על דבר ירגיל בו האדם תמיד כמו שפי' בעל כלי יקר פרשת בחוקותי. ואולם הבא ליטהר ולידבק במצות ה' הוא יכונן דרכו תמיד לילך בדרכיו אפילו שאינן מצות ה' אלא חוקים ומנהגים שהתורה והמצות נשענים עליהם וניתנו לגדר ולסייג להם.
ובזה ינהג עצמו ויעשה טבע שני במצות ה' גופם ולא יעזבם כל ימי חייו. על כן כתוב באברהם (בראשית י"ז) התהלך לפני ה' והיה תמים שאם תרגיל לילך לפני ירצה לפני מצותי בחוקים ובסייגים שהם קודם פני אז תהיה תמים במצות עצמם ולא תזוז משמירתם.
ודומה לזה כתב בעל כלי יקר על אמרו (לעיל י"ו) לפני ה' תטהרו ובעל מעשה ה' בפסוק (במדבר י"ו) ויקומו לפני משה. ונשוב למה שאנחנו בו.
כתוב כמעשה ארץ מצרים אשר ישבתם בה ולכן כל מעשיהם ונימוסיהם צפונים בלבבכם אשר אתם זונים אחריהם לפי שישבתם עמהן וכן מקום על יושביו. ואם תוכלו להשמר שלא תעשו כמעשיהם פשיטא שאף כמעשה ארץ כנען אשר אני מביא אתכם שמה ועדיין לא אחזתם בה ואין מעשיהם ושקוציהם לכם לרצון לא תעשו.

ועל אחת כמה וכמה שבחוקותיהם של שניהם לא תלכו פירוש שלא תרגילו עצמכם באמצעיים וסייגים כדי ללמוד מעשיהם ולהתנהג בם. שאם לא תעשו מעשיהם של מצרים אשר נהגתם בם ודאי לא תעשו מעשה כנען שאינם לכם נהוגים ומכ"ש שלא תתלמדו במנהגים לא של מצרים ולא של כנען להדריככם אל פעולות.

על כן תצטרכו לעשות בסדר הזה עם חוקי ה' ומשפטיו משפטי תעשו וכדי ללכת בהם ירצה בפעולות המשפטים תשמרו בשמירה סתם את חוקותי ותרגילו עצמכם בהם ויצא מזה אליכם קלות בעבודת ה' כי ההרגל דמיון, הטבע. ויאונה לכם עוד שאף המשפטים יקלו לכם בשמירה כמו החוקים ובנקל ושמרתם אח חוקותי ואת משפטי בשמירה לבד כי בשמירת החוקות גם המשפטים תשמרו ויתהפכו במחשבותיכם לטבע ולא יהיה לכם בם טורח לעבוד ולמשא.

כמו שאמר אשר יעשה אותם האדם וחי בהם. (ו) כי אמנם העמל והטורח ימית האדם הואיל והרוחות כאשר יקבלו תנועה נגד רצונם וטבעם יתבלבלו ויתעמלו ולכן יסבבו באדם טורח ומשא כבד.

ואשר יתעמל ימים רבים בתנועות משונות אפשר שיחלה ויגיע עד שערי מות. ואם התנהג בתנועה אחת אף אם יהיה טורח בדבר לא יאונה לו כל און כאשר הרוחות כבר קנו התנועה ההיא לטבע.

על כן כשנעשה המשפטים בהרגל אין שטן ואין פגע רע ונפש עמל לא תעמול בפעולתם ובהם יחיה האדם ולא תקצר נפשו בעמלם:כי את כל התועבת האל וגו' ולא תקיא הארץ אתכם וגו': כי כל אשר יעשה וגו': לבאר השנות המאמר וקלקול הסדר בפסוקים אלה. ראוי לדעת שרצה הקב"ה להודיע חסדיו עם ישראל.

ושלא יעשה עמם כאשר עשה עם הכנעני והפריזי יושבי הארץ כאשר הפרו דרכם וקלקלו מחשבותיהם קצף ה' על הארץ והכרית גוי כלו כקטון כגדול. ואמנם עם עמו ישראל אף אם יחטאו לפניו ידמה ברחמיו כאלו היחיד חטא והוא לבדו יענש ובעונו ימות ושאר ישראל אשר לא חטאו נקיים ולא יקיא אותם הארץ כל הקהל כאחד בשביל פשע היחיד.

ועל זה האריכו הכתובים כי את כל התועבות האל עשו אנשי הארץ ותקיא הארץ את יושביה אבל אתם לא תצאו מזה ולא תקיא הארץ אתכם כאשר קאה את הגוי אשר לפניכם. וזהו מחסד ה' החומל על כל העם וכל אשר יעשה מכל התועבות הוא בעונו ימות ואתם תעמדו על אדמתכם לבטח.

ועוד מזה בסוף פרשת קדושים פרשת קדושים דבר אל כל עדת בני ישראל ואמרת אליהם קדושים תהיו: לפי שבענין הקדושה והפרישות כל ישראל ערבים זה לזה ואם יחטא איש אחד ופללו אלהים כאלו כל ישראל חטאו ועל כל העדה יקצוף כמעשה דעכן שנאמר (יהושע ז) חטא ישראל וגו'. לכן כתוב אל כל עדת בני ישראל שהוא דבר השמור אל כלם כאחד: קדושים תהיו כי קדוש וגו': איש אמו ואביו תיראו וגו': אל תפנו אל האלילים וגו': השבתי במשפט יישוב שלש הפסוקים הללו למה בכלם כתוב אני ה' אלהיכם ובשגם ברוב פסוקי הפרשה כתוב ככה ולפעמים אני ה' לבד ועד הנה אין בידינו לפותרם ולתת עליהם טעם לשבח.

בכל זאת נשתדל מיהא בהנך תלתא דכתיבי כחדא. ונאמר כי לשלש סבות אדם יקבל עליו אדנות שר ושלטון.

להיותו מכובד נישא ורם ועל כן ראוי לכבדו ולנשאו כי לו יאתה המלוכה. או לפי שעשה עמו חסדים וטובות שלא להיות עמו כפוי טובה כי אין בידו לשלם לו כל תגמוליו.

או כי הוא צריך לו יהיה עליו למחסה ולמסתור צנה וסוחרה נגד הקמים עליו ומבואר (א) שהקב"ה אינו נודע לעולם כי אם מכח מעשיו. על כי א"א לכל להכיר מהותו בעצם. כאשר כוונת הכתוב (תהלים ס"ו) אמרו לאלהים מה נורא מעשיך ברוב עוזך יכחשו לך אויביך כלומר יאמרו לאלהים מה נורא מעשיך ולהכירו מצד פעולותיו כי אולם מצד עוזו ועצמותו יכחשו לו אויביו כי אין מופת חותך על מהותו אם לא מן הפעולות. וכן אמר דוד (שם י"ט) השמים מספרים כבוד אל וגו' שמצד השמים שהם מעשיו נכיר כבודו כאלו מספרים אותו בפיהם ומעשה ידיו מגיד הרקיע, אמנם אין אומר ואין דברים בלי נשמע קולם כי בלתי קול מעשיו אין חכמה ואין תבונה ולא אות על הווייתו ית'.

ועוד לאלוה מילין בפרשת שלח בס"ד. וספרו הכתובים כי יהיו ישראל מוצרכים לקבל עליהם עול מלכות שמים על פי שלשה דברים.

להיות האל רם ונישא וזה יודע מכח מעשיו כי יראו ישראל קדושים הם. ובהכרח מי גוי קדוש.

אשר אין לו אלהים קדושים עליו? על כן דעו וראו כי קדושים תהיו. ובזה תדעו כי קדוש אני ה' אלהיכם וראוי שאהיהמלככם מצד קדושתי.

ולסבה השנייה כי עשיתי לכם טובות וזה תכירו ממעשיכם בנוהג שבעולם שכל איש אמו ואביו תיראו המולידים והמגדלים אתכם. ולכן גם אתם את שבתותי תשמרו כי ששת ימים עשה ה' את העולם וכ"ש שתקבלו מלכותי עליכם לפיכך גם בזה כתוב אני ה' אלהיכם.

ולסבה השלישית כדי שיהיה לו מגן וצנה נגד אויביו. כי אמת שכל איש מבני נכר יעשה לו דמות צורת כוכב או אליל להיות לו למחסה על כל צרה שתבוא עליו וכזה בעינינו ראינו ובאזנינו שמענו גם ביום הזה כל צרוע וכל זב ומנוגע יקבל עליו בכל כחו אליל אחד מיוחד אצלו אל המכה ואל המחלה שבבשרו יחשוב האלוה ההוא בעל היכולת פרטי שיחלים ורפא ירפא הנגע על כן ישא דמותו בחיקו ויסתירהו בצל כנפיו.
אמנם ישראל לא יפנו אל האלילים ולא יאמינו בתועלתם כי המה הבל. ולכן יקבלו עליהם מלכות שמים הרופא לכל בשר.
לזה כתוב אל תפנו אל האלילים וגו' לפי שאתם לא תפנו אל האלילים לקבלם לרופאים ואלהי מסכה לא תעשו לכם לישא בחיק לרפואה על כל ריב וכל נגע בהכרח אני ה' אלהיכם: איש אמי ואביו תיראו ואת שבתותי תשמורו: בפרשת בראשית בפסוק ויברך אלהים את יום השביעי פירשנוהו. ועוד בפרשת ויקהל: אל תפנו אל האלילים ואלהי מסכה וגו'.
וכי תזבחו זבח שלמים לה' לרצונכם תזבחהו: כי השם יתברך חס וחומל על ממונן של ישראל ואם יעבדוהו לא ישאל אלהי כסף ואלהי זהב אלא מזבח אדמה כדבר שנאמר בפרשת יתרו. גם עתה אמר שאין עבודתו בכך כאשר יעשו עובדי הפסילים.
עץ ואבן כסף וזהב אשר עמהם כי זה כחו לאלוהו. וכן ענה אהרן לשאלתם (שמות ל"ב) קום עשה לנו אלהים.
פרקו נזמי הזהב. ואנחנו לא כן אל תפנו אל האלילים ואלהי מסכה לא תעשו לכם אליל תפוש וזהב וכסף ולא תרבו בהוצאה.
ואם תעבדו את ה' ותזבחו זבח שלמים דבר מועט לרצונכם תזבחוהו ואין מכריח להביאם: ולפני עור לא תתן מכשול ויראת מאלהיך אני ה': כאשר נשאלה שאלה לכל מבין ויבקשו בכל הדרך ולא מצאו תשובת ניצחת. היאך הכל צפוי לפני ה' בלתי נטילת רשות האדם? כי אם ראה ה' בידיעתו הנפלאה שפלוני יחטא ואשם ופלוני ירצח ופלוני ינאף, את אשת רעהו.
תבאנה אם כן הפעולות האלה בהכרח. שאל"כ תהיה ידיעת ה' אפשרית ומסופקת? והבאנו במקום אחר תשובה מספקת.
שאין להדמות הידיעה אל הפעולה כי אמנם לא כל הנופל תחת ידיעת האדם יהיה נפעל ולא כל פעולה תפול תחת ידיעתו אבל ידיעת הבורא שהיא בתכלית האמיתות תוכל לידע הדבר שיהיה מבלי שתכריח המעשה. כאשר ידיעת האדם לא תכריח פעולת העבר הנופל תחת ידיעתו כן ידיעת הי"ת בעתיד.

והבאנו משל איש עיור ההולך לתומו אם יקדמנו אחר ויחפור גומץ לפניו כל רואהו יאמין ויגזור אומר שהעיור אשר לא נשמר מזה יפול בבור בהכרח ועם כל זה לא יכריחנו הרואה ליפול וכן כל הדומה לזה. ויש לך אדם יעלה בדעתו שיבוש להפיל עיור במכשול שיהיה לו גרמא בניזקין באמרו לא פעלתי און וגם פה לא עשיתי מאומה ולא מותתי את האיש ההוא כי לא הכרחתיוליפול בבור או במכשול.

לדמיון ידיעת ה' שלא תכריח החוטא. ואם כן נקי מעון בעל המכשול.

בא הכתוב מוכיח ומזהיר בדבר הזה. כי אין דמיון דרכינו לידיעת ה' הנפלאה ולא ידענו דרכי ה' ובסוד אלוה לא עמדנו.

זהו אמרו ולפני עיור לא תתן מכשול ויראת מאלהיך אני ה' רצונו לא תתן מכשול לפני העיור ואל תאמר אם כן שהפעולה מוכרחת איך ידע ה' חטא האדם? כי אין לנו עסק בנסתרות ויראת מאלהיך להיות הדבר כמוס וחתום באוצרותיו אני ה' היודע דבר זה ולא לנו לדרוש במופלא ממנו: ואהבת לרעך כמוך.

לא אמר ואהבת בני עמך כמו בראש הפסוק (ב) לפי שלא תמצא אהבה בין איש לאיש אלא בבן זוגו כאשר יהיה ממזג דומה. ובהפך השנאה באיש אשר הוא ממזג נגדיי כידוע. על כן נשנא פתאום איש בראייה בעלמא לא הכרונוהו תמול שלשים ונאהב אחר לא ידענוהו. זהו אמרו ואהבת לרעך כמוך כלומר בהכרח תאהב הרע כאשר הוא כמוך ובן זוגך ומדותיו שוות למידותיך: מאזני צדק וגו' אני ה' אלהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים, ושמרתם וגו': קצת תימה שתלה הטעם שלא יעשו עול במדות ובמשקלות על כי הוציאם מארץ מצרים ל ונראה לפי שנתן ה' את חן העם במצרים וינצלום ולפיכך יחשוב הרואה שטוב בעיני ה' לגנוב ולגזול בפרט אל איש יש לנו עמו דין דברים כאשר קצת מפריצי בני עמנו יורו היתר לעצמם לגנוב ולחטוף ממון חבירו אשר מקדם חמסו וגנבו שלא כדין לאמר בתר גנבא אגנוב גם אני והרי שלי לפני.

השמיענו הכתוב שאין לעשות כדבר הזה. ואם גנב איש את חבירו שלא כדין אשר לא יוכל להכריחו בבית דין לא יעשה הדין בידיו לגנוב ממנו די מחסורו אשר יחסר לו.

ואין ללמוד ממצרים שצוה ה' לגנבם חלף עבודתם ושכרם. כי אמנם שמה הי"ת ידע לכוין הצדק מה שראוי שישלמו ואין בו נפתל ועקש.

ויהיה ראוי שתשמרו את כל חוקותי ואת כל מצותי ביחד. כדי לכוין כי ישרים דרכי ה' ולשפטם כאשר המה: והתקדשתם והייתם קדושים כי אני ה' אלהיכם: ושמרתם את חוקותי וגו' אני ה' מקדשכם: מה שאמר והתקדשתם ובתוך כדי דבור חזר לומר והייתם קדושים וכן אני ה' מקדשכם פעם אחרת? צריך ביאור ואמרו ושמרתם את חוקותי וגו'

אני ה' מקדשכם מה ענין קדושה לשמירה המצות? גם מה שאמר ושמרתם ועשיתם שמירה ועשייה? והנכון שהכתובים מדברים באנשי רמי הלבב הרוצים ליטול את השם וישתבחו בעיר לאמר קדושים אנחנו יראי ה' וחושבי שמו ותחת לשונם עמל ואון והאנשים האלה רעים וחטאים לה' מאד.

וביותר צריך האדם להזהר שלא להתפאר בדבר שאין בו כי לסוף אלה לא יתכבדו בעיני העם אלא תגלה חרפתם בקהל. לא כאלה חלק העושה מצות יראי שמים בסתר ולא יתפאר אלא בדבר שיש בו הי"ת אשר חפץ ביקרו יעזרהו ויגדלהו למעלה.

זהו שאמר והתקדשתם והייתם קדושים כי טוב בעיני ה' שתקדישו עצמכם כאשר אתם קדושים באמת ולא בהפך. ואם תשמרו חוקותי ירצה שמירת הדברים בהוראה בפרסום וגם תעשום בפועל ויהיה בכם מה שאתם מתפארים אני ה' מקדשכם בודאי וסוף הכבוד לבוא.

ד"א ושמרתם את חוקותי ועשיתם אותם אני ה' מקדשכם. אמרוחז"ל זריזות מביאה לידי קדושה ופי' הפוסקים זריזות שהוא זריז ומהיר במצות או שהוא זריז ונזהר שלא תבוא עבירה לידו.

על כן אמר הכתוב אם תשמרו את חוקותי והשמירה היא בלא תעשה ועשיתם אותם במצות עשה באופן שלשני הפירושים אני ה' מקדשכם ותבואו לידי קדושה: כי איש איש אשר יקלל את אביו ואת אמו מות יומת אביו ואמו קלל דמיו בו: כוונתו להגיד לבני אדם שזאת המצוה היא מחוייבת מפאת הטבע שלא יתן מום איש בהוריו שהולידוהו ואך עצמו ובשרו הם דמו ודם זרעיותיו.

ואם יקלל דם אביו ואמו דמו בנפשו הוא ויקלל עצמו. ולכן מות יומת הואיל ואביו או אמו קלל שדמיו בו דם אביו ואמו הוא בבשר הבן ונפשו קשורה בנפשו והנה שבה כבשרו: ואיש אשר ינאף את אשת איש אשר ינאף את אשת רעהו מות יומת הנואף והנואפת: רצונו איש אשר ישכב עם אשת איש שאותו האיש נאף גם כן אשת רעהו.

שלא תאמר הואיל ופלוני נואף אשה חסר לב אם כן הותרה הרצועה גם כן לנאוף את אשתו ועל דאטפת אטפוך. ושמענו שככה נימוס ודת אומה אחת מן האומות שלא יחשבו עון פלילי לנאוף אשת נואף.

ע"כ הזהירנו הכתוב כי כזאת וכזאת גדול עונו מנשוא ואין הפרש בדבר: ואיש אשר יתן שכבתו בבהמה וגו': באיש הרובע כתיב מות יומת ואת הבהמה תהרוגו ובאשה הנרבעת כתיב והרגת את האשה ואת הבהמה ל והטעם שבאיש השוכב עם הבהמה חסה עליה התורה כאשר הוכרחה בפועל המגונה בהיותה משועבדת לאדם לפיכך ואת הבהמה

תהרוגו אתם לטובתכם מיתה בפני עצמה לא מפני שהיא חייבת אלא לפי שבאה תקלה על ידה.
אבל באשה שהבהמה גם היא נשתתפה בעבירה ונתקשית לדעת וגם לבהמה דעת מה להבחין בין מעשה הטוב והרע. כאשר בדור המבול שחשש הי"ת גם על בעלי חיים (בראשית ו') כי השחית כל בשר אפי' בהמה חיה ועוף.
לפיכך הושוו בעונש אחד האשה והבהמה שראויה למות גם היא. ולה חטא משפט מות ולא בשביל כבוד האשה: ואומר לכם אתם תירשו את אדמתם ואני אתננה לכם לרשת אותה: שאין טוב יורד מן השמים (ב) בלי הקדמת השתדלות האדם: ואני אתננה לכם וגו' אשר הבדלתי אתכם מן העמים: שאם תאמר הואיל ושלם עון האמורי לעת כזאת והוצרך הי"ת לגרשם מן הארץ בעונם כמו שאמר כי את כל אלה עשו ואקוץ בם א"כ אין לתת תשואות חן להי"ת שנתן לנו ארצם הואיל וכבר נתחייבו הכנענים כליה.
לכך אמר הי"ת כי עכ"פ ראוי לתת שבח והודאה לאל שנתן לנו הארץ. כי אמנם כמה אומות בעולם והי"ת הבדילנו בזה מכלם וחנן אותנו ארצות גוים מה שהיה יכול לתת לאומה אחרת.
ד"א כאשר כתבנו בפרשת אחרי מות שהקב"ה לא ידין ישראל כשאר האומות שיקיא הארץ כל יושביה בחטא היחיד. אלא הוא לבדו בעונו ימות ויכרת והשאר עוד ישבו על אדמתם לבטח.
גם בזה רצה לשנות בדבורו והבטחתו הטובה באמרו ושמרתם חוקותי ולא תקיא אתכם וגו' אתם תירשו את אדמתם ואני אתננה לכם לרשת אותה בכחירושה אין כושל במחניכם ולא תקיא מעולם אתכם. ואמנם בא זה מאהבתי אתכם אשר הבדלתי אתכם מן העמים שלא להעניש אתכם כאשר הייתי מענישם על זה.
ואולם הגלות המר הוה אנו הקאה בגירוש לחלוטין כאשר אנו מובטחים לחזור ואיש אל נחלת אבותיו ישוב: פרשת אמור אמור אל הכהנים בני אהרן ואמרת אלהם לנפש לא יטמא בעמיו: פירוש יאמר אל הכהנים כלם שהם בני אהרן כלומר שיקראם בשם בני אהרן. כן מצאנו במקומות רבים בכתוב יקראום בני אהרן בדרך כלל להודיע שלא בבניו לבד דבר הכתוב.
כי אמנם יקשה בלשון הכתוב ואמרת אליהם לשון רבים לנפש לא יטמא בעמיו לשון יחיד? גם מלת בעמיו צריכה ביאור. והטעם דברא מזכי אבא וכאשר ידעו שהמה יוצאי חלציו של אהרן המקודש בהכרח גם המה ישימו על לבם לבלתי חלל שם קדשו בטמאותם בטמאם את שם נפש אהרן בתועבותיהם הלכך הזהיר למשה שיאמר לכהנים

כלם שהם בני אהרן הקדוש ולכן לא יחללוהו ובמעשיהם לא יהיה נטמא זכר אהרן הקדוש בקבר.
וזה שאמר לנפש לא יטמא בעמיו רצונו אמור להם הזהרו שלא יטמא אהרן הנזכר בשביל נפש בעמיו מיוצאי זרעו שנטמא כי יחסו טומאתם אליו. ד"א אמור אל הכהנים בני אהרן ואמרת אליהם.
לפי (א) שגדול הדור נשיא בעמיו יקשוט עצמו תחילה ואחר כך יקשוט אחרים. ושופט כל הארץ כאשר יעשה משפט בקרוביו על פני כל העם יכבד וממנו יראו וכן יעשו.
לכך הזהיר למשה שיאמר תחילה ויצוה אל הכהנים בני אהרן אליעזר ואיתמר. ואחר כך ואמרת אליהם יצוה אל כל הכהנים כי גם המה יקחו מוסר ויקיימו את דבריו.
אולם מה שקשה לנו לבד בפרשה הזאת אמרו אמור ואמרת שתי פעמים וכן דברי רש"י אמור ואמרת להזהיר גדולים וכו'. ולא הוקשה לנו ברוב המקומות שאמר דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם גם תמיד כתוב וידבר ה' אל משה לאמר ל הטעם כי כשר הדבר כאשר יביא שתי לשונות דבור ואמירה שיהיה פירושם לפי שישראל יקבלו עול מצות והאיסורים ברוע לב ויהיה להם הדבור קשה אם לא יערב עמו ויוסיף אמירה רכה לפייסם בדברים אך שתי אמירות תכופות ניתנו לידרוש: וקדשתו כי את לחם אלהיך הוא מקריב קדוש יהיה לך כי קדוש אני ה' מקדשכם: על כי הרבה בקדוש הזה כמה פעמים ללא צורך אחשוב שהקדושה היא שפע החוזר ומתגלגל בצלם ובדמות האור המאיר לזולתו שיחזור ויאיר אל מול פני המאיר.

ב כאשר ההבטה תיטיב בגלגולה אל המטיב עצמו ככה הקדושה לא יקבלנה איש אם לא ישפיע ממנה אל המקדש. גם הי"ת נקדש בקדושה.
וזה אמרם צדיקים מוסיפים כח בגבורה של מעלה. ואם ישראל יקדשו אהרן בהקריבו את לחם אלהיו הוא ישפיע מקדושתו על ישראל באופן שקדוש יהיה להם להנאתם.
כאשר גם הי"ת הוא קדוש יותר על כי מקדש את ישראל כי קדוש אני ה' מקדשכם: איש מזרעך לדרתם: עד כל איש אשר בו מום מזרע אהרן הכהן וגו': רצון הכתובים בכפל הזה ובמה שאמר כי כל איש וגו' שהוא נותן טעם לדבר בדבר עצמו? אחשוב שבאו להודיע על מה זה אסרה תורה כל מומי אדם אף מומים הקלים ומה יתן או מה יוסיף לרוממות ה' יתברך אם יעבוד במקדש איש בומום שיוכל לחלל את שם קדשו או לכבדו? הטעם כי יש מומים באדם המעכבים את העבודה.
ושא"א לו לשרת בהם כגון העיור שאינו רואה והקיטע בידיו או ברגליו היאך יעבדו ולא יחללו את עבודתם רצוני שישפכו הדם בידיהם או יתחלף להם דבר בחבירו ונמצא

עבודת שמים מתחללת ועל זה חסה התורה ואסרה כל המומים בכלל ולא נתנה דבריה לשיעורין. זהו אומרו איש מזרעך אשר יהיה בו מום לא יקרב וגו' וטעמו בצדו הואיל וכל איש אשר בו מום לא יקרב רצונו לא יוכל לקרב ולעבוד כגון עיור או פסח וכו' ולכן אסרתי גם מומים אחרים ופסקתי כל איש אשר בו מום לא יגש מיראה מדבר שלא יחלל את מקדשי ולא ישרת בקרבנותי כהלכתם: ומיד בן נכר לא תקריבו וגו' מכל אלה כי משחתם בהם מום בם לא ירצו לכם: משחתם בהם ומום בם כפל הענין במלת שונות? גם משחתם בהם מום בם שלשה כנויים? מלבד מה שיקשה על אמרו לא ירצו לכם ואם עם בני נכר ידבר איך לא אמר לא ירצו להם? ויעלה על הדעת לפרש כדברי רש"י למעלה כי כל איש אשר בו מום לא יקרב אינו דין שיקרב ורצה לומר אינו דין שיקרב הוא עצמו לפני מלך ב"ו על אחת כמה וכמה שלא יקריב קרבן לפני הקב"ה.

והנה בעל כלי יקר כתב הטעם כי כל מום שבאדם בתוכו ובכליותיו כן ינתן בגופו בו בעורו וחש הכתוב למומי הנפשות כי אם ינתן מום באדם בידוע שהיה בו בראש וראשון לב הותל ונפש בעלת מום. על כן הזהיר הכתוב ומיד בן נכר לא תקריבו ולא תקחו קרבנות בעלי מומים להקריב לפני דהכא איתנהו תרתי לריעותא מום הבהמה ומום הפנימי בנפש הנכרי המקריב.

כי משחתם בהם מום בם כלומר מפני שיש כאן משחת בנפש הנכרים בהם בתוכם ובקרבם וגם מום בם בבהמות הנקרבות. לפיכך כפל המאמר בהם ובם אחד לנכרים וא' לבהמות.

והוסיף לא ירצו לכם רצונו אלו הייתם מקריבים אותם אתם בעצמכם לא היו מקובלים ברצון על המום שבהם כל שכן בנכרי ששניהם בו: מועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קדש אלה הם מועדי: דרשו חז"ל אשר תקראו אתם. וצריך לדרוש למה זה רצה הקב"ה לזכות בזה ישראל ולהכריח רצונו ורצון צבא השמים לשבות ולחוג ביום שירצו ישראל ולא יצוה להם סדר נכון ואמיתי להקדיש את המקודש למעלה? טעמו של דבר לפי שישתנה סדר היום כהשתנות מושב הארצות.

ויש לך מקום מהישוב שישבתו בו ביום השבת ובמקום אחר בשעה ההיא יעשו חול. כי אל מול המזרח השמש יצא על הארץ קודם ממה שיזרח לנו ויסתר מהם בעת עדיין לנו זורח ובהפך בארצות המערב.

וכל מה שנלך נגד המזרח ישהה השמש לבוא באופן שכאשר יזרח לנו ביום השבת יבוא ליושבים תחתינו ויהיה אם כן בין כל כדור הארץ הפרש יום אחד כידוע לאשר סבבו

כל העולם באניות. ובפרט צי אדיר ויטוריא"ה מנו הימים ומלאו בכל סיבובם חסרון יום אחד בלכתם לצד מזרח ויתרון יום אחד בסבובם מצד מערב.
ואם יקרה שבכל סבוב שטח הארץ ישכנו בני ישראל סביב סביב בהכרח יבואו שני ימים תמידים אשר בהם יקדשו ד"מ יום השבת בין כל יושבי תבל. כל יישוב המתפשט למערב יתחיל שעה אחת אחר היושב למול מזרח רחוק ממנו ט"ו מעלות וישלים שעה אחריו וכן כלם עד שהאחרון יתחיל כ"ד שעות אחריו וישלים לשני ימים.
ואמרתי בחפזי שזהו טעם לשני ימים טובים של גליות ולא דבר רק הוא. על כן צוה ה' את הברכה במעשה ידינו ורצה להקדיש כל שעה ושעה שישראל יקדשו היוםבשביל ביאת שמשם יהיה בכל מושב הארץ שיהיה.
ואמר שמועדי ה' אשר תקראו אתם באיזה מקום שיהיה רצה שאלה יהיו מועדיו אע"פ שהיה מן הנכון להקדיש כ"ד שעות לבדם בשווי בכל שטח הארץ יבואו ביום זה או ביום אחר כאשר יקרה לשוכנים תחת הקטבים ששם בהכרח לא יוכלו להקדיש יום או לילה כ"א כ"ד שעות מן היום וכ"ד שעות מן הלילה ששמה ארוכה עד ז' חדשים וכן הימים: מועדי ה' אשר תקראו וגו': ששת ימים וגו': אלה מועדי ה' וגו' בחדש הראשון וגו': יש להפליא א' למה בשבת כתוב אשר תקראו אותם מקראי קדש משמע שישראל, יקראום מקראי קדש ובמועדים כתיב אלה מועדי ה' מקראי קדש ולא אמר אשר תקראו אותם מקראי קדש כמו ביום השבת? ב' גם מה שהוסיף לומר ביום השבת אלה הם מועדי מה שלא נאמר ברגלים? ג' למה לא כתוב שבת שבתון אלא ביום השבת וביום הכיפורים? ד' באמרו אשר תקראו אותם במועדם.
ראוי לבקש פירושו גם דרך הפשט. ה' השנוי שבא ביום השבת שאין כתוב מלת אלה ככתוב ברגלים אלה מועדי ה? ו' והוא מה שהקשה מהרי"א מדוע לא עירבם יחד שבת ורגלים והפסיק ביניהם כאלו שבת מועד בפני עצמו ל ואמרתי אני כאמרם ז"ל ברגל חציו לה' וחציו לכם אמנם השבת כלו קדש קדשים ולא ניתן אלא לעסוק בתורה ובדבר הזה נדמה ונמשל אליו יום הכיפורים לפיכך בשניהם כתיב שבת שבתון ולא בשאר המועדים.
לכן אמר הכתוב מועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קדש רצונו כל המועדים אשר תקראו אותם מקראי קדש ואתם תעשום כלם קדש ה' וזר לא יקרב אליהם בדברים גופניים אלא הם באמת מועדי כי באלה חפצתי נאם ה'. אולם אלה מועדי ה' אשר גם הם מקראי קדש אבל אתם תקראו אותם במועדם כלומר תקראום מקראי קדש למועדם ולעתים באמרכם חציו לה' וחציו לנו ולא תתנום כלם לגבוה: ועניתם את נפשותיכם וגו'

וכל מלאכה לא תעשו וגו' ואח"כ חזר ואמר כל מלאכה תעשו חוקת עולם לדורותיכם? אם לא שהראשון אינו צווי לבלתי עשות מלאכה אלא שלא יענו נפשם יותר מדאי.
כי יש מגויי הארץ המתענים במלאכות קשות ויתגודדו כמשפטם בחרבות וברמחים ובמשאות שוא לענות נפש. ואמנם ה' יתברך לא בחר בזה ודיינו להתענות במאכל ומשתה ושאר מלאכת ענוי לא תעשו.
ובחוקותיהם לא תלכו ויצא בן אשה ישראלית וגו': עד ויניחהו במשמר לפרש להם על פי ה': מה גדלו הערעורים והספקות בפרשה הזאת א' כי לא ידענו מהיכן יצא עד שאמר ויצא על דרך הפשט? [עד] שהוכרחו חז"ל לדרוש מעולמו יצא מבית דינו של משה יצא וכו'. ב' מדוע הקדים האשה לאיש ולא אמר ויצא בן איש מצרי ואשה ישראלית ולעולם הולד הולך אחר אביו למשפחותיו לבית אבותיו? ג' על אמרו והוא בן איש מצרי שיש כאן רבוי דברים בלי צורך שאם רצה להודיענו שאין לו אב עברי נכון שיאמר ויצא בן אשה ישראלית ואיש מצרי מבלי שיכנהו במלת והוא? ד' וינצו במחנה שאם יצא בתוך בני ישראל מבואר שמריבתם היתה בתוך המחנה ולא חוצה לו? ה גם מאמר בן הישראלית ואיש הישראלי הוא דברי מותר לא ידענו מה היה לו! והיה די שיאמר ויריב עם איש מבני ישראל מבלי שיגיד מתחילה וינצו במחנה ולא פירש עם מי רב ואח"כ יוסיף בן הישראלית? דברים אין בהסטעם.
ו' ויביאו אותו למשה למה הוצרכו להביא האיש בעצמו לפניו? ז ושם אמו שלומית וגו' סתם והעלים שם אמו בראשונה ואמר ויצא בן אשה ישראלית כאלו לא יחפוץ לגלות חרפתה ולזכור את שמה ועתה באפס מקום אחר שהביאוהו אל משה סיפר שמה ושם אביה ושם המטה והיה טוב שיזכרנה בספור הקודם ויצא בן שלומית בת דברי וגו' כי שם ביתה? והפירוש על פי דברי חז"ל.
הם אמרו כי המקלל הזה היה בן איש מצרי המכה איש עברי במצרים שהרגו משה ויטמנהו בחול על כי הצר הצורר בא על אשת העברי והוליד ממנה ממזר זה. ועוד אמרו שבא הפגום הלזה ליטע אהלו בתוך מחנה דן באמרו שהוא מבני שבטו והם ענוהו איש על דגלו באותות לבית אבותם ולהיותו מצרי אינו כדאי לשכון בתוך המחנה.
והנה רצה להסתיר מולדתו ולהיות נחשב זרע כשר כאחד מבני ישראל אחר אמו הישראלית והם הודיעוהו שמכירים אותו לזרע פסול ושהולד הולך אחר הפגום על כן יצא מחוייב בדינו מלפני משה. ועל המדרשים הללו תתיישב כל הפרשה.

והובאו הנה כל השינויים ודברים כפולים להודיענו אמיתת הדבר הזה בלשון נקייה. כי אמנם הממזר ההוא בן איש מצרי רצה לצאת ממחיצתו ומגדרו להסתר תחת צל אמו העבריה להקרא גם הוא בשם עברי.

זהו אמרו ויצא בן אשה ישראלית כי להיותו מצרי הנה יצא ממחיצתו להקרא בן אשה ישראלית אשר לא כדת ומ"מ והוא בן איש מצרי והולד הולך אחר האב. וזו היא סכלותו וגאותו שיצא בשם בן הישראלית בהיותו בן איש מצרי ועוד הגיד לנו הכתוב שעשה מריבה במחנה רצונו על דבר המחנה אם ראוי לשכון במחנה העברים להיותו בן הישראלית או לא היה כדאי על כי לא היה בן איש ישראלי ועסקי מריבה זו היו בטענות בן הישראלית ואיש הישראלי כלומר שזה היה תוקף ותופס המצה והריב באמור האיש לטענתו היותו בן ישראלית וטענת שבט דן היה איש הישראלי פירוש שראוי להיות בן איש ישראל לשכון בתוך בני ישראל.

לכן הביאוהו אל משה. וכאשר ראהו משה הכרת פניו ענתה בו והכרת פני אמו שלומית בת דברי למטה דן ושהיא היא אשת האיש אשר בשבילו הרג משה את המצרי ששכב עמה הוא היה עד והוא הדיין שזה ממזר באמת ואין ראוי לישב במחנה עד שחייבו משה בדין ולכן קלל וחרף.

ז"ש ויקוב וגו' ושם אמו כאלו הם דברי טעם למה הביאוהו אל משה כי היה די שיספרו הדבר אליו מבלי שיביאוהו לפניו והיה כדי שיכירנו משה אם הוא בן האשה שהרג המצרי בשבילה שעד הנה לא היה הדבר מפורסם מאד אלא שיצא עליו השם הזה. וכשהכיר בו משה וחתך הדין שהוא בן נעות המרדות ושזנתה אמו הובישה הורתו עד נגלתה חרפתו בקהל עמד וחרף וגדף כי מרה לו על זאת.

הנה מבואר שמאמר ויביאו אותו אל משה הוא ספור מה שאירע לו טרם קללו את ה' וטעם למה קלל ואינו דבור שיגיד הבאתו אל המשפט אחר הקללה לקבל העונש: איש איש כי יקלל אלהיו ונשא חטאו. ונוקב שם ה' מות יומת: עלינו להתעורר ולתמוה למה חלק הכתוב מאמרו כי יקלל אלהיו ונוקב שם ה'? ומדוע כתב אלהיו לנסתר ולא אמר ככה ונוקב שם אלהיו? ואף גם זאת בקללה ונשא חטאו ולא פירש ענשו ובנוקב פירש מות יומת? ואמרתי אני מבלי שאכוין להוציא הנדרש בדינים.

כי בא ללמד גודל עונש המקלל שם הי"ת. והנראה מן הפשט שמקלל יותר מנוקב אשר איננו כי אם מפרש והיא העזת פנים וקלות ראש כלפי מעלה לפרש ולבאר שמו יתברך.

אמנם המקלל הוא אויבלו ושונא את מי שאמר והיה העולם. לכן כתב בזה שלא נחשוב שאלהים חיים ומלך עולם הוא לדמיון אלהי הגוים כי לא כצורנו צורם וביותר ראוי להזהר בשמו הגדול.

כי כל איש איש אשר לא מבני ישראל שיקלל אלהיו ויאור אותו בפיו ובשפתיו ונשא חטאו כלומר חטאו קל מנשוא ובנקל הוא נשוי פשע כסוי חטאה כי אזנים להם ולא ישמעו. אולם לא כן הי"ת כי לא לבד לקללו ח"ו שאין תרופה למכתו אלא אף הנוקב שם ה' שלא חטא אלא במעוט יראה וכבוד חייב מיתה ומות יומת: ואיש כי יכה כל נפש אדם וגו', עד ומכה בהמה ישלמנה ומכה אדם יומת: הכפל מבואר ביאור רב? גם בשנותו להביא בפסוק ראשון נפש אדם ובאחרון ומכה אדם ולא אמר ומכה נפש אדם ל קרוב הדבר מאד ללמוד מזה מה שדרשו חז"ל בנותן מום בחבירו שהוא בממון.

והטעם שאם יתנו מום במכה כאשר עשה לא יהיה משפט אחד ועונש אחד בצדק לכל חוטא שהמסמא את עין חבירו אם נסמא אנחנו את עינו אפשר שימות בו ויצא מזה משפט מעוקל. על כן בפסוק ראשון ידבר ברוצח וממית וכתב נפש.

ופסוק האחרון במכה ועושה חבורה ואינו ממיתו. וזה הלוך הכתובים ואיש כי יכה כל נפש אדם ירצה שיהרגנו ויכה נפשו מות יומת.

וההורג בהמה יתן לו בהמה אחרת נפש תחת נפש. אבל איש כי יתן מום בעמיתו כאשר עשה כן יעשה לו בממון רצונו שיתן לו דמי נזקו שבר תחת שבר וגו'.

ואל תתמה שלא יצוה לעשות לו מום בדמותו בצלמו לפי שא"א לצמצם כי אמנם מכה בהמה ולא להמיתה אע"פ שתמות ישלמנה יוכל לשלם אותה. אבל מכה אדם יומת רצונו אם רצונו להכות אותו דרך עונש אפשר שיומת במכה ההיא ואין הדין בצדק: ואיש כי יתן מום בעמיתו כאשר עשה כן יעשה לו: כאשר עשה דבר מותר ל לולי ללמדנו כי כל הפוסל במומו פוסל וכל אשר יתן מום בעמיתו כאשר הוא בעצמו עשה אם כן ראוי שיעשה לו גם כן ככה להכריז עליו בגלוי המום ההוא כי כבר מום זה בו מקדמת דנא כי ההוא דרבי יהודא בר יחזקאל: פרשת בהר בשנת היובל הזאת תשובו איש אל אחוזתו וכי תמכרו וגו' אל תונו איש את אחיו: וחזר אח"כ לכתוב ולא תונו איש את עמיתו ויראת מאלהיך ל ואע"פ שדרשו חז"ל כאן בהונאת ממון וכאן בהונאת דברים מ"מ גם דרך הפשט צריך יישוב.

שכבר היה לו לכתוב בפירוש ולא תונו בדברים ולא תונו בממון גם ראוי לשאול מדוע לא כתב בהונאת דברים כאשר כתב בהונאת הממון שיאמר גם שמה ספור ההונאה כאשר הוא וכי תדברו דברים איש אל רעהו לא תונו ככתוב בהונאת ממון וכי תמכרו ממכר ל

על כן חשבתי למשפט שאין הכתוב הזה אזהרה לבל יונו איש את אחיו כי כבר מוזהרים אנו מלא תונו איש את עמיתו.
ואם נאסרה הונאת דברים מכ"ש הונאת ממון. אלא יצא הכתוב הזה ברוב דברים לתת טעם אל עשיית היובל אשר בו נתחבטו רבים.
כי אמנאשתדל בכל כחי לאסוף ולכנוס לקנות קרקעות או בית מושב ואחר העמל והטורח ונתתי את עמלי ביובל לאיש לא עמל בו ולא השתדל לקיומו! לא היה נראה זה מחסדי ה' עם בריותיו. לולי נוציא מן המצוה הזאת תועלת גדול לכל ישראל בכלל ובפרט.
כי אולם בזה ניצל העשוק מיד עושקו. כאשר יחשוב אדם בלבו לאמר למה אלך ואגזול נחלת שדה וכרם ולהונות את עמיתי הלא בשנת היובל הזאת ישובו איש אל אחוזתו ואם כן לריק יגעתי לתוהו ולהבל גזלתי את שאינו שלי.
וזו היא כוונת היובל וכל פקודי ה' ישרים. על כן אמר בשנת היובל הזאת תשובו איש אל אחוזתו וזה סבה שכאשר תמכרו ממכר או קנה וגו' לא תונו איש את אחיו כי תזכרו חיוב החזרה ביובל ואין לכם תועלת ממושכה לגזול: נתנה הארץ פריה ואכלתם לשבע וישבתם לבטח עליה: אם הארץ היתה נותנת חילה מעצמה בלי השתדלות האדם כאשר נצטווית עץ פרי שפריו ועצו שוים מבלי שיעמול האדם לזרוע להוציא ממנה מה שאינה נהוגה.
כבר ידענו שיהיו פירותיה מתוקים וטובים לבריאות יותר ממה שהם לעת עתה בהם שמרים הרבה יסבבו חולאים כידוע. וזה סיבה שיולידו באצטומכא אחרי אכילתם מותרות ואידים בלתי מבושלים אינם מניחים לו לישן ובפרט כאשר ירבה באכילה מהם.
לכן ספר הכתוב שכשיעשו ישראל רצונו של מקום יצו ה' את הברכה שתתן הארץ פריה הנהוג לא תעדר ולא תיזרע באופן שאפילו יאכלו מהם לשובע ישבו לבטח ולא יבהילום אידים ועשנים: ובכל ארץ אחוזתכם גאולה תתנו לארץ: הנה האיש העובד אל כילי ורע מעללים (א) כאשר יצא מעבודתו אל עבודת איש נדיב ויפה עינים עבודתו זאת היא גאולה לו כאלו יצא חפשי מעבדות לחירות.
כך הארץ אשר מעולם תחת עבד כי ימלוך הגוים אשר לעולם בה יעבוד כאשר תצא מתחת ידם ליד ישראל המקיימים שמיטה ויובל גאולה תקרא, לארץ ובכל ארץ אחוזתכם שיאחזו בה ישראל המה יתנו גאולה אל הארץ ההיא תחת היותה ביד עבדים:
ואיש כי לא יהיה לו גואל והשיגה ידו ומצא כדי גאולתי: אין הרצון שגם כאשר יהיה לו גואל לא יוכל הוא לגאול אחוזתו מעצמו אם תשיג ידו.

אלא הודיענו כי על הרוב (ב) כאשר לאדם גואל עשיר יוכל לגאול מסתמא העני לא יתן אל לבו ואין האיש שם על לב לגאול שדהו באמרו הנה קרובי יגאול את גאולתי. אולם כאשר אין לאיש גואל ויתייאש מבטוח באדם ההכרח יביאנו ליתן לבו ויעמול למצוא די מחסורו לגאול את גאולתו.

וזו היא רעה חולה בעולם כי כל פתי חסר לב ימצא תמיד משען ומשענה יושיעוהו בעת רעתו לא יחסר כל. אמנם חכם לב יקח מצות וראיתי צדיק נעזב אין לו מי שיטרח בעדו וישתדל לעזרתו.

והטעם (ב) כי החכם ונבון דעת אינו נשען על איש ולא יבטח כי אם על שכלו ועל כחו על כן אין איש נטפל אליו אבל איש בער לא ידע וכסיל ועיר פרא בהכרח יבקש עזר מכל האדם אשר על פני האדמה עד שימצא מי שירחם עליו ויעזרהו: וכי ימוך אחיך וגו' גר ותושב וחי עמך וגו' וחי אחיך עמך וגו': ההערות הנה מבוארת מאליהן ואולם נזכירם א' הואיל וכתב פעם אחת וכיימוך אחיך למה חזר שנים ושלשה פעמים עמך וחי עמך וחי אחיך עמך ב' מדוע התחיל וסיים בלשון אח כי ימוך אחיך וחי עמך ובאמצע הסב את שמו בלשון גר ותושב? ג' בשנותו את טעמו גם בלשון אח שאמר בראשון וחי עמך מבלי שיזכיר לשון אחוה ואחר כך הזכירו אחיך עמך? ד' בהזהרתו שהזהיר לא תקח מאתו נשך ותרבית והוא דבר שאסור ליקח אף ממי שאינו גר תושב ועני גם מאיש עשיר ולא מן העני לבדו מלבד שדבר הנשך והתרבית כבר מוזהר פעמים את כספך לא תתן לו בנשך לא תשימון עליו נשך ולמה כאן נשנה לאין צורך? ה' במה שהזהיר ובמרבית לא תתן אכלך כי מי הביאו לזכור כל אוכל אשר יאכל ובמלוה לעני בשעת דוחקו הכתוב מדבר ולא במוכר לו אוכל? ו' בשנוי ובהפרש הנראה בפסוקים בראשון כתוב אל תקח מאתו נשך ובשני את כספך לא תתן לו ולא אמר לא תקח מאתו וזהו הפרש שראוי לשום לב עליו.

ז גם אמרו לא תתן אכלך בכנוי כאלו אוכל אחרים יהיה רשאי למוכרו במרבית? עד שדרשו חז"ל כספך ולא כסף אחרים ח' אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים לתת לכם את ארץ כנען מה ענין צדקה אצל הארץ על כן אני אומר מבלי שנרחיק הדרש שדרשו ז"ל מהפסוקים להוראת הדינים כי שבעים פנים לתורה ואין הפשט מוציא הדרשה שתידרש. כי אמנם בחרה התורה להורות לנו במדות. (ד) על היות עני בישראל לפעמים עז פנים נבל ונבלה ידבר כל רוחו יוציא לומר תנו לי צדקה כי חובה היא עליכם וישאל פנים זועפות וברוגז פנים ולכן יסבב כי רוב בני אדם יחרה אפם על חלומותיו ועל דבריו וימנעו

עצמם מלתת לו צדקה באמרם שאין לו צורך ואלו נכונים דבריו לא יצא עתק מפיו לדבר גבוהה אין זה כ"א רוע לב ואדם שאינו הגון.
ואם אחד מיחידי סגולה יאסוף עני אל תוך ביתו העני ההוא יעשה מעשה היצר הרע נכנס בעני ולא זז משם עד שקנה בעל הבית אדון לעצמו. ומדה רעה כזאת היא ברוב העניים שבימינו.
עד כי חדלו פרזון בישראל והולכי נתיבות יושר. ואם יתנו צדקה יתנוה בכאב לב ודברים קשים כגידים.
הזהיר לנו הכתוב את כל זה דרך מליצה והוכיחנו לבלתי הביט אל דברי העניים ואל מעשיהם הרעים ולא נשגיח אם יענו אותנו קשה. ונעשה צדקה בלב טוב ובפנים מאירים למען קדוש ישראל ולא למענכם.
כי כן צוה ה'. באמרו כי ימוך אחיך ומטה ידו עמך והחזקת בו לתת לו צדקה אף כי בתחילה יהיה עמך גר ואח"כ יעשה עצמו תושב ולבסוף וחי אחיך עמך ישוב להיות כאח כרע בביתך מ"מ לא תקח ממנו אח"כ שכר אכלך וכספך שנתת לו.
כי תאמר בלבבך אחר שהעשיר זה והוא גבה עינים ורחב לב אותו לא אוכל. עתה ישלם לי מה שנתתי לו.
לכך אמר אל תקח מאתו נשך ותרבית ממה שהלוית לו כבר בתורת צדקה אע"פ שחזר להיות חבירך ועשיר כמותך וחי אחיך עמך ולא עוד אלא שראוי להוסיף לתת לו מממונך אם יצטרך. ז"ש את כספך לא תתן לו בנשך שאע"פ שיגדל בזדון לבו ורוח המושל יעלה עליך.
אל תמנע מלתת לו לחמך ויינך ולא בנשך ומרבית ולא יהיה פירושם רבית אלא שלא יתן לו צדקה בדברים קשים ורעים לשון נשך הנושך שאולי יביאנו לזה בראותו לקחת לחמו וטבחתו אשר טבח לתת לאיש אשר לא עמל בו ולא ידעו על כן אמר כספך ואכלך כי להיותו כספו ואכלו יתננו לו ביום אשמתו בחרון אף קמ"ל את כספך לא תתן לו בנשך.
והטעם לפי שהוצאתי אתכם מארץ מצרים שהייתם שם עניים מדולדלים ולא די שהוצאתי אתכם מן הדלות אלא אף נתתי לכם העשירות בשלל המצרים ובתתי לכם את ארץ כנען (ה) כי אמנם אין איש שמח בחלקו האמצעי אלא תמיד סובב סובב הולך רוח בני אדם וממקומו שואף אל קצה האחרון ואין די לו שיסורו ממנו הרעות אלא מתאוה אל הטובות המדומות.

והי"ת היודע רוח בני אדם העולה היאלמעלה ועינו לא תשבע במה שיש לו הוציאם ממצרים ונתן להם ארץ כנען שהוא קצה האחרון מהטוב החמריי'. ולא יבחרו אלא להיות לכם לאלהים שהוא התקוה והתוחלת האחרונה הנפשיית אשר אין למעלה ממנה.

כמאמר חז"ל כל הדר בארץ ישראל יש לו אלוה. רצו לומר על כי תמיד לב אדם מתאוה אל הטוב שאין לו וכל מה שיהיה לו ממנו עיניו עוד לא תשבענה ומי שיש לו מדת ההסתפקות ושמח בחלקו בטוב העוה"ז וחושב היותו שקט ושלו כראוי לו הוא דומה למי שדר בארץ ישראל אשר לא יחסר כל בה ואז לא יתאוה ויחשוק עוד אלא לטוב הצפון הגדול לחזות בנועם ה' לראות את האלהים וזה פירוש יש לו אלוה כלומר כל מגמתו אינו אלא אל ה' באופן שכאשר תהיה לאדם תוחלת ותקוה אחרת מטובות העולם לא יתן לבו אל טוב האלהי ויקוה לבד טוב הצפון אשר עין לא ראתה מי שאין לו חפץ אחר כי טבע רוח בני אדם לכסוף ולחמוד מה שאין לו.

ועל זה אמר משה (דברים י"א) ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה וגו' מראשית השנה ועד אחרית שנה אחר שספר גדולת ארץ ישראל ושבה לא יאונה לישראל טורח ועמל להשקות ברגליהם כגן הירק יסובב מזה שלא תהיה להם תאוה עוד לטוב אחר המדומה כי יהיו שמחים בחלקם ולא יחסרו כל טוב ובזה תמיד עיני ה' אלהיך בה האנשים ההמה שלמים לא ידרשו כי אם להדבק בה' אלהיהם שהוא הטוב והקצה האחרון.

אם כן ראוי שגם אתה לא ירע לבבך באביון אם יצרו תוקפו ובחר ושאף להתגדל בעיניך כי כן דרך כל הארץ: ויראת מאלהיך וחי אחיך עמך: פירוש אפילו אם תורה לא ניתנה (ו) היה מן הראוי לקבוע אמונה ויראה לקבוץ המדיני ולהחיות עם רב ואיש את רעהו חיים אל יבלעו. לכן ויראת מאלהיך ותקבע לך אמונה כדי שיחיה אחיך עמך: והתנחלתם אותם לבניכם אחריכם לרשת אחוזה לעולם בהם תעבודו ובאחיכם וגו': היה טוב אמרו לעולם יעבדו אתכם כי אמנם אין הרצון שישראל יעבדו הכנענים לשיאמר תעבודו? ואמרת לפרשו (ז) שהירושה אשר ננחיל אחרינו לבנינו ולבנותינו הבל וריק כי מי יביאנו לראות במה שיהיה אחרינו ל והיה נח לנו שלא לחשוב בזה אחר המות כאשר אין אנו עוד בחיים ומי יודע את שיהיה אחרינו החכם יהיה או סכל ל אם ישלט בעמלנו או יאבד העושר ההוא בענין רע וכרגע רוח על פניו יחלוף ויעבור והנה איננו? ולמה נשים כזאת אל לבנו אם לא שכך מנהגו של עולם וכאשר נפש עמל עמלה לכן כן ננחיל אנחנו לבנינו מה שבידינו ונרדף בזה הנהוג אשר היא סוף כל אדם אע"פ שהכל הבל.

גם העבדים הכנעניים כתוב שננחיל אותם לבנים ונעבוד בזה אל העולם אשר כמנהגו נוהג להנחיל ירושה לבנים. זהו שאמר לעולם בהם תעבודו ירצה בעבדים ההם תעבדו אל העולם להוריש לבנים.

אבל לא תעשו כן לבני ישראל איש באחיו: וכי תשיג יד גר וחושב עמך ומך אחיך עמו: הגר אשר בקרבך יעלה מעלה מעלה ואתה תרד מטה מטה. זהו ארחות כל המאסף גרים בתוך ביתו: לא תעשו לכם אלילים שאם תרדה בפרך עבד עברי ויעבוד לעולם בלי צאתו א לחירות.

הנה בהכרח כל איש עני יעשה על עצמו אדוניו לאלוה ויקבלוהו לאלהים אשר בידו להמיתו ולהחיותו. על כן צויתי אתכם לשלח רצוצים חפשים ובזה לא תעשו אלילים לכם אנשים כמוכם בלתי לה' לבדו:אם בחקותי תלכו ואת מצותי תשמרו ועשיתם אתם: ונתתי גשמכם וגו': עוד בקשה נפשי ולא מצאתי בכל חכמי יועצי הדתות טעם נכון וראוי מדוע בכל התורה לא נכתב ייעוד רוחני לתת מרגוע אל רוח האדם העולה הוא למעלה חלף עבודתה במצות ה' ללכת בדרכיו אלא על כל המעשים הנה שכרם אתם שכר גופני בטובות העולם השפל כי המה הבל? ואם הטוב והרע בעולם הזה אינם הצלחה אחרונה אלא דבר אבד וכלה וכלם טוב ורע על צד הדמיון למה כל מגמת הנביאים ואבות העולם לנוס מהרע המדומה ולרדוף טוב והשכר שבעולם הזה לכל מראה עיניהם כי הנה לא בחרו אברהם ויצחק ויעקב אלא לתת לזרעם ארץ זבת חלב ודבש ואברהם בפרט כל הבטחתו שיהיה לו זרע לירש את אשר לו ויעקב היתה תפלתו אם יהיה ה' עמדי וגו' ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש ומתי אעשה גם אנכי לביתי וכן כל המלכים וכל הנביאים גם ראיתי את הלחץ ואת העמל בכל השלמים שהם לרדוף אחרי הממון והעושר לבחור בחיים העכורים האלה ולנוס ממוקשי מות עד שידמה בעיניהם כאלו המות הוא ראש כל היגונים והתחלואים וכל אדם יבחר היותו בחיים איש מכאובות וידוע חולי דכא ושפל רוח איש חי מצורע מהיותו מת? הלא תראה יעקב אבינו התאנח וצעק במר נפשו מעט ורעים היו שני חיי וכמה נצטער על אמונת מיתת יוסף ודוד המלך ע"ה (ש"ב י"ב) מי יודע וחנני ה' וחי הילד ואמר על עצמו (תהלים קי"ח) לא אמות כי אחיה (שם י"ג) האירה עיני פן אישן המות וחזקיהו ומרע"ה וכן כלם אין נקי.

עד שהמות היה בעיניהם להעדר המוחלט ורעה חולה תמצא בו על כל הרעות שבעולם. ולמה לא טוב להם לבחור מות מחיים העכורים האלה כל שכן לשלמים ההם שיעלו ליהנות מזיו השכינה בטוב ה' בארץ החיים? ואיש כי ימות לו בן או קרוב הלא היה לו לשמוח ולחוג אף גילת ורנן? וכי יבשרוהו במיתה קרובה ישיש וישמח כי הולך האדם

אל בית עולמו אל החיים הנצחיים והפך ראינו בכל באי עולם מסך ה' עליהם רוח עועים בל יראו ובל ידעו מה הפרו מתשבותיהם ובערו נכשלו בדבר הגדול הזה רועי רוח ורודפי שוא בהבלי העולם תוהו והבלי בקנין הממון קצוץ ורצון וחיי התלאות האלה אין איש שם על לב לאמר מתי אמות ואגיע אל המנוחה ואל הנחלה שם ינוחו יגיעי כחל אבל שמור ושמעת טעמו של דבר.

כי כאשר ברא ה' את הארץ לא תוהו בראה לשבת יצרה כי חפץ ה' שיהיו כל הנבראים קיימים מדור לדור והארץ לא תשאה שממה (א) על כן שם בטבע כל הדברים דבר בו יתקיימו במיניהם ולא יאבד הכושר ההוא ולא יחליף שרשו ורבה העזובה בקרב הארץ. הלא תראה בדבר התולדה ראה ה' והתבונן כי אין צדיק בארץ אשר לא תבזה בעיניו נמאסת פעולת המשגל ומי פתי יסור הנה להדבק בדבר המגונה ההוא בהשחתת גופו ומאור עיניו? (ב) על כן עשה ה' חדשה הכריח טבע ורצון הברואים כלם בגדולת הנאתו השמן לב העם ועיניו השע עד כי כל איש ואיש הוכה בסנורים לא יניחום לילך אחר שכלו ותשתרר בכל נברא תאותו על רצונו באופן שיוכרחו מאליהם לשכב משכבי אשה תועבה היא לתועלת התולדה והקיום.

אף אם אחרי הפעולה בן אדם יתנחם ואחרי הודעו יספוק על ירך לאמר מה זאת עשיתי ל (ג) כאשר הי"ת שם בכל יצור מאדם ועד בהמה השתדלות לברוח מן הרע המדומה. דרך משל אם יפול הנופל בדרך שלא מדעת תכף רוחו ישלח ניצוציו להתקומם נגד הנפילה ולהצילו מרעתה עד כי ברגע כמימריה ובעתה יחיש פדות נפשו או בנטיית רגליו או במשלחת ידיו להנצל ממכת הנפילה.

ראיתי כהנה לרוע. רצוני כי פעמים בנפול האדם אלו לא היה משתדל להנצל ממנה באיבריו לא היה מגיע אליו היזק גדול כל נגע וכל מכה.

אולמכאשר נתחזק להציל עצמו שלא ליפול סובב החיזוק וההתנצלות בתנועה נגדיית אל הנפילה שנשברה רגלו ולפעמים תשבר מפרקתו וימות. גם יאונה לפעמים דבר מבהיל לאדם בא לטובתו והוא לא ידע ואשם פחד יקרהו ורעדה ואע"פ שהוא לתכלית טוב.

ד וכל תחלת הבטה באדם לא תניחנו לחשוב מחשבות עליה ולהחניף על קבלת פעולתה אלא בראשית כשתפול עליו פתאום על כרחו יעשה מעשים רומז בידיו מולל בעיניו ובאיברי גופו ולפחות בצורת הפנים יראה לנו התפעלותו בדבר ההוא עד שאח"כ כמעט רגע יחשוב בשכלו דבר ההגון לעשות ויתנגד על תנועת הטבע ויחניף כאלו קבל בסבר פנים יפות הדבר ראוי להצטער עליו.

והטעם כי נתן ה' בכל נברא הכנה להתקומם נגד הקמים עליו להנצל ממנו במה שיכול לקיים חיותו ולהאריך ימים על האדמה למען עשה כיום הזה להחיות עם רב עוד כל ימי הארץ. על כן התחכמה התבונה האלהית בכל הדרכים על האדם ייעצוהו ויכריחוהו אל החיים כאמרם ז"ל ועל כרחך אתה חי.

שאלו לא עשה כן כבר כל בן איש חיל בידעו הטוב הצפון בעולם שכולו הטוב אחר המות מי גבר יחיה בחיים האמללים האלה ולא יבקש המות בידיו או בכל דרך מהדרכים ל כאשר קרה לתלמידי פילוסוף אחד דרוש דרש להם תענוג החיים הנצחיים לנשמת האדם אחר המות עד שקמו בחפזה כלם ובחרו מות מחיים והמיתו עצמם כאחד.

זהו טעם (ה) למה לא נכתבו בתורה יעודי חיים נצחיים אחר המות. לבל ירעו וישחיתו עצמם להשיגם.

אדרבה כל ההבטחות על פרי מעלליהם תסובנה בטוב העולם הזה. להעמיק בלב ההמון מה שנטע ה' גם בטבע האנשים לרדוף אחריהם בחשבם תועליות העולם השפל הצלחות טובות מאד ואל יהרסו לעלות אל ה'.

הנה כי כן מכח הטבע ומתגבורת התפעלות ספורי התורה וממצוותיה לנוס מן הסכנה ולקיים החיים נשרשה בלבב כל היצורים התאוה אליהם. עד שיאמינו מר המות ויפחדו ממנו כאשר ינוס איש מפני הארי או מן הדוב וחי בהם אמרה תורה.

ויהיה אדם צדיק וישר בכל נפשו ובכל מאודו אי אפשר לו להסתער נגד הטבע ונגד מה שהושם בלבו מיום הולדו ולא יירא בזכרו יום המיתה אף אם ידע באמת שנפשו בטוב תלין ויצא מתלאות הזמן האכזר. ואתה קורא נעים ראה דעתי ולבך שים לאשר אני מראה אותך בזה ולאשר אמרו בו כל הראשונים שקדמוני ותבחר ותקרב ככל אות נפשך כי לך משפט הגאולה.

ונתתי שלום בארץ וגו': עד ורדפתם את אויביכם ונפלו לפניכם לחרב: אם ה' יתן שלום בארץ מבואר שלא יעבור בה חרב ל ואמרו חז"ל אפילו חרב של שלום אמנם דרך פשוטו של מקרא ראוי להשיב. ועוד מדוע לא אמר ונתתי שלום בארצכם בכינוי ודמיון מה שאמר וחרב לא תעבור בארצכם או יאמר גם שמה וחרב לא תעבור בארץ בלי כנוי? גם יקשה אמרו ורדפתם את אויביכם וגו' שהיאך ועם מי יעשו מלחמה אם יתן שלום בארץ וחרב לא תעבור בארצם? גם מגומגם ונפלו לפניכם לחרב ולא אמר תהרגום תנצחום ובלשונות כיוצא בהם? והנכון אצלי כי כאשר יראו כל הגוים גדולת ישראל והשגחת ה' יתברך עליהם לא מבעיא שלא יתגרו בם מלחמה ומוראם וחיתיתם יתן ה' על כל

העמים אלא גם זה בזה לא יכותתו גוי בגוי ולא ילחמו ביניהם מיראה מדבר שלא ירע בעיני ישראל.
ובזה לא יצטרכו ישראל לערוך כלי מלחמה וכתתו חרבותיהם לאתים. כי אולם (ו) כאשר הגוים השכנים ילחמו אלו עם אלו מדרך מוסר ההנהגה שהעם הקרוב אליהם גם הוא עיניו לנכח יביטו ויכין בעירו עמו ואיש כלי מפצו בידו ולא יבואו כבלעשכיניו עליו על עם שוקט ובוטח.
על כן כאשר כל הגוים הקרובים לישראל יהיו בשלוה והשקט לא ישא גוי אל גוי חרב ויתן ה' שלום בארץ רצונו בין הגוים כלם סביבם בזה ישכבו ישראל לבטח ואין מחריד.
ולפי שלפעמים קשת יראה ורומח להתהלך בין החיות המשחיתים לצוד ציד להביא הגיד לנו הכתוב שגם חיה רעה ישבות מן הארץ ובזה לא יצטרכו להעביר חרב מכל וכל בארצם לא למלחמה ולא לציד.
וכי ישאלך לבך לאמר אם כן איך ירדה ישראל ויתנשא על העמים אם לא ילמדו עוד מלחמה ואין בידם עוד חרב נוקמת? השיב הכתוב שיתן הקב"ה מורך בלבבם עד שינוסו לקולם כאלו נסו מנוסת חרב ונפלו לפני ישראל לחרב פי' כמו שהייתם רודפים אותם בחרב ככה ייראו מכם: ופניתי אליכם והפריתי אתכם והרביתי אתכם והקימותי את בריתי אתכם: כי ה' יתברך נותן שכרו לאדם על פעולותיו קודם עשייתם.
ומחשבה טובה הקב"ה מצרפה למעשה כדבר שנאמר (תהלים קמ"ה) פותח את ידיך ומשביע לכל חי רצון כלומר שהוא משביע ונותן שכר לכל חי בשביל הרצון לבד אע"פ שלא עלה בידו להוציא הדבר אל הפועל. לכן אמר שיפנה אליהם ויפרם וירבם גם קודם הקמת הברית ועשיית המצות שיצום.
ד"א כי ברית מילה ניתן לאדם להכניע יצרו שלא יהיה שטוף אחר תאות המשגל ע"כ בא להבטיח שעם כל הקמת בריתו יפרה אותם וירבם ולא ימנע הברית לפרות ולרבות:
ונתתי משכני בתוככם ולא תגעל נפשי אתכם: מנהג העולם (ץ) התמדת הדבר תסבב גיעול בנפש והאיש המתמיד רגלו בבית רעהו יתהפך לשונא לו כי קצה נפשו בו לרוב ההרגל.
אמנם מדת הקב"ה אינה כמידתנו כי ישכון בתוך בני ישראל בתמידות ולא יגעל בהם:
ורדו בכם שונאיכם ונסתם ואין רודף אתכם: אין רודפים אלא איש חפשי שהוא ברשות עצמו לקחת את אשר לו ואשר לשבי לשבי. אבל מי שכבר שבוי וכל מה שיהיה לו קנה רבו אין שייך רדיפה בו ואיש נבוב וערום בחוסר כל לא ינום מפני הגנב והלסטים בדרך? אמנם הקללה רבה בזה עד מאד שאף שהנכם שבויים ורדו בכם שונאיכם מ"מ

ונסתם אע"פ שבאמת אין מי שירדוף אתכם: ואם תלכו עמי קרי ולא תאבו לשמוע לי ויספתי עליכם מכה וגו', ואם באלה לא תוסרו לי והלכתם עמי קרי והלכתי אף אני עמכם בקרי וגו'.

ואם בזאת לא תשמעו לי והלכתם עמי בקרי והלכתי עמכם בחמת קרי וגו': כבר גלוי וידוע המפורסם בפסוקים האלה באמרו בתחילה ואם תלכו עמי קרי ואחר כך ולא תאבו לשמוע לי והי"ת בפעם הזאת לא ענם כדבריהם לילך עמם בקרי אלא ויספתי עליכם מכה. ובפעם השנית כתוב ואם באלה לא תוסרו לי ואח"כ והלכתם עמי קרי בלבל והפך הסדר.

אמנם כאן הי"ת אך הוא אמר לילך עמם בקרי אף הוסיף בי"ת ולא אמר קרי בלי בי"ת כבראשונה ובפעם השלישית ג"כ תפס הסדר השני אבל הוסיף גם הוא בי"ת באמרו בקרי ולא קרי והי"ת משיבם והלכתי עמכם בחמת קרי בחרי האף מחובר אל המקרה. גם לבסוף התוכחות חזר להזכיר בקרי שתי פעמים ל הדבר צ"ע והשכלה היטב.

עוד יפלא לעיל שאמר ואם לא תשמעו לי וגו' והוסיף עוד ואם בחוקותי תמאסו וגו' יתרון וכפל הדברים? עד שהוצרך רש"י לחלקם בעובר להכעיס ובכופר בעיקר עיין עליו. ואמר עוד ואם עד אלה לא תשמעו לי ויספתי ליסרה אתכם לא הזכיר באלה קרי ולא בחמת קרי עד שבא אחריו מאמר שלישי ואם תלכו עמי קרי וגו' ומדוע פעם לא יזכור מקרה ופעם יזכרנו בלשון קרי ופעם בלשון בקרי ופעם בחמת קרי? ובטרם כל ראוי להתעורר על דבר מקרה לאמר מה הוא? ובמחקר יגיד (ח) כי הוא דבר הנולד בהיסח הדעת.

ויהיה כדבריהם הנה כאשר לא חשב אדם בדבר ובא לו שלא מדעתו יקרא הדבר קרי או מקרה. ויהיה סבת שמו כוונת האדם המקבלו באופן שלא יתנגד שיהיה מקרה מצד האיש ההוא ולא יהיה מקרה אלא רצון ומחשבה מצד הפועל ויהיה נחשב למקרה מה שגזר עלינו ה' יתברך ברצון כאשר קבלנוהו שלא במתכוין.

ויש אופן שני מן המקרים. כאשר ישתדל איש לפעול פעולה ונהפוך לצאת פעולה מה שלא רצה בה ולא חשבה מכח דבר אחר חיצוני בלבל פעולתו בדבר גם בזה ידוע שלא יחשב הזדמן אלא אל אשר נפגמה פעולתו לא אל דבר המבלבל.

ועוד בה שלישיה. כי בשגם המקרים לא יתמידו מ"מ כמה פעמים ראינו באיש אחד ישנו וישלשו המקרים בו להרע ובאיש אחר להיטיב עד שיקראו לראשון קשה יום ולשני שהשעה מצחקת לו כי יש לך אדם ד"מ יתעסק באניות סוחר כמה ימים ויעלה בידו מה שיכוין ויש לך בהפך אדם אחד שתטבע ספינתו בים ויאבד כל עשרו תמיד בכל רגע שמועות יבהלוהו ולא יאונה לו מעולם מה שיבחר.

ט וזה המין מן המקרים בהכרח יורה באצבע גזירת ה' על האיש ההוא אם טוב ואם רע. כי לא יתמיד הדבר בלא מתכוין להיות כן זמן ארוך אם לא כי יד ה' עשתה זאת וגבוה מעל גבוה שומר לתת לאיש כרצונו כאשר עלה במחשבה לפניו.
ואף גם זאת אוילים מדרך פשעם יביעו ידברו עתק לאמר שזה נולד במזל טוב וזה במזל רע. ואם המזל גזר א"כ אינו במקרה והיסח הדעת אלא ברצון וכוונת מסבב הגלגל והכוכבים ל עתה ידעת היות מין השלישי הזה מן הנולדים וקראום מקרים היותר מזומן ואמיתי להודות השגחת הי"ת על הנבראים ושלא יהיה הזדמן לא מצד הפועל ולא מצד המקבל.
קרוב לזה אופן השני כאשר יצא דבר מן פעולת האדם נגד רצונו ובהפך ממה שנשתדל גם זה יורה קצת כי יש אלהים שופטים בארץ ורוצה הדבר בהפכו ואינו מקרה אלא מצד המקבל. ורחוק מכלם המין הראשון בבוא פעולה אל האדם שלא מדעתו לא התעסק בה ולא ידעה שאין ראיה מוחשת גם על כוונת הפועל.
ככה תראה באבותינו ע"ה גם יעקב הסתכל בזה המין הראשון מן המקרים בבוא אליו רגזו של יוסף בהיסח הדעת התאבל על בנו ומאן להתנחם. ואם חשב בדעתו היות זה יד ה' כי נגעה בו ולא דרך מקרה הלא היה לו להצדיק את הדין ולקבל בסבר פנים יפות גזירת הבורא ל אמנם יצחק אע"ה כי בא אליו המקרה מן המין השני כאשר השתדל לברך את עשו ונהפוך שברך את יעקב שלא מדעת כתוב (בראשית כ"ז) ויחרד יצחק חרדה וגו' אבל סיים בדבריו תיכף גם ברוך יהיה כלומר זה הדבר לא בא במקרה אלא מרצון אלוה ממעל ובהכרח צריך להודות ולומר גם ברוך יהיה כי זה האופן השני מן המקרים למי שנצנצה בו רוח בינ' השכל ויראת אלהי' יורנו וילמדו שאינו הזדמן וקרי אלא מחשבה ורצון הפועל כאשר אמרנו.
אתה השכלת עשה כיום הזה כלל ולחשוב מחשבות שאין קרי והזדמן בעולם אלא הכל בהשגחת אלהים יהיה טוב או רע על האדם. ואין לאומר שיאמר שלא ניתנה ההשגחהאלא להיטיב כדבר שנאמר (דברים ל"א) והסתרתי פני מהם והיה לאכול ובמה שנאמר (משלי ה') עונותיו ילכדונו את הרשע וכאלה רבים במקרא ובדברי חז"ל.
אין הפירוש בהם כאשר נראה לפנים כי אם כן נתת מאורעות הרעות הבאות על האדם מבלי רצון הבורא ושלא מדעתו ואין סכלות גדולה מזו אלא דברה תורה כלשון בני אדם כאדון הכועס על עבדו יסתיר ויהפוך פניו ממנו והוא סימן המוסר שחושב להביא עליו וזה דבר מבואר. ואמנם שלש דעות באנשים הפושעים והמורדים.

שיחטא מתגבורת תאות יצרו וזהו הקל שבכלם. ויש שיפשע להכעיס יודע רבונו ומכוין למרוד בו והוא חמור מהראשון.
אמנם השלישי יותר נבזה לא יחטא אלא על כי לא יאמין בסבה ראשונה או בהשגחתו על השפלים באמרו עזב ה' את הארץ אל המקרה. עתה הבן במראה אשר הראה ה' את משה.
תחלת דבר ה' ואם לא תשמעו לי וגו' ואם בחקותי תמאסו וגו' כלל בהם כל תנאי הפושעים דרך כלל. ואחר שיעד העונש עליהם גם דרך כלל בא אל כל פרט ופרט בפני עצמו וראשון ואם עד אלה לא תשמעו לי ויספתי ליסרה אתכם כינה בזה הדעת הראשון בחוטא לתיאבון ולא מדעת הרצון ולכן לא הפליג בהם בעונש ולא הזכיר קרי גם כן אלא שלא תתן הארץ את יבולה והיא מכה קלה שבמכות.
ואחרי כתב ואם תלכו עמי קרי ולא תאבו לשמוע לי מדבר בחוטא להכעיס יוצרו ואיש כזאת עלה על לבו יבוש ויכלם לומר בפיו ובשפתיו שהוא יאמין ביכולת הי"ת אך יתכוין למרוד בו כי יהיה לבוז וכלימה ע"כ יכסה שנאתו את ה' בדבר המקרה ותהיה התשובה למעשיו הרעים לאמר שאינו מאמין בהשגחת ה' ולכן יודה פשעיו ויבקש לכסות על מרדו.
זהו הטעם שכתב בזה ואם תלכו עמי קרי ולא תאבו לשמוע לי וכלשון הזה לא כתב בכל האחרים כי אם לא תשמעו לא תוסרו ולא נכתב לא תאבו הואיל ובזה הרצון שלא יאבה לשמוע אל ה' בזדון לבו להכעיסו כי שונא הוא לו. ואמר ואם תלכו עמי קרי כלומר תאמרו בפיכם שהוא מטעם קרי אבל האמת שלא תאבו לשמוע לי מזדון לבכם על כן גם אני יספתי עליכם מכה וגו' והפלא ה' מכותיכם ביתר שאת על הראשונות במשלחת חיה רעה ונשמו דרכיכם.
אמנם אם לא יהיו חטאיכם כשנים הראשונים לא מכח התאוה ולא להכעיס שבאמת תכנו כל הבא עליכם אל המקרה הנה זה בא פסוק ואם באלה לא תוסרו לי והלכתם עמי קרי ובאמרו עתה בסוף הפסוק והלכתם עמי קרי והיה כוונתו לומר שאמיתת מחשבת החוטא היא אמונתו במקרה ולכן לא אמר כבראשונה ואם תלכו עמי קרי ולא תוסרו לי כי זהו תכלית פשעו והמכוון שלא יוסר מן המכות מן הטעם שילכו עמו קרי וכי יאונה אליהם כל נגע וכל מחלה בהיסת הדעת יכנוהו אל המקרה יהיה עונש חטאם שהקב"ה ישלח ככם מכות בקרי ויתהלך עמהם בקרי כלומר שיתחבר ה' עם מעשיהם ויעות תכלית כונתם לרעה באופן השני מן המקרים רצוני שיעשה פעולה ותתהפך פעולתם

לרע וזה ללמד דעת כי יש אלהים שופטים בארץ להשיב קשי עורף החוטא להאמין השגחתו ואל זה יביא יותר האופן השני מן האופן הראשון כאשר אמרנו.
והסתכל איך בזה על נכון הוסיף אות בי"ת ואמר בקרי שהמקרה מחובר אל הפעולה מה שלא יאונה בראשון ועל כן שמה לא כתב אלא קרי. הנה כי כן הי"ת יפליא מכותיהם בעבור זה על גודל פשעם ומרדם באלהים חיים בשלחו חרב ורעב ודבר.
ואם גם בזאת לא ישיבו אל לבם השגחת ה' ועוד יחשבו המכות הבאות נגד פעולותיהם על צד הקרי וההזדמן והלכתם עמי בקרי רצוני גם בהתחבר המקרה אל הפעולה. והלכתי עמכם בחמת קרי יוכרח הי"ת לשלח העונשים מן האופן הג' ירצה שיתמידו המקרים בהם להרע וזה לשון חמת קרי כאלו הקרי והמקרה בחרון אף.
לדמיון האיש יעלה עשן באפו יתמיד בפעולת הנקמה לא ינוח ולא ישקוט עד אם השליך חמתו עלאויבו. ככה יעשה ה' יביא מכותיו במקרה מתמיד ובפעם הזאת ישלח את כל מגפותיו וחליים רעים ונאמני' כאשר תראה בכתובי'.
ואז אי אפשר להם שלא ידעו ולא יבינו השגחת הבורא מכח התמדת המקרה להרע בהם ובאויביהם להטיב עד שיתודו עונם על מעלם אשר מעלו בה' כמו שאמר לבסוף והתודו את עונם וגו' ואף אשר הלכו עמו בקרי לבלתי האמינם כי עיני ה' פקוחות לתת לאיש כדרכיו. ובהתודם על זאת אף הי"ת ישוב מחרון אפו וימעיט הצרות והתחלואים באמרו אף אני אלך עמם בקרי כלומר ישוב ה' לאחוריו ומחמת קרי ישוב להכותם בקרי מן האופן השני ולא עוד בחמת קרי ומן האופן השלישי עד שעוד יכנע לבבם הערל וישובו בתשובה ואז ירצו את עונם.
ועוד לאלהים פתרונים לקמן: אז תרצה הארץ את שבתותיה וגו': כל המפרשים בקשו טעם על מה אבדה הארץ ומה הנאתה בגלות ישראל והרצת את שבתותיה הלא הגוים ההמה אשר גרשום מהסתפח בנחלת ה' וישבו בארצם וחרשו גם הם ויזרעו הקרקעות ולעולם בהם יעבודו ואם כן מה אכפת לה שהגוים יעבדוה ולא ישראל כאשר לא תשבות מעולם? ואמנם בפרשה הזאת אין מקום להתעוררות זו.
כי מקרא מלא כתוב והיתה ארצכם שממה ועריכם יהיו חרבה אז תרצה הארץ וגו' מדבר בתנאי שאם האדמה תשאה שממה אז תרצה את שבתותיה אבל כפי האמת בגלות בבל מעשה שהיה לא כך היה ולא היתה הארץ שממה אלא נשתעבדו בה האומות ואיך רצתה הארץ ככתוב שם (דה"ב ל"ו) וכדברי רש"י וכן בגלות המר הזה אשר אויבינו פלילים יושבים לבטח עליה נטעו כרמים ואכלו את פריהן? ונראה להביא טעם נכון בדבר.

כאשר אין ספק כי כל ארץ תוציא צמחה וגם זרועיה תצמיח לבריות כי תעדר ותחרש כדרך כל הארץ. אבל לא תעשה פירות מאליה ולא תוסיף תת כחה יותר מן הראוי והנהוג לה.
אם לא בשביל ישראל דרך פלא הוכרחה להוציא יותר מכחה ולהיות להם ארץ זבת חלב ודבש. ועתה אין כל ואין הפרש בינה לשאר ארצות.
זהו שכתב ונתנה הארץ יבולה ועץ השדה יתן פריו כלומר יתן מעצמו ברוב עוז בלי שתעמלו ופי' רש"י ועץ השדה אילני סרק ושיהיה הדיש מרובה וכל זה מעשה ניסים לכן וישבתם לבטח. ובכל אלו הוצרכה בעל כרחה לטרוח ולעמול מה שאין בידה לעשות למלאות דבר ה' ומדה טובה אינה חוזרת כאשר היתה באמנה אתו גם כי יחטאו לה'.
על כן ראוי ליתן לה שבתון מקץ שבע שנים לפחות שלא תוסיף בה על הנהוג וישראל לא שמרו משמרת ה' ע' שמיטות. על כן יחוייבו לילך מן הארץ ואז אע"פ שישבו נכרים עליה מ"מ לא תתן הארץ יבולה אלא כדי חילה כאשר היתה עושה בשנת השמיטה ולא תעמול יותר מן הנהוג לטרוח בעמלה בשבת ישראל עליה.
זהו שאמר בפרשה הקודמת ונתנה הארץ פריה ואכלתם לשובע וישבתם לבטח עליה ופירש רש"י וישבתם לבטח שבעון שמיטה ישראל גולין שנאמר אז תרצה הארץ וגו' ויהיה פי' הפסוק ונתנה הארץ פריה בכח גדול על גבולה בשבע שנים עד שתוכלו לשבת עליה לבטח שאם לא תקיימו השמיטה תרצה הארץ את שבתותיה ותגלו ממנה: והתודו את עונם ואת עון אבותם במעלם אשר מעלו בי: ידוע דבור חז"ל פוקד עון אבות על בנים כשאוחזים מעשה אבותיהם בידיהם.
ויותר מה שאמרנו על זה במקום אחר. עוד יש לפרש כי על כן יתודו את עונם וגם עון אבותיהם שגם עון אבותם אני פוקד עליהם וצריכים סליחה כי הבנים מעלו בי במעל אבותם ואחזו מעשיהם ובמעלם קאי על אבותם רצונו שמעלו בי במעלם של אבותם ולכן צריכים וידוי גם עליהם:אף אני אלך עמם בקרי והבאתי אותם בארץ אויביהם או אז יכנע לבבם הערל ואז ירצו את עונם: כבר פירשנוהו על נכון למעלה ועוד נאמר כי גלות מכפרת עון.
והיה ענשם לפי שהלכו עמו בקרי גם בעת התשובה ולא עשו אותה כהוגן. על כן אף אני אלך עמם בקרי בכפרתם ולא אכפר להם מכל וכל אלא ביסורין וגלות.
או אם יכנע לבבם הערל ולא ילכו עמי בקרי אלא ישובו בכל לבבם אז ירצו את עונם מיד בלי עונש וגלות. ועתה מלות או אז יתכנו גם המה בפשט הכתוב: וזכרתי את בריתי יעקב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכור והארץ אזכור: והארץ תעזב

מהם וגו': מה שלא כתב מלת אף גם בארץ ולא אמר ואף את הארץ אזכור כבראשונים? וגם מה שאמר והארץ תעזב מהם שאם עכ"פ ילכו בגלות מה יועיל להם זכירת האבות? הטעם שבחר להודיע שעל מעל ישראל לא יועיל זכות האבות אלא בינם לבין המקום וכאשר ירצה ה' לרחם על ישראל ולסלוח לעונם בעבור אברהם ויצחק יזכור הארץ אשר השמה מהם.

ולפי שכל דרכיו משפט ואין לעשות צדקה וחסד לאיש באופן שיצא ממנו חסרון ועול לאחר. לכן לא יוכל ה' לזכור חסדי אבות בזכרו הארץ לא שבתה את שבתותיה ואבן מקיר תזעק ותבוא לדין ואין הקב"ה מקפח שכר כל בריה הלכך לא יוכל לכפר אלא מה שנוגע אליו ולא מה שנוגע לארץ לפיכך יגרשם מארצו והארץ תעזב מהם זה שאמר וזכרתי את בריתי וגו' והארץ אזכור כלומר אע"פ שאזכור ברית האבות עם כל זה והארץ אזכור כי אני שופט צדק וצריך לעשות לה דין על כן יגלו וגלות מכפרת עון: והארץ תעזב מהם ותרץ את שבתותיה וגו' יען וביען במשפטי מאסו ואת חקותי געלה נפשם: מודעת זאת בכל הארן שארץ פרי תהיה למלחה כאשר לא תעדר ולא תזרע ימים רבים כי תעלה שמיר ושית כערער בערבה.

ולזה רע יחשב לאדמה כאשר יתנו לה שביתות הרבה. ואף כי גם רע ירוע לה לזרעה ולהעבידה יותר מכחה הואיל ובזה תאבד חילה ותעש באושים מ"מ רע לה יותר מזה שיעזבוה ימים רבים בבטלה לחפור פירות ולעטלפים ולא תשוב חילה אליה בנקל.

עוד ידענו מה שאמרו חז"ל הרשעים אפילו על פתחה של גהינם אינן חוזרים טעמו של דבר שגם כאשר יבואו עליהם ימי הרעה ויקבלו עין בעין ענשם הראוי לא ייטב בעיניהם לעזוב חטאם הואיל והורגלו בו ונעשה טבע שני עד שהוקבע להם ווסת בפשע וטבעם ימאס הפכו ולא ישוב מפני כל. זהו מה שאמר הכתוב והארץ תעזב מהם ימים רבים ועכ"ז תרץ את שבתותיה רצוני תחפוץ בשבתות השנים ההם אף בהשמה מהם אע"ג שתהיה שממה מאותם השבתות כ"כ תהיה קצה בעבודה התמידית שנשתעבדו ישראל יותר מכדי צרכה.

וגם הם ישראל ירצו את עונם ויתאוו בו אף בעת גלותם וענשם יען וביען במשפטי ה' מאסו ואת חקותיו געלה נפשם והורגלו במאוס הזה עד שנעשה להם טבע: איש כי יפליא נדר בערכך נפשות לה': שהמקריב נפשו הוא מקריב כל מה שיש לו ולערך הנותן אין מתנה למעלה ממנה. ואע"פ שלערך הי"ת מה יתן או מה יוסיף וכאין נחשבו לו כל הנשמות והרוחות שבעולם לזה אמר איש כי יפליא לעשות בנדרו לערכו ולא לערך ה' בהקריבו נפשות לה' כי יתן כל מה שבידו ליתן ואל נורא עלילה.

ישלח אותנו מזה כשלחו כלה. נדרי לה' אשלם גם בחור גם בתולה.
אל המנוחה ואל הנחלה